

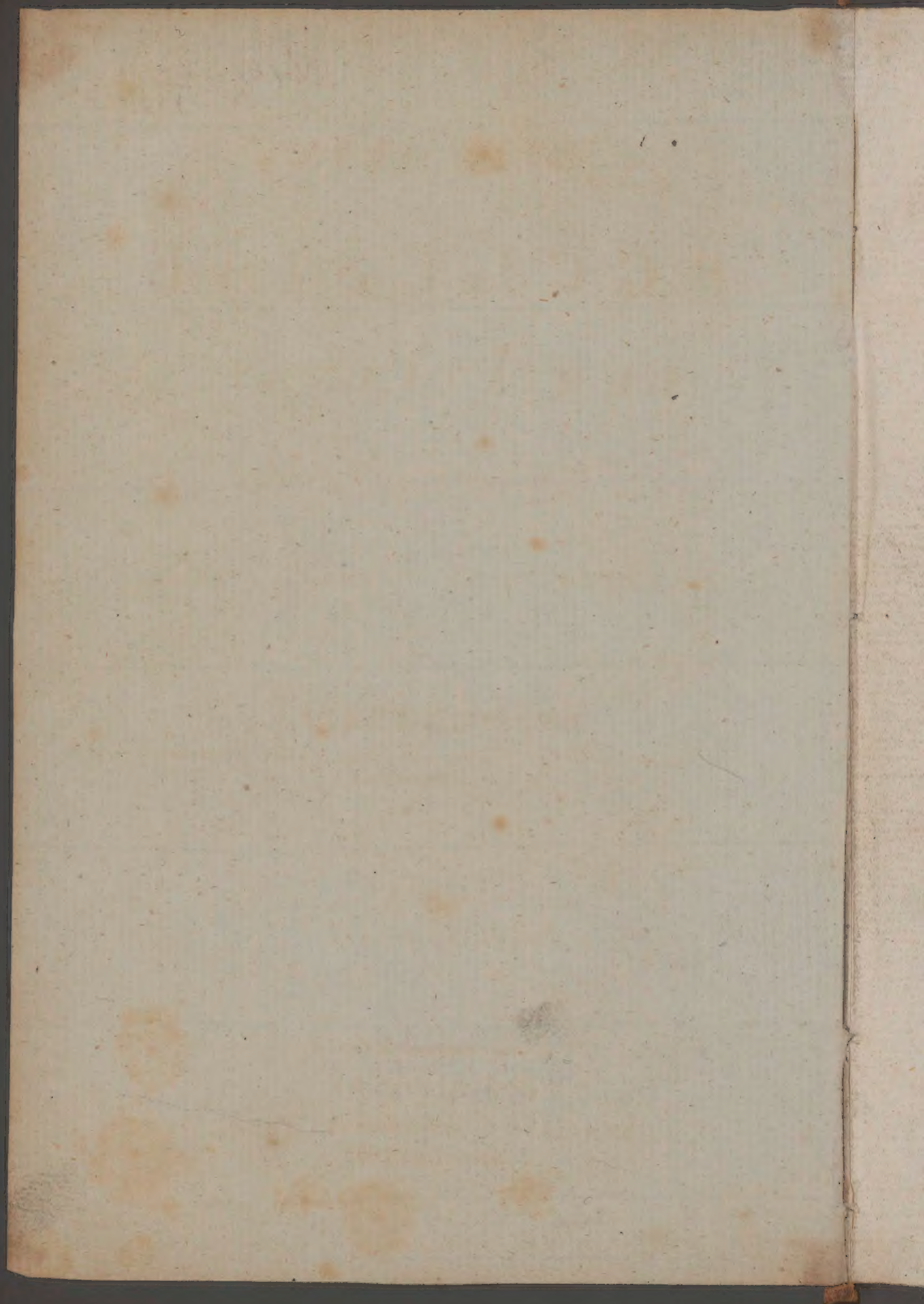

Sotkiewicz
847.

Biblioteka
Ojców Kamedulów
w Bieniszewie

HISTORIA
ECCLESIAE
CHRISTIANAE,

A NATIVITATE SALVATORIS,
USQUE
AD OBITUM PII VII. PONTIFICIS MAXIMI.

AUCTORE
ANTONIO KLEIN,

S. S. THEOLOGIAE DOCTORE, HISTORIAE ECCLESIASTICAE IN GRAECENSI SCIENTIARUM
UNIVERSITATE PROFESSORE P. O.

Tomi II.
PARS ~~POSTERIOR~~ *PRIVAT*

GRAECII.
SUMTIBUS CHRISTOPHORI PENZ.
MDCCCXXVIII.

THE
ECCLESIAE
CHRISTIANAE

A SATISFACTORY
AND COMPLETE
HISTORY OF THE
CHRISTIAN CHURCH
FROM THE FIRST
TO THE PRESENT
TIMES

Vol. 1

By Bolen, J. H. 5

HISTORIA
ECCLESIAE
CHRISTIANAE,

A NATIVITATE SALVATORIS,
USQUE
AD OBITUM PII VII. PONTIFICIS MAXIMI.

AUCTORE
ANTONIO KLEIN,

S. S. THEOLOGIAE DOCTORE, HISTORIAE ECCLESIASTICAE IN GRAECENSI SCIENTIARUM
UNIVERSITATE PROFESSOR P. O.

Tomi I.

PARS POSTERIOR.

GRAECII.
SUMTIBUS CHRISTOPHORI PENZ.
MDCCCXXVIII.

A second
classification

Par.

518.

519.

520.

521.

522.

523.

524.

525.

526.

527.

528.

529.

530.

531.

INDEX PARAGRAPHORUM.

Periodus sexta.

A sede pontificia Avenionem translata usque ad scissionem ecclesiae Catholicae per Lutherum aliosque, seu ab a. 1308. —
1517.

Caput primum.

De incremento et decremento ecclesiae.

Par.	Pag.
518. Sublatio ordinis Templariorum	1
519. Concilium Viennense	3
520. Fata reliquorum ordinum equestrium	6
521. Decrementa ecclesiae Christianae in Asia	7
522. Conversio Lapponum, Cumanorum et Lithuanorum	8
523. Religio Christiana in Africam introducta	10
524. Christianismus in America	11
525. Maurorum in Hispania conversio	12

Caput secundum.

De fati doctrinae.

526. Celebriores quidam scriptores ecclesiastici hujus periodi	14
527. Fidei controversiae inter Graecos	17
528. Controversia de statu animarum sanctarum a corpore solutarum	19
529. Fratricelli aliaeque sectae	20
530. Flagellantes	22
531. Status sacrae inquisitionis	25

)(*

IV

Par.	Pag.
532. Wicleffi initia	27
533. Ejus haereses	29
534. Aliae ejus sententiae	31
535. Ejus asseclae	32
536. Initia Hussii	33
537. Ulteriora ejus coepta	35
538. Ejus errores	37
539. Hussius Constantiae	38
540. Ejus condemnatio	40
541. Motus in Bohemia post mortem Hussii	42
542. Bellum Hussiticum. Factiones inter Hussitas	44
543. Compactata Basileensia	46
544. Status ecclesiae in Bohemia usque ad regem Georgium	48
545. Sub rege Georgio	49
546. Sub rege Wladislao	51
547. Fratres Bohemici	53
548. Joannes de Vesalia. Joannes Wessel. Savonarola	54
549. Lis de immaculata conceptione B. M. V.	57
550. Status litterarum in genere	60
551. Continuatio	62
552. Status historiae ecclesiasticae	64
553. Status studii biblici	67
554. Continuatio	70
555. Status theologiae dogmaticae	73
556. Continuatio	75
557. Opera apologetico - polemica	78
558. Continuatio	82
559. Status theologiae moralis	84
560. Opera mystica et ascetica	87
561. *) Status theologiae pastoralis	91

*) A §. 561 — 600, numerus ex errore typographico bis occurrit.

Caput tertium.
De ecclesiae organismo.
A. Hierarchico.

Par.	Pag.
562. Sedes pontificia Avenionem translata	95
563. Magnum schisma Occidentis	97
564. Schismatis effectus	99
565. Abusus ecclesiastici	100
566. Concilium Pisanum	101
567. Schismatis continuatio	102
568. Concilium Constantiense	104
569. Extinctio schismatis	105
570. Reformatio ecclesiae	108
571. Concilium Basileense. Ejus a pontifice dis- sidium	110
572. Decreta concilii reformatoria	112
573. Schisma inter concilium et pontificem	113
574. Exitus concilii Basileensis	116
575. Sanctio Gallorum pragmatica	117
576. Concordata Francofordiensa	118
577. Concordatum Schaffnaburgense	120
578. Pontificum conamina, sanctionem pragmati- cam abrogandi	122
579. Conciliabulum Pisanum	124
580. Concilium Lateranense V. Abrogatio sanctio- nis pragmaticae	126
581. Pontificis potestas in rebus ecclesiasticis. Jus ecclesiasticum	128
582. Relatio Pontificis ad ecclesiam Orientalem	130
583. Concilium Ferariense et Florentinum	131
584. Unio irrita reddita	133
585. Relatio pontificis ad sectas Orientales	135
586. Immunitas clericorum. Episcoporum jurisdi- ctio in rebus saecularibus, et legislationis civilis participatio	137
587. Relatio pontificum ad imperantas civiles	138

VI

Par.	Pag.
588. Dissidium inter imperatorem Ludovicum et pontificem Joannem XXII.	139
589. Continuatio dissidii sub Benedicto XII. et Clemente VI.	143
590. Caeterorum imperatorum erga pontifices obsequium	146
591. Collisio Austriacorum cum Nicolao V.	148
592. Dissidia inter pontifices et reges Neapolitanos	149
593. Dissidia inter pontifices et Venetianos	152
594. Observationes generales de potentia pontificia	156
595. Continuatio	158
596. Relatio pontificum ad suum territorium	160
597. Continuatio	162
598. Potestas imperantium civilium in rebus ecclesiasticis	164
599. Modus perveniendi ad munera ecclesiastica	166
600. Bona ecclesiastica	168

B. Liturgico.

561. Notatu digniora circa ritus sacros hujus periodi	169
---	-----

C. Disciplinari.

562. Media peccatorum poenas delendi	170
563. Mores Christianorum	173
564. Continuatio	175
565. Mores monachorum	177
566. Dissidia inter Franciscanos	178
567. Franciscanorum in observantes et conventuales separatio	180
568. Olivetani. Jesuatae. Hieronymitani	181
569. Lollhardi	184
570. Minimi	184
571. Moniales. Ordo S. Brigittae	186
572. Clerici et fratres de vita communi	188
573. Caelibatus clericorum	189

Periodus septima.

A scissione ecclesiae Occidentalis per Lutherum aliosque usque ad initium saeculi decimi octavi 1517 — 1701.

Caput primum.

De incremento et decremento ecclesiae.

Par.	Pag.
574. Propagatio religionis Christianae per Franciscum Xaverium	191
575. Religio Christiana in Japoniam introducta	193
576. Religio Christiana in America propagata	195
577. In Japonia	196
578. Religio Christiana in Sinam introducta	196
579. Ecclesia Paraquariensis	198
580. Ecclesiae Japonicae interitus	199
581. Ecclesia Madaurana	201
582. Instituta ad religionem Christianam propagandam	203
583. Religio Christiana in Africa	204
584. In America septentrionali	205
585. Status ecclesiae Christianae in Sina	206
586. Lites de ritibus Sinensibus	207
587. Religio Christiana in India posteriori	209
588. Religionis hostes inter ipsos Christianos	210
589. Ex Italia	212
590. Ex Gallis	213
591. Continuatio	214
592. Ex Batavis	216
593. Ex Anglis	218
594. Continuatio	219
595. Ex Germanis. Media scriptis irreligiosis opposita	221

Caput secundum.

De fatis doctrinae Christianae.

Par.	Pag.
596. Primi motus per Lutherum excitati . . .	223
597. Continuatio	225
598. Conamina Lutherum ad ordinem redigendi	226
599. Disputatio Lipsiensis	228
600. Reformatio ecclesiae a Luthero proposita .	230
601. Separatio Lutheri ab ecclesia	231
602. Lutherus decreto imperiali proscriptus .	234
603. Turbae Wittenbergenses	235
604. Melanchthon. Lutheri versio biblicorum Ger- mannica	236
605. Novationes Zwinglii	238
606. Earum propagatio	240
607. Comitia Norimbergensia annis 1522 et 1523	241
608. Bellum rusticorum	242
609. Dissidia inter novatores de eucharistia .	244
610. Propagatio Lutheranismi in Saxonia, Bo- russia	245
611. In Germania. Protestantes	247
612. Lutheranismus in Suecia	249
613. Continuatio	251
614. Lutheranismus in Dania	252
615. Continuatio	254
616. Confessio Augustana	255
617. Foedus Schmalcaldicum, Pax religiosa No- rimbergensis	258
618. Anabaptistae	259
619. Mennonitae	260
620. Casparus Schwenkfeld	262
621. Schisma Anglicanum	263
622. Acta durante schismate	265
623. Lutheranismus in Polonia	267
624. In Livonia et Curonia	268
625. In Hungaria	270

Par.	Pag.
626. In Transsylvania	271
627. In Gallia	273
628. Continuatio	274
629. In Belgio	276
630. Articuli Schmalcaldici	277
631. Gravamina Catholicorum contra Protestantes	279
632. Ulterior propagatio Lutheranismi in Ger- mania	280
633. Pax inter Catholicos et Protestantes aegre servata	282
634. Concilium Tridentinum	284
635. Bellum Schmalcaldicum	286
636. Concilii Tridentini solutio	287
637. Norma religionis interim valitura	288
638. Concilii Tridentini renovatio ejusdemque ite- rata solutio	290
639. Pax religiosa Augustana	292
640. Zwinglianismus per Helvetiam Gallicam pro- pagatus	294
641. Calvinus	295
642. Concilii Tridentini finis	297
643. Novationes religiosas in Italia et Hispania .	300
644. Status religionis in Anglia. Sub Eduardo VI.	303
645. Sub Maria	305
646. Sub Elisabetha	306
647. Scissio inter ipsos A catholicos in Anglia .	308
648. Religio Catholica e Scotia eliminata . . .	310
649. Continuatio	313
650. Status religiosus in Polonia	315
651. In Hungaria et Transsylvania	317
652. Incrementa Protestantium in Gallia . . .	319
653. Bella inter Catholicos et Hugonottas sub re- ge Carolo IX.	321
654. Sub Henrico III. Edictum Namnetense . .	323
655. Progressus et effectus novationum religiosa- rum in Belgio	325
656. Continuatio	327

Par.	Pag.
657. Status religiosus in Germania altero saeculi 16. dimidio	330
658. Speciatim in Austria	331
659. Causae latissimae novationum religiosarum propagationis	334
660. Continuatio	336
661. Dissidia religiosa inter Lutheranos	337
662. Palatinatus et Brema Calviniana	341
663. Crypto-Calvinistae in Saxonia	342
664. Formula concordiae	343
665. Extirpatio Crypto-Calvinianismi in Saxonia	345
666. Doctrina Lutheranorum a Graecis reprobata	346
667. Antitrinitarii	348
668. Sociniani	350
669. Lites Molinisticae	352
670. Ecclesiae Calvinianae in Germania incre- mentum	355
671. Arminiani	357
672. Synodus Dordracena	359
673. Ulterior sors et fides Arminianorum	361
674. Controversiae inter Hugonottas	363
675. Calvinismus ab ecclesia Graeca proscriptus .	365
676. Sors Calvinianorum in Anglia. Independentes	367
677. Puritanorum superioritas. Hibernorum op- pressio	369
678. Religionis vicissitudines in Austria interiori	371
679. In Bohemia et Austria	372
680. Bellum tricennale	374
681. Continuatio	377
682. Pax Westphalica	379
683. Fata Protestantium in Hungaria	380
684. In Polonia	382
685. Conamina ecclesias dissidentes uniendi	383
686. Continuatio	386
687. Lites syncretisticae inter Lutheranos	388
688. Continuatio	390

Par.	Pag.
689. Fata Mennonitarum	392
690. Dissidia inter eos	394
691. Baptistae	396
692. Quaekerorum origo	397
693. Eorum doctrina	399
694. Quaekerorum propagatio	401
695. Eorum sors in Anglia	403
696. Eorum constitutio ecclesiastica, cultus divi- nus publicus, et mores	404
697. Jansenius. Ejus liber a pontifice prohibitus	406
698. Quinque propositiones damnatae	408
699. Lites inde exortae	409
700. Harum litium incrementum et decrementum	411
701. Socinianorum fata posteriora	413
702. Status ecclesiae Russicae	415
703. Schismatici hujus ecclesiae	416
704. Novae lites inter Calvinianos	419
705. Sors Hugonottarum	421
706. Fata Waldensium in Pedemontio	423
707. Vicissitudines ecclesiasticae in insulis Britan- nicis. Sub Carolo II.	424
708. Sub Jacobo II. et Guilielmo III.	426
709. Balthasarus Becker :	428
710. Sors Protestantium in Hungaria	429
711. Lites Pietisticae inter Lutheranos in German- nia. Spenerus	430
712. Pietistae	432
713. Impetus in Spenerum	434
714. Mystici et Phantasiastae inter Lutheranos	436
715. Mystici in ecclesia Catholica. Molinosius	438
716. Joanna Guyon et Fenelonius	440
717. Status litterarum generatim	441
718. Speciatim philosophiae. Saeculo 16	444
719. Saeculo 17	446
720. Status litterarum theologicarum. Methodolo- gia. Inter Catholicos	449

XII

Par.	Pag.
721. Inter Lutheranos	451
722. Inter Calvinianos	452
723. Status historiae ecclesiasticae. Inter Catho- licos	454
724. Continuatio	456
725. Continuatio	460
726. Status historiae ecclesiasticae inter Luthe- ranos	461
727. Inter Calvinianos et Anglicanos	462
728. Status studii biblici. Inter Catholicos	464
729. Continuatio	465
730. Continuatio	467
731. Continuatio	468
732. Continuatio	470
733. Continuatio	471
734. Continuatio	472
735. Continuatio	474
736. Status studii biblici inter Lutheranos	476
737. Continuatio	478
738. Inter Calvinianos	480
739. Continuatio	483
740. Continuatio	485
741. Inter Anglicanos	487
742. Status theologiae dogmaticae. Inter Catho- licos	488
743. Continuatio	490
744. Inter Lutheranos	492
745. Continuatio	494
746. Inter Calvinianos	496
747. Continuatio	497
748. Status theologiae apologeticae et polemicae. Scripta contra Judaeos et Muhamedanos	499
749. Contra Deistas et Atheos	502
750. Continuatio	505
751. Methodi polemicorum	507
752. Theologi polemici. Inter Catholicos	509

Par.	Pag.
752. Continuatio	511
753. Inter Lutheranos	513
754. Inter Calvinianos	514
755. Theologi irenici. Catholici	516
756. Protestantes	517
757. Status theologiae moralis. Inter Catholicos	519
758. Continuatio	521
759. Continuatio	523
760. Continuatio	524
761. Theologi morales inter Lutheranos	525
762. Inter Calvinianos	526
763. Casuistae inter Protestantes	527
764. Scriptores ascetici	528
765. Status theologiae pastoralis. Inter Catholicos	530
766. Continuatio	532
767. Inter Lutheranos	534
768. Inter Calvinianos	536
769. Effectus sic dictae reformationis	538
770. Continuatio	540

Caput tertium.

De ecclesiae organismo.

A. Hierarchico.

771. Potestas episcoporum	542
772. Facultates quinquennales	543
773. Relatio summi pontificis ad ecclesiam	544
774. Libertates ecclesiae Gallicanae	546
775. Continuatio	547
776. Relatio ecclesiae Romanae ad Orientalem. Status hierarchicus ecclesiae Graecae et Rus- sicae	550
777. Unionis conamina inter ecclesiam Romanam et Graecam	552
778. Conamina unionis cum Nestorianis	554
779. Cum Abyssiniis	556
780. Cum Coptis, Jacobitis et Armenis	558
781. Immunitas clericorum. Bulla in coena Do- mini	560

XIV

Par.	Pag.
782. Dissidium inter Paulum V. et rempublicam Venetianam	562
783. Clericorum jurisdictio in rebus saecularibus et legislationis civilis participatio	564
784. Relatio pontificum ad imperantes civiles. Diversae Catholicorum circa pontificis potestatem in rebus saecularibus sententiae	565
785. Continuatio	566
786. Pontificum agendi ratio contra principes, a religione Catholica deficientes	568
787. Pontificum collisiones cum Hispaniae regibus Carolo I. et Philippo II.	569
788. Cum Ludovico XIV. Galliae rege	571
789. Relatio inter pontifices et imperatores	573
790. Causa decrementi potentiae pontificiae	575
791. Territorium pontificium	576
792. Potestas principum in rebus ecclesiasticis	577
793. Modus perveniendi ad dignitates ecclesiasticas	579
794. Bona ecclesiae temporalia	580
<i>B. Liturgico.</i>	
795. Status liturgicus hac periodo	581
<i>C. Disciplinari.</i>	
796. Res disciplinaris hujus periodi	582
797. Mores Catholicorum	—
798. Reformatio cleri per concilium Tridentinum. Desideria Catholicorum quoad reformationem	585
799. Decreta concilii Tridentini reformatoria	587
800. Continuatio	588
801. Theatini. Clerici regulares S. Pauli et S. Majoli	590
802. Societas Jesu. Ejus initia	593
803. Ejus constitutio	595
804. Ejus privilegia	597
805. Ejus propagatio	599
806. Ejus auctoritas, virtutes, naevi	602
807. Congregatio patrum oratorii	603
808. Patres piarum scholarum. Lazaristae	605
809. Reformationes monachorum	608
810. Fratres misericordiae. Augustiniani et Carmelitae discalceati	610
811. Maurini. Trappistae	612
812. Moniales	614
813. Continuatio	615
814. Caelibatus clericorum	816

Periodus sexta.

A sede pontificia Avenionem translata usque ad scissionem ecclesiae Catholicae per Lutherum aliosque, seu ab a. 1308. — 1517.

Caput primum.

De incremento et decremento ecclesiae.

§. 518. Sublatio ordinis templariorum.

Limites ecclesiae Christianae in Palaestina et adjacentibus terris, per Muhamedanos coarctati, hac periodo dilatati non sunt, cum nulla amplius expeditio cruciata ab Occidentalibus susciperetur, quantumvis plures ex pontificibus talem efficere conarentur. Ordines religioso-equestres, quamquam in plagis Orientalibus Muhamedanos debellare pergebant, soli tamen terram sanctam recuperare eo minus valebant, quia mox ineunte hac periodo potentissimus inter eos, Templariorum scilicet, sublatus est. Hic, qui amissa Palaestina sedem suam in insula Cypro fixerat, per opes suas ingentes vitiis quidem exinde nasci solitis infectus erat, ac superbiae et independentiae studio multorum principum et episcoporum invidiam incurrerat; attamen de ejus sublatione nemo fere cogitabat, cum a. 1306. duo malefactores in Gallia, ad carcerem damnati, quorum alter Templarius fuerat, regi Philippo Pulchro horrenda crimina quasi Templariis propria indicarent. Philippus ea pontifici Clementi V. nuntiavit, et anno sequenti, priusquam iste in Templarios inquiri permisisset, supremum ordinis magistrum, Jacobum Molaeum, nobi-

lem Burgundum, qui a pontifice evocatus in Galliam venerat, et omnes equites in suo regno eodem die comprehendi jussit, eorum bona occupavit, atque per inquisitorem Parisiensem in captos inquirere coepit. Pontifex ab initio quidem de hac laesione juris sui, contra ordinem, ecclesiae soli subjectum procedendi indignabatur, ipse contra eum processurus; postea tamen, rege, cui haec causa maxime cordi erat, vehementer instante, permisit, ut inquisitores et episcopi, aliique, quibus potestatem, faciebat, contra Templarios judicio procederent. Criminum, quorum hi arguebantur, praecipua erant: abnegatio religionis Christianae, ita ut initiandi crucifixum inspuerent aut pedibus calcarent, idololatria, seu adoratio, certis quibusdam idolis, quae capitis formam referebant, et Baphometae dicebantur, exhibita, denique impuritas Sodomitica. In quaestione alii ex Templariis hoc, alii illud crimen, sive de se, sive de confratribus confitebantur, nonnulli sponte aut poenitentia ducti, plerique tormentis aut aspectu eorum, aut fame in carcere tolerata, aut etiam suavitate persuasionis, aut promissionibus, aut aliis modis adacti. Multi omnia negabant, aut confessiones suas vi extortas protestabantur, et usque ad mortis supplicium in protestanda sua et ordinis innocentia perseverabant. Supremus ordinis magister modo se ordinemque innocentem esse asseverabat, modo culpam confitebatur. Septuaginta quinque equites, Parisiis in vinculis degentes, per aliquot e suo gremio deputatos a. 1310. defensionem ordinis offerebant, omnia opprobria ei facta calumnias dicentes, et inter alia id monentes, primas accusationes a fratribus perfidis, et ob crimina ex ordine ejectis factos fuisse. Haec non obstabant, quominus a pluribus synodis provincialibus, a. 1310. in Gallia habitis, sententiae in singulos equites ferrentur, ex quibus alii dimissi, alii ad carceres, alii ad ignem damnati sunt, qui posteriores omnes, donec a flamma consumerentur, in negando persistebant. Extra Galliam,

ubi pariter postulante pontifice ab episcopis et inquisitoribus in Templarios inquirebatur, fere omnes crimina ordini objecta, constanter negabant, et hinc inde etiam absolvebantur.

§. 519. Concilium Viennense.

His praemissis pontifex a. 1310. concilium oecumenicum indixit, sequenti anno Viennae in Gallia celebrandum, in quo sententia de toto ordine diceretur, simulque de recuperanda Palaestina, et de reformanda ac ordinanda ecclesia ageretur. In hoc concilio, cui ultra 300 episcopi et multi praelati inferiores intererant, pontifex praelectis eis, quae hactenus in causa Templariorum acta fuerant, sententiam praelatorum ea de re exquisivit, qui omnes, etiam Gallici, exceptis solis tribus archiepiscopis, vindicias Templariorum audendas esse censebant. Nihilominus Clemens, postquam Philippus Viennam venisset, a. 1312. in consistorio cardinalium, cui ex patribus concilii quoque multi intererant, ordinem Templariorum penitus sustulit, sed potius provisione, ut ajunt, quam condemnatione. Haec sententia in altera concilii sessione, praesente Philippo promulgata, simulque quid de bonis ordinis et de singulis equitibus faciendum sit, statutum. Non multo post, sessione 3. concilium finitum est, postquam aliqua decreta contra varios abusos inter clerum condita, et respectu expeditionis cruciatae decimae bonorum ecclesiasticorum per 6 annos dandae decretae fuissent. Post concilium tres cardinales Parisios venerunt, ibique supremo Templariorum magistro ac tribus ex ordinis primoribus poenam perpetui carceris amuntiarunt, in quam mortis supplicium mutatum fuerit, quod crimina sibi objecta publice confessi essent. Verum magister et unus ex caeteris praeter omnium expectationem confessiones suas revocarunt, quam ob rem a cardinalibus judici criminali traditi sunt, tamdiu custodiendi, donec novum de iis consilium captum foret. Sed rex tali ex-

pectato, mox ambos, qui ordinis innocentiam usque ad mortem contestabantur, vivos concremari jussit. Contra illos, qui crimina confessi fuerant, ex decreto pontificis mitius actum; qui ab eis absoluti fuerant, sustentationem ex bonis ordinis accipiebant; qui ne in equuleo quidem confessionem fecerant, aut in domibus ordinis sui, aut in monasteriis custodiae mancipati sunt. In Germania plerique mitem sortem experti, nonnulli ordinem Joannitarum ingressi sunt. In Hispania concilium Tarraconense, a. 1312. celebratum, eos innocentes judicavit, statuitque, ut in domibus ordinis ex ejusdem bonis, sub inspectione episcoporum viverent. Bona ordinis a pontifice Joannitis adjudicata fuere, quod tamen non ubique, nec cum omnibus factum est. In Aragonia enim et Lusitania novis ordinibus equestribus, qui propter continua fere bella cum Mauris necessarii videbantur, consentiente pontifice collata sunt. In Castella rex Ferdinandus IV. ea bonis suis adjecit. In Gallia Philippus non tantum omnes Templariorum thesauros, sed etiam duas tertias partes fundorum ordinis sibi attribuit, reliquam partem tertiam Joannitis nonnisi pro ingenti pecunia concessit. — De culpa vel innocentia ordinis scriptores jam inde a tempore sublationis dissenserunt. Recentiori aetate numerus eorum, qui eum innocentem censerent, auctus est, praesertim ex quo statuta ordinis, plane innocua, et acta processus contra Templarios in Gallia, in lucem protracta sunt, e quibus apparere videbatur, idolum Baphometae sacram reliquiam fuisse; in susceptione tironum nonnunquam quidem aliquid minus honestum commissum, et Christum abnegatum, attamen haec non ex quodam ordinis instituto, adeoque nec semper, nec ubique facta fuisse; Templarios haud raro vi a defensione detentos, haud raro equulei tormentis ad confessionem adactos esse; pontificem nonnisi paulatim, et ex metu Philippi regis, qui ordinis interitum jam ante inquisitionem decreverat, et ejus suppressionem vehe-

menter sollicitabat, in eam consensisse. Attamen, postquam jam anno 1782. Fridericus Nicolai vestigia opinionum Gnosticarum inter Templarios deprehendisset, et idolum Baphometae tanquam symbolum Metis seu Sophiae, quam Gnostici ceu aeonem venerabantur, declarasset; a. 1818. Josephus de Hammer, consiliarius et interpres orientalis aulicus certa quaedam idola, ex inscriptionibus et figuris in eis exhibitis, Baphometas Templariorum esse detexit, Deam Metem seu Sophiam Gnosticorum, speciatim Ophitarum sistentes, atque ex eo potissimum, quod forma ejusdem idoli, et similes figurae etiam in templis ac monumentis Templariorum in Austria, Bohemia aliisque terris insculptae deprehendantur, ostendere conatus est, Templariorum ordinem cultui Deae Ophiticae deditum, ac proinde impuritatis Ophitarum et apostasiae a religione Christiana reum fuisse. Sed non caruit aduersariis, quibus explicationes figurarum, et praesertim interpretationes inscriptionum ab eo factae mutationibus et hypothesebus arbitrariis plenae, et ideo ad rem decidendam non sufficientes visae sunt.

Continuatio chronici Guiliel. de Nangis, in Dacherii spicileg. t. III. Histoire general de Languedoc. Dupuy histoire de la condamnation des Templiers. Histoire critique et apologetique des chevaliers de S. Jean de Jerusalem, dits Templiers. a Paris. 1789. Antons Untersuchung über das Geheimniss und die Gebräuche der Tempelherren. Frid. Nicolai Versuch über die Beschuldigungen, welche dem Tempelherrnorden gemacht worden. Moldenhauer Process gegen den Orden der Tempelherren, aus den Originalacten der päpstlichen Commission in Frankreich. Münster Statutenbuch des Ordens der Tempelherren. Hammer mysterium Baphometis revelatum etc. in Fundgruben des Orients 6. Bd. 1. Hft. Baphomet: Actenstücke zu dem durch Hammers mysterium Baphometis revelatum wieder angeregten Prozesse gegen die Tempelherren; zur Ehrenrettung eines christlichen Ordens.

§. 520. Fata reliquorum ordinum
equestrium.

Reliqui duo ordines equestres majores hac periodo laete floruerunt. Equidem Joannitae, pariter divites et potentes, mox illa ineunte, insula Rhodo potiti, et sede ibi fixa equites Rhodenses dicti sunt. Praeterea bonis non tantum Templariorum, sed etiam aliorum quorundam ordinum equestrium minorum, sive sublatorum, sive cum eis conjunctorum acquisitis, continua opum augmenta ceperunt. Has fini suo convenienter, Turcis, quibuscum fere semper bellum gerebant, reprimendis, potissimum impendebant. Verum a. 1522. insulam suam contra Turcas, validissimo exercitu eam oppugnantes, non amplius tueri valuerunt. Itaque ea relictā, aliquamdiu sine certa sede oberrarunt, donec Carolus V. imperator et utriusque Siciliae rex eis a. 1550. insulam Melitam seu Maltam ea conditione traderet, ut Siciliae regem semper tanquam patronum suum agnoscerent, et aliquot armatas triremes contra Turcas in mari haberent. — Joannitis potentior quidem erat ordo equitum Teutonicorum, sed longe ab originario fine suo, contra infideles pugnandi deflexit, imo religionis Christianae propagationem inter Ethnicos terris suis vicinos impediēbat, quamprimum potentiam episcoporum Borussicorum aut Livonicorum inde augendam esse intelligeret, quam ob rem apud pontificem Clementem V. accusatus nonnisi largitionibus, quo minus in se animadverteretur, impedivit. Singuli equites regulae observandae incurii, luxuriae potius indulgebant. Ordinis magister Sigefridus de Feuchtwangen initio hujus periodi sedem suam Venetiis Marianopolim in Borussia transtulit, et Dantiscum cum regione vicina Polonis eripuit. Maxime vero ordo floruit sub magistro Winrico a Kniprode, qui eum altero saeculi 14. dimidio rexit. Is suo potissimum exemplo equites ad regulam observandam reduxit, terras ordinis juste admini-

stravit, litteras quoque promovit, earumque amorem, et dignitatis moralis sensum equitibus instillavit, sed et auctoritatem ordinis contra clerum et ipsos summos pontifices feliciter tuitus est. Post eum ordo iterum insolentior factus, subditis suis gravia onera imposuit, quapropter ordines Borussiae a. 1440. ad jura sua tuenda conjunctionem inter se inierunt, quos cum ordo tanquam seditiosos nunc magis premeret, a. 1454. Casimiro IV. Poloniae regi subjectionem suam obtulerunt. Ortum inde bellum post 13 annos ita terminatum est, ut Poloni Borussiam occidentalem, equites orientalem, eamque ceu feudum Polonicum retinerent.

Vid. libros superiori periodo de hac materia citatos.

§. 521. Decrementa ecclesiae Christianae in Asia.

Opus conversionis, quod praeterita periodo fidei Catholicae praecones in terris sub Mogolorum imperio constitutis feliciter coeperant, primis hujus periodi temporibus eodem modo ab eis continuabatur. Ex Francis- canis, quorum identidem plures novellis ecclesiis Asiaticis subveniebant, notatu dignissimus est Odoricus de portu Naonis, qui, postquam tribus annis Cambali, quod nunc Pekingum vocatur, verbum divinum praedicasset, ad idem faciendum in regnum Tibetanum profectus est, ubi pariter Franciscani evangelium annuntiabant, multosque credentes baptizabant. Imperatores Sinenses ex gente Mogolica Catholicis favere non cessabant. Horum archiepiscopus Joannes de monte Corvino, qui usque ad annum 1333. vixit, et alium Franciscanum, a Joanne papa XXII. denominatum, successorem habuit, caeterique missionarii tanta in aula Sinensi auctoritate fruebantur, ut imperator frequenter benedictionem ab eis peteret. Idem a. 1338. legatos Avenionem ad pontificem misit, a quo pariter benedictionem et intercessionem apud Deum petiit, et principes Alanicos, a se dependentes, religioni Christianae addictos laudavit. Benedictus papa XII. in rescripto ad imperatorem dato, ab eo petiit,

ut Catholicis in imperio suo facultatem, ecclesias extruendi concederet. Hic faustus ecclesiae Catholicae in Sina status usque ad annum 1369. duravit, quo Sinenses Mogolos penitus e patria sua ejecerunt. Novi enim imperatores e Sinensi familia Ming, nullum alienigenam tolerantes, etiam omnes missionarios ad fugam adegerunt, quo facto nonnisi exigui quidam coetus Christianorum per aliquod adhuc tempus in Sina perdurarunt. — Eodem tempore ecclesia Catholica etiam in reliquis terris Asiaticis, Mogolorum dominio subjectis, interiit. Ab anno enim 1370. Timur seu Tamerlanus, Bucariae dominus maximam partem Asiae, ipsamque Indiam armis sibi subiecit. Qui cum religioni Muhamedanae addictus esset, non tantum Christianis nullum favorem exhibuit, sed eos etiam ad religionem suam deserendam adigere conatus est. Sic speciatim quemdam principem in Iberia, hodierna Georgia, ad Islamum amplectendum permovit, cujus exemplum subditorum plerique secuti sunt. Qui in religione Christiana constantes manebant, interfecti, eorum domus succensae, ecclesiae Christianae destructae sunt. Interim tamen religio Christiana per Tamerlanum non usque adeo extirpata est, ut non saltem plures ecclesiae sive Nestorianorum sive aliorum Christianorum in borealibus et australibus Asiae regionibus superstites mansissent.

Asseman biblioth. Oriental. Tom. III. P. II. Raynald. annal. eccles. Mosheim hist. Tataror. eccles.

§. 522. Conversio Laponum, Cumanorum et Lithuanorum.

Hoc decrementum ecclesiae Christianae in Asia, aliquomodo compensatum est conversione illorum populorum Europaeorum, qui soli adhuc idolis serviebant. Tales erant Lappones. Quos postquam Sueci ad supremum suum dominium agnoscendum posteriori praeteritae periodi tempore adegissent, archiepiscopus Upsaliensis a. 1335. in oppido Torne ecclesiam inter eos dedicavit, ibique magnum eorum, nec non Fennor-

rum
ter
non
Cum
festa
cons
rant
sacra
suis
davi
Fran
vicus
nam
trans
davis
gnae
causa
dovic
esset
missi
gin,
moni
cum
thuan
cond
mate
sent.
lebra
irtro
rem
etiam
fecit,
cam
quod
angu
partit
lana

rum septentrionalium numerum baptizavit. Sed praeter baptismum et benedictionem nuptiarum hac periodo non multum ex religione Christiana observabant. ¹⁾ — Cumanorum, qui saeculo 13. Hungariam plurimum infestabant, et partim in hac terra, partim in Moldavia consederant, multi jam praeterita periodo baptizati fuerant, caeteri in Hungaria nunc successive omnes ad sacra Christiana transibant, consuetudine cum vicinis suis maxime ad ea perducti. Illos autem, qui in Moldavia sedes habebant, postquam a. 1340. missionarios Franciscanos in urbe Sereth interfecissent, rex Ludovicus, exercitu contra eos ducto, ad ecclesiam Romanam intrandam compulit, e qua vero ad Graecam transierunt, postquam Wallachi, huic adscripti, Moldaviam sibi subjecissent. ²⁾ — Ut tandem Lithuani magnae Christianorum Europaeorum familiae associarentur, causae politicae ansam dederunt. Postquam enim Ludovicus, rex Poloniae et Hungariae a. 1382. mortuus esset, Jagello, magnus dux Lithuaniae, Polonos promissis maximis emolumentis permovit, ut sibi Hedwigim, defuncti regis filiam, regni haeredem, in matrimonium darent, quod priusquam contraheretur, Jagello cum fratribus suorum uno et pluribus magnatibus Lithuanis, Cracoviae baptismum, primariam nuptiarum conditionem suscepit, postquam jam diu antea ejus mater et alii fratrum religioni Christianae initiati fuissent. Anno dein 1387. in comitiis publicis, Wilnae celebratis, religionis Christianae in universam terram introductio decreta est, cui decreto mox nobiles morem gesserunt. Quorum exemplum ut brevi tempore etiam plebeji plerique sequerentur, rex partim eo effecit, quod ipse terram peragrans orationem Dominicam et symbolum apostolicum eos edoceret, partim quod delubra deum et lucus sacros ubique destrui, et angues, qui tanquam lares colebantur, occidi juberet, partim quod cuique baptizandorum tunicam ex alba lana promitteret. Tanta autem multitudine Lithuani ad

baptismum accurrebant, ut cum singuli non possent, catervae aspersione baptizarentur. Nihilominus multi Lithuanorum per aliquod adhuc tempus in idololatria perseverarunt, siquidem Hieronymus Pragensis, monachus Camaldulensis, qui propter Hussitas e patria sua in Poloniam fugerat, primo saeculi 15. dimidio multos adhuc eorum convertit. Sed versus medium ejusdem saeculi idololatria ex Lithuania penitus extirpata fuisse videtur. ²⁾

¹⁾ J. Scheffer Laponia. Francf. ad M. 1673. 4. Dalin. Geschichte des Reichs Schweden. 2. Th.

²⁾ Thwrocz chronica Hungar. apud Schwandtner. Gebhardi Geschichte der mit Ungarn verbundenen Staaten.

³⁾ Kojalowicz hist. Lithuana. Dlugofs hist. Poloniae l. X. Schloezer Geschichte von Litthauen. Wagner Geschichte von Pohlen.

§. 525. Religio Christiana in Africam introducta.

Labente saeculo 15. religio Christiana terris extra Europam, hactenus incognitis illata est. Postquam nempe Hispani jam sub medium saeculum 14. insulas Canarias detexissent, Lusitani a. 1419. Maderam insulam, et non multo post insulas promontorii viridis, et Azoricas detexerunt, magnamque partem littoris occidentalis Africae cognoverunt. Harum omnium terrarum incolas per missionarios, quos secum ducebant, ad fidem Christianam perducere studebant, quod saltem in insulis maxima ex parte eis successit. Nec infelicia erant eorum conamina in regno Congo, quod in littore occidentali mediae Africae situm, a. 1484. ab eis detectum est. Etenim non multo post legatus regis Africani, et plures juvenes, quos Lusitani ex Congo in patriam suam advexerant, ibidem baptismum ad miserunt, et deinde a. 1490. cum monachis quibusdam Lusitanicis in patriam reversi sunt. Monachi evangelium in Congo eo successu annuntiarunt, ut ipse rex

eum maxima parte familiae suae multisque primoribus sacris Christianis se initiari pateretur.

Raynaldi annall. Osorius de rebus Emmanuelis regis Lusit.
Tellesius Sylvius de rebus gestis Joannis II. regis Lusit.
Gebauer Pottugies. Geschichte 1. Th.

§. 524. Christianismus in America.

Non minus Hispani de religione Christiana in Americam, a. 1492. auctore Christophoro Columbo a se detectam, introducenda cogitarunt. Haec autem periodo nonnisi insulae, dictae Antillae, tum minores, tum majores, inter quas Hispaniola seu insula S. Dominici praecipua erat, frequentatae sunt. In hac anno jam 1493. mandante Alexandro papa VI. vicarius generalis Franciscanorum in Hispania cum duodecim ordinis sui presbyteris evangelii praedicandi causa navigavit. His non multo post plures alii tum Franciscani, tum Dominicani successerunt. Verum Americani religionem Christianam vix poterant adamare. Etenim Hispani eos crudelissime habebant, metalla pretiosa cruciatibus ab eis extorquebant, eos ad gravissimos labores in metallifodinis adigebant, servituti mancipabant, et resistentes interficiebant, ita, ut paucis annis plures milliones eorum e vita tollerentur. Hinc eorum contra tortores odium etiam in religionem, quam hi profitebantur, transiit. Missionarii hoc laborum suorum obstaculum quidem remove, et Americanis mitiorem sortem parare nitebantur. Imprimis Dominicani eorum redactionem in servitutem usque adeo improbabant, ut Europaeis sacramenta denegarent, qui Americanos servorum instar habebant. Verum cum rex Ferdinandus Catholicus, ad quem Europaei suas desuper quaerelas deferrebant, servitutem Americanorum neque humanis neque divinis legibus adversam esse, et quod libertati relictis neque labores peracturi, neque religionem Christianam amplexuri essent, pronuntiasset, status saevus Americanorum perduravit. Neque melior redditus est

conatibus Bartholomaei de las Casas, presbyteri Hispani, siquidem illi, quos cardinalis Ximenes, archiepiscopus Toletanus, regnique post mortem Ferdinandi administrator, a Bartholomaeo excitatus, ad rem examinandam a. 1516. in Americam ablegavit, pariter judicarunt, Americanos ad labores peragendos et religionem Christianam admittendam nonnisi per servitutem perducı posse. Illud saltem Bartholomaeus a. 1517. a Carolo rege impetravit, ut ad labores peragendos loco debiliorum Americanorum robustiores Mauri in littoribus Africanis, quae Lusitani tenebant, coemti in Americam transveherentur. Igitur Americani hac saltim periodo nonnisi coacti religionem Christianam amplectebantur, i. e. baptismum suscipiebant, symbolum apostolicum aliasque formulas recitabant, et ritus externos peragebant, quamquam caeterum missionariorum institutio eis non deesset.

Barthol. de las Casas relatio de destructione Indiarum. Robertson Geschichte von Amerika, 1. Th.

§. 525. Maurorum in Hispania conversio.

Labente hac periodo ecclesia Graeca admodum diminuta est, cum Turcae provincias, quae Graecis adhuc in Asia supererant saeculo 14., sequenti autem provincias eorum Europaeas occuparent, et tandem a. 1453. ipsam CPim expugnarent, eoque imperium Graecum extinguerent. Incolis Christianis exercitium quidem religionis concessum est, at durum servitutis iugum impositum. *) Vice versa Granata a. 1492. a Ferdinando Catholico capta, Maurorum dominium in Hispania penitus destructum est. Eorum in hac terra saeculo 14. circiter 2,000,000 numerabantur, inter quos 500,000 erant, quorum majores a fide Christiana ad Islamum defecerant. Decurrente hac periodo numerus Muhamedanorum in Hispania diversimode quidem minutus est, sed post eversum ultimum eorum regnum Ferdinandus Catholicus omnium conversionem eo ma-

gis cupiebat, quia Muhamedani in Africa ad auxilium rebellaturis ferendum parati erant, illamque Ximeni archiepiscopo demandavit. Is ipse Granatam profectus est, ubi hujus urbis archiepiscopo in communionem laboris sibi adsociato, primo religionis Muhamedanae doctores persuasione ad sacra Christiana traduxit, quorum opera et exemplo effectum est, ut intra paucos dies 4000 Maurorum baptismum desiderarent, quem Ximenes, dilata interim institutione, ne recens fervor mora tepesceret, eis statim aspersione conferri curavit. Cum vero plures avitae religionis tenaciores etiam reliquos a Christo detinere conarentur, Ximenes, primariis eorum in vincula coniectis, tum tali severitate, tum persuasione, tum pecunia distributa, plerosque Maurorum ad Christum convertit. Quoniam vero haec eorum conversio solido fundamento carebat, multi eorum brevi tempore ad avitam religionem relapsi sunt. Contra hos, qui tanquam rebelles considerabantur, sacra inquisitio adhibebatur. A qua cum pertinaciores in carceres conjicerentur, liberi quoque parentibus relapsis adimerentur; jam omnes Mauri in civitate Granatensi, priorem suum statum reducturi, seditionem excitarunt, et nonnullos Christianos interfecerunt. Sed partim adhortationes archiepiscopi Granatensis, partim exercitus regius, urbi appropinquans mox quietem restituit. Jamque Mauris nondum conversis in poenam seditionis nonnisi optio data, vel religionem Christianam amplectendi, vel certam mortem subeundi. Cum fere omnes priorem eligerent, nunc iterum multa eorum millia sacris Christianis initiabantur. Similia postea quoque saepius acciderunt, quibus occasionibus multa Maurorum millia etiam in vicinam Africam transmigrarunt. Hac ratione Hispania a religione Muhamedana penitus purgata est. ²⁾

¹⁾ Histor. Byzant. Ducae, Chalcocondylae, Phranzae.

²⁾ Mariana histor. Hispan. L. 25. Flechier histoire du Cardinal Ximenes.

Caput secundum.

De fatis doctrinae.

§. 526. Celebriores quidam scriptores ecclesiastici hujus periodi.

Cum saecula, quorum historia modo narratur, a primis fidei Christianae praeconibus longissime jam distarent, nemo amplius scriptorum ecclesiasticorum inter sanctos patres relatus est, quamquam caeterum inter eos non deerant, qui doctrinae praestantiam cum vitae sanctitate conjungerent. Illorum, qui de materiis ad religionem pertinentibus scripserunt, major ac unquam antea extitit numerus, saeculis sequentibus continuo auctus, ita ut pro instituti nostri angustiis aliquos tantum e celebrioribus eorum hic loci adducere possimus, plures in historia theologiae commemoraturi. Ex illis igitur sunt: Hervaeus Natalis, e Britannia minori oriundus, Dominicanus et theologiae in universitate Parisiensi professor, postea praepositus generalis ordinis sui. † 1323. Ex ejus scriptis notamus commentaria in quatuor libros sententiarum; quodlibeta majora et minora, inter quae plura philosophici generis sunt quam theologici; quaestiones de peccato originali; tractatum de sacramentis; tractatus de Verbo, de voluntate; quaestiones quinque de beatitudine; de virtutibus moralibus; de paupertate Christi et apostolorum.¹⁾ — Franciscus Maironius ab urbe patria etiam de Digna compellatus, Franciscanus, philosophiae ac theologiae professor Parisiensis, doctor illuminatus et acutus dictus. † 1325. Ab eo praeter alia supersunt: commentaria in Genesin; quaestiones 1500 de variis locis s. scripturae et dubiis theologis; commentarius in Lombardum; de articulis fidei; de corpore Christi; de angelis; de baptismo; de poenitentia; de indulgentiis; de suffragiis defunctorum; de ultimo judicio; de virtutibus et vitiis capitalibus; de humilitate; de paupertate Christi et

apostolorum; de septem donis Spiritus s.; explicatio decalogi; sermones quadragesimales et de sanctis.²⁾ — Nicolaus, cognominatus a Lyra, loco notali in Nor-
mannia, parentibus Judaeis ortus, et a Rabbinis insti-
tutus, post suam ad Christum conversionem a. 1291.
ordinem S. Francisci ingressus, ejusdemque in Bur-
gundia minister provincialis factus est, et per multos
annos theologiam in universitate Parisiensi docuit, cog-
nominatus doctor utilis. † 1340. Scripsit praeter alia
postillas perpetuas seu brevia commentaria in universa
biblia, 85 libris comprehensa; postillas majores seu
enarrationes in epistolas et evangelia totius anni; quae-
stiones in v. et n. t.; commentarium in Lombardum;
librum de corpore Christi; disputationem contra perfidi-
am Judaeorum; probationem adventus Christi per
scripturas a Judaeis receptas; expositionem decem Dei
praeceptorum, dictam praeceptorium; tractatum de vi-
sione Dei; sermones de tempore et de sanctis.³⁾ —
Joannes Charlierius, compellatus a Gerson, vico na-
tali in dioecesi Rhemensi, theologiae in universitate
Parisiensi professor, postea ejusdem cancellarius, vir,
qui insigni sua doctrina, religionis et pacis ecclesiasti-
cae studio, prudentia et pietate tantam apud omnes
auctoritatem nactus est, ut in virorum doctorum con-
gressibus principem locum obtineret, et concilium Con-
stantiense fere dirigeret. Hoc finito patriam aliquam-
diu fuga evitavit, timens iram Philippi Burgundiae du-
cis, quam eo sibi conciverat, quod universitas Parisi-
ensis eo duce assertiones Joannis Parvi censura notas-
set, quibus factum Philippi, quo ducem Aurelianen-
sem, regis fratrem interfici curaverat, defendebatur.
Postea Lugdunum secessit, ibique inter pietatis exer-
citia et parvulorum in rudimentis fidei institutionem a.
1429. diem supremum obiit. Scripta ejus, quorum mag-
na est multitudo, pleraque minoris quidem molis sunt,
sed veritatibus gravibus plena, et distingui possunt in
hierarchica, dogmatica, moralia, mystica, pastoralia,

et miscellanea, e quibus potiora suis locis commemorabantur. ⁴⁾ — Joannes de Turrecremata, ita dictus a loco natali in dioecesi Placentina, Dominicanus, juris canonici et theologiae doctor, s. palatii magister, Eugenii papae IV. legatus in concilio Basileensi et Florentino, postremo cardinalis episcopus Albanensi. † 1468. Ex ejus operibus nobis notanda veniunt: expositio omnium D. Pauli epistolarum; commentarius in psalterium; stabilimentum fidei Catholicae; tractatus contra principales Muhamedanorum errores; dissertatio contra Graecos de azymo; sermones de tempore et de sanctis. ⁵⁾ — Dionysius dictus de Rykel, pago dioecesis Leodiensis in quo natus erat, Cartusianorum institutum Ruremundae in Geldria amplexus, vir eruditus et pius, in scribendo non minus, quam in precando et contemplando indefessus, a vita contemplativa et revelationibus, quas sibi coelitus obtigisse credebat, dictus doctor extaticus. † 1471. Potiora inter ejus scripta sunt: commentarii in omnes libros s. scripturae; enarrationes in epistolas et evangelia totius anni; commentarius in quatuor libros sententiarum; summa fidei orthodoxae; dialogorum de fide Catholica libri octo; contra Alcoranum libri quinque; de regulis et doctrina vitae Christianorum; commentarius in opera Dionysii Areopagitae; de quatuor hominis novissimis; de arcta via salutis et contemptu mundi; de fonte lucis et semita vitae; inflammatorium divini amoris; speculum beatae et humanae vitae; de gravitate peccati; de conversione peccatoris; de remediis tentationum; de via purgativa; de vita et fine solitarii. ⁶⁾

¹⁾ Pleraque Hervaei scripta prioribus saeculi 16. annis Venetiae, sed non junctim typis excusa sunt. Collecta nunquam prodierunt.

²⁾ Alia Mayronii opera Basileae 1498., alia Venet. 1520., alia Parisiis 1619. typis impressa prodierunt, alia adhuc in manuscriptis latent.

³⁾ Pleraque Lyrani opera, sed separatim diversis in locis typis expressa sunt.

⁴⁾ Omnia

4) Omnia Gersonii opera cura et studio Dupinii Antverpiae 1706. V. tom. fol. prodierunt.

5) Pleraque J. Turrecrematae scripta a. 1471. Augustae Vind. collecta in VIII tom. fol. prodierunt. Singula diversis in locis typo impressa sunt.

6) Rykelii scripta nec omnia, nec collata typis procusa sunt.

§. 527. Fidei controversiae inter Graecos.

Hi igitur ex illis erant, per quos doctrina Catholica ad posteros transmissa est. Hanc integram inviolatamque his quoque saeculis propagatam fuisse, inter alia ex iis apparet, quae occasione haeresum et fidei controversiarum, hac periodo exortarum, auctoritate ecclesiastica statuta sunt. Talis controversia etiam inter Graecos priori saeculi 14. dimidio agitata est. Huic ansam dedit monachorum quorundam in monte Atho insania mystica, vi cujus in angulo cellae suae clausae immobiles diu noctuque sedentes, oculos in regionem umbilici tanquam sedem animi continuo defixos habebant, hac ratione ad sensualem luminis divini intuitionem se pervenire, et ineffabili exinde voluptate perfundi dicentes. Hos monachos, a quiete, cui studebant, Hesy-chastas dictos, primum Barlaamus, monachus Graecus e Calabria, Thessalonicae tunc commorans, scriptisque contra Latinos editis auctoritatem inter Graecos consecutus, a. 1341. quasi fatuos, deceptos, imo deceptores traduxit, et omphalopsychos nominavit. Cumque lumen, quo Christus in monte Tabor circumfusus apparuit, cuique a se percipi solitum simile sit, increatum dicerent, eos opinionis de duplici deitate arguit, quod nempe praeter ipsum Deum aliud quid increatum statuerent. Et quoniam sententiam suam, imprimis per Palamantem, inter suos praecipuum, acriter contra Barlaamum defendebant, hic eos ad patriarcham CPnum detulit, quo facto, eodem adhuc anno 1341. CPi, ipso imperatore multisque proceribus praesentibus, synodus celebrata est, in qua Palamas suorum sententiam e

scriptis patrum contra Barlaamum eo effectum compro-
bavit, ut hic victum se confiteri veniamque precari
deberet. Sed non multo post in Italiam reversus, Pa-
lamitas denuo impugnavit, et ecclesiae Latinae se ad-
dixit. In Graecia quoque haud paucos sententiae suae
patronos reliquerat, quos inter praecipuus Acindynus,
Palamitas impugnare non desistebat, quo factum est,
ut, cum multi micrologiam illam participarent, non
exigui motus in ecclesia Graeca orirentur. Ad hos
componendos a. 1350. novum (Pi) concilium celebra-
tum est, pariter praeter multos episcopos ab impera-
tore Joanne Cantacuzeno et primariis imperii admini-
stris frequentatum. In hoc Palamas, interea archiepi-
scopus Thessalonicensis factus, cum Acindyno plurimum
disputavit. Qui cum Barlaami sententiae de lumine
Christi in monte Tabor addictus deprehenderetur, una
cum magistro excommunicatus est, caeteri, qui ei in-
haerent, haeretici pronuntiati, et duo ex eis episcopi
depositi sunt. In eodem concilio praeter principalem
illam quaestionem plures aliae, quae ei quasi funda-
mento essent, velut: an in Deo discrimen sit inter ejus
substantiam et effectus, an effectus Deitatis (interni,
inhaerentes) creati vel increati sint, agitatae sunt, et
assertio Acindyni, non dari alium Deitatis effectum in-
creatum, quam Dei Filium et Spiritum s. haeresis
Marcelli Ancyрани simulque hujus discipuli Photini pro-
nuntiata est. Ex altera parte Nicephorus Gregoras,
unus ex aulicis et Palamitarum adversariis, hos icono-
clastis accensebat, qui pariter contendissent, corpus
Christi in monte transfigurati in lumen incorruptibile
et deitatem increatam mutatum fuisse. Victoriā, quam
Palamitae, ad quos patriarcha quoque pertinebat, in
illa synodo retulerunt, praecipue imperatori debebant,
qui eorum adversariis ob hoc potissimum infestus erat,
quod Baarlaamus animo a Latinis minus alieno fuit,
et propterea in ejus assecclas violenter, imo crudeliter
agere non dubitabat. De ejus approbatione certi pa-

patriarcha et episcopi Palamitici, impetu in adversarios facto, verberibus eos affecerunt, vestes eis detraxerunt, barbam evellerunt. Tum a victoribus, quos imperator remunerabatur, decisiones conscriptae, tum adversarii excommunicati. Hi quidem ita suppressi, sed non extincti sunt, siquidem novus patriarcha Philotheus a. 1354. quindecim libros antirrheticorum ad defensionem Palamitarum contra Gregoram scripsisse deprehenditur. Postea tamen lis expiravit. Ex ejus historia satis intelligitur, quam miserabilis theologica Graecorum eruditio et omnis in fidei controversiis sentiendi agendique ratio hac aetate fuerit.

Joann. Cantacuz. Nicephor. Gregoras histor. Byzant. Leo Allatius de ecclesiae Occident. et Orient. perpetua consensione.

§. 528. Controversia de statu animarum
sanctarum a corpore solutarum.

Ecclesia Latina hac periodo doctrinis heterodoxis multum inquietabatur. Praeterquam enim, quod plures sectae haereticæ, elapsis saeculis ortæ, perdurarent, nonnullæ novæ, satis periculosæ nunc primum natae sunt, quibus accesserunt variae fidei controversiae, inter ipsos Catholicos agitatae. Talem primis hujus periodi temporibus excitavit ipse summus pontifex Joannes XXII., cum a. 1331. publice e sacro suggestu docuisset, animas, utut ab omni labe peccati puras, ante extremum judicium ad beatificam Dei visionem non admitti. Hanc assertionem mox plures impugnabant; at pontifex non tantum loca e patribus ad eam comprobendam adduxit, sed etiam theologos Parisienses ei conciliare studuit, contrario tamen eventu; nam plures eorum, inter quos Nicolaus Lyranus erat, dictis et scriptis tanquam haereticam eam rejecerunt. De hac controversia edoctus Philippus VI. rex Galliarum, a. 1332. complures praelatos et theologos ad eam examinandam congregavit, qui Joannis sententiam omnino erroneam judicarunt. Hoc judicium Philippus Joanni

scriptum transmisit, additis combustionis minis, ni doctrinam suam retractaret. Pontifex regi rescripsit, se eam non tanquam certam defendisse, sed solummodo tanquam disputabilem proposuisse. Anno sequenti in singuluri bella contestatus est, se cum ecclesia Catholica credere, animas a corporibus solutas et plene purgatas, esse in paradiso, Deumque et ejus essentiam a facie ad faciem videre, in quantum capaces sint; porro si quid fidei Catholicae, ecclesiae definitionibus, s. scripturae aut bonis moribus minus congruum docuisset, id a se retractatum pronuntiari. Egregium submissionis pontificiae exemplum! Joannis successor, Benedictus XII, doctrina controversa, a. 1336. adscitis cardinalibus, episcopis, et theologiae doctoribus, serio examinata, bullam edidit, qua animas plene purgatas mox ad beatificam Dei visionem admitti, decretum, simulque contrarium docere sub excommunicationis poena prohibitum erat.

Vitae Joannis XXII, in Baluzii vitis papar. Avenionens. Bulaei histor. universit. Parisiens. Wadding annall. Minorum t. VII.

§. 529. Fratricelli, aliaeque sectae.

Inter sectas, quae ex praeterita periodo in praesentem devenerunt, pertinent Fratricelli, fratres et sorores liberi spiritus, Dulcinistae seu Apostoli, Waldenses, Flagellantes. Fratricelli pro odio et contemptu, quo in ecclesiam Romanam ferebantur, nunc etiam sacramenta repudiabant, aliosque errores, fidem attinentes spargebant. Iidem, qui rigorem regulae S. Francisci in paupertate, victu et vestitu sectabantur, et tertium ordinem, ab eo pro laicis utriusque sexus institutum profitebantur, assertionem, Christo et apostolis peculium fuisse, haeticam dicebant, et pontifici jus denegabant, a voto paupertatis et castitatis absolvendi. Celebrabant conventus, praepositos sibi constituebant, aedificia propria tanquam monasteria incolebant. Com-

pellabantur etiam nominibus Bizochorum, Beguinorum, Beghardorum, probabiliter propterea, quod his in pluribus rebus, speciatim in mendicando similes essent. Initio hujus periodi praecipuas suas sedes in Italia, Sicilia, et Occitania habebant. Joannes papa XXII. a. 1317. bullam edidit, qua eos sub excommunicationis poena a vitae suae ratione discedere jussit. Cum vero non obedirent, sed potius contra pontificem, quem etiam propter rejectam rigidam paupertatem admodum oderant, vehementer declamarent; ab inquisitoribus et episcopis in Occitania plurimi eorum comprehensi, et partim ad perpetuos carceres arctissimos, partim ad gestandas cruces vesti assutas, partim ad ignem damnati sunt. Ad has poenas evitandas multi eorum in Germaniam fugerunt, ubi eis sub praesidio Ludovici Bavari imperatoris, cui gravissimum cum pontificibus dissidium erat, tutis esse licebat. Sed haec eorum securitas cessavit sub illius successore Carolo IV.; qui plures contra eos leges edidit, et speciatim a. 1369. cunctis regni ordinibus mandavit, ut inquisitores adjuvarent, et pro viribus ad extirpandos Fratricellos cooperarentur. Ita his in Germania suppressis, qui residui erant, a. 1372. maximam partem in Brabantiam et Hollandiam se receperunt.— Eodem Beghardorum vel Beguinorum nec non Turlipinorum nomine, fratres et sorores liberi spiritus compellabantur, quorum propagationem per Galliam rex Carolus V. septuagesimis saeculi 14. annis severitate sistere conabatur, inquisitores contra eos efficaciter adjuvans, a quibus speciatim Parisiis duo inter eos praecipui concremati sunt. Videntur ad hanc persecutionem evitandam in Germaniam transiisse, et prioribus saeculi 15. annis ad Bohemos migrasse, inter quos, excitatis per Hussium de religione motibus et turbis, magnus adversariorum ecclesiae Romanae numerus erat. Id certum est, bello Hussitico vix inchoato, illius generis homines in Bohemia deprehensos, et ab ipsis Hussitis, flagitia eorum aver-

santibus gladio invasos; maximamque partem deletos fuisse. Dicebantur a Bohemis Adamitae, quod ad exemplum protoparentis nudi incederent, suam spiritus libertatem eo comprobaturi, caeteros, qui ad se non pertinebant, servos appellantes; porro Picarditae vel Picardi, sive a Picardia, e qua, ut tum saltem ab omnibus credebatur, eorum auctores in Bohemiam venerunt, sive a Beghardorum nomine, secundum Bohemorum pronuntiationem mutato, quo nomine tunc temporis, omnis fere generis haeretici designari consueverunt, quemadmodum et ipsi Hussitae non multo post a Catholicis etiam Picarditae nominati sunt. — Dulcinistae anno adhuc 1368. in historia occurrunt, postea vero expirasse videntur. — Waldenses initio hujus periodi in Occitania, Provincia Gallica, Delphinatu, Sabaudia et Pedemontio latebant. In Occitania inde ab anno potissimum 1324. inquisitores et episcopi in Waldenses et Albigenses residuos diligenter et severe animadvertabant, alios ad reditum in ecclesiam Catholicam adigebant, pertinaces igni tradebant, eoque effecerunt, ut post annum 1330. nulli amplius ibi deprehenderentur. In Provincia autem et Delphinatu, non obstantibus pontificum et inquisitorum conatibus eos extirpandi, usque in medium saeculum 16. sed numero non admodum magno perdurarunt. Qui in Pedemontio sedebant, versus medium saeculum 15. armis invadebantur, quo multi quidem eorum perierunt, alii in terras extraneas fugerunt, extirpari autem non potuerunt.

Libri priori periodo de iisdem sectis allegati.

§. 530. Flagellantes.

Flagellantes quoque, qui superiori periodo nonnisi singularitatibus quibusdam propriam sectam efformaverant, nunc paulatim ad haereses deflectebant, non tamen omnes, sed ii maxime, qui inter Germanos surrexerunt. Ut Flagellantes hac periodo denuo emergent, ansam dederunt calamitates publicae, nonnunquam

ingruentes, speciatim pestis, quae sub medium saeculum
 14. plures terras Europae occidentalis dire affligebat.
 Deprehenduntur eo tempore in historia catervae, nu-
 dato corpore publice se flagellantium, et hoc modo
 terras peragrantium, non tantum virorum, sed etiam
 faeminarum in Italia, Helvetia, Gallia, Belgio, Anglia,
 Polonia, qua posteriori terra episcopi et proceres eos
 brevi excedere coegerunt. Cum eorum piacula speciem
 pietatis prae se ferrent, apud multos in magna existi-
 matione erant, ipsique suis poenitentiae exercitiis justo
 majus pretium tribuebant, unde paulatim effectum est,
 ut absolutionem sacerdotalem, et dein sacerdotes ipsos,
 a pravis moribus alioquin notatos, contemnerent et re-
 jicerent. Sic jam Clémens VI. pontifex in litteris, a.
 1346. ad archiepiscopum Magdeburgensem datis testa-
 tus est, eos contempta clavium potestate, se invicem a
 peccatis absolvere, et sub praetextu, peccatores pu-
 niendi, non tantum Judaeos, sed etiam Christianos in-
 terficere, clericorum et laicorum bona diripere, supe-
 riorum jurisdictionem sibi arrogare, aliasque res nefa-
 rias committere; quapropter pontifex decrevit, ut om-
 nes publicae flagellationi renuntiarent, praelati vero
 contumaces comprehenderent et punirent. Gregorius
 XI. post 30 circiter annos sacramenta ab eis rejici con-
 questus est, ideoque inquisitoribus in Germania prae-
 cepit, ut in eos ceu haereticos animadverterent. Illi
 qui tempore concilii Constantiensis duce Conrado Schmid
 in Sangerhusiana Thuringiae regione emerferunt, et
 crucifratres etiam vocabantur, docebant, sectam suam,
 litteris coelestibus, ab angelo in altare S. Petri Romae
 collocatis institutam, et ab hoc tempore ligandi solven-
 dique potestatem pontifici caeterisque sacerdotibus divi-
 nitus ablatam, omnesque jam eorum functiones, omnia
 sacramenta nullius valoris esse. Speciatim contende-
 bant, in locum baptismi per aquam, baptismum san-
 guinis, i. e. flagellationem suam cruentam positam esse,
 quam qui sibi non adhibeat, salvum fieri non posse;

eucharistiam non esse corpus Christi; non existere purgatorium; crucem et sacras imagines venerari, esse idololatriam; omnes animas humanas mox ab initio simul creatas et in paradysum collocatas fuisse; iurandum esse peccatum mortale, at perjurium in sectae suae commodum emittere omnino licere, quia sicut quodcunque aliud crimen, utut gravissimum flagellatione facile expiatur. In his similibusque disserendis Flagellantes Germanici maxima contra clerum et instituta ecclesiastica convitia effutiebant, et extremum iudicium a Conrado Schmid, quem Deus tanquam alterum Henoch in cœlum sustulerit, habendum dicebant. Doctrinae adeo perversae totique religioni Catholicae contrariae tolerari nullo modo poterant. Hinc ipsi comites provinciales Thuringiae, Henrico Schoenefeld, per istas regiones inquisitori ex ordine Praedicatorum mandarunt, ut in eos animadverteret, a quo multi quidem ad abjiciendum errorem perducti, sed et ultra go pertinaces, inter quos ipse Conradus Schmid, ad rogam damnati sunt, quo tamen secta ipsa minime extincta est, cum a. 1454. iterum 22 flagellantes utriusque sexus Sangershusiae concremati inveniantur. In aliis tamen terris Flagellantes ad ejusmodi assertiones haereticas non delapsi fuisse videntur, siquidem cum illis, qui pariter tempore concilii Constantiensis in Aragonia prodierunt, ipse Vincentius Ferrerius ex ordine Praedicatorum, vir vitae sanctitate, fidei orthodoxae studio, et sermonibus sacris celeberrimus, loca peragravit et poenitentiam praedicavit, quem tamen concilium Constantiense, totam sectam suppressurum, ab eis abstrahere conatum est, missa hunc in finem ad eum epistola, a Gersonio scripta, qui paulo post etiam proprium tractatum contra Flagellantes composuit, aliosque hujus sui exempli imitatores nactus est. Illi quoque Flagellantes, qui circa annum 1445. in Borussia erant, ab ecclesiastico tramite tam parum aberrarunt, ut lege publica libertas, regiones peragrandi,

emendi et vendendi eis concederetur. Postremi, qui ex Flagellantibus in historia commemorantur, illi erant, qui a. 1501. canis vestibus induti, caput pedesque nudati, et parvam crucem ligneam manu gestantes, plurimumque jejunantes, ex Italia in Germaniam venerunt, sed post 5 annos poenitentia peracta ab hac vitae ratione sponte recesserunt.

Rebdorf. annales, apud Freherum. Theodoric. Vrie histor. concilii Constant. Schöttgen de secta Flagellantium commentatio.

§. 521. Status sacrae inquisitionis.

Ad hos aliosque haereticos supprimendos sacra inquisitio plurimum contulit. Hanc qui administrabant, nonnunquam limites suos transgrediebantur. Hinc Clemens V. in concilio Viennensi plura decrevit, quibus abusus et excessus in exercendo eorum munere praepedirentur. At moderatum inquisitionis usum pontifices semper quam maxime promovebant. Joannes XXII. litteris ad Wladislaum regem et praelatos a. 1327. datis effecit, ut in Poloniam introduceretur, quo facto rex a. 1336. inquisitores ampla potestate instruxit, omnesque magistratus eos adjuvare jussit. In Germania nullum quidem tribunal inquisitorium erectum est, singuli tamen inquisitores, ubique jam ex ordine Praedicatorum, diversis in regionibus constituti sunt. Quibus cum posteriori saeculi 15. tempore plures clerici et laici facultatem, in magos et sagas, quales in Germania superiori, et in regionibus ad Rhenum inferiorem plurimi iique nocentissimi esse credebantur, inquirendi abjudicarent; Innocentius VIII. in singulari bulla, a. 1484. ad Germanos data, facultatem illam diserte eis adjudicavit, cum alioquin magiae crimen, haeresi aequiparatum, semper et ubique ad forum inquisitorum pertineret. Effectus tamen infaustus hujus bullae erat, ut ab hoc tempore multo plures quam antea propter effectum illud crimen in Germania supplicio afficerentur. —

In Italia Florentini a. 1346. a pontifice adjuti leges contra excessus inquisitorum tulerunt, statueruntque, ne quis sine permissione supremi magistratus ab inquisitore comprehenderetur. — In Gallia Clemens VI. iudicium inquisitorium in provinciam Andegavensem et Cenomanensem, in quibus hactenus non fuerat, introduxit. Verum in quibus provinciis plerique haeretici erant, in Delphinatu scilicet et Provincia, ipsi episcopi, procures et praetores inquisitoribus, qui plerisque invisibiles erant, et sicut in aliis quoque terris nonnunquam ab haereticis interficiebantur, tamen parum succurrebant, ut eis potius diversimode adversarentur, sine suo consensu sententiam contra accusatos dicere eos non permetterent, ab eis vinctos nonnunquam dimitterent. De his pontifex Gregorius XI. apud regem conquestus aegre tandem effecit, ut saeculares inquisitoribus auxilium ferrent. — In Hispania posteriori saeculi 15. tempore insignis circa sacram inquisitionem mutatio accidit. Regnum Castellae, tot provinciis, Mauris ereptis auctum, hucusque inquisitionis expertus erat, attamen haereticis Waldensibus et Albigensibus, et multo magis Muhamedanis et Judaeis occultis abundabat. Igitur rex Ferdinandus V. ejusque uxor Isabella auctore Petro cardinali et archiepiscopo Hispalensi, postea Toletano, tribunal inquisitorium instituere decreverunt, quod supremum pro universa Hispania esset, et a nemine in regno, nisi a rege dependeret; atque reapse a. 1478. Thomam de Turrecremata, priorem Dominicanorum Segobiensium primum inquisitorem generalem pro Legionensi et Castellano regno constituerunt. Pontifex Sixtus IV. post plurimum annorum tergiversationem tali tribunali erigendo consensit, partim propterea, quod a solo rege dependeret, partim quod bona condemnandorum eidem soli obvenirent. Non minus istud tribunal regnorum ordinibus displicebat, et quamquam illud tandem admitterent, tamen supremus Aragoniae iudex, a. 1484.

cum ordinibus obsequium ei jurans contra bona fisco regio attribuenda, et contra testes occultandos protestatus est. Cui tribunali cum omnes subjecti essent, rex sub titulo haeresis incircumscriptam potestatem in bona et vitam omnium subditorum suorum per illud obtinuit, ne clericis quidem exceptis. Atque talis potestatis consecutio et fisci regii augmentum non minus motivum, illud tali forma erigendi fuit, quam studium ecclesiam in Hispaniis pure Catholicam conservandi. Caeterum inde ab anno 1481. ea vi exerceri coepit, ut intra paucos annos septendecim circiter hominum millia omnis sexus et ordinis, termino pro venia statuto utentes, sponte ab haeresi vel apostasia ad ecclesiam Catholicam reverterentur, excepta pecuniae mulcta veniam consequentes, pertinacium autem ultra duo millia concremarentur.

Libri priori periodo citati. Plüer in Büschings Magazin für die neue Historie und Geographie. 4. 5. Theil.

§. 552. Wicleffi initia.

Inter eos, qui novas hac periodo haereses condiderunt, pertinet Joannes Wicleff, Anglus, inde ab anno 1368. theologiae in universitate Oxoniensi professor. Is primo in monachos, quibus locum suum in instituto quodam theologico, approbante pontifice cedere debuit, ore et calamo vehementer invectus est, omnes abusus in ecclesia, imo omnia mala in mundo ab eis derivavit, et 50 haereses ac errores eis attribuit. Cum etiam in litigationibus inter pontificem et regem Eduardum III., hujus causam semper ferve propugnaret, legatis a. 1374. Avenionem missis, ut de abrogatione reservationum et annatarum tractarent, additus est. Post reditum suum non minus contra pontificem, quam contra monachos declamavit, eumque inter alia convicia antichristum, tonsorem ovium, crumenisecam nominavit. Quibus cum alia adderet, clericorum potestati et juribus adversa, viri doctrinae Catholicae stu-

diosi a. 1376. 19 articulos ex ejus praelectionibus et concionibus desumptos ad pontificem miserunt. In iis pontifici jus dominii temporalis, clero potestas ligandi et solvendi, speciatim excommunicandi, superioribus ecclesiasticis jus, conscientiae casus sibi servandi abjudicatum, assertumque erat, principes non tantum juste corrupto statui clericali bona adimere posse, sed etiam id apud Deum eis merito esse, imo eos sub poena aeterna ad hoc faciendum teneri. Pontifex, Gregorius XI. archiepiscopo Cantuariensi et episcopo Londinensi, ut in Wicleffum inquirerent, ejusque confessiones sibi scriptas transmitterent, mandavit. Ille iudicibus suis a. 1378. scriptum tradidit, quo assertiones suas in mitiorem quidem sensum explicavit, minime vero retractavit. Eum tamen non condemnatum fuisse, inde venit, quia aulae, procerum potentissimorum, et populi quoque favore ac patrocinio fruebatur, non tantum propter suas de bonis ecclesiasticis et de regis in ecclesiam potestate assertiones, sed etiam quia Angli alioquin animo a sede pontificia tunc temporis alieni erant, partim propter beneficia, peregrinis passim collata, partim propter annatas aliasque pecuniarum exactiones, partim quod aula pontificia e Gallis plerumque constaret, quos inter et Anglos veteres similitates eo tempore vehementer fervebant. Ipsa regina vidua, Richardi II. tunc impuberis mater, episcopis iudicium definitivum contra Wicleffum ferre interdixerat, et Londinensium magnus numerus ad sedem archiepiscopi Cantuariensis, ubi iudicium habebatur, convolarat, magno clamore eum defendentium. Igitur iudices nihil ausi sunt, nisi Wicleffo interdicere, ne in posterum doctrinas illas sive ex cathedra, sive e s. suggestu proponeret, quod interdictum ille tam parum curavit, ut etiam deteriores traderet, et v. g. nunc assereret, clericos dominium temporale exercentes peccatum mortale committere.

§. 533. *Ejus haereses.*

Praeterea Wicleffus inde ab anno 1381. in suis praelectionibus doctrinam Catholicam de eucharistia impugnavit, imo haeticam pronuntiavit, in 16 thesibus, ad publicam disputationem propositis contendens, panem et vinum eucharisticum nonnisi signum virtuale corporis Christi esse. Disputatio quidem ab Oxoniensibus theologiae doctoribus impedita est, nihilominus Wicleffus non exiguum numerum membrorum universitatis sibi consentientem habuit. Sed cancellarius, multique theologiae et juris canonici doctores theses Wicleffi publice condemnarunt, easque sub poena carceris proponi vetuerunt, quo facto ille regem appellavit. At nunc, cum jam fidei Catholicae essentia tangeretur, ex cujus impugnatione potestati civili nullum emolumentum enascebatur, dux Lancasterianus, regni administrator, alias Wicleffi patronus fervidissimus, eum de illa materia silere, et ecclesiae doctrinae se submittere jussit. Wicleffus reapse aliquam fidei confessionem composuit, dictionibus scholasticis, obscuris et incertis plenam, quae retractationis instar esset, sed veram retractationem non continebat. Ille potius sententiam suam proponere et defendere pergebat, quapropter munus professoris ei a rege ademptum est. Hoc non obstante numerus illorum, qui ei assentiebant, Oxoniae eo tempore plurimum augebatur. Eo magis necessarium archiepiscopo Cantuariensi visum est, haeticas doctrinas, quales Wicleffus jam plures protulerat, solemnius condemnare. Hunc in finem a. 1382. Londini synodum celebravit, cui 7 episcopi et multi theologiae ac juris canonici doctores interfuere. Ab his assertionum, e Wicleffi scriptis extractarum aliae haeticarum, aliae erroneae judicatae sunt. Ex illis erant: substantiam panis et vini etiam post consecrationem in eucharistia adesse, neque Christum realiter esse praesentem; missae sacrificium ab eo non esse institutum; homini vere con-

trito confessionem peccatorum coram sacerdote inutilem esse; episcopum aut presbyterum peccato mortali affectum baptizare, consecrare, et ordinare non posse; papam vitiosum non aliam in Christianos potestatem habere, quam ab imperatore sibi concessam; post mortem Urbani VI. non amplius pontificem eligendum esse; temporalia clericorum bona s. scripturae repugnare. Ex istis: praelatis non licere, excommunicare quemquam, et si clericum excommunicent, qui regem appellarit, eos in Deum, regem, et totum regnum perfidos esse; dominos saeculares et praelatos peccato mortali excidere dignitate sua et potestate; ordinum monasticorum fundatores hac fundatione peccasse; qui ejusmodi ordinem amplectitur, eo ipso mandatis divinis minus habilem fieri, monachosque non esse Christianos. Ad haec Wicleffus defensionem scriptam edidit, qua etiam ostendere conabatur, nonnullas propositionum damnatarum, non eo quo exhibitae fuerint, modo et sensu aut tenore a se traditas fuisse, speciatim, se non dixisse, Deum diabolo obedire debere. At certe Wicleffus docuerat, ut ex ejus scriptis patet, omnia ex absoluta necessitate fieri, Deum certo quodam respectu peccatum velle, eundem quamlibet creaturam ad singulas ejus actiones necessitare. Rex perversitate propositionum damnatarum intellecta archiepiscopo ejusque suffraganeis facultatem concessit, omnes, qui eas tradituri essent, tanquam haereticos comprehendendi, universitatis autem cancellario et procuratoribus mandavit, ut Wicleffi asseclas diligenter explorarent, ex urbis Oxoniensis ditione ejiciendos. Haec regis decreta mandante archiepiscopo cancellarius, frustra oblocutus, nec sine turbis promulgavit, quibus ferventibus Wicleffus in parochiam, olim ab aula sibi collatam se recepit. Ibi commorantem Urbanus VI. eodem anno 1382. Romam evocavit, cui evocationi in epistola ad pontificem scripta, correptionibus aspersa, sub praetextu, se a Christo retineri, obedire recusavit.

Scilicet
anno

P
fus mu
versos
quae,
trialog
theolo
ordine
teria
thium
ergo
s. con
operat
pontif
sia, es
homin
sticum
diction
surrec
super
sacras
cleric
patru
statuit
ter in
theolo
quam
telligi
unam
rejice
stema
tamen
decre
suo c

Scilicet apoplexia tunc laborabat, qua etiam exente anno 1384. mortuus est.

§. 534. Aliae ejus sententiae.

Praeter errores, hactenus commemoratos, Wicleffus multos alios quamplurimis doctrinis Catholicis adversos protulit, sicut ex ejus scriptis apparet, inter quae, sat numerosa, primarium fere locum tenet ejus trialogus, seu dialogorum libri quatuor, compendium theologicum, doctrinas dogmaticas et morales consueti ordine exhibens, nomen autem inde sortitum, quia materia per modum colloquii inter tres theologos, Alithiam, Pseudin, et Phronesin pertractantur. Wicleffus ergo etiam negavit, sacramento confirmationis Spiritum s. conferri; extremam unctionem in hominis animum operari; indulgentias dixit esse figmenta et merces pontificis ac monachorum; quae vulgo censetur ecclesia, esse tantum de nomine, veram ecclesiam justorum hominum complexum esse. Praeterea cantum ecclesiasticum vocalem et instrumentalem improbavit, et benedictiones rituales, dies festos, excepto nativitatis et resurrectionis Domini, abrogatos voluit, canonizationes superstitioni et avaritiae attribuit, atque etiam contra sacras imagines, peregrinationes, jejunia, caelibatum clericorum varie excepit. Universim, rejecta sanctorum patrum et ecclesiae auctoritate nihil credendum esse statuit, quod non contineatur in s. scriptura, litteraliter interpretanda, cui jam a primis studiorum suorum theologicorum annis assiduam operam navaverat, et quam etiam in linguam patriam transtulit. Ex his intelligitur, Wicleffum in eo fuisse versatum, non ut unam alteramve ecclesiae doctrinam aut institutionem rejiceret, sed ut totum potius ecclesiae Catholicae systema innovaret, quod etsi non ipse efficeret, spem tamen prodidit, fore, ut Christiani omnia instituta et decreta, in s. scriptura non contenta abjiciant. In hoc suo conamine vir maledicus, superbia elatus, in su-

periores suos ecclesiasticos immoriger et contumax, patrocinio saecularium, quibus inserviebat, fretus, plus conviciis et argutiis sophisticis, quam solidis argumentis utebatur, cujus ingenium etiam ex hujusmodi sententiis aestimare licet: bella gerere, hominem quacunque ex causa, etiam propter crimina occidere, nemini licere; omnem creaturam sensibilem, qua res sancta significari possit, esse sacramentum, adeoque multo plura quam septem esse sacramenta; mundum ad restituendum numerum angelorum, lapsis minutorum creatum, eoque restituto destruendum esse; Deum etiam asinum, si vellet, fieri posse. Universim Wicleffus, quae non capiebat, impossibilia, quae sibi non placebant, maledicta nominare solebat.

§. 535. Ejus asseclae.

Simili spiritu ejus asseclae animati erant. Inter errores ab eis factos, praeter illos, qui de magistro eorum commemorati sunt, sequentes adhuc leguntur: sanctos non esse invocandos, tum quod nihil valeant, tum quod multi eorum, qui coluntur, in tartaro sint; jurare omnino non licere; neminem in regnum coelorum venire posse, nisi qui omnes facultates suas inter pauperes distribuerit, speciatim clericos paupertatem colere oportere; missarum stipendia largientem non minus quam sacerdotem ea accipientem maledictum esse; maledictos pariter esse pontificem, cardinales, omnesque clericos superiores. Mores tamen externi Wicleffitarum integri erant, siquidem in habitu graves, in victu temperantes, ab oblectationibus alieni, laboriosi fuisse, et frequenter aut ipsi didicisse, aut alios in religione iustituisse scribuntur. Quibus in rebus cum Lollhardis, cuidam ascetarum generi in Belgio similes essent, horum etiam nomen, in detrimentum eorundem sortiti sunt. Wicleffitae etiam post mortem auctoris sui, numero magis magisque creverunt, imprimis Oxonii, non tantum inter membra universitatis, sed etiam inter

inter cives. Hinc rex, a senatu rogatus episcopis mandavit, ut efficacissima contra istam haeresim media adhiherent. Igitur archiepiscopus Cantuariensis a. 1396. Londini concilium congregavit, in quo 18 haereses e Wicleffi trialogo condemnatae sunt. Idem in alio concilio, a. 1408. Londini celebrato, sub poena in promotores haeresum statuta interdixit, ne quis clericus aut monachus sine speciali licentia verbum Dei praedicaret, ne quis de sacramentis aliter doceret aut loqueretur, ac docet ecclesia, ne quis librum a Wicleffo aut alio quopiam recentiorum conscriptum, a pontifice non approbatum legeret, ne biblia in linguam vernaculam transferrentur. Verum ejusmodi interdicta sectam non multum minuebant. Hinc jam supplicia adhibebantur, et speciatim a. 1413. prope Londinum multi Wicleffitae, inter quos nobiles et sacerdotes erant, combusti sunt. Quae supplicia cum contra eos continuarentur, in Anglia paulatim expirarunt. Cum haud pauci eorum ad ea evitanda patriam reliquissent, scripta quoque auctoris sui secum attulissent; in aliis terris, nominatim in Bohemia, Wicleffitae exorti et propagati sunt. Hinc postquam Joannes papa XXIII. in synodo a. 1413. Romae habita, plura Wicleffi scripta condemnasset; concilium Constantiense a. 1415. in sessione octava 45 articulos ex ejus scriptis extractos tanquam haereticos, vel erroneos, vel scandalosos proscripsit, simulque decrevit, ut ejus libri comburerentur, ejus ossa autem exhumarentur, quae episcopus Lincolnensis anno demum 1428. in ignem conjici curavit.

Henric, de Knyghton de eventibus Angliae. Thomas Walsingham historia Anglic. major. D'Argentri collectio judiciorum de novis erroribus. Gilpin Lebensbeschreibung der bekanntesten Reformatoren vor Luthern. Aus dem Englischen.

§. 536. Initia Hussii.

Nullibi sententiae Wicleffi majorem approbationem invenerunt, quam in Bohemia, quod inde potissimum

venit, quia Pragae jam inde a medio saeculo 14. nonnulli sacerdotes communioni sub sola specie panis, caelibatui clericorum, et linguae Latinae in liturgia eo magis adversati fuerant, quod haec omnia in ecclesia Graeca, a qua Bohemica originem suam repetit, alia essent, et contra monachos, clericos, episcopos, ipsumque pontificem dictis et scriptis exarserant; cui causae accesserunt Waldenses, qui in Bohemia refugium quaerentes, doctrinas et sententias suas, illis affines, ibidem in occulto spargebant. Sacerdotibus illis longius progressus est Joannes Huss, in pago Hussinecz in Bohemia australi, a. 1373. natus, ab anno 1398. theologiae in universitate Pragensi professor, et ab anno 1402. concionator in sacello quodam Pragensi, Bethlehem dicto, simulque reginae confessarius, regis quoque favore fruens, moribus integris, imo severis praeditus, ad haec facundus, et in alloquio ac conversatione suavis. Quamquam in sacris suis sermonibus corruptos mores severe castigabat, et nulli hominum generi parcebat, ab initio tamen sententias heterodoxas respuit, et scripta Wicleffi, a quodam litterarum studioso, Oxonio, ubi litteris vacaverat, allata deleri suasit. Postea tamen auctoribus duobus Anglis, qui quaestiones, menti Wicleffi conformes in universitate Pragensi disputationi proposuerunt, et testimonium universitatis Oxoniensis, laudibus Wicleffi plenum exhibuerunt, huic adeo conciliatus est, ut ejus scripta diligenter pervolveret, ipsum coram populo sanctum praedicaret, seque cum illo eodem quondam loco conjungi optare diceret. Exinde non tantum contra pontifices, alioquin propter schisma, quod tunc ecclesiam Latinam scindebat, despectos, et contra malos clericorum mores vehementer declamabat, sed etiam quosdam Wicleffi libros, doctorum Pragensium dehortationes nihil curans, in linguam Bohemicam transtulit, et nobilioribus Bohemorum ac Moravorum communicavit. Quapropter Sbinko, archiepiscopus Pragensis eum a. 1409. apud

Alex
chiep
prae
et sc
palati
versi
adeo
teren
retur
ad po
archi
sed e
ram c
ut op
latis
rentq
vinun
posse

A
conci
tanqu
delatu
culi, a
non c
tate a
cum
probi
interd
senter
tem a
jamqu
comp
propt
annun
nam i

Alexandrum V. pontificem accusavit, cuius jussu archiepiscopus, ne quis verbum Dei in sacellis privatis praedicaret, sub poena excommunicationis interdixit, et scripta Wicleffi aliorumque similiter sentientium, in palatio suo concremari curavit, id quod regi et universitati, praecipue vero Pragensibus Hussii asseclis adeo improbatur, ut etiam caedes propterea committerentur, et archiepiscopus cantilenis publice impeteretur. Hussius autem non tantum facta provocatione ad pontificem melius informandum contra interdictum archiepiscopi in sacello Bethlehem concionari pergebat, sed eum etiam propter libros concrematos ibidem coram concione vituperabat. Praeterea effecisse scribitur, ut opifices, imo mulieres ex bibliis in vernaculam translatis publice cum sacerdotibus disputarent, contenderentque, neminem praeter Hussii asseclas verbum divinum cum efficacia et sanctitatis spiritu praedicare posse.

§. 537. Ulteriora ejus coepta.

Ad haec Hussius a clero Pragensi, cuius vitia in concionibus suis frequenter et vehementer increpabat, tanquam haeresum disseminator iterum ad pontificem delatus est. Cum Romam evocatus sub praetextu periculi, ab inimicis sibi imminentis non comparuisset, ibi, non obstante legatione, a rege, nobilitate et universitate ad eum excusandum missa, haereticus judicatus, cum asseclis excommunicatus, concionandi munere prohibitus, et quivis locus, in quo moraturus esset, interdicto subjectus est. Verum rex Wenceslaus hanc sententiam executioni dari non permisit, Hussius autem a. 1411. ab ea ad concilium generale provocavit, jamque plura scripta ad sui et Wicleffi defensionem composuit, in quibus inter alia contendit, illos, qui propter excommunicationem humanam verbum Dei annuntiare cessent, hoc ipso excommunicationem divinam incurrere, Christique proditores esse, et tempo-

ralia clericorum bona esse eleemosynas, quas domini saeculares male utentibus omnino auferre possint. Anno 1412. indulgentiae plenariae, quas Joannes XXIII. pontifex omnibus, sive armis, sive pecuniis contra Ladislaum, Neapolis regem se adiuturis offerebat, permittente rege Pragae annuntiabantur. His vehementissime se opposuit, tam in praelectionibus academicis, quam in sermonibus Bethlehemiticis Hussius, ejusque sectator primarius, Hieronymus, vulgo Pragensis dictus, ex nobili Bohemorum genere, qui, quamquam liberalium artium magister et theologiae baccalaureus factus fuisset, ordinem tamen clericalem nullum unquam suscepit, sed tanquam eques in aula regis versabatur, caeterum Hussium eloquentia et eruditione superabat, clericorum reformandorum cupidissimus, et ad omnis generis violentias in eos praeus erat. Is jam occasione librorum, curante archiepiscopo concrematorum, tres Carmelitas, quod Wicleffum in concionibus suis impugnassent, in carcerem, et unum ex iis postea in fluvium projici jusserat, nunc autem concionatorem, qui indulgentias pontificias populo commendaverat, per assecclas suos comprehensum una cum bulla pontificia indulgentiarum per urbem circumvehi jussit, quibusdam exclamantibus, bullas seductoris populi comburendas esse, quod deinde reapse in foro factum est. Hussius autem non tantum senatui regio et Albico novo archiepiscopo, ad silentium hortanti non obedivit, sed etiam publicam de bulla pontificia disputationem in universitate instituit, ad quam magnus populi concursus factus est, quem Hussius et Hieronymus, universitate per Deum omnesque sanctos, ut a coeptis absisterent, sed frustra, eos obtestante, aliis quoque modis contra indulgentias pontificias excitare conabantur. Effectus horum omnium erat, ut sequenti die Dominica litterarum studiosi et opifices in pluribus ecclesiis concionatores, indulgentias commendantes, conviciis interromperent, eos impostores, papam anti-

christ
solent
foribu
condi
que m

H
dolge
clero
di, in
ptis,
rores
pecca
trum
riend
stinat
esse
sia n
episco
et tra
lis eo
tionu
diabo
iniqu
excep
dotur
lation
tae de
ad pr
ponti
bria,
fuisse
expro
crear
sanct
bant.

christum inclamarent. Cum magistratus tres eorum insolentissimos in curia decollari jussisset, plebs effractis foribus, corpora eorum abstulit, et in sacello Bethlehem condidit, Hussius autem panegyricum de eis dixit, eosque martyres praedicavit.

§. 538. Ejus errores.

Hussius praeterea disputationem suam contra indulgentias scriptam edidit, in qua pontifici omnique clero potestatem ligandi et solvendi, peccata remittendi, indulgentias concedendi abjudicavit. In aliis scriptis, qualia a. 1412. et —13. multa composuit, alios errores tradidit, velut: ad obtinendam a Deo remissionem peccatorum contritionem sufficere; fidem, seposita patrum et ecclesiae auctoritate, e sola s. scriptura hauriendam esse; ecclesiam Catholicam nonnisi ex praedestinis ad vitam aeternam constare; Christum solum esse caput ecclesiae, non autem pontificem, quo ecclesia non indigeat, quique ante Constantinum M. caeteris episcopis major non fuerit. In libro de abolendis sectis et traditionibus humanis ordines monasticos cum regulis eorum abrogatos voluit; in alio de perniciose traditionum humanarum, leges et instituta ecclesiastica a diabolo introducta esse contendit. In libro de mysterio iniquitatis antichristi contra cultum sanctorum varie excepit. In libro, omnium vehementissimo, de sacerdotum et monachorum abhorrenda abominatione desolationis in ecclesia Christi, descriptiones, quas prophetae de turpibus sacerdotum Judaicorum moribus habent, ad praelatos, presbyteros, monachos, et ipsum summum pontificem transtulit. Negari non potest, inter opprobria, quae Hussius contra clerum protulit, complura fuisse, quae veritate nitebantur. Sed errores, quos ei exprobrat v. g. sacerdotem in missa Christi corpus creare, credendum esse in pontificem, in B. Mariam, in sanctos, in nimis potissimum expressionibus constabant. Nec fugere poterat Hussium, ex tanta, quam

efficere conabatur, cleri dejectione, religioni et moribus solidum incrementum enasci haud posse. Sed zelus ejus indiscretus, cui sine dubio superbia de propria integritate suberat, eum hoc advertere non permisit, effecitque, ut omnem sacram potestatem a statu morali dependentem redderet, et propter perversum hunc statum plane tolleretur. Ad impunitatem, qua tamdiu fruebatur, non parum contulit incuria et ignavia Albici archiepiscopi. Postquam autem hic exeunte anno 1412. muneri suo renuntiasset, ejus successor Conradus Hussium ejusque asseclas ad subjectionem sub pontifice provocavit. Quod cum frustra fecisset, synodo Romana, quae a. 1413. Wicleffi scripta condemnavit, et Hussium denuo excommunicavit, excitatus, insuper a Gersonio ad zizania ex agro Domini evellenda admonitus, rege jam consentiente, et contra propugnatores 45 articulorum Wicleffi exilium statuente, urbem Pragensem propter Hussii in ea commorationem interdicto subjecit. Inde compulsus iste, postquam Jesum Christum appellasset, Praga excessit, et in locum natalem se contulit, ubi declamationes suas contra pontificem et doctrinam Catholicam, populo undique accurrente continuavit.

§. 539. Hussius Constantiae.

Cum eo tempore concilium Constantiense indictum esset, Sigismundus imperator, motus circa religionem in Bohemia excitatos compositurus, Hussio, ut coram illo doctrinae suae rationem redderet, praecepit. Is ad hoc faciendum alioquin pronus, nobilibus quibusdam Bohemis, quos rex Wenceslaus ei addidit, comitibus, eo securius mense Octobri anni 1414. Constantiam profectus est, quia imperator litteras liberi commeatus ei concessit. Ibi praesenti ab initio quidem nihil timendum esse videbatur, imo pontifex, consentientibus cardinalibus excommunicationem contra eum pronuntiatam sustulit. Verum cum non multo post duo theologi

Prage
xis H
sertio
fici e
eoque
porro
versio
laicos
ad bo
ab ej
et in
surre
siam
Cons
se co
tus o
patri
extir
Huss
mini
deter
mari
cleru
parti
Misa
paro
doct
taba
nata
citati
stici
Qua
chie
cho
suad
laici
hem

Pragenses Constantiam profecti, in litteris publice affixis Hussium tanquam haereticum proposuissent, et assertiones heterodoxas ex ejus scriptis extractas pontifici et cardinalibus tradidissent; ille custodiae traditus, eoque magis in ea detentus est, quia ejus adversarii porro eum accusabant, 45 articulos Wicleffi, quos universitas Pragensis rejecerat, eum solum defendisse, laicos ad persequendum clerum excitasse, principesque ad bona ei adimenda hortatum esse, omnes haereticos ab ejus parte stare, unde timendum sit, eo liberato et in Bohemiam dimisso, latissimam in Germania insurrectionem et persecutionem contra clerum et ecclesiam Catholicam orituram esse. Sigismundus, postquam Constantiae advenisset, et litteras securitatis Hussio a se concessas violatas audiisset, primo quidem indignatus eum libertati reddi jussit, postea tamen concilii patribus cessit, rogantibus, ne concilii libertatem in extirpanda haeresi restringeret, imo, si quo minus in Hussium animadvertere possent, impediret, discessum minitantibus. Sequenti anno 1415. causa Hussii in multo deterius vergebat, partim per adventum et fugam primarii ejus sectatoris, Hieronymi Pragensis, cujus in clerum violentiae in recenti multorum memoria erant, partim per novos motus, quos eo tempore Jacobus de Misa, ab exigua corporis statura Jacobellus dictus, parochus Pragensis ad S. Michaellem et philosophiae doctor, de calice eucharistico, laicis concedendo excitabat. Is nempe a quodam Waldensi, Petro, ab urbe natali, Dresdensi dicto, e patria Pragam profugo excitatus, a. 1415. publice docere coepit, calici eucharistici perceptionem cuivis ad salutem necessariam esse. Quamquam clerus Pragensis ei contradiceret, et archiepiscopus eum excommunicaret, tamen alio parcho sibi adstipulante, sententiam suam auditoribus persuadere non desistebat, eo quidem effectum, ut multi laici Pragae, et paulatim etiam extra urbem per Bohemiam calicem eucharisticum sibi exposcerent, et a

sacerdotibus etiam acciperent. Idem Jacobellus sententiam suam contra professores Pragenses et theologos quosdam Constantiae versantes, qui eum impugnabant, scriptis defendit, et praeterea bona clericorum temporalia et decimas, meras eleemosynas esse contendit, a dominis saecularibus propter malos illorum mores auferendas, pontificem vero simplici sacerdote majorem non esse. Hussius de distributione calicis inter laicos edoctus, eam quidem approbavit, non tamen necessariam, sed tantum utilem et institutioni Jesu Christi consentaneam censuit, quapropter, quamquam propter hanc novationem, ab ejus consortibus in Bohemia susceptam, multorum Constantiae praesentium indignatio contra eum augebatur, a concilio tamen alicujus in hac re erroris accusatus non est.

§. 540. Ejus condemnatio.

Iteratae et graves, quas Bohemi, Hussii comites, concilio exhibebant, quaerimoniae, effecerunt, ut tandem ejus causa inde a 5. Junii anni 1415. publice pertractaretur. Post varias accusationes, quas Hussius magna ex parte diluit, 39 articuli, ex ejus scriptis excerpti, tanquam condemnatione digni propositi sunt. Ex his illi, quos Hussius tanquam suos agnovit et approbavit, adstruebant, ecclesiam constare e solis praedestinatiis; nullo peccato, nulla excommunicatione ab ea avellendis; Petrum nunquam ecclesiae caput, neque universalem omnium Christi ovium pastorem fuisse; visibile ecclesiae caput non esse necessarium, siquidem tempore apostolorum ecclesia sine tali capite optime recta fuerit; Romanum pontificem tum tantum Christi vicarium esse, si ad praedestinos pertinet, et Christo ac Petro moribus similis est, secus eum esse vicarium Judae Ischariotis; pontificem, episcopos, praelatos, principes quoque saeculares haec dignitatum nomina non mereri, si peccatum mortale commiserunt; Christum nec Petro, nec caeteris apostolis aliquam

jurisdi
figmen
antich
ductas
randan
esse;
studio
culos
ab Hu
prolat
tentos
permo
paratu
catur.
lebrat
gnitat
et viv
projec
concil
doctri
et reg
denma
magis
essent
punie
dam
tentu
tiam
neque
in un
est, c
tia no
ret, H
est, i
sola c
tis re

jurisdictionem contulisse; obedientiam ecclesiasticam figmentum esse sacerdotum; censuras ecclesiasticas esse antichristianas, et a clero ex dominandi libidine introductas; probo presbytero excommunicationem non curandam, eaque non obstante verbum Dei praedicandum esse; omnes vitiosi actiones moraliter malas, virtutis studiosi omnes bonas esse; non omnes Wicleffi articulos proscriptos haereticos esse. Jamque concilium ab Hussio postulavit, ut singulos articulos, contra se prolatos erroneos profiteretur, et errores in eis contentos abjuraret. Sed ad hoc faciendum nullo modo permoveri potuit, semper dicens, se ad abjurandum paratum esse, dummodo e s. scriptura erroris convincatur. Igitur in sessione 15., sexto Julii anni 1415. celebrata, tanquam pervicax haereticus condemnatus, dignitate sacerdotali privatus, brachchio saeculari traditus, et vivus concrematus est, cineres autem in Rhenum projecti sunt. Articuli, quibus Hussii condemnatio a concilio superstructa fuit, non quidem essentielles fidei doctrinas concernunt, attamen potestatem ecclesiasticam et regimen sacrum fere totum evertunt, atque ad condemnandum auctorem, pertinaciter eis inhaerentem eo magis sufficebant, quia illis temporibus etiam minus essentialium doctrinarum rejectio tanquam haeresis puniebatur. Hinc ad Hussii condemnationem explicandam neque ad conatus cleri Bohemici, per eum contemptui et persecutionibus expositi, neque ad inimicitiam Nominalium, ei tanquam Realistae adversantium, neque ad odium Germanorum, per eum juribus suis in universitate Pragensi privatorum confugere opus est, quae omnia ad summum id effecerunt, ut ei gratia non concederetur. Caeterum ex ejus historia apparet, Hussium praeter ea, ob quae a concilio damnatus est, in multis aliis graviter deliquisse, et s. scriptura sola credendorum norma statuta, alterum e fundamentis religionis Catholicae aggressum fuisse, quamquam

in rejiciendis ejus doctrinis non eo usque ac Wicleffus processerit.

Aeneas Sylvius historia Bohem. J. Cochlaeus histor. Hussitarum. Lenfant hist. du concil. de Constance. Zachar. Theobald Hussitenkrieg, darinnen begriffen das Leben, die Lehr, der Tod M. Joannis Huss. Pelzel Lebensgeschichte des Röm. und Böhm. König Wenzel. Gilpin lib. cit. Tischer Leben Hussens. Leipzig. 1798.

§. 541. Motus in Bohemia post mortem Hussii.

Eadem, quae in Hussium, sors cecidit in Hieronymum Pragensem. Is secundum promissionem, magistro, Constantiam abeunti datam, mox eodem profectus, sed cum litteras securitatis a concilio impetrare non posset, in Bohemiam reversus, at in Palatinatu superiori interceptus, vinctus Constantiam reductus fuerat. Ibi a concilio ad abjurandas opiniones suas haereticas saepius admonitus, tandem post Hussii mortem, 23. Septembris omnes haereses, ab hoc et Wicleffo traditas, nec non alias quasdam opiniones philosophicas et theologicas sibi proprias coram concilio damnavit. Verum cum ei non satis fidendum esse videretur, libertati non restitutus, sed denuo ad rationem de novis opprobriis sibi factis reddendam vocatus est. In ejusmodi examine 26. Maji anni 1416. inopinate protestatus est, se nonrisi metu mortis fractum doctrinas sibi propositas contra conscientiam suam abjurasse, Hussium et Wicleffum sibi viros sanctos et veritatis doctores esse, quibus in omnibus consentiat, excepta posterioris doctrina de eucharistia. Huic contestationi cum abhinc constanter inhaereret, capitis damnatus et ignis supplicio affectus est, quod non minori quam Hussius fortitudine ac animi tranquillitate sustinuit. Eorum in Bohemia asseclae inde contra concilium et universum clerum Catholicum vehementer exacerbati fuerunt; nobiles in litteris ad concilium datis Hussium

virum
qui B
ditore
beji v
et Hi
rum
Bohe
quid
runt,
doctr
dam
de M
perce
eumo
lium
cretu
miter
ejus
speci
evita
const
tur,
obse
absq
istan
rare
ticos
prav
dece
char
perce
clesi
verit
eccl
cie p
Lati
rum
illici

virum orthodoxum et moribus integrum, illos autem, qui Bohemiam haeresi infectam dicant, mendaces, proditores, haereticos, et filios diaboli nominarunt; plebeji vero ad sacellum Bethlehem confluentes, Hussium et Hieronymum inter sanctos martyres retulerunt, quorum natalitia quotannis celebranda essent. Ordines Bohemici universi a. 1417. ab universitate Pragensi, quid de calice eucharistico sentiendum sit, exquisiverunt, etsi concilium Constantiense ante duos annos doctrinam et praxim, Catholicis circa illum observandam solemniter definivisset. Cum enim duce Jacobo de Misa multi Bohemorum, imprimis Hussii sectatores, perceptionem calicis cuivis ad salutem necessariam, eumque laicis denegare, sacrilegium dicerent, concilium sessione 13., paucos ante Hussii mortem dies, decretum promulgavit, quod praeter alia habebat, firmiter credendum esse, totum Christi corpus et omnem ejus sanguinem sub unaquaque tam panis quam vini specie contineri; ad quaedam pericula et offendicula evitanda, auctoritate ecclesiae et sanctorum patrum, consuetudinem, ut a laicis sola panis species percipiat, introductam fuisse; hanc consuetudinem jam diu observatam vim legis habere, quam pro arbitrio et absque ecclesia mutare non liceat. Eos ergo, qui legem istam sacrilegam aut observatu illicitam declarent, errare, et si huic errori pertinaciter inhaereant, haereticos esse, ab episcopis vel inquisitoribus haereticae pravitatis secundum leges graviter puniendos. Ex hoc decreto palam est, concilium Constantiense usum, eucharistiam sive sub utraque sive sub alterutra specie percipiendi, tanquam rem ad variabilem disciplinam, ecclesiae dispositioni obnoxiam considerasse, cujus judicii veritas tum exemplis eucharistiae, jam in antiquissima ecclesia in singularibus casibus sub alterutra tantum specie perceptae, tum eo confirmatur, quod ecclesia Graeca Latinis panem azymum in eucharistia exprobrans, eorum tamen consuetudinem, calicem laicis denegandi illicitam non declaraverit. At Bohemi non obstante

concilii Constantiensis decreto opinioni suae tenaciter inhaerebant. Etenim non tantum Jacobellus apologiam pro communione plebis sub utraque specie edidit, sed ipsa etiam universitas Pragensis eandem veritati et saluti congruam in singulari scripto pronuntiavit. Hinc plurimi ex omnibus Bohemorum ordinibus eucharistiam sub utraque specie percipiebant, et Catholicos sibi adversantes diversis in locis supprimebant, concilii Constantiensis et Sigismundi imperatoris monita, jussa, et minas contemnentes. Eorum ausa plurimum promovit regis Wenceslai, clero non faventis, et de Hussii supplicio dolentis partim incuria, partim ignavia, qua Calixtinis seu Utraquistis mox a. 1418. plures Pragae ecclesias adjudicavit. Cum tandem turbulentum eorum animum exosus, eorum interitum meditaretur, Catholicique in eundem conspirarent, atque Martini V. pontificis in Bohemia legatus intempestiva contra Hussitas severitate uteretur; hi jam duce potissimum Joanne Ziska, nobili Bohemo fortissimo, sed et crudelissimo, in exercitum coaluerunt, Bohemiam pervagabantur, et ubique communionem sub utraque specie maximis cum violentiis introducebant. Speciatim in monte quodam prope urbem Austam congregati novam ibidem urbem quasi propriam suam sedem condiderunt, a tentoriis, primo ibi erectis Tabor dictam, unde et ipsi Taboritae vocati sunt. Anno dein sequenti 1419. Ziska cum numeroso suorum agmine Pragam petiit, ubi sacerdotem, consulem, praetorem, et senatores quosdam interfecerunt, duo monasteria expilarunt, monachos male tractarunt, multasque alias violentias et caedes commiserunt. Haec regem Wenceslaum adeo commoverunt, ut morbo correptus non multo post animam efflaret.

§. 542. Bellum Hussiticum. Factiones inter Hussitas.

Post mortem Wenceslai Hussitae, Sigismundum fratrem ejus et legitimum successorem propter viola-

tam
cup
gist
tus
dev
etia
loco
tho
hab
mun
sinu
con
qua
fici
ma
nun
rel
tar
utr
et
Au
Br
et
sos
bel
eor
tic
ru
a s
epi
euc
ret
mi
mo
fur
et
cat

tam erga Hussium fidem summopere exosi, suam vindictae
 cupidinem contra clerum Catholicum, cui interitum ma-
 gistri sui adscribebant, crudeliter exsatiarunt. Ipso die obi-
 tus Wenceslai ecclesias Catholicas Pragae expilarunt et
 devastarunt; postea monasteria non tantum in urbe, sed
 etiam, duce Ziska, per totam Bohemiam vagantes, ubique
 locorum destruebant, monachos autem et sacerdotes Ca-
 tholicos, quos comprehendere poterant, partim pessime
 habebant, partim interficiebant. Cum Catholici et Sigis-
 mundus armatam manum eis opponerent, anno potis-
 simum 1420. bellum enatum est, quod Hussiticum dici
 consuevit, et usque ad annum 1434. duravit. In eo, quam-
 quam imperator ab ordinibus Germanicis et a ponti-
 ficibus, tres expeditiones cruciatas efficientibus adjutus,
 maximos exercitus in aciem duceret; Hussitae, licet
 numero longe inferiores, odio tamen in Catholicos et
 religionis zelo inflammati, atque a fortibus et rei mili-
 taris peritis viris, Ziska, et post hujus mortem a. 1424.
 utroque Procopio ducti, fere semper superiores erant,
 et non tantum totam patriam suam, sed etiam vicinas
 Austriae, Misniae, Lusatae, Moraviae, Silesiae et
 Brandenburgii regiones igne ferroque foede vastarunt,
 et ad ordinem vix redigi potuissent, nisi inter eos ip-
 sos dissensiones ortae fuissent. Cum enim mox initio
 belli, Bohemi Catholici cum Hussitis Pragensibus de
 eorum subjectione tractare coepissent, hi quatuor ar-
 ticulos, necessario sibi concedendos proposuerunt, quo-
 rum primo postulabant, ut verbum Dei per Bohemiam
 a sacerdotibus libere, i. e. sine praevia pontificis aut
 episcoporum approbatione praedicaretur; altero, ut
 eucharistia sub utraque specie omnibus laicis porrige-
 retur; tertio, ut clero bona temporalia, et omne do-
 minium saeculare adimeretur; quarto, ut omnia peccata
 mortalia, speciatim clericorum simonia, exactiones pro
 functionibus sacris, decimarum, aliorumque censuum
 et tributorum, porro eorundem concubinatus, forni-
 catio, litigationes etc. a quovis fidei secundum modum,

cujusvis statui convenientem puniri possint. Haec postulata Taboritis minime sufficiebant. Hi enim secundum fidei confessionem, eo tempore a se editam statuerunt, nihil credendum esse, nihil observandum, quod non in libris canonicis expresse contineatur, ac proinde omnia instituta, mere ecclesiastica, omnes ritus sacros, omnes doctrinas, traditione potissimum nixas, nominatim confessionem sacramentalem, purgatorium, invocationem sanctorum, abrogatas volebant. Praeterea ne in laicis quidem vestes pretiosas aut alium corporis ornatum tolerabant, liberalium artium studia et honores ac dignitates tanquam res inanes, Ethnicas, et Christi evangelio contrarias rejiciebant, atque per exaltatos quosdam sacerdotes decepti, tempus jam adesse opinabantur, quo Christus denuo in terram venturus, novum regnum, in quo nullum peccatum, nulla lex, nullus princeps foret, in ea conditurus sit, quem in finem jam ejus inimici, ii scilicet omnes, qui Taboritis non accedant, per ipsos extirpandi sint. Quae omnia, cum Hussitae moderatiores tanquam nimia reprobarent, a Taboritis jam recesserunt. Hi post mortem Ziscae ipsi in duas partes abierunt; alii nempe in ejus locum Procopium majorem, cognomine rasum, ducem sibi elegerunt; alii vero putantes, singulum quemquam ejus loco non dignum esse, sine capite esse maluerunt, et patre suo quasi orbatii orphanos se dixerunt. Nihilominus inter eorum duces mox alius Procopius, minor dictus, caeteros omnes supereminebat. Attamen hae duae Taboritarum partes, quamquam separata agmina constituerent, minime sibi contrariae erant, sed necessitate exigente conjunctim agebant.

§. 543. Compactata Basileensia.

At Hussitae moderatiores, qui a principali suorum quatuor articulorum in praxim deducto Calixtini vocabantur, progressu temporis ecclesiae Catholicae accesserunt. Postquam Sigismundus imperator, et legatus

pont
citu
tione
temp
prae
atqu
vers
pone
one
teren
ita i
dem
Quo
lium
pis
effec
rent
tioni
mor
tum
tur.
absq
clesi
liter
mitt
laici
conc
Chr
huic
Hus
baba
tates
quen
est,
Pro
resic
omr

pontificius, cardinalis Julianus Cesarini, qui a. 1451. exercitum cruciatum in Bohemiam duxit, Hussitas ad subjectionem frustra hortati essent; concilium Basileense, eo tempore congregatum, auctore eodem Juliano, nunc praeside suo, eos ad dissidia componenda invitavit, atque concessa libertate, non tantum secure Basileae versandi, sed etiam articulos suos coram concilio exponendi et defendendi, effecit, ut legatos, qui de unionem cum ecclesia Catholica tractarent, Basileam mitterent. Hic postquam initio anni 1453. advenissent, res ita instituta est, ut quatuor eorum theologi cum totidem Catholicis de singulis illis articulis disputarent. Quod quamvis sine optato eventu factum fuisset, concilium tamen ipsum non multo post legationem ex episcopis et theologis constantem Pragam misit, quae tandem effecit, ut Calixtini articulos suos diversimode mitigarent, et restringerent, atque sequenti eorum modificationi a concilio postea factae acquiescerent: peccata mortalia secundum leges divinas et ecclesiasticas, quantum fieri potest, non tamen a personis privatis puniantur. Verbum Dei omnino libere praedicetur, non tamen absque licentia superiorum ecclesiasticorum. Bona ecclesiastica a clero secundum praescripta patrum fideliter administrentur; qui eis potiatur, sacrilegium committere censendus sit. Eucharistia sub utraque specie laicis in Bohemia et Moravia concedatur, ea tamen conditione, ut sacerdotes, adultos diligenter edoceant, Christum sub quavis specie totum contineri. Calixtinos huic articulorum Pragensium restrictioni acquievisse, Hussitis rigidioribus seu Taboritis summopere improbabatur, unde latentes hactenus inter utrosque similitates mox in apertum bellum exarserunt, annoque sequenti 1454. haud procul a Praga proelium commissum est, in quo Taboritae ad internecionem caesi, et ambó Procopii occisi sunt. Jamque Calixtini et per hos coacti residui quoque Taboritae Sigismundo se subjecerunt, et omnes Bohemiae ac Moraviae ordines in publicis comi-

tiis a. 1435. ecclesiae Catholicae et sedi apostolicae solemniter obedientiam promiserunt. Haec unio inter imperatorem, concilium, et Bohemos inita, anno sequenti Iglaviae, adjectis quibusdam explicationibus confirmata est, atque compactata Basileensia aut etiam Pragensia nominari consuevit.

§. 544. Status ecclesiae in Bohemia usque ad regem Georgium.

Verum differentiae, quae inter Catholicos et Calixtinos remanebant, veram animorum concordiam et firmam pacem impediabant. Mortuo a. 1437. Sigismundo utraque pars de novo rege plurimum dissidebat. Tandem post litigationes, proelia quoque interna, et anarchiam a. 1441. in eo conventum est, ut usque ad pubertatem Ladislai, Sigismundi e filia nepotis, duo regni gubernatores, alter e Catholicis, alter e Calixtinis constitueretur. Sub posterioris successore, Georgio de Podiebrad, Calixtini a. 1448. cum urbe Pragensi Catholicum simul gubernatorem ceperunt, summaque rerum potiti illum solum regno praefecerunt. Toto tempore, quod inde a morte Sigismundi decurrit, Calixtini compactata diversimode violabant; bona enim ecclesiastica non reddebant, parvulis eucharistiam praebebant, communionem sub utraque specie necessariam esse contendebant, et Catholicos ad eam adigere conabantur. Imprimis Joannes Rokyczana, quem praecipuum suum theologum et primarium Pragae concionatorem Calixtini archiepiscopum Pragensem elegerant, Sigismundus autem a concilio Basileensi non confirmatum ad discessum ex urbe adegerat, quique nunc sub Podiebrado archiepiscopatum iterum administrabat, factionem suam propagare nitebatur, eumque in finem Catholicos varie exagitabat. Idem vero Taboritis quoque adversabatur, et in conventu, a. 1443. Kuttenbergae inter utramque partem instituto, cum primario eorum doctore disputavit. Taboritae, qui in urbe cognomine, ejusque vicinia sedes

suas

suas potissimum habebant, hac occasione suam fidei confessionem ediderunt, in qua praeter alia consuetum ecclesiae conceptum rejiciebant, duo tantum sacramenta, baptismum et eucharistiam, admitterebant, posteriorem sacrificium et Christi corpus esse negabant, purgatorium figmentum dicebant. Idem sermonum sacrorum audientium adeo studiosi erant, ut eorum negligentes etiam verberibus castigarent, sacros suos conventus plerumque in horreis celebrabant, ubi sacerdotes, quibus non nisi alimenta praebebant, vulgari vestitu induti sacris operabantur, denique se invicem fratres vocabant. Disputationis exitus, ut plerumque esse solet, nullus quidem fuit; at vero in comitiis, a. 1444. Pragae habitis Taboritae tanquam haeretici condemnati sunt. Eodem anno legatus pontificius, cardinalis Carvajal, Pragam venit, ut Calixtinos ad observanda compactata permoveret, vel plane, si fieri posset, ad ecclesiam Romanam reduceret. Verum hoc conamen non minus, quam aliud a. 1447. susceptum, renitentia potissimum Rokyczanae irritum fuit. Eundem eventum habuerunt collationes, quas a. 1451. alius legatus pontificius cum magnatibus Bohemicis, et Aeneas Sylvius, episcopus Senensis, Friderici III. imperatoris legatus cum gubernatore Podiebrado instituit. Joannes de Capistrano in Italia inferiori, ordinis S. Francisci, celeberrimus sui temporis concionator, miraculorum fama clarus, a pontifice ad convertendos Hussitas ablegatus, in Moravia quidem ultra 4000 eorum ad ecclesiam Catholicam reduxit, sed a Podiebrado Bohemiam ingredi prohibitus est. Cum deinde a. 1453. Ladislaus fervore pro religione Catholica plenus, Pragae rex coronatus esset, Catholicos quidem superiores fore spes erat; sed haec spes a. 1457. cum vita juvenis regis extincta est.

§. 545. Sub rege Georgio.

Post mortem Ladislai regni gubernator, Georgius Podiebrad, cooperante potissimum Rokyczana rex Bo-

hemiae electus est. Is, quo Catholicos in terris suis et summum pontificem sibi conciliaret, ante coronationem jurejurando promisit, se huic obediturum, cum ecclesia in fide consensurum, et subditos suos ab omnibus haeresibus et sectis ad ecclesiae unitatem perducturum esse. Hinc pontifices Calixtus III., ejusque a. 1458. successor Pius II. eum sine haesitatione regem agnoverunt. Rex reapse etiam Taboritas aut compactata observare, aut patria excedere jussit, sed in minis tantum haesit. E contra in favorem Calixtinorum, quorum dux Rokyczana, propter jusjurandum emissum, contra Georgium vehementer declamabat, et plane ad alium in ejus locum regem eligendum auditores provocabat, decreta quaedam, propagandae eorum factioni accommodata confirmavit, duas tertias partes omnium munerum publicorum iisdem attribuit, et ut nonnunquam Catholici ad morem Calixtinorum amplectendum adigerentur permisit, ipse tamen eorum in religione libertatem non diminuit. Cum jam a. 1462. per legatos a Pio II. compactatorum Basileensium confirmationem peteret, pontifex hanc denegavit, eo quod sedes apostolica illa non noverit, et Bohemi eadem non observent; praeterea regem jurisjurandi de extirpandis haeresibus non observati arguit. Quapropter Georgius in comitiis post reditum legatorum suorum habitis acriter in pontificem invectus est, et legatum ab hoc missum, quod coram ordinibus opprobria et minas in se protulisset, custodiae tradidit, ac post sex demum septimanas dimisit. Ad haec Pius pontifex Romae processum judiciale contra Georgium regem informare coepit, sententiam autem ferre distulit, partim quod imperator pro eo intercederet, partim quod rex factum suum excusaret, et mandato pontificis, Wratislavienses, aliosque Catholicos, quos ab obedientia erga eum absolverat, et sub praesidium suum constituerat, non aggrediendi, prompte obediret. Accessit, quod Pius II. jam a. 1464. moreretur. Ejus successor Paulus II. eo potissimum adversus Georgium excitatus est, quod hic con-

tra vetitum pontificium nobilem quemdam Moravum, qui ei quasi haeretico obedientiam denegaverat, armis invasisset sibi que subiecisset. Cum jam non multo post complures nobiles Bohemi, eo quod promisso de extirpandis haeticis, quales Calixtinos habebant, non staret, conjunctionem contra regem iniissent; atque ex Moravis quoque et Silesiis nonnulli eis accessissent; pontifex a. 1466. eum solemniter haeticum pronuntiavit, eique regnum abjudicavit. Anno sequenti excommunicationis sententiam contra eum repetiit, omnesque ejus subditos a jurejurando fidelitatis erga eum absolvit, atque Matthiam Hungariae regem ad terras ejus occupandas excitavit. Georgius a sententia pontificis ad concilium generale provocavit, et gravem contra eum apologiam edidit. Et quoniam multi ex nobilibus et civitatibus in Bohemia, Moravia, Silesia et Lusatia contra eum surgebant, numerosum exercitum ex illis collegit, qui in fide erga eum persistebant, inter quos Taboritae magno numero ad eum convolabant. Ita bellum internum in Bohemia exortum. Huic accessit externum; cum pontifex Germanos ad expeditionem cruciatam contra Georgium suscipiendam eo eventu adhortatus fuisset, ut ejus legatus numerosum agmen in Bavaria colligeret, quocum Bohemiam invasit. Ab altera parte rex Matthias Georgium aggressus est, et paulatim Moraviam, Silesiam, et Lusatiam occupavit, atque etiam a. 1469. a pluribus illius adversariis Bohemiae rex electus est. Verum Georgius in Bohemia saltem semper superior mansit. Interim tamen diuturnum bellum pertaesus, pontifici reconciliari optavit, et hunc in finem plenam compactatorum observationem, imo nonnulla alia pontifici grata promisit. Verum dum de pace tractabatur, a. 1471. mortuus est.

§. 546. Sub rege Wladislao.

Sed ne nunc quidem Matthias ad possessionem Bohemiae pervenire potuit, quantumcunque a pontificibus

adjuvaretur. Bohemi enim Wladislaum, Casimiri Poloniae regis filium regem sibi elegerunt, qui a patre adjutus Matthiae eo successu restitit, ut in pace, a. 1479. facta, Bohemiam retineret. Eodem tempore in comitiis Bohemorum compactatis post publicam praelectionem approbatis, Calixtinis liberum religionis exercitium confirmatum, statutumque est, eos haereticos non censendos esse. Sed postquam partes in religione dissidentes hactenus mutuam pacem coluissent, nunc plures inter Calixtinos Pragenses, imprimis quidam turbulenti presbyteri, Catholicis praevalere cupientes, postulabant, ut rex eorum ecclesiae accederet, et sub utraque communicaret, aut regno se abdicaret, convicia contra eum publice proferbant, et cantilenas in pontificem, clerum, et doctrinam Catholicam confecerunt, quas eorum asseclae in urbis plateis decantabant. Hinc castigati, et ex Bohemia expulsi sunt. Pontifex autem Bohemorum quemquam ad sacros ordines promoveri prohibuit. Attamen a. 1482. depositus quidam episcopus Italus, nomine Augustinus Lucianus in Bohemiam profectus, sacros ordines pro pecunia cuivis conferebat; qui, cum etiam communionem sub utraque approbaret, a Calixtinis Pragensibus episcopus eorum constitutus est. Illi anno sequenti, eo quod senatus Pragensis, remotis Hussitis nunc totus Catholicus, eorum concionatoribus contra pontificem declamare interdixisset, furibundi seditionem excitarunt, senatores plurimos varie occiderunt, monasteria plura irruerunt, monachos et moniales aut male tractarunt, aut interfecerunt. Tandem in novis comitiis, a. 1485. Kuttenbergae celebratis, Catholici et Calixtini mutuo sibi pacem confirmarunt, statueruntque, ut eam quomodocunque laesuri, presbyteris non exceptis, e patria ejicerentur, et cuivis parrocho decedenti alius ejusdem partis, ad quam decedens pertinebat, successor daretur. Ab hoc tempore usque ad mortem Wladislai, quae a. 1516. evenit, pax inter Catholicos et Calixtinos, quibus

rex
m
in co
Pr

Com
liqu
auct
frat
eoru
sedi
fact
num
auto
sita
acce
arce
ut m
et
neg
secc
era
Sed
eos
bue
ipse
sac
mun
scri
mo
tell
bol
dis

rex a. 1497. proprium episcopatus eorum Pragensis administratorem concessit, turbata non est. Posteriores in communione cum ecclesia Romana constituti non erant.

Praeter libros supra allegatos Byzynii diarium belli Hussitici. Balbini epitome rerum Bohemie. L'enfant histoire de la guerre des Hussites et du concil de Basle.

§. 547. Fratres Bohemici.

Ex Calixtinis inde ab anno 1450. nova secta prodiit. Complures enim puriorem religionem desiderantes a reliquis secedebant, et post septem annos numero jam adeo aucti erant, ut proprios conventus sacros haberent, et fratrum nomine a reliquis distinguerentur. Rokyczana eorum separationem aegre ferens, regi Georgio eos quasi seditiosos, Taboritis similes, suspectos reddidit, quo facto nonnulli eorum, qui Pragam venerant, circa annum 1461. in vincula coniecti et cruciati sunt. Cunctos autem rex in regione quadam deserta ad montes Silesiae sita habitare iussit. Post aliquot annos apud Rokyczanam accusati sunt, quod graviores peccatores ab eucharistia arcerent, aut plane excommunicarent. Id ansam dedit, ut rex a. 1468. decretum emitteret, eorum in Bohemia et Moravia extirpationem intendens. Scilicet propter negatam transsubstantiationem et recusatam hostiae consecratae adorationem etiam Calixtinis maxime invisi erant. Sub rege Wladislao ab initio parum infestabantur. Sed ab anno 1499. inquisitores haereticae pravitatis in eos, quibus jam Picardorum et Waldensium nomen tribuebatur, animadvertere coeperunt. Anno 1503. rex ipse praecepit, ut ex omnibus urbibus pellerentur, eorum sacri conventus non tolerarentur, et nullam prorsus communio cum eis coleretur. Hinc fidei suae confessionem scriptam regi transmiserunt, e qua, sicut ex aliis ejusmodi scriptis ab eis editis, eorum religionis systema intelligitur. Rejiciebant nempe, exceptis antiquissimis symbolis, traditionem et ecclesiae auctoritatem in definiendis fidei doctrinis, nec non leges a Romano-Catholica la-

tas quasi verae pietati morumque honestati adversas, ejusque clerum et superiores ecclesiasticos quasi plurimum depravatos. Septem sacramenta quidem confitebantur, et inter haec poenitentiam cum peccatorum confessione eorum sacerdote faciendam, sed transsubstantiationem et sacrificium eucharisticum negabant, contra cultum sanctorum et purgatorium varie excipiebant. Mores eorum honesti erant, imo^o severi. Ad eos integros conservandos varia instituta ecclesiastica et domestica, et severam disciplinam ecclesiasticam introduxerant, vi cuius gravius delinquentes primo publice corripiebantur, deinde ab eucharistia arcebantur, tandem a communitate penitus segregabantur. Leges contra eos sub Wladislao latae, etiamsi novis subinde severitatibus augerentur, intentam eorum extirpationem tam parum effecerunt, ut in fine hujus periodi non tantum in Bohemia et Moravia, sed etiam in Polonia magno numero existerent.

Commenius ratio disciplinae ordinisque ecclesiast. in unitate fratrum Bohemorum, etc. J. Gottlob Carpzov Religionsuntersuchung der Böhmischen und Mährischen Brüder.

§. 548. Joannes de Vesalia. Joannes Wessel.
Hieronymus Savonarola.

Nimum augmentum decretorum pontificiorum et institutorum ecclesiasticorum, quae contra mentem auctorum abusibus in religionis negotio saepius augendis quam emendandis inserviebant, sine dubio praecipua causa erat, qua factum est, ut praeter Wicleffitas et Hussitas alii quoque viri, caeterum Catholici et bene sentientes, s. scripturae, seposita traditione et auctoritate ecclesiastica inhaerent, eoque praeter alios errores ad negandam potissimum sacram potestatem tum internam, tum externam abducerentur. Ex horum numero erat Joannes Burchardus, ab urbe natali communiter de Vesalia compellatus, prius circa medium saeculum 15. theologiae in universitatē Erfordiensī doctor et professor, postea Wormatiae concionator. Is, dum professoris mu-

nere fungebatur, disputationem adversus indulgentias conscripsit, in qua contendit, pontificem indulgentiis nullas poenas divinas, sed tantum canonicas remittere posse, et thesaurum meritorum, utpote in coelo repositum, nemini hominum ad dispensationem praesto esse, unde indulgentias juxta consuetum de iis conceptum piam fraudem vocavit; praeterea privilegium inerrantiae non ecclesiae docenti, sed sanctae et immaculatae parti ecclesiae adjudicavit. Qua concionator autem Joannes de Vesalia plures alias assertiones heterodoxas protulit, quas theologi orthodoxiae studiosi collectas ad ejus metropolitam, archiepiscopum Moguntinum detulerunt. Juxta eas Joannes praelatis potestatem pro ecclesia leges ferendi abjudicavit, verba Christi a nemine, nisi ab eo ipso interpretanda esse contendit, doctorum ecclesiasticorum auctoritatem et instituta disciplinaria ac liturgica, nominatim jejunium vilipendit, satisfactionem sacramentalem menti Christi, qui tantum emendationem postularit, haud consentaneam declaravit, excommunicationes et absolutiones sacerdotum ad condemnationem et beatitatem coelestem Christianorum, utpote praedestinatorum, nihil conferre posse, Spiritum s. a Filio quoque procedere in s. scriptura non doceri asseruit. Igitur archiepiscopus a. 1479. Joannem ad causam dicendam Moguntiam evocavit, ubi ad eum judicandum theologos Moguntinos, Colonienses et Heidelbergenses congregaverat. Ille nonnulla sibi objecta sua esse negavit, alia in orthodoxum sensum explicare conatus est. Hoc non obstante libri ejus ad ignem condemnati, ipse ad assertiones suas abjurandas adactus, et dein custodiae monasticae traditus est, in qua non multo post diem supremum obiit. ¹⁾ — Similes assertiones protulit Joannes Wessel, non tamen similem sortem expertus est, partim quia, cum inter clerum non pertineret, eas non publice, sed in scriptis tantum aut colloquiis tradebat, partim quia episcopi Trajectensis et Monasteriensis ei patrocinabantur. Natus erat a. 1419. Groningae, variisque in universitatibus, omnium diutissime in Parisiensi litteras, im-

primis philosophicas didicit et docuit, qua in re, spreto scholasticorum Aristotele, Platonem aliosque antiquos philosophos, sed et alios Graecorum et Romanorum scriptores coluit; praeterea theologiae ac linguae Graecae et Hebraicae cognitionem sibi comparavit, ita ut propter multiplices scientias lux mundi appellaretur; a scholasticis autem magister contradictionum dictus est, quia ducibus eorum Aristoteli, Thomae Aquinati, aliisque, quos velut indoctos vilipendebat, contradicere non verebatur. Mortuus est a. 1489. Opera ut plurimum theologica reliquit, quae aliquando sub titulo: farrago rerum theologicarum edita sunt. Sententiae ejus heterodoxae in sequentibus potissimum continentur: de dignitate et potestate ecclesiastica; de sacramento poenitentiae; de thesauro ecclesiae; quae sit vera communio sanctorum; de purgatorio. In his legibus ecclesiasticis vim obligatoriam, excommunicationi effectum apud Deum valiturum, pontifici potestatem, universam ecclesiam regendi abjudicat, peccata sola emendatione remitti, ac proinde confessionem et satisfactionem sacramentalem non necessariam esse docet, purgatorium in nullis poenis, sed in ardenti Dei amore, peccatorum maculas pedetentim auferente consistere asserit, illos quoque Christianos, qui a Romano pontifice separati sunt, ad ecclesiam Catholicam pertinere contendit. Ob ejusmodi assertiones mirum non est, auctoris libros, in quibus continentur, post ejus mortem ad ignem damnatos fuisse.¹⁾ — Huc etiam referri potest Hieronymus Savonarola, a. 1452. Ferrariae natus, qui postquam institutum S. Dominici amplexus fuisset, litteris traditis, scriptis theologicis editis, maxime vero sermonibus sacris inclaruit. Sacra sua eloquentia, multiplici eruditione, vita zeli religiosi et pietatis speciem prae se ferente, nec non prophetiis, quas divinas venditabat, tantam in animum Florentinorum, inter quos plurimo vitae tempore versatus est, potestatem sibi comparavit, ut eorum rempublicam e sacro suggestu aliquamdiu dirigeret. Cum vero vehe-

vehe
more
sum
clam
et m
curri
vinitu
xand
et in
comu
clara
vehe
dictu
jussu
prop
ritate
prob
e po
jici
stior
cent
niqu
miss
dam
crem

1)

2)

3)

\$

labe

vehementibus suis declamationibus contra corruptos mores, contra factionem Mediceorum, contra perversum ecclesiae statum, quem restaurandum continuo clamabat, contra praelatorum aliorumque clericorum et monachorum corruptelas, plurimorum invidiam incurrisset, ab eis tanquam talis, qui falsa doceat, et divinitus excitatum se dicere audeat, ad pontificem Alexandrum VI. delatus est. Hic ei silentium imposuit, et immorigerum excommunicavit, atque cum hanc excommunicationem Savonarola injustam irritamque declararet, et jam in ipsum pontificem ejusque aulam vehementer inveheretur, ipsi civitati Florentinae interdictum intentavit, quo facto Savonarola a magistratu jussus silentium observavit. Post haec quibusdam ejus prophetiis non impletis, et ignis examine ad earum veritatem et excommunicationis pontificiae nullitatem comprobendam prius oblato, deinde iterum eluso, penitus e populi favore excidit, ita ut jam in carcerem conjici et tormentis in eum inquiri potuerit, qua in quaestione, an et quae confessus fuerit, propter contradicentes relationes ad liquidum perducere non potest. Denique legati, a pontifice non multo post Florentiam missi, iterata quaestione a. 1492. Savonarolam capitis damnarunt, quo facto laqueo suffocatus, corpus concrematum, cineres in fluvium projecti.³⁾

¹⁾ Trithemius in chronico Spanheimens. D'Argentré collectio judiciorum de novis erroribus T. I. P. II.

²⁾ Melchior Adam vitae German. philosophor. Georg. Henr. Götze commentatio de Joanne Wesselo.

³⁾ Principis Francis. Pici vita Hieronym. Savonarolae. J. Burchard diarium curiae Rom. sub. Alexand. VI. Quetif et Echard scriptor. ordin. Praed. Guicciardini hist. L. II. Savonarola der Märtyrer in Florenz. Leipzig 1801.

§. 549. *Lis de immaculata conceptione* B. M. V.

Ex controversiis theologicis, inter ipsos Catholicos labente hac periodo agitatis nulla memorabilior est,

quam quae conceptionem B. Mariae concernebat. Postquam Joannes Duns eam immaculatam fuisse defendisset, Franciscani pro auctoritate, quam Dunsius inter eos consecutus fuerat, jam omnes in ejus sententiam descendebant, eisque caeterorum theologorum plerique accedebant. Imo ipsa universitas Parisiensis, agente eodem Dunsio statuit, nemini gradum quemquam academicum conferendum esse, nisi antea jurasset, se doctrinam de immaculata conceptione propugnaturum esse. At Dominicani sententiis Thomae Aquinatis inhaerentes, in scholis et sacris concionibus contrarium defendebant; et quoniam hac ratione controversia illa in causam duorum ordinum sibi mutuo aemulantium abiit, summo cum fervore, et potius ex praevalendi quam veritatis explorandae studio agitabatur, atque nonnullis etiam motibus ansam dabat. Ejusmodi a. 1387. excitavit Joannes de Montesono, Arago, ex ordine Praedicatorum et theologiae Parisiis professor. Qui cum in publica disputatione inter alia contendisset, doctrinam de immaculata conceptione B. Mariae dogmati de peccato originali ad omnes homines propagato adversari; facultas theologica seu Sorbona, nec non episcopus Parisiensis 14 assertiones ex ejus disputatione improbavit, et sub poena excommunicationis doceri vetuit. Ipse Clemens VII., ad quem Joannes provocavit, ad eum damnandum propendebat, eumque cum propterea ad partes Urbani VI. transiisset, excommunicavit. Universitas autem Parisiensis omnes Dominicanos, quod suae sententiae, contra Montesonium latae accedere recusarent, a gradibus et privilegiis academicis exclusit, ad quae post 17 demum annos iterum admissi sunt. Et cum hinc inde in sacris concionibus aliisque occasionibus de B. Mariae conceptione turpiter plane locuti fuisse criminarentur, per universam fere Galliam populus contra eos surrexit, et aliquo tempore consuetas eleemosynas eis denegabat, eos insultabat; nonnulli eorum in vincula conjecti, omnes vero a sacro sugge-

stu et confessionis tribunali prohibiti sunt, donec progressu temporis animi commoti paulatim sedarentur. Caeterum controversiae de illa materia inter Thomistas et Scotistas ubique locorum perdurabant. Concilium Basileense eis finem imponere constituit. Ansam dedit Joannes de Segobia, theologus Salmanticensis ex ordine Praedicatorum, qui a. 1437. concilio Basileensi septem avisamenta contra immaculatam conceptionem B. virginis Mariae tradidit. Ad haec concilium alii Dominicano, Joanni de Turrecremata mandavit, ut statum illius controversiae exponeret, suumque desuper iudicium adderet. Is in libro, secundum hoc synodi mandatum scripto, immaculatam Mariae conceptionem non obstante ordine suo adstruxit. Ipsum dein concilium in sessione 36. a. 1439. habita decretum promulgavit, in quo sententia de immaculata conceptione, pia, Catholicae fidei, sanae rationi, et s. scripturae consentanea, ab omnibus Catholicis approbanda et acceptanda pronuntiabatur, prohibebaturque, ne quis in posterum contrarium doceret. Sed quoniam decreta, a concilio Basileensi post scissionem, inter ipsum et pontificem ortam, condita, auctoritatem non consecuta sunt, lis illo decreto terminata non fuit. Sixtus papa IV. ex ordine Minorum in cathedram Petri evectus, postquam primo officium in honorem immaculatae conceptionis compositum approbasset, iisque, qui festum ejusdem conceptionis devote celebraturi essent, largam indulgentiam concessisset, in bulla, a. 1488. edita, utriusque sententiae defensionem quidem permisit, scripta tamen contra immaculatam conceptionem edituris excommunicationem minatus est. Circa idem tempus Bernardinus de Busti, Franciscanus in ditione Mediolanensi novem sermones sacros, seu potius tractatus theologicos pro immaculata conceptione conscripsit, qui cum multis aliis ejusdem sermonibus in laudem B. virginis, occasione festivitatum ejus concinnatis, sub nomine Mariae typis editi sunt. Anno 1495. Sorbona Joannem Veri,

Dominicanum sibi adscriptum, qui Deppae in Normannia, coram sacra concione, Mariam postea demum a peccato originali purgatam fuisse in magnam auditorum offensionem contenderat, non tantum ad publicam assertionis suae retractationem, et ad iusjurandum, in posterum contra immaculatam conceptionem neque loquendi, neque scribendi adegit, sed simul etiam statuit, ne quis deinceps inter litterarum studiosos admitteretur, qui non iurejurando promississet, se immaculatam conceptionem crediturum, et pro viribus defensurum esse. Hoc exemplum a. 1499. facultas Theologica Coloniensis, et a. 1501. Moguntina secuta est. Cum jam ob hanc superioritatem, quam ita nacti sunt, Franciscani diversimode contra Dominicanos insolescerent, causa iterum ad tribunal pontificis Alexandri VI. delata est, qui a. 1502. praecepit, ut decretum Sixti IV. accurate observaretur, et praesentibus laicis de ista materia non disputaretur.

Bulaei histor. universit. Paris. D'Argentré lib. cit.

§. 550. Status litterarum in genere.

Modus, quo doctrinae religionis, labente hac periodo tradebantur, ab eo parum differebat, qui saeculo 13. usitatus erat, quamquam ex restauratione antiquae litteraturae mutationes in theologiam omnino invehi potuissent. Haec restauratio in eo consistebat, quod jam plurimi essent, qui opera antiquorum scriptorum tam Graecorum, quam Romanorum diligenter legerent, exponerent, similibus scriptis imitarentur, ex eis multiplices scientias, imprimis historicas et philosophicas haurirent, atque meliorem sentiendi scribendique methodum discerent. His efficiendis ansam potissimum dederunt viri litterati ex Graecia, qui inde a posterioribus saeculi 14. temporibus, e patria sua, a Turcis magis magisque subacta, in Italiam fugerunt, ibique linguae et litteraturae suae antiquae cognitionem Italis communicarunt. Hi maximo amore litterarum elegan-

tiorum animati non tantum Graecorum, sed etiam Romanorum opera, undique conquisita, et magno pretio coemta, ac crebra descriptione multiplicata studiosissime coluerunt. Cumque etiam inter caeteras nationes Europaeas complures essent, qui simili elegantioris litteraturae et eruditionis antiquae amore capti vel in Italiam proficiscerentur, vel ex Italia ad se profectos frequentarent; per eos inde a posterioribus saeculi 15. annis etiam in Gallia, Germania, Anglia, Hispania et Hungaria, litteratura Graeca et Romana, et scientiae in ea contentae propagatae sunt, quas qui colebant, humanistae dicebantur, inter quos in Germania principem locum tenuerunt Joannes Reuchlinus, Graece Capnio dictus, a. 1455 Pforzhemii natus, jurisconsultus, professoris aliisque muneribus publicis, diversis in locis, praesertim in ducatu Würtembergensi functus, († 1521) qui caeteros omnes linguae Latinae et Graecae cognitione superabat, et Hebraicam quoque bene callebat; et Desiderius Erasmus, a. 1467. Rotterdami natus, presbyter saecularis, qui vero nec ecclesiastico, nec alio munere publico fungebatur, sed vitam suam inter lucubrationes eruditas, maxime philologicas et theologicas diversis in terris, postremo Basileae et Friburgi in Brisgovia transegit, suoque ingenio et eruditione summam apud eruditos, principes, et ipsos pontifices auctoritatem consecutus est († 1536). Verum scientiae, quas restaurata litteratura antiqua suppeditabat, meliorque methodus in scriptis classicis observata, ad emendandas litteras severiores, quae in universitatibus docebantur, hac periodo nondum adhibebantur. Aliqui tantum medici Hippocratis et Galeni scriptis, a Graecis allatis, ad scientiam suam amplificandam et corrigendam usi sunt. Jurisconsulti, theologici, et philosophi scholastici linguarum et litterarum elegantiorum studium se haud dignum putabant, et humanistas despiciebant, a quibus vice versa inutilis eorum subtilitas et linguae barbaries traducebantur.

Speciatim theologis scientia sua nulla perfectione, quae ex litteratura antiqua ei adnasoi posset, indigere videbatur. Idem litteraturam elegantiores ideo quoque rejiciebant, quod a poetis et rhetoribus Ethnicis descendat. Humanistae vero a theologia colenda tum meliori sua in litteris sentiendi ratione, tum etiam liberioribus circa religionem sentiendis detinebantur, et si qui erant, qui ad eam emendandam conferre conabantur, velut Laurentius Valla, a. 1408. Romae natus, rhetorices primo Ticini, deinde Neapoli professor, postea canonicus Lateranensis, et Erasmus Rotterdamsis, facile haeresis suspecti et periculo inquisitionis obnoxii fiebant.

§. 551. Continuatio.

Inter philosophos scholasticos systema Aristotelis, quale hactenus cognitum et propugnatum erat, maxima auctoritate pollebat, quae continuo firmabatur, ita ut ab illo recedere nefas putaretur, et illae quoque ejusdem sententiae, quae religioni adversabantur, v. g. animi mortalitas, defenderentur; qua in re ad doctrinam religionis salvandam scholastici distinctionem inter veritatem theologicam et philosophicam introduxerunt, contendentes, aliquid secundum philosophiam verum, secundum theologiam falsum esse posse; quam distinctionem Leo papa X. in concilio Lateranensi V. in fine hujus periodi damnavit. Non quidem novae viae in philosophia scholastica patefactae, non novae veritates principales detectae sunt, sicut praeterita periodo; attamen nec praesenti defuerunt yiri, sagacitate et dexteritate praediti, qui secundarias saltem disciplinae suae partes novis observationibus illustrarent aut firmarent. Ex iis hic loci duos tantum commemoramus, Guilielmum Occamum, et Raymundum de Sabunda. Guilielmus, dictus Occamus a pago natali in Anglia, Franciscanus, inter maxima aevi sui ingenia pertinet, et doctor singularis compellatus est. Is a sentiendis

magis
paene
trono
lites
nuum
pro J
ficere
saecu
ologi
in lib
nis C
tione
phil
potis
phil
dum
ment
parti
et m
giam
quan
tissim
gnal
in It
origi
ratas
et so
peric
Hoc
auct
vero
circi
nae
rum
insti
cinus
tria,

magistri sui Joannis Duns recessit, et nominalismum, paene emortuum resuscitavit, qui multos abhinc patronos nactus est, unde acerrimae eos inter et realistas lites exortae sunt, quae nonnunquam in pugnas manuum degenerarunt. Occamus etiam usitata argumenta pro Dei existentia et quibusdam attributis rationi sufficere negavit. († 1343.) Raymundus de Sabunda, primo saeculi 15. dimidio philosophiae, artis medicae, et theologiae in universitate Tolosana doctor et professor, in libro suo de creaturis seu de natura, omnes religionis Christianae doctrinas, etiam mysteriosas, e sola ratione deducere et comprobare conatus est. Plerique philosophiam cum theologia conjunxerunt, in cujus potissimum usum illa colebatur et tradebatur. Opera philosophica ab eis praeter quaestiones, quas Lombardum explicantes discutebant, composita, partim in commentariis in diversos Aristotelis libros consistebant, partim in tractatibus de singularibus materiis logicis et metaphysicis, speciatim talibus, quae ad cosmologiam et theologiam naturalem spectabant. — Quamquam haec philosophia scholastica, maxime propter arcuissimam suam cum theologia conjunctionem inexpugnabilis videbatur, tamen ex eo tempore, quo Graeci in Italiam profugi, eorumque discipuli ipsum textum originalem Aristotelis in medium protulerunt, et accuratas versiones Latinas exararunt, patefacta eum inter et scholasticum differentia, aliquod illi philosophiae periculum, ne dominatu suo excideret, enascebatur. Hoc inde augebatur, quod eodem tempore, iisdemque auctoribus philosophia antiquorum universa, speciatim vero Platonica in Italia adeo coli coepisset, ut anno circiter 1440. a Cosmo Mediceo, reipublicae Florentinae rectore academia Platonica, seu virorum eruditorum consociatio ad eam excolendam et propagandam institueretur, inter quos primarius extitit Marsilius Ficinus, Florentinus, presbyter et canonicus in urbe patria, qui praeter alia scripsit 13 libros theologiae Pla-

tonicae de immortalitate animarum. († 1499). Interim tamen etiam inter restauratores litteraturae antiquae suos patronos et propugnatores Aristoteles habuit. Qui cum Platonem acriter impugnarent, imo contemnerent, vehementissima eos inter et Platonicos lis exorta et scriptis agitata est. Eo minus ergo Aristoteles loco, quem in scholis tenebat, moveri potuit. — Etiam si vero litterae severiores ex restauratione elegantiorum exiguum vel nullum emolumentum aut ornamentum acciperent, sedulo tamen colebantur, et indies latius propagabantur, idque potissimum novis universitatibus, quae magno numero in Italia, Gallia et Germannia, ubi in fine hujus aetatis 15 extiterunt, erectae sunt. Inter summos principes plures erant ac unquam antea, qui litterarum amantes et studiosi viros litteratos honoribus prosequerentur et subsidiis juvabant, scholas erigebant, bibliothecas condebant, inter quas facile principem locum illa tenuit, quam Matthias Corvinus rex Hungariae ad inauditum illis temporibus numerum 50000 voluminum perduxit. Denique ars typographica, priori saeculi 15. dimidio inventa, egregium medium suppeditavit, omnis generis scientias facili via et exiguis sumtibus, quamplurimis communicandi. His omnibus factum est, ut versus finem hujus periodi studium litterarum latissime vigeret, et multiplices scientiae ad omnium ordinum homines propagarentur.

§. 552. Status historiae ecclesiasticae.

Cum restaurata litteratura antiqua litteris theologicis non adhiberetur, hae praesenti periodo generatim in eodem statu permanserunt, in quo praeterita fuerant. Sic historiae ecclesiasticae studium non quidem penitus negligebatur, imo dissidia, quae inter pontifices et Ludovicum imperatorem obtinebant, schisma, quod ecclesiam Occidentalem scindebat, reformatio ecclesiae, quae tentabatur, haud paucis viris incitamentum praebuerunt, antiquitates ecclesiasticas perscrutandi,

scrutandi, et argumentis inde desumptis consilia sua juvandi. Attamen propria opera, quae universae ecclesiae historiam complecterentur, perpauca, particularia autem, vitas pontificum, sanctorum, aut historias singulorum monasteriorum enarrantia, sat multa conscripta sunt. Caeterum historiae, ecclesiam attinentes, sicut elapsis saeculis, una cum historia politica permixtae in iisdem libris describebantur. Sed omnibus fere scriptis historicis deest crisis, sufficiens pragmasis, et bona methodus in narrando; plurima eorum adhuc chronica sunt. Aliqui tantum hujus aevi scriptores, lectione antiquorum exculti, narrationes fabulosas rejecerunt, velut Laurentius Valla, qui donationem Romae et Italiae, quam Constantinus M. Sylvestro I. pontifici fecisse, ex documento conficto multis saeculis credebatur, magna vehementia impugnavit. Alii meliori in suis narrationibus methodo usi sunt, et observationes pragmaticas passim intertexuerunt. Scripta ecclesiastico-historica majoris momenti hac periodo composita haec sunt: Ptolomaei, proprie Bartholomaei de Lucca, Dominicani, postea episcopi Torcellensis in ditione Veneta, ubi a. 1327. mortuus est, historia ecclesiastica a Christo nato usque ad annum 1312. Scripsit praeterea annales ab a. 1060—1303. pertinentes; — Nicephori Callisti, clerici CPai, qui usque in medium saeculum 14. vixit, XXIII libri historiae ecclesiasticae, quae usque ad mortem imperatoris Leonis philosophi, a. 911. defuncti, producta, sed crisi utplurimum destituta est. Caeterum 18 tantum priores libri usque ad necem imperatoris Phocae, a. 610. patratam, pertinentes servati sunt; — S. Antonini Florentini, ex ordine Praedicatorum, in sedem archiepiscopalem urbis patriae eVecti († 1459.) summa historialis, quae est omnium chronicorum, medio aevo conscriptorum locupletissimum. In eo historia sanctorum, miraculorum, pontificum, et scriptorum ecclesiasticorum praecipuum locum tenet. Non omni crisi caret. Ex illis, qui historias ecclesiasticas particulares com-

posuerunt, notatu digniores sunt: Theodoricus, dictus a Niem, oppido in dioecesi Paderbornensi, in quo natus erat, factus clericus Luccensis et abbreviator, quo nomine ii designabantur, qui brevia pontificia componebant, mortuus a. 1417. in concilio Constantiensi. Scripsit magna animi libertate libros tres de schismate, quibus in quarto, nemus unionis inscripto, acta originalia, ab utraque dissidentium parte in causa schismatis composita addidit. Praeterea biographiam papae Joannis XXIII. composuit, ea quoque complectentem, quae in concilio Constantiensi usque ad depositionem illius gesta sunt; — Aencas Sylvius, ex nobilissimo Piccolominorum genere Senis a. 1405. natus, notarius duorum cardinalium, dein secretarius et caeremoniarius concilii Basileensis, postea Friderici III. imperatoris administer, episcopus Tergestinus, Senensis, cardinalis, tandem a. 1458. nomine Pii II. pontifex, mortuus a. 1464. Scripsit libros tres de concilio Basileensi, seu historiam hujus concilii; historiam Bohemicam ab antiquissimis hujus regni temporibus usque ad Georgium Podiebrad, in qua speciatim historia Hussitarum fusius proposita est; historiam Friderici III. imperatoris; — Augustinus Patricius, canonicus Senensis, composuit ex actis originalibus historiam conciliorum Basileensis et Florentini; — Sylvester Sguropulus, magnus ecclesiarcha ecclesiae CPnae. Scripsit veram historiam unionis non verae inter Graecos et Latinos, sive exactissimam narrationem concilii Florentini, cui ipse interfuit; — Bartholomaeus Sacchi, qui a Piadena in agro Cremonensi, ubi a. 1421. natus erat, Platinam se dixit, vir inter cultores litteraturae antiquae perti- nens, a Pio II. pontifice inter abbreviatores adlectus, quod munus amisit, cum Paulus II. totum collegium abbreviatorum abrogaret, post fata adversa a Sixto IV. Pauli successore bibliothecae Vaticanae praefectus. († 1481.) Eo jubente scripsit vitas pontificum Romanorum a Petro usque ad eundem Sixtum; — Joannes Trit-

hemius, ita vocatus a pago Trittenheim hand procul a Treviris, ubi a. 1460. lucem aspexit, monachus Benedictinus et abbas ad S. Jacobum in suburbio Wirceburgensi, ubi a. 1516. mortuus est. Scripsit librum de ecclesiasticis scriptoribus, qui continet ultimam continuationem operis cognominis ab Hieronymo coepto; porro de viris illustribus ordinis Benedictini libros quatuor; chronicon monasterii Sponheimensis, et alterum Wirceburgensis; annales Hirsaugienses ab anno 830., quo hoc monasterium fundatum est, usque ad annum 1514. In his annalibus universi memorabiliore eventus tam politici quam ecclesiastici, nec non notitiae de viris eruditis et scriptoribus continentur. Trittemius majori diligentia quam alii fontes historicos examinavit; — Albertus Cranz, natus Hamburgi, theologiae et juris canonici doctor; illam Rostockii, deinde in urbe patria in schola cathedrali tradidit, factus decanus capituli cathedralis († 1517). Scripsit librum sub titulo metropolis, in quo ecclesiae metropolitanae Hamburgensis et Bremensis, et episcopatum in Westphalia ac Saxonia inferiori historia ab a. 780. — 1504. enarratur; porro chronicon regnorum septentrionalium Daniae, Sueciae et Norwegiae. Is in suis historiis abusus in re hierarchica et rituali libere reprehendit, eorumque reformandorum necessitatem professus est.

§. 553. Status studii biblici.

Studium biblicum, etsi universim in priori sua conditione permanserit, aliquam tamen, praesertim versus finem hujus periodi reformationem expertum est. Equidem linguas biblicas quod attinet, Clemens V. pontifex, a. 1311. in concilio Viennensi decrevit, ut Parisiis, Oxonii, Bononiae, et Salmanticae, nec non apud sedem pontificiam pro quavis linguarum Orientalium, Hebraica scilicet, Chaldaica, Arabica, et Graeca duo professores constituerentur, quod decretum saltem ex parte effectui datum est. Et quamquam hae linguae

ob convertendos Judaeos et Muhamedanos docebantur, earum tamen gnari bibliis rectius intelligendis aptiores erant. Et reapse nonnulli deprehenduntur, nominatim Nicolaus a Lyra, et Joannes Wessel, qui Hebraicae et Graecae scientiam in usum biblicum converterunt. A posteriori Hebraicam didicit Reuchlinus, qui a. 1506. edidit libros tres de rudimentis Hebraicis, i. e. grammaticam Hebraicam cum vocabulario, postquam tribus annis antea jam Conradus Pellicanus, Franciscanus ex Alsatia aliam sed minus bonam edidisset. Similiter biblia polyglotta Complutensia grammatica Hebraica et vocabulario Hebraico ac Chaldaico instructa fuerunt. Linguae Graecae peritia per restauratores et cultores litteraturae antiquae inter Latinos, praesertim posterioribus hujus periodi temporibus late propagabatur, idque eo magis, cum etiam grammaticae in lucem emissae, facultatem, eam addiscendi omnibus praeberent. Interim tamen plerique eorum, qui bibliis legendis et explicandis operam dabant, linguarum originalium cognitione destituti erant, et nonnisi versione Latina vulgata utebantur. Cognitio illa linguarum biblicarum ad plures saltem propagata effecit, ut etiam textus originalis biblicorum in lucem emitteretur. Id primo praestitum est ab Erasmo Rotterdamsensi, qui a. 1516. novum testamentum Graecum, e quinque manuscriptis codicibus collectum, Basileae typis impressum edidit. Eodem anno Augustinus Justinianus, Genuensis, episcopus Nebbiensis, ex ordine Praedicatorum, textum Hebraeum psalmorum, additis ad latus versionibus vulgata, et alia Latina verbali, Alexandrina, Arabica, et paraphrasi Chaldaica, pariter in Latinum translata, publici juris fecit. Simili ratione Franciscus Ximenes, archiepiscopus Toletanus jam ab anno 1505. per plures viros eruditos et linguarum Orientalium gnaros totius s. scripturae editionem confici curavit, quae novi testamenti textum Graecum cum versione vulgata, veteris autem textum Hebraicum cum

eadem vulgata et versione Alexandrina, pariter in Latinum ad verbum translata, atque in Pentateucho etiam Chaldaicam Onkelosii paraphrasim, itidem Latine redditam exhibebat. Sed quamquam hoc opus, quod a linguarum, in quibus textum biblicum sistebat, multitudine, polyglotta, et a loco, ubi typis impressum est, Complutensia dicitur, anno 1517. jam absolutum erat, ob varia tamen impedimenta, sequenti demum periodo, anno scilicet 1522. vulgari potuit. In his polyglottis Complutensibus textus versionis Alexandrinae ex Hebraico, vulgatae autem partim ex Hebraico partim ex antiquis manuscriptis emendatus sistebatur. Similiter Erasmus, qui etiam vulgatam novi testamenti edidit, ejus textum e textu originali emendare conatus est, postquam jam alii ante eum totam vulgatam partim e veteribus manuscriptis, partim e textu originali emendassent. — Regulas, s. scripturam interpretandi paucissimi paucas tradiderunt. Equidem Nicolaus de Lyra, in altero prooemio, commentariis suis in universa biblia praemisso, sensum quidem mysticum, eumque triplicem, allegoricum, moralem, et anagogicum admisit, litteralem tamen primarium judicavit, e quo solo religionis doctrinae comprobari possent. Idem septem regulas hermeneuticas Tychonii Donatistae, ab Isidoro Hispalensi ex S. Augustino relatas, allegat, profiteturque, se nonnisi tales interpretationes tanquam certas adstructurum esse, quae aliis claris s. scripturae effatis, aut ecclesiae definitionibus consentaneae sint. Hanc analogiam fidei in proponendo sensu litterali s. scripturae observandam esse, diserte et graviter Gersonius inculcavit in suis propositionibus de sensu litterali s. scripturae et de causis errantium, contendens, istum sensum, e quo solo firmum pro doctrinis religionis argumentum peti possit, ex usu loquendi et contextu quidem eruendum, attamen non ex proprio cujusvis arbitrio statuendum, sed doctrinae ecclesiae, a Spiritu s. directae conformandum esse. Licet jam nemo Catholicorum contra sensum litteralem

hac ratione definitum exciperet, multi tamen, imo plurimi hac quoque periodo fuerunt, qui sensum mysticum ei praeferrent. Hinc etiam est, quod paucissima scripta confecta fuerint, quae bibliis rectius dijudicandis et intelligendis inservirent, et ad introductionem in ea pertinerent. Hujus generis censi potest Nicolai Lyrani tractatus de libris biblicis canonicis et non canonicis. In alio tractatu de translatoribus bibliae, aliqua de 70 interpretibus Alexandrinis, dein de posterioribus Graecis translatoribus v. t., de hexaplis Origenis, et de versione Latina Hieronymi refert, suadetque, ut si versiones mendosae deprehendantur, textus originalis consulatur. Aliud opus, mammotrectus, proprie mammotreptus vocatum, et a Joanne Marchesini, Reginensi, ordinis S. Francisci, a. 1466. confectum, quamquam rudissimis tantum conveniat, utpote nonnisi fere significationes vocabulorum et dictionum difficiliorum, imò declinationem et prosodiam eorum tradens, frequentissimum tamen usum invenit.

§. 554. Continuatio.

Opera, quibus s. scriptura exponebatur, labente hac periodo multa et diversi generis composita sunt. Huc pertinent primo versiones. Biblia nempe jam 14. saeculo in linguas vernaculas plurium populorum Occidentalium translata sunt, nominatim in Belgicam, in Gallicam, et bis in Anglicam; sequenti autem saeculo iterum in Gallicam, in Italicam et saepius in Hispanicam. In linguam Germanicam imperator Wenceslaus post annum 1378. v. t. transferri curavit; attamen manuscriptum, quod in Caesarea bibliotheca Vindobonensi asservatur, cum Ezechiele propheta finitur. Saeculo autem 15. universa biblia tam in superioris, quam in inferioris Germaniae dialectum translata sunt. Sed omnes s. scripturae translationes in linguas vernaculas ex versione Latina vulgata manarunt. Textum Hebraicum et Alexandrinum in polyglottis Complutensibus Latine ad verbum

redditum fuisse, jam supra dictum est. Sed Erasmus
 Rotterdamsis plane novam versionem Latinam n. t. ex
 textu Graeco, vulgata rectiorem et clariorem, non tamen
 ab omnibus naevis immunem adornavit. Ad historiam
 evangelicam uno intuitu plenius et accuratius cogno-
 scendam Gersonius monotessaron composuit, i. e. ex
 quatuor evangelis unum, in quo nempe omnia, quae
 quatuor evangelistae habent, iisdem locis congesta, con-
 tinua serie proponuntur, omnibus eorum verbis retentis.
 Laurentius Valla scripsit annotationes in vulgatam, qui-
 bus eam emendare conatus est, unde potissimum philo-
 logici generis sunt. Etiam Erasmus annotationes in n. t.
 confecit, in quibus lectionum, a vulgari textu Graeco
 recedentium, et in suam ejusdem textus editionem re-
 ceptarum rationes reddit, vulgatam emendat, loca in
 novo foedere ex veteri allegata cum textu Hebraico con-
 fert, obscura illustrat, et hinc inde etiam mysticum sen-
 sum pandit, ubi dictionibus Graecis talis ei indigitatus
 videbatur. Plurima quidem in illis annotationibus egregia
 sunt, sed multa etiam vituperanda. Commentaria denique
 in s. scripturam hac aetate confecta triplicis sunt generis;
 alia enim sensum litteralem, alia mysticum, speciatim mo-
 ralem exhibent, alia ad morem theologiae scholasticae di-
 versissimas de textibus quaestiones excitant, ejusdemque
 theologiae methodo absolvunt. Nonnulli commentatorum
 expositiones suas ex proprio eruditionis vel ingenii ap-
 paratu desumserunt, alii nonnisi antecedentium scripto-
 rum interpretationes collegerunt. Notatu digniores sunt
 sequentes: Nicolaus de Lyra. Is in suis postillis perpe-
 tuis ope cognitionis, quam de lingua et litteratura He-
 braica habebat, et commentariorum Rabbinicorum, sen-
 sum litteralem ex ipso textu originali plerumque felici-
 ter proposuit, et nonnisi hinc inde breves interpretatio-
 nes mysticas, eo plures autem disquisitiones theologicas
 immiscuit. Ejus opus plurimis probatum, et frequentis-
 simi usus hac periodo erat.—Paulus Burgensis, ita dictus.

quia, postquam quadragenarius lectione summae S. Thomae Aquinatis a. 1390. ex Judaeo Christianus factus fuisset, tandem ad archiepiscopatum Burgensem evectus est. († 1435.) Hic edidit additiones ad postillam Nicolai Lyrani, in quibus quidem etiam sensum litteralem in universum, non tamen in singulis locis mystico praefert, caeterum autem Nicolaum, biblicorum interpretem, varias ob causas reprehendit. — Gersonius, a quo composita sunt: lectiones duae super Marcum, seu potius super initium evangelii ejus, quae continent partim litterales, partim allegoricas expositiones et reflexiones de iis, quae ab evangelista dicuntur; expositio et meditatio super psalmos poenitentiales, i. e. paraphrasis eorum, et applicatio ad peccatorem, dolore correptum et Christum alloquentem; tractatus super cantica canticorum, in quo hujus libri argumentum de amore erga Deum explicatur; collectorium super Magnificat, constans ex 12 tractatibus, in quibus rarius interpretationes litterales, frequentius applicationes morales, piaae considerationes, mysticae et scholasticae disquisitiones continentur. — Alphonsus Tostatus, Hispanus, theologiae et philosophiae in universitate Salmanticensi professor et canonicus, postea episcopus Abulensis. († 1455.) Is in Pentateuchum caeterosque historicos v. f. libros et in evangelium Matthaei commentarios adeo prolixos composuit, ut multos tomos in folio impleant. Sunt praecipui inter eos, qui methodo scholastica confecti fuerunt, continentque innumerabiles fere disquisitiones philosophicas, dogmaticas, casuisticas, historicas, juridicas de rebus in s. textu commemoratis, inter quas haud paucae inutiles et mere curiosae. — Dionysius Rykel. Is in suis commentariis in totam s. scripturam potissimum quidem sensum litteralem proposuit, allegorico et tropologico hinc inde tantum adjecto, eum tamen non proprio Marte indagavit, sed ut plurimum ex praecedentibus interpretibus ad se derivavit. — Marsilius Ficinus, qui scripsit com-

mentarium litteralem in epistolas S. Pauli. — Jacobus Faber, Stapulensis, dictus a Stapulis, maritimo Picardiae pago, ubi natus erat, theologiae in universitate Parisiensi versus finem hujus periodi professor, litteraturae cultor, linguae Graecae peritus, qui primus inter Gallos rectiori interpretandi methodo cum magna animi libertate usus est. Scripsit commentarios litterales in evangelia, in epistolas apostolorum, in psalmos et in Ecclesiasten. — Joannes Reuchlinus psalmorum poenitentialium interpretationem de verbo ad verbum et commentariolum in eosdem concinnavit.

§. 555. Status theologiae dogmaticae.

Theologia dogmatica, in qua scholastica potissimum consistebat, faciem, quam saeculo 13. induerat, per totam hanc periodum in universum retinuit, et discrimen, quo tertia haec ejus periodus a secunda distinguitur, in eo solo situm est, quod omnia, quae prius ei propria erant, nempe Aristotelis dominium, subtilitates et argutiae, quaestiones inutiles, curiosae, et spinosae, distinctiones inanes, linguae barbaries, nunc continuo augerentur. His malis accedebant sectae Scottistarum et Thomistarum, quae initio hujus periodi ortae sunt, et pro auctorum suorum sententiis eo vehementius certabant, quia duo primarii Dominicanorum et Franciscanorum ordines agmina ducebant. Nominalium quoque et Realium factiones philosophicae, sententias suas in theologiam transferentes, contentiones plurimum augebant. Inter theologos ingenia quidem acria et in profundum penetrantia haud pauca erant; qui vero novam sibi viam pararet, sicut elapsa periodo plures fecerant, nemo hac aetate inter eos extitit. Opera dogmatica ab eis conscripta vel commentarii erant in Lombardum, quales fere omnes, qui theologiam in universitatibus docebant, composuerunt, vel sic dicta quodlibeta, quae vero plus philosophica-

rum quam theologicarum disquisitionum complecti solebant, vel denique tractatus de singulis materiis theologicis. Theologi scholastici, qui ejusmodi opera confecerunt, praeter jam adductos Hervaeum Natalem, Franciscum Mayronium, et Dionysium Carthusianum, notatu digniores sunt sequentes: Petrus Aureolus, Gallus, Franciscanus, postea archiepiscopus Aquensis, doctor facundus appellatus. — Marsilius ab Inghen, quem alii Anglum, alii Germanum dicunt, post munus professoris in universitate Parisiensi gestum, primus rector universitatis Heidelbergensis († 1396). — Guilielmus Houpelandus, Gallus, theologiae doctor Parisiensis, archidiaconus Briensis, circa annum 1457. clarus, qui librum scripsit de immortalitate animae ejusque statu post mortem, antiquorum sententiis refertum. — Guilielmus Durandus, a S. Portiano, loco natali in Arvernia cognominatus, qui primo Parisiis, deinde Avenione theologiam docuit, et a. 1333. qua episcopus Meldensis ex hac vita discessit. A prompta dexteritate in solvendis difficultatibus intricatissimis doctor resolutissimus dictus est. Thomam Aquinatem propter adstructum specialem et immediatum Dei concursum ad actiones humanas vehementer impugnavit. In suo commentario in Lombardum a quaestionibus sophisticis et inutilibus magis quam alii sibi temperavit. At vero nonnulla etiam minus Catholica hinc inde protulit. — Petrus de Alliaco, Gallus Compendiensis, a. 1350. natus, denatus 1425. doctor et rector collegii Navarrici, ibidemque Joannis Gersonis praeceptor, postea universitatis Parisiensis cancellarius, tandem archiepiscopus Cameracensis et cardinalis, vir qui pro extinguendo magno schismate plurimum laboravit, et concilio Constantiensi maxima cum auctoritate interfuit. Ejus commentarii in Lombardum manci sunt, siquidem in primum ejus librum 14 quaestiones, in alterum nulla, in tertium una, et in quartum 6 tantum habentur. Sed cuivis libro in-

introductionem praemisit, ubi in utramque partem disputando evincitur, legem seu religionem Christi esse perfectissimam. Caeterum Alliacus quaestiones mere philosophicas e theologia eliminatas voluit. — Ex Occami operibus huc spectant: quaestiones in quatuor libros sententiarum; centiloquicum, omnem ferme theologiam speculativam sub centum conclusionibus complectens; quodlibeta 7; liber de corpore Christi; tractatus de sacramento altaris, in quo auctor plus de puncti, lineae, superficiei, corporis, quantitatis, qualitatis et substantiae conceptibus agit, quam doctrinam de transsubstantiatione exponit. — Gabriel Biel, natus Spirae, praepositus ecclesiae collegiatae Uracensis in Würtemberg, qui inde ab anno 1484. in universitate Tubingensi nuper fundata philosophiam et theologiam docuit, collectarium in quatuor libros sententiarum ex Occamo confecit, in quo ita versatus est, ut illum, ubi copiosus est, abbreviaret, ubi pauca aut nihil habet, ex aliis similiter sentientibus suppleret. — Denique Raynerius Pisanus ex ordine Praedicatorum, quem alii ad saeculi 14. alii ad 15. priora tempora referunt, genus quoddam lexici theologici conscripsit, in quo materiae non tantum dogmaticae, sed etiam ethicae et iuridicae ordine alphabetico sed methodo prorsus scholastica pertractantur.

§. 556. Continuatio.

Quamquam autem theologia scholastica per totum hoc aevum vigeat, adversarios tamen haud paucos nacta est, qui immoderato philosophiae usu, s. scripturae et patrum neglectione, vanarum quaestionum multitudine, omnis verae eruditionis et pii spiritus defectu, denique linguae barbarie offensi, eam in his omnibus reformatam volebant, et partim expressis monitis ac reprehensionibus, partim scriptis theologicis, meliori methodo confectis reformationi desideratae viam para-

re satagebant. Inter hos adversarios theologiae scholasticae pertinebant primo sic dicti theologi biblici et mystici, qui quid in scholasticis improbaverint, quid intenderint, ipsum eorum nomen indicat. Studium, religionis doctrinas e s. scriptura hauriendi, vel ad ejus normam exigendi, hac aetate, praesertim 15. saeculo etiam inter viros Catholicos vehementer prorupit. Petrus de Alliaco in libro de recommendatione s. scripturae hanc esse petram dixit, cui Christus ecclesiam suam superstruxerit. Gersonius in tractatu contra haeresin de communione laicorum sub utraque specie, s. scripturam supremam fidei regulam nominavit, contra quam recte intellectam nulla humana auctoritas, nullus intellectus humanus aliquid valeat, cujus tamen interpretatio authentica penes ecclesiam sit, utpote cui Christus verum ejus sensum per Spiritum s. revelet. Alii autem s. scripturae cultores, velut Joannes Wesselius, Joannes de Vesalia, Joannes a Goch, in ea interpretanda plus intellectui suo, quam auctoritati ecclesiae detulerunt, ideoque in varios errores, Catholicae fidei adversos prolapsi sunt. Idem Gersonius varia opuscula edidit, reformationem theologiae scholasticae intendentia. Talia sunt: contra vanam curiositatem in negotiis fidei lectiones duae, in quibus theologos admonet, ut sibi praecipue a studio quaestionum novarum et singularium caveant; de reformatione theologiae tractatus duo, in quorum altero vult, ne omissis doctrinis, ad salutem necessariis vel utilibus, sepositaque s. scriptura et traditione, res inutiles, vanae, imo absurdae disquirantur, porro, ut tres posteriores libri Lombardi, et sacra biblia diligenter exponantur, ut populus in doctrina morum frequentius meliusque instituatur, ut propositiones et quaestiones scandalosae, hactenus excitatae consignentur, a professoribus in posterum non tolerandae, ut in usum hominum indoctorum catechismus conficiatur, in quo praecipuae religionis doctrinae,

imprimis morum praecepta exponantur, cujusmodi librum ipse conscripsit; altera ex duabus ejus epistolis ad studentes collegii Navarrici Parisiis, in qua auctor docet, »quid et qualiter studere debeat novus theologiae auditor« eique libros commendat, ex quibus potissimum triplicem theologiam, scholasticam seu dogmaticam, moralem, et homileticam discat. Gersonii discipulus, Nicolaus de Clamengis vel Clemangiis, Catalaunus, eloquentiae et poeseos studiis maxime excultus, universitatis Parisiensis rector, et Benedicto XIII. papae aliquamdiu ab epistolis, cui editi de rebus theologicis libri, et suscepti pro ecclesia labores nomen doctoris theologi peperunt, († 1440.) in libro de studio theologico id imprimis inculcavit, ut theologiae candidatus, seposita theologia scholastica et mystica, in iis maxime erudiretur et exerceretur, quae practici pro omnibus Christianis usus sunt, eumque in finem ad sedulam s. scripturae lectionem institueretur. Aliud genus adversariorum theologiae scholasticae constabat ex illis, qui litteraturam antiquam colebant, et ex ea multiplicem eruditionem hauriebant, reformandae theologiae Christianae, quae scientiis philologicis et historicis adeo eget, perquam opportunam. Iidem propter meliorem in litteris sentiendi rationem et praestantiorum methodum, quam in antiquis scriptoribus Graecis et Romanis cognoverant, naevos theologiae scholasticae multo vividius persentiscebant, et jam frequenter in horridam materiae, formae et linguae ejus barbariem invehebantur, partim etiam operibus theologicis meliori methodo aut sermone conscriptis, aut plane novis a se pertractatis materiis, quomodo theologia reformanda sit, ostenderunt. Sic Paulus Cortesius, Romanus, secretarius et protonotarius sub Alexandro VI. et Julio II. († 1510.) opus dogmaticum conscripsit, in quo quidem juxta exemplum Petri Lombardi doctrinas religionis in quatuor libris, sub distinctionibus seu divisionibus

eodem fere ordine proponit, et de materiis propositis quaestiones etiam excitat, atque theologorum sententias adducit, sed illarum numerum admodum restrinxit, istas autem breviter absolvit, atque sermone vere Romano, inspersis passim leporibus usus est. Ex caeteris humanistis theologos scholasticos verbo et exemplo aggressi sunt Laurentius Valla, Joannes Reuchlinus, imprimis autem Erasmus Rotterdamsis, qui non tantum multiplicibus suis scientiis philologicis, criticis, historicis, ad praestantia opera theologica condenda adhibitis, illorum ignorantiam ac barbariem confundebat, sed etiam irrisionibus et satyris mordacibus eos passim adeo insectabatur, ut plurimis jam contemti et ridiculi fierent. His omnibus non quidem labefactari aut plane everti potuit theologia scholastica, utpote quae per tot saecula nimis altos in omnibus regnis Occidentalibus per tot universitates, per tot ordines monasticos, per tot celeberrimos doctores, radices egerat. Interim tamen effectum est, ut ejus auctoritas jamjam decresceret, ut hinc inde doctores sententiarum doctoribus biblicis postponerentur, multique ex litterarum studiosis theologiae scholasticae taedio occupati, praelectiones in Lombardum non amplius exciperent, sed eos frequentarent, qui biblia, aut S. Augustinum, aut alium quempiam ex antiquioribus ecclesiae patribus, auctoritate pollentem, exponebant, id quod de neoerecta universitate Wittenbergensi Martinus Lutherus, ejusmodi doctor biblicus in eadem universitate testatur.

§. 557. Opera apologetico-polemica.

Per methodum scholasticorum, qua de omnibus materiis in utramque partem disputabatur, tota fere theologia hac periodo non minus, quam praecedenti, polemica erat. Atque, si qui ex theologis scholasticis specialia opera polemica componebant, quod haeresi-

bus et controversiis inter ipsos Catholicos non paucis exortis, frequenter factum est, eadem methodo in eis utebantur, argumenta caeterum pro conditione illorum contra quos scribebant, non tantum e ratione vel philosophia, sed etiam e sacris litteris et ecclesiae patribus depromentes. Verum alii quoque, qui non ad theologos scholasticos, sed ad cultores litteraturae antiquae pertinebant, calamum pro defendenda religione Christiana vel Catholica arripuerunt, atque hi simpliciorem magisque amoenam pro more suo methodum adhibebant. Ex his erat Marsilius Ficinus, qui in libro: de religione Christiana et fidei pietate, hanc fidem in universum contra omnes ejus adversarios, et speciatim contra Judaeos vindicavit, eumque in finem ejus veritatem et divinam originem diversi generis argumentis tum internis, tum vero maxime externis probavit, philosophicam explicationem defeusionemque doctrinarum de divina Trinitate, de Filio Dei, et de ejus incarnatione proposuit, et contra Judaeos non tantum generatim religionem Christianam ex ipsis eorum historiis et scriptis vindicavit, sed etiam singulares ejus doctrinas, nominatim mortem Christi expiatoriam et peccatum originale contra eorundem objectiones propugnavit. Argumenta a se allata Marsilius multa cum perspicuitate et robore, ac generatim melius, quam hactenus factum fuerat, exposuit. Simile opus apologeticum, quod sub titulo: triumphus crucis, 4 libris continetur, Hieronymus Savonarola contexuit. In primo Dei existentia, qualitas et providentia probatur; in altero argumenta pro divinitate religionis Christianae adferuntur, desumta ex ejus fine, ex modo Deum colendi ab ea tradito, ex s. scripturae vaticiniis, dicendi ratione et effectibus, ex Christi miraculis, ejus sapientia et benignitate; in tertio ostenditur, mysteriosas religionis doctrinas nec impossibile quidquam, nec rationi adversum continere, sed huic potius conformes esse, id quod

post commemoratam doctrinae moralis praestantiam, etiam de sacramentis et toto ritu ecclesiastico auctor ostendere conatur; quarto denique libro omnes caeterae religiones falsae aut defectibus plenae esse comprobantur. — Alii apologetae hujus periodi religionem Christianam contra plura adversariores genera vindicare conati sunt. Id fecit nominatim Alphonsus de Spina, Hispanus, Minorita, medio circiter saeculo 15. clarus, quem nonnulli Judaeum conversum arbitrantur, in opere, cui titulus: fortalitium fidei contra Judaeos, Saracenos, aliosque Christianae fidei inimicos. Constat 4 libris, in quorum primo ostenditur, omnes Messiae characteres Jesu adfuisse, in altero haeretici refutantur, et poenae contra eos statutae describuntur, in tertio objectiones Judaeorum contra religionem Christianam diluuntur, eorumque contra Christi cultores hostilitates narrantur, quarto denique religio Christiana contra Muhamedanos propugnatur, et bella a Christianis contra eos, praecipue in Hispania gesta enarrantur. Contra Judaeos solos scripserunt: Nicolaus Lyranus, qui praeter scripta jam commemorata exaravit quaestionem de incarnatione Verbi adversus Judaeos, et libellum contra Judaeum quemdam, ex ipsis verbis evangelii secundum Matthaeum, Christi divinitatem ejusque doctrinam impugnantem; — Theophanes, altero saeculi 14. dimidio archiepiscopus Nicaenus. Is grande et bona methodo compositum opus, adhuc ineditum adversus Judaeos conscripsit, in quo praeter alia evangelii praestantiam et divinam originem ex miraculis Christi et Christianorum, et ex ejus effectibus comprobabat, ostenditque, prophetas suam vitae rationem totam ad praescripta evangelica composuisse, eorum praedictiones de Christi persona et religione cum evangelicis relationibus accurate consentire, eosque etiam de statu rerum, post hanc vitam futuro, et speciatim de judicio extremo ea, quae Christus docuit, credidisse; — Hieronymus a S. Fide, Hispanus, ex
rabbino

rabbino Christianus et protomedicus Benedicti XIII., coram quo a. 1413. Geronae in Catalaunia cum doctissimis Judaeorum disputavit. Is duo contra eos scripta composuit, alterum de refellendis Judaeorum erroribus, alterum adversus Thalmud Judaicum, in quibus praeter alia ad Judaeorum principalem contra Jesum objectionem, eum nempe populum suum neque a servitute aliorum liberasse, neque gentes ei subjecisse, reponit, loca prophetarum, talia de Christo innuentia, non litteraliter, sed spiritualiter intelligenda esse; — Petrus Niger, Germanus, ex ordine Praedicatorum, qui in Hispania linguam Hebraicam didicit, tantamque litteraturae Judaeorum cognitionem sibi comparavit, ut in pluribus Germaniae urbibus cum celeberrimis rabbinis, a se provocatis coram magna hominum multitudine feliciter disputaret. Mortuus est qua theologiae professor in universitate Budensi a. 1481. Substantiam disputationum suarum contra Judaeos proposuit in libro: contra perfidos Judaeos de conditione verae Messiae. Constat ex 11 tractatibus, in quorum 10 prioribus variae doctrinae Christianae, ad Judaeos relatae, ex ipsis religiosis eorum scriptis comprobantur, ultimo autem illorum contra religionem Christianam objectiones refelluntur; — Victor de Carben, ex rabbino presbyter Christianus in dioecesi Coloniensi versus finem saeculi 15. Is reliquit propugnaculum fidei Christianae per modum dialogi inter Judaeum et Christianum scriptum, in quo Dei Filium hominem factum, Jesumque verum Messiam esse probatur, sed et praerogativae, B. Mariae adscriptae propugnantur, Judaeosque Dei gratiam frustra expectare asseritur. Idem librum de vita et moribus Judaeorum scripsit. Ex paucis, qui hac periodo contra Muhamedanos scripserunt, praeter Joannem de Turrecremata et Dionysium Rykel, adhuc notamus Joannem Cantacuzenem, qui scripsit apologiam, seu quatuor assertiones pro fide Christiana adversus Saracenos et Alcoranum, et Nicolaum Cu-

sanum, dictum a Cusa, vico natali in dioecesi Trevirensi, ex archidiacono Leodiensi episcopum Brixinensem et cardinalem, virum doctissimum et in mathematicis praecipue versatum († 1464.), qui composuit cribrationum Alcorani libros tres.

§. 558. Continuatio.

Memorabilia contra haereticos et schismaticos scripta haec sunt: Alvari Pelagii, Hispani ex ordine S. Francisci, qui circa medium saeculum 14 inclaruit, et postremo episcopus Sylvensis in Algarbia fuit, collarium adversus haereses, in quo haereses antiquiores et recentiores enarrantur ac refutantur; — Guidonis de Perpiniano, Carmelitae, theologiae doctoris Parisiensis, postea episcopi Elnensis summa de haeresibus omnibus et earum confutationibus; — Thomae de Bradwardino, circa annum 1290. in Anglia nati, theologiae in universitate Oxoniensi professoris, doctoris profundi titulo ornati, in philosophicis et mathematicis non minus quam in theologicis versati, postea cancellarii ecclesiae S. Pauli Londini, canonici Lincolnensis, regisque Eduardi III. confessorii, tandem ad archiepiscopatum Cantuariensem eVecti, attamen ante consecrationem a. 1349. mortui, de causa Dei contra Pelagium, et de veritate causarum libri tres. Hoc opus illis oppositum est, qui auctoris aetate, inter theologos numero plurimi, secundum Pelagium liberum hominis arbitrium nimis extollebant, gratiam autem divinam deprimebant. Itaque, postquam ab initio quadraginta genera errantium breviter refutasset, doctrinam Catholicam de gratia Dei mere gratuita, omnes actiones bonas praeveniente, ad poenitentiam agenda, tentationes superandas, et in bono usque in finem perseverandum absolute necessaria contra sententias Semipelagianas fortiter propugnat. Ex nimio tamen fervore in oppositos Praedestinatianorum errores lapsus est, contenditque, Deum sub certo quodam respectu peccatum velle, ma-

los absolute ad mortem aeternam praedestinos esse, Dei gratiam esse insuperabilem, Deum quamlibet voluntatem creatam ad actiones liberas necessitare; — Joannis Pupper, cognominati a Goch, loco natali in ducatu Cliviensi, presbyteri Maliniensis († 1475.) dialogus de quatuor erroribus, circa legem evangelicam exortis, et de votis et religionibus factitiis. Quatuor isti errores ei sunt: conjunctio legis Mosaicae caeremonialis cum evangelica, opinio eorum, qui fidem solam sine bonis operibus perfectionem Christianam absolvere, justificationem producere, ad salutem sufficere putant, haeresis Pelagiana, denique opinio de praestantia votorum. Singulos hos errores auctor refellit, et quoad vota generatim, ea necessaria, imo ad voluntatem in bono firmandam utilia esse negat, opinionem de merito votorum errorem Pelegianum appellat, ordinesque monasticos, quos religiones factitias dicit, perfectionem Christianam esse negat; — Petri de Pilichdorf, priori saeculi 15. dimidio theologiae professoris, obviations s. scripturae contra errores Waldensium; ejusdem liber contra pauperes de Lugduno; — Gersonii tractatus contra haeresin de communione laicorum sub utraque specie; ejusdem tractatus contra sectam Flagellantium; — Aeneae Sylvii tractatus de communione sub utraque specie contra Bohemos et Taboritas; — Thomae Netter, a loco natali Walden in Anglia Waldensis dicti, ex ordine Carmelitarum († 1430.) doctrinale antiquitatum fidei ecclesiae Catholicae adversus Wicleffitas et Hussitas, in tres partes divisum, in quarum prima de Deo, Christo, Petro, ecclesia et religiosis, altera de sacramentis, tertia de sacramentalibus agitur; ejusdem fasciculus zizaniorum Wicleffi; — Vincentii Bandelli, a loco natali in Lombardia, etiam de Castronovo dicti, altero saeculi 15. dimidio theologiae in universitate Bononiensi professoris, ab anno 1500. ordinis sui Praedicatorum magistri generalis, tractatus de singulari praero-

gativa puritatis conceptionis nostri Salvatoris, qui 260 virorum sanctorum et doctorum testimonia exhibet, B. Mariam cum originali peccato conceptam esse. Contra hunc tractatum non multo post comparuit Dominici Bollani, artium liberalium et philosophiae in ditione Veneta doctoris determinatio, qua probatur, B. Virginem ab originali culpa esse praeservatam. Denique ex ipsis Graecis contra schismaticos scripserunt, et praecipue processionem Spiritus s. a Filio quoque defenderunt: Joannes Calecas, qui, quod cum Barlaamo contra Hesychastas sentiret, patriarchatu CPno privatus, dein ad Latinos transgressus, sanctique Dominici institutum amplexus est; († 1347.) — idem ille Barlaamus; Bessarion, episcopus Nicaenus, post suum ad Latinos transitum, cardinalis factus, litterarum humaniorum cultor et promotor praecipuus; Joannes Argyropolus, CPnus, qui in pluribus Italiae urbibus, maxime Florentiae philosophiam Peripateticam tradidit; († 1486) — Georgius Trapezuntinus, qui pariter in diversis Italiae urbibus litteras Graecas docuit, et Nicolao V. ab epistolis fuit. († 1484.)

§. 559. Status theologiae moralis.

Quatenus in quatuor libris sententiarum, et in summa Thomae Aquinatis, praeter materias dogmaticas, etiam morales, imprimis ad generalem morum disciplinam spectantes exhibentur, ii omnes, qui opera illa exponebant, et commentarios in Lombardum exararunt, simul theologiam moralem coluerunt, ast secundum modum, ibi praefinitum, et methodum scholasticam, ex qua de materiis moralibus potius diversae quaestiones, ut plurimum philosophicae, frequenter argutae, et raro utiles in utramque partem ventilabantur, quam morum praecepta ex genuinis s. scripturae, traditionis, et conscientiae fontibus derivabantur, comprobabantur, et ad usus praticos applicabantur. Fuerunt tamen, saeculo praesertim 15. complures, qui a

methodo scholastica recedentes, diversas materias morales modo utiliori proponerent. Atque jam 14. saeculo numerus illorum insigniter auctus est, qui secundum initia, aevo elapso facta, sic dictis conscientiae casibus colligendis, dijudicandis, et decidendis operam navarent, et summas ejusmodi casuum, methodo scholastica conficerent, quales sunt Monaldina, Astesana, Bartholina, Pacifica, Angelica, ab eorum auctoribus aut horum locis natalibus ita appellatae. Ex caeteris operibus moralibus, hac periodo compositis praeprimis notari meretur S. Antonini summa theologica, in qua quidem de nonnullis fidei dogmatis, maximam autem partem de materiis moralibus tractatur, velut de anima ejusque viribus, de passionibus, de peccato, de legibus moralibus, de octo vitiis principalibus, de restitutione, de jurejurando, de votis, de incredulitate et superstitione, de virtute generatim et speciatim de virtutibus cardinalibus et theologis. Quamvis quaestionibus, distinctionibus, sententiis, et allegatis aliorum minus necessariis, allegoriis e s. scriptura exsculptis, propriisque imaginibus, porro fabulis et erroribus historicis Antoninus non caret; naevos tamen scholasticorum magnam partem evitavit, s. scriptura diligenter usus est, virtutum motiva et adminicula passim attulit, aliasque observationes practicas inspersit, maxime vero omnia ad usum concionatorum et confessoriorum accommodare studuit. Praeter Antoninum Gersonius materias morales meliori et utiliori methodo pertractavit. Ejus opuscula ethica notatu digniora sunt: tractatus de oratione et valore ejus; de contractibus, emtione et venditione; de differentia peccatorum mortalium et venialium: definitiones terminorum ad theologiam moralem pertinentium, velut libertatis, legis, gratiae, virtutis; regulae morales, quae partim in morum praeceptis, partim in variis monitis de septem capitalibus peccatis, de decem Dei praeceptis, et de septem sacramentis consistunt. Dionysius Carthusianus non tan-

tum aliqua scripsit, ad communem morum disciplinam pertinentia, sed etiam diversorum ordinum, statuum, imo aetatum, velut clericorum, monachorum, principum, militum, virginum, viduarum, conjugum, puerorum, senum officia et mores eis convenientes enarravit. Methodo, a scholastica aliena porro scripserunt Joannes Picus, princeps Mirandulae et comes Concordiae, portentum ingenii et eruditionis in fine saeculi 15., in omnibus, quae tunc temporis habebantur, scientiis versatus, ex cujus scriptis huc pertinent tractatus de dignitate hominis, et 12 praecepta seu regulae ad institutionem vitae Christianae; et Hieronymus Savonarola qui exaravit tractatum de modo bene vivendi et tendendi in Deum, et 4 libros de simplicitate vitae Christianae, in quibus praerogativae, causae effectrices, characteres interni et externi, denique fructus hujus vitae describuntur. Ex reliquis scriptis moralibus hujus periodi adhuc commemorari merentur Joannis Baconi Angli, Carmelitae, theologiae et juris utriusque doctoris, († 1346.) compendium legis Christianae; Henrici de Hassia, Carthusiani († 1428.) regulae ad discernendum peccatum mortale a veniali, liber de contractibus et ordine censuum; Joannis Nider, Suevi, Dominicani, universitatis Vindobonensis rectoris († c. 1440.) formicarius, in quo libro in formam dialogi inter theologum et pigrum quemdam redacto, formicae tanquam morum praeceptores proponuntur; ejusdem liber de lepra morali; praeceptorium legis seu tractatus de praeceptis decalogi; liber de modo bene vivendi; destructorium vitiorum, circa annum 1429. ab anonymo quodam confectum, constans ex octo partibus, quarum prima de peccato generatim, secunda de peccato originali, reliquis sex de intemperantia, luxuria, avaritia, acedia, superbia, invidia et iracundia agitur. Haec vitia et peccata, inde enasci solita non tantum describuntur, sed etiam motiva, cur fugienda sint, et adminicula seu subsidia contra ea ubique adferuntur. De omnibus his

materiis plurima e s. scriptura, e patribus, scholasticis, aliisque scriptoribus collecta exhibentur. Multa quidem vitae utilia, verum etiam steriles subtilitates, sententiae, distinctiones, mysticaeque interpretationes haud paucae ab auctore allatae sunt. Denique extat ex hac periodo lexicon quoddam morale, in usum concionatorum potissimum concinnatum, et flos theologiae nuncupatum, in quo voces et doctrinae ethicae, sed inter eas etiam nonnullae dogmaticae, juxta ordinem alphabeti breviter explicantur, exemplis et similitudinibus illustrantur, et allegatis biblicis ac patristicis confirmantur.

§. 560. Opera mystica et ascetica.

Theologia mystica, et quae ei ministrat, ascetica, hac quoque periodo multos, et inter hos insignes cultores habuit. Sed unus fere Gersonius theoretice de ea praecepit, idque in 33 considerationibus speculativis, et 12 practicis, quas posteriores etiam industrias vocavit, et in quibus, an et quomodo vita contemplativa colenda sit, disquiritur. In prioribus vero auctor docet, theologiam mysticam niti experientiis internis animorum devotorum, quorum effatis consentientibus fides adhibenda sit. Theologiam illam dicit extensionem animi in Deum per desiderium amoris; indicat animi potentias tam cognitivas, quam affectivas, describit tres earum operationes, nempe contemplationem, meditationem, et cogitationem, denique modum, quo ad theologiam mysticam perveniri possit. Post haec 10 discrimina inter mysticam et speculativam theologiam proponit, cujusmodi sint, quod ista in potentia cognitiva, illa in affectiva sedem habeat, haec in verum, illa in bonum tendat, haec ratiociniis, illa affectibus, et virtutum exercitio, animum mundante, illuminante, et perficiente comparetur, haec nos semper inquietet, illa in Deo confirmet, et ex cupiditatum sensualium fluctibus ad firmum aeternitatis littus perducatur. Quod

cum amore fiat, Gersonius jam de hoc et tribus ejus effectibus agit, videlicet: raptu in Deum, conjunctione cum eo, et quietatione in eo. De conjunctione cum Deo varias variorum adfert sententias, ex quibus illam, juxta quam animus subsistentiam suam amittat, et quasi in essentiam divinam solvatur, haereticam censet, ipse vero intimam quamdam ad Deum adhaesionem, et similitudinem cum eo illam esse statuit. Theologiam mysticam etiam in perfecta oratione poni posse dicit, in qua, si sit extatica, beatitas animae rationalis in hac vita potissimum consistat. In his aliisque scriptis mysticis, velut de illuminatione cordis, de elevatione mensis ad Deum, de consiliis evangelicis et statu perfectionis, Gersonius perspicuitate et usu practico omnes, qui ante eum de theologia mystica scripserunt, superavit, errores mysticorum evitavit, imaginationes et dictiones eorum absonas reprobavit, imo. examinatis animi humani viribus modo philosophico ostendere conatus est, qua ratione animus intimae cum Deo conjunctionis capax esse possit.—Praeter eum adhuc Henricus Harphius, posteriori saeculi 15. tempore Franciscanorum Maliniensium guardianus, in tribus libris de theologia mystica, tum speculativa, tum affectiva theoretice praecepit, et praeterea varia opuscula mystici argumenti confecit, velut speculum aureum in praecepta decalogi, speculum perfectionis, collationes tres de perfectione vitae. Ex reliquis scriptoribus mysticis et asceticis hujus periodi notatu digniores sunt sequentes: Dionysius Carthusianus, cujus scripta, huc pertinentia jam alio loco commemorata sunt; Joannes Tauler, Coloniensis, ordinis Praedicatorum, vir piissimus, et insignis praeco verbi divini, quod praecipue Argentini summam cum laude et magno fructu annuntiavit. († 1361.) Ejus scripta mystica, Germanice composita, sunt: imitatio pauperis vitae Christi; considerationes spirituales de vita et passione Christi; medulla animae, seu de perfectione omnium vir-

tutum; de 10 coecitatibus et 14 radicibus divini amoris; de 9 rupibus sive gradibus Christianae perfectionis; institutiones divinae ad unionem cum Deo per spirituales exercitationes virtutesque, et alia quaedam. In eis occurrunt, quae omnibus mysticis communia sunt: doctrinae et regulae morales, sub imaginibus et allegoriis propositae, institutiones et adhortationes ad sensualitatem domandam, ad semetipsum abnegandum, ad animam ab omnibus rebus externis abstrahendam, et in ea ipsa colligendam, quo in essentiam divinam quasi dissolvatur; — Henricus Amandus Suso, Constantiensis, pariter Dominicanus, a. 1365. cum fama viri sancti et miraculorum patratoris mortuus, cujus opera mystica, velut horologium divinae sapientiae, per modum dialogi inter sapientiam aeternam ejusque discipulum, conscriptum, tractatus de 7 rupibus, 100 meditationes de passione Domini, pariter in lingua Germanica originetenus composita sunt; — Joannes Ruibroek, Belga, qui, postquam usque ad 60 aetatis annum tanquam presbyter saecularis Bruxellis vitam solitariam et contemplativam vixisset, coenobium canonicorum S. Augustini in viridi valle prope Bruxellas ingressus, et tanquam prior ibidem a. 1381. mortuus est. Dictus est doctor divinus, et a Dionysio Carthusiano alter Dionysius Areopagita. Opera sua in idiomate Belgico composuit. Ex eis notanda veniunt: Summa totius vitae spiritualis; tractatus de 7 custodiis vitae spiritualis, cujusmodi auctori sunt: commemoratio in uno eodemque loco Dei colendi causa, inclusio hominis externi sensualis intra hominem internum rationalem, gratia et amor Christi; tractatus de 7 gradibus amoris, qui ei sunt: bona voluntas, spontanea paupertas, castitas, humilitas, intentio honoris divini in omnibus actionibus, contemplatio, ad quam spiritus purus et animus nudus requiritur. Ultimus denique gradus est, si quantumcunque scientes, nihil prorsus nos scire sentimus; speculum salutis aeternae, in quo auctor do-

cet, tria esse genera Christianorum Deo servientium, primum eorum, qui pro bona sua voluntate virtutem sectantur, vitium fugiunt, alterum eorum, qui ad apicem cunctarum virtutum sedulo tendunt, tertium illuminatorum et sublimatorum, qui per intimam cum Deo conjunctionem in eo quasi moriuntur vel annihilantur. In fine describit vitam contemplativam, qua talis cum Deo conjunctio producat; tractatus de vera contemplatione, quae describitur, simul tamen monetur, ad eam, quae intellectui impervia est, experiendam, summum gradum hominis interni seu animi conscendendum esse. Caeterum Rusbrockius in suis elevationibus nonnunquam exorbitavit, animamque Deum contemplantem subsistentiam suam amittere, et in Dei essentiam absorberi docuit, quapropter a Gersonio impugnatus, ab aliis tamen ex iis, quae saniora et moderatiora de eadem re habet, defensus est; — S. Bernardinus Senensis, Massanae in Hetruriae oppido natus ex nobili familia de Albizesca, ordinem S. Francisci ingressus, fratribusque Cismontanis de observantia, quos ipse instituerat, praefectus, ultra 300 monasteria reparavit aut extruxit, sacrisque sermonibus, vitae sanctitate, et miraculorum fama maxime inclaruit. († 1444.) Inter scripta ejus mystica seu ascetica pertinent: de aspirationibus quotidianis ad Deum; de triplici statu animae; de triplici amore magorum; de triplici Christi Domini nativitate; de tribus tormentis peccatorum; de mundana prosperitate; de pugna spirituali; de amore Dei, quae duo posteriora in forma sermonum quadragesimalium composita sunt; — S. Laurentius Justinianus, e patricio Venetorum Justinianorum genere, canonicus regularis S. Augustini, 30 annis in vita regulari exactis, Venetiarum episcopus, extinctoque patriarchatu Gradensi primus patriarcha, vir piissimus et erga pauperes liberalissimus. († 1455.) Ex ejus scriptis, plerumque mysticis et asceticis sequentia notanda veniunt: de disciplina et spirituali perfectione; de casto connubio

Verbi et animae; de interiori conflictu; de vita solitaria; de contemptu mundi; de spirituali interitu animae; de ejusdem resurrectione spirituali; de gradibus perfectionis; — Thomas Hämmerken, Latine Malleolus, a loco natali in dioecesi Coloniensi communiter a Kempis dictus, canonicus regularis in coenobio S. Agnetis prope Zwoll ab ipso fundato. († 1471.) Is maxime inclaruit notissimo libello mystico de imitatione Christi, qui quantum plerorumque Christianorum animo congruat, ejusdem in omnes fere Europaeas et nonnullas Asiaticas linguas translationes et iteratae usque ad recentissima tempora editiones testantur, quae post biblia nulli alii libro obtigerunt. Verum in eo non tam institutio ad vitam Christi terrenam imitandam, quam potius animi informatio ad conjunctionem cum Deo ineundam, variis doctrinis moralibus, piis meditationibus et monitis tradita continetur. Praeter hoc opusculum Thomas complura alia scripta mystici et ascetici argumenti reliquit, in quibus animum magis ad pietatem informavit accenditque, ac caeteri omnes scriptores mystici, a phantasiae lusibus, et animi exaltati motibus plus sibi temperavit, et practica plura, communi hominum conditioni congrua attulit.

§. 561. Status theologiae pastoralis.

Institutiones omnium muneris pastoralis partium rite explendarum conscribere vel oretenus tradere, ne hac quidem periodo cuiquam in mentem venit, atque etiam de singulis partibus pauci scriptis praeceperunt. Equidem, quod officia et mores clericorum generatim attinet, Gersonius composuit sermonem de officio pastorum et alium de vita clericorum, porro tractatum de visitatione praelatorum et cura curatorum; Bernardinus Senensis tractatum de gubernatione pastoralis; Laurentius Justinianus duos libros de regimine et institutione praelatorum; Dionysius Carthusianus librum de vita et regimine praesulum, alterum de vita et re-

gimine archidiaconorum, et tertium de vita et regimine curatorum. In usum concionatorum, praeter alios, inter scriptores ethicos jam commemoratos, scripserunt Leonardus de Utino, Dominicanus, qui in variis Italiae urbibus verbum Dei magno cum plausu praedicavit, († 1470.) tractatum de locis communibus concionatorum, Reuchlinius libellum de arte concionandi, Erasmus Rotterdamsis librum, ecclesiasten dictum, in quo concionatores docuit, quae ab eis proferenda, et quomodo intellectui et animo auditorum admovenda sint. Eorum autem, qui sermones sacros ipsos composuerunt, numerus utique maximus fuit, et complures eorum celeberrimum nomen consecuti sunt. Conciones ab eis confectae sunt partim in evangelia et epistolas Dominicas, et hae de tempore dicuntur, partim in festa B. Mariae et aliorum sanctorum, partim tempore quadragesimali, partim denique specialibus in casibus. Ex illis, quae ad nos usque transmissae sunt, videmus, themata in eis proposita non ita fuisse pertractata, ut omnia, quae dicebantur, ad ea referrentur, sed multa aliena fuisse immixta; doctrinas morales quidem fuisse pertractatas, sed immixtis multis rebus dogmaticis, disciplinaribus, historicis, ad illas persuadendas aut illustrandas parum aut nihil facientibus, easdem artificiosis interpretationibus mysticis e textu sacro elicitas et amplius evolutas fuisse, conciones singula quidem loca egregia continere, sed non per integrum bonas esse, concionatores allegoriis et longioribus quoque imaginibus admodum fuisse oblectatos, scriptores antiquos Graecos et Romanos frequenter allegasse, quaestiones etiam, secundum morem scholasticorum inutiles, curiosas, et subtiles excitasse, et dialectice pertractasse, usum practicum dictorum non satis respexisse, nonnullos etiam, inter quos Gabriel, a loco natali in regno Neapolitano Barletta cognominatus, Dominicanus versus finem saeculi 15. celeberrimus erat, narrationibus, descriptionibus et dictionibus comicis, sed s. suggestu

indignis, auditorum oblectationi studuisse. Celebriores hujus periodi concionatores fere sequentes erant: Inter Italos: Hugo Pratensis, Florentinus, Dominicanus, († 1322.) Albertus Patavinus, Augustinianus eremita eodem saeculo 14., Bernardinus Senensis, S. Joannes Capistranus, Leonardus de Utino, cujus quadragesimale de legibus cognominatum est, quia in singulis sermonibus Moses et Thomas Aquinas introducuntur, doctrinam aliquam practicam ex omnis generis legibus confirmantes. Inter Gallos: Petrus Paludanus, Burgundus, ordinis Praedicatorum, postea patriarcha Jerosolymitanus, († 1342.) Gersonius, qui moralia potissimum eaque sat graviter, communi intellectui accomodate, et cum frequenti locorum biblicorum usu tradidit, Richardus Franciscanus, qui circa annum 1422. sermonibus suis sacris citissime totam civitatem Parisiensem ad saniora consilia perduxit, quae vero post ejus abitum non minus cito iterum disparuerunt; Joannes Raulinus Tullensis, ex Parisiensi theologiae doctore monachus Cluniacensis, altero saeculi 15. dimidio, qui inter alios etiam sermones de poenitentia sub nomine itinerarii ad paradisum reliquit. Inter Hispanos: Vincentius Ferrerius, ordinis Praedicatorum, Benedicti XIII. aliquamdiu confessarius, post mortem inter sanctos relatus, cujus conciones nimis scholasticismum sapiunt. Inter Germanos: Joannes Tauler, cujus sermones sacri sicut reliqua opera mystici generis sunt; Meffrethus, presbyter Misniensis, medio circiter saeculo 15. clarus, cujus sermones sacri, hortulus reginae dicti, mysticis locorum biblicorum interpretationibus, narrationibus ex historia naturali et politica, locis e patribus, scholasticis, et antiquorum Graecorum ac Romanorum scriptoribus pleni sunt; Gabriel Biel, cujus sermones de tempore argumenti potissimum moralis et locis biblicis referti sunt; Georgius Morgenstern, juris canonici in universitate Lipsiensi doctor, cujus sermones contra vitia capitalia et contra perversitates omnis

generis hominum directi, potissimum Vae apocalypticum intentant, et vehementibus increpationibus pleni sunt; Joannes Geiler, dictus de Kaisersberg, loco natali in Alsatia superiori, prius theologiae in universitate Basileensi doctor, postea concionator Argentini, ubi a. 1510. mortuus est. Is praeter alios sermones sacros, in poema, a Sebastiano Brand, sub nomine naviculae fatuorum confectum, 110 conciones scripsit, quae pariter communi nomine naviculae vel speculi fatuorum comprehenduntur, eo quod diversissima genera fatuorum, i. e. hominum, certis rebus ultra modum inhaerentium, vel certis vitiis deditorum in eis ita traducuntur, ut ubique multa, quae ad vitia ista fugienda movere possunt, adjiciantur. Quod attinet rectam administrationem sacramenti poenitentiae, praeter illos, qui summas casuum conscientiae exararunt, nonnulli specialibus institutionibus confessarios adjuvare conati sunt, velut Joannes Friburgensis ex ordine Praedicatorum, († 1314.) qui praeter summam praedicatorum etiam summam confessariorum concinnavit; Joannes Gerson, qui scripsit de arte audiendi confessiones et opusculum super absolutione confessionis sacramentalis; S. Antoninus, qui elucubravit summam confessionalem. De modo agendi cum infirmis et de recta liturgiae administratione hac periodo quemquam scripsisse non invenimus. Tanquam opera catechetica practica considerari possunt Gersonii opusculum tripartitum de praeceptis decalogi, de confessione, et de arte moriendi, in quo perspicue, plane, et indigentis lectorum accommodata, doctrinae de creatione, lapsu et redemptione breviter traduntur, fusiori decalogi explicatione morum praecepta proponuntur, doceturque, quomodo peccator contritione, vitae emendandae proposito, et confessione veniam et beatitatem a Deo consequi possit; traduntur institutiones ad conscientiam explorandam, et regulae a confitente et confessario observandae; postremo docetur, quomodo moribundus

sit exhortandus, quae quaestiones ei proponendae, quae preces cum eo recitandae, et quomodo in universum tractandus; et compendium theologiae, eidem Gersonio auctori adscriptum, in quo symbolum apostolicum, decalogus, septem sacramenta, virtutes theologicae et cardinales, oratio Dominica, septem dona spiritus sancti, octo beatitudines methodo facili et parochis simplicioribus accomodata exponuntur. Qui theoretice de arte catechetica praeceperit, nemo hac periodo deprehenditur, nisi forte huc pertineat Gersonii tractatus de parvulis ad Christum trahendis, quem iste vir postremo vitae tempore conscripsit, cum parvulis in religione instituendis Lugduni sponte operam navaret.

Caput tertium.

De ecclesiae organismo.

A. Hierarchico.

§. 562. Sedes pontificia Avenionem translata.

Systema hierarchicum per totam hanc periodum eodem fere in statu permansit, ad quem priori perductum fuerat. Perdurabant praeter parochos vicarii parochiales temporanei, clerici sine titulo ordinati, capitula canonicorum saecularium, tum cathedralium, tum collegiatorum cum suis juribus, privilegiis et ornamentis, archipresbyteri et decani rurales, archidiaconi ad meram dignitatem deducti, officiales et vicarii generales episcoporum. Hi ipsi non minus ac metropolitae gravissimis juribus, quae per exemptiones, appellationes, causarum majorum, graviorum conscientiae casuum et beneficiorum reservationes, synodorum provincialium enervationes etc. elapsis saeculis ad pontifices Roma-

nos devenerant, carere pergebant. At circa hos decurrente hac periodo plura magni momenti acciderunt, quae potestatem eorum ecclesiasticam minuere minabantur, re ipsa tamen non minuerunt. Eventibus istis primam ansam praebuit sedes pontificia, Avenionem in Gallia translata auctore Clemente V., qui ab archiepiscopatu Burdegalensi a. 1305., agente Philippo Pulchro, ad pontificatus apicem eVectus fuit. Is cum in Aquitania natus et munere suo ibidem functus esset, partim amore patriae, partim timore turbarum, quibus Italia et Roma jactabatur, hanc urbem ne accessit quidem, sed postquam, evocatis ad se cardinalibus, Lugduni coronatus, et deinde in variis Galliae urbibus ac monasteriis commoratus fuisset; a. 1308. Avenione in Provincia, propriis comitibus tum subjecta, sedem suam fixit. Cum dignitatem cardinalitiam multis praelatis Gallicis contulisset, horumque opera etiam post eum semper Galli ad summum pontificatum eveherentur, hi iisdem fere ex causis, ac Clemens V., Avenionem Romae praetulerunt, quamvis Romani singulos eorum ad reditum permovere conarentur. Septuaginta circiter annis haec Romanorum pontificum a Roma absentia duravit, quae ab Italis captivitas Babylonia dicta est. Septem labente hoc tempore pontifices ecclesiam rexerunt, quorum quartus Clemens VI. a Joanna Provinciae comitissa, et Neapolis regina urbem et ditio- nem Avenionensem pro pontificibus emit, quam Carolus IV. imperator, dominus ejus feudalís, in allodium prorsus liberum ac independens mutavit. Gregorium XI. ultimum eorum plerarumque civitatum pontificiarum defectio, et spes, eas sua praesentia ad obedientiam perducendi, nec non adhortationes Catharinae Senensis, ob sanctitatem omnibus summe venerabilis permoverunt, ut a. 1376. sedem pontificiam Romae restitueret, eoque absentiam pontificum ab hac urbe terminaret. Haec absentia gravissimos effectus produxit. Tales erant major quaedam pontificum a vicinis

cinis Galliae regibus dependentia, qua ea, quae tranquillitati imperii Romano-Germannici conducebant, etiamsi vellent, exequi prohibebantur, quamprimum illorum consiliis adversa erant, ut praecipue ex historia dissidii inter pontifices et imperatorem Ludovicum Bavarum apparet; deinde seditiones et bella Romae et in tota Italia, quae iis in illa urbe residentibus tot ac tanta non fuissent, siquidem absentium et Gallis addictorum auctoritas ab Italis et Romanis parvi pendebatur; denique schisma, quod ecclesiam Occidentalem multo tempore afflixit, eique alias quoque sequelas sat tristes attraxit.

Baluz. vitae pontif. Avenionens.

§. 563. Magnum schisma Occidentis.

Hoc schisma non oriturum fuisse, si sedes pontificia Avenionem non fuisset translata, ejus origo satis ostendit. Mortuo enim a. 1387. Gregorio XI. Romani metuentes, ne pontifex e Gallis electus iterum Avenionem discederet, cardinalibus mortem minati sunt, ni Romanum vel saltem Italum pontificem eligerent. Itaque hi Bartholomaeum de Prignano, Neapolitanum, et Bariensem in regno Neapolitano archiepiscopum pontificem proclamaverunt. Hic, qui Urbanus VI. nominari voluit, mox importuna severitate et superbia cardinales adeo a se abalienavit, ut plerique eorum, imprimis Gallici, post paucos menses Ananiam discederent, ibique Urbani electionem ceu vi extortam nullam irritamque pronuntiarent. Quo facto Fundos in regno Neapolitano profecti, Robertum e comitibus Genevensibus, archiepiscopum Cameracensem et cardinalem, pontificem elegerunt, qui nomen Clementis VII. assumpsit. Cum praetextus cardinalium fundamento non caret, plura regna Occidentalia pontificem ab eis electum agnoverunt, ita ut ecclesia Latina in duas partes scinderetur, et schisma oriretur, quod magnum schisma Occidentis vocari consuevit. Attamen praeter Neapo-

lim, Aragoniam, huicque conjunctam Siciliam et Sardiniam, Castellam, Galliam, Sabaudiam, Lotharingiam et Scotiam, quae regna Clementem VII. securitatis causa Avenionem profectum agnoscebant, reliqua omnia Urbano VI. adhaeserunt. Cum hic a cardinalibus desertus, mox magnum numerum novorum sibi creasset, et utriusque pontificis asseclae post mortem capitis sui, novum semper sibi constituerent, schisma istud ultra 30 annos duravit. Sed cito viri, unitatis et pacis ecclesiasticae studiosi vocem suam de illo extinguendo tollebant, et tanquam medium id efficiendi, concilium generale proponebant. Et postquam Bonifacius IX., in locum Urbani VI., a. 1389. mortui, electus, Clementem VII. oblatis magnis emolumentis ac ornamentis ad deponendum pontificatum, Galliae regem autem ad schisma extinguendum et Clementem deserendum provocasset; in Gallia jam ab aula, clero, praecipue vero ab universitate Parisiensi maxima cum industria de schismate extinguendo tractari coepit. Sed haec coepta diu effectum optatum non consecuta sunt, quia utriusque partis pontifices eorumque asseclae in agendi ratione partis adversae semper rationem vel praetextum deprehendebant, isti quidem, ut mortuo suo capiti novum substituerent, illi ut dignitatem suam non deponerent, aut concilio generali celebrando non consentirent, quamquam ab electoribus suis ad unum aut alterum faciendum jurejurando obstricti erant. Id speciatim valet de Petro de Luna, Aragone, qui post mortem Clementis VII. a. 1394. a cardinalibus, confratribus suis, pontifex electus fuerat, et Benedictum XIII. se nominaverat. Hunc nec illud, quod Galli in conciliis nationalibus iterato obedientiam ei denegabant, eumque comprehendere nitebantur, nec illud, quod ejus cardinales a. 1408. ab eo deficiebant, ad spontaneam cessionem, vel ad approbandum concilium generale permovere valuit. Itaque cardinales, eo deserto, in Tusciam se contulerunt. In eandem terram

jam antea cardinales Romani a Gregorio XII. capite suo discesserant, pertinacia, qua media, schismati tollendo apta, contra iusjurandum et promissiones, ab initio a se factas, repudiabat, offensi, insuper et a Galliarum rege ac universitate Parisiensi non minus quam cardinales Avenionenses ad schisma communibus consiliis extinguendum provocati. Itaque utriusque partis cardinales nunc conjuncti et universitatum Bononiensis ac Florentinae assensu aucti, concilium generale indixerunt, a. 1409. Pisis celebrandum. Periculum inde sibi imminens papae schismatici eo avertere conabantur, quod uterque et ipse concilium celebraret, a praetatis, adhuc sibi obedientibus frequentatum, Benedictus quidem Perpiniani, anno adhuc 1408., Gregorius autem in civitate fori Julii. Cum illo enim adhuc Hispani, Sabaudi, Lotharingii et Scoti, cum isto Neapolitani, qui jam a Clemente VII., defecerant, postquam Urbanus VI. loco reginae Joannae Carolo de Dyrrachio eorum regnum contulisset, porro ipse imperator Rupertus, a Bonifacio IX. in solio confirmatus, et ex principibus Germanicis elector Trevirensis et dux Bavariae faciebant. Sed haec pontificum conamina non alium habuerunt effectum, nisi ut ipsi Benedicti asseclae plerique, in concilio praesentes, unitatis ecclesiasticae promotionem, utut in ejus dispendium efficiendam enixe ei commendarent, Gregorii autem adversarios ejus schismaticos pronuntiarent, omniaque eorum decreta irrita declararent.

Theodorici de Niem libri tres de schismate, et liber quartus seu nemus unionis. Bulaeus historia universit. Paris. Puteanus histoire general du schisme etc. Maimbourg hist. du grand schisme d'Occident.

§. 464. Schismatis effectus.

Plerique enim Christianorum schisma valde pertaesi erant. Nam praeterquam, quod ecclesiae unitatem foede discinderet, maxima inde perturbatio exorta erat.

Antipapae se suosque assecclas mutuo diris devovebánt, unde animae, de sua salute sollicitae multum angebantur, praesertim cum indubitata certitudo, quis verus pontifex sit, non haberetur. Nonnunquam illi, quibus proprius pontifex aliquid, v. g. beneficium denegabat, ad alterum convertebantur, et rem ab eo impetratam sibi vindicare conabantur, unde altera parte repugnante nonnunquam ad proelia ventum est. Pontificum auctoritas durante schismate non exiguum decrementum passa est, partim quod principibus aliisque assecclarum suorum, ne a se averterentur, varia concedere debebant, quae alias pontifices non concedebant, partim quia occasione discussionum, quae ad schisma extinguendum, imprimis ab universitatibus fiebant, ius canonicum antiquum resuscitatum, et principia proposita sunt, illimitatae pontificum potestati haud faventia, nominatim, eos certis in casibus humano quoque iudici, concilio nempe generali subesse. Ejusmodi concilia, nunc saepius celebrata, ulterior schismatis effectus erant. Denique cum pontifices, partim auctoritati suae contra adversarios tuendae toti intenti, partim, ne assecclas suos a se averterent, erga hos justo indulgentiores essent; laxata disciplina et censura, omnis generis abusus in rebus ecclesiasticis invalescebant, morumque corruptela, inter clericos et laicos jam antea magna, plurimum augebatur.

§. 565. Abusus ecclesiastici.

Abusuum ecclesiasticorum haud pauci ab ipsis pontificibus nonnullis descendebant ac fovebantur, et partim in immodica potestatis pontificiae extensione, partim in gravibus pecuniarum exactionibus consistebant. Jam aliqui eorum, qui Avenione resederant, annatas i. e. redditus primi anni ex beneficiis recens collatis, sibi vindicaverant, multa beneficia in commendas mutaverant, i. e. ea cardinalibus aliisve ita commiserant, ut redditus eorum percipere, administrationem autem

muneris ei annexi aliis pro certa mercede committere possent, episcopatus aliaque beneficia quam plurima vel nomine provisionis contulerant, vel conferenda sibi reservaverant. Clemens VII. non tantum pro suis usibus decimas a clero extorsit, sed etiam similes exactiones principibus saecularibus, quo eis placeret, concessit. Nemo autem pontificum majorem ex beneficiis ecclesiasticis quaestum petiit, quam Bonifacius IX. Is inde a decimo pontificatus sui anno ab omnibus, qui episcopatum aut abbatiam obtinere cupiebant, jam antequam eam reapse acciperent, annatas, easque duplo majores, ac in libris camerae apostolicae consignatae erant, exigebat. Ipse ejusque secretarii et cubicularii beneficia plurimum offerentibus conferebant. Idem ingentem multitudinem expectativarum pro pecunia concedebat, nec non dispensationes, speciatim a lege, qua beneficia plura ab eodem simul possideri vetitum erat. Indulgentiis quoque, quas per praecones suos Germanis aliisque populis septentrionalibus sub praetextu subsidiorum contra Turcas offerebat, multum pecuniae ab eis hausit. Illis abusibus, cum alii multi, et ingens morum tam inter clericos quam inter laicos corruptela accederet, status ecclesiae jam admodum depravatus erat, quem praeter alios Nicolaus de Clemangiis in libro singulari deploravit. Haec depravatio adeo manifesta erat, ut nemo eam negare auderet. Natum est inde commune fere ac vehemens desiderium, ut iste status ecclesiae emendaretur, seu, prout dicere solebant, ut ecclesia in capite et in membris reformaretur.

§. 566. Concilium Pisanum.

Duo igitur concilium, a cardinalibus indictum, et statuto tempore ac loco reapse celebratum sibi proposita habuit, sublationem schismatis et ecclesiae reformationem. Adfuerunt in eo, praeter 22 cardinales plurimi episcopi et abbates aut eorum vicarii, viri ab universitatibus et capitulis cathedralibus ablegati, ultra

300 theologiae et juris canonici doctores, et legati principum, omnes ex Gallia, Anglia, Italia, Polonia et terris quibusdam Germanicis. Rupertus autem imperator per legatos solemniter contra concilium reclamavit. Sed hoc nulla ejus rei ratione habita, sessione 15. ambos pontifices, frustra citatos, tanquam schismaticos, perjuros, imo haereticos deposuit, omnibus Christianis, ne eos sectarentur, sub excommunicationis poena interdixit, magistratibus autem, ut eos vi adhibita, ad deponendum pontificatum adigerent, praecepit. Deinde cardinales, postquam solemniter promisissent, quicumque eorum pontifex electus foret, concilium nonnisi perfecta reformatione terminaturum esse, Petrum de Candia, a patria ita dictum, olim Franciscanum et philosophiae ac theologiae in universitate Parisiensi professorem, nunc archiepiscopum Mediolanensem et presbyterum cardinalem pontificem elegerunt, qui Alexander V. dici voluit. Is quidem coram concilio episcoporum defunctorum facultatibus, et redditibus intercalariis beneficiorum vacantium renuntiavit, novumque concilium generale a. 1412. celebrandum annuntiavit; circa reformationem tamen ecclesiae, quia plerique episcopi et principum legati jam abiverant, nihil decrevit, sed eam futuro concilio reservavit, ac praesens 7. Augusti ejusdem anni 1409. terminavit.

L'enfant histoire du concil, de Pise,

§. 567. Schismaticis continuatio.

Sed neque primarium suum finem, schismatis extinctionem, concilium Pisanum consecutum est, quod propter neglectam reformationem nec omnibus suis asseclis probabatur. Tam Benedictus, quam Gregorius suos sectatores retinebant, et tanquam pontifices se gerere pergebant. Malum igitur auctum erat, cum ecclesia nunc inter tres pontifices divisa esset. Nec Alexander V. is erat, qui a se alienos ad suas partes per-

trahere scivisset. Etenim non tantum nihil decrevit, ecclesiae statui emendando aptum, sed etiam, cum vir benignissimus et liberalissimus esset, nemini quid denegare valens, gratias pontificias sine mensura et discrimine personarum distribuebat, et clericis suis aulicis immodica favoris specimina exhibebat. Praeterea totus pendebat ab homine vitae non integro, nec sceleris puro, Balthasaro Cossa, cardinali et legato seu governatore Bononiensi. Magis adhuc spes, ecclesiam scissam uniendi decrevit, cum post mortem Alexandri a. 1410. idem Cossa largitionibus et minis, in collegas suos adhibitis effecisset, ut ipse nomine Joannis XXIII. in solium pontificium eveheretur. Is, cum multa pecunia ad bellum contra Ladislaum Neapolis regem, quem Alexander V. deposuerat et excommunicaverat, gerendum indigeret, non tantum ab officialibus curiae suae amplas summas extorquebat, sed etiam indulgentias aere lucrandas promulgabat, atque mox initio pontificatus sui omnibus episcopatibus et abbatibus ad conferendum sibi reservatis, dimidium annatarum ante collationem exigebat, et si alterum dimidium intra annum inde a beneficio accepto solutum non erat, idem denuo vacare pronuntiabat, imo nonnunquam pluribus idem beneficium conferebat. Quibus omnibus quantum animi ab eo debuerint abalienari facile intelligitur. Nihilominus eo tempore aliqua acciderunt, quibus ambitus ecclesiae ei parentis amplificatus est. Mortuo enim a. 1410. imperatore Ruperto, hujus successor Sigismundus Joannem tanquam pontificem agnovit. Ladislaus autem ex conditionibus pacis, a. 1412. cum eodem initae, Gregorium XII., quem hactenus protexerat, acceptato Joanne, e regno suo amovit, unde ille Ariminum se recepit, cujus possessores, domini de Malatesta Joannem repudiabant. Qui cum ab omnibus tanquam pontifex acceptari cuperet, atque etiam ex synodi Pisanae decretis ad opus ibi coeptum perficiendum a. 1412. novum concilium celebrandum esset, re-

apse hoc anno tale concilium Romae congregavit, in quo autem propter exiguum numerum praesentium praelatorum nihil omnino decretum est. Cum anno sequenti Sigismundus in Italiam venisset, pontifex ad ejus auxilium contra Ladislaum, qui pace rupta Romam denuo occupaverat, impetrandum, arctiorem cum eo conjunctionem iniit, adeoque schismatis tollendi et ecclesiae reformandae studiosissimo novi concilii convocationem denegare non potuit. Cumque legati, quos paulo post de loco concilii definiendo ad imperatorem misit, huic consensissent, ut Constantiae ad lacum Bodamicum celebraretur, pontifici hanc urbem rejicere eoque imperatorem offendere non consultum videbatur, licet concilium, extra Italiam celebrandum, animum ejus non parum sollicitum redderēt. Igitur pontifex et imperator unitis consiliis synodum oecumenicam, sequenti anno 1414. Constantiae celebrandam indixerunt, atque etiam pontifices schismaticos cum praelatis sibi addictis, promisso libero commeatu, ad illud invitarunt.

§. 568. Concilium Constantiense.

Concilium istud statuto tempore reapse celebratum est. Duobus finibus ei propositis, schismatis sublationi et ecclesiae reformationi tertius accessit, judicatio nempe doctrinarum heterodoxarum, quas ab aliquo tempore Hussius disseminabat. In eo comparuerunt, ipse summus pontifex Joannes, et imperator Sigismundus, 22 cardinales, ultra 100 episcopi et archiepiscopi, totidem circiter abbates cum multis monachis ex primariis ordinibus, praecipuarum universitatum, nominatim Parisiensis, Coloniensis, et Viennensis deputati, permulti theologiae et juris canonici doctores, ac ingens numerus presbyterorum, aliorumque clericorum, ex principibus autem saecularibus plures electores et duces Germaniae. Inter praesentes post imperatorem maximam auctoritatem habebant Petrus de Alliaco, archiepiscopus Cameracensis et cardinalis, et Joannes

Gersonius cancellarius universitatis Parisiensis. Postquam jam primis hujus periodi annis, occasione dissidii inter pontifices et Ludovicum imperatorem plures Romani pontificis potestatem diversimode impugnassent, Gersonius inde a convocato concilio Pisano, maxime vero nunc durante Constantiensi, in pluribus tractatibus et orationibus illa juris ecclesiastici principia proposuit, evolvit, et commendavit, quae concilium in suis contra pontifices processibus magna ex parte secutum est, quorum summa haec fere erat: ecclesiam, et quod eam repraesentat, concilium generale pontifice esse superius, eumque judicare, et non tantum propter haeresin (sicut antea putabatur) sed etiam propter erimina ecclesiae perniciose deponere, imo sine his, si ecclesiae salus exigat, ad cessionem adigere, ejus potestatem, seu hujus exercitium secundum utilitatem ecclesiae restringere, ejus decreta, et caeteras leges ecclesiasticas abrogare aut mutare posse, pontificem ei obedire debere, nec ejus decreta pro arbitrio tollere valere. Talibus principiis in animum admissis sine dubio adscribendum est, quod in hoc concilio non tantum praelatis, sed etiam prioribus, doctoribus, absentium praelatorum et capitulorum vicariis, selectis quibusdam parochis, imo principibus saecularibus eorumque legatis jus votum ferendi tributum, atque in pontificis dispendium statutum est, ut vota non viritim sed per nationes ferrentur.

§. 569. Extinctio schismatis.

Quoad sublationem schismatis, mox ab initio major pars concilii in ea convenit sententia, omnibus tribus pontificibus loco suo cedendum esse. Joannes, a quo concilium, ut id sponte faceret, primo petiit, solemni-ter quidem se facturum promisit, dummodo duo pontifices schismatici idem facerent, atque etiam, petente imperatore, promissum suum, scripta desuper bulla confirmavit, quia resistere vix poterat. Cum vero pro-

missis standum, et hunc in finem potestas, ejus nomine pontificatui renuntiandi, aliis ab eo committenda esset, clam Schafhusiam in ditione Friderici ducis Austriaci, foedere sibi juncti fugit, aulicosque suos ad se evocavit, probabiliter arbitratus, concilium suo discessu solvendum esse. At non tantum Sigismundus, ipse urbem obequitans, publice omnibus fidem fecit, concilium non obstante pontificis fuga continuandum esse, sed hoc ipsum etiam, sessione 3. solemniter enuntiavit, se pontificis et praelatorum quorundam discessu minime solutum, nec prius solvendum esse, quam schisma sublatum et ecclesia reformata foret, atque nonnisi ex rationabili causa, a se ipso definienda, alium in locum transferri posse. Nunc quidem pontifex concilio significavit, se alios potestate, suo nomine pontificatui renuntiandi instructurum esse; cum autem concilium ex conditionibus ab eo adjectis intelligeret, eum reipsa dignitati suae tuendae studere, in sessione 4. superioritatem suam supra pontificem solemniter statuit, pronuntians, synodum, quae generale concilium faciat, et ecclesiam Catholicam repraesentet, immediate a Christo potestatem habere, cui omnis cujuscunque status et dignitatis, etiamsi papalis, obedire teneatur in his, quae pertinent ad fidem, extirpationem schismatis, et reformationem generalem ecclesiae Dei in capite et in membris. Et quoniam pontifex nunc longius adhuc a Constantia discessit, publicavitque, omnia Constantiae a se promissa, metu sibi extorta esse, adeoque se iis non obligari, atque propterea multi cardinales alique praelati ab illa urbe discedebant; concilium ad supremam suam potestatem stabilendam, sessione 5. decrevit, Joannem non tantum eo in casu, si duo papae schismatici renuntiaverint, sed etiam extra eum, dummodo pax ecclesiastica inde magnopere augeatur, loco suo cedere debere, eumque, si a concilio admonitus intra statutum tempus non redisset, et pontificatu se abdicasset, tanquam schismatis

promotorem ac haeresis suspectum tractandum esse. Cum vero Joannes longius longiusque a Constantia recederet, nec talem renuntiandi potestatem cuiquam committeret, qualem concilium postulabat, ab hoc prius, ut contra haeresis, schismatis, simoniae, aliorumque criminum, ecclesiae perniciosorum accusationes se defenderet, citatus, deinde cum non comparuisset, et crimina ei obiecta per testes graves sufficienter probata fuissent, a pontificatus administratione suspensus, et tandem, postquam a Friderico, excommunicatione, banno imperiali, et hostibus inde contra eum excitatis fracto traditus fuisset, in sessione 12., 29. Maji anno 1415. celebrata depositus est. Depositum, qui sententiae in se latae humiliter se submisit, imperator electori Palatino tradidit, qui eum Heidelbergae usque ad annum 1419. custodivit, quo libertate redempta in Italiam se contulit, ibique Martino V. successori suo se subjecit, ab hoc cardinalis episcopus Tusculanus factus, sed jam sequenti anno mortuus. Deposito Joanne, brevi secuta est spontanea Gregorii XII. cessio, ad quam nomine suo enuntiandam hic jam ante aliquod tempus Carolum de Malatesta necessaria potestate instruxerat. Ea in sessione 14. praestita, Gregorius omnia pontificatus signa deposuit, a concilio cardinalis episcopus Portuensis et legatus perpetuus marchiae Anconitanae renuntiatus, a. 1417. fatis functus. Sed Benedictus XIII., cui tunc Hispani adhuc et Scoti adhaerebant, nullo modo ad pontificatum deponendum permoveri potuit. Postquam imperator secundum ejus voluntatem Perpiniani cum eo convenisset, nonnisi sub conditionibus, quae acceptari non poterant, cessionem suam obtulit. Hinc Hispani suam obedientiam ei subtraxerunt, et concilio Constantiensi accesserunt, quod post citationem, saepius frustra repetitam, sessione 37., 26. Julii anni 1417. celebrata sententiam contra Benedictum tulit, qua ceu perjurus, schismatis fautor, et pacis ecclesiasticae perturbator, nec non ceu haereticus, fidei articulum de ecclesiae unitate sua agendi ratione ne-

gans depositus est. Verum Benedictus in urbe Peniscola, in peninsula quadam regni Valentiniani sita pontificatum usque ad mortem a. 1424. continuavit, protectus post aliquod tempus ab Alphonso Aragoniae et Siciliae rege, Martino V. pontifici propterea infenso, quod sibi petitiones quasdam in ecclesiarum detrimentum vergentes denegavit. Hinc idem rex post mortem Benedicti, cardinalibus ab hoc relictis auctor extitit, ut Aegydius Munnoz, canonicum Barcinonensem, ejus successorem eligerent, qui regi nonnisi aegre obsequens titulum pontificis sub nomine Clementis VIII. assumsit. Hinc eo facilius Martino V. a 1429. se subjecit, cum inter conditiones pacis, quam pontifex cum rege fecit, etiam antipapae cessio statuta fuisset. Ita omnes demum schismatis reliquiae sublatae sunt.

§. 570. Reformatio ecclesiae.

Obtento concilii fine principali, de altero ei praefixo non exiguum in eo dissidium exortum est. Imperator nempe et nationes Germanica et Anglica, verentes, ne pontifex ecclesiae reformationem, quae ipsum ejusque aulam potissimum tangeret, parum curaturus esset, eam ante novi capitis electionem peractam volebant. Contrarium urgebant cardinales, quibuscum caeterae nationes faciebant. Imperator tum demum cessit, cum pars adversa nationem primo Anglicam, dein etiam Germanicam ad se traduxisset. Interim tamen ante pontificis electionem, a concilio adhuc decretum est, ut, cum concilia oecumenica media sint, ad schismata, haereses, errores et abusus extirpandos aptissima, proximo quinto post terminationem concilii Constantiensis anno, deinde post septem annos, et postea decimo quovis anno ejusmodi concilium celebraretur; porro ne episcopi et abbates, nisi ex gravi causa, a cardinalibus definienda, ad aliam ecclesiam aut monasterium transferrentur; denique ne pontifex defunctorum episcoporum, aliorumque clericorum facultates spoliis nomine sibi vindicaret.

Praeterea statutum, ut pontifex mox post electionem suam una cum concilio reformationem perageret. Definita quoque hujus objecta, quae partim ad restrictiones jurium alienorum, partim ad pecuniarum exactiones pontificias referri possunt. Ad illas: reservationes, provisiones, aliaeque collationes beneficiorum, electionum confirmationes, commendae, expectativae; dispensationes, exemptiones, et incorporationes ecclesiarum, durante schismate factae; appellationes ad sedem Romanam et causae ad eam deferendae. Ad istas: annatae, redditus beneficiorum vacantium, decimae, indulgentiae. Praeterea: pluralitas beneficiorum, simonia, quot et quales cardinales esse debeant, quibus ex causis et quomodo pontifex corrigi ac deponi possit. His statutis, 11. Novembris anni 1417. a 23 cardinalibus, quibus 6 deputati ex quavis natione additi erant, cardinalis diaconus, Otto de Columna unanimiter fere pontifex electus est, qui se Martinum V. nominavit. Ejus electio, cum vir esset, ob egregias animi dotes et virtutes omnibus carus, summa cum laetitia, etiam ab imperatore excepta est. Martinus ad reformationis opus procurandum, non multo post electionem suam sex cardinales denominavit, auctos deputatis nationum, inter quas praecipue Germanica varia gravamina, mediaque eis sublevandis accommodata in medium protulit. Isti circa objecta reformationis, superius statuta varia proposuerunt, pontifici probata et concilio communicata, quibus reformationis desiderio, magna saltem ex parte satisfiebat. Cum autem pontifex intelligeret, non omnes nationes eadem desiderare, potius cum quibusdam earum concordata iniit, propositionibus illis conformia, et alia quidem cum Anglis, alia cum Germanis, quae posteriora in quinque tantum annos valebant. Quae vero Gallis destinata erant, a senatu Parisiensi quidem rejecta sunt; nihilominus Martinus Carolum VII., Galliae regem a. 1424. permovit, ut omnibus decretis pontificiis, beneficiorum collationes, et exercitium jurisdictionis ecclesiasticae concernentibus

ita parendum esse juberet, ac sub Clemente VII. et Benedicto XIII. usque ad denegatam obedientiam factum fuerat. Praeter illa concordata pontifex in sessione 43. varia decreta promulgavit, quibus exemptiones durante schismate concessae tollebantur, incorporationes ex eodem tempore novo examini subiciebantur, redditus ecclesiarum vacantium secundum jus et consuetudinem antiquam impendi jubebantur, simonia sub gravibus poenis interdicebatur, dispensationes, per quas non ordinati beneficia possidebant, revocabantur, et decimae ne a pontifice quidem, nisi ex causis gravissimis et ob communem utilitatem a clero exigendae statuebantur. Illis praelectis unus ex cardinalibus, nomine nationum contestatus est, decretis istis, et concordatis cum nationibus initis, concilii statuto de reformatione ecclesiae satisfactum esse. Hinc etiam pontifex non multo post, sessione 45. mense Aprili anni 1418. celebrata, concilium terminavit, postquam tribus annis et dimidio durasset.

Theod. de Niem de vita et gestis Constant. Joannis XXIII. Gobelinus Persona cosmodrom. Hermann von der Hardt magnus oecumen. Constant. concil. Lenfant histoire du concile de Constance. Bourgeois du Castenet nouvelle histoire du concile de Constance. Royko Geschichte der Kirchenversammlung zu Costnitz.

§. 571. Concilium Basileense. Ejus cum pontifice dissidium.

Quod secundum decreta Constantiensia post quinque annos a fine concilii Constantiensis celebrandum erat novum concilium generale, reapse a. 1423. a Martino V. Ticinum convocatum, et paulo post propter pestem, quae in hac urbe grassari coepit, Senas translatum est. Verum ob paucitatem praesentium et turbas publicas Senis excitatas, pontifex concilium iterum dissolvit, postquam praeter confirmationem eorum, quae Constantiae contra Wicleffum, Hussium et Benedictum XIII. acta fuerant, nihil egisset. Ex iisdem decretis Constantiensi-

bus post septem annos novum concilium generale celebrandum erat. Hoc Martinus, cum Senense dimitteret, Basileae a. 1431. celebrandum indixit, ejusque praesidem Julianum cardinalem a S. Angelo denominavit. Ipse tamen ante concilium mortuus est. Ei a. 1431. successit Eugenius IV., antea presbyter cardinalis, Gabriel de Condolmiere dictus. Is ab initio quidem decreta antecessoris sui, concilium Basileense attinentia approbavit, unde hoc etiam 14. Decembris statuti anni, praeside Juliano, attamen paucis praelatis praesentibus inchoatum est. Fines ei propositi in prima sessione pronuntiati sunt: haeresum, nempe Hussiticarum extirpatio, bellorum inter Christianos (pariter Hussiticorum) compositio, et ecclesiae reformatio. Sed pontifex, mutato animo circa idem tempus concilium ad 18 menses suspendendum, iisque elapsis Bononiam transferendum esse decrevit, partim eo offensus, quod concilium cum Hussitis de haeresi eorum, ab ecclesia jam damnata, tractare coepisset, partim quod Basilea locus commodus non esset, quo cum Graecis ad unionem paratis tractari posset. Sed nec concilium, nec imperator Sigismundus, quem pontifex pariter de suo decreto certiore reddidit, causas ab eo praetensas sufficientes judicabant. Hic ei reposuit, concilium non id agere, ut doctrinam contra Hussitas definitam mutaret, sed haereticos melius edoctos ad eam amplectendam permoveret, quo solo cruentum bellum, contra eos jam a multis annis gestum finire possit. Concilium autem, et ipse praeses pontificius, cardinalis Julianus Eugenio minime morem gerendum esse censuit, fretumque consensu imperatoris, nec non episcoporum ac regum Galliae et Angliae, in sessione 2. decreta Constantiensia de superioritate conciliorum oecumenicorum supra papam, de hoc, si consilio non obediret, puniendo, deque concilio sine suo consensu a nemine dissolvendo aut alium in locum transferendo renovavit. Concilium porro pontificem, iteratis vicibus rogavit, admonuit, jussit, ut decretum de se dissolvendo et

transferendo revocaret, sibi que vel ipse adesset, vel legatos necessaria potestate instructos ad se mitteret. Cum autem Eugenius coeptis suis insisteret, imo ea, quae hactenus a patribus Basileensibus acta fuerant, irrita pronuntiaret, hi eum jam contumacem iudicaturi erant. Quod quo minus facerent, imperator potissimum impedivit, qui concordiae inter pontificem et concilium efficiendae omnem operam navabat, ipseque nunc Basileam profectus a patribus impetravit, ut denuo in tres menses processum contra Eugenium differrent. Ut his labentibus pontifex reapse concilio accederet, legatosque ad illud cum bulla mitteret, qua illud legitime inchoatum et continuatum professus est, hostilitates potissimum effecerunt, quibus versus finem anni 1433. in suo territorio impetitus et ad angustias redactus fuit. Igitur nunc in sessione 17., 28. Aprilis anni 1434. praesente imperatore celebrata, legati pontificii, postquam promisissent, se decretum Constantiense de suprema conciliorum oecumenicorum auctoritate agnituros, et sine concilii permissione Basilea non discessuros esse, ad praesidium admissi sunt, statutumque, ut omni jurisdictione coercitiva carerent, ordinem concilii, ex quo omnia membra in quatuor deputationes pro negotiis communibus, pro reformatione, fide, et pace distributa erant, nullatenus mutarent, consulta congregationum generalium sine mora tanquam decreta generalia promulgarent, eaque non pontificis, sed concilii nomine enuntiarent.

§. 572. Decreta concilii reformatoria.

Jamque concilium Basileense inde a sessione vigesima, 22. Januarii anni 1435. celebrata, reformationis opus serio aggressum est, et speciatim concubinatum clericorum sub poenis severis interdixit, excommunicatum post solemnem demum sententiae publicationem vitandum, hominem privatum interdicto non subjiciendum, in eadem causa non bis appellandum esse statuit. Plures abusus a clericis circa cultum divinum publicum com-

mitti

mitti solitos auferendos decrevit. Annatas quascunque sive a pontifice, sive ab aliis exigi serio prohibuit. Pontificias reservationes ecclesiarum et beneficiorum sustulit, iis solis exceptis, quae in jure canonico definitae erant, aut in territorio pontificio locum habebant. Praescripsit, ut formulae, juxta quam pontifex neo-electus dignitatem sibi oblatam acceptabat, jusjurandum de synodis generalibus statuto tempore celebrandis, et de electionibus canonicis juxta decretum Basileense confirmandis, nec non fidei confessio, doctrinis conciliorum oecumenicorum, nominatim Constantiensis et Basileensis consentanea insereretur. Concilium porro pontifici praecepit, ut aulam suam reformaret, omnem ab ea simoniam abigeret, Romanos in doctrina salutis institueret, factiones Guelphorum et Gibellinorum in suo territorio non toleraret, nec cognatorum suorum quemquam, ducem, comitem, vassallum, urbium, arcium, aut copiarum praefectum constitueret. In decreto de qualitatibus et officiis cardinalium statuit, ne inter eos sint proximi consanguinei pontificis, utque eis dimidia pars reddituum territorii pontificii tribueretur. His decretis postea aliud accessit, quo prohibebatur, ne quocunque in casu praeteritis instantiis inferioribus ad pontificem appelleretur, praecipiebaturque, ut causae locis, ultra 4 dies a Roma distantibus ortae, non ad pontificem, sed ad judicem ordinarium deferrentur, iis exceptis, quae ex jure ad sedem apostolicam pertineant. Alio denique decreto expectativae pro futuro invalidae pronuntiatae sunt.

§. 575. Schisma inter concilium et pontificem.

Talia decreta pontifici probari non poterant. Is in litteris a. 1436. ad plures principes datis concilium arguit, quod antiquam ecclesiae constitutionem evertere, nova jura sibi vindicare, et pontificem sub suam

potestatem redigere conetur. Mirum igitur non est, anno sequenti vehementissimum dissidium inter utramque partem erupisse. Ansam dedit definitio loci, quo concilium cum Graecis, ecclesiae Latinae reuniendis celebraretur. Pontifex, urbem aliquam Italicam, nominatim Ferariam, futuri concilii sedem esse voluit. At patres Basileenses, non immerito verentes, ne in Italia pontificis potestati succumberent, concilium Basileae, vel Avenione, vel in aliqua Sabaudiae urbe celebrandum esse statuerunt. Eis consensit rex Galliae, qui praelatis suis in Italiam proficisci vetuit. Cum pontifex a suo proposito dimoveri non posset, patres Basileenses, a quibus nemo defecit, quam quatuor praelati et cardinalis Julianus, (cujus loco Ludovicus Alemannus, archiepiscopus Arelatensis, pariter cardinalis, quem Aeneas Sylvius virum invictae constantiae et incomparabilis prudentiae, totiusque concilii animam dicit, praesidium suscepit), magna temeritate et contra monita imperatoris Sigismundi, schisma praevidentis, inde a 26. sessione, 31. Julii anni 1437. celebrata, adversus pontificem procedere coeperunt. Nam postquam eum arguissent, quod decreta reformatoria non exequatur, concilii jura violet, simoniae indulgeat, bellis et turbis intestinis continuo jactetur, eum primo ad tribunal suum citarunt, ut istorum omnium rationem redderet; deinde cum non comparuisset, sed potius edita bulla concilium, cujus agendi rationem turbulentam et illegitimam nominabat, Basilea Ferariam transferendum reapse decrevisset, eum contumacem pronuntiarunt, ac postquam ille una cum concilio Ferrariensi, a. 1438. inchoato, et aliquo tempore post Florentiam translato, eos iterato excommunicasset, eorum acta rescidisset, civibusque Basileensibus sub excommunicationis poena praecepisset, ut eos intra mensem ex urbe sua pellerent; eum successive suspenderunt, ob pertinacem renitentiam contra veritatem Catholicam de concilii oecumenici superioritate supra papam haec-

reticum pronuntiarunt, ac tandem in sessione 34., 25. Maji anni 1439. celebrata, tanquam multorum criminum reum deposuerunt, omnibusque Christianis sub gravissimis poenis, ne porro ei obedirent, prohibuerunt. Sed in duobus posterioribus processibus adversus pontificem gradibus minime concordēs erant. Haeresi ei inurendae cum aliis multis potissimum se opposuit Nicolaus archiepiscopus Panormitanus, post cardinalem Arelatensem praecipuus vir in concilio, et in scientia juris canonici nemini coaevorum secundus, qui potius ex mandato regis sui Alphonsi, cui Eugenius adversabatur, quam ex propria persuasione cum concilio Basileensi contra pontificem faciebat. Depositionem autem pontificis, ad quam cardinalis Arelatensis paucissimos episcopos et abbates colligere poterat, fere soli theologiae ac juris canonici doctores, alique clerici inferiores pronuntiarunt. Eadem nec principibus probata, imo contra expressam Germanicorum, et regis Galliae voluntatem facta erat. Hinc Amadeus, antea Sabaudiae dux, ab anno autem 1434. deposito regimine Ripalliae ad lacum Genevensem eremita, quem selecti concilii episcopi, abbates et doctores, 17. Novembris anni 1439. nomine Felicis V. pontificem elegerunt, nonnisi a duce Bavariae, ab Alphonso, Aragoniae et Siciliae rege, ab Elisabetha, vidua matre Ladislai, regis Hungariae ac Bohemiae et archiducis Austriae, porro ab urbibus Basilea, Argentorato, et Camino, et ab universitatibus Parisiensi, Vindobonensi, Erfordiensi, Coloniensi et Cracoviensi talis agnitus est. Reliqui principes Eugenium summum pontificem venerari pergebant, nominatim Galliae rex Carolus VII., et electores Imperii Germanici ac Fridericus III., quem a. 1440. imperatorem elegerunt, quamquam caeterum decreta Basileensia, exceptis illis, quae ad processum contra pontificem pertinebant, approbarent, et concilium Ferrariense ac Florentinum repudiarent, utraque parte eos penitus sibi conciliare per legatos frustra nitente.

§. 574. Exitus concilii Basileensis.

Ab eo tempore, quo Germani et Galli concilio Basileensi propter schisma ab eo paratum non amplius patrocinebantur, ejus auctoritas magis magisque decrevit, nec quidquam amplius gravioris momenti ab eo factum est. Anno 1443. etiam rex Alphonsus Eugenium, qui ei regnum Neapolitanum tanquam feudum conferbat, legitimum pontificem agnovit, et jam episcopos suos, inter quos Nicolaus Panormitanus erat, a concilio Basileensi advocavit. Praeter hos alii quoque ab eo discedebant, aut in partem adversam inclinabant. Reliqui in 45. sessione, 16. Maji anni 1443. celebrata, quae omnium ultima erat, statuerunt, secundum definitionem Felicis pontificis, a se acceptatam, post tres annos ad pacem ecclesiae restituendam, Lugduni novum concilium generale celebrandum esse, concilium autem Basileense continuandum, aut si ejus libertas vel securitas in hac urbe periclitaretur, Lausannam esse transferendum. Sed quamquam reapse multa adhuc concilii membra Basilea et postea Lausannae commorabantur, ab hoc tamen tempore re ipsa sublatum erat. Hic erat post 12 annos exitus concilii Basileensis. Si, quae tutissima est norma, ecclesiae universalis acceptatio respicitur, concilium Basileense inter oecumenica referri non potest, cum ejus decreta nunquam ab ecclesia universa, nedum a summo pontifice fuerint acceptata. Caeterum schisma per electionem Felicis V. excitatum a. 1449. extinctum est, quo hic Galliae, Angliae et Siciliae regibus intervenientibus, pontificatum suum, qui alioquin nonnisi in terris Sabaudicis adhuc agnoscebatur, Lausannae in conventu residuorum patrum Basileensium, ab anno 1448. ibidem morantium, ex pacis amore sponte dimisit, quo facto, octo ejus cardinales Nicolaum V., qui post Eugenium in cathedram Petri evectus fuerat, et ipsi pontificem elegerunt. Amadeus, ab hoc primarius cardinalis, episcopus Sabinensis, et

vicarius perpetuus sedis apostolicae in terris quibusdam denominatus est; conventus autem patrum Basileensium se penitus solutum pronuntiavit.

Aeneas Sylvius de concilio Basileensi. Augustinus Patricius historia concilii Basil. Lenfant histoire de la guerre des Hussites et du concile de Basle.

§. 575. Sanctio Gallorum pragmatica.

Etsi vero non ab universa ecclesia, a Gallis tamen et Germanis acceptata sunt decreta Basileensia, ecclesiae reformationem concernentia. Cum priores concilii quidem auctoritatem agnovissent, ejus tamen processus contra Eugenium non approbassent, utraque pars a. 1438. legatos ad eos misit, qui eos penitus sibi conciliarent. Igitur Carolus VII. regni proceres ac praelatos Biturigi congregavit, ubi utriusque partis legati auditi, et causae discussae sunt, eo quidem eventu, ut clerus regi praesenti declararet, decreta Basileensia, ad ecclesiae reformationem spectantia, cum quibusdam modificationibus, conditioni ecclesiae Gallicanae respondentibus, a se acceptari, simulque ab eo peteret, ut hanc acceptationem ratam haberet atque in universo regno valere juberet. Rex postquam desuper cum intimis suis consiliariis deliberasset, legem condidit, qua decreta Basileensia cum diversis modificationibus proposita, regni auctoritate sanciebantur. Atque haec lex sanctio pragmatica dicta est. Eadem mox effectui dari coepit. Pontifex, cujus jura et commoda ea haud parum restricta erant, ei adversabatur, et per legatos, quos a. 1440. ad novum Gallorum conventum Bituricensem misit, ut sanctio pragmatica abrogaretur, petiit, sed responsum tulit, esse regis voluntatem, ut ea inviolabiliter observetur.

Petrus de Marca de concordia sacerdotii et imperii. L. VI. D'Argentré collectio judiciorum de novis erroribus. T. I. P. II. Histoire contenant l'origine de la pragmatique sanction etc. in traités des droits et libertés de l'église Gallicane T. I.

§. 576. Concordata Francofordiensi.

Etiam natio Germanica in comitiis, a. 1439. Moguntiae celebratis, duce Alberto II., Sigismundi a. 1437. mortui successore, decreta Basileensi, iis exceptis, quae processum contra Eugenium pontificem concernebant, cum diversis determinationibus et restrictionibus, secundum indigentias singularum terrarum aut dioecesium faciendis acceptavit, quo facto per nonnullas synodos provinciales reapse introducta sunt. Sequentibus annis Germani neutri parti, sicut protestati fuerant, ita inhaerere pergebant, ut neque Felicem V. pontificem agnoscerent, neque Eugenii, quem caeterum verum pontificem habebant, decretis obtemperarent, quamquam utraque pars, ut eos sibi conciliaret, saepius ad eorum comitia legatos mitteret, ex quibus inter Romanos praecipuus erat Nicolaus Cusanus. Germani, pacis inter partes litigantes restituendae cupidissimi, nihil magis, nihil saepius postulabant, quam ut ad eam efficiendam in aliqua Germaniae urbe novum concilium generale celebraretur, a quo autem patres Basileenses non minus, quam Eugenius alieni erant. Is postquam Germanos ad obedientiam sibi praestandam saepius frustra admonuisset, non ignorans, plerosque inter ordines saeculares, imprimis vero ipsum imperatorem Fridericum III., qui Alberto II. a. 1440. successerat, sibi non modice favere, anno tandem 1445. duos archiepiscopos et electores Coloniensem et Trevirenses, qui omnium maxime concilio Basileensi et Felici V. patrocinebantur, eoque reditum Germanorum ad illius obedientiam remorabantur, depositos pronuntiavit, eorumque loca aliis contulit, verosimiliter existimans, alios inde terrendos et ad obedientiam reducendos esse. Sed eventus longe alius secutus est. Nunc enim reliqui electores, Eugenii facto irritati, et a depositis, vi unionis inter omnes electores initae provocati, cum iisdem a. 1446. Francofordii ad Moenum

convenerunt, novaque unione inter se inita, haec statuerunt ab Eugenio per legatos petenda esse: ut decreta Constantiensia et Basileensia de suprema conciliorum oecumenicorum auctoritate verbotenus acceptet, ut concilium novum generale, a. 1447. in quadam Germaniae urbe celebrandum indicat, a quo dissidia ecclesiastica componantur, ut acceptationem decretorum Basileensium, a natione Germanica factam confirmet, ut contra neutralitatem a se decreta revocet. Quae si praestitisset, se ei obedientiam exhibituros, sin minus, ad Felicem transituros esse. Ut Eugenius his petitionibus, non obstante multorum cardinalium contradictione, reapse satisfaceret, Aeneas Sylvius, secretarius et legatus imperatoris eo potissimum effecit, quod principes Germanicos ad compensationem ei promittendam permoverit. Igitur pontifex quatuor bullas edidit, in quarum prima archiepiscopos Trevirenses et Colonienses priori loco restituendos promisit, quamprimum debitam obedientiam sibi praestitissent; in altera promisit, se intra 18 menses concilium generale in aliquam Germaniae urbem convocaturum, et decreta Constantiensia, speciatim de auctoritate conciliorum oecumenicorum approbavit; in tertia acceptationem decretorum Basileensium, a natione Germanica factam ratam habuit, simul tamen adjecit, se ad modificationem istorum decretorum et ad definiendam compensationem sibi promissam legatum in Germaniam missurum; in quarta denique omnia, quae durante neutralitate in ecclesiis Germanicis acta fuerant, valida pronuntiavit, et bullas suas contra illam editas revocavit. Quatuor hae bullae, nec non documentum quo natio Germanica decreta Basileensia acceptavit, sicut et alterum, quo propositiones ejusdem nationis, in quatuor bullis pontificiis approbatae continentur, concordata principum Francofordiensia dici consueverunt.

Aeneas Sylv. historia Frid. III. imper. Koch sanctio pragmatica Germanorum illustrata.

§. 577. Concordatum Schaffnaburgense.

Eugenius IV. pontifex paucos dies post praestitam sibi a Germanis obedientiam mortuus est. Ei successit Thomas a Sarzano, episcopus Bononiensis, cardinalis, qui comitiis Francofordiensibus qua legatus pontificius interfuerat, nomenque Nicolai V. assumsit. Cum non omnes electores et principes Germanici Eugenio se subiecissent, et praeterea Felix V. adhuc tanquam pontificem se gereret, Nicolai V. approbatio inter Germanos nondum omni haesitatione carebat. Ea tamen in comitiis Schaffnaburgensibus a. 1447. feliciter effecta est, opera potissimum Aeneae Sylvii, qui electores Coloniensem et Palatinum Nicolao conciliavit, quorum exemplum reliqui principes, ab obedientia erga ejus decessorem alieni, brevi secuti sunt. In iisdem comitiis decretum est, ut in proxima dieta, Norimbergae celebranda, compensatio, in concordatis Francofordiensibus pontifici promissa definiretur, nisi interea imperator cum legato pontificio, qui in comitiis Schaffnaburgensibus praesens erat, pactum desuper inivisset. Et reapse sexto a fine istorum comitiorum mense tale pactum Vindobonae initum est, quod tamen Schaffnaburgense nominari consuevit, probabiliter inde, quia facultas, illud ineundi imperatori Schaffnaburgi tributa fuit. In isto concordato pontifici reservata fuit collatio omnium beneficiorum cujuscunque nominis vel dignitatis, quotiescunque apud sedem apostolicam, i. e. per mortem possessorum suorum in loco, ubi pontifex residet, aut in circuitu duorum dierum, vel per depositionem, translationem, abdicationem, electionis aut postulationis rescissionem, a pontifice factam vacaverint. In caeteris casibus pontifex electum a capitulis episcopum vel abbatem confirmet, attamen ex rationabili et evidenti causa secundum consilium cardinalium electo digniorem et ecclesiae utiliorem substituere possit. Principales capitulorum dignitates modo antea consueto conferantur. In conse-

rendis autem reliquis beneficiis, his inferioribus pontifex et ordinarius collator per menses alternent, unde Januarius, Martius, Majus e. s. p. menses papales vel Romani dicti sunt. Annatarum loco pontifici de episcopatibus et abbatiis vacantibus servitia communia seu certae pecuniarum summae, in libris camerae apostolicae definitae, de minoribus autem beneficiis dimidia annatae intra duos a beneficio accepto annos pendantur, ea tamen mitigatione, ut si idem beneficium uno anno saepius vacaverit, non nisi semel solvantur. Beneficia, quorum annui redditus summam 24 florenorum non excedant, ab omni tributo libera sint. Ita devotione Friderici imperatoris ejusque administri Aeneae erga pontificem, a quo varia uterque sibi sperabat, reservationes et tributa pontificia, in quibus praecipua ecclesiarum Germanicarum gravamina consistebant, magnam partem reducta sunt. Reliqua, quae Eugenius IV. in illis quatuor bullis nationi Germanicae concesserat, intacta manserunt. Omne igitur luerum, quod ecclesia Germanica ex concordatis cum sede apostolica cepit, in eo consistebat, quod ejus gravamina modice mitigata, majorque certitudo, quid sibi, quid pontifici competat, procurata fuerit. Caeterum acceptatio alternationis secundum menses in conferendis beneficiis inferioribus, singularum ecclesiarum arbitrio relicta erat, e quibus plures, v. g. Herbipolitana, Bambergensis, Argentinensis eam non admiserunt. Quoad tributa autem, a beneficiis vacantibus praestanda statutum erat, ea tamdiu valitura, donec in concilio aliquo, consentiente natione, hac in re mutatio facta foret. Quamquam autem imperator concordatum Schaffnaburgense, prout in ejus prooemio dicitur, pro natione Germanica, consentientibus pluribus electoribus, aliisque principibus ecclesiasticis et saecularibus iniit, idemque Nicolaus pontifex singulari bulla confirmavit, ejus tamen observatio a singulorum episcoporum acceptatione adhuc pendebat. Hanc alii citius, velut Moguntinus et

Trevirensis, quibus papa menses suos indulisit, alii serius, velut Argentinensis anno demum 1476. praestiterunt. Coloniensis ad ea acceptanda nullo modo potuit permoveri. Hinc eo demum a. 1461. mortuo, in dioecesi Coloniensi promulgata sunt.

Horix concordata nationis German. integra, variis additamentis illustrata. Württdwein observationes historico-juridicae in concordata nationis German. cum sede Romana.

§. 578. Pontificum conamina, sanctionem pragmaticam abrogandi.

Sicut pontifices commodorum suorum decrementum, quod ex decretis Basileensibus sibi imminabat, apud Germanos per concordatum Schaffnaburgense feliciter averterunt, ita idem apud Gallos per abrogationem sanctionis pragmaticae efficere nitebantur. Primus, qui post frustraneum Eugenii IV. conatum id tentavit, erat Pius II., a. 1458. ad pontificatus apicem evectus. Is pontificiam auctoritatem potestatemque non minori cum studio nunc tuebatur, ac olim pro conciliis contra pontifices decertaverat, et quoniam multi ad principia ab eo tum proposita contra ipsum provocabant, has juventutis suae ignorantias a. 1463. in singulari bulla retractavit. Cum videret haud paucos, quo sententias sedis apostolicae eluderent, a pontifice ad concilium generale (quale quando futurum esset, nemo sciebat), appellare, ejusmodi appellationes, quas jam Martinus V. in concilio Constantiensi omni in casu illicitas pronuntiaverat, tanquam detestabiles, seditiosas, imo haereticas interdixit, et contra communitates ea usuras interdicti, contra singulos autem, ne imperatoribus quidem regibusque exceptis, excommunicationis poenam statuit, ipso facto incurrendam, a qua non nisi pontifex, praeterquam in mortis articulo, eos absolvere valeat. In sanctionem pragmaticam Pius II. jam in conventu principum, quem a. 1459. ad bellum commune contra Turcas efficiendum Mantuae instituit,

ceram legatis Gallorum, ea maxime ex causa, prout dicebat, invectus fuerat, quod per eam causae clericorum a iudicibus saecularibus decidantur, et episcopi, imo summus pontifex in usu jurisdictionis suae a supremo senatu dependeant. Eandem ob causam a. 1461. ipsum regem Carolum VII. ad illam sanctionem, quae nec pontificis, nec concilii alicujus generalis auctoritate firmata fuerit, abrogandam, sed frustra hortatus est. Felicius haec res ei successit, apud Caroli, a. 1461. mortui filium et successorem, Ludovicum XI., qui jam, antequam ad regnum pervenisset, operam dante Joanne Godefredo, episcopo Atrebatensi, papae addictissimo, legis exosae abrogationem huic promiserat, atque nunc regni, habenas capessens, multa patris, a quo maxime semper dissenserat, instituta evertibat. Igitur petente mox pontifice, eodemque Godefredo cardinali designato, cooperante, et quod inde Pium, ut regnum Neapolitanum regio cuidam Gallorum principi adjudicaret, permovendum speraret, rex Ludovicus litteras sanctionis pragmaticae originales cum epistola Romam misit, in qua limites, potestati pontificiae per illam legem positos, sublato pronuntiavit, suumque ad immorigeros coercendos auxilium promisit. Interim tamen haec abrogatio plenum effectum consecuta non est. Cum enim universitas et supremus senatus Parisiensis, nec non Tolosanus aliique ei magnopere adversarentur; rex, contra pontificem, quod suis circa regnum Neapolitanum consiliis non responderat, irritatus, permisit, ut, exceptis contra reservationes et expectativas pontificias decretis, porro observaretur. Hinc Paulus II., Pii ab anno 1464. successor, denuo ad regem Ludovicum conversus ab eo decretum de eliminanda sanctione pragmatica quidem impetravit, sed cum universitas Parisiensis futurum concilium appellaret, et supremus senatus, non obstantibus regis et legatorum pontificiorum minis, decretum regium in catalogum legum publicarum referre constanter recu-

saret, sanctio pragmatica non penitus o Gallia eliminata est, idque eo minus, quo vehementius posteriori tempore reges cum summis pontificibus saepius collidebantur.

Vid. libros superius apud sanctionem Gallorum pragmaticam citatos.

§. 579. Conciliabulum Pisanum.

Omnium maxime Ludovicus XII. contra Julium II., qui a. 1503. ad pontificatum evectus fuerat, concitatus est. Hic enim non tantum a foedere, quod cum rege aliisque principibus a. 1509. contra Venetianos inierat, pro se solus recessit, postquam hi ejus voluntati satisfecissent, sed etiam illum a bello contra eosdem nunc abstinere voluit, et ducem Ferariae, quod contra ejus monitum bellum cum Gallis contra Venetianos continuaret, quasi vasallum seditiosum armis invasit, Hispaniae regi collationem regni Neapolitani, quod Ludovicus sibi exposcebat, promisit, ac tandem apertum bellum, quo eum ex Italia pelleret, ei intulit. Ludovicus, ut contra arma spiritualia, quae pontifex additurus esset, securum se praestaret, a praelatis suis, a. 1510. Turoni congregatis, quid sibi in hac causa contra pontificem liceat, exquisivit. Atque hi non tantum bellum contra eum, et occupationem terrarum pontificiarum licitam pronuntiarunt, sed etiam obedientiam durante dissidio subtrahendum et sanctionem pragmaticam restituendam esse, censuras autem a pontifice infligendas invalidas fore, et si ad pacem admonitus redire noluerit, concilii oecumenici convocationem ab eo postulandam esse judicarunt. Cum pontifex a bello non absisteret, Ludovicus ad eum efficacius coercendum concilium oecumenicum congregare meditabatur, eumque in finem ut sibi accederent, alios Europae reges permovere conabatur. Verum solus imperator Maximilianus aurem ei praebuit, tum quod ipse contra pontificem, ob ejus cum Venetianis, quos

ad varias urbes sibi cedendas armis adigere nitebatur, conjunctionem irritatus esset, tum quod gravamina, quae natio Germanica ipso imperante, gravius ac unquam contra sedem apostolicam proferebat, tolli, ecclesiamque reformari desideraret. Haec enim natio jam inde ab initis concordatis continuo fere, maxime vero sub Calixto III., Nicolai V. ab anno 1455. successore quaerebatur, quod pontifices concordata diversimode violarent, electiones episcoporum et abbatum saepius rescinderent, beneficia sibi non competentia reservarent, expectativas concederent, tributa pro collatis beneficiis, etiamsi inter paucos annos saepius vacaverint, sine mora et solito majora exigerent, uni eidemque beneficia plura conferrent, homines litterarum rudes ad munera ecclesiastica promoverent, causas mere civiles ad forum suum traherent, a clero frequenter decimas exigerent, et indulgentias intra breve tempus novas, veteribus suspensis aut revocatis promulgarent, sub praetextu quidem sumtuum, ad bellum contra Turcas necessariorum, quod tamen nunquam suscipiatur. Non quidem fundamento carebant haec querelae, attamen partim nimiae erant, partim non tam in pontifices, quam in eorum aulicos et officiales cadebant. Nihilominus Germaniae ordines sub Maximiliano, qui pontificibus non aequae ac pater favebat, gravamina contra sedem apostolicam iterato litteris consignabant, et nunc imperatori, consilia sua ad convocandum concilium generale cum Galliae rege jungenti exhibebant. Ejusmodi concilium a pluribus cardinalibus, qui Julii II. violentiis offensi ad Ludovicum transiverant, hoc et Maximiliano consentiente, reapse a. 1511. Pisis congregatum et inchoatum, postea Mediolanum translatum est. Verum ex paucis admodum praelatis, cunctis fere Gallis, et deputatis quarundam universitatum consistebat. Hi quidem, qui haeresum, schismatum, et errorum extirpationem, universalis ecclesiae reformationem, et belli contra infideles promo-

tionem ceu fines sibi propositos annuntiarant, concilium Basileense imitabantur, et adversus Julium, qui eorum conventum illegitimum declaraverat, omnemque locum, eos toleraturum, interdicto subjecerat, constanterque eis renitebatur, usque ad suspensionem processerunt. Verum non tantum nihil effecerunt, sed etiam cum pontifex non multo post imperatorem, qui alioquin nullum legatum ad conventum Pisanum miserat, sibi reconciliasset, Mediolano Lugdunum discesserunt, et paulo post, quam pontifex contra hanc urbem, imo totam Galliam interdictum pronuntiasset, penitus disparuerunt.

Guicciardini la historia d'Italia L. IX. seq. Richer historia conciliorum generatium.

§. 580. Concilium Lateranense V. Abrogatio sanctionis pragmaticae.

Ad periculum, quod ex convocatione concilii generalis sibi enasci potuisset avertendum, Julius II mox ipse tale concilium indixit, quod a. 1512. Romae in palatio Lateranensi inchoatum est, et Lateranense V. appellatur. Verum et hoc non multos ultra centum episcopos, plerosque Italos complectebatur; attamen jam in prioribus sessionibus, rex Hispaniae, imperator Maximilianus, et respublica Venetorum ei accesserunt. Caeterum a pontifice totum pendebat, imo Thomas de Vio, magister generalis ordinis Praedicatorum in oratione coram synodo dicta, auctoritatem, conciliis oecumenicis Constantiae et Basileae assertam, novationem, brevi interituram vocavit. Fines huic concilio praefixos pontifex in bulla convocatoria extirpationem haeresum, schismatis i. e. conventus Pisani sublationem, morum emendationem, et pacis inter civitates Christianas restitutionem dixerat. Quoad emendationem morum, simonia in electione pontificis severe prohibita, pluralitas beneficiorum restricta, episcopis jus concessum, monachos ad curam animarum destinatos

examinandi, et parochias ab eis administratas, sicut et monasteria saeminarum exempta, inspectionis gratia visitandi; porro statutum, ut causae beneficiorum minimorum in prima instantia apud ordinarium agerentur, neque ante sententiam ab eo latam ad sedem pontificiam perferri possent, ut nonnisi docti et digni viri ad munera ecclesiastica promoverentur. Haec aliaque decreta, quorum unum ipsius aulae pontificiae reformationem praescripsit, utilia quidem erant, at reformationis desiderio non satisfaciebant. Ex reliquis pontificis actionibus in hoc concilio praecipue notari meretur abrogatio sanctionis pragmaticae Gallorum. Jam Julius omnes hujus legis defensores, praelatos, capitula, senatus, universitates, ipsumque regem iterato ad concilium evocavit, ut coram eo rationem redderent, cur illam non abrogatam velint. Postquam ille mox post 5. sessionem a. 1513. mortuus erat, ejus successor Leo X. Gallorum citationem propter sanctionem pragmaticam quidem repetiit; cum autem longe majori moderatione uteretur, regemque Ludovicum, ad quem reconciliandum pronissimum se exhibebat, ut concilio accederet, paterno hortaretur, ille reapse huic accessit, per legatos suos contestans, Julii morte omnem odii et suspicionis contra concilium causam a se ablatam esse. Interim tamen bellum inter regem et pontificem hujusque foederatos continuatum, et demum sub Francisco I., Ludovici, a. 1515. mortui successore, eodem anno compositum est. In conventu Bononiensi, in quo Leo et Franciscus, ipsi praesentes, pacis condiciones statuerunt, hunc ille, operam dante etiam regis cancellario permovit, ut abrogandae sanctioni pragmaticae consentiret, in cujus locum concordatum positum est, quod regis non minus, quam pontificis commodis inserviebat. In eo enim sublatis capitulorum electionibus regi potestas tributa, episcopos et abbates denominandi, a pontifice confirmandos, qui si inhabilis bis pro eadem dignitate sibi repraesentatus fuerit,

ipse alium constituere, nec non episcopatus et abbatias, quarum possessores in ejus aula mortui fuerint, conferre possit. Pontifici porro annatae concessae, et causae ecclesiasticae majores, in jure canonico designatae ejusdem foro conservatae, at expectativae et reservationes beneficiorum pontificiae abrogatae sunt. Hoc igitur concordatum una cum bulla, qua sanctio pragmatica abrogata et sub gravissimis poenis prohibita erat, in sessione 11. concilii, paulo post, a. 1517. terminati, praelectum et utrumque approbatum est. In Gallia autem plurimi ex clero, imprimis vero senatus et universitas Parisiensis concordato vehementissime reclamarunt, ita quidem ut ille nonnisi minis regis irati anno demum 1518. ad illud in catalogum legum publicarum referendum permoveri posset.

Guicciardini lib. cit. Richer lib. cit. Paulus Jovius vita Leonis X. Panvini vita Leonis X.

§. 581. Pontificis potestas in rebus ecclesiasticis. Jus ecclesiasticum.

Igitur pontifices ex pugna, quam conciliorum et nationum conamina, adventitiam eorum in rebus ecclesiasticis potestatem limitandi, et amissa episcoporum jura recuperandi labente hac periodo eis movebant, victores discessere, fuitque ista potestas, toties ac tam vehementer impugnata, in fine hujus aetatis salva et integra. Ei sustentandae et conatibus illis eludendis sicut elapsa periodo praeter alia jus canonicum inserviebat, quod eam rationibus suffulciebat, et contra objectiones propugnabat. Istud labente hac periodo ampla cepit incrementa. Ac primo quidem Clemens V. decreta, in concilio Viennensi et alias condita, collegit, et universitati Aurelianensi, a se fundatae, ejus autem successor, Joannes XXII. Bononiensi, aliisque exponenda transmisit. Illa ad exemplum duarum praecedentium collectionum in 5 libros secundum eandem materiarum distinctionem et ordinem distributa, et nomine

mine Clementinarum in corpus juris canonici recepta sunt. His collectionibus aliae adhuc constitutiones pontificiae additae sunt, quae, quoniam in eis non continentur, extravagantes dicuntur. Distinguuntur in extravagantes Joannis XXII., ab hoc ipso, vel non multo post ejus mortem collectas, et in extravagantes communes, ita dictas, quia a pluribus pontificibus, quorum primus Urbanus IV. a. 1264., ultimus Sixtus IV. a. 1483. mortuus est, descendunt. Hae ab erudito quodam privata auctoritate collectae, pariterque in 5 libros distributae fuerunt. His corpus juris canonici absolutum est. Haec decreta non solum a juris professoribus, multis ejus studiosorum millibus tradebantur, sed etiam ab imperantibus civilibus, iudicibus observanda proponebantur, imo ex reverentia erga eorum auctores, nec non ob majorem eorum aequitatem et conformitatem cum religione, etiam in rebus mere civilibus legibus Romanis aut patriis praeferrī jubebantur. Quantum inde potestas pontificia firmata fuerit, in oculos incurrit. Non quidem deerant, qui occasione dissidiorum inter pontifices ab una, et principes, vel nationes, vel concilia ab altera parte, contraria principia et asserta, ex jure ut plurimum antiquae ecclesiae petita proponerent et defenderent, velut Occamus in dialogo inter magistrum et discipulum, Marsilius Patavinus, Ludovici, imperatoris protomedicus, Joannes de Gandavo seu potius de Janduno in Campania Gallica, professor Parisiensis in variis scriptis, imprimis in libro, cui titulus: defensor pacis, qui pontificis potestatem diversimode impugnarunt, imo eum non Petri successorem, sed a Constantino M. constitutum ecclesiae primatem esse contenderunt. Sed multum aberat, ut receptis juris principiis praevalerent. Interim tamen nec novae eorum assertiones, potestati pontificiae adversae, nec suppressae aut elusae conciliorum et nationum contra eandem potestatem insurrectiones omni effectū vacuae erant, sed propagabant animi sensa et consilia, quae

non multo post haec tempora non solum pontificiae potestati, sed etiam universae ecclesiae Catholicae maxima detrimenta inferendo opportuna erant.

§. 582. Relatio pontificis ad ecclesiam Orientalem.

Quod attinet relationem pontificis totiusque ecclesiae Occidentalis ad Orientalem, hac quoque periodo plura unionis conamina facta sunt. His durantibus illi Graecorum, qui unionem desiderabant, pontificis primatum non honoris tantum, sed etiam jurisdictionis agnoscebant; alias autem Graeci universim, majorum suorum vestigiis inhaerentes contendebant, papae in antiqua ecclesia non maiorem aliquam super reliquos patriarchas potestatem, sed tantum honoris praerogativam, eamque non ob successionem Petri, sed propter urbis praecellentiam, imperatorum et conciliorum decretis concessam fuisse, quae deinceps episcopo CPno eadem ex causa aequalem prorsus praerogativam adjudicarint; pontificis primatum non amplius esse agnoscendum, quod a decretis conciliorum oecumenicorum recesserit. Has Graecorum de pontifice sententias praeter alios scripto expresserunt Barlaamus in libro de papae primatu, et Nilus Cabasilas, circa medium saeculum 15. archiepiscopus Thessalonicensis in singulari tractatu de eodem objecto. Nec defuerunt utroque huius periodi saeculo alii inter Graecos, qui pro doctrinis ac institutis ecclesiae suae contra Latinos scriptis pugnarent, eoque schisma nutrent, et ad unionis conamina irrita reddenda conferrent. Horum alia ne quidem perficiebantur, et quod perfectum videbatur, brevissimo tempore duravit. Sed vix aliter fieri poterat, quia non veritatis cognitioni et amor, sed tantum indigentis politicis innitebantur. Imperatores nempe Graecorum, a Turcis ad majores indies angustias reducti, Latinorum contra eos auxilium desiderabant, scientesque, hoc sibi ab ecclesia Romana separatis non

praestitum iri, pontificibus, ad revertentes suscipiendos paratis unionem offerebant. Sed paucos sibi consentientes inter suos habebant, utpote quorum aversatio et odium contra ecclesiam Latinam metum hostium truculentorum longe superabat.

§. 583. Concilium Ferariense et Florentinum.

Cum Graeci, unionis ecclesiarum studiosi, concilium oecumenicum semper tanquam aptissimum ejus efficiendae medium considerarent, atque tunc temporis inter Latinos in causa schismatis et reformationis ecclesiasticae identidem ejusmodi concilia celebrarentur; Joannes VII. imperator CPnus, a Turcis indies magis pressus, a. 1430. Eugenio IV. pontifici per legatos se pronum significavit ad concilium, quod tum inter Latinos indictum erat, cum suis accedendum, et id tantum petiit, ut istud brevioris itineris gratia in aliqua urbe maritima Italiae, praesidente pontifice celebraretur. Inde est, cur hic concilium Basilea Bononiam et postea Ferariam translatum voluerit. Patriarcha CPnus Josephus sicut et caeteri Graecorum episcopi fere omnes animo ab unione tentanda alieno erant. Nihilominus imperatoris persuasionibus et jussis tandem cessarunt, et una cum eo a. 1438. in Italiam venerunt. Dum patrum Basileensium adventus Ferariae frustra expectabatur, quatuor principales differentiae inter Graecos et Latinos, nempe de processione Spiritus s., de purgatorio, de pane eucharistico, et de papae primatu a selectis utriusque partis theologis, inter quos ex Graecis Marcus Eugenius, archiepiscopus Ephesinus, et Bessario episcopus Nicaenus eminebant, praevidue in examen vocatae sunt. Equidem de tribus posterioribus non admodum difficulter inter se convenerunt. Sed non ita de processione Spiritus s. Unde haec potissimum materia in concilio, quod mense Octobri anni 1438. inchoatum est, discutebatur omnesque fere sessiones sedecim Ferariae, et novem Florentiae, quo

Eugenius synodum maxime ob pestem, Ferariae exortam, mense Februario anni 1439. transtulit, celebratas absumsit, quin altera pars alteri suam sententiam potuerit persuadere. Interim tamen Graecorum complures locis a Latinis allegatis convicti sunt, pro utraque sententia testes inter sanctos patres extare. Atque hi etiam unionem cum Latinis inire, quam re infecta discedere malebant, cum e contra Marcus Ephesinus, vehementissimus Latinorum adversarius, ex ipsis patribus illos haereticos appellare non vereretur, qui Spiritum s. etiam a Filio procedere docuerint, et a Latinis postularet, ut additamentum Filioque e symbolo expungerent. At Bessario inter aequiores et mitiores fere praecipuus et certe eruditissimus, confratres suos ad unionem cum Latinis ea potissimum ex ratione adhortatus est, quod vocabulum *δια*, quo Graeci pro Filii concursu ad productionem Spiritus s. designando utantur, eundem fere sensum habeat, ac Latinorum terminus: »ex«, imo nonnulli patrum Graecorum hoc ipso usi fuerint, atque ita cum Latinis consenserint. Cumque etiam patriarcha Iosephus mitioribus accederet, et imperator, qui unionis efficiendae cupidissimus omnibus episcoporum suorum consultationibus summo cum studio interveniebat, nec adhortationibus, nec persuasionibus, nec artificiis, nec minis parceret; omnes tandem, excepto Marco, vehementissime reclamante, et quatuor aliis episcopis, nec non aliquot primariis ecclesiae CPnae ministris, doctrinam Latinorum de Spiritu s. a Filio quoque procedente approbarunt, et unioni cum eis ineundae consenserunt. Jamque communi utriusque partis consilio et opera unionis documentum conscriptum est, ad quod exarandum praeter imperatorem, Bessarionem, et duos alios viros eximios, Graecorum nemo concurrat. Illud sequentes quatuor definitiones tanquam utrique ecclesiae probatas exhibebat: 1) Spiritus s. ex Patre et Filio tanquam uno principio ab aeterno procedit, ad quam veritatem de-

clarandam secundum indigentiam pristinae aetatis, particulam »Filioque« symbolo addidisse, rationi consentaneum et licitum erat. 2) Corpus Christi tam in azymo, quam in fermentato pane veraciter conficitur, unde alteruter pro ecclesiarum consuetudine adhibendus est. 3) Qui in vera poenitentia et amore Dei moriuntur, quin tamen dignis poenitentiae fructibus omnia peccata sua satis expiarint, post mortem poenis purgatoriis purgantur, eisque ad illarum mitigationem vel abbreviationem a Deo consequendam missae sacrificium, preces, eleemosynae, aliaque pietatis opera, a fidelibus secundum praescripta ecclesiae pro iis perfecta proficiunt. 4) Romanus pontifex in universo orbe primatum tenet, est divi Petri successor, verus Christi vicarius, totius ecclesiae caput, pater atque magister omnium Christianorum, cui in beato Petro a Christo Domino plena potestas tradita est, ecclesiam Catholicam pascendi et regendi secundum conciliorum oecumenicorum decreta et canones ecclesiasticos. Postquam hoc unionis documentum in ecclesia cathedrali, praesente pontifice, imperatore, et utriusque partis praelatis publice praelectum fuisset, omnes suum consensum clara voce professi sunt et missae solemni interfuerunt.

§. 584. Unio irrita reddita.

Quam parum firmitatis unio haberet, mox manifestum fiebat. Etenim Graeci in patriam reversi opprobriis passim excipiebantur, CPI clerus populusque praecipuos ecclesiae ministros tanquam Latinizantes muneribus prohibere conabatur. Plures episcopi, qui nonnisi persuasionibus artibusque adhibitis cedentes unionis decreto Florentiae subscripserant, nunc ad sedes suas reversi ab unione alienos se profitebantur, eamque libere impugnabant. Imprimis autem Marcus Ephesinus, quem nulla ratione flectendum imperator Florentiae ad subscribendum unionis decretum adigere non valuerat, cum multis aliis clericis aequaliter sen-

tientibus In id nitebatur, ut omnes unionem rejicerent, eumque in finem duo scripta edidit, in quibus omnes ab unione dehortabatur, idque eo effectum, ut legati, quos non multo post Eugenius ad unionem firmandam et propagandam CPim misit, incassum laborarent. Alii tamen unioni firmiter inhaerebant, eamque scriptis etiam contra adversarios propugnabant. Id nominatim fecerunt Georgius Trapezuntinus, Josephus episcopus Methonensis, et Metrophanes Cyziceus, qui posterior, cum unionem confirmaret, in locum Josephi, Florentiae mortui, patriarcha CPnus constitutus est. Is tanto unionis conservandae studio flagrabat, ut episcopos ei adversantes deponeret. Quod cum etiam in dioecesibus caeterorum patriarcharum faceret, hi inde irritati, a. 1443. synodum celebrarunt, in qua non tantum concilium Florentinum, quod fidem et instituta ecclesiae Graecae vitiasset, penitus damnarunt, sed etiam Metrophanem omnesque metropolitae et episcopos ab eo ordinatos depositos, et si huic sententiae resisterent, excommunicandos pronuntiarunt. His non obstantibus concilium Florentinum eum effectum habuit, ut numerus illorum, qui jam inde ab unione, in concilio Lugdunensi II. inita, ecclesiae Latinae adhaerebant, nunc et doctrinis ac institutis Latinorum melius cognitis, et imperatorum constanti in unionem propensione, et imminente imperii per Turcas eversione, et benevolentia ac munificentia, quae multis Graecorum in Italiam profugis obtingebat, et exemplo clarorum virorum, unioni fideliter inhaerentium, inter quos Bessarion, non multo post in Italiam reversus et cardinalis factus eminebat, multum augeretur et integri coetus Graecorum unitorum orirentur.

Joan. Cantacuz. alique historiae Byzant. scriptores coevi. Raynaldi annales ecclesiast. Sylvest. Sguropulus vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos, sive concilii Florent. exactissima narratio. Leo Allatius in Roberti Creyghthoni apparatus, versionem, et notas ad historiam concilii Florent. scriptam a Sylv. Syropulo.

§. 585. *Relatio pontificis ad sectas
Orientales.*

Majus obsequium erga ecclesiam Romanam ejusque praesidentem pontificem exhibebant ecclesiae Orientales, a sic dicta orthodoxa separatae. Equidem Armeni communionem saeculo 13. cum pontifice initam colebant, ejusque supremam in re ecclesiastica potestatem agnoscebant. Sic rex Armenorum, qui uxorem habebat, e familia regum Neapolitanorum oriundam, a. 1317. episcopum ad Joannem XXII. pontificem misit, de recuperanda Syria tractaturum. Pontifex autem in litteris, anno sequenti ad regem datis, fassus est, Armenos in omnibus fere rebus, ad fidem pertinentibus cum ecclesia Romana consentire, atque ad hanc consensionem firmandam, fidei formulam transmisit, quae Armenis norma credendorum esset; regemque et patriarcham seu catholicum eorum hortatus est, ut etiam rituum quorundam diversitati tollendae operam darent. Eodem pontifice ecclesiam regente, anno scilicet 1323. etiam Armenia inferior, hactenus separata, communionem cum ecclesia Romana iniit. Verum Armeni, non obstante hac communione identidem in pristinos errores relapsi fuisse videntur. De hoc conquestus est Benedictus XII. in litteris a. 1341. ad regem et patriarcham Armenorum datis, in quibus eos certiores reddidit, ex libris eorum, in linguam Latinam translatis, quam plurimos errores notatos fuisse, quos ut in synodo damnarent, fidemque ab ecclesia Romana praescriptam omnibus inculcarent, postulavit, id quod Armeniae episcopi mox fecerunt, legatos insuper ad pontificem mittentes, qui ei de perfecto obsequio suo fidem facerent. Attamen neque ab hoc tempore omnes errores ab Armenis constanter repudiatos fuisse, patet ex quaerelis Clementis VI. ad regem et patriarcham Armenorum, et ex litteris ejus ad eundem patriarcham, in quibus miratur, quod hic non ad om-

nes fidei quaestiones sibi propositas responderit. Hinc Eugenius IV. Armenos provocavit, ut ad unionem ecclesiasticam perficiendam animum adjicerent, idque eo effectu, ut a. 1439. legati patriarchae, necessaria potestate instructi ad synodum Florentinam venirent. Hi post brevem de doctrinis ac ritibus controversis disputationem decretum acceptarunt, quo processio Spiritus s. etiam a Filio, duae Christi naturae juxta definitionem concilii Chalcedonensis, duplex Christi voluntas, 7 sacramenta cum ritibus ecclesiae Romanae, purgatorium, suffragia pro defunctis, et suprema pontificis potestas statuta erant. Nihilominus et postea Armenorum permulti ab ecclesia Romana alieni deprehenduntur. In eodem concilio Florentino etiam Monophysitae in Abyssinia et in Aegypto, Copti dicti, qui prospera, qua saepius hac aetate fruebantur, sorte, indeque enata insolentia, dominorum suorum Muhamedanorum iram et persecutionem iterato sibi contraxerunt, se ecclesiae Romanae consentire, ejusque praesidis supremam potestatem agnoscere professi sunt. Joannes nempe Coptorum patriarcha, ab Eugenio per litteras invitatus, a. 1441. Andream abbatem monasterii ad S. Antonium cum responsoriis ad pontificem misit, qui in oratione, coram hoc Florentiae dicta, Romanam ecclesiam Petri et Pauli doctrinis semper fideliter inhaesisse fassus est, et papam Christi in his terris vicarium nominavit. Similiter Constantinus rex Abyssiniae, nec non Nicodemus abbas et antistes Abyssiniorum, Jerosolymae habitantium, ad communionem cum ecclesia Romana efficiendam viros aliquos ad pontificem ablegarunt, qui suos maxima erga hunc veneratione ferri contestati sunt. Cum istis omnibus unionem inire, jam nullis difficultatibus obnoxium erat. Postquam igitur pontifex a. 1442. concilium Florentia Romam transtulisset, decretum pro Coptis et Abyssiniis condidit, in quo fidei Romanae confessio, canon biblicus, concilia, quae ecclesia Romana in numero oecumenicorum ha-

bet, h
nia A
accep
cet,
const

Rayn
Ja

§. 586
juri

cam
nerat
et qu
liis g
pluri
voca
sum
pter
trond
stent
vel p
per
varia
servi
legat
haec
bona
prov
exto
plio
vel
conc
nec
coru
IV.

bet, haereses; quas damnat, continebantur. Haec omnia Andreas legatus suo suorumque nomine solemniter accepit. Verum historia sequentium temporum docet, unionem cum his Monophysitis nec firmam nec constantem fuisse.

Raynaldi annal. eccles. Renaudot hist. patriarchar. Alexand. Jacobit.

§. 586. Immunitas clericorum. Episcoporum jurisdictionio in rebus saecularibus, et legislationis civilis participatio.

Quod attinet relationem clericorum ad rempublicam civilem, eorum immunitas realis et personalis generatim quidem etiam per hanc periodum conservata, et quasi in jure divino fundata a pontificibus et conciliis graviter inculcata est. Nihilominus variis modis plurimum aeris a clericis exigebatur. Etenim pro advocatia ecclesiastica principibus et proceribus definitam summam solvere debebant; episcopi et abbates propter feuda a se possessa non minus ac alii vasalli patrono belligeranti copias mittere suisque sumtibus sustentare tenebantur. Frequenter a toto clero decimae vel pontificibus, vel ex horum concessione principibus per plures annos praestandae erant. His accedebant varia tributa, quae sedes pontificia nomine annatarum, servitiorum communium, primitiarum, sustentationis legatorum pontificiorum etc. ab eo exigebat. Praeter haec omnia principes aut proceres rapaces haud raro bona ecclesiastica diripiebant, aut a praesulibus, improvisa invasione captis, magnum redemptionis pretium extorquebant, aut etiam ad consueta tributa, imo ampliora solvenda clericos suos contra jus adigebant, quod vel ex eo apparet, quia plura in Gallia et Germania concilia id sub excommunicationis poena prohibere necessum habuerunt. Idem valet de immunitate clericorum personali, quae post Fridericum II. a Carolo IV. imperatore nova lege confirmata fuit, et nihilomi-

nus frequenter violabatur. — Jurisdictionem, quam praesules ecclesiastici in rebus saecularibus praeterita periodo habuerant, etiam praesenti tenuerunt. Eorum conditio, ex qua non tantum doctores et rectores ecclesiarum, sed etiam principes saeculares et terrarum domini erant, et inter ordines publicos primum locum tenebant, non tantum magnam regiminis et legislationis publicae partem eis comparabat, sed etiam plurimis negotiis saecularibus molestis, litibus et bellis, in quibus haud raro ipsi arma gerebant, eos implicabat. Haec conditio ab altera quidem parte eorum muneri primario minus conveniebat, eorumque inimicis largam vituperandi materiam subministrabat, ab altera tamen ad salutem ecclesiae conservandam et promovendam non parum conferebat.

§. 587. Relatio pontificum ad imperantes civiles.

Romani pontifices potentiae suae, qua imperantes civiles, sibi adversantes coercere et ad obedientiam adigere consueverant, fortiter et plerumque feliciter insistebant. Speciatim quoad imperium Romano-Germanicum, jus, electum imperatorem confirmandi, eo effectu persequiebantur, ut tandem nemo illud controverteret. In electione tantam habebant auctoritatem, ut saepius is, quem volebant, fere nunquam is, quem repudiabant, eligeretur. Electi, quibus varias condiciones praescribebant, has sine contradictione acceptabant, et iusjurandum fidelitatis mox post electionem et ante coronationem praestabant, atque consuetos genu flectendi, pedem osculandi, equum conscendentibus stapedem tenendi, equum per aliquod viae spatium froeno ducendi, honores pontificibus exhibebant. Horum omnium specimina sequentia sunt: Initio hujus periodi comes Luciliburgensis, nomine Henrici VII., designante Clemente V. imperator electus est. Is anno sequenti 1309. per legatos litteras ad pontificem misit,

in qui
petiit
iusjura
creto,
et ab
nomin
quod
manae
dituru
et pon
ante
consu
pontif
eum i
perdi
sus e
conju
mun
ricum
sibi p
a se
Fride
tificia
rat,
subla
nunt
ipse
Idem
deba
peter
Mu
n
S
h
§. 58
diut

in quibus non quidem electionis suae confirmationem petiit, attamen debitum fidelitatis et quodcunque aliud iusjurandum obtulit. Pontifex examinato electionis decreto, Henricum imperio Romano dignum pronuntiavit, et ab ejus legatis iusjurandum exegit, quo domini sui nomine promittebant, eum inscio pontifice Romae nihil, quod hunc aut cives attineat, decreturum, ecclesiae Romanae possessiones, ab eo forte recuperandas, mox traditurum, si ipse Romam venerit, ecclesiam Romanam et pontificem, quantum fieri posset, exaltaturum, atque ante coronationem hoc et quodvis aliud iusjurandum consuetum, postulante pontifice renovaturum esse. Porro pontifex, petente Henrico cardinalem denominavit, qui eum in Italia comitaretur, et incolas ad obedientiam ejus perduceret. Postea vero imperator cum pontifice collisus est. Etenim Robertum, Neapolis regem, pontifici conjunctissimum, sed imperii adversarium periculosissimum, publice proscripsit. Cumque pontifex, quo Henricum ab his coeptis avocaret, iusjurandum fidelitatis sibi praestitum in memoriam ei revocaret, ille negavit, a se unquam tale emissum fuisse. Itaque a. 1313. cum Friderico, Siciliae rege, armorum socio, qui contra pontificis interdictum, regnum Neapolitanum armis invaserat, ab hoc excommunicatus est, nec multo post e vivis sublatus. Proscriptionem autem contra Robertum pronuntiata, Clemens V. irritam pronuntiavit, eo quod ipse illius dominus feudalibus et iudex ordinarius esset. Idem nunc secundum principia sedis pontificiae contendebat, vacante solio, imperii administrationem sibi competere.

Mussati de gestis Henrici VII. Caesar. in Reuberi scriptorib. rerum Germanic. Raynaldi l. c. Olenschlager erläuterte Staatsgeschichte des Röm. Kaiserthums. Ejusd. Urkundenbuch.

§. 588. Dissidium inter imperatorem Ludovicum et pontificem Joannem XXII.

Sub ejus successore Joanne XXII. acerrimum et diuturnum bellum de jure, electum regem Romanum

confirmandi, inter pontifices et novum imperatorem, Ludovicum Bavarum, exarsit. Hic devicto captoque aemulo suo Friderico Austriaco, totius imperii habenas capessit, quin pontificis confirmationem requireret, et praeterea civitatibus Lombardicis, quas Joannes Roberto Neapolitano subicere satagebat, auxilia misit. His ex causis pontifex eum a. 1323. primo sub minis, usque ad impetratam confirmationem a regno abstinere, et omnia quae hactenus regia auctoritate egisset, revocare jussit, deinde non parentem excommunicavit, omni jure in imperium exutum, ac tandem a. 1327. etiam omnibus feudis imperialibus, nominatim ducatu Bavariae privatum pronuntiavit. Praeterea eum iterato ad suum tribunal, ut sententiam contra se ferendam perciperet, evocavit, clericis et laicis cum eo facturis excommunicationem, interdictum, privilegiorum et feudorum ademptionem intentavit, Wladislaum, Poloniae regem ad terras Brandenburgicas, quas Ludovicus filio suo contulerat, invadendas incitavit, denique expeditionem cruciatam contra eum annuntiari jussit, omnibusque eam participaturis easdem indulgentias plenarias obtulit, quae contra Saracenos pugnantibus concedebantur. Ludovicus non minus vehementer pontifici reluctabatur. Tribus prioribus ejus contra se judiciis seu processibus protestationem et appellationem ad futurum concilium generale opposuit. Jam in prima sua protestatione jus, electum regem Romanum confirmandi, pontifici abjudicavit. In altera graviter in Joannem inductus est, variaque ei exprobravit, nominatim, eum haeresin et blasphemiam docere, quo scilicet nomine Franciscani rigidiores Joannis assertionem, Christum et apostolos peculio non caruisse, notabant. Insuper Ludovicus Joannem pontificem, se ita dicentem nominare solebat. Cum a. 1327. agmen militum in Italiam duceret, Gibellinorum deputati Tridenti cum eo convenerunt, ibique sedecim contra Joannem opprobria scripta ediderunt, in quibus etiam haeresis arguebatur.

Exin
impe
quem
sibi i
publi
quam
imo
naluc
Roma
mine
quae
juvab
time
versa
diffar
bus
tineb
tificis
eoqu
nes
non
tifice
In 11
mod
hem
resid
urbe
susce
ficib
Veru
clad
jus
mult
lisce
erat
vel
nec

Exinde Romam profectus Ludovicus a duobus episcopis imperatorem se consecrari, et a Sciarra de Columna, quem Romani urbis praefectum constituerant, coronam sibi imponi curavit. Post aliquot menses eo agente, in publico clericorum laicorumque conventu Joannes tanquam simoniacus, laesae majestatis reus, haereticus, imo antichristus depositus, et paulo post Petrus Raynaluccius, Corbario in regno Neapolitano oriundus, Romae poenitentiarius ex ordine Franciscanorum, nomine Nicolai V. pontifex proclamatus est. Plura erant, quae Ludovicum in his contra Joannem efficiendis adjuvabant. Sic Franciscani, Joanni propterea quam maxime infensi, quod omnimodae eorum paupertati adversaretur, eum tanquam haereticum apud populum diffamabant, ejusque contra imperatorem acta coloribus atris depingebant, et ita illum in obedientia continebant. Juris doctores Parisienses et Bononienses pontificis contra imperatorem processus juri adversos adeoque nullos declarabant. Marsilius Patavinus et Joannes Jandunensis alique scripta ediderunt, in quibus non tantum imperator defendebatur, sed etiam a pontifice independens, imo hic illi subjectus asserebatur. In Italia factio Gibellinorum, pontificibus adversa, admodum numerosa erat, ipsique Romani, Joanni vehementer indignantes, quod repetitis suis, ut Romae resideret, invitationibus non annuerit, Guelphos e sua urbe expulerant, copias Neapolitanas et pontificias non susceperant, et Sciarram e familia Columnensi, pontificibus semper adversa, urbis praefectum constituerant. Verum recte ab eo tempore, quo pontifici maximam cladem intulisse Ludovicus videbatur, res ejus in pejus ruere coeperunt, ad quod ipsa pontificis depositio, multorum animos ab eo avertens, non parum contulisse videtur. Guelphorum factio in Italia satis valida erat, ex ipsis Gibellinis complures vel defervescebant, vel a Ludovico diversimode offensi recedebant. Ipse nec copias nec aeris tantum habebat, ut Robertum et

Florentinos, Guelphorum acerrimos debellare, simul Lombardos in freno continere posset. Romae, ubi clerus mox post ejus adventum sacra intermiserat, populus, tributo a Ludovico sibi imposito, in apertam seditionem prorupit, cui deprimendae impar fuga salutem petiit, eodemque adhuc anno Italia quoque excessit. Pontifex ab eo creatus, quamquam Joannem excommunicasset, et episcopos legatosque denominasset, mox omnibus fere asseclis, exceptis Franciscanis destitutus, et Pisis, quo imperator eum secum duxerat, post hujus discessum delitescere coactus est, donec a. 1330. Joanni traderetur, qui eum usque ad mortem captivum detinuit. In Germania quoque Ludovico reduci brachium pontificis gravius graviusque incumbibat. Hic scilicet excommunicationem saepius renovabat, propter approbationem librorum Marsilii Patavini et Joannis Jandunensis, et sententiae Franciscanorum de paupertate Christi, haereticum eum pronuntiavit, Germaniam interdicto subjecit, et electores ad alium Ludovico substituendum admonuit. Jam quamquam hi pontificis monitis aurem non praebebant, principes tamen universim imperatori non pro eo, ac par erat, opitulabantur, quin potius semper nonnulli ei adversabantur, nunc Austriae, nunc Pomeraniae duces, nunc episcopi Passaviensis et Salisburgensis, nunc elector Coloniensis, nunc Bohemiae rex. Sacrorum interdictum magis magisque observabatur, qui illud observabant, persecutioni quidem passim subiciebantur, nihilominus his omnibus status imperii admodum turbabatur. Eo Ludovici animus paulatim labefactari, et in reconciliationem pronus fieri coepit, ad quam obtinendam singulis annis 1330.—31. et —32. legatos ad pontificem misit, seque paratum testatus est ad Franciscanos deserendos, poenitentiam suscipiendam, quodvis iusjurandum solemne praestandum, omnia ecclesiae ac pontificis jura, privilegia et possessiones confirmandas, coronationem denuo admittendam, et tempore, hanc

prox
Veri
et al
etia
isto
man
imp
esse
imp
dare
Ann

ctio
in C
nun
pon
ad
das
pra
tori
mat
tion
pro
ope
rit,
inde
cup
tex
rat
dus
com
det
irri
scil

proxime praecedente ab imperatoris titulo abstinendum. Verum Joannes eorum, quae Ludovicus contra eum et alios quoque clericos egerat, bene memor, fortasse etiam a Galliarum rege dispositus, in cujus favorem isto tempore imperium Romanum cum Italia a Germannia in perpetuum separare meditabatur, nonnisi imperio se abdicanti reconciliationem impertiendam esse pronuntiavit. Ludovicus reapse a. 1333. consilium, imperium deponendi ceperat, quod quo minus effectui daret, plures ex principibus Germanicis impedierunt. Anno sequenti Joannes XXII. e vita excessit.

§. 589. Continuatio dissidii sub Benedicto XII. et Clemente VI.

Ab ejus successore Benedicto XII. Ludovicus, factionem pontificiam sibi adversam et turbas diuturnas in Germannia pertaesus, ac reconciliationis obtinendae nunc magis ac unquam antea cupidus, mox in exordio pontificatus illius et deinceps saepius pacem petiit, atque ad durissimas condiciones, ab eo propositas acceptandas paratum se esse contestatus est. Anno sequenti praeter alia pontifici promisit, se dignitatem imperatoriam depositurum, et nonnisi impetrata illius confirmatione recepturum esse. Eum nihilominus reconciliationem impetrare non potuisse partim inde venit, quod pro animo minus constanti legatos suos, antequam operi reapse manus admoveretur, Avenione revocaverit, titulumque imperatoris iterum assumserit, partim inde, quia Robertus, qui in Italia pro libitu dominari cupiebat, et Philippus VI. rex Galliae, qui sub praetextu praesidii nonnullas Germanniae urbes occupaverat, et cum cujus hoste, Angliae rege, Ludovicus foedus inierat, Benedictum, utut ad pacem imperatori concedendam animo pronissimum, ab ea concedenda detinebant, ne nempe illius potentia aucta consilia sua irrita redderentur. Nihilominus Ludovicus denuo, anno scilicet 1338. per legatos alicujus synodi provincialis,

Moguntii celebratae, pacem a pontifice petiit. Quae petitio cum iterum frustranea fuisset, imperator in comitiis, eodem anno Francofordii ad Moenum celebratis, graviter de pontifice conquestus est, suamque fidem orthodoxam, nec non conamina, pacem impetrandi, a se instituta, exposuit, quo facto ordines omnes processus pontificios contra imperatorem injustos ac irritos pronuntiarunt, atque ut sacrorum interdictum tolleretur, clericique sacra facere recusantes severe punirentur, decreverunt, quod etiam passim factum est. Eo non contenti electores paulo post, consentientibus universis ordinibus lege publica declararunt, dignitatem imperatoriam immediate a Deo descendere, et ab omnibus vel plerisque electoribus electum, illico absque pontificis confirmatione et coronatione verum imperatorem esse. Atque hanc declarationem pontifici etiam indicarunt, simul petentes, ut omnes antecessoris sui contra Ludovicum processus revocaret, secus se ad alia media adhibendos coactos fore. Sed et hic conatus effectum apud sedem pontificiam caruit. Eo tamen res Ludovici in Germania suffultae sunt. Is nec postea varia tentare cessavit, quibus reconciliationem cum pontifice impetrare posset. Sed Benedictus, qui a. 1342. ex vivis excessit, ad eam concedendam permoveri non potuit. Ejus successor Clemens VI. iterum armis spiritualibus et materialibus, quibus Benedictus XII. abstinerat, utebatur. Cum enim Ludovicus, postquam a novo pontifice mox a. 1342. pacem frustra petisset, episcopatus et alias praelaturas, ab illo conferri solitas ipse conferret, clericos, qui mandante pontifice ad expeditionem cruciatam contra Turcas hortabantur, pelleret, et aes ab eis collectum auferret; Clemens a. 1343. novam bullam excommunicatoriam contra eum edidit, in qua, ni intra tres menses ab imperii regimine et titulo prorsus abstineret, et omnia pontifici adversa tolleret, graviores adhuc poenas ei minabatur, et praeter alia multa id quoque exprobravit, quod propria auctoritate

auctoritate matrimonium inter Joannem, Bohemiae regis filium et Margaretham Tyrolis ac Carinthiae haeredem dissolverit, eamque filio suo Ludovico uxorem dederit. Hoc facto Ludovicus non tantum potentem Bohemiae regem graviter offendit, sed etiam aliorum principum, quibus immodica haec, familiam suam possessionibus augendi, cupido displicebat, nominatim ducum Austriacorum, potiori in terras illas jure gaudentium animos a se abalienavit, et haeresis opprobrium, a pontifice sibi factum confirmavit. Igitur accedente nunc nova pontificis excommunicatione indies plures ab eo deficiebant, resque jam eo devenit, ut electores de alio rege eligendo deliberare inciperent. Periculum inde sibi imminens Ludovicus eo avertit, quod per legatos qualiumcunque pacis conditionum acceptationem pontifici jurejurando promitteret. Hic jam praeter alia postulavit, ut omnia, quae hactenus auctoritate imperatoria aut regia, et alii ejus nomine egissent, irrita pronuntiaret, et ut post acceptam a pontifice confirmationem, qua rex aut imperator sine speciali sedis pontificiae licentia nihil decerneret agereturque. Postulata pontificia cum Ludovicus ordinibus a. 1344. Francofordii congregatis proponeret, se juxta eorum arbitrium ad ea vel acceptanda, vel rejicienda paratum testatus est. At illi unanimiter statuerunt, ea, utpote ad destruendum imperium comparata neque a se, neque ab imperatore sine violatione jurisjurandi, imperio praestiti acceptari posse, hancque suam sententiam per legatos pontifici significarunt. Nihilominus electores alique principes Ludovico jam ideo succensebant, quod propter eum imperium adeo indigne tractaretur et perturbaretur, praesertim cum identidem talia commisisset, quibus pontificum exacerbatio contra eum non potuit non augeri. Itaque ei jam instabant, ut imperium Carolo Bohemiae regis filio, Moraviae marchioni, pontifici grato acceptoque cederet. Eis animo erga Ludovicum ita affectis, insuper et rege Bo-

hemico bellum ei inferente, Gallico autem parante, pontifex a. 146. ultimam bullam excommunicatoriam, horribilem plane, et omnibus psalmorum imprecationibus refertam contra eum edidit, simulque electoribus eadem praecepit, ut cum imperium Romanum tanto tempore vacet, sine mora novum regem eligerent, secus sedem apostolicam, a qua jus et potestas, regem Romanum eligendi, principibus collata fuerit, imperio provisuram esse. Reapse non multo post Carolus Bohemus, quem pontifex electoribus commendaverat, a pluribus eorum aliisque principibus electus est, a pontifice statim confirmatus. Verum hanc electionem mox alii imperii ordines, a Ludovico Spirae congregati, irritam pronuntiarunt, et plerique, imprimis urbes huic fideliter adhaeserunt, ita ut usque ad mortem suam a. 1347. Carolo, armis nequicquam eum impetenti praevaleret.

Rebdorf. annall. apud Freher. Albert. Argentin. chronic. Raynaldi annal. eccles. Nicol. Burgund. hist. Bav. Albertin. Mussati Ludovic. Bavarus, apud Reuber. J. Georg. Herwart Ludovic. IV. imperator defensus, Bzovius injuriarum postulatus. Olenschlager lib. cit. Baluz. vitae pontif. Avinionens.

§. 590. Caeterorum imperatorum erga pontifices obsequium.

Infausta Ludovici Bavari sorte effectum est, ut jus, electum regem Romanorum confirmandi, quod pontifices tanto cum ardore sibi vindicaverant, ab illius successoribus sine ulla contradictione agnosceretur, qui universim jam ita obsequiosi erga pontifices erant, ut hac periodo nullus eorum amplius cum illis collideretur, quod ex parte etiam subsequis rerum adjunctis, sedi pontificiae periculosus, schismati nempe et reformationis ecclesiasticae conaminibus tribuendum est. Ipsi principes, ut dicta exemplis confirmantur, qui Carolum elegerunt, quo actum suum juri consentaneum

esse ostenderent, secundum effatum pontificis, imperium jam a longo tempore vacare enuntiarunt. Nihilominus alii, ipso Ludovico mortuo, Caroli electionem, utut a pontifice confirmatam, irritam nullamque pronuntiarunt, ita ut hic, quo ad tranquillam regni possessionem perveniret, denuo eligi et coronari deberet. Inter conditiones, quas Carolus a pontifice cum jurejurando acceptaverat, hae quoque erant, ut omnia Ludovici decreta et acta irrita pronuntiaret, ut ante diem coronationis imperatoriae Romam non ingrederetur, eodemque die cum omnibus comitibus ea excederet, totum territorium pontificium quantocius relinqueret, et deinceps nonnisi permittente pontifice eodem veniret, quas conditiones Carolus reapse servavit. Is cum postea filium suum Wenceslaum successorem eligi desideraret, atque electores id facere dubitarent, quod a pontifice fortasse improbandum esset, a Gregorio XI. ut consentiret, litteris petiit. Qui ei rescripsit, se hac unica vice id permittere, quin inde pro futuro tempore electoribus novum jus concedatur. Jus electum regem confirmandi ipso schismatis tempore pontificibus salvum mansit. Rupertus nempe Wenceslai successor a Bonifacio IX., Sigismundus a Joanne XXIII. confirmationem petiit. Et quamquam Sigismundus Eugenio IV. propter concilium Basileense, quod eum tantopere impugnabat, admodum metuendus esset, minime tamen detrectavit, ante coronationem suam a. 1433. consuetum jusjurandum pontifici praestare. A Friderico III., Romam ad coronam accipiendam proficiscente, Nicolaus papa V. submisso ejus erga sedem apostolicam animo fretus postulavit, ut jam Senis, priusquam territorium pontificium ingrederetur, jusjurandum emitteret, et quamquam imperator hujus rei novitatem notabat, tamen summo sacerdoti, Christi vicario obtemperandum esse censuit. Ante portas urbis juravit, se bonas ejus consuetudines servaturum. Idem offensus, quod Mediolanenses, imperii vasalli, propria auctoritate Francis-

cum Sforzam ducem sibi constituerint, petiit, ut pontifex ex plenitudine potestatis apostolicae coronam Longobardicam sibi imponeret, cui petitioni ille libens satisfecit. Antequam imperator coronatus esset, quare rex Germanorum locum post primum cardinalem, ecclesiae Romanae vice-cancellarium occupare non renuit. Caeterum ultimus erat ex imperatoribus, qui pontifici, equum conscendenti stapedem tenuit, et equum, cui insidebat, freno duxit. Nam Maximilianus, ejus filius et successor, qui rerum politicarum statu impeditus Romam venire non potuit, a. 1508. sine coronatione imperatoris titulum assumpsit, id quod Julius II. pontifex, ejus adventum non desiderans, litteris ad eum missis approbavit.

§. 591. Collisio Austriacorum cum Nicolao V.

Quod prioribus saeculis pontificibus frequenter ansam dedit, causis mere civilibus seu politicis se immiscendi, hac quoque periodo nonnunquam fiebat, ut nempe imperantes civiles, adversariis suis ope pontificis praevalere cupientes, causam ad hunc deferrent. Hujus rei exemplum praesenti periodo praebuerunt ordines Austriaci. Hi apud Nicolaum V. Fridericum III. imperatorem, Ladislai, ducis eorum minorennis tutorem, pacti, quod de juvene principe inter utramque partem initum fuerat, violati accusarunt. At imperator a. 1452. Romae ad coronationem praesens accusationis falsitate pontifici monstrata, ab hoc ut Austriacos excommunicaret, petiit, id quod Nicolaus se facturum pronuntiavit, ni illi intra 40 dies regimen Austriae, imperatori ademtum reddidissent. Quo audito, non multo post Friderici discessum, legati Austriacorum et cum his conjunctorum Hungarorum Romae adfuerunt, pontificem rogantes, ut imperatorem ad Ladislaum subditis tradendum permoveret, eoque bellum, secus illi inferendum, averteret, utque processum contra Austriacos decretum dimitteret. Sed Nicolaus hunc pro-

sequendum fore eis respondit, ni imperatori Ladislai tutelam et terrae suae regimen concederent. Jamque legatorum uno causam istam ceu mere saecularem ad pontificis tribunal pertinere negante, Nicolaus id omnino affirmavit, eo quod apostolo Petro ejusque successoribus potestas omnia sine exceptione ligandi et solvendi collata fuerit, quod litigantibus principibus superiori non subjectis, nonnisi pontifex jus dicere possit, quod ut ab hoc fiat longe melius esse, quam ut rei decisio fortunae belli committatur. Non multo post Nicolaus Austriacos reapse sub poena excommunicationis Friderico terrae suae regimen intra 40 dies committere jussit. Verum ipsi episcopi Salisburgensis, Passaviensis et Olomucensis litteras pontificias non promulgarunt. Ordines vero Austriaci a papa parum instructo ad magis instruendum provocarunt, vel ad futurum concilium generale, vel ad universalem ecclesiam. Igitur ad arma ventum est, eo quidem eventu, ut Fridericus Ladislaum eodem adhuc anno tradere debuerit.

Aeneas Sylv. historia Frider. III. imperat. Fugger Spiegel der Ehren des Erzhauses Oesterreich.

§. 592. Dissidia inter pontifices et reges Neapolitanos.

Ex summis principibus nulli alii frequentius graviusque cum pontificibus hac periodo collidebantur, quam reges Neapolitani, quod partim a vicinia terrarum, partim a nexu feudali inter utrosque descendit. Primo vehementiori dissidio inter eos ansam dedit magnum schisma Occidentis. Cum enim Joanna I., tunc temporis regina Neapolis, Clementi VII. accessisset, imo copias contra Urbanum VI. misisset, hic eam a. 1380. deposuit, et regnum Carolo Dyrachii duci ejusque haeredibus ceu feudum contulit. Is a pontifice magnis subsidiis adjutus, a. 1381. Neapoli potitus est, ipsamque reginam cepit, quam anno sequenti, quod eum regni et Provinciae Galliae haeredem dicere constanter renueret, laqueo

suffocari jussit. Ita in regni possessione firmatus, Carolus mox varia egit, quae pontifici admodum improbantur, quapropter Urbanus, continuo ulterius progredientem, simul et insolenter contra se gerentem a. 1385. omni jure in regnum exutum et excommunicatum pronuntiavit. Praeterea urbem Neapolim sacris interdixit. At rex carceris et spoliationis intentatione clericos ad ea facienda adegit, pontificis assecclas, praelatis non exceptis, graviter persecutus est, illumque ipsum in arce Nocera, in regno Neapolitano sita, quo in exordio litium se contulerat, obsedit. Verum Urbanus ex ea liberatus, Genuam vectus, Carolus autem anno sequenti in Hungaria, quam Mariae, reginae legitimae eripere attentabat, eadem curante interfectus est. Ejus filius et successor Ladislaus, dissidiis, quae pontifices cum Romanis et inter se ipsos habebant, in rem suam usus, Romam saepius invasit, et quamquam pontifices eum propterea excommunicarent, deponerent, debellarent, expeditionem cruciatam contra eum annuntiarent, eis tamen ita praevaluit, ut non tantum Joannem XXIII. ad pacem sub conditionibus sibi utilissimis petendam adigeret, sed etiam, hac anno sequenti rupta, Romam recuperaret, pontificem ad fugam compelleret, et e toto territorio ecclesiastico ejiceret, quod, cum Joannes non multo post Constantiam ad concilium profectus ibique depositus fuisset, rex una cum urbe Roma usque ad vitae finem retinuit. Quae ei successit Joanna II., cum prolibus careret, Alphonsum Siciliae et Aragoniae regem adoptavit, ea mortua Neapoli reapse potitum. Cum pontifices hoc ejus successionis jus non agnoscerent, Alphonsus a partibus concilii Basileensis contra eos stabat, et Felicem V. pontificem agnoscebat. Eugenius IV., quo regem ab antipapa abstraheret, non tantum regnum Neapolitanum in feudum ei contulit, sed etiam Beneventum et Teracinam ad dies vitae concessit. Ejus filium Ferdinandum, quod illegitimo thoro natus esset, Calixtus III. quidem repu-

diavit, regnum Neapolitanum tanquam feudum vacans ad ecclesiam Romanam rediisse pronuntiavit, et subditos Ferdinandi a fidelitate ei jurata absolvit. Verum tum iste, tum illi a pontifice provocarunt, qui non multo post mortuus est. Ejus successor Pius II. Ferdinando Neapolim quidem contulit, sed nonnisi sub his conditionibus, a rege acceptatis: rex, ejusque successores pristinum censum vasalliticum 8000 unciarum singulis annis solvent; iidem tertio quovis anno asturconem tanquam signum relationis suae vasalliticae ad pontificem Romanum mittent, et auxilium militare praestabunt, quotiescunque pontifex ecclesiam eo indigere declaraverit; iidem sub poena Neapolis amittendae, neque imperium Romanum, neque dominium in Tusciam aut Lombardiam acceptabunt. At Ferdinandus progressu temporis censum vasalliticum solvere detrectabat, eoque Innocentii VIII. indignitationem incurrit, qui jam proceres quosdam Neapolitanos in regem insurgentes, et nonnisi pontifici subesse se velle contentantes, publice sub suum praesidium recepit, et a fidelitate regi jurata absolvit. Quapropter Ferdinandus Innocentio bellum intulit. Sed quamquam a Mediolanensibus, Florentinis, et Romana Ursinorum familia adjuvaretur, et ab initio prospero successu gauderet; postea tamen pontifex ei ita praevaluit, ut satis duras pacis condiciones acceptaret. Quas cum minime servaret, et legatum, per quem pontifex eum admonebat, cum contemptu haberet, inimicitia inter utrumque a. 1589. in apertas hostilitates iterum exarsit, siquidem iste illum excommunicavit, et cum ad concilium oecumenicum provocaret, regno exutum pronuntiavit. Nihilominus a. 1492. pax sub prioribus conditionibus renovata est. Ferdinandi nepote, Ferdinando II. a. 1496. sine prolibus mortuo, Alexander papa VI. Neapolim ejus patruo Friderico contulit, sed a. 1501. bullam edidit, qua ei regnum iterum ademit, eo quod Turcas ad invadendas Christianorum terras provocarit, multisque

in ecclesiam seditiosis favorem exhibuerit; annuntiavitque, se regnum Neapolitanum inter Ferdinandum Catholicum, Hispaniae et Siciliae regem, et Ludovicum XII. regem Galliae ita divisisse, ut ille meridionalem, iste septentrionalem partem obtineret; conditiones quoque proposuit, sub quibus illud possiderent, easdem fere, quas Pius II. Ferdinando I. praescripserat. Re vera duo illi reges Fridericum, foedere contra eum inito, resistendo imparem regno privarunt. Sed non multo post Ferdinandus Catholicus Ludovico partem suam eripuit, atque jam, ipsis pontificibus approbantibus, qui Gallis, in Italia indies latius progredientibus, etiam armata manu resistebant, utriusque Siciliae rex erat. Igitur varia fortuna, qua reges Neapolitani dominis suis feudalibus, pontificibus, modo praevalabant, modo succumbebant, a varia plerumque rerum circumstantium conditione dependit, horumque arma spiritualia non semper speratam vim exeruerunt.

Theod. a Niem de schismate. Gobelin cosmodrom. Steph. Infessura diario della citta di Roma apud Muratori. J. Burchard diarium curiae Rom. apud Eccard. Panvini vita Alexand. VI. Giannone Geschichte des Königr. Neapel, Muratori Geschichte von Italien.

§. 593. Dissidia inter pontifices et Venetianos.

Cum civitatibus et principibus Italicis sedes pontificia eo saepius collidebatur, quia inter illos singularis factio Gibellinorum perdurabat, consilia sequens, illi sedi adversa, et quia iidem alias quoque in detrimentum vicinorum suorum emolumenta sibi parare studebant. Sic Joannes XXII., agente potissimum Roberto, Neapolis rege, totius Italiae dominium affectante, Matthaeum Visconte, Gibellinorum caput, quem Mediolanenses ducem sibi elegerant, cum variis ejus jussis non obedivisset, excommunicationi, cives autem interdicto subjecit. Praeterea eundem, nec non marchiones Austenses propter retentam Ferariam, aliosque Gibellino-

rum duces per inquisitores, haereticos, quod nempe ecclesiae adversarentur, pronuntiari jussit. Cumque Matthaeus Visconte neque iteratis monitis, neque armis sibi illatis ad dominium Mediolani dimittendum, seque Roberto subjiciendum permoveri posset; a. 1322. expeditio cruciata cum oblatione indulgentiae plenariae contra eum sociosque ejus annuntiata est, cujus tamen vis contra eum, ut pote eodem jam anno mortuum probari non potuit.¹⁾ — Inter rempublicam Venetorum et pontifices tria graviora dissidia hac periodo agitata sunt; primum quidem sub Clemente V., inde exortum, quod ex duobus, Ferariam sibi asserentibus, quorum neuter alteri praevalere poterat, alter pontifici, alter reipublicae jus suum a. 1308. cesserit. Cum Veneti urbem a se occupatam pontifici tradere recusarent, imo clericum quemdam, pontificis nomine de isto negotio cum eis tractaturum lapidibus petiissent, copias quoque pontificias ad possessionem urbis capiendam adventantes profligassent, Clemens a. 1309. bullam emisit, in qua praeter alias poenas, hactenus a pontificibus non adhibitas, excommunicatio et interdictum in eos pronuntiatum, et clero, ut urbem desereret praeceptum erat. Pontifex praeterea expeditionem cruciatam contra eos annuntiavit, eo effectum, ut cardinalis ad eos debellandos ablegatus, magnum exercitum colligeret, quo Venetianos terra marique caecidit. Ita perculsi, et scissione interna perturbati ab anno 1311. pontificis gratiam impetrare studebant. Cum eorum legatus, a. 1313. Avenionem missus supra quam credibile est, coram pontifice humiliaretur, et Henricus VII. imperator eis ad suum dominium in Italia augendum uti potuisset, Clemens eos priori statui restituit, imo ut pristinam cum Ferariensibus conjunctionem renovarent, indulgit.²⁾ Similis sententia post 170 circiter annos a pontifice contra Venetianos pronunciata plane nullum eis detrimentum attulit, vix alia ex causa, quam quod rerum personarumque adjuncta tunc alia essent. Sixtus papa IV. anno 1482. cum Venetorum, qui ducem Ferariensem debella-

bant, adversariis conjunctionem iniit, jamque ab illis postulavit, ut litem eos inter et ducem sibi dirimendam committerent. Quod cum facere recusarent, et pontifice frustra eis minitante, bellum continuarent, is a. 1483. horribile contra eos iudicium tulit, quo non tantum excommunicationem et interdictum adversus eos pronuntiavit, sed etiam omnes et singulos infames, bonorum et munerum expertes, ipsam vero civitatem juribus et possessionibus exutam, eorum cum extraneis commercium sublatum declaravit, omnesque principes provocavit, ut eis bellum inferrent, arma contra eos gesturis indulgentiam plenariam obtulit, denique praecepit, ut singulis Venetianis omnes facultates adimerentur. Sed hoc iudicium in ditione Venetorum ne quidem promulgatum est. Nonnulli Franciscani, sacra facere recusantes, relegati sunt. Senatus coram patriarcha CPno Latino aliisque praelatis futurum concilium generale appellavit, quam appellationem patriarcha approbavit, interdictum suspendit, et pontificem ad concilium citavit, cujus convocationem Venetiani mox a pontifice petierunt. Interea bellum eo cum successu continuabant, ut indies magis adversariis praevalerent. Quare hi a. 1484. invito pontifice pacem illis admodum utilem fecerunt. Illic eventus pontificis tunc aegrotantis mortem maturasse credebatur.³⁾ Non tamen collapsae quasi potentiae pontificiae tribuendus est. Alia rerum conditio pontificem, majori animo praeditum in fine hujus periodi pacem reddidit Venetianis non minus dejectendis, ac ejus initio a Clemente V. dejecti fuerant. Hi mortuo Alexandro VI. Faventiam, Ariminum, aliasque urbes et arces, ad territorium pontificium pertinentes, e quibus pontifex ille filio suo Caesari ducatum Romanensem composuerat, occupaverunt. Quas ut redderent Julius II. pontifex a. 1504. a Venetianis postulavit, sed nonnisi decem oppida ab iis impetrare potuit. Hac aliisque excusis pontifex contra eos irritatus effecit, ut Maximilianus I. imperator, et Galliae Hispaniaeque reges, pa-

riter diversimode per Venetianos gravati, a. 1508. foedus contra eos inirent, a loco, quo ictum est, Cameracensis ligia dictum. Huic foederi ipse pontifex, cum Venetiani Faventiam et Ariminum denegare pergerent, anno sequenti publice accessit. In bulla hac occasione edita Julius, de multis aliis injuriis Venetianorum contra sedem apostolicam conquestus, duci, senatoribus, cunctisque reipublicae officialibus 24 dierum spatium praefinivit, intra quod auctoritatem sedis apostolicae agnoscerent, terrasque ei ereptas restituerent, aut excommunicationi et interdicto subjicerentur, imo singuli facultatibus suis in omnibus terris privarentur, et in servitutem redigerentur. Senatus quidem omnibus subditis suis ne bullam acceptarent prohibuit, et ad futurum concilium appellavit. Cum autem non multo post Galli magna clade eos affecissent, et dux Ferariensis, copiis pontificiis praefectus, cum 9000 militum agmine provinciam Romanensem invasisset, ac praeter alias urbes Faventiam et Ariminum expugnasset, senatus pontifici jam omnia offerebat, quae hic in bulla sua postulaverat, atque reapse mox omnia loca ad provinciam Romanensem pertinentia restituit. Sed Julius censuras contra eos pronuntiatas tum demum revocandas esse declaravit, si imperatori Utinum et Tarvisium tradiderint, juri suo, Ferariae proprium praefectum habendi, et anavibus in mari Adriatico vectigal exigendi renuntiaverint, omnium beneficiorum in ditione sua collationem sedi apostolicae concesserint, a clero non amplius censum exigere exactumque reddere promiserint, denique injuriarum, pontifici illatarum veniam precati fuerint. Atque reapse Venetiani his conditionibus se submiserunt. Eorum legati a. 1510. in atrio templi S. Petri ad pedes pontificis prostrati veniam petierunt, quo facto ab omnibus censuris absoluti, et satisfactionis ergo septem capitales Romae ecclesias visitare jussi sunt.⁴⁾

⁴⁾ Vita prima Joann. XXII. apud Baluz. Villani hist. Florent. Raynald. l. c.

- 2) Vita secunda Clementis V. apud Baluz. Sabellicus hist. rerum Venet. Le Bret Staatsgeschichte der Republik Venedig. I. Th.
- 3) Panvini vita Sixti IV. Sabellicus l. c. Le Bret l. c. Muratori Geschichte von Italien.
- 4) Bembo hist. Venet. Guicciardini la historia d'Italia. Le Bret. lib. cit. P. II.

§. 594. Observationes generales de potentia pontificia.

Ex hactenus narratis apparet, Romanos pontifices praesenti non minus quam antecedenti periodo magnam potestatem in imperantes civiles in rebus quoque mere saecularibus exercuisse, et principes ac civitates, suis consiliis adversantes, saepe felici cum eventu coercuisse, atque ad suum obsequium adegisse. Nonnunquam quidem imperantes civiles eis graves accidebant, ita ut nihil contra eos auderent, sed potius eis obsequerentur, velut papae Avinionenses regibus Galliae, Gregorius XII. Ladislao Neapolitano, Jannes XXIII. Sigismundo imperatori. Verum haec dependentia in extraordinariis quibusdam rerum adjunctis sita, iis sublatis mox cessavit. Imperatores tandem jus, electionem suam confirmandi, pontificibus concesserunt. Hungari quoque, occasione electionis Caroli Roberti, e regum Neapolitanorum familia oriundi, quem eis Bonifacius VIII., petentibus nonnullis magnatibus regem dederat, et Clemens V. contra omnes adversariorum conatus sustentavit ac in solio firmavit, jus, a se electum confirmandi, sedi pontificiae concesserunt. Nonnulli principes, velut Robertus Bruce, initio hujus periodi rex Scotiae, ab eis petierunt, ut episcopum designarent, qui se eorum nomine ungeret ac coronaret, intelligentes se inde plurimum in regno firmari. Reges Neapolitani subjectionem suam vasalliticam sub pontifice nunquam controvertebant, atque etiam ad officia, ab hoc praescripta, implenda saepius prospero cum successu adigebantur. Alii quoque principes, velut Petrus, rex Aragoniae, qui a. 1353. Innocentio VI.

iurjurandum fidelitatis praestitit, et ad censum pro Cor-
 sica et Sardinia denuo se obligavit, nexum suum va-
 salliticum cum sede pontificia agnoscebant. Sed Angliae
 reges hunc nexum et censum, ad quem per Innocen-
 tium III. adacti fuerant, a se amoliti sunt. Cum enim
 Urbanus V. Eduardum III. propter intermissam census
 solutionem a. 1367. ad suum tribunal evocaret, ordi-
 nes Angliae unanimiter protestati sunt, Joanni regi
 non fuisse jus, regnum sine consensu nationis extraneae
 potestati subjiciendi, seque ad vindicandam ejus inde-
 pendentiam regi omnibus viribus adstituros esse, cui
 protestationi pontifex cedendum esse existimavit. At sic
 dictum S. Petri denarium Anglia et alia regna septen-
 trionalia, videlicet Scotia, Dania, Suecia, Norwegia,
 Polonia per totam hanc periodum solvebant, atque Ma-
 gnus Erichsonius, rex Sueciae eo potissimum interitum
 suum praeparavit, quod a. 1347. illud tributi genus
 pontifici denegarit. Ab hoc reges etiam collationem ju-
 ris in terras recenter detectas petierunt, alique tale
 jus vererebantur. Sic Ludovicus, comes de Claromonte
 ex familia regum Castellanorum oriundus a. 1344. a
 Clemente VI. impetravit, ut sibi insulas Canarias nu-
 per detectas, nomine regni Fortuniae tanquam feudum
 pontificium pro annuo 400 florenorum censu conferret;
 et quamvis Hispaniae ac Portugalliae reges majus in
 eas jus sibi competere scriberent, tamen voluntati pon-
 tificis se submiserunt. Henricus, filius Joannis I. Por-
 tugalliae regis, postquam Maderensem et Azoricas in-
 sulas, littoraque Africana usque ad promontorium vi-
 ride detexisset, ab Eugenio IV. petiit, ut Portugalliae
 regibus jus in has et omnes terras a Portugallis adhuc
 detegendas tribueret. Ille reapse a. 1443. omnes terras
 donavit, quas inde a promontorio Non usque ad ter-
 ram continentem Indiae Orientalis detecturi essen.
 Hinc Eduardus IV. rex Angliae mercatoribus suae gen-
 tis, in littore Guineano a Portugallis occupato pedem
 fixuris opitulari non est ausus. Cum deinde post dimi-

dium saeculum Portugalli in insulas Americanas, a. 1492. a Christophoro Columbo detectas jus sibi assere-
rent, Ferdinandus Catholicus rex Hispaniarum ab Ale-
xandro VI. pontifice similem terrarum, ab Hispanis de-
tectarum detegendarumque collationem petiit, ac Eu-
genius IV. Portugallis tribuerat. Igitur Alexander ad
lites inter utranque gentem praecavendas in bulla, a.
1493. edita declaravit, se de mera sua liberalitate ac
de apostolicae potestatis plenitudine Hispanis omnes in-
sulas et terras donare, quae ultra certam lineam, a
polo ad polum ductam jam detectae vel adhuc detegen-
dae essent, citeriores autem detectiones Portugallis ad-
judicavit. Interim tamen pontificum potestas saecularis
aliquantulum minuta in eo cernitur, quod principes
Christianos non amplius ad bellum sacrum contra Tur-
cas permovere potuerunt, etiamsi inde ab expugnata
CPI plerique illorum omnem pro eo conatum adhibe-
rent, praecipue Pius II., qui eum in finem proprium
Mantuae conventum instituit, sed, quanquam ipse prae-
sens esset, ne id quidem impetrare potuit, ut omnes re-
ges legatos illuc mitterent.

§. 595. Continuatio.

Supremum suum dominium et potestatem in civi-
les imperantes, pontifices iisdem adhuc principiis super-
struebant, quibus antecedenti periodo, nisi quod fre-
quentius fere ad donationem, qua Constantinus M. Ita-
liam, imo totum Occidentem ecclesiae Romanae tradi-
disset, et ad translationem imperii a Graecis ad Ger-
maunos, a suis antecessoribus factam provocarent. Si-
militer eadem dominationis potestatisque eorum admi-
nicula et fulcra perdurabant, videlicet excommunica-
tio, interdictum, sacra inquisitio, monachorum, supre-
mam eorum potestatem inculcantium et propugnantium
in populum auctoritas, jus ecclesiasticum, ex eorum
potissimum decretis enatum, mutua regum et civitatum
aemulatio, qua alter alteri adversabatur, et praevalere

studebat, frequentes dissensiones inter principes subditosque eorum, denique opinio de absoluta pontificum potestate, quae a multis saeculis omnium fere animis alte insederat, et cum reverentia erga religionem ipsam arcte cohaerebat. Interim tamen nullo hujus periodi tempore deerant, qui opinionem illam non fovebant, immo editis scriptis acriter eam impugnabant. Inter hos pertinent Marsilius Patavinus, seu de Menandriano et Joannes de Janduno, qui in libro, juncta opera elaborato, cui titulus: defensor pacis, pontifici non tantum supremam in imperantes civiles, sed etiam illimitatam in clerum potestatem abjudicarunt, et potestatem in clerum et res ecclesiasticas principibus attribuerunt; Occamus, qui in pluribus scriptis potestatem pontificis limitavit, et in dialogo inter magistrum et discipulum, sententiam, quae illi plenam in rebus saecularibus et spiritualibus potestatem adjudicat, falsam, imo haereticam dicit, contenditque imperatorem judicem ordinarium pontificis esse; Rudolphus de Praëllis, Caroli V. Galliarum regis consiliarius, qui circa annum 1370. tractatum de pontificia et imperatoria seu regia potestate conscripsit, in quo demonstrare conabatur, pontificem in res principum saeculares plane nullam potestatem habere; Gregorius de Heimburg doctor juris et civitatis Norimbergensis syndicus, postea Sigismundi ducis Austriaci in Tirolis consiliarius, circa medium saeculum 15. clarus, qui in admonitione de injustis usurpationibus paparum Romanorum ad imperatorem, reges et principes Christianos, ex s. scriptura et scriptis patrum ostendere conatus est, Christum nulli apostolorum, ne Petro quidem, aliquam dominationem aut potestatem contulisse, Christum ipsum magistratui civili subjectum fuisse, quam subjectionem apostoli quoque commendarint. Doctrinis in ejusmodi scriptis propositis accessit major mentis multorum illustratio, studio antiquorum scriptorum Graecorum et Romanorum, saeculo praesertim 15. producta, qua effectum est, ut uni-

versim liberior de rebus ad religionem pertinentibus sentiendi ratio propagaretur, et ope cognitionum historicarum falsitas rerum quarundam, quae pontificiae potestati fulciendae inserviebant, velut decretalium Isidorianarum, translationis imperii a pontificibus factae per Nicolaum Cusanum, donationis Constantinianae per Laurentium Vallam, detegeretur et in scriptis ostenderetur. Verum haec omnia tam parum quam imperantium nonnullorum repugnantia satis secunda potentiam pontificiam diruere valuerunt, quae potius, hac periodo ad exitum properante ex pugna contra reges Galliae, caeteris potentiores, tam quoad res saeculares, quam quoad ecclesiasticas salva prodiit. Nihilominus quod jam de potestate pontificum ecclesiastica observatum est, etiam de saeculari valet, nempe omnibus illis resistendi conaminibus, sentiendi rationem paulatim propagatam fuisse, qua, accedente quodam acriori impetu, utraque potentia pontificia non potuit non vehementer labefactari.

§. 596. Relatio pontificum ad suum territorium.

Sed iidem pontifices, qui principes et civitates extraneas saepius ad obsequium suum adigebant, ad tranquillam proprii territorii et urbis Romae possessionem raro pervenire poterant. Imperatores quidem ab hac impugnanda jam dudum abstinebant. At Italiae principes et ipsae civitates pontificiae paparum dominium saepe abigebant, illi latioris ditionis et ampliorum reddituum, istae majoris libertatis cupidine. Caeterum diuturna pontificum a suo territorio absentia, et quod hanc exceperit, schisma, ad occupationes et seditiones civitatum papalium augendas quam plurimum contulit. Igitur praesertim a posterioribus pontificatus Joannis XXII. annis, Bononia et plurimae aliae civitates ecclesiasticae dominium pontificium abjecerunt, aliae, et multo plures versus finem regiminis Clementis VI. a diversis dynastis Italicis occupatae sunt. Ad eas recuperandas Innocentius IV.

tius VI. a. 1353. cardinalem Aegydiū Albornoꝝ in Italiam misit, qui usque ad annum 1361. plerasque partim spiritualibus, partim materialibus armis dominio pontificio iterum subiecit. Ariminum tamen, Pisaurum, Forum Sempronii, et Fanum dynastis de Malatesta tanquam feuda pontificia pro annuo censu commissa sunt. Non multo post Bernabus Visconte, dux Mediolanensis, multis arcibus et munimentis in ditione Bononiensi, Mutinensi, et in provincia Romanensi potitus est, et quamquam pontifex censuris et armis eum persequeretur, adeo tamen superior mansit, ut in pace, a. 1368. facta, omnia loca a se occupata retineret. Longe maiorem iacturam pontifex post aliquot annos passus est, cum cardinalis Guilielmus, legatus seu gubernator Bononiensis, ad urbem Pratum Florentinis eripiendam a. 1374. copias in Tusciam duceret. Hi enim inde irritati, conjunctione cum pluribus principibus et dynastis iuncta, civitates pontificias ad defectionem eo cum successu sollicitarunt, ut prope centum earum proprios dominos sibi eligerent. Quapropter Gregorius XI. Florentinos non tantum excommunicavit, sed etiam ita proscripsit, ut a quovis, qui valeret, in servitutem redigi possent, quod haud paucis eorum reapse accidit. Praeterea pontifex, quo facilius civitates, quae defecerant, recuperarentur, accedentibus Romanorum invitationibus sedem apostolicam Romae restituit. Haec urbs a. 1347. sub pontifice Clemente VI. dominium pontificium abiecerat. Gregorio XI. sedem suam in eam transferente, Romani quidem 12 urbis praefectos, prout ille postulaverat, abrogarunt, postea vero eos, pontifice nequidquam reclamante, iterum restituerunt. Quoad caeteras civitates pontificias, Gregorius quidem cum eis de reditu ad obedientiam tractavit, attamen non multo post a. 1378. mortuus est. Qui post eum usque ad extinctionem schismatis pontifices erant, non tantum parum territorii pontificii recuperarunt, sed etiam saepius modo a Romanis in seditionem prorumpenti-

bus, modo a Ladislao, Neapolis rege, territorium illud appetente, ad urbem relinquendam adigebantur. Cum Martinus V. a. 1419. a concilio Constantiensi in Italiam reverteretur, territorium pontificium partim a Joanna II. Neapolis regina, quae Ladislao interea successerat, partim ab aliis tenebatur. Hinc ab initio apud Florentinos residebat, quibus intervenientibus Braccius bellidux, qui Romae protectorem se fecerat, hanc urbem pontifici reddidit. Similiter Joanna regina milites suos ex arce angeli eduxit, et Martino Ostiam ac Centumcellas tradidit, qui etiam Bononiam potestati suae iterum subiecit. Idem Columnarum familiam, e qua ipse oriundus erat, opibus et possessionibus ultra modum auxit. Eo moriente Antonius Columna, qui simul princeps Salernitanus erat, in pluribus urbibus et munitis, Romae vicinis, sua praesidia habebat. Eugenius IV. Martini successor, cui potentia Columnarum minuenda videbatur, a Neapolitanis, Venetianis, et Florentinis adjutus Antonio adeo praevaluit, ut eum ad omnes urbes, quas in ditione ecclesiae possidebat, reddendas adigeret. Sed post paucos annos Franciscus Sforza, insignis bellidux marchiam Anconitanam occupavit, quam Eugenius, cum ulterius progredienti resistere non valeret a. 1434. ad dies vitae illi commisit. Eodem tempore alius bellidux, Fortebraccius, armis contra pontificem versis, Tibur expugnavit, ipsique Romae imminebat, ubi per Columnas seditionem eo effectum excitavit, ut pontifex, adempto sibi regimine in palatio suo custodiretur. Sed is paulo post monachi habitum indutus, Florentiam evasit. Praefecti autem copiarum pontificiarum in arce angeli, et extra urbem Romanis irruptione et direptione adeo graves accidebant, ut eodem adhuc anno Eugenio se subjicerent.

§. 597. Continuatio.

Successores Eugenii territorium pontificium plerumque in pace possidebant. Erat autem satis exiguum,

cum plures ejus partes tanquam feuda a diversis dynastis tenerentur. Tales erant marchiones Astenses, qui Ferariam, Malatestae, qui Ariminum, Sforza, qui Pisaurum, Manfredi, qui Faventiam, Riarii, qui Imolam et Forum Livii, Verani, qui Camerinum, comites de Monte Feltro, qui Urbinum tenebant. Inter hos erant, qui possessiones suas a pontificibus sibi cognatis ultro acceperant; tunc temporis enim plures ex his, nominatim Sixtus IV. et Innocentius VIII. familias suas sumptibus ecclesiae ditare et exaltare cordi habebant. Praeter commemoratos vasallos etiam eximiae quaedam familiae Romanae, velut Columnarum, Savellorum, Ursinorum, Cajetanorum, amplis in ditione ecclesiastica possessionibus, in quibus fere independenter dominabantur, gaudebant. Accessit, quod sub Innocentio VIII. circa annum 1485. Bononiae, Perusii, Fulginei, aliisque in urbibus usurpatores surgerent, qui non omnes a pontifice subigi potuerunt. Verum Alexander VI. copiis a Ludovico XII. Galliae rege, qui Italiam invaserat, acceptis, per filium suum Caesarem familias illas Romanas et vasallos a. 1499 et 1500. plerisque possessionibus privavit, eo quidem praetextu, quod census vasalliticum non praestarent, et contra pacta, cum sede apostolica inita apud principes extraneos stipendia mererentur. Tum pontifex provinciam Romanensem pluribus recuperatarum civitatum auctam, nomine ducatus filio suo in feudum contulit. Eo autem 1503. mortuo plerique dynastae feuda sibi erepta armis recuperarunt, Venetiani Arimino et Faventia, quae Caesar possidebat, potiti sunt. Ab eodem Julius papa II. ut arces reliquas sibi traderet, postulavit, idque facere recusantem comprehendere iussit, comprehensum custodiae mancipavit. Ex hac quidem brevi elapsus est, ditionem tamen suam non amplius attigit, cum a. 1505. in Gallia, quo per Hispaniam fugerat, in certamine singulari vitam amisisset. Igitur ejus possessiones ad pontificem redierunt, qui non multo post etiam Ve-

netianos ad omnia, quae sibi in Caesaris ducatu vindicaverant reddenda adegit, et Bononiam quoque ac Perusium, pulsus usurpatoribus sibi subiecit. Ita Julius omnes ecclesiae Romanae possessiones, excepta Ferraria et Urbino recuperavit, et praeterea Parma, Placentia, Mutino et Regio vi armorum potitus est. Ejus successor Leo X. in pace, cum Francisco Galliae rege facta duas priores civitates huic tradidit, posteriores duas duci Ferariensi Gallis confoederato commisit. Urbium autem armis sibi subiecit, et duce ejus frustra reluctantante retinuit. Ita in fine hujus periodi pontifices etiam in territorii sui possessione firmati sunt.

Guicciardini la historia d'Italia. Raynaldi annal. eccles. Muratori Geschichte von Italien.

§. 598. Potestas imperantium civilium in rebus ecclesiasticis.

Quod attinet potestatem, quam vice versa imperantes civiles in rebus ecclesiasticis labente hac periodo exercuerunt; imperatores tanquam advocati totius ecclesiae agnoscebantur. Sed haec advocatia potissimum conservationem bonorum juriumque ecclesiasticorum, speciatim pontificiorum concernebat, et potestatem in res ecclesiasticas excludebat. Interim tamen Sigismundus imperator vi hujus advocatae ad congreganda concilia Constantiense et Basileense concurrat, ea tuebatur, finesque eorum promovebat. Maximilianus I. reformatione ecclesiae intentus erat, beneficiorum pluralitatem prohibuit, neque diutius abusum tolerandum esse pronuntiavit, ex quo praelati alique clerici extranei redditus beneficiorum Germanicorum percipiebant. Ad promovendam reformationem ecclesiasticam et statum ecclesiae definiendum etiam regni ordines in concordatis cum pontifice initis concurrerunt. Ex singulis principibus Germanicis Guilielmus dux Saxoniae, marchio Misniae et comes provincialis Thuringiae una cum ordinibus suis a. 1446. clero vitam integram, poenis

quoque statutis praescripsit, pariterque sub poenis vetuit, ne quis causam mere civilem ad judicem ecclesiasticum deferret, neve parochus in ejusmodi re a judice ecclesiastico praescripta acceptaret. Sigismundus, dux Austriacus, qui Tirolim possidebat, episcopum Brixinensem in sua ditione annatis, indulgentiis, aliisque mediis aes pro pontifice colligere non permisit. — In Anglia reges sic dicto jure regaliae gaudebant, vi cujus res temporales episcopatum vacantium administrabant, redditus intercalares percipiebant, et beneficia non curata, quorum collatio ad episcopum pertinebat, conferebant. Episcopi, a quocunque munus suum accepissent, ad possessionem temporalium bonorum cum eo conjunctorum non prius admittebantur, quam regi jusjurandum fidelitatis praestitissent. Cum Henricus VI. minorennis esset, vicesimis saeculi 15. annis, illi, qui ejus nomine regnum administrabant, varia in rebus ecclesiasticis decernebant, beneficia a pontifice acceptantes puniebant, illisque mortem minabantur, qui decreta pontificia allaturi aut effectui daturi essent. — Nullibi vero reges et regni ordines majorem in rebus ecclesiasticis potestatem exercuerunt, quam in Gallia. Succurrebant eis in hoc negotio commoratio pontificum Avenione, quae hos eis obnoxios reddebat, utque plurimi Galli, regi suo addicti cardinales fierent, efficiebat, porro schisma, quo durante pontifices a Gallis agniti, inter eos residebant, et, ne ab eis desererentur, plurima eis indulgebant, ita ut Nicolaus de Clemangiis scriberet, Clementem VII. totum clerum laicis subjecisse, et magistratus civiles plus in rebus ecclesiasticis decernere, quam ipsum pontificem, denique ipse clerus, senatus Parisiensis, universitates, et inter has Sarbonna, atque singuli viri eruditi, de potestate pontificis libere sentientes, aliisque similia sensa dictis et scriptis suggerentes. Quantum Galli universim pro schismate extinguendo laboraverint, alio loco narratum est. Idem sanctione pragmatica, ad quam introducen-

dam rex et ordines concurrerunt, progressibus potestatis pontificiae obicem posuerunt, et senatui, ex clericis et laicis composito amplissimam in rebus ecclesiasticis potestatem compararunt, de qua Pius II. pontifex in conventu Mantuano graviter conquestus est, causas pastorum ab ovibus examinari dirimique, episcopis ad nutum potestatis saecularis gladium spiritualem ex vagina emittendum et in eam remittendum esse, summo pontifici non plus jurisdictionis in Gallia concedi, quam senatui placeat, legatis Gallis ibi praesentibus exprobrans. Speciatim Galliarum reges jure regaliae fruebantur, quod imperatoribus, postquam Fredericus II. Egeriae ei renuntiasset, non amplius rediit; iidem synodos in regno suo convocabant, majorem ac alii reges in clerum suum ejusque bona potestatem exercebant, pontificum decreta, nonnisi praevis examinata valere jubebant, atque universim suam supra eos in regno suo superioritatem feliciter tuebantur. Quae jura ecclesiastica per concordatum, in locum sanctionis pragmaticae positum eis obvenerint, alibi dictum est. — In ipsa denique Italia nonnunquam imperantes civiles haud exiguam in rebus ecclesiasticis potestatem exercebant. Ut nihil de ausis violentis Bernabi Viscontis, tyranni et saevi clericorum persecutoris dicatur, ex regibus Neapolitanis plures, praecipue Ladislaus, Alphonsus I. et Ferdinandus I., multa circa collationem episcopatum aliorumque beneficiorum, et circa cleri immunitates sibi indulgebant. Reipublicae Venetianae Julius II. exprobravit, quod repudiatis collationibus pontificiis, beneficia ipsa conferat, ad sedem apostolicam recurrentes poenis afficiat, decreta pontificia absque praevis sua approbatione effectui dari non permittat, cleri immunitatem violet,

§. 599. Modus perveniendi ad munera ecclesiastica.

Regulariter nunc episcopatus et abbatiae electione conferendae erant. Deprehenduntur tamen nonnun-

quam principes propria auctoritate episcopos aut abbates denominantes, velut Ludovicus Bavarus, Alphonsus I., et Ferdinandus I. Neapolis reges, respublica Venetorum, et Sigismundus rex Hungariae, (postea imperator), isque eo tempore, quo Bonifacius IX. Ladislaum regem Neapolitanum, quem Hungariae quoque regem coronaverat, hoc regnum occupare conantem adjuvabat. Multo magis electionis regula a pontificibus seponebatur, qui, electionibus discordibus, simoniacis, et canonibus generatim adversis ansam praebentibus, reservationes, priori periodo introductas, indies augebant, ita ut tandem omnia fere munera ecclesiastica conferenda sibi reservarent. His reservationibus, quibus nationes Christianae vehementer reclamabant, tandem aliquis modus positus est in Anglia et Germania per concordata, quibus reservationes in posterum valiturae definitae, in Gallia autem per sanctionem pragmaticam, qua penitus abrogatae fuerunt. Hac ipsa abrogata in locum electionis in Gallia successit denominatio regia, cui jam pontifices magis favere coeperant, quam illi, quandoquidem haud raro indigni eligebantur. Sic jam Eugenius IV. a. 1447. electori Brandenburgico jus concessit, episcopos in terris suis Brandenburgensem, Havelbergensem et Lebusinum denominandi. Imperatores jus suum, in electionibus discordibus illum ex electis episcopum constituendi, qui sibi probatus esset, rarissime in hac periodo exercere poterant. In Anglia rex hanc partem electionis habebat, ut sine illius permissione suscipi non posset, electus autem ab eo confirmari deberet. — Reliqua munera et beneficia ecclesiastica regulariter quidem ab ordinariis collatoribus et patronis conferebantur, attamen horum quoque collatio per reservationes et expectativas pontificias admodum limitata erat. Imperatores quoque juri suo primarum precum strenue insistebant, illudque jam bis, nempe post regiam et iterum post imperatoriam coronationem exercebant. Verum et ipsis hoc jus expectativis

et reservationibus pontificiis multum impediabatur. Insuper Fridericus III., ut eo uti posset, speciali pontificis indulto et confirmatione egebat, quamquam Sigismundo ejusque successoribus a concilio Basileensi confirmatum fuisset. — Modus denique, ipsum Romanum pontificem eligendi, a Gregorio X. praescriptus, labente hac periodo saepius, v. g. in electione Joannis XXII., Joannis XXIII., Martini V. seponebatur.

De hac caeterisque materiis, de quibus libri nulli allegati sunt, vide libros superiori periodo de iisdem citatos.

§. 560. Bona ecclesiastica.

Non quidem desunt exempla, ecclesias et monasteria dotationibus aliisque modis hac quoque aetate nova bona acquisivisse; attamen hoc augmentum bonorum ecclesiasticorum, cum pristinis saeculis comparatum, satis exiguum erat. E contra nunc saepius ac antea divitiae et opes clericorum impugnabantur, partim ex invidia, partim propter malum usum, quem multi eorum de illis faciebant. Non tantum aperti ecclesiae Romanae adversarii, velut auctores defensoris pacis, Wicleffus, Hussius, eorumque asseclae bona clericis auferenda esse clamitabant, sed ipse etiam inferior ex ordinibus regni Anglicani, initio saeculi 15. regi Henrico IV., pecuniarum subsidia petenti proposuit, ut bona ecclesiis ac monasteriis adimeret, et comitibus equitibusque conferret. Ejusmodi molimina effectum quidem non sunt consecuta; interim tamen bona ecclesiastica crebris principum nobiliumque depredationibus haud exiguum detrimentum passa sunt. Ecclesia autem Romana seu pontifices multiplicibus mediis, quibus ex omnibus regnis occidentalibus et septentrionalibus pecunias ad se derivabant, v. g. palliis, annatis, decimis, indulgentiis, censibus vasalliticis, denario S. Petri ingentes nonnunquam thesauros colligebant, quos saepius ad debellandos suos et ecclesiae hostes, nominatim

Turcas impendebant, saepius per adversarios suos amittebant.

B. Liturgico.

§. 561. Notatu digniora circa ritus sacros hujus periodi.

Res liturgica et ritualis hac periodo universim in eodem statu permansit, ad quem praecedentibus saeculis perducta fuerat. Mos, laicis calicem eucharisticum denegandi saeculo 14. fere universalis evasit, nisi quod multi in Bohemia et Moravia, invita etiam ecclesia, usque versus finem saeculi 15. eodem uti pergerent. Dierum festorum multiplicatio neque hac aetate cessavit, quamquam viri emendandae ecclesiae studiosi, velut Simon, altero saeculi 14. dimidio archiepiscopus Cantuariensis, Petrus de Alliaco, Gersonius, Nicolaus de Clemangiis, de eorum vilipensione, ex eorum multitudine orta, de tempore, laboribus pauperum per eorum multitudinem subtracto, et de crebris excessibus, quibus per eorum frequentiam ansa detur, conquerebantur, eorumque numerum minutum optarent. Inter novos dies festos notamus festum sanctissimae Trinitatis, quod, postquam jam antea in pluribus locis celebrari consuevisset, Joannes XXII. pro universa ecclesia praescripsit. Innocentius VI. a. 1354. rogante Carolo IV. imperatore, festum lanceae et clavorum Christi, qui inter cimelia imperii esse credebantur, pro Germania introduxit. Festum praesentationis B. Mariae, quod inter Graecos jam 12. saeculo solemne erat, inter Latinos, petente Petro rege Cypri, primum Gregorius XI. Avenione celebravit, quo facto mox inter solemnes festivitates Gallorum et successive reliquorum quoque Occidentalium susceptum est. Festum, quod in memoriam B. Mariae Elisabetham visitantis jam antea Franciscani celebrabant, Urbanus VI. universae ec-

clesiae agendum proposuit, idemque concilium Basileense confirmavit. Sed non tantum novis festivitatibus, verum etiam variis devotionibus cultus sanctae Virginis augebatur, quas inter notari meretur trina salutationis angelicae recitatio, vespere, meridie et mane, primum in ducatu Cliviensi introducta, et per Joannem XXII. eo propagata, quod morem istum observaturis, simulque peccata sua defleturis indulgentiam 10 dierum concederet. Similiter cultus aliorum sanctorum, quibus identidem novi adscribebantur, sacrarum imaginum et reliquiarum, inter quas prorsus incredibiles habebantur, peregrinationes ad loca sacra, imaginibus gratiosis aut reliquiis celebribus instructa, continua fere incrementa ceperunt, ita ut plurimorum religio harum aliarumque rerum externarum observatione potissimum absolveretur.

C. Disciplinari.

§. 562. Media, peccatorum poenas delendi.

Quae de disciplina ecclesiastica hujus periodi notanda veniunt, poenitentiae disciplinam concernunt. Poenitentiae opera, quae pro gravioribus delictis peragi solebant, praeter orationem, jejunium, et eleemosynas, in sacris peregrinationibus, in flagellatione, in amplectendo statu monastico potissimum consistebant. Sed quamplurimi ab operibus poenitentiae liberabantur indulgentiis, quae nulla quam hac aetate facilius et frequentius concedebantur. Sic Franciscani per totam ecclesiam diffusi praeter alias, suas de Portiuncula indulgentias plenarias quotannis dispensabant. Pontifices in suis bellis cum imperantibus civilibus nunquam indulgentias plenarias illis offerebant, qui contra eorum adversarios aut pugnaturi, aut belli subsidia subministraturi essent. Annus jubilaeus, quo indulgentiae plenariae a summo pontifice concedebantur,

non tantum ad brevius breviusque temporis spatium reducebatur, sed etiam nonnunquam extra Romam celebrabatur. Sic Clemens VI. petentibus Romanis a. 1343. statuit, ut quoniam propter vitae brevitatem pauciores homines saeculi finem attingant, anno quovis quinquagesimo illi, qui vere contriti et peccata confessi, basilicas ss. Petri, Pauli, et Joannis in Laterano visitaturi essent, Romani quidem per 30., peregrini autem per 15 dies, plenissimam indulgentiam consequerentur. Effectus erat, ut a. 1350. ultra vicies centena hominum millia, inter quos non pauci principes, nominatim Ludovicus rex Hungariae erant, illum in finem Romam peregrinarentur. Urbanus VI. annum jubilaeum in memoriam aetatis Christi ad quemvis annum 33. fixit, quo facto ejus successor Bonifacius IX. non tantum annum novae determinationis, sed etiam annum 1400. ex veteri determinatione tanquam jubilaeum celebravit, et insuper praedicatores sufficienti potestate instructos in Germaniam et regna septentrionalia ablegavit, qui indulgentias anni jubilaei pro pretio, quod sumtibus itineris Romani par esset, concederent. Tandem Paulus II. eadem vitae humanae brevitate permotus, a. 1470. gratiam jubilaeam cuivis anno 25. attribuit, quae determinatio deinceps semper servata est. Ex ea illius successor Sixtus IV. non tantum annum 1375. qua jubilaeum celebravit, sed etiam, cum propter bella in Italia pauciores Romam proficisci possent, anno sequenti eandem gratiam ad universam ecclesiam extendit, imo aliis quoque temporibus diversis terris indulgentias plenarias per legatos suos obtulit. Alexander VI. in litteris quibus annum jubilaeum 1500. annuntiavit, secundum doctrinam scholasticorum decrevit, ut indulgentiae plenariae per modum suffragii etiam animabus in purgatorio in remissionem omnium poenarum prodessent, si quis cum mente eis subveniendi, elemosynam a poenitentiario desumendam, et restaurando templo D. Petri destinatam largiretur.

Praeterea pontifex aliis quoque regnīs, nominatim Poloniae et Hungariae gratiam anni jubilaei sub conditione eleemosynae a lucraturis dandae contulit. In Germaniam autem, Daniam, Sueciam et Borussiam, petentibus ipsis Germaniae ordinibus cardinalem ablegavit, quocum imperii rectores, imperatoris nomine de eo convenerunt, ut a. 1501. gratia jubilaea per integrum mensem concederetur, pecunia a lucraturis danda imperatori traderetur, et excepta tertia parte, legato concedenda, nonnisi in sumtus belli Turcici impenderetur. Similiter Julius II. a. 1505. illis, qui Emmanuelem Portugalliae regem, contra Mauros in Africa, a. 1504. in Germania et in regnis septentrionalibus illis, qui ordinem Teutonicum contra Russos, Livoniam depopulantes pugnaturum, sive armis, sive aere adjuturi essent, anno denique 1506. illis, qui pro restaurando D. Petri templo pecuniam collaturi essent, indulgentias plenarias obtulit. Has posteriores, quae simul ad sumtus pro bello Turcico comparandos destinatae erant, Julii successor Leo X. annis 1514. 15. et 16. denuo promulgavit. Verum multa jam erant, quibus nationum, imprimis Germanorum indignatio et contemptus contra indulgentias pontificias excitabatur. Talia erant, quod posterioribus his temporibus tam frequenter promulgarentur, quod bellum contra Turcas nullum susciperetur, quod cum earum negotium per locationem et redemptionem aliis committeretur, sedi apostolicae nonnisi de pecunia conquirenda agi videretur. His accesserunt ingentes abusus, quos quaestores seu stationarii, quibus negotium, indulgentias commendandi et pecunias colligendi commissum erat, pontificibus nec scientibus, nec volentibus committebant. Hi enim virtutem indulgentiarum immanibus laudibus efferebant, eas fidelibus fere obtrudebant, debitamque pro eis pecuniam ab illis, qui statim solvere non poterant, non multo post summa cum severitate exigebant. Praeterea easdem indulgentias in eam partem,

quae vivis; et in eam, quae mortuis prosit, nec non in minus et magis perfectas distinguebant, et pro quovis genere certum pretium statuebant, easdem indulgentias toties, quoties definita summa solvatur, impetrari posse docebant, et si promulgatae indulgentiae a plurimis emtae fuerant, non multo post novas, prioribus multo validiores annuntiabant, aut priorum valorem irritum declarabant, vel saltem suspendebant. Simul vero in popinis pecunias pro indulgentiis collectas potando et ludendo insumentes cum maximo fidelium offendiculo deprehendebantur.

§. 563. Mores Christianorum.

Nimiae indulgentiae ad mores Christianorum emendandos vix quidquam contulerint. Ili alioquin jam valde corrupti, labente hac periodo magis magisque depravabantur. De universali morum hujus aetatis corruptela praeter ipsam historiam testantur scriptores quam plurimi, praecipue Nicolaus de Clemangiis in libro de corrupto ecclesiae statu, peculiariter de hac materia scripto. Non tamen obliviscendum, auctorem ecclesiam sibi notam, ergo proxime Gallicanam in oculis habuisse, et rem hinc inde exaggerasse, aut casus speciales ad universitatem extendisse. In aliis extra Galliam et Italiam terris morum corruptio gradu et extensione minor erat. Inter diversas societatis classes superiores inferioribus deteriores erant. Inter ipsos summos pontifices Joannes XXIII., et Alexander VI. sceleratissimi erant, quamquam ille maxima et pleraque flagitia sua ante pontificatum, iste per filium suum Caesarem commisit. Ex reliquis nonnulli quidem integri vitae, plures variis vitiis, speciatim habendi et dominandi cupidine ac luxuria inquinati erant. Cardinales in universum Nicolaus ab ingenti fastu, avaritia, et luxuria notat. Eorum avaritia praecipue in multitudine beneficiorum, quae simul in diversis ecclesiis possidebant, conspiciebatur. Ex episcopis multi, imprimis in German-

nia, bellis potius gerendis et negotiis saecularibus administrandis, quam ecclesia regenda et animarum salute procuranda occupabantur, quamquam propter suam, qua simul principes saeculares erant, conditionem, a negotiis saecularibus abstinere non poterant. Haud pauci eorum litterarum theologicarum rudes erant, simoniae indulgebant, et homines aequae rudes pro pecunia ad presbyteratum promovebant. Canonicos Nicolaus superbos, avaros, ebrietati deditos, impudenter incontinentes, oblectationibus intentos, litigiosos, garrulos, otiosos, indoctos, ignorantes dixit. Caeteri denique clerici inferiores similis incontinentiae, ebrietatis, ludendi et rixandi cupidinis, pigritiae et ruditatis vitiis laborabant. Quanta fuerit clericorum universim indocta ignorantia inde licet intelligere, quod capitulum canonicorum Tigurensium in litteris ad episcopum Constantiensem a. 1355. datis ingenue fassum sit, ipsorum neminem scribere scire; et quod synodus a. 1473. Toleti habita statuerit, ne quis sacris ordinibus initiaretur, nisi sciat Latinaliter loqui. Quos laicos attinet, inter summos principes et inter nobilitatem majorem et minorem plurimi erant rerum alienarum cupidi, rapaces, violenti, legum divinarum et humanarum contemtores, jus fortioris tantum agnoscentes, proeliis privatis studentes. Rixarum autem, lusus, oblectamentorum et potationum usque ad ebrietatem amor, eis cum plebejis communis erat, quos posteriores, speciatim rusticos maxima adhuc ruditas depascebatur. Nec infrequens erat in omni hominum, praecipue cultiorum genere fornicatio, universalis autem errorum religiosorum multitudo et superstitio multiplex, qua fiebat, ut revelationes, prophetiae, apparitiones, miracula, falsa plerumque et conficta, magia, necromantia, astrologia apud plerosque fidem invenirent, et malis saepe artibus confingerentur. Difficile autem dictu est, communis hujus morum corruptelae culpa quibus major attribuenda sit, an clericis, an laicis, siquidem illi negle-

cta sana doctrina, sedulaque populi institutione et pravo suo exemplo ad ejus corruptionem non parum conferebant, isti vero, quae sibi nihilominus suppeditabantur, virtutis adminicula aut spernebant, aut in malum usum convertebant, et praeterea ii erant, qui clero nonnisi corruptos candidatos suppeditabant.

§. 564. Continuatio.

De causis status illius corrupti non est, quod multum quaeramus, siquidem non hac primum aetate exortus, sed ex praecedente ad eam derivatus est, et causae, quae eum pridem produxerant, etiamnum perdurabant, quibus hac periodo accessit funestum illud ecclesiae schisma, tam diuturnum, tanque omnis generis abusibus et excessibus augendis opportunum. At tamen in pluribus causarum illarum, labente vel ad exitum properante hac aetate, per urbium incrementum, per quamdam morum emollitionem, per auctam quorundam summorum principum potestatem, abrogatum jus gladii et statutam pacem internam, per scientiarum augmentum et propagationem mutationes in melius acciderunt, et fundamenta aliqua posita sunt, ex quibus melior morum status sequentibus saeculis exurgere potuit. Nec conamina omittebantur, statum morum depravatum emendandi, quo in negotio concilia Constantiense et Basileense multum laborarunt, quibus synodorum particularium et pontificum decreta, nec non principum leges haud paucae, eundem in finem tendentes accedebant. Sed nimis inveteratum erat malum, quam ut tolli potuisset legibus, quibus plerumque deerant executores aut sufficienti potentia aut bona voluntate praediti, qua propriis commodis per easdem leges impetitis renuntiassent. Interim eadem reformationis conamina satis ostendunt, morum corruptelam non eo sensu fuisse universalem, ac si in omnibus aut in plerisque Christianis virtutis ac pietatis studium omne extinctum fuisset. Non deerant, praecipue in civium

ordine virtutes, quibus vitiorum aestus aliquantulum temperabatur, nominatim sinceritas et probitas. Sensus religiosus et fides in Christum, qua vitiosi et scelerati e servitute diaboli per veram poenitentiam in viam salutis frequenter reducebantur, in nullo hominum genere deerat, nisi forte in quibusdam litteratis, qui scientiis, ex antiquorum scriptorum Ethnicorum lectione haustis inflati, aut singulas religionis Christianae doctrinas explodebant, aut omnem religionem revelatam abjiciebant, quia mores meliores exhibuissent. Non deerant denique sive inter laicos sive clericos, sive inter nobiles, sive ignobiles, sive inter marès, sive foeminas, qui in studio perfectionis evangelicae adeo proficerent, ut solemni ritu sanctis adscribi mererentur. Tales praeter jam commemoratos aut aliis locis adhuc commemorandos erant saeculo 14: Andreas Corsinus, Florentinus, episcopus Faesulanus; Joannes Nepomucenus, canonicus Pragensis; Peregrinus e Foro Livii, ordinis servorum B. Mariae; Conradus Placentinus, eremita, tertio ordini S. Francisci adscriptus; Rochus, natione Gallus, sacris peregrinationibus devotus; Catharina, filia S. Birgittae, abbatissa; Catharina Senensis, e tertio ordine S. Dominici; Juliana Falconeria, Florentina, e tertio ordine Servitarum; Elisabetha, Portugalliae regina; Elzearius comes et Delphina uxor ejus, ambo tertio S. Francisci ordini adscripti. Saeculo 15: Joannes Cantianus, presbyter saecularis Cracoviae; Joannes a S. Facundo Augustinianus Salmanticensis; Didacus Franciscanus, frater laicus; Nicolaus, rusticus Helvetius, postea eremita; Casimirus e familia regum Poloniae; Ferdinandus, e familia regia Portugallorum; Catharina Bononiensis, Clarissa; Veronica soror laica in Italia; Coletta virgo in Gallia, tertii ordinis S. Francisci; Ledwina virgo in Hollandia; Francisca, matrona Romana, sancta vidua.

§. 565. *Mores monachorum.*

Quamquam permulti eorum, qui hac periodo sanctitatis compotes facti sunt, ad monachos pertinebant, ordines tamen religiosi hominum, perfectionis moralis studiosorum, nunc non amplius ita feraces erant, ac saeculis praecedentibus fuerant. Quinimo majorem monachorum partem cum caeteris societatis classibus in morum corruptela pari passu progressos fuisse, indubia historiae monumenta testantur. Sed id minime est mirandum, cum propter perversa animi sensa, in saeculo regnantia, illi, qui statum monasticum eligebant, numero sane plurimi, id non ex studio perfectionis moralis, sed vitae commodioris gratia facerent. Igitur monachi in universum, speciatim vero, qui S. Benedictum ceu patriarcham suum venerabantur, regulam passim negligebant, vota frequenter violabant, singuli peculium sibi colligebant, in vestitu luxum et pompam, in victu lautitias et gulam, praeterea lusum et saltum sectabantur. Commoratio in monasterio eis exosa erat, litteras negligebant, nihil minus, quam preces et lectiones sacras amabant; generatim in adhibendis pietatis exercitiis et salutis adminiculis adeo segnes erant, ut concilium Viennense eis praescribendum duceret, ut singulis mensibus semel peccata sua confiterentur, et eucharistiam perciperent. Monachi mendicantes admodum litigiosi erant, de perfectione sua superbiebant et vane gloriabantur, cum tamen haud raro nonnisi speciem pietatis prae se ferrent, clam autem luxuriae indulgerent. Ex eis quoque jam plurimi singillatim et mendicantes per loca vagabantur, quod terminare dicebant, malisque artibus in pecunia colligenda utebantur. Dominicani et Franciscani jura parochorum et episcoporum violabant. Ex decreto Bonifacii VIII., a Clemente V. confirmato, licitum eis erat, in suis ecclesiis extra tempus concionis parochialis, in ecclesia autem parochiali concedente parcho

et episcopo, verbum Dei praedicare, et obtenta ab episcopo approbatione et licentia peccatorum confessiones excipere. Verum illi de praesidio pontificio certi non tantum limites sibi positos frequentissime transiliabant, sed etiam eo usque progrediebantur, ut ab episcopis excommunicatos suis in ecclesiis ad sacra admitterent.

§. 566. Dissidia inter Franciscanos.

Dominicani et Franciscani etiam originariam regulae suae severitatem jam multum relaxarant. Ex variis conaminibus, pristinum rigorem reducendi, quae inter Dominicanos instituebantur, labente hac periodo plures inter eos congregationes exortae sunt, quae tamen in arcta cum toto ordine conjunctione semper manebant. Quamquam autem effectum non carerent, id tamen ex illa relaxatione Dominicanis abhinc semper adhaesit, ut bona interea acquisita retinerent, nec amplius ad mendicandum reverterentur. Inter Franciscanos dissidia, quae regulae laxatio jam elapsa periodo produxerat, primis hujus aetatis temporibus magna cum vehementia continuabantur. Rigidiores, etiam zelatores vel spirituales dicti, non tantum a laxioribus, qui eis numero longe praevalebant, diversimode affligebantur, sed etiam, cum propterea proprium praepositum generalem sibi elegissent, et violentias, ubi poterant, in laxiores committerent, pontifices adversarios nacti sunt, speciatim Joannem XXII., qui quos monitis et jussis ad ordinem redigere non potuit, inquisitoribus tradidit, a quibus contra eos non secus ac contra haereticos animadvertebatur. Idem Joannes postea cum universo Franciscanorum ordine collisus est. Huic collisioni a. 1321. ansam dedit assertio Berengarii Talonis, theologiae inter Franciscanos Narbonnenses professoris, Christo nempe et apostolis nec singulis, nec universis aliquod peculium fuisse. Cum propterea ab inquisitore Dominicano revocare jussus, ab ejus minis ad pontificem

provocasset, hic autem custodiæ monasticæ eum tradidisset, Franciscani jam universi ejus causam tanquam suam agere coeperunt, et sententiam contrariam, quam Dominicani propugnabant, hæreticam declarabant, adversariis hæresis criminationem eis reddentibus. Joannes pontifex in sententiam Dominicanorum propendebat; quam ob rem cum Franciscani suam ex sacris quoque suggestibus magno animi fervore propugnarent, ille ad eos dejiciendos a. 1322. duas bullas in lucem emisit, in quarum altera doctrinam Franciscanorum hæreticam pronuntiavit, in altera, discrimine inter rei proprietatem et ejus possessionem ad merum usum negato, omni rerum a Franciscanis possessarum proprietati renuntiavit, eisque procuratores, qui nomine sedis apostolicæ eorum proventus administrarent, constituere vetuit. Inde autem maxime offensi sunt Franciscani; Bonagratia, unus e præcipuis sententiæ eorum defensoribus, coram consistorio pontificio ab altera Joannis bulla appellavit, eique libellum tradidit, qua dura, juri adversa, et irrita esse ostendebatur, quapropter in carcerem conjectus est. Pontifex, ordini caeterum non infensus, in nova bulla, a. 1323. edita, in qua suas decisiones contra exceptiones adversariorum propugnabat, hos partim hæreticos, partim in ecclesiam seditiosos pronuntiavit. Anno 1327. Michaellem de Caesenâ, ministrum ordinis generalem Avenionem evocavit, eique, quod doctrinam a se proscriptam pertinaciter defenderet, hæresin exprobravit, appellantem et ad Ludovicum Bavarum in Italiam fugientem a. 1328. deposuit, omniumque munertum et dignitatum ecclesiasticarum incapacem pronuntiavit. At ille iterato ecclesiam Catholicam et futurum concilium generale appellavit, constitutoque sibi in Italia vicario, in Bavariam ad Ludovicum imperatorem concessit, in cujus terris universi Joannis adversarii, B. Francisci institutum profitentes, etiam Fratricelli, refugium inveniebant. Quamquam autem Michaeli plures ex confratri-

bus suis, eruditione clari adhaerent, ordo tamen ipse minime una cum eo a pontifice defecit, sed potius in capitulo generali, a. 1329. Parisiis habito, ut a nemine ceu caput agnosceretur, statuit, et Gerardum Oddonis, Joanni carum sibi praefecit. Tunc etiam lis de Christi paupertate per explicationem consensus inter decreta Joannis et inter declarationes Franciscanorum composita est. Ab hoc tempore non tantum renitentia Franciscanorum, etiam rigidiorum, contra pontifices, qui jam mitius cum eis agebant, sed etiam pugnae internae inter partes dissentientes, quae nunc, non obstante morum diversitate, communes suos aemulos, Fratricellos, conjunctis viribus debellabant, paulatim cessarunt.

§. 567. Franciscanorum in observantes et conventuales separatio.

Perdurans illa morum inter Franciscanos diversitas effecit, ut tandem totus ordo in duas partes separaretur. Ab initio illi, qui strictiori regulae observationi insistebant, singulares congregationes efformabant. Harum maximam fundavit Pauluccius seu Paulinus, frater quidem laicus, sed vir, humilitate et devotione nulli secundus, qui a. 1368. permittente ipso ordinis generali, cum confratribus, similiter sentientibus, Bruliani inter Camerinum et Fulginium consedit. Haec congregatio brevi tempore ita aucta est, ut generalis sex monasteria ei traderet. Cumque Pauluccianorum vitae ratio etiam sequentibus ordinis generalibus maxime probaretur, ab eis licentiam, ubique monasteria erigendi acceperunt. Itaque jam latissime diffundebantur, verum subinde etiam a Franciscanis laxioribus, qui passim conventuales audiebant, diversimode vexabantur. Speciatim tempore schismatis, ministri provinciæ in Gallia saepius monasteria et jura seu privilegia eis eripiebant. Concilium Constantiense, ad quod Paulucciani querelas suas detulerant, Franciscanis rigidioribus universim adeo favit,

ut eis facultatem concederet, propria capitula generalia habendi, et in eis statuta sibi praescribendi, atque pro provinciis eorum Gallicanis vicarium generalem constitueret. Cumque etiam Martinus V. pontifex istud concilii Constantiensis decretum, conventualibus frustra reclamantibus, a. 1420. confirmasset, jam rigidiores his numero et auctoritate continuo praevalebant. Tandem Leo X. in generali totius ordinis capitulo, a. 1517. Romae habito, conventuales ob motus, quos contra spirituales excitare non desistebant, ab electione ministri generalis penitus exclusit, et facultatem, hunc eligendi, rigidioribus solis contulit, quos diversa congregationum nomina deponere, et unicuique nomen fratrum minorum regularis observantiae seu breviter observantium gerere iussit. Conventuales quidem huic pontificis decreto morem gerere detrectabant, propriumque ministrum generalem sibi elegerunt, quem vero Leo non agnovit, sed statuit, ut, sicut ejus successores nonnisi magister generalis appellaretur, et a ministro generali confirmaretur. Ita factum, ut, cum quaevis ordinis pars proprium praepositum generalem haberet, separatio in observantes et conventuales formalis redderetur, quorum isti Minoritae, illi Franciscani apud nos dici consueverunt.

Wadding annales Minor. Helyot histoire des ordres monastiques.

§. 568. Olivetani. Jesuatae. Hieronymitani.

Quemadmodum ex eo, quod Franciscani rigidiores laxioribus tandem praevaluerunt, ita etiam ex novis ordinibus religiosis, labente hac periodo exortis, et regularem observantiam sedulo colentibus intelligitur, inter tantas horum saeculorum corruptelas non exiguum hominum numerum extitisse, serio perfectionis moralis studio animatorum. Inter novos istos ordines pertinet ordo Olivetanorum, auctore Joanne Tolomei, nobili Senensi, antea philosophiae in urbe pa-

tria professore a. 1313. fundatus, cui Joannes XXII. regulam S. Benedicti praescripsit, quam Olivetani primis temporibus maxima cum severitate observabant, quapropter saepius in monasteria Benedictinorum reformanda transferebantur, progressu autem temporis aliquantulum mitigarunt. Idem continua incrementa ceperunt, atque per totam Italiam propagati sunt. Dicti sunt fratres eremitae de monte oliveti, vel fratres congregationis Dominae nostrae de monte oliveti. — Non multo post medium saeculum 14. novum ordinem Jesuatorum fundavit Joannes Columbino, pariter ex Senensibus nobilissimis et ditissimis, et qui supremo in patria munereungebatur. Hunc avaritiae deditum et animo immiti praeditum lectio vitae Mariae Aegyptiacae adeo commovit, ut non tantum corpus suum abhinc maxime affligeret, et liberalissimus in pauperes fieret, sed etiam egenos, peregrinos, et aegrotos in domum suam receptos ipse curaret, quae misericordiae opera progressu temporis alii, secundum Joannis exemplum omnia relinquentes eique se aggregantes participabant. Urbanus papa V. qui eo tempore, anno scilicet 1367. Avenione Romam venit, eorum societatem tanquam novum ordinem religiosum approbavit. Observabant jam regulam S. Augustini. Cacterum, per totam hanc periodum omnes laici erant, quamquam clerici apostolici nominabantur. Serius eorum ordo congregatio Jesuatarum s. Hieronymi dictus est, illud quidem a frequenti usu nominis Jesu, istud autem, quia s. Hieronymum tanquam patronum suum venerabantur. Cum laici essent, s. officium non recitabant, sed ter quotidie 50 pater et ave in oratorio congregati pronuntiabant. Singulis diebus mane et vespere se flagellabant. Frequentabant hospitalia, ut aegrotis ibidem ministrarent. Artem quoque pharmaceuticam exercebant, confecta a se medicamenta gratis inter pauperes infirmos distribuentes. — Praeter hos ordines hac aetate plures monachorum congregationes exortae sunt, a S. Hierony-

mo compellatae. Ex his duae notatu digniores sunt; prima, quam fundarunt quidam ex tertio ordine S. Francisci, qui ex Italia in Hispaniam profecti, eremitarum in morem ibi vivebant. Iidem brevi tempore plures imitatores nacti sunt, inter quos praeter alios nobiles praecipuus erat Petrus Ferdinandus Pecha, Petri Crudelis, regis Castellae cubicularius. Hic postquam eis se associasset, ab urbe patria Ferdinandus de Guadalaxara dictus, confratres suos ad vitam eremiticam coenobitica mutandam permovit, atque sub hac conditione a. 1373. congregationis approbationem a Gregorio XI. obtinuit, qui eis etiam regulam S. Augustini observandam praescripsit, et S. Hieronymum patronum dedit, unde eremitae S. Hieronymi dicti sunt. Quo facto novus hic ordo ex Valentia et Castella, ubi primum fundatus fuit, per universam Hispaniam et Portugalliam paulatim propagatus est. Alterius Hieronymitarum congregationis auctor erat Petrus Gambacorti a loco natali etiam Petrus de Pisis dictus, filius supremi reipublicae Pisanae et Luccensis rectoris. Is 25. aetatis anno omnibus saeculi deliciis, bonis, et honoribus nuntium misit, et circa annum 1377. in montem bellum in Umbria, haud procul a Cessana secessit, vitam eremiticam ibi acturus. Eleemosynas, quas in pagis circumjacentibus mendicando colligebat, tantae erant, ut a. 1380. etiam sacellum et habitacula pro discipulis et imitatoribus, qui ei paulatim aggregabantur, extruere posset. Numero aucti in monasteria transierunt, et per totam Italiam propagati sunt, praesertim cum aliae quoque congregationes ejusmodi eremitarum, in monasteriis viventium, eis se associarent, propriumque cum eis ordinem efficerent, qui vero nullam ex pristinis regulis monasticis observabat, sed proprias sibi leges praescripsit, perfectam paupertatem, orationis frequentiam, victum parum, crebrum jejunium, imo flagellationem praecepientes. Nec vota monastica hac periodo solemniter emittebant. Ab initio dicebantur

pauperes eremitae fratris Petri de Pisis; quoniam vero S. Hieronymum patronum sibi elegerant, postea eremitae S. Hieronymi, vel breviter Hieronymitani appellati sunt.

Helyot. l. c. Istoria della vita e miracoli del B. Pietro Gambacorti etc. Rom. 1716.

§. 569. Lollhardi.

Ad sepulturam mortuorum curandam, deinde etiam aegrotos sublevandos, initio saeculi 14. Antverpiae nonnulli pii laici conjunctionem inierunt, et societatem spiritualem efformarunt. Dicti sunt Lollhardi a vocabulo Germanico lollen, quod cantum submissum denotabat, quo in funeribus efferendis utebantur, fratres Cellitae, a cellis, in quibus habitabant, et Alexiani a S. Alexio, quem sibi patronum elegerant. Cum mendicando et rigida vivendi ratione Beghardis, in ecclesiam seditiosis, similes essent, et fortasse turbulenta quoque inter se ingenia haberent, aliquamdiu cum eis permiscebantur, et persecutionibus obnoxii erant. Sed ob utilitatem suam in multas Belgii et Germaniae urbes recepti, et a principibus ac magistratibus protecti, ab ipsis summis pontificibus innocentes iudicati, approbati, ab inquisitorum jurisdictione exempti, episcopis et postea sedi apostolicae immediate subjecti sunt.

Mosheim instit. hist. eccles. antiq. et recent. Ejusdem commentarius de Beghardis et Beguinabus.

§. 570. Minimi.

Saeculo 15. novus ordo, caeteris severior, quasi ex Franciscanorum ordine prodiit. Ejus auctor erat Franciscus, dictus de Paula, loco natali in regno Neapolitano. Hunc parentes, quoniam eum intercessione B. Francisci Assisiensis impetrasse credebant, huic sancto devoverunt, et propterea tredecim annos natum in monasterium Franciscanorum ad S. Marcum in Calabria miserunt, ubi mox zelosissimos monachos rigore in

observanda regula superabat. Ita probatus celeberrima ordinis monasteria visitavit, et tandem anno aetatis 15. cavernam in quadam Calabriae eremo incolere coëpit, ubi duro saxo incubans nonnisi herbis et radicibus victitabat. Qua re non solum omnes in sui admirationem, sed etiam plures ad imitationem traxit, ita ut jam a. 1435. haud procul ab urbe Paula plures cellas cum sacello pro discipulis, anno autem 1444. primum monasterium Paterni, incolis flagitantibus erigeret, post quod brevi tempore complura alia condebantur. Non multo post etiam inter Siculos, qui eum ad se vocaverant, Franciscus institutum suum introduxit. Hoc postquam pontifices examinassent, Sixtus IV. a. 1474. Francisci Paulani societatem tanquam novum ordinem monasticum sub nomine congregationis eremitarum S. Francisci (Assisiensis) publice approbavit, ejus fundatorem superiorem generalem constituit, eamque a jurisdictione episcoporum exemit. Anno 1482. Ludovicus XI. rex Galliae, ejus fama commotus, Franciscum ad se vocavit, sperans fore, ut per eum valetudinis restitutionem et vitae prolongationem a Deo impetret. Verum Franciscus nonnisi jubente pontifice in Galliam profectus est, ubi regem non quidem in vita servavit, attamen ad mortem cum reverentia voluntatis divinae expectandam paratum reddidit. Ludovici filius et successor, Carolus VIII. maxima reverentia Franciscum prosequens, ejus consilium non tantum in conscientiae sed etiam in reipublicae causis exquisivit, duoque pro ejus ordine monasteria in Gallia, ubi Franciscus usque ad vitae finem permansit († 1507.) aedificavit. Etiam per Hispaniam et Germaniam ejus ordo, ipso adhuc vivente propagatus est. Regula ab auctore tradita cum caeteris regulis monasticis in plurimis quidem conveniebat, eas tamen severitate praestabat, cum frequentissimas preces, perpetuum silentium, perpetuam abstinentiam a carne omnibusque esculentis e regno animali descendentibus praescriberet, et vestimenta nun-

quàm deponi permetteret. Alexander VI. qui. Francisci regulam solemniter approbavit, ejus discipulos minimos fratres eremitas Francisci de Paula nominari voluit, unde breviter Minimi, nonnunquam etiam Paulani vocati sunt. Monachis progressu temporis etiam moniales, eandem regulam observantes per Italiam, Galliam et Hispaniam, nec non laici, certa praescripta et pietatis exercitia observantes, et funiculum gestantes, nomine tertiariorum accesserunt.

Helyot l. c.

§. 571. Moniales. Ordo S. Birgittae.

Moniales hujus aetatis regularem observantiam et vitae integritatem generatim non minus violabant, quam monachi. Duo sunt, quae in eis praecipue reprehendebantur, quod nempe voluptatibus carnalibus indulgerent, et quod extra sua claustra passim versarentur. Caeterum nullus erat inter ordines noviter fundatos, cujus instituta non faeminae quoque imitatae fuissent. At singularem pro eis ordinem fundavit S. Birgitta, a 1302. nobilibus et piis parentibus in Suecia nata. Postquam jam in matrimonio tertio S. Francisci ordini adscripta, animam pietate, corpus asperitate multum exercuisset, defuncto marito ad summam vitae asceticae perfectionem enisa est, ita ut etiam revelationes coelestes sibi habere videretur, quas scripto consignatas Gregorius XI. et Urbanus VI. pontifices, et concilia Constantiense ac Basileense approbarunt. Jubilaei causa a. 1349. Romam profecta reliquum vitae tempus, in hac urbe transegit, et non multo post reditum e terra sancta, quo devotionis causa profecta fuerat, a. 1373. ibidem mortua est, a Bonifacio IX. sanctorum fastis adscripta, quod ipsum concilium Constantiense confirmavit. Cum adhuc in Suecia degeret, Wadstenae monasterium condidit, et in eo propria instituta, caetera hujus generis pluribus in rebus praestantia introduxit.

Secundum exemplum ordinis de fonte Ebrardi faeminis, pro quibus monasterium proprie erectum est, viros addidit, clericos et laicos, quorum illi indigentis spiritualibus monialium subvenirent, et speciatim singulis diebus Dominicis praescriptam evangelii pericopen in lingua vernacula coram toto conventu exponerent. Iisdem omnia negotia aliena interdixit; non minus ac caeteris praeter preces et lectiones sacras etiam manuum laborem praescripsit, et abbatissam tanquam supremam directricem praefecit. In vestitu, ex panno cano confecto hoc singulare instituit, ut moniales mitram quamdam lineam albi coloris, quinque rubris guttulis conspersam, sacerdotes autem crucem ejusdem coloris in pallio gestarent, idque in jugem passionis Jesu Christi memoriam, quemadmodum ad propriam cujusque mortem in recenti memoria conservandam fossa sepulchri instar semper aperta relinquenda erat, ad quam abbatissa quotidie cum monialibus pergere et orationem recitare debebat. Paupertati regulari conservandae eo operam dabat, quod non plus pecuniae et annonae in monasterio haberi permetteret, ac pro uno anno absolute necessarium esset. Sexuum separationem tantam esse voluit, ut moniales, peccata confitentes confessarium ne videre quidem possent. Exemptione prorsus rejecta ordinem suum episcopis subjecit, qui regulae observationi invigilarent, et lites in eo oriundas auctoritate sua dirimerent. Caeterum regula S. Augustini fundamentalis erat hujus ordinis, qui a Birgitta honoribus B. Mariae dedicatus, et ordo Salvatoris dictus est. A pontificibus approbatus brevi tempore non tantum per regna septentrionalia, sed etiam per Germaniam, Angliam, Galliam et Italiam propagatus est.

- I. Vastovii Viti Aquilonia, seu vitae Sanctorum in Scandinia magna etc. Ordinis S. Birgittae fundatio praemissa ejus revelationibus. Nettelbla kurzgefaßte Nachricht von einigen Klöstern der h. Birgitta. Helyot. l. c.

§. 572. Clerici et fratres de vita communi.

Clericorum, speciatim canonicorum regularium vitae rationi in quibusdam regionibus reformatio illata est per institutum Gerardi Grotii seu Magni, Daventriae a. 1340. nati. Is postquam Parisiis litteras philosophicas et theologicas didicisset, easdem Coloniae magna cum laude tradidit, pluraque beneficia adeptus est. Licentiori vitae indulgentem prior Cartusiani cujusdam monasterii prope Arnhemium, olim ejus condiscipulus, monitis suis religiosis permovit, ut saeculo renuntiaret, dimissisque suis beneficiis pauperem et despectam vitam primum Ultrajecti ageret, dein in eodem monasterio Cartusiano tres annos orationi, librorum piorum lectioni, aliisque pietatis exercitiis, corpus simul diversimode graviter affligens vacaret, quibus elapsis in multis per Bataviam locis, rure et in urbibus, verbum divinum e sacro suggestu maximo cum plausu et salutifero auditorum fructu annuntiavit. Orationi nunc quoque maximo cum fervore et sine intermissione vacabat. Contemplationis gratiam eo gradu adeptus est, ut etiam res absconditae et futurae ei divinitus revelari crederentur. In legenda et meditanda scriptura assiduus erat, librorum utilium collectionem instituit, aliosque epistolis et aliis scriptis ad pietatem informavit. Praeterea amplum patrimonium consecutus, Daventriae pueros bonae indolis et pauperes clericos apud se congregatos instituebat, eosque, qui una cum ipso vitam asceticam vivere cupiebant, in domum suam exceptos etiam sustentabat. Sic condidit societatem vel congregationem virorum piorum, tam clericorum, quam laicorum, in communi, et sub regulari quadam disciplina viventium, quos nullo modo mendicare permisit, sed labore manuum necessarium victum sibi comparare instituit. Quod ipse, morte a. 1384. praeventus efficere non potuit, monasterium nempe condere, in quo clerici a se instituti, tanquam canonici regulares viven-

tes, caeteris ejusmodi canonicorum societatibus imitationis exemplum praeberent, eorumque reformationem paulatim efficerent, saltem ejus discipuli, duobus ejusmodi monasteriis exstructis, praestiterunt. Societatem ab eo Daventriae erectam, post ejus mortem Florentius Radevinus rexit, Leiderdami in Hollandia nobili genere natus, et ex canonico Ultrajectensi Gerardi discipulus. Illa ex clericis et laicis constabat, vitam communem, concordia, modestia, utili labore, castitate, omnique peculii repudiatione insignem viventibus. Laici et clerici illiterati manuum labore occupabantur; caeteri, inter quos nonnulli ad presbyteratum pro societate promovebantur, aut libros describebant, aut pueros in litteris instituebant. His omnibus Gerardi institutum quam maxime commendatum, et non tantum per universum Belgium, sed etiam per adjacentem Germaniam propagatum est. Ex ejus membris complures identidem canonici regulares fiebant. Quamquam aliorum invidiam et calumnias non evitarent, tamen a pontificibus approbati, et ab Eugenio IV. ac Paulo II. variis privilegiis ornati sunt. Faeminae quoque in similes societates coibant, et tempus suum orationi, sacrae lectioni, manuum labori, et puellarum institutioni impendebant.

Thomae a Kempis vita Gerardi Magni. Ejusdem vita Florentii. Ejusdem vita discipulorum Florentii. Henric. Somma-
lii vita Thomae a Kempis, praefixa ejus operibus. Helyot l. c.

§. 573. Caelibatus clericorum.

Decretis pontificum et conciliorum saepe repetitis, et severis poenis contra transgressores statutis, res elapsa periodo eo deducta fuerat, ut jam nullus clericorum matrimonium contraheret, praesertim cum ejusmodi jam tanquam in se nullum et irritum consideraretur. Pro eo in universa fere ecclesia Latina concubitus clericorum invaluit, atque ex ipsis episcopis hand

pauci concubinas clericorum suorum pro certo pretio, quotannis solvendo tolerabant. Malum adeo inveteratum erat, ut nullae, nec severiores poenae, quae a conciliis provincialibus frequenter contra incontinentes statuiebantur, illud extirpare possent. Quapropter jam aliqui ex viris eruditis, ad ipsum clerum Catholicum pertinentibus melius fore censebant, si clericis matrimonium iterum concederetur. Sed praesules ecclesiastici non desperarunt, eos futuro saltem tempore ad maiorem continentiam perducendos esse.

Periodus septima.

A scissione ecclesiae Occidentalis per Lutherum aliosque, usque ad initium saeculi decimi octavi.

1517 — 1701.

Caput primum.

De incremento et decremento ecclesiae.

§. 574. Propagatio religionis Christianae per Franciscum Xaverium.

Hac periodo, qua ineunte, exceptis Turcis in imperio olim Constantinopolitano, et paucis gentibus borealibus, tota jam Europa Christum colebat, hujus religio per reliquas tres orbis partes late propagata est. Occasionem dederunt possessiones, quas Europaei in eis jam acquisiverant, et adhuc acquirebant. His enim factum, ut, cum multi eorum ibi considerent, jam hoc ipso coetus Christianorum simul orirentur. Id nominatim valet de illa Indiae parte, quam Portugalli jam elapsa periodo occupaverant; de nonnullis insulis Asiaticis, velut Moluccensibus et Philippinis, in quibus iidem et Hispani consederant; de regnis Americanis, Mexico, quod a. 1521., Peruvia, quam a. 1535. Hispani penitus sibi subjecerunt, de nova Granata, in qua mox initio hujus periodi, de Chili et Paraquaria, in qua non multo post occupatam Peruviam iidem Hispani, et de Brasilia, in qua Portugalli pedem fixerunt. Praeterea reges Hispaniae et Lusitaniae pristinos quoque terrarum illarum incolas, nunc sibi subditos, ab idololatria ad Christum perductos cupiebant, clero, praesertim regulari, ecclesiae

Christianae dilatandae studiosissimo, eorum votis libenter respondente. Sic Joannes III., rex Lusitanorum ab Ignatio, societatis Jesu fundatore, fidei praecones pro subditis suis Ethnicis in India petiit, et Franciscum Xaverium impetravit, qui a Paulo papa III. consentiente, legati apostolici dignitate auctus, cum duobus ordinis sui sociis reapse illo navigavit, et a. 1542. Goae, Indiae Lusitanae metropoli advenit. Hic jam ab eo tempore, quo Lusitani pedem fixerunt, Franciscani Ethnicis et Muhamedanis evangelium eo eventu annuntiaverant, ut episcopi quoque constituendi fuissent; imo paulo ante adventum Francisci, Goae seminarium erectum fuerat, in quo juvenes ex diversis gentibus Indicis in fide Christiana instruerentur, et pro munere apostolico ac sacerdotali inter suos obeundo informarentur. Praeterea ex gente Paravorum in littore piscatorio ad orientalem plagam promontorii Commorini, per Lusitanos a tyrannide principis cujusdam Muhamedani liberata, viginti circiter hominum millia baptismum susceperant. Denique etiam Malaccae et in aliis quibusdam locis peninsulae cognominis, in qua pariter Portugalli consederant, complures indigenarum ad sacra Christiana transgressi fuerant. Franciscus primo Goae indigenis convertendis aliquamdiu operam dedit, deinde eodem adhuc anno 1542. ad Paravos migravit, et integram inter eos stirpem, quae hactenus pertinaciter avitae religioni inhaeserat, ab idolis ad verum Deum perduxit. Post haec praedicationem evangelii inter Punicalenos, iisdem in plagis Indiae meridionalis felici cum successu continuavit, anno autem sequenti 1543. in promontorio Commorino ingentem multitudinem ad Christum convertit. Non minorem laborum suorum successum in regno Travancorensi habuit, quippe ubi rege evangelii praedicationem permittente, a. 1544. unico mense decem circiter hominum millia ad baptismum admittendum permovit. Anno 1545. Malaccam trajecit, et Christianos hujus regionis satis degeneres ad meliorem frugem reduxit novisque

novisque auxit. Anno sequenti in insulis Moluccensibus, Amboina et Ternate, evangelium praedicavit, ac integram ibidem gentem admodum barbaram emollivit et ad Christum perduxit. Similiter a. 1548. regem Candyensem in Ceylana insula religioni Christianae conciliavit.

§. 575. Religio Christiana in Japoniam introducta.

Anno 1549. Franciscus in Japoniam navigavit, an-
sam praebente quodam hujus regni incola, e patria pro-
fugo, a Francisco ad fidem in Christum converso, ean-
demque inter populares suos admissum iri spem faci-
ente. Franciscus primum in provincia Saxumensi, per-
mittente regulo, evangelium eo eventu annuntiavit, ut
intra paucos menses, ultra 200 Japonenses Christo no-
men darent, et inter hos etiam duo sacerdotes seu Bon-
zi, quos, ut genti suae in religione Christiana amplius
instituendae habiles redderentur, in seminarium Goa-
num misit. Cum vero post aliquod tempus, populus a
Bonzis concitatus, evangelii praedicatoribus violentas
manus injiceret, et regulus, eo offensus, quod Lusita-
ni naves suas, mercibus Europaeis, quas ipse desidera-
bat, plenas in vicinam provinciam Firando deduxerint,
evangelii praedicationem sub poena capitis interdixis-
set, Xaverius cum suis sociis in provinciam modo no-
minatam se contulit, ibique majori adhuc successu Chri-
stum annuntiavit. Postquam deinde a. 1551. Meacum,
totius Japoniae metropolim petisset, sed nihil ibi effi-
cere potuisset, in urbem Amanguchi, ubi prius jam fu-
erat, reversus, a rege, cui a Lusitanico in India gu-
bernatore donis et litteris commendabatur, facultatem,
evangelium annuntiandi, solemniter accepit, qua eo
effectu usus est, ut, quamquam sacerdotes et cultiores
laici multas objectiones et difficiles quaestiones in do-
ctrinam Christianam moverent, intra duos menses 500
Japonenses baptismum admitterent. Minorem et fere

nullum successum in regno Bungo habuit, quamquam ipse rex, qui eum invitaverat, in religionem Christianam propendere videbatur; at Bonzi Francisci conatus eo potissimum irritabant, quod, si religio Christiana praestantior esset, eam a sapientibus Sinensibus prins amplectendam esse dicerent. Inde in mente Francisci consilium enatum est, Sinensium conversionem tentandi, ad quod exequendum, a. 1552. ex India, quò prius reversus est, Sinam navigio petiit; sed antequam eam attingeret, in vicina quadam insula morbo correptus, spiritum Deo reddidit, postquam 10 annos regno Christi inter nationes Asiaticas dilatando operam dedisset, et aerumnas plurimas sustinuisset. In hoc opere non quidem solus erat, sed partim sociis, quos secum ex Europa adduxerat, seminarii Goani alumnos aliosque ex conversis habiliores addidit, partim non exiguo numero Jesuitarum, ad ejus auxilium ex Europa transmissorum auctus est. Ipse tamen semper primarias partes egit, et reliquorum labores direxit, quibus potissimum ulteriorem ecclesiarum a se fundatarum institutionem commisit, juxta exemplum primorum apostolorum ad novam continuo sementem pergens. Ipsius et cooperatorum ejus laboribus ecclesia Christiana praesertim in India ita aucta est, ut jam in pluribus urbibus, velut Cochirii et Meliapuri sedes episcopales, Goae vero metropolitana erigeretur. Media, quibus Franciscus finem suum apostolicum promovere studuit, praeter institutionem oralem, erant opera misericordiae, quae aegrotis, captivis, aliisque indigentibus et afflictis exhibebat, sapiens ad mores convertendorum innocuos accommodatio, vitae sanctitas, et externa quoque morum severitas, decretum regis Lusitanici, de idolis, in ditione Goana auferendis, et festis Ethnicis abrogandis, denique miraculosae morborum sanationes, imo mortuorum resurrectiones. Sed his omnibus tanta efficere non potuisset, seu potius haec ei non adfuissent, nisi ardenti religionis zelo, fervida in proximum charitate, indefessa industria,

animo imperterritito, et laborum ac difficultatum patientissimo praeditus fuisset. Merito inter sanctos relatus tanquam Indorum apostolus colitur.

Francisci Xaver, epistolarum libri quinque. Horatii Tursellini de vita Francisci Xaverii. J. Petr. Maffei historiarum Indicar. libri XII. Orlandini historia societatis Jesu. P. I.

§. 576. Religio Christiana in America propagata.

Dum Franciscus Xaverius evangelium in Asia praedicabat, idem etiam in America propagabatur. Postquam enim Hispani suam terrarum, a se occupatarum, velut Mexici, novae Granatae, quae tunc nomine terrae firmae plures provincias comprehendebat, Peruviae, Chiles, Paraquariae, possessionem firmassent, etiam indigenae, quorum conversio mox ab initio diversis modis, sed plerumque frustra tentata fuerat, partim institutione, partim vi ad sacra Christiana perducti sunt. Etiam Lusitani de indigenis Brasiliae, a se occupatae convertendis cogitabant, quem in finem cum colonis, quos a. 1549. rex Joannes III. ad novam urbem, a Salvatore compellatam condendam, in Brasiliam misit, etiam sex Jesuitae eodem navigarunt. His quidem barbaries incolarum, humana carne vescentium, de loco ad locum migrantium, et a Portugallis propter violentias in se commissas aliunde aversorum, nec non linguae ignorantia, magnas difficultates objiciebat, ob quas ab initio nonnisi captivos, qui ad manducandum nutriebantur, et parvulos, quos parentes eis educandos committebant, baptizare poterant. Progressu tamen temporis etiam complures adultorum ad sacra Christiana amplectenda permovebant, per quos alii ad sedes stabiles eligendas, magistratum et baptismum admittendum eo numero perducebantur, ut a. 1551. episcopatus in nova Salvatoris urbe erigi posset, quo facto numerus conversorum magis magisque auctus est.

Orlandini lib. cit.

§. 577. In Japonia.

In Japonia post Xaverii discessum religio Christiana per Jesuitas ab eo relictos, novosque his accedentes eo successu propagata est, ut in ipsa imperii metropoli Meaco ecclesiae et scholae Christianae erigerentur, et numerus Christicolarum 40 annis nondum elapsis, 200,000 excederet, inter quos reges, belliduces, aulici, et alii ex nobilissimis familiis erant. Ipsi imperatores Nobunanga et Cambacundo Bonzis eorumque religioni jam irridebant, et idola eorumque templa destrui permittebant. Posterior Jesuitarum consuetudine utebatur, atque urbem, a se recens conditam a solis Christianis incolivolvit. Verum post aliquod tempus numerus Christianorum, continuo crescens, metum, a Bonzis nutritum, in eo excitavit, ne aliquando Europaei illorum ope imperio potirentur. Igitur jam a. 1587. Jesuitas Japonia excedere, et templa Christianorum destrui jussit. Illi quidem plerique sub protectione magnatum in imperio manebant; at ex 150 ecclesiis 70 concrematae, imo Christiani ipsi occisi, et, cum persecutio pluribus annis duraret, magno numero sublatis sunt. Ei a. 1596. renovandae ansam dedit incautus sermo ducis navis alicujus Hispanicae, administro cuidam imperii Japonici dicentis, regem suum tot ac tantas terras non minus praedicatorum quam militum ope sibi subjecisse. Nunc igitur imperator omnes missionarios comprehendit, pluresque eorum interfici, reliquos vero ex imperio ejici jussit. Ex indigenis quoque Christianis haud pauci per plures annos martyrio coronati sunt.

De rebus Japonicis epistolae, post Maffei historias Indicas. Charlevoix histoire et description general du Japon. 8 tomi 12. Possini historia societatis Jesu. P. 5.

§. 578. Religio Christiana in Sinam introducta.

Eo tempore, quo novella ecclesia Japonica sanguine suo tingi coepit, religio Christiana in Sinam in-

troducta est, auctore Matthaeo Ricci, ex societate Je-
 su, Maceratae in marca Anconitana nato, viro acris in-
 genii, eruditionis non vulgaris, imprimis in scientiis
 mathematicis versato, ad haec morum suavitate, mo-
 destia, et patientia singulari praedito. Is, postquam a.
 1582. occasione legationis, ad gubernatorem quemdam
 Sinensem a Lusitanis missae, in Sinam venisset, pri-
 us complures annos lingua, litteris, et caeremoniis
 Sinensium addiscendis transegit; deinde catechismum
 lingua Sinensi conscripsit, eoque non minus, quam
 moribus et scientiis suis mathematicis, quas Sinenses
 prae caeteris aestimabant, effecit, ut plures eorum re-
 ligionem Christianam amplecterentur, et ecclesiam con-
 stituerent. Post 20 a suo in Sinam adventu annos, Ric-
 cius aditum ad imperatorem ipsum impetravit, eum-
 que oblata Christi et Mariae effigie ac horologio sibi
 conciliavit, quo facto multo plures adhuc ex omnibus
 imperii ordinibus ad Christum convertebantur, et in
 omnibus provinciis ecclesiae erigebantur. Ex conversis
 Sinensibus ipsis nonnulli religionem Christianam inter
 populares suos propagare studebant, quo in negotio
 omnibus palmam praeripuit nobilis quaedam faemina,
 in baptismo Candida nominata. Haec enim non tantum
 maritum suum ad Christum perduxit, sed etiam in pro-
 vincia, in qua vivebat, 30 ecclesias aedificavit, et mis-
 sionarios pecunia et commendatione eo usque adjuvit,
 ut in alia provincia 90 ecclesias, et 45 oratoria extru-
 ere possent. Praeterea multa scripta religiosa, inter
 quae erat summa Thomae Aquinatis, in linguam Si-
 nensem translata, suis sumtibus prelo mandari curavit,
 plurimosque parvulos a pauperibus parentibus pro mo-
 re in Sina vigente expositos servabat, et in religi-
 one Christiana educabat. Cumque etiam Riccio a. 1610.
 defuncto, Jesuitae moribus et scientiis mathematicis im-
 peratoris favorem sibi conservarent, ecclesia Christiana
 in Sina eorum aliorumque missionariorum opera, de-
 currente saeculo 17. ampliora continuo incrementa cepit.

Possini lib. cit. Du Halde ausführliche Beschreibung des Chinesischen Reichs und der grossen Tartarei.

§. 579. Ecclesia Paraquariensis.

Non minori cum successu Jesuitae, quibus nemo melius convertendos tractare callebat, eodem fere tempore religionem Christianam in Paraquaria propagabant, ubi non tantum ecclesiae, sed etiam reipublicae civilis auctores et rectores extiterunt. In ista terra, quam Hispani inde ab anno potissimum 1536. successive occuparunt, missionarii in convertendis aboriginibus ab initio fere nullos progressus faciebant, partim propter feritatem illorum, qui plerumque sine stabili sede per sylvas vagabantur, partim propter animum eorum, injuriis et violentiis sibi illatis, ab Hispanis aversum, partim propter simultates inter hos ipsos, qui insuper indigenarum conversioni renitebantur propterea, quod cum conversis non amplius pro lubitu agere sibi liceret. Anno circiter 1581, duo Franciscani complures indigenarum in ecclesiam Christianam collegerunt. His a. 1586. Jesuitae ex vicina Brasilia et Peruvia successerunt, qui in convertendo longe feliciores, inter feros incolas digressi, brevi tempore ultra 600 eorum ad Christum perduxerunt. Quoniam vero hae conversiones firmitate carebant, incolas ad sedes stabiles eligendas permovere conabantur, atque reapse effecerunt, ut conversi in quatuor pagos, quos reductiones vocabant, coirent. Amplioribus conversionis progressibus secundum judicium Jesuitarum duo potissimum obstabant, injuriae, quibus conversi ab Hispanis afficiebantur, et prava exempla, quae hi corruptis suis moribus praebebant. Ad haec impedimenta removenda Jesuitae circa annum 1610, a Philippo III. Hispaniarum rege impetrarunt, ut omnes Europaei laici e Paraquaria excluderentur. Quo facto Jesuitae missionarii jam longe feliciori successu incolas ad sylvas deserendas, domicilia figenda, et sacra Christiana am-

plectenda permoverunt, ita ut numerus reductionum paulatim ad 30 increaseret. Novi hi Christiani a Jesuitis non tantum in rebus ecclesiasticis, sed etiam in civilibus regebantur, ad terram suam ejusque producta excolenda, et ad opificia nonnullasque, quarum capaces erant, artes instituebantur, imo in re militari, Hispaniae rege contra feros hostes vicinos arma eis concedente, exercebantur. Idem supremam inspectionem gerebant eorum, quae Paraquarienses ex laboribus suis et mercatura lucrabantur. A supremo regimine ecclesiastico episcopi exclusi non erant, utpote, qui nunquam reductiones visitabant, quod idem et gubernator civilis faciebat; reliquis autem Hispanis nonnisi gubernatorem aut episcopum comitantibus aditus concedebatur. Hac exclusione et sapiente Jesuitarum regimine effectum est, ut ecclesia Paraquariensis laete floureret, cum vitiis simul mala, ex eis enasci solita abessent, concordia summa inter ejus membra vigeret, et plura eorum etiam ad sanctitatis fastigium pervenirent.

Charlevoix histoire du Paraguay. Muratori il Christianesimo felice nelli missioni di padri della compagnia di Giesu nel Paraguay.

§. 580. Ecclesiae Japonicae interitus.

Persecutio, quae sub finem saeculi 16. contra ecclesiam Japonicam exarserat, impedire non potuit, quo minus paulo post iterum incrementa caperet, quae tanta erant, ut a. 1603. centum viginti Jesuitae, plerumque presbyteri, in Japonia numerarentur. Nova persecutio a. 1612. excitata est calumniis ducis navis alicujus Batavicae, pristinae Ethnicorum Japonensium suspicionem de imperio, ope missionariorum et Christianorum ad Hispanos transferendo nutrientis. Nihilominus inter ipsas calamitates, Christianis inde enatas, eorum numerus continuo augebatur, non tantum inter plebem, sed etiam inter aulicos et belliduces; imo

ipse imperator Fidejori, sed adhuc minorennis, clandestinus Christianus existimabatur. Hunc a. 1616. interfecit ejus tutor Ijejas, Christianis eo magis infensus, quod eorum animi a se, qui imperium facinore usurpavit, aversi essent. Igitur primo praecepit, ne religio Christiana amplius praedicaretur, ne novi presbyteri et monachi admitterentur, atque Japonenses, illi addicti, si non sponte ad cultum patrium redirent, vi ad eum reducerentur. Hujus praecepti executio ab initio non admodum urgebatur; verum, cum post aliquod tempus nonnulli Franciscani, quos Hispanicus insularum Philippinarum gubernator legatos ad imperatorem Japonicum miserat, indiscreto religionis zelo, et martyrii desiderio abrepti in plateis ipsius metropolis Meaco Christum praedicare auderent, imo novam ecclesiam extruere coepissent; jam omnium vehementissima et nonnisi extirpatione Christianorum terminata persecutio excitata est. In ea Christiani horrendis tormentis subiciebantur, quae multa millia omnis generis, sexus et aetatis, sicut primis ecclesiae saeculis in imperio Romano, summa cum fortitudine usque ad mortem sustinebant. In sola provincia Nangasaki a. 1622. ultra 40,000 Christianorum deleta sunt. Ut imperator non prius quiesceret, quam nemo Christianorum in Japonia superesset, Batavi potissimum effecerunt, qui Hispanis et Lusitanis amplum commercii Japonici questum invidentes, odioque in eosdem, quorum dominium in Europa cum religione Catholica abjecerant, flagrant, aulae Japonicae a. 1637. litteras a se confictas exhibuere, quasi a centurione quodam Lusitano, nato Japonensi scriptas, in quibus de conjuratione contra imperatorem a Christianis ope Lusitanorum facienda sermo erat. Batavi finem suum reapse consecuti sunt; imperator enim eodem adhuc anno edictum promulgavit, vi cujus omnibus alienigenis aditus in Japoniam in perpetuum sub poena capitis interdictus est, Lusitani cuncti ex imperio ejecti, Batavis tamen in quo-

dam ejus loco mercaturam cum Japonensibus facere concessum, quam concessionem, ut deinceps quoque sibi conservarent, vilissimae Japonensium erga se agendi rationi se submiserunt. Iidem Batavi arcem, quam Christiani adhuc residui, in desperationem acti occupaverant, volente imperatore tormentis bellicis oppugnarunt. Isti tandem fame compulsi ex arce proruperunt, sed numero longe inferiores ab obsessoribus omnes trucidati sunt. Ita ecclesia Japonica anno circiter 1640. penitus extincta est.

Charlevoix histoire de l'etablissement, des progrès, et de la decadence du Christianisme dans l'empire du Japon. Relation du Japon et la cause de la persecution des Chretiens dans ses isles; in recueil des plusieurs relations et traités singuliers et curieux de Tavernier. P. III. Crasset histoire de l'eglise du Japon. Cordara historia societatis Jesu, P. VI.

§. 581. Ecclesia Madaurana.

In regno Madaurano, in angulo meridionali anterioris peninsulae Indicae sito, jam Franciscus Xaverius et alii missionarii, tum e societate Jesu, tum ex ordinibus mendicantibus evangelium quidem annuntiaverant; quoniam vero discrimine inter diversas hominum classes, Indis inviolabili, non observato, Parreas quoque, infimam et caeteris despectissimam classem constituentes, ad sacra Christiana admiserant, et cum iisdem conversabantur, non tantum superiores classes religionem Christianam refugiebant, sed etiam missionarii cunctique Europaei contemptum Indorum incurrerunt, unde factum, ut evangelium in illis regionibus progressus admodum exiguos faceret, et Franciscani nonnisi ignobilem ecclesiam ex inferioribus incolis in urbe Madaura collectam haberent. Ad istud igitur impedimentum removendum a. 1606. Robertus Nobili, seu de Nobilibus, Jesuita, nobilissimo genere Romano natus, ea accommodationis methodo uti coepit, ut Braminorum vestitu indutus, et secundum morem Indorum, poenitentiae vacantium,

vitam rigidam vivens, atque omnem cum Parreis et Europaeis conversationem fugiens, primo diversas Indorum linguas, scientias, et ritus disceret, dein illis instructus, et hos observans tanquam Braminus extraneus prodiret, nobilissimam suam prosapiam Indis nobilibus comprobaret, et ignobilium ac Europaeorum consuetudine porro abstinens, illos ad novam suam theologiam cognoscendam invitaret. Eloquentia et eruditione sua effecit, ut brevi tempore 70 Bramini, et ipse eorum praepositus Christo nomen daret, quorum exemplum progressu temporis quam plurimi ex reliquis quoque classibus secuti sunt. Conversis Robertus usum rituum Indicorum, quos et ipse observabat, concessit, e quibus praecipui erant: separatio diversarum classium, gestatio fasciae rubrae in collo et pectore, unctio frontis cum cinere, e fimo vaccino et ligno santalo parato, crebrae corporis lotiones et balnea. Verum cum hi ritus in quodam cum religione Indorum nexu positi sint, alii missionarii, et inter hos nonnulli etiam Jesuitae eorum concessionem, sicut et conversionis methodum, qua Robertus utebatur, improbarunt, et litem desuper ortam Romam detulerunt, ubi non minus vehementer in scriptis agitata est, eo quidem eventu, ut primo generalis praepositus societatis Jesu Roberto summam cautionem commendaret, deinde a. 1623. Gregorius papa XV. ritus illos, qui Malabarici vocari consueverunt, magnis cum restrictionibus, et nonnisi provisorio modo, conversis Indis indulgeret. Hinc Robertus qui a. 1656. Meliapuri mortuus est, alique Jesuitae conversionis opus consueta methodo per saeculi 17. decursum, eo successu continuarunt, ut illo exeunte ecclesia Madaurana ultra 150000 Christianorum complecteretur, inter quos plurimi vitam praeceptis evangelicis plane conformem gerebant.

Cordara lib. cit. Jouvency historia societatis Jesu. P. V.

§. 582. Instituta ad religionem Christianam
propagandam.

Quum religio Christiana tantos inter Gentiles progressus faceret, et ampliorum spes adesset, ad eos promovendos Gregorius XV. a. 1622. congregationem de propaganda fide constituit, i. e. consociationem, e tredecim cardinalibus, tribus praelatis et uno secretario compositam, cujus esset, omnia, ad fidem Catholicam ubique propagandam et conservandam pertinentia curare. Urbanus VIII. Gregorii successor non tantum congregationem istam redditibus, quos etiam nonnulli cardinales aliique suppeditabant, plurimum auxit, et magnis privilegiis instruxit, sed etiam a. 1627. collegium de propaganda fide ei addidit ac subjecit, i. e. seminarium, in quo diversarum nationum Asiaticarum et Africanarum heterodoxarum, velut Georgianorum, Nestorianorum, Armenorum, Coptorum, Aethiopum juvenes in linguis Orientalibus et in universa theologia instituuntur, eum quidem in finem, ut finitis his litterarum studiis in patriam suam, aut in aliam terram a congregatione de propaganda sibi assignandam revertantur, et religioni Romano-Catholicae ibi propagandae operam impendant. Huic seminario erigendo ansam dedit Joannes Vives, praelatus Romanus, natione Hispanus, qui in testamento omnes suas facultates una cum palatio decem juvenibus diversarum nationum commemorato modo instituendis dedicavit. Urbani pontificis frater, Antonius Barberini, cardinalis a S. Onuphrio, tot redditus eundem in finem suppeditavit, quot 30 juvenibus sustentandis sufficerent. Apud idem collegium typographia erecta est, in qua non tantum libri, ad linguas Orientales plerasque addiscendas necessarii, sed etiam catechismi, aliique libri religiosi in iisdem linguis in usum missionariorum typis excuduntur. Ad horum institutorum exemplum etiam in Gallia a. 1662. congregatio sacerdotum pro missionibus exteris regia

auctoritate fundata est, cui sub episcoporum et theologorum quorundam auspiciis accessit seminarium Parisiense pro missionibus ad gentes, in quo ex omnibus fere ordinibus, Jesuitarum, Dominicanorum, Franciscanorum, Capucinorum, Augustinianorum futuri fidei inter Ethnicos praecones instituebantur, et magno numero saeculo 17. et 18. inde prodierunt.

Urbano Cerri etat present de l'eglise Romain dans toutes les parties du monde. Aymon, prelat domestique du Pape Innocent XI. tableau de la cour de Rome.

§. 583. Religio Christiana in Africa.

Sicut in Asia et America, ita in Africa missionarii in terris, quas Europaei vel occupaverant, vel mercaturae causa adibant, evangelium hac periodo annuntiaverunt; sed conversiones breviter duraturas potius effecerunt, quam ecclesias stabiles condiderunt. Equidem in Congo et adjacente Angola, ubi Lusitani dominium quoddam supremum exercebant, Capucini conversiones superiori periodo coeptas continuare satagebant; sed feros incolas plerosque nonnisi ad recitandos quosdam fidei articulos, et ad ritus sacros peragendos perducere, minime vero ab idolorum cultu abstrahere valuerunt. Medio saeculo 17. ipsa quidem regina Zenghi religionem Christianam amplexa est, sed successores ejus idololatriae omnes inhaeserunt. Praeterea evangelium a missionariis praedicatum est ad promontorium viride, ad fluvium Senegal, ad montes Leoninos, in promontorio bonae spei, quod tunc Lusitani possidebant, in Monomotapa, cujus rex a. 1652. baptismum admisit, in littore Zanguebarico, in insula Madagascar. Verum partim incolarum ruditas, partim Europaeorum conatus, eorum terras sibi subjiciendi impedierunt, quo minus praeter singulorum conversiones integrae ecclesiae, longiori tempore durantes fundari possent.

Labat (Cavazzi) relation historique de l'Afrique occidentale, Cerri l. c.

§. 584. In America septentrionali.

Americae septentrionali religio Christiana potissimum per colonos Europaeos illata est, quibus progressu temporis etiam labores missionariorum, feris incolis evangelizantium accesserunt. In Florida et Canada Hispani jam saeculo 16. pedes fixerunt; posteriorem terram medio circiter eodem saeculo Galli occuparunt, et reliquo hujus periodi tempore tenuerunt, a quibus etiam nova Francia dicta est. Ibi Franciscani ab anno 1615. evangelium eo profectu praedicarunt, ut post 60 annos Quebeccae, terrae metropoli, episcopatus erigeretur. Neque postea labores missionariorum Gallicorum ibidem cessarunt. — Coloniae, e quibus hodiernae liberae civitates confoederatae in America septentrionali enatae sunt, saeculo potissimum 17. decurrente ab Anglis condebantur; et quidem priores anno jam 1583. in Virginia, et in terra novae inventionis (Newfoundland), quae vero ab anno demum 1603. sub rege Jacobo I. stabilitatem nactae sunt, a quo tempore praecipue in Virginia multi Angli consederunt. Deinde sub Carolo I. versus medium saeculum 17. multi ex sic dictis Puritanis alique, de praelata religione Episcopali, et de aucta potestate regia indignantes, relicta patria in regionibus maritimis Canadae vicinioribus, quae nomine novae Angliae comprehendebantur, sedes fixerunt, aliam praeter suam religionem non tolerantes. Anno 1632. coloni in terram a Maria compellatam migrarunt, omnis generis Christianos inter se tolerantes. Post 30. abhinc annos colonia, in honorem regis Caroli II. Carolina dicta, condita, et ob similem religionum tolerantiam brevi tempore incolis plurimum aucta est. Eodem circiter tempore Angli aliam in istis orbis partibus provinciam, in qua praeter ipsos longe plures Batavi, atque etiam haud pauci Germanici Protestantes, praecipue ex Palatinatu consederant, sibi subjecerunt, et novum Eboracum nominarunt. Anno

1681. Guilielmus Pen, 2000 Quakerorum in terram ab eo Pensylvaniam dictam duxit, quibus postea multi ex aliis nationibus et religionibus, ex Batavis, Gallis, Germanis, Suecis accesserunt. In his suis coloniis Angli jam mature de evangelio etiam inter feros aborigines propagando cogitarunt; quem in finem non tantum Joannes Eliot, qui a suis apostolus Indianorum vocari consuevit, a. 1646. in novam Angliam abiit, ubi non sine successu laboravit, sed etiam a. 1649. societas ad evangelium in nova Anglia propagandum auctoritate publica erecta, et a. 1661. a Carolo II. rege confirmata, atque ad reliquas quoque colonias Anglicanas extensa est, quae collecto aere, ablegatis missionariis, erectis ecclesiis et scholis rem Christianam inter pristinos incolae non parum promovit. Similia in insulis, Anglis subjectis fiebant, ubi hi non minus, quam Catholici in suis possessionibus, praecipue nigros servos ex Africa adductos ad Christi religionem convertere conabantur.²⁾

¹⁾ Cerri lib. cit.

²⁾ Biblioth. Britanniq. t. XXIII. Bentheim [neu eröffnete englischer Kirchen- und Schulenstaat. Acta hist. eccles. 2. Bd.

§. 585. Status ecclesiae Christianae in Sina.

In Sina ecclesia Christiana per decursum saeculi 17. continua incrementa cepit. Medio circiter hoc saeculo ipsa imperatoris Yung-lie mater, primaria ejusdem uxor, nec non unus ex ejus filiis, et 50 faeminae aulicae baptismum susceperunt. Imperator Chun-tschi, qui non multo post in solium evectus est, Adamo Schall, Jesuitarum in Sina tunc doctissimo, admodum favebat, praesidium tribunalis mathematici, quo hactenus eruditi Muhamedani gavisi fuerant, ei demandavit, atque etiam religionem Christianam plurimum venerabatur, duasque ecclesias Pekingi aedificari permisit. At eo post breve tempus mortuo gravis contra Christianos persecutio excitata est. Tutores enim filii ejus octennis, quibus eruditus quidam Sinensis persuaserat, Christianos

proditores esse in seditionem pronos, Mandarinos quosdam Christianos, omnesque missionarios, et in his ipsum Adamum Schall a. 1664. vinculis onerarunt, postea in urbem Canton relegarunt, anno autem sequenti decreverunt, religionem Christianam erroneam et noxiam esse, cujus doctores morte afficiendi sint, quod tamen executioni datum non est. Cum a. 1669. juvenis imperator Cang-hi ipse regimen suscepisset, religioni Christianae in Sina laetiora ac unquam affulsere tempora. Hic enim eximius cultor scientiarum, adeoque etiam Jesuitarum, in locum Schallii, interea mortui, alium Jesuitam, Ferdinandum Verbiest, praesidem tribunalis mathematici constituit, missionarios ad ecclesias suas redire permisit, Mandarinis munera adempta restituit. Collegium tamen supremum caeremoniarum, a quo ipse imperator quodammodo dependet, a. 1671. expresse vetuit, ne quis Sinensium religionem Christianam amplecteretur. Haec lex tam parum quidem observabatur, ut eodem anno ultra 20,000. Sinensium, et sequenti etiam princeps quidam, imperatoris consanguineus, et unus ex supremis belliducibus Christo nomen darent. Interim tamen gubernator cujusdam provinciae, Christiani nominis inimicus, ea lege usus est, ad gravem contra Christianos persecutionem excitandam, quin imperator id impedire posset. Attamen Jesuitis supplicantibus, et imperatore ac principe ejus consanguineo intercedente, collegium caeremoniarum a. 1692. commemoratam legem revocavit, et Christianis plenam religionis libertatem concessit. Nunc Jesuitae novos e Gallia socios adduxerunt; imperator autem, quem usu corticis Peruviani a febris liberarunt, intra palatii sui moenia amplissimam eis domum donavit, et ecclesiam magnificam extruxit.

§. 586. Lites de ritibus Sinensibus.

Interea non modicae lites de ritibus quibusdam Sinensium inter missionarios ortae sunt, quae sequenti

potissimum periodo ad ecclesiam Christianam in Sina diminuendam quam plurimum contulerunt. Sinenses nempe in propriis aedium suarum cubiculis tabulas in honorem majorum suorum defunctorum appensas habebant cum inscriptione: Sedes animae hujus aut illius defuncti. Coram his tabulis certo tempore prosternebantur, luminaria accendebant, thus concremabant, in mensis appositis flores, fructus, panificia etc. offerebant, imo animalia mactabant. Eosdem honores eruditi etiam Confucio exhibere solebant. Similiter omnes Sinenses coram cadaveribus consanguineorum prosternebant, luminaria ac thus accendere, et commemoratas res offerre in more habebant. Hos ritus Jesuitae, eo maxime moti, quod ipsi Muhamedani in Sina eos observabant, quod jam ante introductam idololatriam ibidem viguerunt, et quod Confucius ac defuncti neque dii, neque sancti a Sinensibus existimantur, ut mere politicos vel civiles considerabant, ac propterea Christianis quoque concedebant. At Dominicani, alique monachi, qui inde ab anno 1631. evangelii propagandi causa in Sinam venerunt, eos religiosos, adeoque quod superstitionem Ethnicam saperent, a Christianis omittendos censebant. Lite ab eis Romam delata primo quidem congregatio de propaganda secundum eorundem relationem ritus illos Christianis Sinensibus absolute interdixit, quod interdictum Innocentius papa X. a. 1645. solemniter confirmavit. At Jesuitae, qui post aliquot annos rem controversam secundum suos conceptus Alexandro VII. proponebant, ab hoc a. 1656. declarationem impetrarunt, ritus Sinenses mere civiles, adeoque Christianis concedendos esse. Hac decisione concordia inter missionarios in Sina restituta est, et usque ad annum 1693. perduravit, quo Carolus Maigrot, ex congregatione Lazaristarum in Gallia, vicarius apostolicus in Sinensi provincia Fo-kien decretum edidit, quo commemorati ritus, quasi ad idololatriam pertinentes, nec non usus vocabulorum Tien et Chang-ti de Deo, ut pote quae

quae coelum materiale designent, adeoque pantheismo faveant, Christianis Sinensibus interdicebatur. Innocentius XII., a quo Carolus Maigrot sententiae suae confirmationem petiit, a. 1699. novum rei controversae examen selectis quibusdam inquisitionis Romanae seu sic dicti sacri officii membris commisit, a quibus vero hac periodo nondum sententia lata est.

Du Halde lib. cit. Leibnitii novissima Sinica. Daniel histoire apologetique de la conduite des Jesuites dans la Chine, in ejusdem recueils des divers ouvrages etc. Histoire des differands entre les missionnaires, touchant le culte, que les Chinois rendent a leurs encetres et a l' idole Chin-hoan.

§. 587. Religio Christiana in India posteriori.

Etiam Indiae posterioris regnis quibusdam evangelium saeculo 17. missionariorum studio illatum est. Equidem in Tunkingum, cujus reges supremum Sinensium dominium tum agnoscebant, anno primum 1626. Jesuitae, Christum praedicaturi venerunt. Horum praecipuus erat Alexander de Rhodes, qui velut auctor ecclesiae Tunkingensis consideratur. Ipse ejusque socii, et qui post horum a. 1630. discessum ex eadem societate Jesu in Tunkingum venerunt, tam prosperum laborum suorum successum habuerunt, ut a. 1639. jam ultra 80,000 Christianorum in isto regno numerarentur. Saepius quidem persecutiones aut vexationes contra eos excitabantur; speciatim a. 1666. Christi religionem amplecti sub gravi poena interdictum est. His non obstantibus ea ulteriores continuo progressus fecit, ita ut posterioribus saeculi 17. annis major regni pars sacris Christianis addicta esset. — In Cochinchinam religio Christiana anno demum 1664., pariter Jesuitis auctoribus introducta, brevique tempore a multis incolis adoptata est. — In regnum Siamense Dominicani quidem jam 16. saeculo fidem Christianam introducere conati sunt, sed resistentibus Muhamedanis, quorum ibi magnus est numerus,

parum effecerunt. Elapsis abhinc ultra centum annis, Constantio quodam Graeco, qui olim in Gallia fuerat, et postea in Siam delatus primarius hujus regni administrator evaserat, foederis spem faciente, Ludovicus XIV, rex Galliae a. 1685. legationem in Siam misit, regemque ad foedus et evangelium invitavit. Is quidem missionariis, qui cum legato advenerant, et scientiis mathematicis commendabantur, evangelii praedicationem permisit, ipse vero avitae religioni inhaesit. Missionarii non quidem fructibus praedicationis caruerunt; cum vero Galli, adductis post tres annos militibus et tormentis bellicis pedem in regno figere conarentur, procères facta conjuratione Constantium administrum, ipsumque regem interfecerunt, Gallos autem una cum missionariis e regno ejecerunt. Nihilominus etiam post haec evangelium in Siam non sine fructu praedicatum est. Sic religio Catholica in omnibus, quibus justo modo praedicabatur, populis, utut moribus, ingenio, animo diversissimis, numerosos assecclas nacta, eoque vere Catholica, i. e. omnium cujusvis aetatis ac regionis hominum indigentis conveniens comprobata est.

Cerri lib. cit. Tachard voyages de Siam. Deslandes histoire de M. Constance, premier ministre du roi de Siam.

§. 588. Religionis hostes inter ipsos Christianos.

Dum Christiani religioni suae inter populos Ethnicos in terris remotissimis propagandae operam dabant, inter eos ipsos haud pauci emergebant, qui Christianam, imo omnem religionem ore et calamo diversimode impugnarent, multosque ex sic dictis cultioribus et litteratis hominibus ad eam abjiciendam seducerent. Ejusmodi primo inter Italos erant, idque jam superiori perido a medio circiter saeculo 15. Seductionis fomentum subministravit philosophia Aristotelica, cujus existimatione et amore multi ultra modum capti, eorum, quae Christianae, imo omni religioni adversa continet, approbatio-

nem, facta distinctione inter veritatem philosophicam et theologicam, cum professione religionis Christianae combinare conabantur. Quemadmodum autem scholastici distinctione illa utentes, pro firma sua ad religionem Christianam adhaesione, sincere agebant, ita humanistae, quorum nonnulli philosophiam Aristotelicam, ex ipso fonte haustam, velut oraculum divinum colebant, eadem distinctione nonnisi suam doctrinarum Christianarum abjectionem velabant, et contra potestatis ecclesiasticae animadversionem se tutos praestabant. Ex ejusmodi philosophis Aristotelicis praecipuus erat Petrus Pomponatius, Italus, qui Patavii et in aliis Italiae urbibus philosophiam summa cum laude docuit, et in scriptis suis de animi immortalitate, de fato, libero arbitrio, praedestinatione et providentia divina, Dei existentiam et providentiam, animi immortalitatem et voluntatis humanae libertatem incertam reddidit, ecclesiae insuper illudens, cum assertiones suas ejus judicio se subicere profiteretur. Caeterum a. 1525. moriens ad veram religionem rediisse creditur. — Quemadmodum philosophiae, ita universae antiquorum Graecorum et Romanorum litteraturae, quae tunc restaurabatur, et institutorum istis populis priorum amor nonnullos, quibus rerum novitas, et dictorum elegantia super omnia erat, ad venustatem et sapientiam Ethnicam Christianae praeferendam traduxit. Hujus rei exemplum praebet Pomponius Laetus, qui Romulo aram extruxit, et religionem Christianam Barbaris convenire dixit. — Morum corruptela, tunc temporis longe maxima, et in hac immodicus luxus, religioni nunquam amicus, animos persuasioni irreligiosae facile aperiebat, quemadmodum abusum ecclesiasticorum multitudo et magnitudo, superstitio crassa et frequens late propagata, opinionum theologicarum magnus numerus ac deformitas, praetextum speciosum, religionem Christianam totam abjiciendi suppeditabant. — Lutherus alique eam quidem nonnisi purgandam suscipiebant; at audacia, qua spreto

ecclesiae universalis magisterio ac iudicio, doctrinas et instituta, omnibus retro saeculis sacra abjiciebant, et ea sola, quae sibi veriora videbantur, retinebant, imo cuiusvis spiritui privato potestatem, fidei morumque doctrinas definiendi adjudicabant, sane multum contulit, ut alii ulterius progredierentur, et vel alterum adhuc religionis Christianae fontem, s. scripturam, quae et ipsa ab ecclesia tradita erat, rejicerent, vel plures adhuc doctrinas, quas sic dicti reformatores inter essentielles retulerant, expungerent. Inde erat, quod non multo post novationum religiosarum initia diversis in locis antitrinitarii surgerent, et circa annum 1546. Vincentiae societas litteratorum eum in finem coalesceret, ut s. scripturae effatis ad trutinam rationis humanae vocatis, characteristicas religionis Christianae doctrinas intellectui impervias eliminaret.

§. 589. Ex-Italis.

Societate Vincentina detecta et dissipata, ii qui potestatis publicae manus evaserant, per diversas Europae partes dilapsi, aliis in regionibus, praesertim in Polonia principia sua antichristiana propagabant. Nihilominus per reliquam saeculi 16. et priorem 17. partem complures religionis Christianae hostes in Italia perseverabant, et virus suum in occulto diffundere conabantur. Tales erant: Jordanus Brunus, Nolanus, qui deserto Praedicatorum ordine per Galliam, Helvetiam, Germaniam, et Angliam vagans, modo Calvinii, modo Lutheri placita profitebatur, re vera autem pantheismo, quem cum emanationis aeternae systemate conjunxit, addictus erat. In Italiam reversus Venetiis comprehensus, et Romae a. 1600., cum retractare nollet, concrematus est. Cosmus Ruggierus, Florentinus, quem Catharina Medicea, Galliae regina qua astrologum ad aulam suam vocavit, et abbatia donavit, propter atheismum, quem adhuc in mortis articulo professus est, sepultura ecclesiastica privatus. († 1615.) Julius Caesar, proprie Lu-

cilius Vanini, Taurisani in regno Neapolitano natus, qui, postquam varias terras oberrasset, tandem Tolosae in Gallia, ubi artem medicam, philosophiam, et theologiam docebat, propter dispersas a se doctrinas, Catholicae, imo omni religioni adversas, a. 1619. concrematus est. Ex scriptis ejus tales doctrinas praecipue continent 4 libri de admirandis naturae reginae, deaeque mortalium arcanis, in quibus maximum de religione non tantum revelata, sed etiam naturali incertitudinem et indifferentiam prodit, Christianam a concursu Jovis et solis derivat, omniaque miracula sive ex magia, sive ex phantasia vividiori explicari posse dicit. Idem ad mortem condemnatus coram senatu Tolosano confessus est, se inter et alios viros litteratos Neapoli convenisse, ut diversas terras peragrantes principia atheistica per totam Europam disseminarent. Horum plerique quemadmodum ea, quae non intelligebant, religionis mysteria rejicientes altiorem sapientiam et mentem a superstitione liberam jactabant, caeterisque sibi non assentientibus ignorantiam et stultitiam impingebant; ita ab altera parte, ut de perversis eorum moribus nihil dicatur, magiae et astrologiae somniis superstitiosissimis indulgebant.

§. 590. Ex Gallis.

Majori numero religionis adversarii in Gallia pulularunt, quo complures Italicorum fugiebant, et satis mature proselytos multos nanciscebantur. Hi religionem variis armis impetebant. Alii in operibus, diversa tractantibus, dum in superstitionem, abusum, monachos, sacerdotes irrisionibus et cavillationibus invehi videbantur, reapse religionem ipsam contemptui exponebant. Ex his erant: Stephanus Doletus, typographus, simulque rhetor ac poeta, a. 1546. tanquam atheista concrematus; Franciscus Rabelais († 1553.) cujus scripta etiam nugis obscoenis scatent; Henricus Etienne seu Stephanus, pariter typographus, († 1598.) qui irrisiones

suas contra religionem Christianam sub forma apologiae fabularum Herodoti proposuit. Imo exeunte saeculo 16. multi humanistae in Gallia atheismum vel deismum foventes in societatem coaluerunt, ut junctis consiliis eo magis eundem propagarent; quos inter notatu dignior est poeta Viaudus, Theophilus inter socios dictus, cujus parnassus satyricus per carnificem concrematus, ipse vero e Gallia relegatus est. — Alii religionem Christianam impugnantes philosophorum in morem agebant. Ex his erat Joannes Bodinus, juris consultus († 1596.) qui praecipue in suo colloquio heptaplomeri de abditis rerum sublimium arcanis, indifferentiam in religionis negotio, et vilipensionem Christianismi manifestavit. In eo enim inter alia dixit, nihil obstare, quo minus plures dii colantur, solem adorantes a Deo praemiis afficiendos esse, antiquissimam religionem esse optimam, eam scilicet, quam Deus cum sana ratione animo humano indiderit, omnes religiones Deo gratas esse; quas cum inter se confert, Christianam ceu vilissimam sistit. Historiam Jesu Christi incertam pronuntiat, ipsique diversimode irridet, conjunctionem naturae humanae cum divina fieri posse negat, et divinam Trinitatem e philosophia Platonica repetit. — Anno 1621. sex viri conjunctionem de religione Christiana eliminanda et naturali introducenda inierunt, et Burgofonte de mediis, quibus consilium istud efficiendum sit, deliberarunt, quam tamen conspiracy alii confictam esse contendunt.

§. 591. Continuatio.

Rex Ludovicus XIV. qui a. 1661. ipse regni habenas capessit, ad incredulitatem et contemptum religionis promovendum non uno modo contulit. Prioribus enim regiminis annis praeter alia ejus studium, litteras et artes liberales ad summum florem perducendi, hunc quoque effectum habuit, ut inter veros et honestos viros eruditos etiam tales pullularent, qui phan-

tasiae et sensuum oblectamentis inservientes, et propter philosophiam leviter gustatam, ingenium illustratum in despectu religionis ponentes, hunc ipsum in variis scriptis, poetici maxime generis, aliis quoque communicare studebant. Ejusmodi erant: Linierus, poeta, quem atheum de Sylvanecto vocare solebant, quemque vir quidam eruditus nonnisi contra Deum ingenium habuisse dixit; Dionysius Vairasse, qui a. 1677. historiam Severamborum edidit, quem populum eum in in finem confinxit, ut sub hoc velamine historiam ecclesiae Christianae traducere, ipsamque hujus ecclesiae religionem despectam reddere posset, quod idem fecit Bernardus de Fontenelle († 1757.) in descriptione insulae Borneo, a. 1684. primum typis vulgata. Hoc historiarum fictiarum, fabularum Romanensium, itinerariorum etc. schemate plures inter Gallos ad animos a religione abalienandos utebantur. Posteriori Ludovici tempore, cum id genus litteratorum apud aulam non amplius in pretio esset, ii indignatione et invidia commoti jam junctis consiliis contra clericos, imprimis Jesuitas, et contra ipsam religionem, in quibus causam, cur ipsi nunc negligenter deprehendebant, ore et calamo declamabant, quibus eorum coeptis acres lites, inter Jesuitas et Jansenistas tunc agitatae, et morum corruptela, jam admodum magna, et late inter ipsos clericos diffusa, non parum subveniebant. Hinc indifferentismus et irreligio continuo latius inter Gallos serpebat, ad cujus propagationem posteriori saeculi 17. tempore plurimum contulit Petrus Bayle, filius praedicatoris Hugonottae, qui postquam ab ecclesia Catholica, ad quam juvenis transierat, ad suos reversus fuisset, primum Sedani, dein sublata hic schola, Rotterdami munere professoris philosophiae functus est. († 1706.) Illic vir, qui eruditione quidem et ingenii acumine eminebat, sed et libidine, de rebus historicis, dogmaticis et moralibus dubitandi laborabat, scepticismum et atheismum haud obscure proficebatur aliisque propinabat,

praecipue in suo dictionario historico-critico, latissime propagato, in quo de omnibus omnium gentium et temporum hominibus insignioribus notitiae historicae suppeditantur, iisque observationes diversissimae, plerumque tamen fidei historicae, religioni, et doctrinae morali inimicae admiscuntur. Religioni ipsi crimina ab ejus asseclis commissa imputavit. Superstitionem atheismo pejorem dixit, et virtutem cum isto facilius, quam cum illa consistere contendit, ad quod probandum honestissimos, quos invenire poterat, atheos cum perversissimis supertitiosis comparavit. Idem argumentum ex consensu populorum et ex conceptibus homini innatis pro Dei existentia deduci solitum, nullius valoris esse ostendere conatus est, atque rationi humanae vim abnegavit, in rebus ad religionem pertinentibus ad certitudinem perveniendi, specie quidem, ac si propterea revelationi soli inhaerendum esset, reapse autem, ut, cum revelationem pariter incertam redderet, omnem religionem inanem esse demonstraret. Systema Manichaeorum omnium firmissimum et in ipsis bibliis contentum declaravit. Denique veram et falsam Dei cognitionem ex diversa hominum diversorum natura dependere, utramque meriti et imputationis expertem, nec certis criteriis ab invicem distinguendam esse docuit, idemque fere de vitio ac virtute pronuntiavit.

§. 592. Ex Batavis.

In Batavia altero saeculi 17. dimidio Judaeus quidam, nomine Spinoza prius revelatae, postea omnis religionis adversarium se exhibuit. Cum propter sententias suas heterodoxas a Judaeis excommunicatus esset, ad Christianos tamen non transivit, sed tantum nomine suo Hebraeo Baruch in aequivocum Latinum »Benedictus« mutato, philosophiae studio totam suam vitam, plerumque Hagae in Hollandia dedicavit, ejus subsidia arte quadam sibi comparans. († 1677.) Sententias, revelatae religioni adversas protulit in suo tra-

ctatu theologico-politico, in cuius fine secundum consilium huius operis comprobare nititur, in libera civitate cuivis libertatem esse oportere, ea, quae sibi placeant, non tantum cogitandi, sed etiam dicendi. Inter alia ibi dicit, doctrinas theoreticas prophetarum nihil ad nos attinere; sub Spiritu s., quo repleti fuisse dicuntur, eorum dotes praestantiores, vividiorum phantasiam, et vitae pietatem intelligendam esse; miracula non esse, nisi eventus naturae insolitos, a plebe altiori causae adscriptos; quae in s. scriptura legibus naturae contraria inveniantur, ab hominibus impiis inserta fuisse; libros v. f. tempore, cui eorum origo tribuitur, longe juniores esse; apostolos, prophetis inferiores, nonnisi naturales suas de religione cognitiones tradidisse; ad fidem non tam veras quam pias doctrinas requiri; summam doctrinae in sacris litteris traditae hanc esse: »est Deus, aeternus, omnipraesens, omnium rerum dominator et dominus, iustitiae et amoris exercitio colendus, quod qui fecerint, beatitudinem coelestem consequentur, poenitentibus a Deo peccata condonantur.« Sed proprium religionis Spinozae systema continetur in opere, post ejus mortem demum in lucem emisso, cui titulus: ethica, more geometrico demonstrata. In eo pantheismum tradidit, cuius principalis propositio haec erat: non esse, nisi unicam substantiam, eamque Deum, infinitae extensionis et infinitae vis cogitandi; omnes res in hoc mundo, et omnia, quae in eis accidunt, non esse, nisi modificationes unicae illius substantiae; omnia ergo in Deo esse et ad Deum pertinere; pro hoc animum humanum partem esse infinitae vis cogitandi divinae. Huic systemati convenienter etiam libertatem voluntatis humanae et fines rerum, actionumque humanarum moralitatem negavit. Non deerant, qui huic Spinozae systemati assentirentur, illudque amplius explicarent et exornarent. Ex his praesenti adhuc periodo innotuerunt: Lucas, medicus Hagae; Abrahamus Johanson Kuffelaer, jurisconsultus Ul-

trajectensis; Henricus Wyermar, mercator Amstelodamensis. At vero haud paucis Spinozismus immerito adjudicatus est.

§. 593. Ex Anglis.

Serius irreligio in Anglia prorupit, sed eo liberius et vehementius abhinc grassata est. Multiplices lites, quae in isto regno inter numerosas factiones ecclesiasticas de diversis et haud raro minutis rebus, ad religionem relatis, magna plerumque vehementia et persecutionis studio, labente potissimum priori saeculi 17. dimidio agitabantur, non exiguum offendiculum praebebant, animosque eorum, qui vel supra vulgus sapere volebant, vel in vitam solutionem propendebant, facile a religione Christiana avertere poterant. Cum dein Carolus II. qui non multo post medium ejusdem saeculi ad regnum pervenit, morum dissolutorum, et religionis vilipensae ac irrisae exemplum praeberet, aulici et cultiorum hominum plurimi eo magis illud sequebantur, quo molestius severior habitus religiosus externus, quem Cromvelli usurpator introduxerat, eis acciderat. Idem rex Carolus, inter Catholicos in Gallia diu versatus, horum religioni eo magis favebat, quod ejus uxor et frater eidem addicti essent, atque jam, quo laetiores ei sortem pararet, latissimam tolerantiam, et illimitatam fere de religione scribendi libertatem in Angliam introduxit. Hac libertate multi usi sunt ad sua animi sensa, religioni Christianae inimica, scriptis exponenda, et ad alios plurimos propaganda. Duplicis autem potissimum generis erant, qui inter Anglos religionem illam impetebant; alii namque serias de ejus veritate disquisitiones instituebant, alii levioribus joci et leporis armis contra eam pugnant, iisque plures quam illi ad defectionem seducebant. Ex posterioribus erant: Joannes Wilmot, comes Rossensis, non minus vitiosus, quam ingeniosus, qui carminibus et libellis religioni irridebat, morti tamen

anno 1680. proximus, peccata sua deflevit, et ad fidem in Christum reversus est. Antonius Asley Cooper, comes de Shaftesbury († 1715.) qui de religione non minus, quam de aliis rebus gravissimis ridere solebat, nonnisi illud verum haberi volebat, quod ridiculum reddi non possit, attamen in ipsis Christi miraculis et sermonibus haud pauca jocosa deprehendit, apostolos autem eorumque scripta contempsit, et expectationem alterius rerum post mortem status non tantum erroneam, sed etiam noxiam esse ostendere conatus est. Alii, etsi non directe religionem Christianam impugnarent, talia tamen proferebant, quibus persuasio de ejus veritate in animis hominum leviorum aut imperitorum labefactari poterat; velut Bernardus Connor, Hibernus, medicus, ab ecclesia Catholica ad Anglicanam transgressus, Cantabrigiae et Oxonii professor († 1696.), qui pleraque miracula biblica ex scientiis suis physicis explicare praesumsit; Joannes Locke, celebris philosophus († 1704.) qui religioni Christianae solam de Jesu Messia doctrinam peculiarem esse contendit; Joannes Craig, Scotus, mathematicus, qui probabilitatem historiae Jesu eo magis decrescere statuit, quo magis tempus vitae ejus recedat, annumque jam definivit, quo penitus defectura esset.

§. 594. Continuatio.

Inter illos, qui disquisitionibus philosophicis religionem Christianam aggressi sunt, primus fuit Eduardus Herbertus, Baro de Cherbury. Is, qui aliquamdiu munere legati apud aulam Gallicam fungebatur († 1648.) jam priori saeculi 17. tempore in libro, de veritate inscripto, systema quoddam religionis naturalis proposuit, docens, revelationem haud necessariam, imo ne utilem quidem esse, et veram religionem universam, quinque propositionibus comprehendi, quas conceptus generales vocavit, quia in omni religione et apud omnes omnium temporum viros cultiores eas sibi depre-

hendisse visus est. Erant autem sequentes: est Deus, summe potens, summe beatus, rerum omnium finis, auctor bonorum omnium, aeternus, infinite bonus, justus et sapiens. Ei cultus religiosus exhibendus est, ad quem pertinent preces, gratiarum actiones, oblationes, ecclesiae ac proprii religionis ministri. Optima pars adorationis, Deo debitae, consistit in recta virium hominis spiritualium conformatione. Omnia vitia et crimina poenitentia expiantur. Post hanc vitam praemia et poenae erunt. Revelationem Herbertus nonnisi eam admittendam esse statuit, quae cuivis ipsi obtigerit; talem et sibi revera obtigisse affirmavit, narrans, sibi de libro suo vulgando incerto, et signum a Deo precato mox sereno coelo et aere quieto susurrum amoenum, approbativum scilicet, exhibitum fuisse. — Post Herbertum Thomas Hobbes, communiter philosophus Malmesburiensis dictus, († 1679.) non tantum revelatam, sed omnem fere religionem in suis scriptis rejecit, inter quae notatu dignior est ejus *Leviathan*, sive de materia, forma, et potestate civitatis ecclesiasticae et civilis. Deus Hobbesio nihil erat, nisi occulta prima omnium motuum causa, quam homo ex principiis rationis theoreticae statuere debeat, cujus autem proprietates prorsus non possit cognoscere. Religionem omnem ex timore, ex consuetudine, ea, quae timentur, colendi, ex ignorantia derivavit. Omnes affectus et passionibus humanas, indeque nascentes actiones in se, et extra consociationem civilem indifferentes esse, et discrimen inter bonum et malum morale ex definitione potestatis civilis descendere contendit. Supremo civitatis rectori incircumscriptam potestatem adjudicavit, ex qua etiam s. scripturam authentice interpretari, eiique auctoritatem divinam et vim obligatoriam indere, fidem praescribere, at vero ad hanc quoque abnegandam (salva tamen semper interna) obligare possit. Tales doctrinae, quantumcunque exorbitantes, et dignitatem salutemque humanam laedentes, tamen novitate sua et

auctoris audacia, fiducia, ac stylo eleganti haud paucos assecclas nactae sunt. Sententias Herbertianis similiores proposuit Carolus Blount, nobilis, qui, quod defunctae uxoris suae sororem conjugem accipere legibus prohiberetur, a. 1693. ipse se interemit. Is primo, quo originem religionis Christianae suspectam redderet, vitam Apollonii Tyanensis a Philostrato conscriptam edidit, lectores ad hunc cum Jesu Christo comparandum inducturus. Praeterea in epistola ad se ipsum directa systema religionis naturalis ab Herberto propositum repetiit, et quinque illius propositionibus has duas addidit: Deum providum esse mundi rectorem, et obedientiam erga eum in observandis sanae rationis dictaminibus consistere. In aliis quoque scriptis, velut: anima mundi, religione laici, oraculis rationis, doctrinas religioni Christianae adversas tradidit. Alio modo eandem religionem aggressus est Joannes Toland, Hibernus, qui 16 annos natus a Catholica defecit, et postquam ad altiorem in republica gradum emergere frustra tentasset, malaque rei domesticae administratione facultates suas dissipassét, libris scribendis victum sibi parare studebat, diuque multas Europae terras oberrabat. Is primum in libro: religio Christiana non misteriosa, nihil, quod intellectum humanum excedat, in s. scriptura contineri ostendere conatus est. Dein hac adhuc periodo occasione scriptorum Joannis Milton a se editorum genuinitatem librorum n. t. in dubium vocavit. Reliqui contra religionem insultus sequenti periodo ab eo facti sunt.

§. 595. Ex Germannis. Media scriptis irreligiosis opposita.

Inter Germannos irreligio hac quidem periodo progressus ampliores nondum fecit, siquidem etiam Protestantes ad suum religionis systema conservandum, libertatem, contra illud docendi et scribendi minime concedendam esse intelligebant. Singuli tamen inter

eos non defuerunt, qui doctrinas foverent aliisque communicarent, religioni Christianae adversas. Etiam si enim, quae Matthias Knutz de societatibus conscientiariorum, i. e. libere de religione sentientium et suam solummodo conscientiam sequentium, quae Jenae, et in omnibus urbibus majoribus existerent, annuntiavit, conficta essent; ipse tamen religioni Christianae vix additus erat. Christianus Knorr a Rosenroth, cancellarius Solisbaccensis († 1689.) historia Severamborum in linguam Germanicam translata, aliisque scriptis editis, religioni Christianae adversis, indifferentem in religionis negotio se exhibuit; Fridericus autem Guilielmus a Stosch, qui amplo munere publico Berolini fungebatur, († 1704.) in libro, cui titulus: concordia rationis et fidei, seu harmonia philosophiae moralis et religionis Christianae, doctrinas Spinozae et Hobbesio proprias proposuit. — Quod jam attinet effectum, per scriptores Deistas et Atheos, hactenus commemoratos, et alios non commemoratos, qui sententias suas sine dubio etiam oretenus communicabant, productum, in majoribus Italiae, Galliae et Angliae urbibus non exiguus virorum semieruditorum et cultiorum numerus a religione Christiana abstractus, viaque patefacta est, qua sequenti periodo longe major in pluribus terris et locis ab eadem abstraheretur. — Ad hos irreligionis progressus cohibendos tum a viris privatis scripta apologetico-polemica composita, tum a potestate civili et ecclesiastica severiora media adhibita sunt. Sic commemoratus Stoschii liber suppressus, et contra eum lecturos aut retenturos gravis pecuniae mulcta et castigationes corporales statutae sunt, auctor vero custodiae traditus, et nonnisi postquam retractasset, libertati restitutus est. In Italia et Gallia nonnullos religionis hostes concrematis fuisse, jam data occasione narratum est. In Anglia plures ex assertionibus Hobbesianis ab utraque universitate damnatae, earumque defensores ad eas abjurandas adacti sunt. In eadem terra

liber Tolandi, „religio Christiana non misteriosa,“ jussu potestatis publicae per manum carnificis palam concrematus est. Ibidem Robertus Boyle, comes Hibernus, qui totum vitae suae tempus et amplas divitias suas naturae cognoscendae et religionis promovendae studiis impendit, in testamento suo a. 1691. fundationem fecit, vi cujus quotannis certa pecuniae summa illi datur, qui in certa ecclesia Londinensi octo orationes ad religionem Christianam contra incredulos defendendam habuit. Sed his mediis sinceri potius Christi cultores in fide sua firmati, quam homines, in irreligionem proni ab ea retenti vel revocati sunt.

Caput secundum.

De fatis doctrinae Christianae.

§. 596. Primi motus per Lutherum excitati.

Cum praecipui theologi hujus periodi eorumque opera in historia theologiae commemoranda sint, iis hic praetermissis mox ad fidei controversias et haereses, quibus doctrina Catholica opponebatur, accedimus. Primariae, a qua novam periodum inchoamus, occasio haec erat. In commendandis indulgentiis, quas Leo papa X. pro aere, ad bellum contra Turcos, et ad structuram templi, Romae divo Petro sacri conferendo fidelibus obtulerat, praedicatores ad hoc negotium destinati, imprimis Joannes Tezel, Dominicanus Pirnensis in Saxonia, excessus committebant, verae poenitentiae adversos. Iis se opponebat Martinus Lutherus, a. 1483. Islebiae in Thuringia natus, Augustinianus Erfordiensis, tunc temporis in universitate Wittenbergensi, nuper erecta, professor theologiae, quam deserta scholasticorum methodo, potissimum e s. scriptura tradebat, cu-

jus studio jam multo abhinc tempore maxime delectabatur, quapropter etiam Graecae et Hebraicae linguae operam navabat. Eidem confessiones excipienti occurrebant, qui indulgentiis a se acquisitis freti, nullum de peccatis dolorem prodebant, et poenitentiae opera suscipere recusabant. Igitur Lutherus in sermone ad sacram concionem dicto, et typis quoque vulgato, non tantum indulgentias vilipendit, sed etiam tres, quas ad poenitentiam theologi requirebant partes, contritionem, confessionem, et satisfactionem in s. scriptura, quae nonnisi dolorem de peccatis et emendationem exigat, fundari negavit. Non multo post, pridie festi omnium sanctorum a. 1517. valvis ecclesiae collegiatae Wittenbergensis, ad quam die isto propter indulgentias ibi lucrandas magnus concursus fiebat, 95 theses, disputationi destinatas affixit. In his asserebat, indulgentiis nonnisi poenas ecclesiasticas seu opera satisfactoria remitti; pontificem animabus in purgatorio nonnisi per modum suffragii succurrere posse, quod quilibet parochus non minus possit; Christi sanctorumque merita non esse thesaurum, e quo pontifex indulgentias concedere possit, id eum posse ex potestate clavium, quae vero ad purgatorium non extendatur; quemvis Christianum sola contritione plenam culpae et poenae remissionem a Deo impetrare, et pontificis condonationem nonnisi declarationem remissionis a Deo factae reputandam esse. Caeterum Lutherus in suis thesibus exorbitantes et moralitati inimicas illorum, qui indulgentias praedicabant, de iisdem doctrinas censura notavit. Illud vero praetereundem non est, eum in suis assertionibus parum sibi constitisse. Sic thesi tertia concessit, Christi effatum de poenitentia agenda non tantum de interna animi emendatione, sed etiam de variis carnis mortificationibus ea producendis intelligendum esse, et nihilominus Deum nullas a peccatore resipiscentem mortificationes exigere contendit. Propositione 49. concessit, indulgentias utiles, eosque anathematizandos

matizandos esse, qui contra veritatem indulgentiarum apostolicarum loquantur, cum tamen alio loco dixisset, iis imperfectionem moralem foveri, eas propter tepidos tantum tolerandas esse. Ex his omnibus concludere licet, eum jam tum de universa poenitentia systema tenuisse, a doctrina Catholica alienum, quod ab initio dictionibus orthodoxis hinc inde aspersis occultare studebat. Et quo invidiosum ac periculosum haeretici nomen a se arceret, in protestatione, thesibus suis addita, declaravit, sibi non esse in animo, quidquam asserere, quod s. scripturae, ecclesiae patribus, sacris canonibus, et pontificum decretis adversetur, cum tamen eum minime fugeret, doctrinam de thesauro meritum in quodam decreto Clementis VI. prostare. Similiter quidem protestatus est, se cunctas assertiones suas iudicio superiorum subicere, solius disputationis causa a se propositas. Quam parum autem iudicio improbativo se submiserit, eventus abunde docuit.

§. 597. Continuatio.

Cum plurimorum per Germaniam animi indulgentiarum pontificiarum annuntiatione, brevi tempore saepius repetita, pecunia a lucraturis exacta, et abusibus a praedicatoribus commissis, ipsique vulgo perspectis offensi, insuper a pontificibus propter malos quorundam mores, tributa ab eis exacta, et abusus non sublato haud parum abalienti essent; theses Lutheri huic animorum statui congruentes, et non minori varietate, quam energia aculeis plena propositae, brevi tempore per universam Germaniam propagatae et a multis approbatae sunt. Ex theologis autem mox plures calumniam contra eum strinxerunt, velut idem Tezelius, Sylvester Prierias, pariter ex ordine Praedicatorum, Romae sacri palatii magister, Jacobus Hoogstraten, et ipse Dominicanus Coloniensis, ac pravitate haereticae inquisitor, Joannes Eck, theologiae in universitate Ingolstadiensi professor, et celeberrimus fere theol-

logorum scholasticorum in Germania. Sed nimiae eorum assertiones studiumque ipsos abusus, vulgari intellectui pervios defendendi, numerum eorum, qui Luthero assentiebantur et favebant, potius auxit. Ipse adversariis suis respondere non omisit, qua in re magnam animi vehementiam et propensionem in convitia ac irrisiones prodidit, et in prooemio adnotationum suarum in librum Prieriae, pontificem jam antichristum, Romam Babylonem, et aulam pontificiam synagogam Satae appellavit, ibidemque conciliorum oecumenicorum infallibilitatem negavit. Alia praeterea scripta, maxime in usum populi, labente anno 1518. vulgavit, nominatim duos sermones de poenitentia, in quorum altero asserebat, neminem hominum peccata remittere, remissionem autem a Deo factam non solum sacerdotem, sed quemvis Christianum annuntiare posse. In comprobatione autem thesium suarum, quam eodem anno contra promissum, episcopo Brandenburgico, ordinario suo datum, nomine resolutionum edidit, conciliis oecumenicis jus, fidei dogmata statuendi, abnegavit, et ecclesiam reformatione indigere, hanc vero a nemine hominum tentandam, sed soli Deo relinquendam esse affirmavit.

§. 598. Conamina, Lutherum ad ordinem redigendi.

Resolutiones illas Lutherus etiam pontifici transmissit una cum epistola, in qua coepta sua excusavit, et in fine se totum pontificis arbitrio subiecit, ejus vocem ceu vocem Christi se consideraturum, imo ne mortem quidem, si hanc pontifex ipsum meruisse judicaverit, se recusaturum dixit, cum tamen paulo superius, se revocare non posse affirmasset. Leo de motibus, per Lutherum excitatis aliunde edoctus, ut hunc ad rationem reddendam evocaret, suo in comitiis, a. 1518. Augustae Vindelicorum celebratis legato mandavit. Erat is Thomas, archiepiscopus Panormitanus et cardinalis,

a Cajeta, urbe patria vulgo Cajetanus dictus, theologorum suae aetatis fere primarius, sed cum ex ordine Praedicatorum esset, partium studii suspectus. Postquam Lutherus eodem anno 1518. Augustae, ubi legati Friderici, Saxoniae electoris, hoc mandante, illius securitati prospiciebant, comparuisset; cardinalis ab eo postulavit, ut errores suos retractaret, speciatim hos: sine fide non percipi gratiam sacramenti eucharistiae, et: Christi, sanctorumque merita non constituere thesaurum ecclesiae pro indulgentiis. At Lutherns retractationem constanter recusavit, et quamquam concesserat, in duabus bullis pontificiis doctrinam de thesauro meritorum propositam esse, tamen in sua protestatione, cardinali tradita, dixit, se sibi non esse conscium, aliquid docuisse, quod pontificum decretalibus adversetur. Caeterum doctrinas suas ecclesiae decisione subiecit, atque si adversariis suis silentium foret impositum, de indulgentiis deinceps se taciturnum esse promisit. Quum vero cardinalis his omnibus non acquiesceret, sed retractationem urgeret, et recusanti ejusque asseclis excommunicationem et interdictum minaretur; Lutherus coram notario et testibus, a papa non bene informato ad melius informandum provocavit, et inscio cardinali Augusta discessit. Hic quidem ab electore Saxoniae petiit, ut Lutherum vel Romano pontifici traderet, vel e suis saltim terris ejiceret. Sed elector, qui Lutheri coeptis favebat, utrumque denegavit, has causas praetendens, quod Lutherus haeresis nondum convictus esset, sed potius multi viri eruditi eum orthodoxum censerent, et quod universitas Wittenbergensis ex illius discessu magnum decrementum passura foret. Igitur Leo aliam viam iniens, in bulla, non multo post edita, omnibus sub poena excommunicationis credere praecepit, pontificem vi potestatis clavium poenas temporales, justitiae divinae debitas, ex thesauro meritorum per indulgentias tam vivis quam defunctis in purgatorio remittere posse. Sed cum doctrina, ita con-

firmata, hactenus tanquam mera opinio theologica considerata fuisset, neque pontifici jus, fidei articulos statuendi ab omnibus adjudicaretur, cumque in illa bulla omnis contradictio contra ea, quae hactenus de indulgentiis praedicata fuissent, vetaretur; ea speratum effectum non produxit, sed Lutherus a pontifice ad concilium oecumenicum provocavit. Nunc Leo intelligens, Lutherum, electoris praesidio tutum, jussis et minis ad retractationem perducere non posse, Carolo Miltiz, nobili Misniensi, cubiculariorum suorum uni, simulque plurium ecclesiarum in Germania canonico, negotium demandavit, rem pacifice componendi. Verum hic eo usque lenitatis seu potius ineptiae progressus est, ut Luthero adularetur, diceretque, se in itinere constitutum fideles tanta frequentia ab ejus parte stantes deprehendisse, ut numeroso exercitui, Romam eum perducturo, eripiendus foret. Ita vero Lutheri animum obfirmavit, nihilque ab eo impetrare potuit, nisi quod promitteret, se silentium conditionatum observaturum, se nimio fervore abreptum scripto confessurum, omnesque ad obedientiam erga ecclesiam Romanam adhortaturum, denique ejusdem argumenti epistolam ad papam scripturum esse, quod reapse fecit, et in qua coram Deo testatus est, se neque voluisse, neque nunc velle pontificis aut ecclesiae Romanae potestatem ullo modo tangere, quam omnibus, excepto Jesu Christo superiorem esse confiteatur.

§. 599. Disputatio Lipsiensis.

Quod facile provideri poterat, silentium nempe non observatum iri, paulo post reapse evenit. Inter Eckium scilicet et Andream Bodenstein, a loco natali in Franconia, vulgo Carolostadium dictum, canonicum et archidiaconum Wittenbergensem, Lutheri collegam et assecclam, lis de viribus voluntatis humanae ad bonum relatis exorta fuerat. Quae postquam aliquo tempore scriptis agitata fuisset, Eckius Carolostadium ad

publicam disputationem provocavit; et quoniam Lutherus idem ac Carolostadius systema de voluntate humana tenebat, et refutationem, quam Eckius thesibus ejus opposuerat, acriter impugnavit, theologus Ingolstadiensis Wittenbergensem, editis nunc contra eum thesibus, aliisque modis ad disputationem illam participandam quadammodo adegit. Ea aestate anni 1519. Lipsiae coram multis viris nobilibus et doctis habita est. Carolostadius, qui sicut Lutherus mentem S. Augustini sibi sequi videbatur, re vera autem ex ejus sententiis conclusiones deducebat, illi non probatas, tantam voluntatis humanae ad bonum morale infirmitatem propugnabat, ut illi nulla hujus pars esset, sed totum a gratia divina efficeretur, adeoque liberum arbitrium prorsus sustulit. Eckius e contra, quamvis secundum S. Augustinum et ecclesiam Catholicam bonum morale, quod homo faciat, totum a gratia divina derivaret, idem tamen non totaliter a Deo effici contendebat, sed eam partem homini vindicabat, ut gratiae divinae eum tangenti vel obtemperare vel resistere possit, adeoque libertatem arbitrii humani salvavit. Cum Luthero Eckius, praeter varios articulos ad poenitentiam et indulgentias pertinentes, de purgatorio et de papae potestate ecclesiastica disputavit. Illud a se quidem credi Lutherus confessus est, attamen e s. scriptura probari posse negavit, Maccabaeorum libros e sacro canone expungens. Papam ex institutione divina ecclesiae caput aut primatem esse negavit, qua occasione asseruit, inter Hussii articulos, a concilio Constantiensi damnatos, plurimos fidei Christianae et evangelio conformes fuisse. Illud etiam Lutherus in hac disputatione disertis verbis fassus est, quod jam diu reapse fecerat, se nempe omnium ecclesiae patrum, seu traditionis effata spernere, quamprimum s. scripturae adversentur. Similiter sicut jam antea, ita et nunc conciliis oecumenicis infallibilitatem abjudicavit, eoque prodidit, quaenam subjectio ab eo praestanda foret, si concilium oec-

cumenicum, ad quod provocaverat, ejus sententias re-
 jecturum esset. Igitur jam traditionis et ecclesiae au-
 ctoritas apud Lutherum nulla, et sola s. scriptura ad
 ipsius mentem explicata, credendorum fons et norma
 ei erat. Caeterum inter Eckium et Lutherum ita di-
 sputatum est, ut neuter alteri cederet, sed uterque vi-
 ctoriam sibi adscriberet. Hac disputatione controversia,
 a Luthero excitata, quae forsitan sopiri potuisset, ad
 novas materias, inter quas papae primatus imprimis
 periculosa erat, extensa latiusque propagata est, par-
 tim quod multi omnis generis eruditi adfuerint, partim
 quod ejus historia cum arbitrio, Luthero victoriam ad-
 scribente, typis fuerit vulgata, partim quod litigantes
 disputationem scriptis continuarint, in quorum aliquo
 (resolutiones Lutheri super propositionibus suis, Li-
 psiae disputatis) Lutherus assertiones suas stabilire, et
 imprimis doctrinam, jam dudum a se propositam vindi-
 care conatus est: ad justificationem bona opera non esse
 necessaria, sed peccatorem sola fide, seu fiducia in me-
 rita Christi, Deo probatum reddi. Cui opinioni, cum in-
 ter alia disertissima apostoli Jacobi effata obstant, Lu-
 therus ejus epistolam nunc contemnebat, eamque Pau-
 linis longe inferiorem esse dictitabat.

§. 600. Reförmatio ecclesiae a Luthero pro- posita.

Lutherus alia quoque scripta eodem adhuc anno
 1519. edidit, in quibus sententias suas uberius explica-
 bat et stabilire satagebat. In his coeptis eo magis fir-
 mabatur, quod multi eruditorum, imprimis eorum, qui
 litteras humaniores colebant, ipsi assentirent, ea potis-
 simum ex causa, quia haud secus ac ipsi theologos
 scholasticos, a quibus eorum studia tanquam inutilia et
 verae religioni inimica diffamabantur, spernebat. Ex
 eis Frobenius, typographus Basileensis celeberrimus., a.
 1519. primam librorum a Luthero hactenus editorum
 collectionem instituit, et multa exemplaria in Italiani,

Galliam, Angliam, Belgium, imo usque in Hispaniam misit. At Eckius Lutherum ad sententias suas mutandas rationibus non perducendum intelligens, insuper et scriptis irrisoriis ab ejus asseclis impetitus, initio anni 1520. Romam profectus est, ut pontificem ad Lutherum solemniter condemnandum permoveret. Hic cum audiret rem in eo esse, ut Romae condemnetur, librum edidit, ad nobiles nationis Germanicae, inter quos multi ei patrocinebantur, et nonnulli plenam securitatem in arcibus suis offerebant, directum. In hoc ecclesiae reformationem proposuit, speciatim pontificem omni possessione et potestate temporali exuendum, potestate ecclesiastica admodum minuendum, monasteria mendicantium nulla amplius extruenda, caelibatum clericorum, interdictum, et festa abroganda, impedimenta matrimonii, ex consanguinitate et affinitate provenientia minuenda, jejunium cujusvis arbitrio relinquendum, confraternitates, indulgentias, dispensationes auferendas, universitates quoque reformandas, et speciatim jus canonicum eliminandum esse. Pontificem quoque alloquens vitiosissimum vocat, ejusque cathedram propediem in tartarum dejiciendam praedixit. Praeterea in eodem libro contendit, omnes Christianos virtute baptismi esse sacerdotes, ordinatione non nisi potestatem, omnibus competentem, singulis exercendam omnium nomine committi, characterem sacerdotalem esse figmentum, omnes Christianos, quod sacerdotes sint, potestatem habere judicandi, quid credendum, quid non credendum sit. Hanc tamen potestatem Luthero ad approbationem eorum, quae ipse de fide esse judicaverit, restringere placuisse, ex ea, quae adhuc sequetur, historia patebit.

§. 601. Separatio Lutheri ab ecclesia.

Eodem circiter tempore pontifex bullam edidit, in qua 41 propositiones e Lutheri scriptis extractae damnabantur, ipse eas retractare jubebatur, et ni intra

60 dies id fecisset, in excommunicationem incidisse pronuntiabatur, ab omnibus magistratibus, qui possent, capiendus et Romam mittendus, locis, in quibus commoraturus esset, interdicto subjectis. Verum haec bulla animos, a pontifice jam alienos eo minus a Luthero avertit, quia, cum Eckio adferenda et promulganda commissa fuisset, ab inimicis Lutheri vindictae causa impetrata videbatur, unde in Saxonia nonnisi cum indignatione et renitentia promulgari potuit. Lutherus autem ad assertiones suas revocandas tam parum permotus est, ut nova potius scripta ederet, in quibus contradictiones suas magis acuebat, et plures adhuc doctrinas Catholicas rejiciebat. Tale scriptum erat illud, cui titulum de captivitate Babylonica praefixit. In hoc indulgentias fraudem, et denegationem calicis eucharistici impietatem vocavit; admissa reali praesentia Christi in pane et vino, transsubstantiationem rejecit, eucharistiam sacrificium esse negavit, opera supererogatoria, speciatim vota monastica damnavit, confirmationem, ordinationem, extremam unctionem et matrimonium sacramentorum numero exemit, eo quod hi ritus promissionem divinam, circa quam fides exerceri posset, adnexam non habeant, qua in re essentiam sacramenti posuit. Deinde, instante Miltizio, rei compositionem nondum desperante, epistolam ad Leonem scripsit, in qua ipsum quidem ceu animo bene affectum laudavit, verum ejus aulam maximis conviciis proscidit, postulavitque, ne retractatio a se urgeretur, neque quomodo verbum Dei explicare debeat, sibi praescriberetur. Huic epistolae addidit librum de libertate Christiana, nuper a se editum, in quo hominem sola fide non tantum justum fieri, sed salutem aeternam consequi, adeoque bona opera ad salutem haud necessaria esse docebat, et talem hominem vere Christianum, nulla operum necessitate constrictum adeoque liberrimum praedicabat. Ita vero pontifici insultare Lutherus vix ausus fuisset, nisi de do-

mini sui, electoris Saxoniae praesidio sibi constitisset. Is legatis pontificiis, litteras sibi tradentibus, in quibus a papa rogabatur, ut bullam contra Lutherum effectui daret, ipsumque vinctum Romam mitteret, ea respondit, quae quasi formulam responsoriam omnibus de Luthero compescendo eum monentibus reponere solebat, nempe sibi nihil cum Luthero commune esse, hunc haeresis nondum esse convictum, multos viros eruditos eum potius orthodoxum censere, eundem etiam ad pacem sub aequis conditionibus paratum esse. Imo ad acta contra Lutherum rescindenda, ejusque examen iudicibus piis et eruditis committendum hortatus est. Haec animi sensa electoris noscens Lutherus, ulterius adhuc progressus in scripto publicato a pontifice tanquam injusto iudice, indurato haeretico, antichristo, s. scripturae eversore, et ecclesiae ac conciliorum contemptore denuo ad concilium generale provocavit, et non multo post assertionem omnium suorum articulorum per bullam Leonis X. novissimam damnatorum, et libellum: adversus execrabilem antichristi bullam inscriptum edidit, in quo ejus auctorem omnesque eam approbatores antichristos appellavit, et vi potestatis, per baptismum sibi collatae, pontificem et cardinales, si in blasphemias suis diabolicis, impietatibus et insaniis perseverarent, Satanae tradidit. Denique vindictam suam plene exsatiaturus, sub finem anni 1520., a multis litterarum studiosis stipatus, corpus juris canonici, auctoritate publica ubique vigentis, una cum bulla pontificia et nonnullis adversariorum suorum scriptis in rogam, ante moenia Wittenbergensia extractum iniecit. Igitur pontifex in nova bulla, 3. Januarii anni 1521. publicata, Lutherum omnesque ejus assecclas et protectores, etiamsi in summa dignitate constituti essent, excommunicavit, ipsos eorumque posteros bonis temporalibus privatos, et omnia loca, in quibus commoraturi essent, interdicto subjecta pronuntiavit.

§. 602. Lutherus decreto imperiali proscriptus.

Cum imperatoris, qua ecclesiae advocati, esset, sententiam pontificiam executioni dare, legatus papae in comitiis, a. 1521. Wormatiae habitis, a Carolo V. petiit, ut primo scripta Lutheri publice concremari juberet. Verum cum hic tot asseclas haberet, qui in ipsa urbe Wormatiensi suam ad eum adhaesionem, et pontificis despectionem verbis, scriptis, picturis, imo minis manifestare non verebantur; cum ex ipsis ordinibus praesentibus haud pauci ei faverent, putantes, non religionis, sed ecclesiae reformationem tamdiu desideratam ab eo intendi, adeoque ejus ope ab exactio- nibus et usurpationibus pontificiis se tandem liberari posse; cum denique elector Saxonicus peteret, ut Lutherus, antequam contra eum procederetur, ipse audiretur: imperator invito legato pontificio, ejus qua indubii haeretici examen superfluum, imo illegitimum declarante, Lutherum Wormatiam vocavit, quo is, salvo imperatoris et principum conductu securus praestitus, illico profectus est. Ibi coram comitiis duae quaestiones ei propositae sunt: an libros sibi adscriptos, qui ei ostendebantur, reapse ediderit, et an eos retractare velit. Priorem absque haesitatione affirmavit, ad alteram post otium, deliberationi concessum, respondit, se retractaturum non esse, nisi claris scripturae verbis aut certis ratiociniis erroris convictus foret. Cum igitur huic declarationi inhaereret, et in privatis collationibus, quas nonnulli principes, rei componendae cupidi cum eo instituebant, tam imperii, quam concilii generalis decisionem recusaret; imperator sententiam contra eum pronuntiavit, qua cum omnibus suis asseclis proscriptus est, omnes elapsis 21 diebus, quos salvus ejus conductus adhuc durabat, eum comprehendere et imperatori tradere, libri autem ejus ubique destrui et comburi jussi sunt. Periculo, quod ex

hoc decreto Luthero fors enasci potnisset, elector Saxonicus eum subtraxit, cum praemonitum in reditu intercipi, et in arce sua Wartburg paucissimis notum custodiri curaret.

§. 603. Turbae Wittenbergenses.

Dum Lutherus in arce Wartburg delitescebat, ejus asseclae Wittenbergenses secundum doctrinas ab eo propositas etiam agere coeperunt. Etenim Augustiniani abrogata missa privata, communionem sub utraque specie introduxerunt; Carolostadius autem cum turba effraena, ex plebe et litterarum studiosis constante, ecclesias irruit, sacerdotes missam celebrantes ab altaribus abstraxit, imagines sacras confregit, in monachos, secum non facientes impetum fecit; deinde s. coenam, omissis ritibus Catholicis novo prorsus modo in lingua vernacula ita celebravit, ut omnibus, quicunque volebant, sine praevia poenitentia utramque speciem porrigeret. Mox etiam sacerdotes, nominatim idem Carolostadius, uxores ducere coeperunt. Haec omnia Lutherus ex suo Pathmo, prout receptaculum suum Wartburgense dicere amabat, editis singularibus libris approbavit, et in eo, quo de abroganda missa privata tractabat, denique etiam purgatorium rejecit. Effectus ejus libri, quem eodem tempore de nullitate votorum monasticorum emisit, erat, ut monachi et moniales jam catervatim, sicut ipse conqueritur, monasteria desererent, et ad matrimonia convolarent. Jamque inter populum Saxonicum, Lutheri coeptis excitatum, homines fanatici surgebant, qui ampliorem adhuc et celeriolem reformationem, violento modo introducere conabantur. Hi, ex quibus exeunte anno 1521. quinque Wittenbergam venerunt, legatos divinos et inspiratos se jactabant, revelationes venditabant, prophetias edebant, nominatim: Germaniam a Turcis occupandam, clericos, etiam nuptos, interficiendos, et intra septem annos omnes peccatores occidendos esse.

Praeterea paedobaptismum propter dictum Christi: Qui crediderit, et baptizatus fuerit, rejiciebant. Quorum sermonibus, cum multi Wittenbergenses, ipsique Lutheri collegae commoverentur, et, ne tumultus orirentur, metuendum esset; Lutherus de rerum statu edoctus, inscio et invito electore Wittenbergam se contulit, ibique sermonibus suis, praecipitantiam et violentias in reformando dissuadens, animos pacavit, novosque prophetas ad discessum permovit.

§. 604. Melanchthon. Lutheri versio bibliorum Germanica.

Interim Lutherus ejusque sectatores scriptis ad placita sua propaganda conficiendis sedulam operam navabant. Inter ea praecipue notari meretur opus dogmaticum, quod a. 1521. Philippus, qui cognomine Schwarzerde in Graecum translato Melanchthon vocari consuevit, fidelissimus Lutheri sectator et adjutor edidit. Natus is erat a. 1497. in oppido Bretten in palatinatu Rhenano. Insigni ingenio praeditus admodum juvenis philosophiae magister evasit; tum theologiae scholasticae, praecipue vero antiquae litteraturae et historiae operam navavit, atque etiam jurisprudentiae et artis medicae scientiam sibi comparavit. Exemplo Erasmi excitatus, theologiam e s. scriptura et libris antiquorum emendatam colendam sibi proposuit, magnamque eruditione, ingenio, eloquentia, famam adeptus est, ita ut a. 1518. in universitate Wittenbergensi linguae et litteraturae Graecae professor constitueretur, quo in munere ejusdem linguae studium etiam inter collegas suos plurimum promovit, meliorem in omnibus scientiis gustum et methodum, a barbarie scholasticorum liberam, exemplo suo commendavit, atque eodem doctrinam religionis e sacris libris hauriendi studio mox Luthero familiariter junctus est, quem caeterum, sicut eruditione, ita et modestia, mansuetudine, et pacis amore plurimum superabat. Is igitur

nunc primum compendium doctrinae Lutheranae sub titulo: loci communes rerum theologicarum concinnavit, ad ordinem materiarum, in Lombardo regnantem, maximam quidem partem dispositum, sed a quaestionibus, subtilitatibus, et terminis scholasticis plerumque liberum, et a brevitate, styli simplicitate, dictionis venustate, et doctrinarum applicatione practica commendatum, quod postea plurimum auxit. Quantum hoc opus ad rem Lutheranam propagandam contulerit, ex eo concludi potest, quod primo jam, quo comparuit anno, tres, et postea quoque numerosissimae ejus editiones procuratae fuerint. Inter vulgus autem indoctum similem, imo majorem effectum produxit versio biblicorum Germanica, quam Lutherus inde ab anno 1522., quo novum testamentum comparuit, typis vulgavit, in cujus prooemio evangelium Joannis, epistolas Pauli et primam Petri, utpote sententiis suis magis congruas caeteris n. t. libris praestantiores pronuntiavit, epistolam Jacobi stramineam vocavit, primusque docuit, epistolam a Juda Graece scriptam non esse, eo quod apostolus iste in Persia evangelium praedicarit. Jam dici vix potest, quantum haec versio ad rem Lutheranam firmandam propagandamque contulerit. Omnis generis laici, etiam opifices et mulieres, biblia assidue legebant, imo memoriae mandabant, jamque publice cum Catholicis non tantum laicis, sed etiam cum monachis, sacerdotibus, imo theologiae doctoribus de materiis religiosis disputabant, et textus magna cum facilitate pro doctrinis Lutheranis allegabant. Qui cum s. scripturae studium passim neglexissent, adeoque illis refutandis pares non essent, deridebantur; doctrinae autem Catholicae tanquam inventiones et adulterationes humanae traducebantur. Caeterum biblicorum cultores nonnisi Lutheri doctrinas in iis invenisse, mirum non est, quia versio iis plene accommodata erat, et quia s. scriptura liber est, in quo

sua quaerit dogmata quisque, invenit et pariter dogmata quisque sua.

Melanchthonis vita Lutheri. J. Cochlaei commentaria de actis et scriptis Lutheri. Sleidanus commentarior. de statu religionis et reipublicae, Carolo V. Caesare, libri XXVI. Myconins Reformationshistorie. Spalatin. annales reformationis. Bossuet histoire des variations des eglises Protestantes. Maimbourg histoire du Lutheranisme. Tentzel historischer Bericht vom Anfang und ersten Fortgang der Reformation Lutheri. Planck Geschichte der Entstehung, Veränderung und Bildung des Protestantischen Lehrbegriffs.

§. 605. Novationes Zwinglii.

Interea similes religionis innovationes in Helvetia suscepit Ulricus Zwingli, a. 1484. in eadem terra natus. Is, qui varios conceptus heterodoxos jam a Thoma Wittenbach, theologiae in universitate Basileensi professore hauserat, suo s. scripturam e textu originali discendi studio, sine occasione externa ad principium, nihil admittendi, quod ex ea probari non posset, et ad opiniones, huic principio consentaneas perductus est, easque jam a. 1516. cum Eremi in civitate Sutiensi parochi munere fungeretur, e s. suggestu praedicare coepit, Lutheri scripta ex eodem loco commendavit, atque etiam contra Bernardum Samsonem, ex ordine S. Francisci, qui a. 1518. indulgentias pontificias commendabat, declamavit. Eadem Tiguri, ubi a. 1518. apud ecclesiam collegiatam parochus constitutus est, postea in capitulum ipsum adlectus, eo successu continuavit, ut versus finem anni 1519. jam circa duo asseclarum millia haberet, et magistratus omnibus ditionis suae concionatoribus, ne doctrinas in s. scriptura non contentas, neque statuta humana praedicerent, praeciperet. His factum est, ut jam multi ritus Catholicos abjicerent, doctrinas novas praedicarent, episcopi aut vicariorum ejus mandatis morem non gererent, matrimonia contraherent. Zwinglius ut contra

haeresin sibi exprobratam se defenderet, simulque placita sua ulterius commendaret et latius propagaret, magistratum permovit, ut a. 1523. publicam de religione disputationem indiceret, pro qua Zwinglius 67 conclusiones seu theses edidit, contra missam ceu sacrificium, legem caelibatus, votum castitatis, potestatem pontificis, episcoporum, aliorumque clericorum, confessionem peccatorum, satisfactionem sacramentalem, purgatorium, et alia hujusmodi directas. Hujus et alterius cujusdam disputationis, eodem adhuc anno habitae, in qua Zwinglius coram 350 sacerdotibus praecipue sacras imagines et missam impugnavit, et panem ac vinum eucharistiae mera signa corporis et sanguinis Christi, adeoque eucharistiam nonnisi memoriale mortis ejus esse contendit, effectus erat, ut magistratus Tigurinus eucharistiae adorationem, expositionem, et circumgestionem interdiceret, processiones, organa, reliquias, benedictiones, ipsamque extremam unctionem abrogaret, jamque poenas in eos statueret, qui quod e sacra scriptura probari non posset, seu quod Zwinglio non placeret, praedicaturi essent. Anno 1524. hic nuptias fecit, et magistratum permovit, ut primo sacras imagines, quae jam a nonnullis eum sectantibus tumultuarie impetitae pedibusque calcatae fuerant, ex ecclesiis auferri et destrui juberet, dein anno sequente etiam missam aboleret, quo facto altaria ex ecclesiis ejecta, et in eorum loca mensae positae sunt, in quibus pro celebranda eucharistia corbis, consuetis panibus fermentatis refertus, et calices vino pleni collocabantur. Eodem anno Zwingliani versionem bibliorum a Luthero confectam, hinc inde mutatam in Helvetia typis vulgarunt; ipse autem Zwinglius commentarium de vera et falsa religione edidit, i. e. compendium quoddam religionis ab eo conflatae. In eo praeter pravam concupiscentiam nihil ex peccato Adami ad posterios derivavit, adeoque proprium peccatum originale rejecit. Sacramenta, quae ei nonnisi vacua signa et

pignora gratiae divinae aliunde collatae dicebantur, proprie nulla admisit. Zwinglius igitur ulterius quam Lutherus progressus est, a quo in his quoque differebat, quod de hominis arbitrio et de gratia divina minus statueret, quod omnes fere caeremonias et ornamenta templorum abjiceret, neminem praedicatorum caeteris praepositum vellet, atque magistratui civili majorem in rebus ecclesiasticis, ipsam fidem concernentibus, potestatem concederet.

§. 606. Earum propagatio.

Novationes Zwinglii cito in alias civitates Helveticas delatae et plures assecclas nactae sunt. Sed auctoritate publica ab anno demum 1524. in nonnullas susceptae sunt, nominatim in Mühlhusiam, Schafhusiam, Abbatiscellam, ditionem Sangallensem, Bernensem, et Basileensem, ubi Joannes Hauschschein, Graece Oecolampadius, Suevus Weinsbergensis, ex monacho novatorum sectator, ab anno 1522. apud Basileenses theologiae professor, postea etiam parochus, coepta Zwinglii plurimum promovit. Media, quibus novatores ad rem suam propagandam utebantur, partim publicae de religione disputationes erant, partim violentiae. At quinque pagi: Suitia, Urium, Sylvania, Tugium, et Lucerna religioni Catholicae firmiter inhaerebant, atque cum aliis conjunctae varia conamina, socios suos a novationibus abstrahendi adhibebant; speciatim a. 1526. Thermis Helveticis celebrem de religione disputationem instituerunt, in qua ex Catholicis potiores erant Eckius, Joannes Faber, tum vicarius generalis episcopi Constantiensis, postea episcopus Vindobonensis, et Thomas Murner ordinis S. Francisci, doctor juris et theologiae lector apud Lucernenses; inter novatores autem Oecolampadius primas agebat, cum Zwinglius, etsi saepius vocatus, comparere renuerit. Idem post disputationem a novem pagis proscriptus est. Cum vero sequentibus annis plures istorum ad

novatores

novatores deficerent, civitates Zwinglianae Catholicas ad novationes admittendas jam adigere conabantur; speciatim Tigurini omnem eis commercium intercluderant, et commercium cum caeteris impediabant. Quas injurias cum Catholici armis propulsarent, a. 1531. ad bellum ventum est, in quo Tigurini ad internecionem caesi sunt, et Zwinglius ipse, qui pro more antiquo vexillum patrium comitabatur, occisus est. Paulo post etiam Oecolampadius e vita migravit.

Magister Ulrich Zwingli Lebensgeschichte, von Nuscheler. Melchior Adam vitae theologorum German. Isaac Beau-
sobre histoire de la reformation. Rüchât histoire de la re-
formation de la Suisse. J. Conrad Fueslin Beyträge zur
Erläuterung der Kirchen- und Reformationsgeschichte des
Schweizerlandes. Wirz Helvetische Kirchengeschichte IV.
Theil.

§. 607. Comitia Norimbergensia annis
1522 et 1523.

Interea novationes Lutheranae in Germania in-
dies magis propagabantur. Eis cohibendis, imo suppri-
mendis imprimis summi pontifices intenti erant. Leoni
X. sub finem anni 1521. mortuo successerat Hadrianus
VI. Ultrajecti natus, quo Carolus V. imperator olim
praeceptore usus fuerat, vir, in theologia scholastica
bene versatus, sincerus, moribus simplex et gravis, lu-
xus et pompae inimicus, adeoque ad aulam pontificiam
et ecclesiam reformandam pronus. Is in litteris, quas
ejus legatus ad comitia, a. 1522. Norimbergae celebrata
pertulit, ordines imperii graviter quidem ad Lutherum
ejusque sectatores juxta decretum Wormatiense sup-
primendos admonnit, simul tamen in singulari instru-
ctione, quam scriptam legato suo addiderat, et hic
minus prudenter publicavit, confessus est, sedem pon-
tificiam magnis corruptelis et abusibus laborare, se ad
eam reformandam, ad concordata accurate observanda,
et ad beneficia nonnisi dignis ex natione Germanica
conferenda paratum esse, denique ut ordines ipsi me-

dia Lutheranismi supprimendi indicarent, admonuit. At isti, quos inter haud pauci Lutheri coeptis favebant, sinceritate pontificis magis animati, executionem decreti Wormatiensis propter seditionem populi, inde metuendam denegarunt, annatarum abrogationem postularunt, et concilium liberum, in aliqua Germanniae urbe intra annum convocandum, tanquam optimum medium, ecclesiae succurrendi proposuerunt; interea purum evangelium praedicandum esse statuerunt, atque centum gravamina adversus sedem Romanam totumque ecclesiasticum ordinem, priori periodo exhibitis simillima, conscripserunt, et cum legatus jam discessisset, Romam miserunt. Haec omnia non poterant non animum novatorum augere, eorumque coeptis ulteriorem viam parare. Clemens VII. Hadriani, a. 1523. mortui successor, neque sinceritate, neque reformationis studio, antecessori suo similis, ad nova comitia, eodem anno, pariter Norimbergae celebrata, alium legatum misit, qui decreti Wormatiensis executionem urgeret, de gravaminibus autem Germanorum non tractaret. Hinc ordines eadem fere, quae in prioribus comitiis decreverunt. Id tamen legatus pontificis effecit, ut post comitia aliqui saltem principes et praelati, nempe Ferdinandus archidux Austriae, imperatoris frater, duces Bavariae, et plures episcopi, ex Germannia plerumque meridionali, Ratisbonae commune consilium de decreto Wormatiensi suis in terris exequendo, et de religione Catholica ibidem integra servanda caperent. Eodem modo etiam egit Georgius dux Saxoniae, princeps recte sentiens, utpote qui ecclesiam quidem reformatam, neutiquam autem religionem innovatam volebat.

§. 608. Bellum rusticorum.

Ab hoc tempore alia quaedam acciderunt, quae novationes religiosas minus commendabant. Haec inter pertinet bellum rusticorum. Rustici in Germannia mul-

tis magnisque tributis et servitiis pressi erant. Lutherus libertatem a statutis humanis, a tyrannide pontificis et cleri universi praedicabat, et quamvis in libro de libertate Christiana libertatem animi in mente habuisset, rustici tamen hanc libertatem de toto homine eo magis intelligebant, quia Lutherus ibidem etiam libertatem a lege jactaverat. Accessit ejus exemplum, quo magna cum vehementia in omnes sibi adversantes invehebatur, et pontificem, clerum ac principes conviciis proscindebat, iisque nequidquam resistentibus priorem ecclesiae statum evertibat. Imo eo ipso in libro, quo Christianos a seditione dehortabatur, aperte dixit, vulgo propter nimia onera sufficientem causam esse, flagellis et fustibus opprimentes se percutiendi. Igitur rustici, Lutheri dictis et factis excitati, et expresse ad eum provocantes, jam arma in dominos suos, sive clericos, sive laicos converterunt, praedictionem nonnullorum Catholicorum, speciatim Hadriani pontificis, seditionem contra superiores ecclesiasticos ad civiles progressuram, inversa ecclesia civitatem evertendam esse, opere jam implere conantes. Videbantur quidem solam liberationem ab oneribus sibi impositis intendere; in 12 certe articulis, quos ceu complexum postulationum suarum ediderant, disserte affirmabant, magistratus a se non rejici, et id solummodo postulabant, ut sibi ipsis praedicatores puri verbi Dei eligere aut iterum dimittere concedatur. At praeter hos 30 alios articulos clam secum ferebant, contra papam et universum clerum Catholicum, contra decreta pontificia et jura canonica directos. Ita hoc bellum rusticorum, quod primum a. 1524. in Suevia exarsit, et brevi tempore per alias terras Germanicas, praecipue ad Rhenum et Moenum sitas propagabatur, faciem belli religiosi induit; idque eo magis, quod viri quidam fanatici, (quales jam ante tres annos Wittenbergae turbas excitaverant, quorumque somnia de novo regno Dei in terris, in quo, perversis cunctis extirpatis, magistratus nulli

futuri essent, rusticorum desideriis apprime respondebant), iisdem se admiscerent, eosque ad extirpandos clericos, nobiles, et magistratus incitarent, quod maxima cum crudelitate eoque furore faciebant, ut ultra 500 monasteria et arces nobilium destruerent. Novissimo Thomas Münzer, qui jam antea qua parochus Altstadii in Thuringia ejusmodi doctrinas praedicaverat, ex Mühlhusia, ubi ope plebis summa rerum potitus fuerat, et bonorum communionem introduxerat, rusticos in Thuringia ad novum rerum ordinem introducendum armavit. Verum sicut alibi, ita et hic principes collectis copiis seditiosos adorti partim occiderunt, partim dissiparunt, ipso Münzero capto et decollato.

§. 609. Dissidia inter novatores de eucharistia.

Multo minus novationes religiosae dissidiis commendari poterant, quae ab anno 1524. inter earum auctores et patronos de eucharistia majori successive cum vehementia mutuisque conviciis agitabantur. Carolostadius de eucharistia idem ac Zwinglius sentiebat; cumque a Luthero etiam propter violentam imaginum ex ecclesiis ejectionem, et propter societatem cum Münzero initam impeteretur, anno 1524. postquam sponte Wittenberga, et dein, jubente electore ex universa Saxonia discessisset, et Basileam se contulisset, librum edidit, in quo suam de eucharistia sententiam defendebat, simulque Lutherum maximis conviciis proscindebat. Ejus sententiae etiam Wolfgangus Koepflin, seu Capito, et Martinus Bucerus, praedicatores Argentinenses editis scriptis adstipulabantur. Lutherus eis librum admodum vehementem opposuit, in quo simul inconoclastiam carpebat. Non multo post etiam Zwinglius sententiam suam in singulari libro comprabare conabatur, et contra Joannem Bugenhagen, parochum primum Wittenbergensem, compugilem nactus est Oecolampadium, cui vero 14 praedicatores Suevici,

inter quos Joannes Brenz, Halae Suevorum, praecipuus erat, in singulari scripto contradixerunt, Lutheri sententiam tuentes. Sed Oecolampadius neque his, neque ipsi Luthero respondendo deerat. Jamque a. 1526. Lutherus et Zwinglius ipsi scriptis mutuo se impetentes litem continuabant, in cujus decursu ille ad objectionem adversariorum diluendam, etiam corpus Christi ubique praesens esse contendit, eoque materiam litium auxit. His animi utriusque partis adversus invicem adeo irritati sunt, ut Lutherus aliique theologi ei adhaerentes foederi, a principibus Lutheranis cum civitatibus Zwinglianis contra Catholicos pangendo, maximopere adversarentur. Igitur Philippus comes provincialis Hassiae, qui tale foedus summo studio efficere nitebatur, a. 1529. Marburgi colloquium inter primarios utriusque partis theologos, Luthero et Zwinglio ipsis praesentibus instituit, eo quidem eventu, ut, cum consensus produci non posset, litigantes saltem amorem Christianum et mutuam pacem sibi promitterent. Hoc novatorum dissidium ostendit, quanta sit s. scripturae perspicuitas et sufficientia tantopere ab eis jactata, et quam parum fidei controversiae sine altioris auctoritatis judice finiri possint.

Löschner ausführliche Historia motuum zwischen den Evangelisch-Lutherischen und Reformirten.

§. 610. Propagatio Lutheranismi: in Saxonia, Borussia.

Bello rusticorum et dissidio de eucharistia, novationum religiosarum progressus eo minus cohibebantur, quia eodem tempore plura accidebant, eis promovendis admodum idonea. Inter haec pertinet mors Friderici, electoris Saxoniae, qui a. 1525. e vivis excessit. Quamquam enim Lutheri coeptis faverat, aperte tamen nomen ei non dederat, nec religionem Catholicam in terris suis abrogaverat. At ejus frater et successor Joannes doctrinam Lutheri publice profiteri non vereba-

tur. Is jam elapso anno habitum monasticum deposuerat, et Dei gratia ecclesiasten Wittenbergensem se nominaverat; nunc vero primum praedicatorem ordinare praesumpsit, atque in ipsorum amicorum offensio- nem matrimonium iniit cum quadam moniali Cister- tiensi, quam cum pluribus aliis ipsa nocte Parasceve praecedente civis quidam Torgaviensis e monasterio abduxerat, a Luthero propterea publice e sacro sugge- stu laudatus, et cum Christo hominum redemptore com- paratus. Lutherus nunc novum electorem permovit, ut in locum missae Catholicae novum ordinem cultus di- vini publici a se compositum, et hactenus Wittenber- gae tantum et in aliis quibusdam locis introductum, ubique in territorio suo observandum praescriberet. Post duos annos elector magistratus et theologos ad omnes ecclesias ditionis suae visitandas ablegavit, qui prae- dicatores ineptos, vitiosos, et Catholicos amoverent, probatis redditus fixos assignarent, superintendentes constituerent, monasteria adhuc residua et alias reli- quias Catholicas tollerent, et instructionem in religio- ne ac rebus quibusdam disciplinaribus, a Melanchthone conscriptam, omnibus observandam injungerent, cui post duos annos accesserunt duo catechismi, a Luthe- ro exarati, major ad institutionem pastorum et cultio- rum in populo, et minor pro rudibus, simplicibus et parvulis. Ita res ecclesiastica ad mentem Lutheri in terris electoris Saxonici ordinata est, qua postea aliae terrae, Lutheranismum amplexae, ceu norma usae sunt. Ex his erat Borussia orientalis, quam hoc jam tempo- re Albertus, e familia marchionum Brandenburgicorum in Franconia oriundus, supremus ordinis Teutonici magister, ad placita Lutheri deduxit. Qui cum a. 1521. ad subsidia imperii Germanici adversus Polonos, quos inter et ordinem bellum exarserat, impetranda, Norim- bergam ad comitia profectus esset; Andreae Osiandri, qui in ista urbe ad mentem Lutheri concionabatur, sermonibus novae doctrinae conciliatus, et paulo post

Lutheri, ad quem se contulit, consilio, ut deserto ordine nuptias faceret, et Borussiam tanquam ducatum saecularem sibi vindicaret, in ea penitus firmatus est. Atque reapse a. 1525. a rege Poloniae impetravit, ut sibi Borussiam orientalem tanquam feudum Polonicum conferret. Lutheranismus, jam a. 1523. per duos praedicatores, quos Lutherus petenti Alberto miserat, introductus eo facilius citiusque propagabatur, quia etiam duo Borussiae episcopi eum jam amplexi fuerant, qui nunc novam liturgiam componebant, a novo duce et ordinibus publicis approbatam et a. 1526. cunctis pastoribus praescriptam. Cum Albertus loco suo moveri non posset, atque s. scripturam, catechismum, aliosque libros, novae doctrinae conformatos in linguam vernaculam transferri curaret, insuper et praedicatores Lutheranos identidem in Borussiam vocaret, Lutheranismus jam in perpetuum ibidem firmatus est.

§. 611. In Germania. Protestantes.

In Germania novationes religiosas a. 1525. publice profiteri et Evangelicum se dicere coepit Philippus, comes provincialis Hassiae, princeps juvenis, fervidus ac inquietus, ambitiosus et opum augendarum cupidus, qui partem, a qua stabat, ampliare et firmare, eumque in finem foedera efficere summo studio nitebatur. Ejusmodi jam a. 1526. primum cum electore Saxoniae iniiit, cui paulo post quatuor duces Brunsvicenses, dux Megalopolitanus, princeps Anhaltinus, duo comites Mansfeldenses, et civitas Magdeburgensis, quamvis archiepiscopo hujus nominis subjecta esset, accesserunt. Praetextum hujus conjunctionis, quae defensionem libertatis in religionis negotio intenderet, a conventu principum quorundam Catholicorum desumserunt, in quo hi de mediis deliberaverant, quibus se subditosque suos contra principum et civitatum Lutheranarum conamina, novationes religiosas sibi obtrudendi, tueri possent. Foederi illi potissimum adscribendum est, quod

ordines Lutherani in comitiis, a. 1526. Spirae celebratis, executionem edicti Wormatiensis, quam Catholici juxta expressam imperatoris voluntatem urgebant, iterum denegarent, liberam novationum religiosarum propagationem postularent, et id saltem impetrarent, ut in eorum favorem decerneretur: singulis ordinibus usque ad concilium, intra annum celebrandum, ea circa religionem observare licere, quae coram Deo et imperatore defendere se posse sperarent. Imo a. 1528. Massus, qui religionem a se electam jam omnibus suis subditis non sine violentia obtrudebat, bonorumque ecclesiasticorum magnam partem sibi vindicabat, (quod passim inter novatores fiebat) sub praetextu foederis, a Catholicis contra novationes initi, exercitum collegit et contra illos eduxit; cumque interea falsitas illius praetextus a Catholicis ad oculum demonstrata fuisset, copiis suis ad amplas saltem pecunias, nomine sumtuum militarium a se impensorum, a nonnullis episcopis extorquendas utebatur. Eum caeterosque novatores talia ausos fuisse, circumstantiis adscribendum est, in quibus imperator relate ad pontificem tunc temporis versabatur. Postquam enim Franciscum I. Galliae regem adversus quem bellum gerebat, in pugna apud Ticinum devictum et captum a. 1526. ad pacem sibi admodum proficuum adegisset; Clemens VII., Italiae libertati inde metuens, non tantum regem ab observatione pacis tanquam injustae et vi extortae absolvit, sed etiam cum eodem Francisco, duce Mediolanensi, et Venetianis foedus contra Carolum pepigit; unde hic irritatus papam, cui varia publice exprobrabat, jam eodem anno per Columnas ad angustias adegit, anno autem sequenti, Roma a quodam belliducum suorum expugnata et foede direpta, Clementem diuturna arcis Angeli, in qua inclusus erat, obsidione, ad multas pecunias solvendas adegit. In his rerum adjunctis Carolus novationibus religiosis in Germania, e qua semper absens erat, efficaciter se opponere nec voluit, nec potuit.

Postquam autem a. 1528. cum pontifice in gratiam rediisset, decretum comitiorum Spirensium irritum pronuntiavit; quo facto Catholici in novis comitiis, a. 1529. pariter Spirae habitis, votorum, qua pollebant, pluralitate decreverunt, edictum Wormatiense ab iis, qui hactenus id fecissent, porro observandum, ab A catholicis ulteriores saltem novationes usque ad futurum concilium oecumenicum non suscipiendas, adversarios realis praesentiae Christi in eucharistia non tolerandos, missam autem nullibi prohibendam esse. Sed ordines A catholici contra hoc decretum protestationem, nec non appellationem a quavis injuria, hactenus sibi illata, aut deinceps inferenda ad imperatorem et futurum concilium emiservunt. Huic subscripserunt elector Saxonicus, comes provincialis Hassiae, Ernestus dux Brunsvicensis, Georgius marchio Brandenburgicus in Franconia, Wolfgangus princeps Anhaltinus, et 14 liberae urbes imperiales, pleraeque Suevicae, inter quas Argentinum, Ulma, Constantia et Norimberga majores erant. Ab illa protestatione nomen protestantium acceperunt, quo postea omnes Lutherani, deinde etiam Zwingliani, denique nonnunquam omnes A catholici in omnibus terris compellari consueverunt.

§. 612. Lutheranismus in Suecia.

Hoc tempore Lutheranismus in regnis septentrionalibus jam publica auctoritate firmatus erat. Sueciae eum primo intulere duo fratres, in eadem terra nati, Olaus et Laurentius Petri, qui in universitate Wittenbergensi Lutheri placita magno studio imbiberant. Postquam a. 1519. in patriam reversi fuissent, Olaus, natu major Strengnesiae ab episcopo cancellarius, canonicus et scholasticus factus, eoque munere ad juvenes, quibus s. scripturam exponebat, sententiis Lutheranis imbuendos, tolerante episcopo, bene usus est. Episcopo sequenti anno occiso, administratio dioecesis potissimum penes Laurentium Andreae erat, archidiaconum

Strengnesianum, qui novationes religiosas summo studio amplexus est, et Olaum in iis propagandis pro viribus adjuvit. Quae cum ita essent, Gustavus Wasa, expulsis nuper Danis de patria bene meritis, in comitiis a. 1523. Strengnesiae celebratis, a Succis rex electus est. Is quoque, cum a. 1519. Lubeccae moraretur novas Lutheri doctrinas non improbens audiverat, iisque nunc eo magis assentiebat, quod Olaus Petri et Laurentius Andreae, qui eas publice in ecclesia praedicare non verebantur, ei ostenderent, opes et potentiam, qua episcopi et clerus universus in Suecia pollerent, ejusdem fini et muneri adversam, adeoque a rege auferendam esse. Cum Gustavus majorum opum et amplioris potentiae cupidus esset, nec aliud medium, ad eas perveniendi inveniret, quam honorum ecclesiasticorum occupationem et episcoporum dejectionem, id autem vigente religione Catholica adhibere non posset; jam doctrinam Lutheranam ad finem suum consequendum, efficaciter promovere coepit, ideoque Laurentium Andreae suum cancellarium, Laurentium Petri theologiae in universitate Upsaliensi professorem, Olaum Petri concionatorem apud ecclesiam principalem Holmiae constituit. Posterior jam tanta cum vehementia contra pontificem et doctrinam Catholicam declamabat, ut populus iterato contra eum insurgeret, et ipse una cum fratre a capitulo Upsaliensi citatus frustra admonitus excommunicaretur. Neque rex Olai vehementiam et praecipitantiam probabat, sed leniori modo et successive ad finem tendebat. Itaque a. 1524. publicam de doctrinis controversis disputationem instituit, et Olao victoriam adscripsit, quod propugnator Catholicus assertiones suas e sola s. scriptura comprobare non potuerit, quam opinionem, editis actis disputationis etiam inter populum propagare studebant. Dein a. 1525. nuptias Olai, qui jam liturgiam in lingua vernacula celebrabat, pluresque libros ad Lutheranismum defendendum edebat, et praesentia sua, et disertis verbis appro-

bavit, unde mox plures clerici, monachi et moniales Olai exemplum sequebantur. Porro rex curavit, ut bibliorum versio a Luthero confecta in sermonem Suecicum transferretur, quod eo eventu factum est, ut jam a. 1526. novum testamentum typis vulgaretur.

§. 613. Continuatio.

Eodem anno Gustavus archiepiscopo Upsaliensi ejusque capitulo significavit, cleri opes et privilegia, cum in s. scriptura fundata non sint, a rege, mutatis rerum adjunctis, omnino auferri posse, et paulo post archiepiscopum ad Sueciam deserendam adegit. Non deerant quidem tumultus et seditiones, quae his circa religionem novaminibus, et pluribus aliis, quae sibi rex in personas et bona clericorum indulgebat, excitabantur. Etenim Sueci, exceptis nonnullis, a religione Catholica ejusque institutis, animo minime alieni erant. Nihilominus virtutes politicae, quibus Gustavus praeditus erat, et status regni, quod a metu Danorum nondum penitus liberatum erat, et rege forti ac prudenti indigebat, effecit, ut plerique Gustavum non minus aegre, quam avitam religionem dimitterent. Id bene sciens Gustavus, in comitiis a. 1527. Westeresiae celebratis, simulata regni abdicatione, ordines eo perduxit, ut omnia bona ecclesiastica, exceptis paucis, ad familias nobiles, a quibus donata fuerant, reducendis, regi adjudicarent, eidem potestatem, praedicatores minus idoneos i. e. Catholicos aptioribus supplendi facerent, decernerentque, ab omnibus purum verbum Dei, quod a praedicatoribus evangelicis tradatur, tenendum, neminemque presbyterum ordinandum esse, qui illud annuntiare non valeat. Hac ratione Lutheranismus publica lege firmato, jam varia fiebant, quibus coeptum opus successive perficeretur. Talia erant, plerorumque monasteriorum abolitio, plurimorum festorum rituumque Catholicorum abrogatio, nova liturgia, varia scripta liturgica et dogmatica ab Olao et Laurentio Petri

edita, posterioris ad archiepiscopatum Upsaliensem evectio, et plures congregationes cléricorum, inter quos caeterum episcopi, sed exigua cum auctoritate conservabantur. Nam omnem fere in rebus ecclesiasticis potestatem, sicut possessiones et proventus ecclesiarum, rex sibi ipsi vindicabat. Inde tres novationum ecclesiasticarum auctores, qui majora ex eis emolumenta sibi promiserant, adeo offensi sunt, ut populum contra regem excitare studerent, imo Olaus et Laurentius Andreae conjunctionem contra ejus vitam participarent, quam ob rem a. 1540. capitis damnati, attamen a Gustavo mitiori poena affecti sunt. Is ab hoc tempore Georgio cuidam Normanno, gente Pomerano, quem ei Lutherus filii educatorem miserat, potestatis suae ecclesiasticae exercitium maximam partem commisit, eum supremum totius cleri Suecici superintendentem et ordinatorem constituit, visitationem omnium dioecesium cum potestate praedicatores examinandi, deponendi, constituendi, et totius rei ecclesiasticae directionem demandavit. His ita dispositis, tandem in comitiis, a. 1544. Westeresiae habitis sublatio omnium religionis Catholicae reliquiarum decreta est.

Celsius Geschichte des Königs Gustavs I. Aus dem Schwedischen. Schinmeier Lebensbeschreibung der drey Schwedischen Reformatoren. Baazius inventarium ecclesiae Sueo-Gothorum. Dalin Geschichte des Reichs Schweden. Vertot histoire des revolutions de Suede. Daniel Gerdes in historiam evangelii, saec. 16. renovati.

§. 614. Lutheranismus in Dania.

In Dania quoque Lutheranismus potissimum ope regum propagatus est. Jam Christianus II., qui ineunte hac periodo regnum tenebat, aperte ei patrocinebatur, ejusque doctores ex Germania advocavit. Hi non minus, quam quidam indigenae, qui in universitate Wittenbergensi Lutheri principia imbibebant, eadem Dania instillare conabantur, successu tamen nondum am-

plo. Fridericus I. Holsatiae dux, quem ordines Dani-
 ci, Christiano a. 1523. ob violentias et crudelitates de-
 posito et expulso, regem sibi elegerunt, pariter Lu-
 theranismo addictus erat, unde factum est, ut novatio-
 num doctores, quos inter Joannes Tausanus, ex ordi-
 ne crucigerorum seu S. Joannis Baptistae praecipuus
 erat, episcopis incassum renitentibus, doctrinas suas li-
 bere spargerent, et inter omnes hominum classes, ma-
 xime inter cives, continuo plures assecclas nancisceren-
 tur, praecipue inde ab anno 1526. quo rex publice eu-
 charistiam ad morem Lutheranorum sub utraque specie
 percepit, et commemoratum Tausanum, quem supe-
 riores ejus clausum tenebant, publice sub praesidium
 recepit, et capellanum suum constituit. Ad Lutheranis-
 mum in Dania nunc propagandum non parum versio
 quoque vernacula s. scripturae conferebat, quam a.
 1524. rex depositus Christianus in Germania typis man-
 dari curaverat. Rex Fridericus, majori jam cupidine
 agitatus, Lutheranismum per Daniam propagandi, in
 comitiis a. 1527. Ottoniae habitis ope nonnullorum re-
 gni consiliariorum effecit, ut inter alia decerneretur,
 Lutheranis plenam religionis libertatem, idemque ac
 Catholicis praesidium et jus competere, clericis et mo-
 nachis matrimonium inire licere, episcopos a canonicis
 electos a solo rege, minime vero a pontifice confirman-
 dos esse, bona ecclesiastica ecclesiis et monasteriis le-
 ge publica omnino adimi posse. Quantum talibus de-
 cretis progressus Lutheranismi promoveri debuerint, fa-
 cile intelligitur. Eundem in finem rex medio, novato-
 ribus consueto, usus, a. 1530. publicam de religione
 disputationem indixit. Novatores tempore et loco sta-
 tuto regi et senatui complexum doctrinarum suarum
 exhibuerunt. Sed Catholici, scientes, ab adversariis
 nonnisi s. scripturae ad eorum sensum contortae, insi-
 stendum, et a rege Lutherano judicium ferendum esse,
 disputare recusarunt, et potius catalogum criminum,
 ab adversariis circa religionem commissorum regi tra-

diderunt. Eventus erat, ut religionis libertas, Lutheranis in comitiis Ottiniensibus concessa, nunc confirmaretur. Ac quasi Catholici religionis suae defensionem desperassent, non tantum plurimi denuo ad Lutheranos defecerunt, sed etiam hi jam audaces et insolentes facti, contra Catholicos insurgebant, ecclesias diripiebant et profanabant, sacras imagines destruebant, monachos e monasteriis pellebant, resistentes vulnerabant, imo interficiebant, brevi omnis generis violentiis novum evangelium Catholicis obtrudere conabantur.

§. 615. Continuatio.

Friderici, a. 1533. mortui filius et successor, Christianus III., eliminandae religionis Catholicae non minus, quam vindictae de episcopis, qui fervidum eum Lutheranum esse scientes, ejus electionem ultra annum impediverant, sumendae, eorumque bonis opes suas augendi cupidus a. 1536., clandestinum consilium cum magnatibus et regni consiliariis inivit, vi cujus juribus et privilegiis horum confirmatis, omnes episcopi jussu regio, usque ad horam praefinitam occultato, eodem die in vincula conjecti, bonisque eorum in regis commodum occupatis, ipsi in comitiis, non multo post Hafniae celebratis, sub praetextu variorum criminum depositi, imo munera eorum abolita sunt. Postea ii, qui scripto promittebant, se ad munera recuperanda nihil tentaturos, nec Lutheranismi progressibus renisuros esse, libertati redditi sunt. Qui ex parochis novationes amplecti recusabant, locis suis pulsi, monachi et moniales ordinum mendicantium e monasteriis ejecti, e quibus multi patriam reliquerunt; caeterorum ordinum monasteria, usque dum monachi, qui suam vitae rationem deserere nolebant, emortui erant, conservata sunt. Eodem anno 1536. etiam Norwegiae pars meridionalis Christiani III. dominium et novationes religiosas admisit. In septentrionali Olaus quidem, archiepiscopus Dronthemiensis aliquamdiu resistebat; verum sequenti

anno regi, naves cum copiis illuc mittenti cedens in Belgium fugit, quo facto Lutheranismus etiam in hanc Norwegiae partem introductus est. Ad eum firmandum rex a. 1537. Joannem Bugenhagen in Daniam vocavit, qui per aliquot annos, qua concionator aulicus, qua theologiae professor, qua consiliorum ecclesiasticorum particeps, accuratiorem cum doctrinis et institutis Wittenbergensibus consensum effecit, loco episcoporum superintendentes ordinavit, qui tamen, sicut in Norwegia postea titulum episcoporum receperunt, denique una cum aliquibus doctoribus Danicis novum ordinem ecclesiasticum pro hoc regno composuit, ab ipso Luthero et Melanchthone revisum et approbatum. Eo in comitiis Otteniensibus anni 1539. a rege regnique consiliariis confirmato et publice praescripto, opus innovatae religionis in Dania et Norwegia perfectum erat.

Conrad Alsaci historia reformationis Danicae. Gerdes historia reformat. Pontoppidan kurzgefalste Reformationshistorie der dänischen Kirche. Ejusd. annales ecclesiae Danic. diplomatici. Gebhardi Geschichte von Dänemark.

§. 616. Confessio Augustana.

Quamvis imperator protestationem et appellationem a decretis Spirensibus cum indignatione rejecisset; in litteris tamen, quibus comitia, a. 1530. Augustae Vindelicorum propter periculum a Turcis imminens, et propter dissidium in religionis negotio, se praesente celebranda indixit, Protestantium de religione sententias expendendas, quae in utraque parte minus recta sint, tollenda, et de unitate in fide Christiana conveniendum esse annuntiavit. Igitur theologorum Lutheranorum coryphaei, mandante Saxoniae electore, summam quamdam doctrinarum suarum, a loco, ubi ei tradita est, articulos Torgavienses dictam, eum in finem composuerunt, ut fidem, quam in comitiis professurus esset, praevie cognoscere posset. Ex his articulis Torgaviensibus, et aliis confessionibus, quas alii ordines Lu-

therani Augustam secum attulerunt, Melanchthon in hac ipsa urbe sic dictam confessionem Augustanam confecit, i. e. librum, in quo praecipuae Lutheranorum doctrinae, imprimis a Catholicis divergentes, non tantum proponebantur, sed etiam rationibus defendebantur. Hic liber, a Luthero, cui transmissus fuerat, non improbat, et postea inter sic dictos libros symbolicos, quibus Lutherani maximam in rebus fidei auctoritatem deferrebant, susceptus, 28 continebat articulos; in quorum 21 prioribus doctrinae Lutheranae exponerentur, 7 posterioribus de abusibus in religione agebatur. Inter hos referebantur: communio sub una specie, caelibatus clericorum, missae sacrificium, peccatorum confessio, in quantum singula peccata complectatur, et ad remissionem a Deo obtinendam necessaria statuatur, instituta liturgica et disciplinaria, quae nomine traditionum humanarum, partim propter eorum multitudinem, partim propter virtutem eis adscriptam rejiciebantur, vita monastica, speciatim tria vota, quibus adstricta est, denique episcoporum potestas, quibus sola facultas, verbum Dei praedicandi, et sacramenta dispensandi adjudicabatur. Huic confessioni, tam in Germanico, quam in Latino sermone compositae subscripserant: elector Saxoniae, Ernestus dux Lunaeburgensis, Philippus Hassus, Georgius marchio Brandenburgicus seu Baruthinus, Wolfgangus Anhaltinus, et ex liberis imperii urbibus Norimberga et Reutlinga, quibus postea alii ordines accesserunt. Imperator concessit, ut in comitiis prius de religionis negotio ageretur, et commemorata confessio in lingua Germanica praelegeretur, quo facto exemplar praelectum, et alterum in lingua Latina compositum ei traditum est. Nunc theologi Catholici, in comitiis praesentes, mandante imperatore confutationem confessionis Lutheranae composuerunt, in quo ad singulos illius articulos eodem ordine respondebatur. His responsionibus, pariter praelectis, imperator Lutheranos contentos esse et doctrinae

Catho-

Catholicorum accedere voluit. At illi potius a Melanchthone aliud scriptum confici curarunt, in quo eorum doctrinae contra objectiones Catholicorum propugnabantur, et plures earum uberius exponebantur. Ab hoc suo fine dictum est apologia confessionis Augustanae, et postquam finitis comitiis ab auctore curatius fusiusque elaboratum esset, sub isto nomine libris symbolicis Lutheranorum additum. Imperator eam non acceptavit, permisit tamen, ut quidam principes Catholici, quibus conservatio pacis externae, ex renitentia Lutheranorum facile turbandae, (praesertim cum Philippus Hassus, in bellum vehementer pronus, jam Augusta clam discessisset) admodum cordi erat, adscitis quibusdam jurisconsultis et theologis, de unione religiosa cum Lutheranis tractarent. Verum etiamsi variis conceptuum et verborum mitigationibus in nonnullis doctrinis convenire viderentur; in multis tamen tanta inter utramque partem distantia erat, ut mirum profecto sit, de plena unione producenda vel cogitari potuisse. Igitur imperator Lutheranis mandavit, ut usque ad 15. Aprilis anni sequentis de reditu ad doctrinam Catholicam deliberarent, interim vero novationes ultiores non introducerent, nova scripta religiosa nec imprimi nec vendi permetterent, subditos alienos, sicut hactenus crebro factum fuisset, ad sectam suam non pertraherent, qui vero ex subditis ipsorum fidei Catholicae adhuc inhaerent, in ea exercenda non impedirent. Sed Lutherani se hanc imperatoris voluntatem non observaturos esse, aperte contestati sunt. Iis Augusta digressis, imperator, supremum ecclesiae Christianae advocatum se profitens, una cum ordinibus Catholicis decretum promulgavit, ex quo novationes religiosae, hactenus introductae abrogandae, speciatim monasteria et cuncta bona ecclesiastica, hactenus occupata aut divendita, legitimis proprietariis restituenda erant, concilium oecumenicum, intra annum congregandum annuntiabatur, imperator et ordines Catholici

ad religionem suam conservandam commune auxilium sibi promittebant, statuebantque, ut, qui contra decretum istud acturi essent, a tribunali camerae imperialis proscriberentur, aut aliis poenis subicerentur.

§. 617. Foedus Schmalcaldicum. Pax religiosa Norimbergensis.

Hoc decretum eum effectum habuit, ut ordines Lutherani de foedere inter se pangendo deliberarent, idque eo magis, quia procurator fisci reapse jam accusationes contra eos propter bona ecclesiastica ab eis occupata ad tribunal camerae imperialis deferebat, idque sententias contra eos pronuntiabat. Reapse 29. Martii anni 1531. Schmalcaldi foedus defensivum initum est, quo pangentes sibi invicem promittebant, quamprimum aliquis ipsorum propter religionem aut aliam causam cum ea connexam impeteretur, reliquos omnes pro cunctis suis viribus ei succursuros esse. Hujus foederis Schmalcaldici, primo in 6 annos initi, hisque elapsis in 10 alios prolongati, ab initio participes erant: Saxoniae elector, tres duces Lunaeburgenses, Philippus Hassus, Wolfgangus Anhaltinus, duo comites Mansfeldenses, et urbes, pleraeque Suevicae, ex septentrionalibus autem Magdeburgum, Brema et Lubeca, quibus progressu temporis plures alii ordines accesserunt. Hi confoederati, ad arma capienda jam parati, etiam principes extraneos, imprimis Galliae regem, perpetuum Caroli aemulum et adversarium, ad foedus suum pertrahere nitebantur. Iidem Ferdinandum, Caroli fratrem, quem agente imperatore, quinque electores Catholici regem Germanorum elegerant, talem agnoscere recusabant. Denique contra Turcas, ingentibus copiis Hungariae vicinisque terris Austriacis tunc denuo imminentes suppetias denegebant. His rebus permotus Carolus Protestantibus, eo usque cessit, ut decreto Augustano in medio relicto, a. 1532. eos religionis ergo non inquietandos, et speciatim processus, apud tribunal camerae imperialis contra eos

motos, sistendos promitteret. Haec concessio, qua impetrata Protestantes mox auxilia adversus Turcas miserunt, Ferdinandum tamen nondum regem agnoverunt, ab urbe, ubi facta fuit, pax religiosa Norimbergensis dicta est. Ea nonnisi usque ad futurum concilium, vel usque ad comitia, in quibus causa religionis aliter definita foret, valebat.

§. 618. Anabaptistae.

Cum Lutherus supremam ecclesiae auctoritatem in negotio religionis spernendam, hancque a quovis e s. scriptura hauriendam verbo et exemplo docuisset; deesse non poterant, qui haec monita sequentes placita religiosa, ab ejus systemate diversa illinc exsculperent. Ex his erant Anabaptistae, ita dicti a more suo, ex quo, spreto parvulorum, quod fide careant, baptismo, adultos ad se transgressos denuo baptizabant. Tales jam anno 1521. in Saxonia emersisse, alio loco narratum est. Brevi autem odium et persecutionem non Catholicorum modo, sed etiam Protestantium incurrerunt, quia omnis generis et sexus homines rebaptizationem apud eos peragebant, quia singularem statum doctorum aut ministrorum religionis non admittebant, quia omnem fere constitutionem et ordinem ecclesiasticum abrogabant, quia aequalitatem quoque civilem et bonorum communionem introducere, atque ipsos magistratus tollere conabantur, denique quia rusticis seditiosis se conjunxerunt, eorumque ope placita sua effectui dare studuerunt. Istis suppressis nihilominus multos assclas inter plebem, melioris status cupidam retinuerunt, imo novos nanciscebantur, imprimis in Germannia, in Helvetia, et in Belgio. Ubique severae in eos poenae decretae, et haud pauci eorum extremo supplicio affecti sunt. Eo tamen minime extirpari poterant, imo circa annum 1532. in Belgio numero aucti in lucem emerserunt. Hi caeteris magis fanatici, voluntatem divinam visionibus, somniis, et inspirationibus sibi aut

saltim quibusdam suorum revelari contendebant, prophetas et faeminas vaticinantes inter se habebant, jurare, magistratum gerere, causas coram iudice agere, peculium habere, Christianis nefas, adeoque bonorum communionem introducendam esse docebant; denique omnes homines, ad se non pertinentes, impios et ex voluntate Dei extirpandos, novumque regnum divinum in terris, ex solis piis hominibus, quales ipsi essent, constans, per ipsos condendum esse annuntiabant. Atque hoc regnum reapse Monasterii in Westphalia, ubi religio Lutherana jam invaluerat, a. 1533. fundare aggressi sunt. Illuc enim hoc anno duo Anabaptistae Batavici, admodum fanatici venerunt, Joannes Bockhold, sartor Lugdunensis, et Joannes Matthiesen pistor Harlemensis. Hi brevi tempore tot in urbe assecclas nati sunt, ut primo curia et tormento bellico, dein postquam magnam hominum turbulentorum multitudinem ex vicinis locis advocassent, summa rerum in urbe potirentur, quo facto ecclesias depraedabantur et postea destruebant, sibi non consentientes pellebant, pecunias et alia bona mobilia ad communem usum in eodem loco coacervabant, polygynaeciam introducebant, et tandem Joannem Bockhold non tantum suum sed et totius orbis dominum ac regem proclamaverunt, qui magnum exercitum contra reges et principes ducturus, eosque cum populis, justitiae non amantibus deleturus esset. Sed a. 1535. episcopus Monasteriensis, ab aliis principibus adjutus, urbem expugnavit, regem Joannem, qui crudelitate et libidine in suos saevierat, cum primariis ejus satellitibus exquisitis tormentis enecavit, et totam turbam vesanam, quae Monasterii coaluerat, dissipavit.

§. 619. Mennonitae.

Ipsa tamen secta Anabaptistarum, quamquam etiam aliis in locis propter excessus Monasterienses severe in eam animadvertebatur, non tantum perduravit, sed etiam novis subinde assecclis aucta est. De ea nunc

maxime meruit Menno Simonis, in pago quodam Frisiae a. 1505. natus, qui, postquam sacerdotio initiatus et munere capellani, deinde parochi Catholici in patria functus fuisset, propter paedobaptismum, quem illicitum putabat, et propter abusus, quos in ecclesia Catholica sibi deprehendere videbatur, hanc a. 1536. reliquit, et anno sequenti ab Anabaptistis exoratus eorum in religione institutionem suscepit, quo munere 20 fere annos inter maximas difficultates et frequentem vitae periculo, per Frisiam, Geldriam, Brabantiam, Hollandiam, Westphaliam, et totam fere Germaniam septentrionalem itinera faciens, indefessa cum industria ita functus est, ut eos ab opinionibus fanaticis et seditiosis lavocaret, et ad tranquillitatem ordinemque meliorem perduceret. Speciatim opinionem de novo regno Christi, extirpatis omnibus impiis in terra condendo, ex animis eorum evellit, ejusque loco doctrinam propagavit, ecclesiam ex solis piis constare oportere, quem in finem severa morum disciplina et excommunicatio adhibenda sit. Sed de ipsa hac disciplina et excommunicatione Anabaptistae in plures partes scissi sunt, aliis majorem, aliis minorem circa eam severitatem volentibus. In hac quoque re Menno majorem sed non plenam inter eos concordiam effecit, cum rigorem, quem respectu excommunicationis praescripsit, multi repudiarent. Idem accidit singulari ejus opinionem, Christum, quod secus a peccato originali immunis esse non potuisset, corpus suum non e Maria traxisse, sed istud immedicate a Deo in utero virginis creatum fuisse. Omnes autem ejus doctrinam, homini Christiano arma gerere et militiam sequi haud licere, admiserunt. Cum ita Menno sectam Anabaptistarum ad doctrinam, quam postea maxima ex parte conservarunt, redegisset, ab eo Mennonitae vocari consueverunt et voluerunt.

Kerssenbrock belli Monasteriensis contra Anabaptist. gesti descriptio, in Geides scrinio antiquar. Schyn historia Chri-

stianorum, qui in Belgio foederato inter Protestantes Menonitae appellantur. Henric. Ott annales Anabaptistici.

§. 620. Casparus Schwenkfeld.

Anabaptistis in pluribus rebus consensit Casparus Schwenkfeld, a. 1490. nobili genere in Lignitiensi Silesiae ducatu natus, adultus, ducis sui consiliarius. Is ab initio quidem placita Lutheri amplexus est, at vero inde ab anno 1524. haud pauca eorum improbare coepit. Ac primo quidem abusus notavit, quos Lutheri asseclae circa ejus de justificatione per solam fidem sine operibus, de servo arbitrio, de impossibilitate, mandata Dei servandi, de bonorum operum demerito apud Deum, in detrimentum moralitatis committere solebant. Anno 1525. Lutheri sententiam de eucharistia rejecit, asserens se ex inspiratione divina didicisse, sensum verborum Christi: Hoc est corpus meum, huuc esse: corpus Christi esse tale quid, ac panis est, alimoniam nempe spiritualem, hancque suam sententiam datis ad Lutheranos et Zwinglianos litteris, typo impressis, maxime divulgare et commendare conatus est. Denique a. 1527. jam totum Lutheri systema rejecit, id praecipue vituperans, quod fide tantopere praedicata, et operibus vilipensis pietatem deprimat, quod solummodo destruat, et cum zizaniis bonum triticum evellat, quod homines ad doctrinam suam adstringere et novam tyrannidem introducere conetur, quod denique s. scripturae, seu verbo Dei externo nimium pretium tribuat, eoque praedicato et in animum admisso hominem jam religiosum et pium effici doceat. Ipse vero contendebat, religionis summam in eo consistere, ut Spiritus S. immediate animum hominis illustret, et pietatis sensa in eo producat, quam operationem verbum internum vocare solebat; hoc vigente, verbi externi praedicationem, ipsumque baptismum et eucharistiam ad salutem non necessariam esse. Ita mysticorum in morem sentiens docensque Schwenkfeldius Lutheranos patriae suae quam maxime contra se irritavit, ad quorum

impetus evitandos a. 1528. in Sueviam secessit, ubi maximam partem reliquae vitae, usque ad annum 1561. productae, Augustae et Argentorati transegit. Ibi assecclas sibi comparavit, quibuscum conventus egit, et sectam quamdam fundavit, quae etiam post ejus mortem perduravit. Scripta edidit quam plurima, quibus vel ad pietatem instituere satagebat, vel sententias suas explicabat, vel adversariis, a quibus frequenter et vehementer impetebatur, respondebat. Ab anno 1531. etiam paedobaptismum rejecit, et a. 1539. hanc quoque opinionem propugnare coepit, Christi naturam humanam non ex Maria tractam, sed ex ipsa essentia divina ortam esse, quia secus qua homo creatura esset, adeoque adorari non posset.

Arnold unpartheiſche Kirchen- und Ketzerhistorie. Planck lib. cit.

§. 621. Schisma Anglicanum.

Quarto saeculi 16. decennio novationes religiosas, quae jam altero in pleraque regna occidentalia irrepserant, plurimum invaluerunt. Anglia tunc temporis solo adhuc schismate ab ecclesia Romana separata fuit. In hac terra coepta et placita Lutheri inde ab anno 1519. innotuerunt, et cum per Wicleffum ejusque assecclas, nondum penitus extirpatos, nec non per usurpationes et exactiones pontificias et corruptelas ecclesiasticas multorum animi ab ecclesia Romana abalienati essent, haud paucis probabantur, praecipue quibusdam eruditis et litterarum studiosis in utraque universitate. Ea autem summopere improbabat rex, tunc temporis Henricus VIII., qui ea non tantum in regno suo suppressere studebat, sed etiam principes Germanicos ad idem faciendum graviter hortatus est, et, cum theologiam scholasticam didicisset, a. 1521. assertionem septem sacramentorum adversus Lutherum edidit, quam ob rem titulo defensoris fidei a pontifice ornatus est. Idem tamen Lutheranismi per Angliam propagationem

post aliquot annos, praeter voluntatem suam, schismate adjuvit, quo ecclesiam Anglicanam a Romana separavit. Huic ansam dedit ejus in voluptatem carnalem proclivitas. Cum enim herulam quamdam, Annam Bollenam adamasset, quae ei nonnisi qua marito corpus tradere volebat; matrimonium, in quo cum Catharina, fratris sui vidua, ex dispensatione Julii papae II. ducta, 18 annis hactenus vixerat, tanquam illegitimum et nullum declarare, et a. 1527. a summo pontifice solemnem hujus nullitatis declarationem petere coepit. Is rem quidem examinandam suscepit, ejus tamen decisionem continuo differebat, ab altera parte regem Henricum timens, ab altera Carolum imperatorem, qui tunc temporis in Italia praepotens erat, et, cum Catharina, Ferdinandi Catholici regis filia, ipsius matertera esset, dissolvendo matrimonio graviter, nec sine minis reclamabat. At Henricus, morae impatiens, inde ab anno 1530. suadente Thoma Cranmer, theologo Cantabrigiensi, primo universitatum quarundam extraneorum declarationem, matrimonium suum nullum esse, pecunia sibi procuravit, deinde clerum Anglicanum ad eandem declarationem edendam permovit, tandem per eundem Cranmerum, ad archiepiscopatum Cantuariensem evectum, qui clam rege Lutheranismum fovebat, et matrimonium inierat, a. 1533. matrimonium suum cum Catharina invalidum, e contra illud, quod cum Anna Bollena superiori anno jam iniverat, validum pronuntiari curavit. Hac re Romam perlata, pontifex Cranmeri sententiam temerariam et nullam pronuntiavit, regem vero sub poena excommunicationis Catharinam recipere, et Bollenam dimittere jussit. Sed uterque a pontifice ad concilium generale provocavit. Insuper a. 1534. talia decernebantur, quibus nexus cum sede apostolica, cujus potestas jam in multis scriptis impugnata fuerat, magis magisque tolleretur, cujusmodi erant senatus consulta, nullas imposterum dispensationes, provisiones, aut facultates a pontifice petendas, sed ab archiepiscopis An-

glicanis concedendas esse, abbates et episcopos neoelectos non amplius a pontifice, sed a solo rege confirmandos esse. Clerus vero Anglicanus regi jus attribuit, synodos convocandi, concessitque, ut leges ecclesiasticae hactenus latae, severe a rege examinarentur. Denique senatus eodem adhuc 1534. anno secundum declarationem, a clero Cantuariensi jam ante tres annos factam regem supremum ecclesiae Anglicanae caput pronuntiavit, ei ejusque successoribus jus, errores, haereses, et abusus ecclesiasticos inquirendi et tollendi, nec non fructus primi anni episcopatum et decimas ecclesiasticas adjudicavit, novosque episcopatus erigendos statuit. Qui his decretis assentiri et Henrico ceu ecclesiae capiti jusjurandum praestare recusabant, ipsa capitis poena afficiebantur. Eorum, in quos haec sors cecidit, praecipui erant Joannes Fischer, episcopus Rossensis, et Thomas Morus, regni cancellarius, viri, eruditione non minus, quam severis et integris moribus nemini in Anglia secundi.

§. 622. Acta durante schismate.

Secessionem ab ecclesia Romana mox aliae mutationes in ecclesia Anglicana sequebantur. Imprimis monachi, sedi apostolicae arete devincti, et bonis amplissimis praediti, e medio tollendi videbantur. Igitur Henricus Thomam Cromvell, virum laicum, a. 1535. suum in rebus ecclesiasticis vicarium generalem constituit, eique visitationem omnium monasteriorum in Anglia demandavit. Is regis consiliis respondens tot ac tantas de eis corruptelas retulit, ut senatus a. 1536. ea non amplius tolerari posse judicaret, quo facto primum minora, deinde usque ad annum 1539. omnia, numero 640, praeterea 110 hospitalia, et 2344 sacella sublata, eorumque bona, praeter ea, quae Cromvellus ejusque socii ad se traxerunt, a rege partim sumtibus publicis, praecipue militaribus, partim novis episcopatibus dotandis impensa, partim aulicis donata, partim exiguo

pretio divendita, aut aliis fundis permutata sunt. Idem Cromvellus regis nomine multa sanctorum festa abrogavit, multas eorum imagines et reliquias sustulit, nec non sacras peregrinationes interdixit. Quibus aliisque profanationibus animi populi religiosi adeo offensi sunt, ut a. 1536. multa virorum millia ad modum eis ponendum surgerent, brevi tamen tempore ad quietem iterum redacti. Anno autem 1540. Henricus Cromvellum, qui praeter regis voluntatem multa injuste, violenter, et crudeliter egerat, Lutheranismum promoverat, et nova regi uxore, ei mox displicente procurata, ejusdem indignationem incurrerat, suo populi odio immolavit, et ex senatus judicio damnatum capite plecti jussit. Contra ipsum vero regem, qui praeter novationes, hactenus enarratas, a. 1536. per senatum duo decreta tulit, quorum altero omnia privilegia et exemptiones a pontificibus concessae abrogabantur, altero poenae severissimae in asseclis pontificis statuebantur; qui etiam S. Thomam, saeculo 12. archiepiscopum Cantuariensem, ab Anglis devotissime cultum ad tribunal suum citaverat quasi perduellionis reum condemnaverat, ossa ejus concremari, et cineres dispergi jusserat: a. 1538. Paulus papa III. sententiam, quam ante tres annos ei jam minatus fuerat, solemniter tulit, vi cuius tanquam haereticus, moechus, multorum innocentium interfector, et laesae majestatis pontificiae reus excommunicationi, ejus regnum autem interdicto subjectum, ejus subditi a fidelitatis officio absoluti, alique principes ad eum debellandum et regno privandum provocati sunt. Quamquam autem Henricus pontificis auctoritatem penitus rejiceret, religionem tamen Catholicam caeterum integram in regno suo conservari voluit, atque hinc in Lutheranos, qui favente Cranmero aliisque, indies latius in occulto serpebant, saepius graviter animadvertibat, annoque 1539. per senatum, nunquam ei contradicere ausum, sex articulos, ipsa capitis poena contra impugnatores munitos statui curavit, quorum primo transsubstantiatio, altero

communio sub una specie, tertio caelibatus clericorum, quarto votum castitatis servandum, quinto missae sacrificium pro vivis et defunctis offerendum, sexto confessio peccatorum coram sacerdote facienda praescribatur. Praeterea per quosdam theologos et praelatos institutionem popularem in religione confici curavit, maximam partem Catholicam, licentiam quoque, biblia in linguam vernaculam translata legendi, quam agentibus clandestinis Lutheranis antea illimitatam concesserat, a. 1542., cognitis abusibus, circa ea commissis, plurimum restrinxit. His tamen omnibus impedire non potuit, quo minus numerus Lutheranorum in Anglia continuo usque ad mortem ejus, quae a. 1547. accidit, augeretur.

Saunders de origine ac progressu schismatis Anglicani. Burnet historia reformationis ecclesiae in Anglia. Gerdes historia reformat. Tom. IV. Salig Vollständige Historie der Augsbургischen Confession und derselben zugethanen Kirchen. 2. Theil.

§. 623. Lutheranismus in Polonia.

Poloni Hussitarum et Calixtinorum placitis, quae non paucis eorum, praesertim nobilium probabantur, pro suscipiendo Lutheranismō praeparati erant. Is jam a. 1518. in Polonia innotescebat, et cum inter episcopos ipsos nonnulli ei faverent, brevi tempore non exigua, nominatim in Massovia et Cracoviae, tunc regum sede, incrementa cepit. Haec inde ab anno potissimum 1531. multum aucta sunt, ex quo complures Polonorum, litterarum studiosorum, Wittenbergam, et in alias universitates Protestantium proficiscebantur, ibique placita Lutheri inbibebant, quae domum reduces suis propinabant. Ad obicem huic malo ponendum rex et episcopi varia media adhibebant. Celebratae synodi, in quibus haeresis Lutherana condemnabatur, libros de ea tractantes introduci, divulgari, legi, sub severissimis poenis vetitum, inquisitores ad haereticos eorumque libros investigandos constituti. Similia in comitiis regni, nominatim in iis. quae a. 1520. Thorunii habita sunt, decerne-

bantur. Rex Sigismundus I., religioni Catholicae ex animo addictus et haeresis extirpandae studiosus, insuper a. 1534. statuit, ut qui ex Polonis Wittenbergae manerent, ad nullum munus publicum admitterentur, qui vero in posterum eo essent profecturi, exilio aliisque poenis severioribus mulctarentur. Verum his omnibus progressus Lutheranismi eo minus cohiberi poterant, quia poenae decretae raro executioni dabantur, et rex ipse, alioquin exigua potestate instructus, posterioribus regni sui annis a pristino fervore defecit, et legem contra frequentationem universitatum Lutheranarum latam revocavit. Hinc Lutheranismus per universam Poloniam et Lithuaniam magis magisque propagabatur, ita ut Sigismundo a. 1548. moriente, magna pars civium Cracoviensium, multi aulicorum, regni consiliariorum, et nobilium ei addicti essent, qui in fundis suis et urbibus praedicatores habebant, et conventus sacros agebant, quamquam publica et legitima religionis libertate adhuc carerent. Maximo autem studio, in violentias adeo et seditiones prorumpente, urbes Borussiae occidentalis, Polonis subjectae, Elbinga, Thorunium, praecipue Dantiscum placita Lutherana amplexae sunt, ad quod origo et indoles incolarum Germanica non parum contulerit.

Wengiersky systema historico-chronologicum ecclesiarum Slavonic. per provincias varias. Salig. lib. cit. Friese Beyträge zu der Reformationsgeschichte in Pohlen und Lithauen.

§. 624. In Livonia et Curonia.

Livoniae doctrinam Lutheranam primum intulit quidam ludimagister Pomeranus, ab episcopo suo propter haeresin munere privatus, et dein a fratre suo, canonico Rigano a. 1523. ad archidiaconatum ibidem promotus. Hunc mox quidam Megalopolitanus adjuvit, fanatico zelo adeo correptus, ut plebem Riganam et Revalensem ad ecclesias invadendas, et imagines ac sacra suppelle-

ctilia destruenda incitaret. Talia audentem tam magistratus Riganus, quam magister ordinis equestris in Livonia Gualterus de Plettenberg protegebat, qui posterior placita Lutheri ex hac quoque causa amplexus est, ut archiepiscopo Rigano eo facilius urbem subtraheret, quod quidem aliquo tempore, non tamen semper ei successit. Caeterum archiepiscopus, qui simul episcopatum Dorpatensem tenebat, impedire non potuit, quo minus Rigani, expulsis clericis Catholicis praedicatores Lutheranos constituerent, et Dorpatenses, auctore quodam pellione Suevico Lutheranismum, vi adhibita, introducerent. Dioecesis Oeselana, favente ipso episcopo novationibus accessit. Cum in istis partibus religioni Catholicae nemo succurreret, urbes Livoniae, foedere cum ordinis magistro, cum duce Borussiae, denique cum principibus Protestantibus in Germania inito, partam religionis libertatem tuebantur, Catholici magis magisque deficiebant, episcopatus paulatim cessabant, et tota terra jam Lutherana erat, cum Gotthardus Kettler, Gualteri successor, Russis resistendo jam impar, eam a. 1561. sub conditione Lutheranismi conservandi, Polonis traderet, Curonia et Semgallia tanquam feudo Polonico, ab iisdem protegendo, sibi suisque successoribus reservata. His quoque in terris satis cito multi ex nobilibus Lutheranismum admiserant. Episcopus Piltensis, Joannes Münchhausen, cujus dioecesi illae constituebant, Lutheranismum et ipse infectus, consentientibus canonicis et vasallissuis, pariter Lutheranis, episcopatum suum regi Daniae vendidit, et in Germaniam profectus, matrimonium contraxit. Plebem rusticam, magna ex parte adhuc superstitioni Ethnicae deditam novus dux, multis et diuturnis conatibus tandem ad doctrinam Lutheranam perduxit.

Gadebusch Liefländische Jahrbücher. Gebhardi Geschichte von Liefland, Esthland, Kurland, und Semgallen. Tetsch Kurländische Kirchengeschichte.

§. 625. In Hungaria.

In Hungariam Lutheranismus primum illatus est a quibusdam juvenibus, litterarum studiosis ex Hungaria superiori, qui fama Lutheri excitati, inde ab anno 1522. universitatem Wittenbergensem frequentabant, et placita ibi hausta domum reduces eo effectum inter cives suos propagabant, ut eodem adhuc anno Uihelii, postea in aliis quoque Hungariae superioris oppidis coetus quidam Lutherani coalescerent. Et quamquam rex Ludovicus, a clero et magnatibus rogatus, a. 1524. legem contra eos ferret, et ordines regni anno sequenti in comitiis Pesthinensibus eorum extirpationem decernerent; eodem tamen tempore quinque urbes regiae in Hungaria superiori Bartfa, Cassovia, Eperiesino, Leutschovia, et Seben, Lutheranismum professae sunt, imo in ipsa sede regia, Budae, coetus Lutheranorum exortus est. Status regni perturbatus, qui ex infausta pugna, a. 1526. apud Mohacium commissa, ipsique regi exitiali, dein ex discordia ordinum Hungaricorum, quorum nonnulli, legitimo successore Ferdinando, Caroli V. fratre repudiato, Joannem de Zapolia, comitem Scepusiensem et Transsylvaniae gubernatorem, regem appellarunt, denique ex enatis inde bellis et invasionibus Turcarum, qui a Joanne in auxilium vocati magnam Hungariae partem occuparunt, et tandem retinuerunt, prodiit, propagationi novationum religiosarum pluribus modis favebat. Etenim primo nonnulli magnates, mox post pugnam exitialem, 5 episcopatum, quorum antistites in ea occiderant, bona occuparunt, atque ut ea securius retinere possent, doctrinam, quae episcopatus superfluos declarabat, professi, eorumque exemplum alii nobiles multi secuti sunt. Dein quamvis tam Ferdinandus, quam Joannes leges satis severas contra novatores ferrent, tamen calamitates, quibus Hungaria affligebatur, impediebant, quo minus illae executioni darentur. Hinc placita Aca-

tholica indies magis propagabantur, quod a nemine majori cum studio et successu fiebat, quam a Matthia Deyay, quem Lutherum Hungaricum appellare solent. Is Lutheri, quem iterato adiit, institutione, familiaritate, consilio usus, inde ab anno 1531. jam in Hungaria quoque inferiori, et ex ipsis Joannis, Budae residentis, aulicis multos Lutheranismum conciliavit, et quamvis bis in carcerem conjectus capite periclitaretur, sedulo tamen, libertati redditus, coepta sua continuavit, tandem vero ad placita Zwinglii transiit, quae jam ab anno 1530. haud pauci apostatarum in Hungaria profitebantur, primam ecclesiam a. 1532. Pataci, cura Petri Perenyi, supremi comitis Abauvariensis nacti. Universim vero Acatolici, qui jam biblia quoque, in linguam Hungaricam translata divulgabant, ita aucti et firmati sunt, ut a. 1545. Erdödi in comitatu Szathmariensi, 29 praedicatores ad fidem suam Lutheranam definiendam convenirent.

Historia diplomatica de statu religionis in Hungaria. Historia ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania. Ribini memorabilia Augustanae confessionis in regno Hungariae. Fessler Geschichte von Ungarn.

§. 626. In Transsylvania.

In Transsylvania primo Hermannopolitani placitis Lutheri imbuti sunt, auctoribus quibusdam mercatoribus, qui ex nundinis Lipsiensibus, quas a. 1521. frequentaverant, illius scripta in patriam attulerunt. His mox accesserunt duo praedicatores ex Silesia, qui Lutherum audiverant, et nunc Hermannopolitanis ejus doctrinam magnopere commendabant, ecclesiam Romanam simul vehementer impugnantes. Quos cum supremus nationis Saxonicae in Transsylvania judex adjuvaret, et contra episcopum tueretur; incolae brevi tempore liturgiam Catholicam negligebant, clericis consueta tributa denegabant, pontifici cantilenis insultabant. Rex quidem Ludovicus, agente clero a. 1523. scripta

Lutheri concremari jussit, imo supplicia contra Lutheranos decrevit. At quamvis illud reapse fieret, haec tamen propter potentem incolarum resistantiam effectui dari, et propagatio Lutheranismi inter Hermannopolitanos tam parum impediri potuit, quam inter nobiles in universa Transsylvania, quos bonorum ecclesiasticorum cupido ad illum amplectendum perducebat. Joannes de Zapolia denuo quidem supplicia contra Lutheranos decrevit, quod decretum clerus etiam urgebat. Sed parum inde effectum. Quin Hermannopolitani a. 1529. postquam Joannes a Ferdinando devictus et pulsus esset, monachos et cunctos, in religione Catholica perseverantes ex urbe expulerunt. Paulo serius Coronopolitani ad Lutheranismum defecerunt, duce potissimum Joanne Honter, qui a. 1553. Basilea, ubi literis vacaverat, in patriam redux, novationes religiosas inter Saxones in Transsylvania maximo studio promovit, et hunc in finem etiam typographiam erexit, in qua scripta Lutheri, confessio Augustana, et alii hujus generis libri prelo committebantur. Talia Zapolya, qui iterum ad possessionem Transsylvaniae pervenerat, jam tolerabat. Eo autem a. 1540. mortuo, Georgius Martinusius, episcopus Magno-Varadinensis, cujus consiliis Isabella, Joannis vidua utebatur, novatores suppressere statuit. Praevaluerunt tamen in comitiis, a. 1543. Claudiopoli habitis, reliqui Isabellae consilarii, A catholicis faventes, quo factum est, ut jam universa natio Saxonica Lutheranismum amplecteretur, quem in prima sua synodo a. 1545. celebrata, solemniter professus est. Inter reliquas duas nationes, pariter jam a multo tempore novationibus infectas, multi placita Zwingliana admiserunt. Omnes jam tranquilla libertate in negotio religionis fruebantur, eaque ad rem suam ecclesiasticam in synodis firmandum utebantur.

Historia ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania.
 Haner historia ecclesiar. Transsylvanic. Benkő Transsylvania.
 Gebhardi Geschichte der mit Ungarn verbundenen Staaten.

§. 627. In Gallia.

In Gallia multa acciderant, quae animos ad pontifices et ecclesiam Romanam reprobendam disponere poterant. Talia erant sectae haereticae, Waldensium scilicet et Catharorum, qui etiamsi maximam partem extirpati essent, tamen in posteris suis quamdam sentiendi rationem, ecclesiae Romanae adversam reliquerant; conamina Bonifacii papae VIII., majorem in Galliae regnum potestatem sibi vindicandi; offendicula, quae pontifices Avenionenses et dein schismatici dederant; principia a Petro Alliacensi, Gersonio, Nicolao de Clemangiis contra usurpationes pontificum asserta; horum renitentia contra reformationem ecclesiae adeo necessariam, et contra concilium Basileense, quod eam tentabat; eorum molimina contra sanctionem pragmaticam, Gallis tantopere probatam, effectum tandem consecuta; denique dissidia, haud ita diu inter Ludovicum XII. et Julium papam II. agitata. Mirum igitur non est, Lutheri coepta et doctrinas, quamprimum in Gallia innotescebant, multis, praesertim eruditorum et cultiorum hominum probatas fuisse, cum alioquin nonnulli inter eos ipsos, (nominatim Faber Stapulensis, theologiae in universitate Parisiensi doctor, qui scholasticorum auctoritatem vilipendebat, saniori philosophiae et philologiae studebat, atque inde ab anno 1523. versionem bibliorum vernaculam edebat,) emendandae doctrinae et praxis ecclesiasticae studiosi essent. Inter primos fautores et promotores novarum doctrinarum erat Guilielmus Brissonet, episcopus Meldensis simulque abbas monasterii S. Dionysii prope Parisios. Is eruditos secum consentientes Meldum vocavit, iisque munus docendi tam in ecclesia, quam in scholis concedidit. Hi ab anno 1521. novationes religiosas eo effectui ibi commendabant, ut coetus quidam Lutheranorum exoriretur, qui vero post aliquod tempus, episcopo ejusque clientibus ad rationem reddend-

dam provocatis, dissipatus est. Majori cum efficacia et constantia novationes promovit Margaretha, Navarrae regina, quae apud fratrem suum, Franciscum I. Galliae regem plurimum valebat. Haec enim novis doctrinis addicta cum primariis earum praedicatoribus communicabat, persecutioni obnoxiiis refugium praebebat, A catholicos universos aere adjuvabat, sacris Parisiensium suggestibus plures praedicatores Lutheranismi infectos intrudebat, atque etiam in Bearnia et Aquitania, sensu strictiori sic dicta, praedicatores Lutheranos constituit, sacros conventus agentes et eucharistiam sub utraque specie distribuentes. Ab altera parte varia et severa etiam media adhibebantur ad novationes earumque asseclas supprimendos. Sorbonna, ad cuius iudicium Lutherus iterato provocaverat, eum a. 1521. haeresiarcham ejusque scripta igne digna pronuntiavit. Eadem in scriptis aliorum novatorum examinandis et condemnandis, et sententiis contra auctores ferendis assidua erat. Archiepiscopus Senonensis, idemque supremus regni cancellarius et cardinalis, Antonius du Pradt, a. 1527. cum episcopis suis suffraganeis Lutetiae synodum celebravit, in qua 16 doctrinae Lutheri tanquam haereticae condemnatae, lectio librorum ab eo ejusque asseclis confectorum, nec non conversatio cum eis sub poena excommunicationis prohibita, sed et decreta, clericorum moribus emendandis et abusibus ecclesiasticis tollendis idonea, condita sunt. Similem synodum anno sequenti Franciscus de Tournon, archiepiscopus Bituricensis in metropoli sua habuit. Rex Franciscus, sincerus religionis Catholicae cultor, a. 1526. causas haereticorum magistratibus judicandas commisit, atque curiae per Galliam magna in illos severitate utebantur, ita ut novationum doctoribus haud raro ignis supplicium infligeretur.

§. 628. Continuatio.

Verum genius saeculi etiam in Gallia jam ita comparatus erat, ut illis omnibus progressus novationum

cohiberi non possent, quin indices plures ex omni hominum genere, ex ipsis clericis et nobilibus, ad eas deficerent; professoribus quibusdam, aliisque viris, eruditionis laude florentibus, modo tecte, modo aperte cooperantibus. Cum numero Lutheranorum eorum audacia jam adeo crescebat, ut propter denegatos sibi sacros conventus irritati, a. 1534. libellum, conviciis vehementissimis in missam et transsubstantiationem plenum, typis impressum, una eademque nocte in omnibus fere Galliae regionibus, locis publicis, ipsisque cubiculi regii valvis affigerent. Inde publica et communis Catholicorum consternatio et indignatio exorta, sollemnis processio ad hoc facinus expiandum Parisiis habita, rex vero dolore et furore adeo correptus est, ut coram aula sua affirmaret, tantum abfuturum, ut cuicunque sectariorum parcat, ut a proprio corpore membrum, quod haeresi infectum sciret, abscindi jussurus esset. Hinc jam aucta severitate in haereticos animadversum, magnusque eorum numerus e medio sublatus. Verum extirpari tam parum poterant, ut potius usque ad mortem regis, a. 1547. defuncti, in omnibus Galliae regionibus, praecipue in orientalibus, meridiem spectantibus augerentur. Pro eo maximam partem extirpatae sunt reliquiae Waldensium, qui in confiniis Pedemontii duo oppida et triginta circiter pagos incolebant, caeterum religionem a pristina majorum in multis diversam tenebant. Quam cum nunc placitis Protestantibus conformarent, et conjunctionem cum his inirent, senatus Aquensis a. 1540. praecipuam eorum sedem destruendam decrevit, quod decretum rex post frustraneam ad reditum in ecclesiam admonitionem, et post factam sibi relationem, quasi Helvetiis juncti libertatem sibi asserturi essent, confirmavit. At praeses senatus, idemque copiarum praefectus a. 1545. ultra voluntatem regis progressus, militibus eos invasit, pagos eorum plerosque incendit, maximam eorum partem

sine discrimine sexus et aetatis interfecit, reliquos dissipavit, nomen eorum in Gallia delevit.

Thuani historiae. Mezeray histoire de France. Maimbourg histoire du Calvinisme. Benoit histoire de l'edit de Nantes. Beze histoire ecclesiastique des eglises Reformées au royaume de France. De Serres commentarii de statu religionis et reipublicae in regno Galliae.

§. 629. In Belgio.

In Belgio quoque Lutheri coepta et scripta satis cito quam plurimis probabantur, primo quidem inter litteratos et clericos, e quibus Augustiniani Antverpienses caeteris praevenierunt, deinde etiam inter populum in omnibus fere provinciis, maxime vero in Hollandia, Scelandia et Flandria. Vicinia Germaniae, ipsa rei novitas, corruptela ecclesiastica, propensio in majorem, quoad instituta ecclesiastica libertatem, haec et similia Belgas novis doctrinis conciliabant. Elapsa jam periodo Joannes Wessel alique assertiones illis faventes in Belgio disseminarant; nunc Erasmus Rotterdamsis, vir ob eruditionem, ingenium, et mores integros maximae auctoritatis, multa in theologia et oeconomia ecclesiastica emendanda notabat, idemque et Philippus Burgundus, episcopus Ultrajectensis, alique plures, caeterum Catholici, de monachis, clericorum caelibatu, aula pontificia, legendis sanctorum, abjecte sentiebant, et plures Lutheri assertiones approbabant, non perpendentes, quem in finem ejus molimina directa sint, ad quem gradum progressura. Carolus V. imperator, ad quem Belgium pertinebat, novatores maximo studio suppressere conabatur, eumque in finem majori continuo severitate utebatur. Ac primo quidem edictum Wormatiense ad Belgium quoque extendit, dein a. 1522. inquisitores constituit, qui contra haereticos pervicaces ignis quoque supplium decernebant. Prohibiti praeterea conventus sacri extra ecclesias, disputationes et sermocinationes de fide, sacra-

mentis; conciliis; pontifice, impressio librorum sine praevia censura, lectio s. scripturae, quam in linguam vernaculam, juxta Lutheri versionem translata novatores inter populum divulgabant. Praecepta quoque librorum haereticorum concrematio, et superioribus ecclesiasticis ac civilibus injunctum, ut caverent, ne inepti aut depravati concionatores constituerentur, qui populum fabulis aut malis moribus offenderent. Sed his omnibus parum profectum est, Lutherani potius continuo augebantur, imo audaciores facti picturis turpibus B. Mariae caeterisque sanctis insultabant, instituta et dogmata Catholica conviciis proscindebant, imagines sacras destruebant, cultum publicum turbabant, clericos ignominia et injuriis afficiebant, denique conjurationes contra rempublicam ecclesiasticam et civilem faciebant. Hinc Carolus a. 1529. legem tulit, iis, quibus pristina inquisitionis tribunalia usa fuerant, admodum similem, et a. 1550. adhuc severiorem. Quae, quamquam effectui dabatur, numerus tamen Lutheranorum non defecit, praesertim cum Maria, quam sororem suam Carolus a. 1532. Belgii gubernatricem constituit, illos, quantum poterat, leniori modo haberet, aut impunitos dimitteret. In hoc statu res permanserunt usque ad annum 1555. quo Carolus Belgium Philippo filio suo tradidit.

Brandt Historie der Reformation in Nederland. Gerdes historia evangelii renovati. Grotii annales et historiae de rebus Belgicis. Wagenaar allgemeine Geschichte der vereinigten Niederlande.

§. 630. Articuli Schmalcaldici.

Cum tranquillitas et concordia inter Germanos nonnisi compositis religionis dissidiis sperari posset: spes autem ea componendi in concilio oecumenico reposita esse videretur, imperator jam serio de tali concilio celebrando cum pontifice agere coepit. Clemens VII. ad illud congregandum minime proclivis e

verens, ne secundum exemplum patrum Constantiensium et Basileensium potestatem in ipsum pontificem sibi assereret, et aulae ac curiae ejus reformationem decerneret. Tandem imperatori quidem instanti cessit, voluit autem, ut solummodo ad opprimendos ecclesiae hostes, non item ad eam reformandam, porro ut in aliqua Italiae urbe celebraretur, atque ut omnes, etiam qui illud non participassent, ad ejus decreta admittenda obligarentur. At Protestantes, quibus haec omnia improbabantur, postulabant, ut concilium in Germannia haberetur, ut a pontifice nulla ratione dependeret, ut res in eo non pristino more juxta traditiones et leges ecclesiasticas, sed juxta solam s. scripturam decernerentur, denique ut sui quoque theologi vocem decisivam haberent. Tanta postulantes nec Paulus III., qui Clementi a. 1534. successit, et concilii congregationem multo magis cordi habebat, flectere potuit; ejus propositionem, ut modus concilium celebrandi hujus ipsius definitioni relinqueretur, suspectam habebant. Scilicet a systemate suo non amplius discessuri, concilio jam supersedere volebant, prout Lutherus legato pontificio diserte dixit, eoque magis ab eo alieni erant, quod metuerent, ne ad ejus decreta acceptanda, et potestatem pontificis admittendam adigerentur. Ne vero religiosae unionis conamen de industria eludere viderentur, et quoniam saepius ad concilium provocaverant, coram illo, quod pontifex a. 1537. Mantuae celebrandum indixerat, fidem suam exponere statuerunt, eumque in finem a Luthero librum quemdam confici curarunt, fidei articulos ita exhibentem, ut ii, a quibus nunquam recessuri essent, secernerentur ab iis, circa quos cum adversariis tractare possent. Ad illos referebant justificationem per solam fidem, missam, purgatorium, indulgentias, episcopatus, monasteria, potestatem pontificiam; ad istos poenitentiam, peccatorum confessionem, eucharistiam, baptismum, ordina-

tionem, bona opera, potestatem clavium, leges ecclesiasticas, caelibatum clericorum. Qui articuli, stylo vehementi, Luthero familiari compositi, quoniam ab ordinibus et theologis Protestantibus, a. 1537. Schmalcaldi congregatis subscripti fuerunt, Schmalcaldici dicti sunt.

§. 631. Gravamina Catholicorum contra Protestantes.

Interim Protestantes multa sibi indulgebant, quae imperatori et Catholicis non poterant non gravissime accidere. Scilicet indies magis, quae ex religione Catholica suis in terris supererant, abolebant, jurisdictionem episcoporum abrogabant, bona ecclesiastica sibi attribuebant, clericosque Catholicos redditibus privabant, contra sententias tribunalis camerarii, ad quod defraudati juxta decretum Augustanum injurias sibi illatas deferebant, quodque restitutionem et poenas contra defraudantes decernebat, multum excipiebant, contententes, in rebus cum religione cohaerentibus se ex pace Norimbergensi ab illo tribunali exemptos esse; cumque illud adversus eos procedere non cessaret, ejus jurisdictionem in ejusmodi causis non amplius agnoscebant. Iidem porro non tantum cunctis suis subditis novationes religiosas vi et poenis obtrudebant, sed etiam subditos ordinum Catholicorum in illas pronos publice sub praesidium suum, contra magistratus et dominos illorum constituebant, ita, ut his metus esset, ne tali ratione paulatim loco suo moverentur, et terris suis exuerentur. Imo variis occasionibus verbo et opere non obscure significabant Protestantes, sibi de eo agi, ut religio Catholica penitus e Germania eliminetur, et purum verbum Dei, sicut Lutheri placita appellabant, ubique introducatur. Iidem contra legem pacis Norimbergensis, nonnisi tunc confoederatis concessae, continuo plures ordines in foedus suum Schmalcaldicum suscipiebant, etiam tales, qui decretum

Augustanum acceptaverant, jamque exercitum semper paratum sustentabant. Novi socii erant: duo duces Pomerani, dux Würtembergensis, rex Daniae qua dux Holsatiae, Henricus dux Saxoniae, comes palatinus Bipontinus, principes aliquot Anhaltini, comes Tecklenburgensis, et plures urbes Germaniae meridionalis ac septentrionalis. Denique etiam cum Galliae et Angliae regibus, imperatori infestis, de foedere pangendo saepius deliberabant. Imperator haec Protestantium ausa efficaciter coercere tunc non valebat, quia ab altera parte Galli, ab altera Turcae ei rem faciebant, ab ordinibus autem Catholicis, bellum timentibus, auxilium nullum expectandum erat. Igitur Protestantibus monendis et corripiendis acquiescere debebat, ad quod accessit foedus, a. 1538. auctore Caroli vicecancellario a principibus quibusdam Catholicis ad defensionem pro eo casu initum, si quis eorum a Protestantibus religionis aut bonorum ecclesiasticorum causa impeteretur. Quum jam periculum esset, ne bellum intestinum oriretur, in comitiis a. 1539. Francofordii habitis, quibus nec imperator, nec rex Ferdinandus, sed tantum legati utriusque intererant, de pace tractatum, et post mutua, quae Catholici et Protestantes sibi faciebant, opprobria, in eo conventum est, ut pax usque ad finem anni sequentis protenderetur.

§. 632. *Ulterior propagatio Lutheranismi in Germania.*

Protestantes gravaminum Catholicorum nullam rationem habebant, sed continuo audaciores jam postulabant, ut nemo in terris Catholicis Lutheranismum amplecti prohiberetur, aut amplectens detrimentum quoddam pateretur, sed saltem salvis suis bonis ad ipsos migrare permetteretur; porro ut etiam Lutherani in tribunal camerarium susciperentur. Animum, haec omnia postulandi audendique incrementum eis addidit, quod eorum factio identidem capiebat. Etsi enim fa-

cinus, quo Lutherus, Melanchthon, aliique inter theologos eorum primarii, Philippum Hassum duas simul uxores tuta conscientia habere posse, a. 1539. scripto declararunt, genium reformatorum satis manifestasset; proselyti tamen, sive spontanei, sive coacti eis non deficiebant. Sic Henricus, dux Saxoniae, qui jam a. 1537. Lutheranismum in territorium suum Freybergense introduxerat, post duos annos fratris sui Georgii, sine prolibus masculinis mortui haeres, eundem nunc in Misniam, quam ille possederat, invexit, et qui ex incolis adhuc Catholici erant, ad eum amplectendum adegit. Similiter post mortem Joachimi I. electoris Brandenburgici, religionis Catholicae admodum studiosi, a. 1535. defuncti, ejus filii, a matre Lutheranismum clam imbuti, hunc publice profitebantur, et junior quidem, qui marcam novam et ducatum Crossensem in Silesia possidebat, anno jam 1536.; senior vero, patris in electoratu successor, Joachimus II. 1539. anno. Etsi hi religionem a se electam subditis suis non obtruderent, eorum tamen plurimi, qui hactenus in Catholica perseveraverant, principum suorum exemplum secuti sunt. In provinciis Austriaco-Germannicis tertio jam saeculi 16. decennio plures ex nobilibus et civibus novas doctrinas approbaverant, quorum numerus subsequo tempore ita auctus est, ut a. 1541. viginti quatuor equites et decem urbes Austriae, similiter haud pauci Styriae et Carinthiae, Ferdinando Pragae diaetam celebranti libellum supplicem offerrent, quo liberam Lutheranismi professionem, imo introductionem petebant, sed a principe, religionis Catholicae studioso repulsam tulerunt. E contra Otto Henricus, comes Palatinus a. 1542. Lutheranismum in ducatum suum Neoburgensem, et postquam stirpe familiae principali emortua, elector factus fuisset, etiam in Palatinatum introduxit. Ex episcopis Albertus Moguntinus a. 1539. incolis episcopatum Magdeburgensis et Halberstadiensis, quos pariter

tenebat, jam a multis annis maximam partem Lutheranis, liberum religionis exercitium pro multo aere concessit. Anno 1536. episcopus Brandenburgicus Lutheranismum in dioecesin suam introduxit. Episcopus Monasteriensis idemque Osnabrugensis et Mindensis eundem a. 1543. publice professus oves suas pastoribus Lutheranis commisit. Ipse elector Coloniensis, Hermannus, per Bucerum et Melanchthonem, quos annis 1541. et 43. advocavit, terras suas juxta placita Lutherana reformare aggressus, attamen a. 1545. a subditis suis Catholicis ad imperatorem et ad pontificem delatus, ab illo omnes novationes omittere jussus, ab isto excommunicatus et depositus est. Igitur et nonnulli episcopi et plerique principes saeculares, exceptis Austriacis et Bavaricis, et omnes fere liberae imperii urbes cum civibus et subditis suis plerisque ad nova sacra transierunt, atque etiam in terris principum Catholicorum multi, et hinc inde plurimi iisdem addicti erant.

§. 633. Pax inter Catholicos et Protestantes aegre conservata.

Ad ulteriorem in Germania pacem procurandam imperator medium, jam saepius frustra adhibitum, de novo tentavit, amicam scilicet moderatorum utriusque partis theologorum de religione collationem, quae 1540. Wormatiae inchoata, et anno sequenti in comitiis Ratisbonensibus continuata est. Sed quamquam theologi de doctrinis quibusdam controversis inter se conveniant, reliqui tamen tam Catholici quam Protestantes omnem litium religiosarum compositionem, qua quid in favorem partis adversae concederetur, rejecerunt. Caeterum a comitiis plus in favorem Catholicorum, quam Protestantium decretum est. Hoc decretum imperator singulari declaratione in commodum Protestantium ita mitigavit, ut hi doctrinis suis illimitate inhaerere, monasteria et ecclesias suis in terris ad reformationem Christianam admittendam adigere possent, cui-

vis religionem eorum amplecti liceret, etiam Protestantes in tribunal camerarium susciperentur, istudque ad hanc declarationem observandam obligaretur. Ad haec Protestantibus indulgenda imperator nonnisi rerum angustiis, in quibus versabatur, permoveri potuit. Scilicet, quantum contra Galliam bellum tunc imminebat; Turcae perpetui Ferdinandi hostes, occupata Buda, magna Hungariae parte potiti erant, indeque ulterius progredi minabantur, quapropter imperator et ejus frater^{ordinum} Germannicorum, adeoque Protestantium auxilia desiderabant. Haec bene scientes, et continuis suis incrementis confisi confederati Schmalcaldici continuo majora audebant. Sic in scripto quodam, imperatori Ratisbonae tradito postularunt, ut in universam Germaniam Lutheranismus introduceretur, et speciatim loco episcoporum, quibus regimen civile terrarum ab eis possessarum relinqui posset, superintendentes ad rem ecclesiasticam dirigendam instituerentur, caelibatus clericorum abrogaretur, et bona ecclesiastica in alios usus, speciatim litterarios impenderentur. Eodem anno 1541. elector Saxoniae, mortuo episcopo Naumburgensi seu Ziziano, electionem novi episcopi, a capitulo factam rejecit, episcopatum, imperio immediate subjectum, contemptis jussis et minis imperatoris, militibus occupavit, omnibus, qui in religione Catholica adhuc perseverabant, Lutheranismum obtrusit, et Nicolaum Amsdorf, unum ex primis Lutheri collegis et asseclis, superintendentem cum modico stipendio constituit. Anno sequenti idem elector et Philippus Hassus Henricum, ducem Brunsvicensem, religionis Catholicae studiosissimum, quia proscriptionis sententiam, a tribunali camerario contra Goslarium pronuntiatam executioni dabat, ejus terra expulerunt, Lutheranismum in eam introduxerunt, et nonnisi ducis filiis pro immodica pecunia reddere volebant. Foederati Schmalcaldici jam in omnibus causis, utut mere saecularibus tribunali camerario obedientiam denega-

bant, ut in illud viri e gremio suo susciperentur postulare pergebant, concilium, etsi nunc pontifex urbem ad Germaniam pertinentem, Tridentum, futuram ejus sedem, consentientibus Catholicis destinaverat, simpliciter rejiciebant, perpetuam pacem et illimitatam religionis libertatem poscebant, atque jam bellum minabantur. Cum augustiae imperatoris ejusque fratris perdurarent, imo auctae essent, adeoque ambo Protestantium suppetiis contra Gallos et Turcas indigerent, quas illi semper postulationibus suis adstringebant; a. 1542. pax, una cum indulgentiis Ratisbonensibus quinque annos duratura eis concessa est. Sed Protestantes postulationem suam perpetuae et irrestrictae pacis quotannis repetebant. Ordines Catholici a tali concedenda eo potissimum alieni erant, quod, ne tum Lutheranismus ampliores adhuc progressus suis in terris facturus esset, metuerent. Quum vero imperator alia ratione auxilium nullum ab eis impetrare posset, in comitiis Spirensibus anni 1544., Catholicis non consentientibus, sed tantum permittentibus, ex plenitudine potestatis suae pacem usque ad dissidiorum religionis compositionem, a concilio generali efficiendam, vel si hujus congregatio diu adhuc retardaretur, in aliis comitiis tentandam prorogavit, tribunal autem camerarium post tres annos, juxta postulationem Protestantium innovandum, et interea ab iis judicandis cohibendum esse promisit.

§. 634. Concilium Tridentinum.

Anno sequenti, 1545. concilium toties desideratum tandem Tridenti congregatum est, cujus initia Lutherus adhuc vidit, non multo post, mense Februario anni 1546. mortuus. Istud, licet jam ante plures annos a pontifice indictum, tamdiu retardatum fuisse, variis causis effectum est, nunc bello inter imperatorem et Galliae regem exorto, nunc ducis Mantuani, in cujus metropoli pontifex primo concilium congregare voluit, postulatione, ut urbs praesidio militari muniretur, quam pontifex ceu ho-

nori et libertati concilii adversam rejecit, nunc difficultate, consensum omnium principum Catholicorum impetrandi, nunc conditionibus, quas Protestantes respectu concilii, a se agnoscendi proponebant. Hos concilio, quod eorum placita non approbaverit, se subjecturos, et per illud in ecclesiam Catholicam reducendos esse, pontifex quidem sperare non poterat. Ut illud nihilominus congregaret, eum partim desiderium imperatoris permovit, spem unionis in illo reponertis, partim spes, ulteriorem saltim ab ecclesia Catholica defectionem eo cohibendam esse, maxime vero conamina, collationibus theologorum utriusque partis, et praescriptis publicis unionem religiosam efficiendi, quae conamina imperator propria auctoritate instituebat, pontifici autem minime probabantur. Igitur concilium 13. Decembris anni 1545. Tridenti reapse inchoatum est. In decreto de inchoando concilio, prima sessione, praesentibus 29 episcopis praelecto, extirpatio haeresum, pax et unio ecclesiae, reformatio cleri et populi Christiani tanquam fines concilio propositi indicabantur. Desiderabat imperator, ut primò reformationis opus a concilio perageretur, eo quod abusus et corruptelae ecclesiasticae causa essent, ob quam plurimi ab ea defecerant, iisque perdurantibus quotidie adhuc deficiebant, et quod, si doctrinae controversae mox, Protestantibus non auditis, definirentur, hi eo minus ad concilium participandum permovendi essent. Sed legati pontificii concilio praesidentes, quos non fugiebat, Protestantes, neque sublati abusibus et corruptelis ecclesiasticis, neque admissis eorum disputationibus theologicis, placita sua dimissuros esse, pristino mori, ex quo in conciliis oecumenicis semper res fidei, utpote caeteris graviores, primo definitae fuerint, eo magis insistendum esse contendebant, quia reformatione ante omnia suscepta, ecclesia quasi se ipsa damnatura et haereticorum defectionem justificatura esset. Lis de super exorta eo terminata est, ut definitio fidei et reformatio simul in quavis sessione peragenda statueretur.

Caeterum concilio haec negotia pertractandi methodus placuit, ut causae definiendae prius in conventibus specialioribus a theologis et canonistis examinarentur, eorum consulta in congregationibus generalibus proponerentur, et demum in publicis sessionibus promulgerentur. Quod jam res fidei attinet, in decreto, sessione 4. promulgato canon s. scripturae statutus, seu illi libri tanquam sacri et divinitus inspirati pronunciati sunt, qui in versione Latina, vulgata dicta continentur; traditionibus sacris eadem ac s. scripturae reverentia seu auctoritas adjudicata; ex diversis, quae tunc circumferebantur biblicorum versionibus eadem illa vulgata authentica ac proinde talis pronunciata est, quae in publicis praelectionibus, disputationibus et concionibus ceu valida uti liceat; denique prohibitum, ne quis contra doctrinam ecclesiae, cujus sit s. scripturam interpretari, et contra unanimem patrum consensum, eam interpretari audeat. Sessione 5. doctrina Catholica de peccato originali; 6. de justificatione; 7. de sacramentis in genere, et de baptismo ac confirmatione in specie proposita, et plures canones, quibus errores contrarii adjecto anathemate reprobabantur, promulgati sunt.

§. 635. Bellum Schmalcaldicum.

Interea Protestantes concilium Tridentinum rejicere pergebant, multumque reclamabant, cum Ferdinandus in novis comitiis, a. 1545. Wormatiae habitis, dissidiorum religiosorum compositionem concilio, quod Tridenti jam congregabatur, relinquendam esse statueret. Et quamquam eis proponeretur, si reformatio, a concilio decernenda unioni efficiendae non sufficeret, ea de re in aliis comitiis deliberari posse, omnem tamen concilii participationem simpliciter recusabant. Igitur imperator, novam de religione collationem indixit: quae quidem anno 1546. Ratisbonae inchoata, sed paulo post, orto de agendorum occultatione, quam imperator postulabat, Protestantes denegabant, dissensu, iterum soluta

est. Cum in comitiis, quae imperator post aliquot menses in eadem urbe aperuit, Protestantes in concilio reprobando perseverarent, eis bellum tandem indixit, quod a confoederatis Schmalcaldicis, contra quos gerebatur, Schmalcaldicum dictum est. Eorum duces, elector Saxoniae, et comes provincialis Hassiae, qui in litteris a se publicatis, imperatorem, instigante antichristo, Romae sedente, auctoritate sua ad extirpandam religionem Christianam et libertatem Germanicam abuti, conviciabantur, ab eo ex causis, quibus universim confoederatos Schmalcaldicos Catholicis graves accidisse, et reverentiam ac obedientiam Caesari debitam laesisse supra narratum est, publice proscripti sunt. Iidem iunctis suis cum reliquorum sociorum copiis cito quidem amplissimum exercitum, Caesareo longe numerosiorem in Suevia collegerunt; attamen Mauritius dux Saxoniae, qui, etsi ipse Lutheranus, foedus cum imperatore iniverat, terris electoris occupatis hunc ad copias suas a caeteris disjungendas et in Saxoniam reducendas permovit, quo facto caeteri ab imperatore ad deditionem compulsi sunt.

§. 636. Concilii Tridentini solutio.

Dum haec fierent, legati pontificii de concilio Tridentino, cui praesidebant, in Italiam transferendo imo solvendo agere coeperunt. Vera causa, qua permoti id fecerint, metus fuisse videtur, ne Paulo III., jam grandaevo et infirmo, morte abrepto, concilium electionem novi pontificis, consiliis suis magis faventis, sibi assereret. Paulum alia ratione, sibi non minus gravi, ut concilio in Italiam transferendo consentiret, permovere conabantur, ei scribentes, timendum esse, ne imperator, cum nunc in armis sit, reformationem gravius sollicitaret, imo ejus rationem praescriberet. Carolus, ubi legatorum molimina rescivit, tanta indignatione commotus est, ut etiam in minas contra eos erumperet, idque eo magis, quod jam hostibus superior, spem,

Protestantes ad concilium participandum adigendi conceperit. At legati, minis imperatoris in proposito suo magis firmati non quieverunt, donec pontifex potestatem sibi fecisset, concilium, consentientibus plerisque patribus, alium in locum transferendi. Ut hi consentirent, effecit morbus, qui priori anni 1547. tempore Tridenti grassari coeperat, et contagiosus videbatur, imo a multis pestis dicebatur. Igitur sessione octava, 9. Martii celebrata, concilium Bononiam in Italia transferendum pronunciatum est, quo facto legati pontificii cum episcopis sibi consentientibus mox illam urbem petierunt, iis solis, qui ex terris Carolo subjectis erant, hoc iubente Tridenti permanentibus. Is non multo post apud Mühlbergam Saxoniae cum exercitu electorem subito invasit, ipsumque cepit, quo facto hic electoratu, quem Mauritius accepit, scripto renuntiavit, sed libertati non est restitutus. Similiter Carolus Philippum Hassum, qui ad veniam impetrandam, Halam ad eum accesserat, captivum retinuit, quia eo libero pax et unio sperari non poterat. Caeterum imperator praepotentia sua minime ad religionem Catholicam Protestantibus vi obtrudendam utebatur, sed sicut antea, ita et nunc dissensionem, admissa legitima concilii auctoritate tolli volebat. Hunc in finem pontificem ad concilium Tridentum revocandum permovere conabatur. Sed Paulus imperatoris monitis eo minus cedebat, quod hic, duce Parmensi interfecto, Placentiam occupavit, quam sicut Parmam Romani ad possessiones ecclesiae suae referebant. Igitur Carolus per legatos concilio, quod in duabus, quas Bononiae celebravit, sessionibus, nonnisi negotia sua prorogabat, solemniter intercessit, quo facto, episcopis plerisque domum revertentibus, illud a. 1548. paulatim solutum est.

§. 637. Norma religionis interim valitura.

Quemadmodum imperator ad unionem religiosam inter Germanos efficiendam pontificem, ut concilium
Triden-

Tridentum revocaret, permovere conabatur; ita ab altera parte in comitiis, mense Septembri anni 1547. Augustae inchoatis, a Protestantibus, ut concilium acceptarent, postulabat. Hi desiderabant, ut pontifex ei non praesideret, episcopi a jurejurando, quo illi obstricti essent, absolverentur, theologis suis vox decisiva concederetur, decreta, hactenus condita, iis praesentibus denuo examinarentur. Imperator quidem generatim tantum promisit, se curaturum, ut causae ecclesiasticae in concilio rite tractentur, reformatio conveniens decernatur, et sufficiens securitas ac libertas Protestantibus in concilio paretur. Nihilominus ejus praepotentia effecit, ut tandem omnes concilio se accessuros promitterent. Quoniam vero repetitae sollicitationes de concilio restituendo effectum carebant, imperator, ne turbatus rerum status in Germania perduraret, quamdam religionis formulam, a theologis quibusdam moderatioribus compositam, ordinibus acceptandam proposuit, quae interim, usque ad plenam dissidiorum compositionem per concilium valeret, et hinc *pro* interim dicta est. Haec formula doctrinas, inter utramque partem controversas sensu Catholico proponebat, atque etiam supremam pontificis potestatem, caeremonias, sacra suppellectilia, festa, nominatim festum corporis Christi, benedictiones, jejunia, praescribebat, et solummodo in favorem Protestantium clericis uxoris matrimonium, et laicis calicem eucharisticum permittebat. Ordines in comitiis, a. 1548. Augustae continuatis, praesentes, plerique formulam illam admittebant, paucis tantum Protestantibus contradicere audentibus. Sed extra comitia fere nemo eam approbabat. Catholicis, nominatim Romanis, concessio matrimonii clericorum et communionis sub utraque specie, neglecta episcoporum jurisdictio et honorum ecclesiasticorum restitutio, sed vel maxime id displicebat, quod imperator absque auctoritate ecclesiae, formulam fidei praescribere praesumeret. Protestantes ei, ceu

maximam partem Catholicae fere ubique renitebantur. In terris novi electoris Saxonici res, eo mandante, ita acta est, ut a theologis Wittenbergensibus, quibus mortuo Luthero Melanchthon praesidebat, nova formula interimistica ex Augustiana conficeretur, in quam, statuto principio, res adiaphoras, i. e. tales, quae s. scripturae non adversentur, pacis et obedientiae causa observari posse, pleraeque doctrinae et caeremoniae ~~non~~ interim, attamen in sensum explicatae Lutheranum, receptae, aliquae vero, velut transsubstantiatio, invocatio sanctorum, purgatorium penitus omissae sunt. Haec formula, quae ab urbe, ubi ordines Saxonici eam acceptarunt, interim Lipsiense dicta est, gravissimas inter Lutheranos lites excitavit, annis 1549. et 50. maxime ferventes, siquidem theologii alii, speciatim Thuringici, praecipue vero Matthias Flacius, (Albonae in Istria natus, et inde Illyricus cognominatus, hactenus linguae Hebraicae apud Wittenbergenses professor, quibus derelictis nunc Magdeburgum concessit) iisdem defectionem a Lutheranismum non sine conviciis exprobrabant, res ab eis admissas adiaphoras esse negabant, atque ne in adiaphoris quidem adversariis cedendum esse contendebant.

§. 638. Concilii Tridentini renovatio ejusdemque iterata solutio.

Mors Pauli papae III., quae versus finem anni 1549. accidit, spem unionis in concilio repositam, in animo imperatoris resuscitavit. Reapse ejus successor, Julius III., qui concilio Tridentino qua primarius legatus pontificius interfuerat, Caroli monitis de eo restituendo cessit, illudque 1. Maji anni 1551. Tridenti iterum celebrandum indixit, sperans simul, imperatoris conamina, fidem statuendi ac reformationem tentandi, nec non ulteriorem ad Protestantes defectionem eo cohibendam esse. Ordines Germanici in comitiis Augustanis a. 1550. imperatore optimam de suis apud concilium conatibus

spem faciente, plerique concilio se accessuros promiserunt, Protestantes tamen postulata sua superius commemorata repetierunt. Ipsi tres archiepiscopi electores, Carolo gratificaturi, nunc ad concilium profecti sunt. Hoc autem penitus repudiavit, suosque episcopos ab eo retinuit Henricus II. rex Galliae, ea quidem ex causa, quia similitudines patris sui adversus Hispaniam continuans verebatur, ne unione ope concilii inter Germanos producta, Carolus Galliae nimis praevaliturus esset; quam ob rem pontifici, concilium restituenti vehementer succensebat, omnibusque decretis, a patribus condendis, per legatum Tridentum missum in antecessum reclamavit. Sed patres nulla hujus protestationis ratione habita, doctrinam Catholicam de eucharistia, poenitentia, et extrema unctione definierunt, eamque una cum canonibus, errores oppositos damnantibus, 3. et 4. seu, omnibus numeratis, 13. et 14. sessionibus promulgarunt. Ordines Protestantici, speciatim dux Würtembergensis legatos quidem et theologos Tridentum miserunt, qui fidei confessionem a Brentio, theologo inter suos primario compositam patribus tradiderunt. Legati, quos paulo serius, initio nempe anni 1552, Mauritius Tridentum misit, contra formulas liberi comaeatus, quem pro theologis suis postulabant, iterum iterumque excipiebant, et praeter alia poscebant, ut decreta hactenus condita praesentibus theologis suis de novo examinarentur, et rerum caeterarum decisio usque ad eorum adventum differretur. Etiam si jam concilium ejusmodi Protestantium postulationibus satisfacere non posset, sessione tamen 15. pronuntiatum est, placuisse patribus, decretorum jam conditorum promulgationem usque ad proximam sessionem differre, cum sperandum sit, fore, ut Protestantes propediem adveniant, ejusque decretis se subjiciant. Verum Mauritius non sincere unionem cum Catholicis intendebat, sed solum otium ad bellum contra imperatorem parandum quaerebat. Maculam, quam prodita re Protestantium

sibi inusserat, deleturus, et emolumentis ea sibi paratis incircumscriptam religionis, nec non majorem in re politica et civili libertatem, porro gloriam, eadem haec bona consortibus suis parasse, adjecturus, fiducia, quam imperator in eum collocabat, abusus, anno jam 1551. cum Henrico II. Galliarum rege, et principibus quibusdam Germanicis, nominatim Alberto Baruthino foedus contra imperatorem clam iniit, Magdeburgum ab imperio proscriptum, cujus expugnationem Carolus, nihil mali de eo suspicans, ei commiserat, suis obsequiis mancipavit, et copias imperii, quibus praefectus urbem obsederat, retinuit; ad fucum autem faciendum legatos Tridentum misit, qui theologos Saxonicos mox secuturos esse fidem faciebant. Hi quidem reapse iter ingressi sunt, at Norimbergae ex occulto Mauritiū mandato substituerunt. Is enim ad bellum jam paratus mense Martio anni 1552. exercitum contra imperatorem Oeniponti morantem ducebat, Philippi Hassi captivitatem, et copias extraneas, quas imperator in Germania retinebat, velut ordinum libertati adversas, causam praetendens. Bellum ita exortum patribus Tridentinis, ab ejus theatro non admodum remotis, timorem incussit, effecitque, ut episcopi Italici mox fugam arriperent, et electores quoque ecclesiastici in Germaniam reverterentur. Reliqui in sessione decima sexta, 28. Aprilis habita, decretum promulgarunt, quo concilium in duos annos suspensum est.

§. 639. Pax religiosa Augustana.

Mauritius ea celeritate usus est, ut imperator, qui nihil tale suspicans ad bellum prorsus non paratus erat, copias colligere non posset, sed ad fugam capiendam adigeretur. Simul rex Galliae Germaniam invasit, et tres episcopatus Lotharingicos praemia auxilii Protestantibus praestiti retulit. Praeterea Ferdinandus Turcis tunc temporis ubique succumbebat. Haec imperatorem coegerunt ad pacem, qualem volebant,

Protestantibus concedendam. Ac primo quidem in transactione, a. 1552. Passavii facta, praeter dimissionem Philippi Hassi praevis statutum est, ut abhinc pax esset inter Catholicos et Protestantes, in proximis comitiis solemniter firmanda, et usque ad perfectam dissensionis religiosae compositionem, vel si haec effici nequiverit, perpetuo duratura. Cum Albertus Baruthinus, belli et praedae cupidus, arma deponere recusaret, et episcopatus in Franconia et ad Rhenum aliasque provincias vastaret ac depraedaretur, comitia, eo demum oppresso, a. 1555. Augustae celebrari potuerunt. In his tandem Protestantes desideriorum suorum compotes facti sunt. Statutum enim, ut confessioni Augustanae addicti non minus quam Catholici plena religionis libertate et jurium aequalitate gauderent, a jurisdictione episcoporum immunēs essent, et bona ecclesiastica, hactenus occupata retinerent; ut, qui in terris ordinum ecclesiasticorum sive nobiles, sive urbes aut aliae communitates religioni Lutheranae nunc adhaereant, ad eam deserendam non compellerentur; ut in liberis imperii urbibus, in quibus hactenus utraque religio viguit, hic status porro perduraret; ut subditi, religionem mutaturi, a nemine quidem contra legitimum suum magistratum protegerentur, attamen, divenditis bonis, pro aequa redemptione emigrare permetterentur; ut imperio immediate subjecti plena religionis mutandae libertate gauderent. Si quis autem episcopus, praelatus, aut alius clericus Catholicus ad sacra Lutheranorum transiturus esset, episcopatum, beneficium, aut munus suum sine mora, salvo tamen suo honore, amittito, quae conditio reservatum ecclesiasticum dicta est. Haec pax, a qua omnes, qui nec ad Catholicos, nec ad Lutheranos pertinebant, nominatim Zwingliani exclusi erant, ab urbe, in qua de ejus conditionibus conventum est, pax religiosa Augustana dici consuevit. Anno sequenti Carolus, qui nunc omnes suas terras partim Philippo filio, partim fratri Ferdinando tradebat, etiam imperio

se abdicavit, et post privatam duorum annorum vitam, in monasterio quodam Hispanico transactam, a. 1558. e vivis excessit.

§. 640. Zwinglianismus per Helvetiam Gallicam propagatus.

Interea novationes religiosas in Helvetia partim solidatae latiusque propagatae, partim diversas mutationes passae fuerant. Zwinglius enim et Oecolampadius discipulos haud paucos reliquerant, qui post mortem eorum opus ab eis coeptum felici cum successu continuarunt. His accesserunt Guilielmus Farelus, in Delphinatu, et Petrus Viretus, Urbae in Helvetia Gallicanae, ambo Parisiis novationibus infecti, quas circa annum 1530. in eadem Helvetia Gallica magno cum ardore propagare conabantur. Posterior a. 1536. Lausannae eo cum successu praedicavit, ut magistratus incolis potestatem faceret, novas doctrinas admittendi, ejusque sectatores jam sacras imagines publice destruere auderent. Plene autem novationes non tantum Lausannae, sed etiam in toto Vaudo introductae sunt, cum non multo post, bello inter ducem Sabaudiae et Bernenses exorto, posteriores illa terra et aliis quibusdam ditionibus potiti essent. Tum enim pro suo, alios ad doctrinam sibi probatam trahendi studio, publicam de religione disputationem Lausannae instituerunt, in qua Farelus et Viretus religionem Catholicam impugnaverunt. Hoc facto imagines et altaria ex ecclesiis auferri, totamque rem ecclesiasticam ad mentem Zwinglii ordinari jusserunt. Paulo ante etiam in civitate Genevensi novatores, iisdem Farelis et Vireto ducibus, praevaluerant. In ista urbe, quae Bernensibus et Fryburgensibus foederata, libertatem suam tuebatur, ab anno 1527. doctrinae Zwinglianae asseclas nactae fuerant, quorum numerus paulatim plurimum quidem increcebat, a Fryburgensibus autem, religioni Catholicae fideliter inhaerentibus, et episcopo Genevensi, cui

civilis quoque regiminis pars erat, usque ad annum 1533. adhuc reprimebatur. Postquam autem episcopus, qui aliis quoque ex causis cum universa civitate collidebatur, eam a. 1534. reliquisset et excommunicasset, novatores, agentibus Farello et Vireto, numero et animo adeo aucti sunt, ut a. 1535. jam ecclesias irruerent, altaria subverterent, imagines confringerent, et magistratum alioquin infectum ad missam omnesque ritus Catholicos prohibendos permoverent, quo facto, anno sequenti res ecclesiastica ad modum Zwinglianum composita, schola, sicut Lausannae, ad novam doctrinam tradendam, firmandam ac propagandam erecta, et fidei confessio, a Farello composita, ab omnibus incolis cum jurejurando acceptata est; qualem eodem anno etiam theologi primarii Tigurini et Basileenses, mandantibus civitatum Zwinglianarum in Helvetia rectoribus, Basileae composuerunt, Lutheranis in Germania, quibuscum conjungi desiderabant, imo concilio, quod tum jam indicebatur, exhibendam, ab omnibus civitatibus Zwinglianis in Helvetia paulo post subscriptam, et primam confessionem Helveticam dictam.

§. 641. Calvinus.

Verum eadem illa civitas Genevensis sedes et centrum novae religionis, quam reformatam dicunt, post aliquot annos evasit, ex quo nempe Joannes Calvinus primarius praedicator et rector ecclesiae ibi constitutus est. Erat is Gallus, a. 1509. Novioduni in Picardia natus, qui diversis in locis, ubi ex voluntate patris sui jurisprudentiae studebat, novas religionis doctrinas imbibit, tantoque earum amore captus est, ut Parisiis omnem suam operam theologiae navaret, simulque opiniones suas aliis instillare satageret. Poenae, quibus rex Franciscus novatorum audaciam reprimere conabatur, etiam Calvinum ad patriam a. 1534. relinquendam permoverunt, quo facto varias regiones peragravit, et tandem a. 1541. Genevae altera vice sedem suam fixit, ex quo

tempore eximiis quibusdam dotibus illimitatam fere auctoritatem ibi consecutus est, ita, ut non tantum rem ecclesiasticam usque ad mortem suam; quae a. 1564. accidit, pro arbitrio dirigeret, sed etiam, cum admodum imperiosus esset, in constituenda republica civili magnam sibi partem vindicaret. Pro sua in moribus praecipendis severitate non prius quievit, ac spectacula, choreae, aliaeque oblectationes publicae abrogatae essent, morumque disciplinam etiam excommunicatione introducta sustentare conatus est. Ad rem ecclesiasticam administrandam consistoria erigenda praescripsit, ex praedicatore et senioribus composita, et inde presbyteria dicta, adeoque contra ac Zwinglius, magistratui civili potestatem in rebus ecclesiasticis fere nullam concessit. Sed et quoad doctrinam in pluribus capitibus ab illo recessit, nominatim in eucharistia, in peccato originali, in libero arbitrio et in praedestinatione. In eucharistia enim docuit, pios per fidem, adeoque spiritualiter vel virtualiter, corporis et sanguinis Christi participes fieri, et per vivam passionis et mortis Christi memoriam, quam panis et vini symbola excitent, animos credentium ita pasci, sicut cibo et potu corpus nutritur. De peccato originali orthodoxe praecepit, attamen liberum arbitrium eo penitus destructum statuit, ita ut homo jam necessario malum eligat et ad bonum nullo modo cooperari possit, gratia divina sola illud totum efficiente. In praedestinatione S. Augustino longe ulterius progressus eo usque insaniit, ut statueret, Deum, quo aliorum arbitraria salvatione, aliorum damnatione clementiae et potentiae suae thesauros manifestaret, hominis lapsum jam ante creationem non tantum praevidissee, sed etiam dispensasse, adeoque damnandos non solum ad miseriam, sed ad ipsum etiam peccatum praedestinasse, unde sequitur, quod Calvinus etiam diserte docuit, Deum auctorem esse peccati. Hinc mirum non est, plures ex doctoribus Genevensibus, quos homo intolerans sibi non cedentes urbe expulit, et aliquos etiam

theologos Helveticos ei contradixisse; illud mirum, hos tandem a. 1549. et alios plurimos ei accessisse, erronea textuum sacrorum applicatione deceptos. De sacramentis autem in universum cum Zwinglio statuit, eis ut meris symbolis, promissiones Dei benevolae obsignantibus, vim gratiae divinae conferendae nullam inesse, et baptismum ad salutem non esse necessarium. Doctrinas suas Calvinus non tantum ore tenens, sed etiam in plurimis scriptis exegetici, dogmatici, et polemici generis proposuit, inter quae maximam celebritatem nacta est ejus institutio religionis Christianae, 4 libris contenta, quorum primo de Deo creatore, altero de Deo redemptore Christo, tertio de Spiritu s. hominum sanctificatore, adeoque de fide, poenitentia, justificatione, oratione, praedestinatione, quarto de ecclesia, sacramentis, baptismo, et eucharistia, tandem de magistratibus, legibus, et subditis tractatur. Praeterquam quod praedicatoris munere fungebatur, Calvinus etiam theologiā Genevae docebat; cumque ejus fama permoti, plurimi ex diversis terris ad eum convolarent, quamplurimos discipulos erudivit, qui placita ejus domum ferebant, ibique propagabant. Quoniam numerus discipulorum continuo crescebat, Calvinus magistratum Genevensem permovit, ut a. 1559. universitatem fundaret, in qua praeter disciplinas theologicas etiam philosophicae tradebantur. Inter novos theologiae professores celeberrimus evasit Theodorus Beza, nobili genere in Burgundia natus, ex scriptoribus Calvinianis eruditissimis, qui Calvini coepta post ejus mortem summo studio praesertim in Gallia promovit, et a. 1605. ex hac vita migravit.

Praeter libros, supra loco correspondente citatos, Bezae vita
Joa. Calvinii.

§. 642. Concilii Tridentini finis.

Postquam Protestantes pace Augustana inconditionatam religionis libertatem consecuti essent, eos con-

cilio accessuros fore, non amplius sperari poterat. Nilominus decere videbatur, ut coepta fidei definitio et reformatio ad finem perduceretur. Nonnulli principes Catholici subditis suis, in novationes pronis, ut eos in religione Catholica retinerent, varia, ab ecclesia non probata concedebant; alii, ut majora adhuc eis concederentur a pontifice postulabant; nonnulli, velut reges Galliae et Poloniae, concilium nationale ad rem religionis componendam congregare meditabantur. Cunctis his moliminibus, pontifici ingratis, imo periculosis concilio generali obviari poterat. Ulteriori fidei definitione et ampliori ecclesiae reformatione, si non heterodoxi ad fidem Catholicam reduci, tamen orthodoxi in sua religione firmari, et factionis adversae incrementum cohiberi posse videbatur. Hac ex causa praecipue reges Hispaniae et Galliae, quorum in terris novatores indies majores progressus faciebant concilii Tridentini continuationem desiderabant. Eis accessit Ferdinandus imperator, qui nondum omni spei renuntiaverat, sufficienti reformatione, a concilio generali decernenda, plures saltem ex Protestantibus in ecclesiam Catholicam reductum iri. His rebus permotus Pius papa IV. concilium denuo indixit, a. 1560. in eadem urbe Tridentina celebrandum. Ejus conamina, etiam Protestantes ad concilium frequentandum permovendi, effectum nullum consecuta, praecipua causa erant, cur concilium anno demum 1562. aperiretur. Episcoporum numerus nunc longe major erat, ac sub Julio III. unquam fuerat; sub hoc enim nulli sessioni ultra 64 adfuerant, sed nunc mox in prima, seu universim decima septima, 18. Januarii celebrata, 112 praesentes fuere, inter quos Itali et Hispani maximam partem efficiebant. Verum in hac et sequentibus tribus sessionibus praeter decretorum promulgandorum prorogationem fere nihil actum est, partim quia principum nonnullorum, etiam Protestantorum legati expectabantur, partim quia de objectis reformationis amplae deliberationes et litigationes exortae erant, siqui-

dem legati Caesarei non tantum reformationem prae caeteris suscipiendam urgebant, sed etiam plures articulos, reformationis objecta continentes, ab imperatore sibi transmissos patribus exhibuerant, in quibus etiam concessio calicis eucharistici pro laicis, et matrimonii pro clericis desiderabatur. Verum, etiamsi legati Caesarei patribus asseverarent, nonnisi concesso calice plurimorum in terris Austriae defectionem ad Lutheranismum impediri posse, et legati Gallorum ac Bavarorum idem de suis affirmarent; concilium tamen metuens, ne opinio haeretica, non sub unaquaque specie totum Christum esse, promoveretur, morem, hactenus vigentem non mutandum existimavit, sed potius sessione vigesima prima, 16. Julii celebrata, communionem sub utraque specie haud necessariam declaravit. Attamen in sessione sequenti, qua doctrina Catholica de missae sacrificio promulgata est, peculiare decretum editum, quo calicis eucharistici concessio iudicio pontificis committebatur. Post haec materiae ad sacramentum ordinis pertinentes in examen vocatae, qua occasione magna dissidia de eo, an episcoporum potestas immediate, an mediate per pontificem a Christo descendat, et an eorum superioritas supra presbyteros in jure divino vel humano fundetur, exorta sunt. Eodem tempore etiam litigationes de reformatione increverunt, cum cardinalis Lotharingiae, qui nunc cum pluribus episcopis Gallicis Tridentum venit, nomine regis sui multos novos reformationis articulos concilio proponeret, Romanis magnam partem non probatos, simulque legati Gallici et Caesarei opus reformationis instantius ac unquam urgerent; quapropter reapse multa decreta, reformationem attinentia condebantur. His ex causis factum est, ut proxima sessio 23., post 10 demum menses, nempe 13. Julii anni 1563, celebrari posset. In ea statutum, existere in ecclesia Christiana verum et visibile sacerdotium, sacram ordinationem veri nominis esse sacramentum, characterem indelebilem

animo ordinati imprimens. Sequenti sessione, 11. Novembris celebrata decretum, matrimonium esse sacramentum, et anathemate percussi, qui dixerint, polygamiam nulla lege divina prohiberi, ecclesiam non habere jus, statuendi impedimenta, matrimonium dirimentia, matrimonium posse dissolvi, matrimonium virginitati et caelibatui praestare, causas matrimoniales ad forum ecclesiasticum non spectare. Ita rebus gravissimis tum quoad fidem tum quoad reformationem plerisque definitis, concilium jam ad finem vergebat. Igitur 3. et 4. Decembris ultima seu 25. sessio celebrata, in qua decretum promulgatum, quo purgatorium, preces pro fidelibus defunctis, invocatio Sanctorum, cultus reliquiarum et sacrarum imaginum, denique indulgentiae ceu salutes adstruebantur, (attamen quae poenae per eas remittantur, definitum non erat) atque superstitiones et abusus, qui circa ista omnia obtineant, removeri jubebantur. Dein decreta, sub Paulo III. et Julio III. promulgata, iterum praelecta sunt. Denique patres, numero 255, acta subscripserunt, Ita concilium terminatum, quod quoad fidei definitiones unanimiter ab omnibus Catholicis acceptatum, merito credendorum norma habetur, cum antiquam fidem contra novos errores egregie explanarit vindicaritque.

Pallavicini istoria del concilio di Trento. Latine: Vera concilii Trident. historia. Sarpi istoria del concilio Tridentino.

§. 643. Novationes religiosas in Italia et Hispania.

Concilium Tridentinum non potuit efficere, ne novationes religiosas in omnibus fere regnis occidentalibus indies latius diffunderentur. Inter ipsos Italos haud pauci animum eis adjecerant, de quo non adeo mirabitur, qui meminerit, eos, quo propinquiorem sibi aulam pontificiam habebant, eo majori saepe contemptu, et nonnunquam seditione in eam invectos fuisse, et reflorescentibus litterarum antiquarum studiis haud pau-

cos harum cultores varias ecclesiae Romanae res impug-
 gnasse, imo ipsam religionem Christianam abjecisse.
 Itaque mox primo tempore complures in Italia extite-
 runt, qui Lutheri dictis et coeptis faverent, ejusque ac
 sociorum ejus scripta inter populares suos propagare stu-
 derent, velut Augustiniani Taurinenses, et Calvius, typo-
 graphus quidam Ticinensis. His conaminibus, nec non
 terrarum, Italiae contiguarum, praecipue Helvetiae vi-
 cinia, et ipsius rei novitate ac speciositate, tertio sae-
 culi decennio, in omnibus fere terris Italicis complu-
 res ad novas doctrinas in animum admittendas pertra-
 cti sunt. Roma a. 1527. a copiis Caesareis, inter quos
 multi Lutherani erant, expugnata et foede vastata;
 (quae urbis et pontificis ad summas angustias redacti
 fortuna a multis ut justa vindicta divina consideraba-
 tur) versio biblicorum vernacula, ab anno 1530. vulga-
 ta; patrocinium, quod Renata, ducis Ferariensis uxor,
 novationibus admodum addicta, earum asseclis prae-
 stabat, haec talia ad horum numerum augendum non
 parum contulerunt. In proprios tamen coetus, eosque
 non admodum numerosos, nonnisi Locarni in Helvetia
 Italica, et Venetiis, Vincentiae, ac Tarvisii coaluere,
 cum reipublicae Venetianae rectores tum propter com-
 mercium, tum propter minus quod pontificibus exhi-
 bere solebant, obsequium, indulgentiores erga illos se
 exhiberent. In regno Neapolitano praecipue Bernardus
 Occhino, ex ordine Capucinorum, vir ob vitae severi-
 tatem et sacram eloquentiam celebratissimus, sed clam
 novis doctrinis assentiens, dum quarto saeculi decen-
 nio Neapoli concionaretur, easdem, earumque de s.
 scriptura unico religionis fonte principium auditoribus
 suis frequentissimis tecto modo at eo successu instil-
 lavit, ut etiam homines plebeji de materiis religiosis
 disputarent, et ad bibliae, speciatim Pauli epistolas pro-
 vocarent. Postquam talia aliquamdiu tolerata fuissent,
 ecclesiae et civitatum rectores luem, in occulto latius
 latiusque serpentem jam severioribus mediis cohiben-

dam esse censebant. Itaque regni Neapolitani gubernator a. 1542. multa Erasmi, Melanchthonis, Occhini, aliorumque novatorum scripta publice concremari jussit, et poenas severissimas illis minatus est, qui talia propagarent, aut librum religiosum a clero non probatum typis mandarent. Inquisitio tamen, cunctis vehementer resistentibus, introduci non potuit. Pro eo carceres, bonorum ademptio, imo supplicia non tantum in regno Neapolitano, sed etiam in aliis Italiae civitatibus, in ipsa republica Venetiana adhibebantur contra novatores, qui caeterum non consentiebant, aliis Lutheri, aliis Zwinglio adhaerentibus, aliis proprium systema foventibus, aliis ipsam divinam Trinitatem rejicientibus. Ad poenas evitandas eorum multi in terras Italiae vicinas, praecipue in Helvetiam, in ditionem trium foederum fugiebant, ibique coetus singulares efformabant. Cum vero iis omnibus heterodoxorum numerus non admodum minueretur, supplicia contra eos jam frequentius adhibebantur, praecipue inde ab anno 1555. quo Paulus papa IV. et Philippus II. Hispaniarum et utriusque Siciliae rex, acerrimi haereticorum hostes, ad regimen pervenerunt. Ille antiquas leges, a pristinis pontificibus contra haereticos latas resuscitavit, et a. 1559. ingentem librorum ab haereticis scriptorum numerum concremari curavit. Cum etiam ejus successores, praecipue Pius V., ab anno 1566. pontifex, ejus vestigiis inhaerent, et reliquos Italiae principes ad haereticos insectandos permoverent, hi usque ad annum fere 1570. in Italia tandem extirpati sunt. *) — Eodem circiter tempore Protestantismus etiam in Hispania deletus est, in quam terram aulici, qui Carolum V. in Germania comitabantur, theologi Hispanici, quibus ille ad Protestantes impugnandos utebatur, milites, quos subinde in Germaniam ducebat, novationum hic ortarum partim cognitionem, partim amorem eo eventu retulerunt, ut Hispanorum non pauci eis se addicerent. Quorum numerus ab anno potissi-

num 1550. adeo crevit, ut in omni hominum genere, sexu et aetate, inter litteratos, clericos, et nobiles non minus, quam inter plebejos plurimi essent, novis doctrinis addictissimi, et periculum existeret, ne religio Catholica ex tota Hispania eliminaretur. Hinc inquisitio, urgente ipso rege Philippo, haereticos abhorrente, munere suo jam summo cum ardore fungebatur, nec prius quievit, quam novationum amici omnes disparuissent. *)

1) Gerdes specimen Italiae Reformatae. Schelhorn amoenitates historiae eccles. et litterariae.

2) Geddes martyrologium eorum, qui in Hispania ob professionem religionis Protestantium supremo supplicio affecti sunt.

§. 644. Status religionis in Anglia.

Sub Eduardo VI.

E contra hi nunc in Anglia praevalerunt. Henrici VIII. filius, Eduardus VI. cum patri succederet, novum demum annum agebat, et a novatore quodam in religione institutus fuerat. Ejus avunculus, dux Somersetanus, qui nomine protectoris supremum regimen gerebat, novationum religiosarum erat studiosissimus, easque una cum Cranmero omni modo promovere conabatur. Illo auctore camerae (ordines regni) a. 1547. congregatae, sex articulos sub Henrico statutos abrogarunt, illis, qui regem caput ecclesiae Anglicanae esse negarent, supremum supplicium decreverunt, missas privatas interdixerunt, communionem sub utraque specie praescripserunt, et anno sequenti, episcopis multis frustra reclamantibus, matrimonium clericis concesserunt. Nunc etiam reliquiae et sacrae imagines, quas una cum crucifixis novatores jam ex pluribus ecclesiis ejicere coeperant, auctoritate publica omnes ablatae, dies festi ad exiguum numerum reducti, jejunia autem cum abstinentia a carnibus, nec non sacra clericorum vestimenta conservata sunt. At liturgia ita mutata est, ut

forma missae Catholicae magnam partem perierit; lingua vernacula in omnibus sacris functionibus praescripta, et peccatorum confessio coram sacerdote cujusvis communicaturi arbitrio relicta fuit. Postea altaria in mensas conversa, et extrema unctio, chrisma confirmationis, preces pro defunctis et signum crucis abrogata sunt. Haec omnia novis doctrinis conformiter fiebant, quas a. 1551. Cranmerus, concurrentibus caeteris episcopis, auctoritate publica 42 articulis complexus est. In eis rex ecclesiae Anglicanae caput pronuntiatur; ecclesiae, quae s. scripturae testis et custos dicitur, potestas, ritus sacros instituendi, et auctoritas in decernendis fidei controversiis adjudicatur, ita tamen, ut nihil statuere possit, quod in s. scriptura non continetur; de eucharistia doctrina Calvinii proponitur; praedestinatio ad salutem absoluta docetur, praedestinatio autem ad miseriam penitus siletur; Christiani ad legem moralem observandam obligati dicuntur; de peccato originali, de gratia divina, et de libero arbitrio orthodoxe praecipitur. Inter media, quibus rectores reipublicae novam hanc religionem propagare conabantur, erant: iterata ecclesiarum totius regni visitatio, rerumque Catholicarum in eis deprehensarum suppressio, catechismi, auctore Cranmero confecti introductio, clericorum Catholicè sentientium a praedicatione verbi divini prohibitio, et ad praelegendos sermones, novis doctrinis conformes adstrictio, novatorum extraneorum in Angliam advocatorum ad cathedras theologicas admotio. Inter clericos Anglicanos haud pauci erant, qui novationibus illis se opponerent, quod nemo majori animo fecit, quam Gardinerus, episcopus Viacomianus, bis propterea carceri mancipatus. Sed eorum contradictiones tam parum effecerunt, quam seditio, a. 1549. a multis rusticis, civibus, et nobilibus, priorem religionis statum poscentibus, excitata, sed brevi suppressa. Ita nova religio omnibus obtrusa est.

§. 645. Sub Maria.

Eadem mox iterum loco suo mota est. Maria enim, quae Eduardo jam a. 1553. mortuo successit, a matre Catharina in religione Catholica educata, novationes religiosas eo magis aversabatur, quo minus patrem, earum auctorem, propter injuriam matri illatam, et propter duritiem, erga se ipsam exhibitam, diligere potuerat. Igitur praeprimis facultatem praedicandi et libros edendi A catholicis ademit, et extraneos Anglia excedere jussit, quos ex ipsis Anglis plurimi, novationum suppressionem praevidentes secuti sunt. Jamque ordines publici, anno adhuc 1553. congregati, secundum voluntatem reginae statum religionis, ab Henrico VIII. introductum, restituendum pronuntiarunt, quo facto praeter alia, missa Catholica ubique restituta, sedes episcopales autem viris Catholicis traditae sunt. Verum regina etiam schismatis maculam ab ecclesia Anglicana abstergi, et communionem cum Romana restaurari voluit, quem in finem pontifex a. 1554. Reginaldum Polium, regiae Anglorum familiae agnatum, qui sub Henrico VIII. propter hujus in uxorem et ecclesiam violentias patriam reliquerat, et propter obsequia, sedi pontificiae abhinc praestita, ad dignitatem cardinalitiam evectus fuerat, in Angliam misit. Is in comitiis publicis nationi, per ordines supplicanti, suumque de schismate dolorem contestanti, solemnem absolutionem et reconciliationem impertivit, et satisfactionis causa non nisi revocationem omnium legum contra religionem Catholicam et sedem apostolicam latarum injunxit. Caeterum pontifex episcopatus ab Henrico VIII. erectos, ordinationes tempore meri schismatis peractas, nuptias, contra leges ecclesiasticas initas, ratas habuit, et injustos bonorum ecclesiasticorum possessores censuris nullis inquietandos esse promisit. Sed regina, cujus conscientiae haec indulgentia non satisfaciebat, bona ecclesiastica, quae fisco regio obvenerant, reddere sta-

tuit, eaque mandante pontifice tot monasteriis; quot sufficerent, dotandis impendere coepit. Cum praeterea ordines regni antiquas contra haereticos leges restaurassent, ab anno 1555. severe et ipso ignis supplicio in haereticos animadvertebatur, imo genus quoddam inquisitionis introductum. Universitates quoque a professoribus neologis et libris heterodoxis purgatae. His mediis publicus quidem Protestantismus suppressus, minime vero effectum est, ne ejus amici in occulto magno numero perdurarent, atque etiam conventus sacros agerent. Ut et hi paulatim sana doctrina et bonis moribus clericorum Catholicorum ad veram fidem reducerentur, imprimis cardinalis Polus curavit, qui post Cranmerum, a. 1556. propter delicta ecclesiastica et politica capitis damnatum, ecclesiae primatiali praefectus est. Is igitur plura decreta clero reformando apta edidit. Verum quo minus omnia ista ecclesiam purgandi conamina plenum effectum consequerentur, mors reginae Mariae impedivit, quae jam a. 1558. fatis cessit, quamque post 16 horas etiam cardinalis Polus secutus est.

§. 646. Sub Elisabetha.

Soror enim Mariae, Elisabetha, quae nunc ad regnum pervenit, ex matre Protestantica, Anna Bollena nata, et in novationibus a teneris unguiculis instituta, ad haec a pontifice proles illegitima et regno inhabilis pronuntiata, religioni Catholicae favere haud poterat. Postquam igitur praevie A catholicos captos dimisisset, exules revocasset, panis consecrati elevationem vetuisset; ordines regni, initio anni 1559. congregati, mira animi abjectione in omnem regum suorum voluntatem proni, nova monasteria, a regina Maria fundata sustulerunt, et Elisabetham ejusque successores supremos ecclesiae gubernatores pronuntiarunt, plenissima potestate ecclesiastica instructos, quam etiam per vicarios a se delectos exercere possent, ex qua concessione

Elisabetha sic dictum altum tribunal ecclesiasticum erexit, e laicis maxime compositum. Praeterea liturgiam omnemque religionem, sub Eduardo VI. introductam restituerunt, cui restitutioni lex addita, qua gravissima poena contra missam aut quemcunque ritum Catholicum peragentes et participantes, contra illos autem, qui die Dominico vel festo a novis sacris abfuturi essent, mulcta 12 librarum statuta est. Jamque regina clericis Catholicis, qui his novationibus reclamabant, ad sacram concionem dicere prohibuit, episcopos, qui fere omnes ei tanquam supremo ecclesiae gubernatori obedientiam jurare recusabant, custodiae tradidit, et paulo post deposuit, eorumque munera A Catholicis dedit. Hi mandante Elisabetha 42 fidei articulos, sub rege Eduardo statutos, denuo examinarunt, et aliquas hinc inde mutationes eis intulerunt, e quibus praecipua haec erat, quod diserta impugnatio realis Christi in eucharistia praesentiae, et tres posteriores articuli, lethargum, regnum millenarium, et suppliciorum infernalium terminationem reprobrantes, omitterentur. Ita ad triginta novem reducti hi articuli in synodo, a. 1562. Londini celebrata, solemniter acceptati sunt, a quo tempore praecipuus liber symbolicus ecclesiae Anglicanae fuerunt. Similiter et liturgia Eduardi theologis quibusdam revidenda commissa vix aliam mutationem subiit, ac quae mitiori sententiae de Christi in eucharistia praesentia respondebat. Caeterum Elisabetha non tantum hierarchiam, seu systema archiepiscoporum, episcoporum, presbyterorum et diaconorum, sed etiam, cum pompa et splendore plurimum delectaretur, alias dignitates ecclesiasticas, velut canonicatus, archidiaconatus, decanatus conservavit; festis Domini festa apostolorum et aliorum quorundam sanctorum, et jejuniis, hactenus retentis feriam quartam, sed magis e ratione politica, quam religiosa, nempe in commodum numerosorum piscatorum addidit; vestimenta sacra clericorum, externa ecclesiae ornamenta,

altaria, organa et cantum ecclesiasticum, aliosque ritus Catholicos retinuit, imo sacras imagines et caelibatum clericorum aliquamdiu conservavit, postea tamen in his communi Protestantium desiderio cessit. Ita religionem ordinans non tantum animi sui propensionem sequebatur, sed etiam Aatholicorum tam inter se, quam cum Catholicis unionem intendebat, ad quam procurandam in illos, qui avitae fidei inhaerebant, paulatim etiam severis poenis, munerum ademtione, mulctis, carceribus, cruciatibus, exilio, animadvertit, atque his mediis maximam Anglorum partem ad novam religionem suscipiendam adegit; quod ei propter diuturnum regnum usque ad annum 1603. protensum, eo magis successit. Cum deinde propter hanc religionis Catholicae suppressionem a pontificibus Pio V, et Sixto V. anathemate percussa, et subditi ejus ab obedientia et fidelitate erga eam absoluti fuissent; poenas contra Catholicos auxit, et per ordines statui curavit, ut qui Roma litteras pontificias in Angliam intulerit, capitis damnaretur, qui alium a schismate vel haeresi absolverit, vel ecclesiae Romanae conciliaverit, laesae majestatis reus censeretur et tractaretur, porro ut omnes clerici Catholici, post restitutam novam religionem ordinati, Anglia excederent, absentes nunquam reverterentur, ut bona exulum vel religionis causa absentium fisco regio cederent.

§. 647. Scissio inter ipsos Aatholicos in Anglia.

Sed et inter Aatholicos erant, qui reginae vindictam experiebantur, eo quod spe unionis eam deluderent. Illi nempe, qui regnante Maria patriam religionis causa reliquerant, et in Germania ac Helvetia Calvinianorum placita adoptaverant, nunc in Angliam reversi formam, religioni et ecclesiae ab Elisabetha inditam, multis ex causis improbabant, et ea omnia rejiciebant, quae ex hierarchia, liturgia, et disciplina Ca-

tholica retenta erant, religionem ab eis, quasi inquinamentis purgatam volentes, unde Puritani, et quia saceris, publica auctoritate introductis se non conformabant, Non-conformistae dicti sunt. Elisabetha eorum difformitatem minime tolerandam judicans, primo multatae, in illos, qui sacra a se introducta negligenter, statutae, eos subiecit, eosque a munere, verbum divinum praedicandi exclusit. Inde effectum, ut circa annum 1566. separatos conventus sacros agere, et ecclesiam propriam efformare coepissent, ac peculiare regimen ecclesiasticum, ex 11 presbyteris compositum sibi constituerent. Ab hoc tempore diversitates eos inter et Conformistas magis magisque incresebant. Fidei quidem articulos istorum non diserte rejiciebant, cum ita concepti essent, ut opiniones suas Calvinianas facile cum eis conjungere possent. At principium, ab ecclesia dominante adoptatum, consuetudines nempe ecclesiasticas primorum 5 saeculorum tenendas esse, reprobabant, eo quod a 3. saeculo ecclesia jam plurimum corrupta fuerit. Quoad hierarchiam, praeter caeteras dignitates ecclesiasticas etiam episcopatum, tanquam primaevae ecclesiae ignotum rejiciebant, omnes religionis ministros juxta s. scripturam inter se aequales et presbyteros esse oportere contendentes, unde etiam Presbyteriani dicti sunt, adversariis, quorum haud pauci episcopos ex institutione divina derivabant, eosque solos valide ordinare posse defendebant, Episcopalibus dictis. Puritani porro juxta Calvinii principia regimen ecclesiasticum ecclesiae ipsi, imprimis ejus doctoribus et ministris convenire statuentes, regi amplam, quam Episcopales ei concesserant, potestatem denegabant. Quoad liturgiam et disciplinam, praeter caeteros ritus etiam stas precum formulas, signum crucis in ipso baptismo, baptismum in casu necessitatis a laicis, speciatim obstetricibus collatum, paternos vivos parentibus, confirmationem pueris et puellis ab episcopis impertitam, puerperarum in ecclesiam introductionem, capi-

tis in pronuntiando Jesu nomine inclinationem, genuflexionem in percipienda eucharistia, ipsumque annulum nuptialem tanquam reliquias abusuum pontificiorum reprobabant. Cum igitur Puritani, quorum principia neque reginae, neque magistratibus, neque episcopis placere poterant, ab ecclesia dominante secederent, poenae contra eos identidem augebantur, conventus eorum sacri sub poena carceris, et amittendi juris civitatis interdicti, mulcta contra absentes a sacris publicis ad 20 libras elevata, a. 1583. ultra 300 praedicatores eorum depositi, viri ad eos inquirendos delecti, a. 1592. carceres imo exilium contra illos, qui sacra Anglicana non accederent, decreta, nonnulli eorum, qui scripta, satyris et conviciis in ecclesiam episcopalem, in ipsam reginam plena, typis vulgaverant, morte mulctati. His omnibus tamen ad unionem cum ecclesia dominante perducere non potuerunt.

Vide libros, supra loco correspondente citatos.

§. 648. Religio Catholice e Scotia eliminata.

Eodem tempore, quo Elisabetha novam religionem in Anglia stabilivit, antiqua Catholica e vicina Scotia eliminata est. In hanc terram rumor novarum doctrinarum anno circiter 1524. ex Anglia maxime pervenit. Ad eas accuratius cognoscendas, Patricius e familia Hamiltoniana, regiae cognata, abbas Fermensis, 21 annos natus in Germaniam profectus est, ubi novatorum placita adeo adamavit, ut post tres annos reversus, ea etiam in patria propagare conaretur, quo quidem conamine eodem adhuc 1527. anno supplicium incurrit, haereticis destinatum, attamen semen dispersit, quod non amplius potuit suffocari. Primo quidem, e clero inferiori plures specioso reformationis titulo, et proprii judicii blandimentis capti novis doctrinis animum adjiciebant, quibus progressu temporis etiam laici nobiles et viri litterati accesserunt. Quamquam clerus in eis secundum leges, contra haereticos latas,

puniendis haud segnis esset; tamen eorum numerus, posterioribus praecipue quarti decennii annis admodum crevit, quam ob rem David Beaton, qui a. 1539. ad regimen ecclesiae primatiales in Scotia, a S. Andrea compellatae accessit, cum caeteris episcopis regem Jacobum V. ad quoddam s. inquisitionis genus institutum permovit. Rege a. 1542. mortuo novae doctrinae continuo majores progressus faciebant, quamvis Jacobus Hamilton, qui Maria, regis filia et haerede adhuc infante, regnum administrabat, et Beaton unitis consiliis, haereticis extirpandis operam darent, et posterioris, a. 1546. a novatoribus interfecti, successor reformationem cleri, ad cujus mores corruptos illi semper provocabant, aggredieretur. Anno 1554., quo regni administrator ad munus suum deponendum, quod nunc reginae mater suscepit, permotus est, Protestantes jam nec numero, nec viris potentibus, Catholicis cedebant, et insuper multitudine Anglorum, reginam Mariam fugientium confortabantur. Itaque jam indulgente rectrice, quae eis cooperantibus locum a se desideratum obtinuerat, publicos conventus sacros agebant, haereseos causa exules, ipsos Beatonis interfectores revocabant, publice contra religionem Catholicam summa cum vehementia declamabant, sanctorum et Christi crucifixi imaginibus, reliquiis, ipsisque sacerdotibus frequenter violentas manus injiciebant. Primores vero eorum a. 1557. foedus religionis causa inter se inierunt, et anno sequenti non tantum liberum religionis exercitium, a rectrice facile eis concessum, sed etiam, ut lege publica clero potestas, de haeresi judicandi adimeretur, postularunt, quae postulatio cum eis denegaretur, seditiones et violentias minati sunt, eorum praedicatores autem, ad judicium vocati, cum tanta asseclarum multitudine accedebant, ut rectrix, inde territa, eos ut recederent, precaretur. Anno 1559. Joannes Knox, presbyter, jam a Beatone archiepiscopo propter haereseis defensionem publicam gradu dejectus, deinde

propter conjunctionem cum rebellibus ejusdem interfectores in Galliam deportatus, vir zelo fanatico plenus et rabidi quasi animi, qui interea Genevae in Calvinii placitis et intolerantia confirmatus fuerat, populum ad sacra Catholica, quae idololatriam dicebat, evertenda eo eventu inflammabat, ut is in pluribus urbibus, denique in ipsa metropoli Edino altaria, imagines, omnem ornatum ecclesiarum, et cuncta suppellectilia ac vestimenta sacra destrueret, monasteria, thesauris eorum direptis, cum bibliothecis et tabulariis dirueret, clericos, monachos, aliosque Catholicos pessime tractaret. Simul nobiles fundos aliosque proventus ecclesiarum et monasteriorum sibi attribuebant, quo multi eorum ad novamina amplectenda pertrahebantur. Quibus violentiis cum reatrix armata manu obicem positura esset, Acatolici pariter ad arma convolarunt, et litteras gravissimis minis plenas ad eam dederunt, alias autem ad clerum, cui extirpationem, Israelitis adversus Canaanitas a Deo praeceptam, minabantur, quo factum est, ut plurimi episcopi et abbates novationes admitterent, ecclesiarum autem et monasteriorum suorum bona sibi attribuerent. Idem Protestantes, novis continuo proselytis potentibus aucti, et foedere cum Elisabetha Angliae regina confortati, non tantum eodem 1559. anno Edinum iterato armis occuparunt, sed etiam reatricem, quod militem subsidiarium Gallum e Scotia non dimitteret, instigantibus praedicatoribus, imprimis Knoxio, editis litteris publicis dignitate sua privatam pronuntiarunt, quae his afflictionibus confecta post octo menses e vita migravit. Regina Maria, ejusque maritus Franciscus II. rex Galliae, qui etiam rex Scotiae dicebatur, seditiosos Protestantes, ab exercitu Anglicano adjutos, compescere non valebant. Ii propterea continuo audaciores, ab ordinibus regni, a. 1560. congregatis, postularunt, ut religio Catholica abrogaretur, et clerici, quos fures, homicidas, rebelles, et proditores legitimae principum potestatis nominabant, omni

potestate, munere et honore privarentur. Iisdem ordinibus etiam suam fidei confessionem exhibuerunt, in qua quidem doctrina de eucharistia secundum conceptus Calvinii exposita, de praedestinatione autem fere nihil contentum erat. Hanc fidei confessionem ordines approbarunt, postulationibus Protestantium annuerunt, et insuper contra illos, qui ter missae interfuerint, extremum supplicium, contra illos autem, qui quaecunque in re ad Romanum pontificem conversi fuerint, aut ejus nomine jurisdictionem exercuerint, praesciptionem et exilium statuerunt, in his omnibus prorsus illegitime contra regni constitutionem agentes, ex qua nulla lex sine regis consensu proponi, nedum rogari poterat. Sed mors regis Francisci, quae eodem adhuc anno 1560. accidit, eos a metu justae castigationis liberavit. Hinc res suas amplius firmantes novos superintendentes sibi constituebant, librum disciplinarem, in quo res ecclesiastica, secundum normam ecclesiae Genevensis ordinata erat, composuerunt, et ecclesias ac monasteria adhuc reliqua destruxerunt, eo furoris fanatici et depraedandi libidinis progressi, ut ne sepulchris quidem parcerent. Similiter nobiles, ut partem bonorum ecclesiasticorum, quae sibi vindicaverant, in bonum novae religionis aut praedicatorum ejus concederent, nullo modo permoveri poterant.

§. 649. Continuatio.

Maria, quae a. 1561. ipsa in Scotiam venit, in magnis propter suam religionem angustiis erat. Fanatici ne quidem permittere volebant, ut in sacello ejus domestico missa celebraretur. Et quamquam illa in religionem Protestanticam delinquere mox sub capitis poena interdixerat; tamen in ipso solemni ejus in metropolim ingressu, religio Catholica velut idololatria in spectaculis publicis traducebatur. Cum regina a. 1563. aliquo tempore a metropoli abesset, populus a praedicatoribus e sacro suggestu instigatus sacellum ejus

domesticum foede vastavit. Knoxius, seposita omni reverentia, reginam et coram opprobriis vehementissimis usque ad lacrymas obruebat, et e sacro suggestu conviciis proscindebat, eam Jezabel nominare solebat, et Neroni, se vero Paulo apostolo comparabat, imo diserte seditionem in concionibus praedicabat. Ejusmodi sermones Protestantes, qui jam maximam nationis partem faciebant, non dedignabantur, sed potius iis capti, reginae, quam, quod a religione Catholica non recederet, summo odio habebant, depositionem meditabantur. Ut hanc effectui darent, ansam sumserunt a caede mariti reginae, quam ea sciente et volente commissam clamabant. Igitur a. 1567. copiis caesis ipsam custodiam manciparunt, et filio ejus Jacobo, unum nato annum, rege coronato, regni administrationem spurio reginae fratri, novatorum vehementissimo et ambitiosissimo sororique semper infestissimo commiserunt. Archiepiscopum autem pristinum S. Andreae, qui copias regias duxerat, laqueo suspenderunt. Hujus ecclesiae bona, ab archiepiscopo adhuc possessa, quidam ex magnatibus nunc sibi vindicavit, ipsam autem dignitatem cum cura animarum conjunctam universitatis ibidem rectori cum modico stipendio annuo contulit. Ad hoc exemplum a. 1572. decretum est, ut etiam reliquorum episcopatum munera et tituli praedicatoribus reformatis conferrentur. Sed hi, quibus constitutio episcopalis antichristiana erat, eam a. 1581. abrogandam decreverunt. Reapse a. 1592., frustra renitente rege, constitutionis episcopalis patrono maximo, ex decreto ordinum ipsum episcoporum nomen abolitum, et regimen ecclesiasticum, introductis synodis generalibus et provincialibus, presbyteriis et consistoriis, omnem jurisdictionem exercentibus, totum ad mentem Calvini ordinatum, atque etiam disciplina ab eodem praescripta introducta est, quò facto innovatio ecclesiae Scoticae ad finem perducta fuit.

Buchanan rerum Scoticarum historia. Memoires de Jaques Melvil, traduit de l'Anglois. Gilbert Stuart Geschichte der Reformation in Schottland. Aus dem Englischen. Robertson Geschichte von Schottland unter den Regierungen der K. Maria und des K. Jacobs VI.

§. 650. Status religiosus in Polonia.

In Polonia novae doctrinae altero saeculi 16. dimidio latissima incrementa ceperunt. Ad haec plurimum contulit ipse rex Sigismundus II., Augustus cognominatus, qui patri Sigismundo I. a. 1548. successit, et novationibus favebat. Inter harum patronos jam primis regnantis Sigismundi II. annis aulicorum, senatorum, procerum et caeterorum nobilium plerique pertinebant. Hinc A catholici adeo jam audaces erant, ut contemptu et minis in clerum ferrentur, jus, haereticos judicandi ei controverterent, et saltim condemnatos poenae infligendae eriperent. Porro etiamsi novatoribus religionis libertas nulla lege concessa esset, nobiles tamen in fundis suis passim praedicatores habebant, novas doctrinas tam in ecclesiis, quam in scholis cum omni libertate exponentes. Idem ipsum interitum religionis Catholicae in Polonia intendebant, eumque in finem a. 1555. in comitiis Petricoviensibus per legatos suos concilium nationale postularunt, praeside rege et iudicibus quibusdam extraneis principibus celebrandum, in quo theologi Protestantes, et inter hos Melanchthon, Calvinus, et Beza, cum Catholicis disputarent, et omnia secundum solam s. scripturam definirentur. Haec ipse rex approbavit, et praeter tale concilium a Paulo papa IV. petiit, ut usus linguae vernaculae in missa, communio sub utraque specie, et clericorum matrimonium Polonis concederetur. Verum non tantum pontifex summa cum indignatione haec omnia rejecit, sed etiam episcopi constantissime resistebant. Idem impediebant, quo minus lege publica religionis libertas A catholicis concederetur, quam tamen rex sua aucto-

ritate urbibus Borussicis, Dantisco, Thorunio, et Elbingae annis 1557. et 58. scripto etiam documento concessit. Huic rei Stanislaus Hosius, episcopus Varmianus, vir, ob eruditionem et rerum gerendarum dexteritatem, nec non religionis Catholicae studium ab ipsa sede apostolica in rebus gravissimis consultus, cardinalitia dignitate auctus, et qua legatus a. 1563. ad concilium Tridentinum missus, auctor celeberrimae fidei confessionis, Augustanae oppositae, introductis a. 1567. in urbem Elbingam Jesuitis antidotum parare conatus est. Pontifex autem a. 1563. Joannem Franciscum Comendonium, episcopum Zacynthensem, cujus dexteritate aula Romana in rebus ecclesiasticis plurimum utebatur, legatum in Poloniam misit, qui sua prudentia, moderatione, morum suavitate, eloquentia, rei Catholicae inter Polonos plurimum profuit, et inter alia effecit, ut, quamquam ipse archiepiscopus Gnesnensis Uchansky, patriarchatum ecclesiae Polonicae intendens, novationibus clam faveret, ordines a concilio nationali postulando absisterent, et decreta concilii Tridentini acceptarent. — Ad progressus novationum paulatim minuendos nonnihil etiam dissidia inter ipsos A catholicos conferebant, quippe qui jam in quatuor sectas divisi erant. Nam praeter Lutheranos a. 1548. magna pars fratrum Bohemicorum seu Hussitarum in Polonia consederat, reliquis in Borussiam orientalem abeuntibus. Eos anno praecedenti rex Ferdinandus propter conjunctionem cum Protestantibus Germanicis, Luthero eorum religionem maximam partem approbante, in ipsius regis detrimentum initam, e Bohemia et Moravia, ubi ultra 200 communitates habebant, expulerat. Ex Lutheranis autem complures ad placita Calviniana deflexerant, et qui ex Polonis regnante Sigismundo II. a religione Catholica deficiebant, plerique ad castra Calvinii transibant, opera potissimum praedicatorum quorundam, inter quos Joannes a Lasco celeberrimus erat, ita ut Lutherani Calvinianis numero longe infe-

riores essent. Lutherani Calvinistis et Hussitis maxime propter eorum de eucharistia doctrinam infensi erant, Hussitae utrosque propter laxam disciplinam et mores dissolutos carpebant. Quae dissidia, quum communi A catholicorum causae noxia essent, viri inter eos concordiae et inde prodeuntis salutis studiosi, imprimis procures, inde ab anno 1555. plures de religione collationes instituerunt, at plerumque frustraneas, donec in synodo generali, a. 1570. Sendomirii habita, fidei confessio junctis consiliis conficeretur, omnibus tribus partibus probata, quae consensus Sendomiriensis dicta est. Quoniam vero doctrina de eucharistia non ad communem quamdam mentem definita, sed verbis tantum ambiguis proposita erat; vera concordia producta non est, unde postea priores lites et opprobria, praecipue a parte Lutheranorum paulatim recruderunt. His tribus sectis ab anno 1558. quarta Unitariorum accessit, orta ex quibusdam Italis litteratis, antiquum Antitriniariorum errorem recoquentibus, qui, cum in aliis terris propter dogma suum, etiam Protestantibus illius temporis abominabile, persecutioni obnoxii essent, in Poloniam propter maiorem religionis libertatem, ibi vigentem, se receperunt. Haec dissidia tamen non obstant, quo minus A catholicorum multitudo et potentia perduraret. Hinc etiam efficere potuerunt, ut mortuo a. 1572. rege Sigismundo Augusto, solio adhuc vacante pax ab ordinibus iniretur, qua omnibus partibus in Polonia eadem religionis libertas et aequalia prorsus jura concedebantur, pax dissidentium dicta, quo nomine tunc temporis etiam Catholici in Polonia comprehendebantur. Hanc pacem episcopi quidem non acceptarunt; quoniam vero Sigismundi II. successores eam jurejurando confirmabant, Protestantium commoda hoc saltem saeculo intacta manserunt.

§. 651. In Hungaria et Transsylvania.

In Hungaria in pluribus quidem comitiis, sub Ferdinando I. inde ab anno 1548. celebratis, decreta contra

novationes religiosas condebantur; quibus tamen earum progressus eo minus cohibiti sunt, quia a. 1554. Thomas e comitibus Nadasdy, Lutheranismus ex animo addictus, ad supremum Palatini munus evectus est. In Hungaria Turcis subjecta Protestantismus nullo tempore progressus admodum magnos faciebat, eo maiores autem in reliqua sub rege Maximiliano, qui patri suo Ferdinando a. 1564. successit. Is enim non tantum nulla ad ejus assecclas reprimendos media adhibuit, sed etiam regni primatem archiepiscopum Strigoniensem, Nicolaum Olahi, Protestantes ad reditum in ecclesiam Catholicam compellere conantem, admonuit, ut omni erga eos moderatione uteretur; ad quod accessit, quod supremus dux copiarum Caesarearum in Hungaria Lazarus de Schwendi, Lutheranismi, cui ipse addictus erat, propagationem pro viribus promoveret, et biblia in linguam Hungaricam translata, divulgarentur. Calvinistis autem Maximilianus minime favebat, sed inter alia magistratui Sempronienti, ut eos ex urbe sua expelleret, mandavit, postquam a. 1548. eorum ex universo regno ejectio decreta fuisset. Ii nihilominus magis magisque invalescebant, et in synodo a. 1558. Czengeri in comitatu Szathmariensi habita suam fidei confessionem, Czengerinam dictam, et totam Calvini placitis conformatam, composuerunt. Et quamquam a Lutheranis identidem fervide impugnabantur, quibus respondere non omittebant, numerus tamen eorum, regnante Rudolpho, Maximiliani filio et ab anno 1576. successore, qui usque ad annum 1597. pariter nihil Protestantibus adversi decrevit, continuo ita auctus est, ut illos etiam superaret. Eorum sedes principalis Debrecinum evasit. Caeterum Protestantes in Hungaria religionis libertatem, publicae legi innixam, hoc saeculo nondum consecuti sunt. Talem autem in Transsylvania jam a. 1556. obtinuerunt, ansam dante mutatione politica per Turcas adducta. His enim minantibus Transsylvani, repudiato Ferdinando, Joannem Sigismundum, Joannis de Zapolya filium principem elegerunt,

et in comitiis hac in causa anno commemorato habitis statuerunt, ut omnium confessionum asseclae eadem libertate, iisdem juribus gauderent. Simul vero omnia monasteria sublata, et bona ecclesiastica fisco adjudicata sunt. Attamen sicut in Hungaria, ita et in Transsylvania Calvinistae invalescebant, et opera potissimum praedicatorum Hungaricorum, Lutheranis frustra reclamantibus et damnantibus, duas nationes Hungarorum et Sicularum, et tandem regem ipsum sacris suis conciliarunt, ita ut nationi Saxonum Lutheranorum praevalerent. Septimo saeculi 16. decennio etiam Unitarii, regis medico, et quodam Calvinianorum praedicatore auctoribus, in Transsylvaniam irrepserunt, cumque plures magnates et ipsum regem doctrinae suae conciliassent, in comitiis a. 1571. habitis aequalia cum caeteris jura obtinuerunt, postquam a. 1566. suam fidei confessionem Claudiopoli, praecipua eorum sede, edidissent. Haec religionis libertas et jurium aequalitas, cujus praeter Catholicos Calviniani, Lutherani et Unitarii compotes facti sunt, posterioribus mutationibus politicis non sublata est, sed usque ad nostra tempora perduravit.

§. 652. Incrementa Protestantium in Gallia.

Gallia altero saeculi 16. dimidio novationibus religionis vehementissime perturbata et concussa est. Francisci I., a. 1547. mortui filius et successor, Henricus II., acer haereticorum hostis, a. 1551. contra increscentem eorum multitudinem nova decreta severa edidit. Sed haec non impedivere, quo minus Protestantes, maxime propter vicinam Genevam, unde doctores et scripta affluebant, continuo multiplicarentur, et ex ipsis summis regni proceribus complures eis accederent, e quibus notatu digni sunt: Antonius, rex Navarrae, ejusque frater Ludovicus, princeps de Condato, capita familiae Burbonicae, regibus cognatae, et duo fratres de Colinio, Franciscus e summis belliducibus,

et Casparus, praefectus classis navalis. Ita aucti Protestantes ab anno circiter 1555. in plerisque urbibus majoribus, nominatim Parisiis, jam coetus bene ordinatos et arcte inter se cohaerentes efformabant, atque anno 1559., quo Henricus mortuus est, synodum generalem, a magna praedicatorum et seniorum multitudine frequentatam Parisiis celebrarunt, ibique fidei confessionem, et ordinem ac disciplinam ecclesiasticam condiderunt, utramque Calvinii placitis conformatam, cum ab initio novatores in Gallia plerique Lutherani fuissent. Ii non multo post Hugonottae dici consueverunt, quod nomen eis primum Turonii propter nocturnos eorum conventus tributum est, cum ibidem spectra nocturna, a rege quodam antiquo Hugone, qui noctu apparere credebatur, Hugones dici solerent. Sub Francisco II., qui patri a. 1559. successit, principe juvene et infirmæ valetudinis, regimen maximam partem penes ejus matrem, Catharinam Medicæam, et penes ducem de Guisa, ejusque duos fratres cardinales, e familia ducum Lotharingiae oriundos, erat. Hi pro studio, quo in religionem Catholicam ferebantur, Hugonottis conventibus sacros sub poena ignis interdixerunt. Hac re non minus, quam principum Bourbonicorum a regimine exclusione irritati, 500 circiter nobiles Hugonottae, quibus ipse princeps de Condato clam ducem se praebeuit, a. 1560. conjurationem fecerunt, ad Guisas capiendos, et regimen Bourbonibus tradendum. Conjuratione detecta multi ejus participes debitas quidem poenas luerunt; attamen ab hoc tempore, incusso Guisis timore, poenae contra Hugonottas mitigabantur. Laetior adhuc horum sors facta est, cum rege Francisco non multo post mortuo, ejusque fratre ac successore Carolo IX. adhuc minorenni, reginae matri rectrici, urgentibus publicis ordinibus, Antonius rex Navarrae, nomine generalis locumtenentis regni adderetur. Nunc omnes processus contra haereticos sublatis, et poenae contra eos eo usque mitigatae, ut exilio gravior nulla infligeretur. Sed nec mitigatae executioni dabantur. In ipso

ipso palatio regio sermones sacri ad mentem Hugonottarum dicebantur. Ili patrocínio, quod sibi obtigerat, jam adeo insolescebant, ut non tantum publicos conventus sacros agerent, consistoria et synodos instituerent, sed etiam Catholicis ecclesias vi eriperent, sacras imagines et crucifixa destruerent, clericos domibus, fundis, aliisque bonis et redditibus privarent, et ipsos adeo magistratus Catholicos in locis, ubi invaluerant, deponerent, iisque suos substituerent. Cum nunc non esset, qui eos coercere posset, cardinalis de Lotharingia, ut saltem publica cum eis de religione disputatio tentaretur, impetravit. Sed haec disputatio, quae mense Septembri anni 1561. per plures dies Pisciaci, coram regia familia, pluribus proceribus, cardinalibus, consiliariis, multis episcopis ac theologis habita est, et in qua ex parte Catholicorum Claudius Espencaeus, doctor Sorbonnicus, ex parte Hugonottarum Theodorus Beza, praecipui disputatores erant, consuetum ejusmodi conaminum effectum habuit, ut nempe quaevis pars victoriam sibi adscriberet, quam ob rem multi qui in fide Catholica hactenus vacillaverant, nunc ab ea penitus ad novatores defecerunt.

§. 653. *Bella inter Catholicos et Hugonottas sub rege Carolo IX.*

Sed multo magis Hugonottarum numerus auctus est decreto, a. 1562. emisso, quo ad violentias eorum sedandas, regina liberum et publicum religionis exercitium eis concessit. Verum dux de Guisa, qui neque hanc religionis Aetholicae libertatem, neque suam a regimine exclusionem ferre poterat, inita cum aliis quibusdam proceribus conjunctione, eodem anno Parisiis potitus, regni administrationem ad se traxit. Quam ob rem princeps de Condato, fratre longe audacior, arma arripuit, religionis libertatem Hugonottis concessam periclitari proclamans. Hi ad eum convolantes pluribus urbibus potiebantur. Non multo post aequo Marte quidem pugna-

tum; sed mors ducis de Guisa a. 1563., dum Aurelianum obsideret, ab Hugonotta quodam fanatico ex insidiis interfecti, pacem adduxit, qua liberum religionis exercitium, Hugonottis concessum, ad certa quaedam loca restrictum est. Verum haec pax non diu duravit. Hugonottae etiam in aliis rebus, ad religionem relatis, sed in pace non definitis, libertate uti volebant. Quaecum eis non concederetur, princeps de Condato a. 1567. bellum renovavit, quod pace sex mensium, a. 1568. facta interruptum, usque in annum 1570. duravit, et initio quidem ab Hugonottis, utut agmine Protestantium Germanicorum adjutis, infeliciter gestum, tandem vero a Casparo Colinio, supremo eorum post Condatum occisum duce, ad eum eventum perductum est, ut eis non tantum irrestricta religionis libertas, sed etiam iurium civilium aequalitas, et facultas, omnibus muneribus publicis fungendi, concederetur. Haec Hugonottarum exaltatio reginae matri ejusque filiis et nonnullis proceribus Catholicis adeo gravis extitit, ut, cum aperta vi non possent, illos ex insidiis suppressere statuerent. Institutae igitur a. 1572. nuptiae inter regis sororem Margaretham et Henricum Burbonicum, regem Navarrae, Antonii, in priori bello occisi filium et successorem. Ad quas celebrandas cum magna Hugonottarum et inter hos nobilissimorum multitudo ex universa Gallia Parisiis confluxisset, paulo post hymenaeum, nocte festum S. Bartholomaei praecedente, jussu regis a matre abrepti, Hugonottae, nihil tale opinantes, a militibus et civibus invasi ac plerique interfecti sunt, quae caedes nomine nuptiarum cruentarum Parisiensium et noctis S. Bartholomaei ad posterorum memoriam translata est. Verum Hugonottae utut tot ac tantis fratribus et supremis suis ducibus orbati, (siquidem etiam Henricus Burbonicus, et princeps Condatanus junior, ad externam saltem religionis Catholicae professionem adacti in aula quasi captivi retinebantur), desperatione et furore agitati, arma arripuerunt, et praeter alia munimenta Montem Albanum,

Nem
armi
enatu
fortit
posse
Nema
facta
Sed
tende
cessa
lum
mortu

C
sugge
tra H
1576.
Hugo
moda
omnil
octo
gio p
pax f
duces
non
provi
erat,
ves f
licam
serva
multi
ordin
anno
nem
tus n

Nemausum, et Rupellas occuparunt, quae cum rex armis eis eripere conaretur, a. 1573. tertium bellum enatum est, in quo Hugonottae munimenta tanta cum fortitudine defenderunt, ut Rupellae expugnari non possent, sed potius earum, sicut et Montis Albani ac Nemausi incolis, nec non Hugonottarum nobilioribus, facta pace, liberum religionis exercitium concederetur. Sed quoniam haec pax non ad omnes Hugonottas extendebatur, neque illis selectis commoda per eam concessa sufficebant, Hugonottae jam iterum universi bellum renovabant, quo durante rex Carolus IX. a. 1574. mortuus est.

§. 654. Sub Henrico III. Edictum
Namnetense.

Carolo IX. successit frater ejus Henricus III. Is suggerente matre et proceribus quibusdam bellum contra Hugonottas continuare decrevit. In hoc aula a. 1576. ad tantas angustias redacta est, ut pacem iniret, Hugonottis utilissimam, quippe qua praeter alia commoda plena et irrestricta religionis libertas, et facultas, omnibus muneribus publicis fungendi, eis concessa, et octo urbes munitae per Galliam eis solis, excluso regio praesidio, securitatis causa relictæ sunt. Haec pax fervidioribus Catholicis, quales in aula praecipue duces de Guisa erant, intolerabilis videbatur. Itaque non multo post primo Parisiis et in Picardia, quae provincia vi pacis a principe de Condato gubernanda erat, procures caeterique nobiles, magistratus, ac cives foedus nomine ligae sacrae, ad religionem Catholicam, rejectis omnibus erroribus restituendam et conservandam inierunt. Huic foederi non tantum mox alii multi per reliquam Galliam accedebant, sed etiam ipsi ordines publici, in comitiis Blaesensibus eodem adhuc anno 1576. congregati, omnes regni incolas ad religionem Catholicam reducendos esse statuerunt. Hos eventus motus vehementes inter utramque partem, et mu-

tuae etiam hostilitates comitabantur, quibus tandem
 anno sequenti finis impositus est, pace Pictavii ita mo-
 dificata, ut religionis libertas Hugonottis varie restrin-
 geretur, et loca in curiis eis abjudicarentur. Haec pax,
 anno tantum 1580. propter foederis sacri durationem
 et mutuam animorum aversionem ad breve tempus in-
 interrupta, usque ad annum 1585. conservata est. Ut
 hoc anno bellum denuo exardesceret, causa erat mors
 junioris fratris regis. Cum enim spes non esset, fore,
 ut regi ipsi proles nascantur, regnum eo mortuo ad
 Henricum Burbonicum, regem Navarrae, proximum
 illius consanguineum perventurum erat, Calvinianismo
 addictum. Hoc ne fieret, dux de Guisa, foederis sacri
 princeps, Navarrae regis patruum, Carolum Burboni-
 cum cardinalem, futurum Henrici III. Galliae regis
 successorem proclamavit, et hunc ipsum, principem
 admodum debilem ad decretum edendum adegit, quo
 praeter Catholicam nulla alia religio in Gallia toleran-
 da statuebatur, Hugonottae urbes munitas reddere, et
 qui in ecclesiam Catholicam non redirent, intra sex
 menses Galliam relinquere jubebantur. Bellum ita ena-
 tum ab Henrico rege Navarrae, Hugonottarum capite,
 utut viribus multum inferiori, non infeliciter gestum,
 Henricus III. autem, rex Galliae, a. 1589. interfectus
 est. Legitimus ejus successor, Henricus rex Navarrae,
 non tantum a foederatis, sed etiam a multis aliis bel-
 liducibus, gubernatoribus, et urbibus propter religio-
 nem suam repudiabatur. Quamquam adversarios suos
 identidem superaret, viribus tamen eis non praevale-
 bat, cum rex Hispaniae copiis eos adjuvaret, pontifex
 vero a. 1591. ipsum excommunicaret. Quoniam igitur
 spes non erat, fore, ut sacris A catholicis addictus ad
 tranquillam universi regni possessionem perveniat, ra-
 tionibus tandem politicis et adhortationibus procerum
 ac ministrorum Catholicorum cedens, institutione fidei
 Catholicae admissa, haeresim a. 1593. publice abjura-
 vit. Hugonottis tamen semper benevolus, anno demum

qui
 tres
 neti
 comp
 dem
 mun
 nopo
 rum
 mio
 care
 conc
 Lugo
 clusu
 stine
 mon
 Cler
 Sorb
 mul
 in c
 dem
 ad l
 vi

bell
 xer
 lera
 ges
 omi
 coe
 con
 vici
 run

1589. remotis praecipuis obstaculis, in favorem eorum, qui tum ultra 760 ecclesias habebant, quarum multae tres aut quatuor communitates complectebantur, Namneti in Britannia minori celebre edictum, ab ista urbe compellatum edidit. Eo plena religionis libertas, eadem cum Catholicis jura, speciatim admissio ad omnia munera publica, praeterea in curiis Parisiensi, Gratianopolitana et Burdegalensi propriae deputationes, earum causas acturae, et quoad partem ex ipsorum gremio componendae, urbesque munitae, praesidio regio carentes, et a regimine publico fere independentes, eis concessae sunt. Parisiis tantum, Rhemis, Divione, Lugduno, et Tolosa, religionis eorum exercitium exclusum est, ipsi vero in festis Catholicis a labore abstinere, clero Catholico decimas praestare, et matrimonia sua secundum leges Catholicas inire jussi sunt. Clerus Catholicus, universitas Parisiensis, speciatim Sorbonna, supremae denique curiae edicto Namnetensi multum quidem reclamabant, senatus Parisiensis illud in catalogum legum referre diu recusabat, donec tandem a. 1599. rex ipse in curia praesens gravi oratione ad hoc faciendum eum permoveret.

Vide de his omnibus libros, supra, locis correspondentibus allegatos.

§. 655. Progressus et effectus novationum religiosarum in Belgio.

Etiam in Belgio novationes religiosae seditiones, bella, et tandem defectionem a legitimo rege producerunt. Philippus II. nullam haeresin in terris suis toleraturus mox primo regni sui anno, 1555. severas leges, a patre contra novatores latas confirmavit. Nihilominus eorum numerus continuo augebatur, ita ut jam coetus efficerent, praedicatoribus instructos et clam congregari solitos. Plerique eorum commercio cum vicinis Hugonottis, et fama Calvinii, quem plures eorum frequentabant, ad hujus placita a Lutheranism

deflexerant, prout apparet e fidei confessione, a quibusdam praedicatoribus Belgis a. 1561. composita. Cum igitur numerus eorum continuo cresceret, Philippus nova media ad eos supprimendos adhibuit. Talia erant: erectio 14 novorum episcopatum, a. 1559. facta, et introductio inquisitionis generalis, ab episcopis independentis, Hispanicae similis. Utrumque non tantum Protestantibus, sed etiam Catholicis vehementer displicebat; praecipue vero contra inquisitionem a. 1565. foedus initum, et tanta oppositio exorta est, ut rex sibi cedendum esse judicaret, ac proinde inquisitionem suspenderet, poenas contra haereticos mitigaret, et foederatis veniam daret. Simul tamen, ut omnes conjunctiones et conventus cessarent, et contra immorigeros vis armorum adhiberetur, praecepit. Sed foederati et Protestantes, longe majora intendentes, a suis conjunctionibus et conventibus minime absistebant, atque nonnulli eorum, quo rei decisionem maturarent, plebem, per praedicatores Calvinianos contra cultum Catholicum, quem idololatriam dicebant, inflammata et spe praedae allecta, ad ecclesias Catholicas invadendas clam instigarunt, unde a. 1566. primo in Flandria, postea in Artesia, Brabantia, caeterisque provinciis, Namuria et Luxemburgo solis exceptis, ferocia barbara ecclesiae ac monasteria direpta, altaria destructa, imagines confractae, sacra suppellectilia et vestimenta, res pretiosae ac ornamenta, partim perdita, partim ablata, bibliothecae concrematae, ipsa denique sepulchra violata. Praeterea Protestantes sacros suos conventus in plures urbes introduxerunt, ecclesias Catholicis ereptas non restituerunt, imo supplici libello, ad regem ipsum dato, liberum religionis exercitium iterato petierunt. Sed Philippus jam arma in seditiosos convertit. Qui cum arma armis opponerent, sub finem ejusdem anni 1566. bellum enatum est, in quo foederati et Protestantes eo facilius succubere, quod pleri-

que Catholici, violentiis in sua sacra commissis offensi a foedere recesserant, regisque gratiam quaesierant, et praeterea Calviniani cum Lutheranis, adhuc sat numeroris, nihil commune habere volebant. Igitur facile ubique caesi sunt. Princeps Arausionensis, alique eorum primores in Germaniam fugerunt. Multi eorum extremo supplicio affecti sunt, alii quamplurimi ad similem sortem evitandam, patriam reliquerunt. Foedus jam penitus destructum, et medio anno 1567. totum Belgium ad subjectionem redactum.

§. 656. Continuatio.

Verum Philippus rex, cui id non sufficebat, ad seditiosos et haereticos puniendos et penitus extirpandos, eodem anno 1567. ducem de Alva, vulgo Alham dictum, cum 10000 militum in Belgium misit. Is animo durus, insuper et severis regis consiliis responsurus, arbitrium et saevum in Belgas dominium exercebat. Hinc iterum multa Belgarum millia in terras vicinas fugerunt, praecipue ad Guilielmum, principem Arausionensem, in Germania copias adversus Hispanos parantem, et nunc profugis illis adeo auctum, ut jam a. 1568. Belgium invaderet. Anno 1572. tam prospero coeptorum suorum successu usus est, ut magnam Hollandiae et Seelandiae partem occuparet, quo facto Hollandiae ordines eum legitimum hujus provinciae, nec non Seelandiae, Ultrajecti, et Frisiae, quae cum Geldria et provincia Transisalana pariter in ejus partes propendebant, gubernatorem proclamarunt. Ab his provinciis adjutus ille etiam in Brabantia aliisque vicinis provinciis Hispanos repressit. Tantam jacturam passum et communi Belgarum odio oneratum ducem de Alva rex Philippus a. 1573. revocavit. Ei substitutus est Ludovicus de Zuniga, sub quo bellum ita continuatum est, ut priori tempore Protestantes res suas sustentarent, a. 1574. in synodo, Dordraci celebrata, ecclesiam suam juxta praescripta Calvinii ordinarent,

et anno sequenti ad religionis doctores sibi excolendos universitatem Lugduni erigendam, sed adhuc regis nomine decernerent. Posteriori autem tempore Zuniga eis multum praevaluit, eorumque res jam in interitum vergebant, cum illo a. 1576. mortuo, iterum erigerentur. Praeterquam enim, quod nunc regimen Hispanicum in Belgio auctoritate et viribus careret, etiam milites Hispanici, qui jam a longiori tempore mercedem nullam acceperant, compensationis causa plures urbes et alia loca, nominatim Antverpiam depredati sunt et depopulati. Eo effectum, ut ordines caeterarum provinciarum cum Arausionensibus foedus inirent, pacificationem Gandavensem dictum, quo sibi mutuam auxilium ad expellendos milites Hispanicos promiserunt, quoad religionem autem statuerunt, ut in comitiis generalibus, post obtentum illum finem celebrandis, ejus exercitium in Hollandia, Seelandia et provinciis quibusdam conterminis definiretur, in caeteris vero Catholica salva maneret. Hoc foedere Belgae viribus ita quidem aucti sunt, ut novus gubernator Joannes de Austria, ad militem Hispanicum e Belgio educendum cogeretur. Quo minus autem vera et firma inter illos concordia esset, religionis diversitas et imprimis Calvinianorum intolerantia impedivit. Hi enim libero religionis suae exercitio jam non contenti, idem in locis, ubi, etiamsi exiguo numero, existebant, Catholicis denegare, eorumque cultum etiam vi adhibita abolere nitebantur. Sic a. 1578. Amstelodami, ubi major pars incolarum religioni avitae adhuc inhaerebat, seditione excitata ecclesias occuparunt, altaria et imagines destruxerunt, et deposito magistratui Catholico Calvinianum substituerunt, qui quoniam Catholicis clandestinos conventus sacros concessit, praedicatorum aliorumque Calvinianorum indignationem incurrit. Non multo post milites Calviniani Harlemum invaserunt, in Catholicos, in ecclesia principali congregatos irruerunt, nonnullos interfecerunt, caeteros pessime tractarunt,

eccle
Simil
vinci
Belga
vicen
nales
arcti
fecit
Geld
mini
blica
adhu
solu
caet
citio
unic
dem
in
Cat
ab
gan
reb
nis
mit
cor
res
lica
in
Ga
no
Pa
so
re
ce
tu
H
el

ecclesias et monasteria expilarunt, suisque tradiderunt. Similia in pluribus Flandriae, Geldriae et aliarum provinciarum urbibus facta sunt. Cum igitur inter ipsos Belgas foederatos Catholici et Calviniani adeo a se invicem alieni essent, princeps Arausionensis septentrionales saltem provincias, maximam partem Calvinianas, arctius inter se conjungere satagebat, atque reapse effecit, ut Hollandia, Seelandia, Ultrajectum, Frisia, et Geldria a. 1579. Ultrajecti unionem contra omne dominium Hispanorum inirent, qua fundamentum reipublicae Belgii foederati positum est, cui postea aliae adhuc provinciae accesserunt. Respectu religionis id solum statutum, neminem ejus causa persequendum, caeterum singulis provinciis liberum fore, de ejus exercitio, quae visa fuerint, decernere. Verum neque hac unione Calvinianorum intolerantia pacari potuit, siquidem et nunc Ultrajecti, Antverpiae, Gandavi aliisque in urbibus, quae unioni accesserant, gravissimae in Catholicos, praecipue clericos et ecclesias, violentiae ab eis committebantur, praedicatoribus imprimis instigantibus, qui etiam juxta Calvinii principia plenam in rebus ecclesiasticis, praecipue in constituendis religionis ministris independentiam a magistratu, ut plurimum mitiori, sibi comparare nitebantur, unde non paucae contentiones inter utrosque, et inter ipsos praedicatores ortae sunt. Provinciae meridionales, dialecto Gallica, seu lingua Wallonica utentes, quae fere integrae in religione Catholica perseverabant, nunc, foedere Gandavensi, maxime propter intolerantiam Calvinianorum relicto, legitimo regi reconciliabantur, et ducis Parmensis, Joannis de Austria a. 1578. mortui, successoris vires augebant, qui seditiosos magis magisque reprimebat. Hi nihilominus in comitiis a. 1581. Hagae celebratis Hispaniae regem omni jure in Belgium exutum pronuntiarunt, et ducem Andegavensem, Henrici III. Galliae regis fratrem, supremum sibi dominum elegerunt, Hollandi vero terram suam principi Arau-

sionensi gubernandam commiserunt. Utroque paucos post annos mortuo res eorum vacillantes Elisabetha Angliae regina, missis subsidiis, et Mauritius Guilielmi Arausionensis filius, quem Hollandi et Seelandi gubernatorem et supremum terra marique ducem sibi elegerunt, partis magnis victoriis confirmavit, ita ut Hispani novam rempublicam, ex ampla mercatura, et terris, quas extra Europam occupabat, opibus quotidie crescentem destruere non valerent, quamquam praeter quinque illas provincias et Transisalanam atque Groningam caeteras omnes ad suum dominium et religionem Catholicam reduxerunt.

Praeter libros, supra loco correspondente citatos, Famianus Strada de bello Belgico. Meteren eigentliche und vollkommene Beschreibung des Niederländischen Kriegs.

§. 657. Status religiosus in Germania altero saeculi 16. dimidio.

In Germania Protestantium et Catholicorum animi post pacem Augustanam non minus ac antea ab invicem alieni erant. Utraque pars rebus suis ampliandis firmandisque intenta, pacis articulos, quantum fieri poterat, in suum commodum interpretabatur, et hinc plura sibi indulgebat, quae alteri iisdem articulis adversa videbantur, et quaerendi materiam praebebant. Sic Protestantes jam in comitiis a. 1559. Augustae habitis, et postea in pluribus aliis conquesti sunt, se a Catholicis in reformandis, i. e. ad religionem suam pertrahendis praelaturis, capitulis, parochiis, intra suos limites sitis, impediri, propter hanc rem ad tribunal camerarium deferri, in locis, ubi et sibi pars regiminis sit, a sacris suis faciendis prohiberi. Catholici e contra conquerebantur, Protestantes continuo plures episcopatus, abbatias, capitula et praebendas sibi vindicare, aut sectae suae hominibus conferre, aut diversimode vexare, episcopis jurisdictionem in Catholicos, intra ipsorum limites residuos prohibere, libellos famosos con-

tra se divulgare, sententias a tribunali camerario pro se ferendas aut reapse latas impedire, religionis Catholicae exercitium diversimode turbare aut prohibere. His accesserunt eventus quidam majoris momenti, velut cum a. 1581. plures eives Aquisgranenses, Calvinianismo Belgarum nuper infecti, quia ecclesia ad religionem suam exercendam sibi denegabatur, supremo urbis magistratu violenta manu potirentur; porro, cum Gebhardus, archiepiscopus Coloniensis, qui illicito canonissae cujusdam amore tractus, ut eam publice uxorem habere posset, Calvinianismum professus est, archiepiscopatum suum contra reservatum ecclesiasticum armis retinere satageret, et principes quosdam Protestantos sibi opitulantes haberet, conamine ejus nihilominus frustrato. Quominus, rebus ita comparatis, jam tum novum in Germania bellum exardesceret, imperatorum, qui altero saeculi dimidio regnarunt, moderationi et pacis conservandae studio potissimum tribuendum est.

Lehmann de pace religionis acta publica et originalia, das ist, Reichshandlungen etc. Schmidts neuere Geschichte der Deutschen.

§. 658. *Speciatim in Austria.*

Ex eis Maximilianus II., qui ab anno 1564. — 76. imperavit, Lutheranis in terris suis haereditariis liberum religionis exercitium concessit. Plurimum enim ibi increverant, et indies augebantur, ita ut inter proceres equitesque Catholicis numero jam superiores essent. Inter cives quoque plurimi in Lutheranismum aut propendebant, aut ei reapse addicti erant. Clerus auctoritate et numero admodum decreverat, ita ut multae parochiae vacarent. Instabant iterato ordines principi, quem placitis suis favere sciebant, quique insuper in tributis accipiendis ab eorum arbitrio non parum dependebat. Itaque partim ad majora ab eis tributa impetranda, partim ad seditiones praecavendas,

quae ex porro denegata religionis libertate metuendae erant, Maximilianus a. 1568. indulxit, ut proceres et equites Lutherani in suis arcibus, oppidis et pagis ecclesias ac praedicatores haberent, et sacra sua libere peragerent. Ut similem libertatem urbibus quoque et oppidis, immediate sibi subjectis concederet, nullo modo princeps permoveri potuit, ne Protestantes Catholicis praevalerent, aut plane eos abigerent, cautus. Sed proceres equitesque Lutherani, indulgentiae limites mox transilientes tum aliis in urbibus, tum etiam Viennae in aedibus suis conciones sacras habebant, ad quas etiam cives admittebant, unde factum, ut inter hos quoque Lutheranismus indies magis propagaretur, praesertim cum praedicatores Lutherani, patriarchae et collegarum suorum in Germania exteriori exemplum fideliter imitantes, ingentibus declamationibus in Catholicos velut turpissimos idololatrias et Satanae mancipia, omni data occasione inveherentur. Idem ordines Lutherani collegas suos Catholicos, speciatim praelatos, ignominia, qua praesentes afficiebant, a congregationibus publicis deterrebant, eoque negotia cuncta ad se solos trahebant, omnia munera publica, in quae potestatem habebant, sive in urbe, sive in pagis sectae suae hominibus comparabant, atque per hos quoque indies plures ad eam trahebant. In universitate Viennensi extra facultatem theologicam professores fere omnes Protestantes erant, et principia ac doctrinas sectae suae spargebant. Praedicatores autem inter ipsos Lutheranos non exiguas turbas ciebant. Erant enim multi inter illos, qui vel propter malos mores, vel propter vehementem pertinaciam, qua secundum Flacium peccatum originale hominis substantiam efficere contendebant, in Germania exteriori muneribus suis privati fuerant, in Austria autem propter defectum aliorum facile ad ministerium ecclesiasticum admittebantur. Igitur et hic sententiam suam magno fervore propugnabant, et contra diverse sentien-

tes
Max
ther
pit.
vium
non
face
bibu
mitt
Lut
pag
sed
adm
non
min
dis
deb
Cat
Cat
ter
cis
aca
mu
roc
fer
lib
in
vio
cel
dit
the
Ul
rev
pa
ad
eo

tes factiones colligebant. Illis ex causis Rudolphus, Maximiliani filius et successor, inde ab anno 1578. Lutheranos intra limites a patre praefixos reducere coepit. Ac primo quidem nobilibus vetuit, ne quem civium aut plebejorum, inter famulos aut subditos suos non pertinentem, ad sacra sua admitterent. Quod cum facere recusarent, praedicatores ex Vienna aliisque urbibus dimittere, omnesque conventus sacros in eis omittere jussi sunt. Cumque cives Viennenses ad sacros Lutheranorum sermones audiendos in vicinos nobilium pagos excurrerent, non tantum civibus, ne hoc facerent, sed et nobilibus ac praedicatoribus Lutheranis, ne eos admitterent, imperator praecepit. Verum illi morem non gerebant, Deo magis obediendum esse quam hominibus dicentes. Hinc plures ecclesiae eorum in fundis nobilium Viennae vicinis clausae, nemo inter cives dehinc susceptus, nisi qui perseverantiam in religione Catholica promittebat, catecheses publicae in religione Catholica introductae, praelati et membra Catholica caeterorum ordinum ad priorem in congregationibus publicis auctoritatem reducti, in universitate nemo ad gradus academicos promotus, nisi fidem Catholicam professus, munera publica paulatim Catholicis concredita, ad parochias a principe, praelatis, aliisque Catholicis conferri solitas nonnisi clerici probatae fidei promoti. Talibus mediis Protestantium progressus tunc temporis in Austria cohibebantur *). — In aliis terris incolae violentis etiam mediis ad ecclesiam Catholicam reducebantur. Sic Julius, episcopus Wirceburgensis, subditos suos Lutheranos numero plurimos ad sacra Catholica amplectenda, minis, exilio, militibus adegit. Ubi quis territorii dominus ad ecclesiam Catholicam revertebatur, velut Jacobus, marchio Badensis, subditi partim exemplo, partim jussis, partim institutionibus ad idem faciendum permovebantur. Sed et contrarium eodem modo fiebat, si princeps a sacris Catholicis de-

ficiebat, id quod non multo post pacem religiosam a Carolo, alio marchione Badensi factum est. Quamquam autem eo tempore non amplius integrae civitates in Germania ad castra Protestantium transirent; ex hactenus tamen narratis apparet, in aliis regnis eos altero saeculi 16. dimidio lata adhuc incrementa cepisse, neque in ipsa Germania propensionem in eorum placita expirasse.

*) Raupach evangelisches Oesterreich.

§. 659. Causae latissimae novationum religiosarum propagationis.

Si jam de causis tantae novationum religiosarum propagationis, sat brevi tempore effectae, quaeritur; aliae in conditione rerum illius temporis, quo in medium proferebantur, aliae in ipsa earum indole sitae deprehenduntur. Ex priori genere erat 1) corruptus ecclesiae status, speciatim arrogationes et exactiones, quibus pontifices clero, principibus, ipsique populo sat graves accidebant, qui insuper propter saepius elusa emendationis conamina eorum indignationem et despectionem incurrerant; opiniones et praxes superstitiosae multiplices, inter quas nonnullae adeo crassae erant, ut vel incultissima plebs earum inanitatem, absurditatem, et noxiam in mores potestatem facile intelligeret; mores depravati plurimorum clericorum, tam regularium quam saecularium a summis ad imos, quibus laicis offensionem creabant, eorum animos necessaria erga se reverentia et fiducia evacuabant, et propterea omni fere auctoritate apud eos carebant; eorundem ruditas atque in rebus theologicis ignorantia et ineptia, qua fiebat, ut novatores, in disputando de his rebus versatos refutare, novarumque doctrinarum falsitatem demonstrare non valerent, ac propterea partim ipsi, partim auditores, stragem eorum cernentes, ad assertiones adversariorum quasi invictas amplectendas abstraherentur; denique status theologiae scholasticae, quae

dum disquisitionibus inutilibus quam plurimis occupabatur, religionis principia et dogmata illustrare, solidis argumentis stabilire, et contra objectiones heterodoxorum vindicare negligebat, adeoque discipulos adversariis impares dimittebat. 2) Studium litterarum antiquarum, tunc temporis pervulgatum. Eo factum est, ut multiplices cognitiones et conceptus novi ac intellectus magis illustratus ad plurimos laicos penetraret, eosque superstitionum et abusu religionum inanitati perspicuendae aptiores redderet; ut multi scientiis variis instructi, sed profundiori eruditione destituti, doctrinam Catholicam potius tanquam erroneam rejicerent, quam cognitionum suarum insufficientiam agnoscerent; ut denique viri, etiam solida et ampla eruditione instructi, tamen ex antiquorum scientiis et sententiis plura adoptarent, liberiori potius sentiendi rationi, quam religioni Catholicae faventia, et palatum suum elegantiae in litteris ita assuefacerent, ut theologiam scholasticam et cum ea doctrinam Catholicam, tali involucri propositam, nausearent. 3) Sententiae heterodoxae, quae praecedenti periodo a Marsilio Patavino, Occamo, Wicleffo, Husso, Wesselio aliisque tum ore tum calamo disseminatae, utut magnam partem oppressae, in occulto tamen fructus protulerant, multorumque animos ad novationes religiosas disposuerant. 4) Spiritus quidam libertatis, qui cum in republica civili innovanda exerceri non posset, eo majori vi in ecclesiam et religionem convertebatur. — Ad causas latae novationum religiosarum propagationis, in ipsa harum indole sitas, pertinent: 1) Speciosum et minus eruditis indubium principium de s. scriptura solo credendorum et observandorum fonte, ex se ipso interpretando. 2) dogma peccatoribus non parum arridens de bonis operibus neque ad justificationem, neque ad vitam aeternam necessariis. 3) Libertas a pluribus statutis et iustitutis, sensualitati ingratis, v. g. a jejuniis, a variis ritibus sacris et devotionis exercitiis, a specialis peccatorum con-

fessionis officio, ab operibus satisfactionis sacramentalis, ab auctoritate et potestate ecclesiastica. 4) Matrimonium clericis concessum, quod ingentem numerum monachorum et clericorum ad nova sacra allexit, qui jam eo facilius plebem post se traxerunt, quod grex pastorem sequi soleat. 5) Bona ecclesiastica dominis ac principibus saecularibus partim diserte adjudicata, partim facile concessa, multos ex istis, opum augendarum cupidos, novae ecclesiae conciliarunt, quae eos praeterea a molesta pontificis et episcoporum jurisdictione liberabat, imo amplissima in rebus sacris potestate instruebat.

§. 66o. Continuatio.

Nec praetereunda sunt media, quibus novationes religiosae propagatae sunt. In Anglia certe, Scotia, Suecia, Dania, et hinc inde etiam in Germania plures mediis violentis aut vi circumstantiarum, quam spontaneo consensu ad nova sacra perducti sunt. Atque spontaneus etiam consensus apud plurimos potius mediis subdolis, velut disputationibus, in quibus novatores victoriam sibi adscribebant, bibliorum versionibus, ad novas doctrinas accomodatis, injusta religionis Catholicae tanquam idololatriae, pontificis tanquam Antichristi, sacerdotum tanquam servorum diaboli diffamatione, abusuum et superstitionum inter res Catholicae religionis essentielles relatione, quam solida de novarum doctrinarum praestantia persuasionem productus est. Hoc quoque artificio novatores utebantur, ut primo manifestos abusum, excessum, et superstitiones, quarum inanitas et perversitas in oculos incurrebat, aggredierentur, ita ut plerique crederent, eis de ecclesiae reformatione, quam nationes tamdiu jam, sed frustra desiderabant, non vero de religionis innovatione agi, ideoque facile eis consentirent. Atque, etiamsi non multo post religionem ipsam innovari manifestum fieret, multi tamen, quos primo vera dixisse intellexerant, in omnibus

bus
his i
saru
sexa
sing
cepe
dice
omn
let,
mini
parti
stitu
tholi
haer
medi
Prot
inter
feren

§. 6

culi
thera
tua p
rum
ne in
dum
Luth
mem
a Ca
ristic
sunt.
conc
ria,
rem
tunc
dento

bus

bus veritatem propugnare facile sibi persuadebant. Ex his igitur mediis et causis latissima novationum religionum propagatio sufficienter explicatur. — Sed post sexaginta circiter ab earum exordio annos, exceptis singulis hinc inde proselytis, nulla amplius incrementa ceperunt; quin potius in pluribus regionibus non modice decreverunt, id quod partim legi naturae, ex qua omne rerum novarum studium paulatim decrescere solet, partim ecclesiae Catholicae reformationi, qua hominibus probis et sinceris defectionis ansa ablata fuit, partim meliori cleri populique Catholici in religione institutioni, partim Jesuitis, qui non tantum populum Catholicum in fide et pietate sedulo instituebant, sed etiam haereses feliciter expugnabant, partim denique variis mediis, quibus nonnulli principes Catholici subditos suos Protestanticos ad ecclesiam suam reducere conabantur, inter quae hinc inde etiam violenta erant, in acceptis referendum est.

§. 661. Dissidia religiosa inter Lutheranos.

Sine dubio etiam dissidia religiosa, quae altero saeculi 16. dimidio inter Protestantes, praesertim inter Lutheranos multis annis, magna cum vehementia et mutua persecutione agitabantur, nonnullos a doctrina eorum amplectenda detinuerunt, dum ex eis intelligerent, ne inter ipsos quidem de pluribus rebus, quid credendum sit, convenire. Post plures alias lites, vivo adhuc Luthero exortas, sed hujus auctoritate mox suppressas, memoratu digniores illae sunt, quibus norma religionis, a Carolo V. interim praescripta ansam dedit. Adiaphoristicae, primo ex ea ortae, jam supra commemoratae sunt. Quoniam in altera norma interimistica, Lipsiensi, concessum fuerat, bona opera ad salutem esse necessaria, Nicolaus Amsdorf Gregorium Major, praedicatorum et theologiae professorem Wittenbergensem, sed tunc temporis ecclesiis Mansfeldensibus qua superintendentem generalem praepositum, cui in conficienda illa

norma pars fuerat, edito a. 1551. libro impetivit, eique exprobravit, quod doctrinam de justificatione per fidem solam vitiaverit. Cumque Major assertionem illam etiam coram sacra concione propugnaret, mox, accusantibus praedicatoribus, e comitatu Mansfeldensi excedere iussus, alius autem antistes, Gothanus, qui Majoris sententiae accesserat, dure tractatus, et ad retractationem subscribendam compulsus est. In lite, ea de re agitata, Amsdorfius eo usque progressus est, ut a. 1559. opera bona saluti noxia esse scriberet. — In eodem interim Lipsiensi secundum doctrinam Catholicam dictum fuerat, hominem gratiae divinae aliquomodo cooperari posse et debere, quippe cui post lapsum haec saltem liberi arbitrii facultas remanserit, ut inspirationibus et motibus Spiritus s. vel obtemperare vel resistere valeat. Huic sententiae praeter alios praecipue Flacius Illyricus adversabatur, tunc temporis in universitate Jenensi, nuper erecta professor theologiae, fervidissimus placitorum Lutheri propugnator, animo inquietus et rixarum studiosus, qui post varios per Germaniam et Belgium errores, a. 1575. Francofordii ad Moenum mortuus est. Is ipsum Melanchthonem, quem in doctrina de gratia et libero arbitrio a Luthero descivisse sciebat, vehementer impetivit, ex quo tempore lis inter theologos Saxonicos et Thuringicos seu Jenenses erupit, magno animorum aestu agitata, et synergistica dicta. Sed inter ipsos Jenenses Victorinus Strigel, theologiae professor, et nonnulli alii sententiam de hominis cum gratia cooperatione propugnabant; quapropter a duce Joanne Friderico, Medio cognominato, a. 1559. in carcerem conjecti, aliisque modis afflicti sunt. Anno tamen sequenti dux, universitate Jenensi, suoque cancellario intercedente concessit, ut Strigelius et Flacius de materia controversa, aliisque affinibus Vimariae publice disputarent. Qua in disputatione Flacius ad sententiam suam tuendam asserere non verebatur, peccatum originale esse hominis substantiam. Nec caruit asseclis, qui Substantialistae aut Flaciani vo-

cab
ctis.
mur
ente
am
ipsi
et 6
gnur
Sed
theo
cian
scrip
adeg
ses
burg
— I
cum
ande
repu
Boru
gion
Luth
in re
Dei
tus s
in ip
in s.
per f
non
quae
ram
stific
stifie
nulli
prob
bant
bant,

cabantur, adversariis Synørgistis vel Accidentariis dictis. Illorum primarii Strigelium cum sequacibus excommunicarunt. Cumque praeterea viros secum non facientes e sacro suggestu diffamarent, factionem suam etiam sparsis libellis non sine successu augere studerent, ipsique duci diversimode adversarentur; is annis 1561. et 62. professorum et praedicatorum Flacianorum magnum numerum deposuit, eisque Saxonicos substituit. Sed ejus frater J. Guilielmus, qui ei a. 1567. successit, theologos Saxonicos iterum dimisit, fervidissimos Flacianos muneribus restituit, omnesque praedicatores ad scriptum quoddam Strigelio oppositum subscribendum adegit. Nunc controversia iterum inter theologos Jenenses et Saxonicos exarsit, nec colloquio, a. 1568. Altenburgi inter utramque partem instituto, componi potuit. — Huic liti synergisticae contemporanea, quin tamen cum ea cohaereret, erat alia, quam excitavit Andreas Osiander, praedicator ille Norimbergensis, quem propter repudiatum $\pi\omicron$ interim munere privatum, Albertus dux Borussiae a. 1549. primarium theologiae professorem Regiomontii constituit. Ibi conceptum de justificatione a Lutherano diversum proposuit, asseruitque eam non tam in remissione peccatorum consistere, quam in essentiali Dei justitia seu sanctitate, homini, qui Deo reconciliatus sit, per fidem collata eique immorante, seu potius in ipso Christo, tali homini inhabitante, cum Christus in s. scriptura nostra justitia dicatur, quem ergo homo per fidem secum unire debeat; unde sequatur, Christum non secundum naturam suam humanam, vel propter ea, quae qua homo egit et passus est, sed secundum naturam suam divinam (quia nempe essentialis Dei justitia justificato inesse debet) nostram justitiam, vel nostrum justificantem esse. Novus hic justificationis conceptus nonnullis quidem Regiomontii theologis, aliisque eruditis probabatur, plerique tamen eum ceu haereticum rejiciebant, atque etiam e sacro suggestu contra eum declamabant, unde inter ipsum populum haud exigui motus orti

sunt. Hi augebantur, postquam Osiander propositiones, quibus Moerlinius concionator Regiomontanus utramque de justificatione sententiam inter se conciliare conatus fuerat, irritas declarasset, ipsumque earum auctorem ignominiose habuisset. Tum enim Moerlinius furibundus contra Osiandrum insurrexit, eum una cum asseclis excommunicavit, populumque e sacro suggestu contra eos ceu pessimos haereticos concitavit. Nunc dux a. 1551. ab ecclesiis Lutheranis in Germania arbitrium de materia controversa expetiit, eo eventu, ut soli theologi Württembergenses Osiandri sententiam communi conciliarent, caeteri omnes eam simpliciter rejicerent. Osiandro a. 1552. mortuo, dux theologis et praedicatoribus suis praecepit, ut secundum arbitrium Württembergensium docerent. Cui praecepto cum palam adversarentur, fidei formulam, ab ipso duce de materia controversa compositam repudiarent, atque ut Osiandristae ad solemnem retractationem adigerentur, postularent; dux a. 1555. multos eorum e terra sua expulit, quam alii sponte reliquerunt. Cum insuper Joannes Funk, Osiandri gener et praedicator aulicus, Osiandristarum caput, qui apud ducem plurimum valebat, munera vacantia asseclis suis conferret, et rebus quoque politicis se immisceret; ordines Borussiae a. 1566. ad regem Poloniae, ceu supremum dominum feudalem Borussiae conversi effecerunt, ut ab eo iudices ad finienda eorum gravamina Regiomontium mitterentur. Hi Funkium duosque ejus sectatores capitis damnarunt; quo facto orthodoxi contra ducis voluntatem praevaluerunt, Moerlinius revocatus novam fidei confessionem composuit, corpus doctrinae Prutenicum dictam et ab omnibus acceptatam, Osiandristis omnia munera tam civilia, quam ecclesiastica ademta, et sic fides orthodoxa Lutherana et pax restituta est.

Camerarii vita Melanchthonis. Adami vitae theologorum Germani. Salig Historie der Augsbургischen Confession. Arnold unparteyische Kirchen- und Ketzerhistorie. Walch

Einleitung in die Religionsstreitigkeiten der Evangelisch-Lutherischen Kirche. Planck Geschichte des protestantischen Lehrbegriffs.

§. 662. Palatinatus et Brema Calviniana.

Non minus notatu digna est defectio multorum theologorum aliorumque Lutheranorum ad Calvinii placitum de eucharistia. Lis inter Zwinglium et Lutherum jam olim gesta, denuo efferbuit, et circa sexagesimum saeculi annum inter primarios utriusque partis theologos summa cum vehementia mutuisque more solito conviciis agitabatur. Fervoris ruditate caeteros praestabat Hesshusius, qui postquam a. 1558. primarius theologiae in universitate Heidelbergensi professor et superintendens generalis ecclesiarum Palatarum factus fuisset, diaconum quemdam sententiae Calvinianae de eucharistia adhaerentem, publice in ecclesia deposuit excommunicavitque. Elector Fridericus III. utrumque dimisit, et accepto a Melanchthone de materia controversa arbitrio, quod sententiae Calvinianae magis, quam Lutheranae favebat, dimissis praedicatoribus et professoribus Lutheranis, religionem Calvinianam in terras suas introduxit, quam quidem ejus filius et successor, Ludovicus a. 1576. iterum eliminavit, hoc tamen jam anno 1583. mortuo, ejus frater J. Casimirus, comes Palatinus, qui nunc nomine minorennis patrueis, Friderici IV. Palatinatum administrabat, denuo non sine violentia reduxit, e quo tempore Calvinianismus in Palatinatu dominatum retinuit. Hesshusius ab electore Friderico III. dimissus, a. 1559. praedicator et superintendens Bremae constitutus est, ubi praedicator Albertus Hardenberg sententiae Calvinianae de eucharistia addictus erat, ubiunitatem aperte rejiciebat, imo confessionem Augustanam jurejurando approbare recusaverat. Hunc Hesshusius e s. suggestu excommunicatum et diabolo mancipatum pronuntiavit, operamque suam in id contulit, ut a. 1561. ab ordinibus publicis circuli Saxoni-

ci inferioris munere privaretur et e toto circulo ejiceretur. Verum Bürenius, civis Bremensis, praecipuus inter Hardenbergii sectatores, a. 1562. ope civium sibi addictorum, urbis praefectura potitus, Musaeum, Hesshusii successorem, et 12 praedicatores, s. suggestum conviciis contra Calvinianos implentes dimisit, quos sponte secuti sunt senatores multi, orthodoxiae studiosi. Hi quidem alias civitates contra Bremenses concitarunt, facta autem nomine imperatoris causae disquisitione repulsam tulere, et in urbem quidem recepti, senatu autem exclusi sunt. Senatus quidem contestatus est, Bremenses in doctrina Lutheri perstituros esse, attamen major eorum pars Calvinianismum amplexa est.

Löschner ausführliche Historia motuum zwischen den Evangelisch-Lutherischen und Reformirten. Struve ausführlicher Bericht von der Kur-Pfälzischen Kirchenhistorie. Alting historia ecclesiae Palatinae. Salig l. c. Planck l. c.

§. 663. Crypto-Calvinistae in Saxonia.

Verum etiam theologi Saxonici, Wittenbergenses scilicet et Lipsienses, sicut in doctrina de libero arbitrio et de bonis operibus, ita et circa eucharistiam a Lutheri sententia defecerunt, Philippi Melancthonis exemplum secuti, unde etiam Philippistae dicti sunt, quo nomine rigidiores Lutherani, heterodoxiae, imo haereseos notam eis sicut et magistro inusserunt, multisque scriptis, opprobriorum et conviciorum plenis eos impetiverunt. Philippistae ubique praesentiam naturae Christi humanae palam negabant, quoad eucharistiam vero, ad veram suam mentem tegendam, formulis utebantur, quae in duplicem sensum explicari poterant. Suum tamen sensum Calvinianum diversimode prodebant, unde postea Crypto-Calvinistae dicti sunt. Augustus, tunc temporis elector Saxonicus, orthodoxiae Lutheranae quidem studiosus erat, et annis saeculi sexagesimis, a principibus et theologis extraneis admonitus, aliisque occasionibus Philippistas ad fidem suam tum scripto

tum ore confitendam provocavit. Quoniam vero eis fa-
vebat, et viri, quorum consiliis utebatur, eis clam con-
sentiebant, ambiguis eorum formulis, et disertis eorum
contestationibus, se a Calvino diverse sentire, acquie-
scebat. Imo cum a. 1572. denuo ab eo provocati, no-
vam circa eucharistiam confessionem, in qua determi-
natae Lutheri dictiones adjectis ambiguis Melanchtho-
nis conciliatae, reapse enervatae erant, nomine con-
sensus Dresdensis ei exhibuissent; eam non tantum ap-
probavit, sed etiam a. 1573., postquam tutelam mino-
rennium ducum Saxoniorum in Thuringia suscepisset,
praedicatores hujus terrae, consensum illum non acce-
ptantes, magno numero deposuit. Hoc electoris animo
et suorum in aula patrocínio freti theologi Wittenber-
genses anno tandem 1574 mentem suam penitus aperire
ausi sunt edito libro, cui titulus: exegesis perspicua
controversiae de coena Domini, quo non tantum Cal-
vini sententiam de eucharistia nude exposuerunt, sed
etiam Lutheranam et argumenta pro ea adferri solita
diserte rejecerunt. Quapropter jam elector severe in
eos animadvertit. Omnes scilicet professores theologiae
Wittenbergenses et Lipsienses, cum propositos sibi ar-
ticulos, orthodoxam de eucharistia doctrinam, et erro-
rum oppositorum, eorumque auctorum rejectionem con-
tinentes, subscribere recusarent, primo in carceres con-
jecti, dein quidem dimissi, sed muneribus privati et
relegati; alii professores, qui eis consenserunt, depo-
siti, patroni autem eorum in aula, nominatim Georgi-
us Cracau, electori a consiliis arcanis, et Casparus
Peucer, ejus archiátra, Melanchthonis gener, perpe-
tuo carceri mancipati sunt.

§. 664. Formula concordiae.

Jamque Augustus, elector operam suam in id col-
locabat, ut concordia inter Lutheranos in omnibus do-
ctrinis hactenus controversis restitueretur. Ejusmodi co-
namina jam antea saepius sed frustra facta fuerant.

Nunc vero, exturbatis Philippistis, elector, consentientibus caeteris principibus Lutheranis, a. 1576. praecipuos quosdam et orthodoxiae fama gaudentes theologos extraneos et Saxonicos ad novam fidei formulam componendam, qua omnes doctrinae, hactenus inter Lutheranos controversae, ad mentem Lutheri definirentur, Torgaviae congregavit. Liber ab eis confectus et Torgaviensis vocatus, antequam publicaretur, principibus Lutheranis transmissus est, ut theologorum iudicio subiceretur et comprobaretur. Anno sequenti aliquot ex libri auctoribus in claustro Bergensi prope Magdeburgum iterum congregati, observationum a theologis factarum aliqua ratione habita, illum emendarunt, et ad ultimam formam redegerunt. Dictus est a loco, ubi id factum, liber Bergensis, et a fine suo formula concordiae. In ea igitur, quoad peccatum originale, statutum, illud non esse hominis substantiam; quoad morales hominis vires, eum quidem gratiae divinae resistere posse, caeterum autem in omnibus rebus, salutem suam attinentibus, trunco, lapidi, aut imagini mortuae similem esse. Porro Osiandri assertio de justificatione rejecta; aliqua bonorum operum necessitas concessa; lex moralis contra sectam Antinomorum, jam a Luthero suppressam, ad rudiores in externa morum honestate continendos, ad regeneratos autem de officiis instruendos utilis declarata; quoad eucharistiam Calvinii sententia expresse damnata, et humanae Christi naturae ubiquepraesentia ceu fundamentum corporalis ejus in eucharistia praesentiae adstructa; denique cum Lutheranis absolutam, quam Lutherus tradiderat, praedestinationem communiter deseruissent, statutum, omnes, vera poenitentia et recta fide Christum amplectentes, a Deo ad vitam aeternam et gratiam electos esse. Haec concordiae formula, lingua Germanica composita, ab omnibus civitatibus Lutheranis in Germania ceu norma fidei acceptata est, exceptis sequentibus: Hassia, Holsatia, Anhalto, et pluribus urbibus liberis. Suscepta

postm
bus,
mutat
bus,
priori
Extra
nunq
vinia
ptis i
sentie
diae
thera
colle
jussit

§. 6

mult
a. 15
Nico
tum
tro
nista
lens
exili
Calv
cipa
qua
bat.
cun
sis,
adm
pro
xus
fess
ptis

postmodum iterum rejecta est in terris Brunsvicensibus, auctoribus theologis Helmstadiensibus, aliquam mutationem in ea factam et ubiquitatem praetendentibus, et in terris Brandenburgicis, postquam elector prioribus saeculi 17. annis ad castra Calvinii transiisset. Extra Germaniam, nominatim in Dania et Suecia, nunquam suscepta est. Cum per eam Lutherani a Calvinianis penitus separarentur, posteriores eam mox scriptis impugnarunt. Nihilominus elector Augustus, consentientibus caeteris principibus, qui formulam concordiae acceptaverant, eam caeteris libris symbolicis Lutheranorum a. 1580. adjungi, et ita perfectam horum collectionem nomine librorum concordiae typis vulgari jussit.

§. 665. Extirpatio Crypto-Calvinianismi in Saxonia.

His non obstantibus in terris electoris Saxonici multi Crypto-Calvinistae supererant, qui sub Augusti, a. 1586. mortui filio et successore Christiano I. ope Nicolai Crell, supremi hujus administri, iterum in altum emergere, imo Calvinianismum in Saxoniam introducere conabantur. Crellius fervidus Crypto-Calvinista, summa apud electorem auctoritate et fiducia pollens, heterodoxos e s. suggestu impugnare sub poena exilii vetuit, et praedcatorem aulicum, quod contra Calvinianos declamasset, in arce montana vinculis mancipavit; munera quoque praecipua tam ecclesiastica, quam academica, Calvinianis etiam extraneis conferebat. Sed electore Christiano a. 1591. mortuo, Crellius, cunctis invisus, mox jussu ducis Saxonici Altenburgensis, qui Christiani successoris adhuc minorennis terras administrabat, in vincula coniectus est, post 10 annos propter crimina, etiam politica ei objecta, capite plexus. Praedicatores vero nonnulli Dresdenses, et professores Wittenbergenses ac Lipsienses, qui ejus coeptis praecipue colluserant, carceribus traditi, et post

aliquot menses, retractatis erroribus, libertati quidem redditi, sed muneribus privati sunt. Nunc a. 1592. ad Calvinianismum in Saxonia penitus extirpandum, omnium ecclesiarum visitatio instituta, et 4 articuli, quibus Calvinianorum doctrinae de eucharistia, Christi persona, baptismo, et praedestinatione reprobabantur, omnibus non tantum praedicatoribus, sed etiam professoribus, et quocunque munere publico fungentibus subscribendi propositi, quod qui facere recusabant, depositi sunt. Christianus II. autem, postquam a. 1602. ipse regimen suscepisset, mox iusjurandum introduxit, quo omnibus quocunque munere publico fungentibus promittendum erat, se a doctrina in libro concordiae contenta non recessuros esse; cuius obligationis fundamentum jam a. 1538. a confederatis Schmalcaldicis Brunsvici congregatis positum fuerat, decernentibus, se suos successores, vasallos, magistratus, officiales et subditos ad servandam confessionem Augustanam obstricturos esse. — Ex harum litium historia praeter alia intelligitur, quanta sit s. scripturae claritas, secundum Protestantes ex se ipsa tantum explicanda, et quam parum fidei controversiae, absque supremi et infallibilis iudicis auctoritate finire queant, cuius loco Protestantes, ne eorum ecclesia penitus dissolveretur, ad fidei formulas humana auctoritate compositas iurejurando se obstringere debebant; quo eorum fidei libertas adeo iactata longe infra Catholicam, nonnisi divinae auctoritati cedentem, depressa est.

Löscher lib. cit. Kiesling Fortsetzung der Löscherischen historia motuum. Anton Geschichte der Concordienformel. Hospiniani concordia discors. Hutter concordia concors. Arnold l. c. Planck l. c.

§. 666. Doctrina Lutheranorum a Graecis reprobata.

Eodem tempore, quo defectio theologorum aliorumque Saxonum a sententiis patriarchae eorum inno-

tuit,
parari
Theol
tinus
intern
fessio
satissi
gante
Graec
praet
sed d
aeter
instit
chari
pecca
torum
gend
vitan
nes
Theo
ad p
cona
refut
tatio
eis d
plius
Han
Gra
tio
cane
arch
enta
Se

tuit, Württembergenses aliam Catholicis satisfactionem pararunt, consensum cum ecclesia Graeca exquirentes. Theologi nempe Tübingenses, Jacobus Andreae et Martinus Crusius per praedikatorem apud Caesareum CPi internuntium, a. 1574. Jeremiae patriarchae CPno confessionem Augustanam, a Crusio, in lingua Graeca versatissimo, translatam miserunt, additis litteris eum rogantes, ut suum iudicium de consensu illius cum fide Graecorum eis perscriberet. Patriarcha in suo responso praeter alia docuit, hominem non sola fide justificari, sed opera bona tum ad justificationem, tum ad salutem aeternam esse necessaria, esse 7 sacramenta divinitus instituta, et gratiam sanctificantem conferentia, in eucharistia fieri transsubstantiationem, μετουσίωσιν, singula peccata sacerdoti esse confitenda, ad remissionem peccatorum obtinendam etiam poenitentiae opera esse peragenda, pro defunctis esse orandum, sanctos invocandos, vitam monasticam magis perfectam aestimandam, traditiones sanctorum patrum praeter s. scripturam tenendas. Theologi Tübingenses in alio quidem scripto, a. 1577. ad patriarcham dato, doctrinam Lutheranam defendere conati sunt; sed patriarcha in rescripto eorum rationes refutavit; cumque Württembergenses huic quoque refutationi nova argumenta opponerent, Jeremias quidem eis denuo respondere non omisit, simul tamen, ne amplius de rebus theologicis ad eum scriberent, monuit. Hanc doctrinae Lutheranae reprobationem ab ecclesiae Graecae capite factam, Württembergenses quidem silentio suppressendam censuerunt; ea tamen innotuit, cum canonicus quidam Cracoviensis, exemplar primi patriarchae responsi adeptus, illud sub titulo: censura Orientalis ecclesiae, Latio data, typis publicaret.

Schelstrate acta ecclesiae Orient. contra Lutheri haeresin.
Romae 1739.

§. 667. Antitrinitarii.

Quousque principium de s. scriptura, rejecta traditione et auctoritate ecclesiae, ex se sola a quovis interpretanda, tandem abducat, jam priori novationum religiosarum tempore manifestari coepit. Etenim a trigesimo circiter saeculi anno plures inter diversos populos, maxime vero inter Italos emergebant, qui principio illo utentes, textus sacros, hactenus de Christi et Spiritus s. divinitate intellectos, in alios sensus interpretabantur, adeoque ad principale et characteristicum religionis Christianae dogma de divina Trinitate negandum delabebantur, quamquam caeterum in eo, quid Christus et Spiritus s. sit, admodum inter se dissentirent. Ex his Antitrinitariis notatu dignior est Michael Servetus, a. 1509. Villaenovae in Aragonia natus, qui de multiplicibus, quas facili ingenio sibi comparabat, scientiis theologicis, juridicis, historicis, philosophicis, physicis et medicis, juveniliter insolescens, veram Christi religionem a se demum restituendam jactabat, ac quarto et sequentibus saeculi 16. decenniis Galliam peragrans, nec non aliquas Germaniae, Helvetiae et Italiae regiones visitans inter alias speciatim doctrinam de paedobaptismo, et de divina Trinitate tum ore tum calamo summa cum vehementia, et in diverse sentientes maledicentia impugnavit, de Christo sententiam professus, opinioni Pauli Samosateni similem. Viennae in Gallia, ubi artem medicam exercebat, propterea comprehensus, vinculis quidem elapsus et in effigie tantum concrematus est; at per Genevam in Italiam se recepturum Calvinus, quocum antea de eadem doctrina scriptis disputaverat, comprehendi curavit, quo facto, eodem agente, a magistratu propter haereses et blasphemias capitis damnatus, et a. 1553. lento igne combustus est. *) Similem sortem alii hujus generis viri experti sunt, speciatim nonnulli illorum, qui circa annum 1546. ad religionem a divina Trinitate aliisque

mysteriis purgandam, Vincentiae in societatem coaluerunt, post aliquod tempus detectam et dissipatam. Tum horum, tum caeterorum Antitrinitariorum nonnulli Poloniam petierunt, ubi regnante Sigismundo Augusto major quam alibi libertas circa religionem vigeat. Non carebant asseclis, qui postquam per aliquod tempus caeteris Protestantibus permixti fuissent, viris eruditis et nobilibus aucti, a. 1565. in synodo Petricoviensi ab eis se separarunt, et peculiarem abhinc coetum efformarunt. Dicti sunt ab initio Pintschowiani ab oppido Pinczow, ubi sub praesidio domini loci eorum primarii habitabant. Cracoviae quoque aliisque in locis coetus habebant. Anno 1569. Joannes Sieniensky, Podoliae praefectus, Racoviam a se conditam eis incolendam dedit, quae ab hoc tempore principalis eorum sedes evasit, eisque Racoviensium nomen comparavit. Ipsi tamen a primario suo dogmate de unica persona divina Unitarii dici maluerunt. Eos hoc tempore etiam in Transsylvania ope Georgii Blandratae, celebris medici Itali, qui pariter propter doctrinas Antichristianas in Poloniam concesserat, et ab anno 1563. apud supremos Transsylvaniae principes archiatri munereungebatur, eorumque favore fruebatur, invaluisse, et jus civitatis obtinuisse, jam supra narratum est. Non tamen omnes Unitarii plene consentiebant, praesertim de persona Jesu Christi, quem alii ad modum Arianorum spiritum praestantissimum, Deo similem, alii merum hominem credebant. Ex illis erat Stanislaus Farnovius, qui a. 1568. secessione a reliquis facta, singularem inter eos factionem produxit, sequenti demum saeculo caeteris unitam; ex istis Simon Budnaeus, qui Christo adorationem denegavit, a. 1584. propterea excommunicatus.

Historia Mich. Serveti, praefat. Mosheim. Mosheim anderweitiger Versuch einer vollständigen und unparteyischen Ketzergeschichte.

§. 668. Sociniani.

Novam Unitariorum systemati formam induxit Faustus Socinus, a. 1559. Senis natus, cui adhuc juveni patruus Laelius Socinus, unus ex sociis Vincentinis, et ideo ex Italia in Helvetiam, Germaniam, et Poloniam profugus, sententias Antichristianas instillaverat. Has Faustus ex Laelii scriptis, quae post ejus mortem haeres ceperat, magis excoluit, et quo his coeptis liberius vacaret, a. 1574. Basileam se contulit, systema suum jam verbo et scriptis, aliis communicans. Istud Unitariis in Polonia, quo Socinus a. 1579. devenit, ab initio tam parum probabatur, ut eum in suum coetum non susciperent. Nihilominus scriptis, quae identidem edebat, eloquentia, arte dialectica, politis moribus, industria et perseverantia primo multos viros nobiles et eruditos nec non juniores praedicatores, et paulatim tandem omnes fere Unitarios ad suas sententias hinc inde istis attemperatas pertraxit, ita ut ab eo, a. 1604. mortuo, etiam Sociniani dicerentur. Quae nunc horum fides fuerit, praecipue ex catechismo intelligitur, quem ipsis mandantibus Socinus quidem elaborandum susceperat, eo autem, priusquam absolutus esset, mortuo, alii doctores Sociniani ad finem perduxerunt, et a. 1605. Racoviae ediderunt, unde catechismus Racoviensis dictus est. Juxta hunc, cum Socini aliorumque celebrium hujus sectae doctorum scriptis collatum, Jesus Christus merus homo est, qui propter supernaturalem conceptionem unigenitus Dei filius, propter altiores autem dotes, ad homines redimendos ei collatas, et speciatim propter divinam potentiam et maiestatem, post assumptionem in coelum acceptam, qua jam mundum regit, et beneficia cultoribus suis confert, nonnunquam Deus in ss. litteris vocatur, et propter altiorem hanc dignitatem omnino adorandus et invocandus est. Mortem pertulit, non ut pro peccatis nostris satisfaceret, quae nobis gratis a Deo remittuntur, sed ut

illa non minus, quam vitae suae sanctitate, et miraculis a se patratæ divinam doctrinæ suae originem confirmaret, exemplum constantiæ in adversis virtutis causa perferendis præberet, et a mortuis resurgere posset, quæ resurrectione nobis certitudinem de futura nostra, et de beatitudine æterna comparavit. Spiritus s., quo nomine in ss. litteris sæpius virtus quædam divina, et Deus ipse denotatur, proprie evangelium Jesu Christi significat, sancta animi sensa in nobis excitans, nonnunquam etiam certam spem vitae æternæ, divinitus in quibusdam hominibus excitatam, eosque suaviter afficientem. Homo primus mortalis a Deo creatus, nullamque peccato naturæ suae depravationem passus est. Quæ ergo de peccato originali ejusque sequelis dicuntur, falsa sunt. Morales hominis vires non quidem magnæ, attamen tantæ sunt, ut serio conatu et auxilio divino, partim externo, partim interno supranaturali adjutus, mandata Dei omnino observare possit, quæ observantia in bonis operibus conspicua, ad justificationem et salutem non minus necessaria est, quam fides in Christum. Praedestinatio nulla est, neque conditionata, siquidem Deus liberas hominum actiones infallibiliter non prævidet. Baptismus, sub quo Christus, si de ejus necessitate loquebatur, non baptismum aquæ, sed spirituales intellexit, non est necessarius, licet mos, eum conferendi, retineri potest, neque qui parvuli eum acceperunt, rebaptizandi sunt. Confessio fidei in Christum, quæ baptismo fit, ei autem minime alligata est, ad remissionem peccatorum confert, alia autem virtus cum baptismo nulla conjuncta est. Sacra cœna, quæ nonnisi ritus est a Christo præscriptus, est mera commemoratio mortis Christi. Poenarum æternitatem, impiis et a scelere non reversis infligendarum singuli tantum inter Socinianos negarunt. Ex his satis apparet, Socinianis, quamvis s. scripturam religionis suæ fontem prædicarent, propriam tamen credendorum normam rationem humanam fuisse, ad quam illius effata ita exigebant et contorquebant, ut nihil intel-

lectui humano impervium continerent. Quoad morum praecepta, fuerunt inter Socinianos, qui magistratum gerere, militiam sequi, et poenas capitales irrogare, homini Christiano nefas existimarent. Quoad constitutionem ecclesiasticam, habebant praedicatores et superintendentes, presbyteros et diaconos, qui omnes ecclesiam regebant, et nonnunquam in synodos coibant. Inter officia praedicatorum non tantum sacri sermones pertinebant, coram concione dicendi, sed etiam visitationes familiarum, spiritualem in finem suscipiendae, admonitiones et correptiones privatae, et frequentes preces pro coetu. Praeterea apud Socinianos in usu erat confessio peccatorum generalis publice facienda, jejunium publicum, et severa disciplina ecclesiastica, ad quam excommunicatio pertinebat. Hinc externa morum honestas ab eis non aberat. Nec deerant eis viri ingenio, eruditione et eloquentia pollentes, qui multis scriptis religionis suae systema propugnare et commendare studebant, quod eis adeo successit, ut priori saeculi 17. dimidio per magnam Poloniae et Lithuaniae partem propagarentur, et in Transsylvania circa medium ejusdem saeculi ultra 200 coetus haberent. In eadem terra Claudiopoli, in Polonia vero Racoviae aliisque in locis scholas philosophicas et theologicas, gymnasia dictas, habebant. Cum insuper multorum senatorum, magnatum et praesidium in Polonia favore et patrocinio fruerentur, status eorum hoc tempore satis laetus erat.

Sandius bibliotheca Antitrinitariorum. Lubienietzky historia reformationis Polonicae. Bock historia Antrinitariorum, maxime Socinianismi et Socinianorum. Ejusd. historia Socinianismi Prussici. (Lanny) histoire du Socinianisme.

§. 669. Lites Molinisticae.

Post concilium Tridentinum, quod secundum antiquum ecclesiae morem, nonnisi assertiones, doctrinae Catholicae aperte contrarias reapse prolatas, non autem futuro fortasse tempore proferendas damnavit,

de

de nulla alia re majores inter theologos Catholicos controversiae agitatae sunt, quam de gratia divina et affinis materiis. Thomistae, quales imprimis Dominicani erant, universim S. Augustini systema ea de re tuebantur, atque nonnulli eorum, dum illud pro omni ejus rigore persequerentur, assertiones inde deducebant, sancto patri non probatas, libero arbitrio et virtutis merito adversas, ac propterea a sede apostolica proscriptas. Sic Pius V. pontifex in bulla, a. 1567. edita 76 propositiones, ex scriptis Michaelis Baji, theologiae in universitate Lovaniensi professoris, a Scotistis, ad quos praecipue Franciscani pertinebant, extractas damnavit, auctoremque ad eas pariter damnandas adegit, Gregorius autem XIII. etiam facultatem theologicam ejusdem universitatis, Bajo faventem, ad sententias damnatis oppositas adstruendas permovit. Inter propositiones damnatas erant plures, quae omnes hominis actiones sine gratia divina peractas mera peccata esse, et necessitatem internam, gratia effectam, libero arbitrio et virtutis merito nihil officere adstruebant¹). — Quoniam igitur systema S. Augustini, pro toto suo rigore sumtum cum libero arbitrio non bene conciliari posse videbatur, haud pauci theologo Catholici hinc inde ab eo deflexerunt. Inter hos erat Ludovicus Molina, natione Hispanus, e societate Jesu, qui theologiam Evorae in Portugallia tradebat. Is a. 1588. librum edidit, cujus finem titulus indicat: *Liberi arbitrii cum gratiae donis, divina praescientia, providentia, praedestinatione et reprobatione concordia*. Cum gratia liberum arbitrium Molina in concordiam redigere conabatur assertione, hominem nativis viribus, seu generali Dei concursu aliquid moraliter boni operari posse, quod quidem supranaturale pretium et meritum pro salute nullum habeat, quo tamen Deus moveatur ad gratiam suam homini, nativis istis viribus bene utenti conferendam; similemque talis hominis cooperationem causam esse, cur gratia sufficiens etiam efficax

fiat, et homo usque ad finem in bono perseveret. Cum praescientia divina et praedestinatione ac reprobatione Molina liberum arbitrium conciliare conabatur ope scientiae Dei, ab eo mediae dictae, qua Deus praevideat, quid ens liberum, nondum creatum, in his vel illis rerum adjunctis pro sua libertate acturum vel non acturum sit. Hac praescientia actionum humanarum libertatem minime tangi docuit, siquidem ens liberum non ideo ita agat, quia Deus praevидit, sed Deus potius pro plenissima sua cujusvis rei cognitione id praevideat, quod reapse acturum est. Eandem scientiam mediam causam esse, ob quam Deus illos, quos gratiae suae cooperaturos praevидit, ad vitam aeternam praedestinaverit, quos secus facturos praevидit, reprobaverit; igitur praedestinationem non esse absolutam sed hypotheticam seu in praevisa hominum cooperatione fundatam, talem autem libero eorum arbitrio minime officere. — Verum assertio, hominem nativis viribus aliquid moraliter boni operari, et ita cum gratia divina cooperari posse, Thomistis Semipelagiana videbatur. Similiter eis praedestinatio hypothetica displicebat, a mente S. Augustini longe aliena. Quam ob rem etiam scientiam mediam impugnabant. Dominicanis mox alii theologi, et nonnulli etiam episcopi in Hispania assentiebantur, dum Molinae multi ex confratribus accederent, ita ut jam inter duos ordines nobilissimos acris controversia oriretur, ab anno 1594. in Hispania potissimum magno animorum aestu agitata. Causa Romam perlata, Clemens VIII. utrique parti silentium imposuit, simulque episcoporum, universitatum et praecipuorum theologorum sententias de materia controversa exquisivit. Cum Dominicani iudicium sedis apostolicae urgerent; pontifex a. 1598. Romae celebres disputationes instituit, a suo objecto congregationes de auxiliis, scilicet gratiae divinae, dictas, et praesidente primum Ludovico Madraccio, cardinali et episcopo Tridentino, deinde ipso pontifice usque ad annum 1605. continuatas. In his non, prout

pon
Augu
pro
max
tium
staru
conf
subs
tur,
non
1605
cont
scrib
tatis
neta
inco
fore
bert
tuar
titae
arun
tur,
de

1)

2)

3)

§. 6

Sax
ann

pontifex voluit, doctrina controversa ad mentem S. Augustini determinata, sed a quavis litigantium parte pro sua sententia disputatum est. Eventus is erat, ut maxima pars episcoporum et theologorum auscultantium, qui consultores dicebantur, sententiam Molinistarum reprobarer, et pontificis jussu illius proscriptio conficeretur, cui omnes consultores, excepto uno subscripserunt ²⁾. Quo minus autem ea publicaretur, mors pontificis a. 1605, impedivit. Paulus V., qui non multo post ad pontificatum pervenit, eodem anno 1605. congregationes renovavit, et usque in sequentem continuavit. Et ipse ad assertiones Molinistarum proscribendas pronus erat; sed perpendens, totius societatis Jesu, quae nuperrime in ejus cum republica Veneta litibus magna propter obedientiam ei praestitam incommoda passa fuerat, honorem inde laedendum fore, rem a. 1607. eo terminavit, ut parti utrique libertatem, sententiam suam defendendi concederet, mutuum autem diffamationem severe interdiceret. Repeatedae preces, quibus Dominicani, et ipse rex Hispaniarum ad judicium ferendum eum permovere conabantur, non alium effectum habuerunt, quam ut a. 1611. de materia controversa penitus silentium juberet ³⁾.

¹⁾ Bajana, sub juncta Baji operibus, Coloniae a. 1696. 4. editis. Du Pin nouvelle biblioth. des auteurs ecclesiast. D'Argentré collectio judiciorum de novis erroribus.

²⁾ Schmalfus hist. eccles. t. V. pag. 243.

³⁾ Serry historia congregationum de auxiliis divinae gratiae. Livinus Mayer historiae controversiarum de divinae gratiae auxiliis libri tres; duplex opus, alterum sub Theodori Eleutherii, alterum sub vero auctoris nomine.

§. 670. Ecclesiae Calvinianae in Germania incrementum.

Quamquam iterata conamina, Calvinii doctrinam in Saxonia propagandi, irrita fuerunt, tamen post aliquot annos plures ex principibus Lutheranis eam non tan-

tum ipsi adoptarunt, sed etiam ad subditos suos propagarunt. Praecipua causa, cur id fecerint, offendiculum fuisse videtur, quod ex doctrina Lutherana de eucharistia et ubiquitate, ceu illius fundamento capiebant. Ac primo quidem principes Anhaltini a. 1596. doctrinam Lutheranam cum Calviniana permutarunt, et praedicatores, consentire nolentes e territorio suo amoverunt ¹⁾. Mauritius, comes provincialis Hassiae, qui a. 1604. Calvinianismum terrae suae invexit, praedicatoribus reclamantibus deponendis acquievit ²⁾. Joannes Sigismundus autem, elector Brandenburgicus, a. 1614. ad castra Calvini quidem transivit, et familiam suam ad idem faciendum permovit, subditis tamen suis libertatem concessit, in doctrina Lutherana perseverandi. Nihilominus haud pauci eorum exemplum principis secuti sunt. Cumque ex quadam ecclesia Berolinensi, liturgiae Calvinianae adaptanda, altare, baptisterium et imagines auferrentur; plebs a praedicatoribus excitata vehementissimam contra Calvinianos seditionem movit, in qua nonnullae istorum domus direptae, nonnulli homines interfecti sunt. Calviniani quidem a pace religiosa exclusi erant; nihilominus ejus commoda sub praetextu, se confessioni Augustanae, cujus posteriores editiones Melanchthon, hinc inde, praecipue in articulo de eucharistia mutaverat, addictos esse, sibi attribuebant, idque eo magis, quia ipsi Lutherani mutatas editiones non reprobabant. Imo, quo tempore Christianus II. elector Saxoniae minorennis erat, versus finem scilicet saeculi 16. elector Palatinus primum locum inter ordines Protestanticos, religionis causa conjunctos, seu in corpore Evangelicorum, et supremam directionem causarum ecclesiasticarum, illi loco adnexam, consecutus est, ac postea quoque retinuit. Illa principum commemoratorum ad Calvinianismum defectio non minus quam formula concordiae ad Lutheranos a Calvinianos magis magisque abalienandos, imo contra eos irritandos contulit.

- 1) Beckmann Historie des Fürstenthums Anhalt.
 2) Salig Historie der Augsburgerischen Confession.
 3) Arnold unparteyische Kirchen- und Ketzerhistorie.

§. 671. Arminiani.

Enarrato ecclesiae Calvinianae incremento non obstabant controversiae, quae eodem tempore in ea agitabantur. Inter has gravissima erat, quam excitavit Jacobus Arminius (Hermanni) tunc temporis theologiae in universitate Lugdunensi Batavorum professor. Is a. 1604. in publica disputatione, de praedestinatione habita asseruit, Deum homines non absolute, sed propter fidem, Christo adhibitam aut denegatam, ad vitam vel mortem aeternam praedestinasse, unde sequebatur, homines, etiamsi fides Dei donum sit, tamen ad eam accipiendam cooperari posse. Hanc assertionem ab orthodoxa Calvinianorum doctrina alienam mox publice impugnavit Franciscus Gomarus, Arminii collega, quocum plerique praedicatorum, consuetae doctrinae fideliter inhaerentes, faciebant. Cum vero nec Arminius asseclis inter litterarum studiosos, professores, et praedictores careret: ortae sunt duae factiones, Arminianorum et Gomaristarum, dictis et scriptis mutuo se impugnantes. Arminiani mox quamdam in rebus fidei laxitatem prodebant; cum enim Gomaristae ad publicam fidei confessionem, et ad catechismum Heidelbergensem, jussu Friderici III. electoris Palatini a Zacharia Ursino et Casparo Oleviano, theologis Heidelbergensibus circa annum 1560. confectum, atque etiam in Belgio auctoritate publica donatum, contra Arminianos provocarent; hi ejusmodi scripta symbolica de novo examinanda et corrigenda, imo potius abroganda esse contendebant. Potestas civilis partes litigantes, institutis inter eas colloquiis, et jussa mutua pace ac tolerantia ad quietem perducere conabatur, sed frustra; Gomaristae enim has lites nonnisi a synodo generali componi posse contendebant, et magistratui jus, suam auctoritatem interpo-

nendi, denegabant, cum e contra Arminiani, numero et existimatione longe inferiores, potestatis civilis praesidium studiose quaerent, et quo certius illud consequerentur, amplissimam in re ecclesiastica potestatem, ad ipsas fidei decisiones extensam, ei assererent, quoad synodum autem postularent, ne in ea votorum pluralitate res decideretur, sed pars accusata rationibus potius convinceretur; quod si fieri non posset, religionis tolerantia decerneretur, unitatem caeterum ecclesiasticam facile conservari posse, si ea ad doctrinas fidei fundamentales, quae admodum paucae sint, reduceretur. — Arminio a. 1609. mortuo, dissensio ab eo effecta latius adhuc et ad ipsam plebem propagabatur, ita ut subinde etiam turbae inde orirentur. Quarum cum non minus, quam depravatae religionis ab adversariis arguerentur, Arminiani a. 1610. publicis Hollandiae ordinibus, libellum, remonstrantiam inscriptum, a quo ipsi Remonstrantes dicti sunt, exhibuerunt, in quo contra illa crimina se defendebant, suamque de praedestinatione et affinibus materiis doctrinam 5. articulis proponebant, quorum summa haec erat: Deus ab aeterno decrevit, ut in Christum credituri, ac in fide et obedientia erga eum usque in finem perseveraturi, vitam aeternam consequerentur; infideles autem et peccatores non resipiscentes in aeternum damnarentur. Ad fidem illam salvificam homo quidem gratia Dei per Christum indiget, quae gratia causa inchoatae, continuatae et perfectae salutis ejus est; ea tamen nec sola nec irresistibiliter operatur. His postea addiderunt, hominem sua culpa, gratia et fide in perpetuum excidere posse. Huic libello Gomaristae alium opposuerunt, in quo doctrina Calvinii de praedestinatione proposita, simulque contra opprobrium noxiae in mores potestatis vindicata erat. Quem cum contra remonstrantiam inscripsissent, ipsi inde Contraremonstrantes dicti sunt. Ordines publici pergebant, institutis inter partes dissidentes colloquiis, unionem aut sal-

tim pa
edito a
populo
runt. V
accepta
ab ann
Contra
rent,
Armini
His no
ralem
recusa
pleriq
gregat
eodem
est, e
landia
landia
mus I
remov
potest
ter ec
sem,
celebr
cipari

N
grega
eccles
tina,
inferi
theol
temp
horu
synod
potiv

tim pacem tentare. Quum vero operam perderent, edito a. 1613. decreto, ne de praedestinatione coram populo diceretur, neve Arminiani impeterentur vetuerunt. Verum civitas Amstelodamensis ad hoc decretum acceptandum permoveri non potuit, resque ibi, inde ab anno 1617. jam eo devenit, ut Remonstrantes et Contraremonstrantes separatos conventus sacros agerent, et conjunctiones adversas inirent, plebs vero Arminianorum sacra turbaret, et domos diriperet. Illis non obstantibus ordines Hollandiae synodum generalem, quam Gomaristae poscebant, indicere continuo recusabant, bene praevidentes, Arminianos, ad quos ipsi plerique pertinebant in ea damnandos fore. At in congregatione ordinum generalium totius Belgii foederati, eodem anno 1617. habita, votorum pluralitate decisum est, ejusmodi synodum anno sequenti Dordraci in Hollandia celebrandam esse. Cum plerique ordines Hollandiae ei reclamare non absisterent, Mauritius supremus Belgii domi militiaeque praefectus hoc obstaculum removit, cum reclamantium primarios, quos etiam in potestate sua amplianda sibi adversos habebat, et inter eos Hugonem Grootium, syndicum Rotterdamentem, jurisconsultum, a multiplici et solida eruditione celeberrimum, subito comprehendi et carceribus mancipari curasset.

§. 672. Synodus Dordracena.

Nunc synodus absque difficultate statuto loco congregata est. In ea praeter Batavos theologi ex omnibus ecclesiis Reformatis extraneis, excepta Gallica, Anhaltina, et Brandenburgica, sed intraneis numero longe inferiores adfuerunt. Simon Episcopus, ab anno 1611. theologiae in universitate Lugdunensi professor, hoc tempore primarius Arminianorum theologus, et 12 alii horum doctores citati comparuerunt quidem; attamen synodum judicem agnoscere recusarunt; postularunt potius, ut utraque pars de materia controversa inter

se conferret, in ea examinanda non doctrina consueta, vel libri symbolici, eam continentes, sed sola s. scriptura respiceretur et norma haberetur, ut nulla fidei definitio fieret, sed tantum amica rei compositio, de qua, si inter utramque partem conveniri non posset, magistratus, quid et quomodo docendum sit, praescriberet, ita tamen, ut qui rem ab eo praescriptam approbare non posset, munere quidem ecclesiastico nullo fungeretur, attamen religionis libertate frueretur. Sed synodus eos propter ejusmodi postulationes severe increpavit, nihilque amplius eis concedere voluit, quam ut sententias suas exponerent, et adductis rationibus defenderent, caeterum ab impugnanda doctrina consueta abstinerent, et judicio a synodo ferendo se subjicerent. Quod cum iterato admoniti facere detrectarent, synodus eos tandem abegit, eisque censuras intentavit, his omnibus modum, quo ecclesia Catholica cum novatoribus agere solet, et cum ipsius antecessoribus egerat, ipso suo facto approbans. Arminianis amotis, qui nunc ex scriptis suis judicabantur, synodus fidei decretum de materia controversa, sed ad mentem Infralapsariorum (i. e. eorum, qui deserto horrendo Calvinii commento de praedestinatione ante vel supra lapsum facta, hanc infra vel post lapsum factam fuisse statuebant,) condidit, et a. 1619. in ecclesia principali publicavit. Simul judicium contra Remonstrantes promulgatum, quo eorum doctores adulteratae religionis, ecclesiae discissae, gravissimi scandali dati, denique intolerabilis pervicaciae synodo oppositae rei pronuntiati, theologi, qui ad synodum citati fuerant, depositi, caeteri minoribus judiciis ecclesiasticis sive corrigendi, sive deponendi commissi sunt, statutumque ut nemini in posternum munus ecclesiasticum concederetur, qui synodale fidei decretum subscribere renuisset. Quod judicium, postquam ab ordinibus generalibus confirmatum fuisset, 200 circiter praedicatores Remonstrantium depositi, Episcopus cum illis, qui in synodo fuerant, et caeterorum

80 e Belgio foederato relegati, conventus s. Arminianorum interdicti, et ubi interdicto non parebant, velut Rotterdami, in qua urbe 5000 eorum existebant, militibus dissipati sunt, qua occasione plures eorum vitam amiserunt. Etiam in extraneis Calvinistarum ecclesiis, excepta Brandenburgica, decreta Dordracena acceptata fuere, nominatim in Gallica, ubi synodus Alectensis a. 1620. celebrata statuit, ut omnes professores et praedicatores ea jurejurando approbarent, quod, qui non praestabant, muneribus privati sunt. In Anglia quoque rex Jacobus ab initio illa approbavit, postea vero, mente mutata praedestinationem publice praedicari vetuit.

§. 673. Ulterior sors et fides Arminianorum.

Arminiani pulsi maximam partem in Brabantiam se receperunt, quia tunc temporis induciae inter Hispanos et Belgas foederatos obtinebant. His autem a. 1621. ad finem vergentibus, alii eorum in Galliam, alii, a duce Holsatiae Friderico IV. invitati, in Slesvicum concesserunt, ubi urbem condiderunt, in ducis honorem Fridericopolim dictam. Ex laicis, qui in patria remanserunt, nonnulli, Warmondi habitantes, in aedibus privatis conventus sacros agebant, in quibus alius preces recitabat, alius particulam e s. scriptura praelegebat, et qui valebant, etiam sermonem dicebant. Posterius auctores horum conventuum mox adeo adamarunt, ut praedicatores suos, qui apud eos clam munere suo functuri erant excluderent, dein penitus a caeteris Arminianis se separarent, et propriam sectam efformarent, cujus membra Rhenoburgorum et Collegiantium nomine compellata sunt, illo quidem, quia post aliquod tempus praecipuam sedem suam Rhenoburgi haud procul a Lugduno constituerunt, isto autem, quia eorum conventus collegia dici consueverunt. Ita separati, praeterquam quod praedicatores praedestinationem, et omnia fidei symbola rejicerent, etiam morem, per immersionem baptizandi apud se introduxerunt, statueruntque homini Christiano neque magistratum, neque bellum

gerere licere. — Interea Arminianis, mortuo a. 1625. Mauritio principe, semper eis infesto, melior sors obtigit; nam frater ejus Fridericus Henricus, qui ei successit, persecutionem Remonstrantium nunquam approbaverat. Ejus igitur benevolentia freti, continuo plures ex praedicatoribus Arminianis in patriam revertebantur, et publicos conventus sacros agere coeperunt. Nec spes eos fefellit; non tantum enim tolerabantur, sed etiam a. 1630. eis indultum, ut Amstelodami ecclesiam et scholam extruerent, in qua futuri eorum religionis doctores in litteris philosophicis et theologicis erudirentur. Qui eas tradebant plerique ingenio et eruditione, nec non scriptis operibus magnum inter litteratos nomen consecuti sunt, velut Simon Episcopius, Stephanus Curcellaeus, Arnoldus Poelenburg, Philippus Limborch. Jam primus eorum a doctrinis religionis Christianae characteristicis magis magisque recessit, et sentiis Socinianorum appropinquavit. Equidem in fidei confessione, quam a. 1621. composuit, anno sequenti ab omnibus praedicatoribus Remonstrantium approbata, pauciora tantum occurrunt, quae animum in rationalismum et indifferentismum propendentem produnt, velut: fidei symbolis modicam auctoritatem tribuendam esse, inter fidei doctrinas pauciores esse necessarias, caeteras solummodo utiles; theologiam scientiam esse potius practicam, quam speculativam; sacram coenam esse annuntiationem mortis Christi et signum communicationis cum corpore et sanguine ejus. At vero in institutionibus suis theologicis, lectionibus scholasticis, Amstelodami traditis, et in responsionibus ad quaestiones theologicas, a discipulis in privato disputationum collegio Amstelodami ei propositas, filio Dei et Spiritui s. consubstantialitatem cum patre abjudicavit, addens eam credere non esse ad salutem necessarium, sicut nec illud: qua ratione Christus incarnatus fuerit; porro peccatum originale negavit, et mortem primis tantum parentibus poenam peccati fuisse asse-

ruit; de
cessaria
dit. Ha
ptura c
Quo m
posset,
tioni a
onis fu
ut in s
tuentil
miniam
caeter
elmo
inter

Caspa
gon
sto
lii
tiu

§.

I

tuta,
anno
prima
appro
nam
praed
num
praed
tame
de h
Ita c
prim
prop
pria
sicut

ruit; denique consuetam baptismi formulam neque necessariam neque ab apostolicis adhibitam esse contendit. Haec omnia secundum ejus assertionem in s. scriptura contenta sunt, cujus claritatem graviter defendit. Quo magis autem doctrinas intellectui ingratas abigere posset, principium non minus impium, quam sanae rationi adversum statuit: praeter paucas veritates religionis fundamentales non esse necessarium caeteras, ut in s. scriptura reapse contentas tenere. Quale instituentibus talibus doctoribus, systema theologicum Arminianorum evaserit, non opus est, ut moneatur. Hi caeterum etiam in Anglia, favente potissimum Guilielmo Laud, ab anno 1633. archiepiscopo Cantuariensi, inter Episcopales plurimum propagati sunt.

Caspar Brandt historia vitae Jacobi Arminii. Ejusd. vita Hugonis Grotii. Limborch vita Episcopii. Gerard Brant Historie der Reformation in Nederland. Hales historia concilii Dordraceni, ex Anglico Latine reddita a Mosheim. Grotius annales et historiae de rebus Belgicis.

§. 674. Controversiae inter Hugonottas.

In Gallia, ubi doctrina, a synodo Dordracena statuta, graviter praescripta fuit, Moses Amyraldus, ab anno 1633. theologiae in schola Salmuriensi professor, primariae Arminianorum sententiae unionis causa ita appropinquare conabatur, ut simul orthodoxam doctrinam illaesam servaret. Editio nempe a. 1634. libro de praedestinatione docuit, Deum utique neminem hominum absoluto quodam decreto ad miseriam aeternam praedestinasse, sed potius omnes salvare decrevisse, ea tamen conditione, si in Christum essent credituri, unde haec doctrina universalismus hypotheticus dicta est. Ita quidem duram praedestinationis absolutae faciem primo aspectui obvelavit, sed ulterius eam explicans propius intuenti nonnisi doctrinam ecclesiae suae propriam exhibuit. Etenim illam salutis conditionem non sicut Arminius, aliqua ex parte in hominis potestate

posuit, sed totam a Dei arbitrio derivavit, ita ut non-nisi illi ad fidem, et per consequens ad salutem pervenire possent, quos Deus particulari decreto ad eam elegerit, facultatem sic dictam moralem, fidem capiendi eis tribuens, simul et ipsam in eis producens. Quamquam igitur hic universalismus hypotheticus a particularismo Dordraceno reapse non differt; tamen vel nova forma, sub qua propositus erat, pluribus displicebat, eo quod aliquam cum sententia Arminiana similitudinem referret, quam tamen formam Amyraldus et primarius ejus sectator, Paulus Testardus, praedicator Blesensis, qui Amyraldi doctrinam in singulari libro, *Irenico* inscripto, exposuit, recte propterea adoptarunt, ut via ad unionem Arminianorum cum orthodoxis pareretur. Cum igitur dictis et scriptis publice aecusarentur, a synodo a. 1637. Alenconii in Normannia habita ad rationem reddendam vocati sunt, ubi mentem suam ita explicarent, ut synodus eos honorifice dimitteret, et id solum eis injungeret, ut a certis quibusdam locutionibus, quae minus peritis offendiculum creare possent, v. g. Christum pro omnibus pari modo mortuum esse, abstinerent. Nihilominus postea quoque a pluribus et inter suos claris theologis sententia Amyraldi velut Arminiana et Semipelagiana impugnabatur, quibus ille respondere non omittebat, praesertim cum insignes sententiae suae patronos et defensores nactus esset. Ne vero exinde majus dissidium oriretur, synodus a. 1644. Carentonii celebrata, omnibus praedicatoribus et professoribus de materia controversa scribere, disputare, et praedicare vetuit. Eo tamen litigationes suppressae non sunt, quae serius demum paulatim expirarunt. ¹⁾ Priusquam hoc fieret, Josua Placaeus, theologus pariter Salmuriensis novas excitavit, in dissertatione, a. 1640. edita contendens, peccatum originale non consistere in ipso actu inobedientiae protoparentum, quem nos in eis participaverimus, sed in vitiositate naturae nostrae moralis, ex illo orta et ad nos derivata, seu,

sicut id postea ipse expressit: peccatum Adami non immediate, sed mediate nobis imputari. Quae assertio, cum sententiae de peccato originali vulgo receptae adversa esset, synodus nationalis, a. 1654. Carentonii habita, eam velut erroneam damnavit, omnibusque praedicatoribus et professoribus eam tradere vetuit. Imo Genevenses, agente Francisco Turretino, theologiae apud eos professore, a. 1675. omnibus religionis doctoribus, Placaei sententiam tradituris, depositionem intenterunt. At ille non tantum plures inter eruditos Protestantes asseclas nactus est, sed etiam nonnullae synodi provinciales decretum Carentonianum effectui dare detrectabant, unde Placaeus post 10 ab illa synodo annos, sententiam suam, edita nova dissertatione propugnavit. Sed non ampliores inde lites ortae sunt.²⁾

¹⁾ Blondel actes authentique des eglises Reformées de France, Germanie, Grand-Bretagne, Pologne, Hongrie, Pais-Bas etc. Walch Einleitung in die Religionsstreitigkeiten ausser der evangelisch-lutherischen Kirche.

²⁾ Jablonsky instit. historiae eccles. Christ. recent.

§. 675. Calvinismus ab ecclesia Graeca proscriptus.

Quemadmodum Lutherani, ita et Calviniani testimonium ecclesiae Graecae de utriusque doctrinae consensu, quod contra Catholicos jactare possent, obtinere studuerunt. Ad hanc rem opportunus eis erat Cyrillus Lucaris, Cretensis, qui postquam Patavii litteris vacasset, varias Europae terras peragravit, eaque occasione, speciatim Genevae, doctrinae Calvinianae cognitionem et amorem attraxit. In Graeciam reversus, et a. 1602. patriarcha Alexandrinus factus, conjunctionem cum doctoribus Calvinianis initam communicatis litteris continuavit, e quibus singulare in Calvinismum studium elucet. Anno 1621. ad sedem CPnam evectus idem studium non tantum non dissimulavit, sed etiam a. 1629. fidei confessionem edidit, doctrinae Calvinianae prorsus con-

formem. Hanc Latine redditam Batavorum apud aulam Turcicam internuntius typis imprimi curavit, eandemque velut totius ecclesiae Graecae fidem et doctrinam Calviniani per Belgium aliasque terras venditarunt. Verum Cyrillus Lucaris ob hoc facinus et haeresin a suis mox depositus est; et quamquam magna pecuniae vi, quam internuntius Belgicus ei suppeditabat, dignitatem patriarchalem postea saepius recuperaret, anno tamen 1638. ea iterum privatus, simulque ob machinationes seditiosas laqueo suffocatus est. Ejus successores haeresin Calvinianam in pluribus synodis proscripserunt. Hac occasione etiam Petrus Mogilas, metropolita Chioyensis, concurrentibus suffraganeis suis aliisque theologis, fidem ecclesiae Russicae manifestavit libro quodam symbolico, cui titulus: declaratio fidei Russorum, qui a. 1643. a Constantinopolitano caeterisque patriarchis subscriptus, orthodoxa fides omnium Graecorum dictus, et posteo quoque a pluribus synodis approbatus, in universa ecclesia Graeca auctoritatem consecutus est. Nihilominus Calviniani, praecipue in Gallia, duce Joanne Claudio, theologo suo, tunc temporis fere primario, consensum doctrinae suae cum Graecanica, etiam scriptis contra Catholicos jactare non erubescabant, contempnentes fidei confessiones, a Graecis subinde editas, vel suppositas vel auro impetratas esse, vel eos clam saltim doctrinas Calvinianismo consentientes fovere. Hinc Nectarius patriarcha CPnus responsum edidit ad convicia et calumnias Claudii Galli, in quo doctrinas Lutheri et Calvinii absurdas nominavit, quae totum Occidentem perturbarent, ab ecclesia Graeca autem, prout ostendere conatur, nunquam probatae fuerint. Quoniam vero Hugonottae ad consensum Orientalium, speciatim circa eucharistiam provocare non cessabant; Dositheus patriarcha Jerosolymitanus a. 1672. synodum congregavit, a qua, praemissa exceptione contra Cyrilli Lucaris confessionem tanquam vel suppositam, vel inscia ecclesia editam, nova fidei confessio concepta fuit, quae

in erroribus Calvinii refutandis fuse versatur, et sub titulo innotuit: clypeus orthodoxae fidei, seu apologia adversus hæreticos Calvinistas. Tandem cum Joannes Caryophylles, logotheta ecclesiae Constantinopolitanae, errores Cyrilli Lucaris Calvinianos resuscitaret, et transubstantiationem impugnet; Callinicus patriarcha a. 1691. C^Pi synodum celebravit, in qua doctrina de conversione panis et vini in verum et substantiale corpus et sanguinem Christi ceu ab apostolis oriunda et semper in ecclesia tradita declarata, et ad eam exacte exprimendam vocabulam *μετεσώωσις*, quod Latinorum transsubstantiationi respondet, jam a longiori tempore Graecis usitatum, publica auctoritate sancitum est. — Haec, quae ad fidem nostram contra criminationem Protestantium, doctrinam Catholicam mediis saeculis a scholasticis, monachis et pontificibus adulteratam fuisse, vindicandam non modice conferunt, memorabiliora sunt, quae labente hac periodo in ecclesia Graeca acciderunt. Ea caeterum nec quoad doctrinam nec quoad ritus aut disciplinam aliquam mutationem subiit, nec, cum propter jugum Turcicum status litterarum admodum exilis esset, operibus theologicis inclaruit.

Leo Allatius de ecclesiae Occident. atque Orient. perpetua consensione. L. III. Narratio historica turbarum, quas C^Pi moverunt Jesuitae advers. Cyrillum patriarch. a. 1627. et 29. per Chrysocolum, logothetam magnae ecclesiae. Le Quien Oriens Christianus.

§. 676. Sors Calvinianorum in Anglia. Independentes.

In Anglia Calviniani seu Puritani versus medium saeculum 17. Episcopalibus praevaluerunt. Jacobus, rex Scotiae, qui Elisabethae, a. 1603. mortuae successit, licet inter Puritanos in Scotia educatus, intelligens tamen, principia democratica, quae illi circa regimen ecclesiasticum fovebant, regiae quoque potestati inimica esse, Puritanos in Anglia, sub eo in altum emergere

conantes, potius coercebat, atque ad instituta Episcopalia sequenda adigere conabatur; episcopis amplior in rebus ecclesiasticis potestatem concessit, eosque in Scotia restituit, ubi simul tribunal quoddam erexit, altam commissionem dictam, quod actis praedicatorum turbulentorum invigilaret. Propter monarchicam regiminis ecclesiastici formam Jacobus ipsis Catholicis, quorum ecclesiam Romanam caeterarum matrem nominabat, plus quam Puritanis favebat. Ejus filius Carolus I., qui ei a. 1625. successit, episcopis majorem adhuc potestatem concessit, et Catholicis plus patre favebat, cum ejus uxor, e regio Gallorum sanguine oriunda, Catholica esset, ad ejus consilia de religionis Catholicae propagatione adjuvanda, Guilielmus Laud archiepiscopus Cantuariensis, acerrimus Puritanorum hostis, ritus Anglicanos Catholicis magis conformavit. Rex vero, quo forma ecclesiae episcopalis in Scotia quoque dominans redderetur, non tantum episcopis ibidem constitutis publica munera, eaque amplissima conferebat, sed etiam a. 1637. liturgiam Anglicanam introducere conabatur. Verum populus in seditionem prorumpens id impedivit, et anno sequenti ipsi regni ordines in unum congregati, episcopos et omnia a Jacobo et Carolo ad horum regimen firmandum introducta, rege frustra reclamante abrogarunt. Carolus Scotos jam armis ad obedientiam adigere conabatur, sed bellum inde enatum a. 1640. minus prosperum pro eo successum habuit. Subsidiis indigens rex ordines Angliae nunc convocavit. Sed a populo ad comitia deputati plerique ei infesti erant. Scilicet plura hactenus sibi indulserat, quae publicae libertati adversa videbantur. Eo magis democratica Puritanorum principia etiam inter Episcopales probari coeperant, ita ut eorum factio, quam Jacobus et Carolus opprimere conabantur, eo ipso horum studio, potestatem regiam et episcopalem ampliandi, plurimum aucta fuerit. Atque inter ipsos Puritanos secta quaedam, jam circa annum 1581. auctore quodam Roberto Brownio,

nio, praedicatore in comitatu Norvicensi orta, plurimum invaluit. Brownistae principiis democraticis anarchica substituerunt, docentes, quemvis coetum ecclesiasticum a reliquis omnibus prorsus independentem esse, unde paulo post Independentes dicti sunt; porro praedicatores a singulis quidem cujusvis coetus membris votorum pluralitate constituendos et pro arbitrio deponendos esse, attamen praeter istos cuivis jus esse, ad concionem sacram dicendi. Ad haec caeteras regiminis formas zelo quodam fanatico adeo detestabantur, ut ad eas abrogandas etiam vim in Episcopales adhiberent, et in ipsam reginam Elisabetham inveherentur, quam ob rem nonnulli eorum morte mulctati sunt, reliqui in Belgium fugerunt. Exinde Joannes Robinson, qui apud coetum eorum Lugdunensem praedicatoris munere functus fuerat, pertinacia, qua is omnem principiorum suorum mitigationem rejiciebat, offensus, a. 1610. in Angliam reversus est, ibique Londini primum coetum Independentium condidit. Hi quidem Brownistis in eo erant mitiores, quod ecclesias a sua regiminis forma alienas non adeo impeterent, neque cuivis pro concione dicendi potestatem facerent. Interim tamen sicut Puritani a regimine coercebantur, quapropter nonnulli in Americam septentrionalem, Anglis subjectam migrarunt.

§. 677. Puritanorum superioritas.
Hibernorum oppressio.

In Anglia autem Independentes, praesertim eo tempore, quo rex Carolus ordines congregavit, magis magisque aucti sunt, ita ut caeteros Puritanos numero et viribus superarent. Ita factum est, ut inter populi deputatos, qui sic dictam cameram inferiorem constituunt, plerique sive Puritani, sive Independentes essent. Hi jam pro summo, quo in episcopos odio flagrabant, primo archiepiscopum Laud, deinde caeteros episcopos plerosque in vincula conjici jusserunt, quo facto legem proposuerunt, ex qua episcopi comitiis publicis ex-

cludebantur. Haec lex tum regi, tum camerae superiori, quae tunc omni auctoritate carebat, a. 1642. approbanda erat. Camera inferior, continuo ulterius progrediens, a. 1645. archiepiscopum Laud capite plecti iussit, et anno sequenti, episcopis penitus abrogatis, Calvinianam regiminis ecclesiastici formam, presbyteriis, classibus, synodis provincialibus et nationalibus distinctam, in Angliam introduxit. Ex democratibus et independentibus ecclesiasticis brevi facti sunt politici, principia sua ab episcopis ad regem transferentibus. Illic quidem contra camerae iniquitates armis se defendere conabatur, et priori tempore non infelicititer pugnavit. At junctae Scotorum et camerae Anglicanae vires, maxime vero dexteritas Olivieri Cromwell, ducis in exercitu Independentium, qui milites suos fanatismo religioso implere callebat, Carolum regem ad tantas angustias redegerunt, ut Scotorum fidei sese committeret. Verum hi Anglis exposcentibus eum tradiderunt, quo facto in vincula coniectus, et agente eodem Cromvellido laesae religionis et libertatis publicae accusatus, a. 1649. capite plexus est. Novae reipublicae, nunc introductae Cromvelliis protectorem se praebuit, majori utens potestate, ac reges unquam usi fuerant. Cum e Puritanis esset, hi principatum jam obtentum usque ad ejus mortem, quae a. 1658, accidit, retinuerunt. Imo Episcopales nunc graviter vexabantur, episcopi ipsi et primarii illorum patroni honoribus et redditibus cunctis privabantur. Caeterum Cromvelliis cuique, exceptis Catholicis, libertatem concessit, eam religionem profitendi, quae sibi verior videretur. Idem Catholicos in Hibernia iniquissimae, et durissimae sorti addixit. Haec terra sub Jacobo I. demum tota ab Anglis occupata fuerat. Quos Henricus VIII., Eduardus VI. et Elisabetha sub sua potestate habebant Hibernos, his maxime invitis novationes religiosas vi et crudelitate obtrudere conabantur. Simul Anglis, qui in terra occupata colonorum in morem consederant, maxima privi-

legia in detrimentum indigenarum concessa. His omnibus irritati Hiberni, quorum plerique religioni Catholicae fideliter inhaerebant, regnante Carolo I. arma arripuere, et multa Protestantium millia interfecere. In bello inde exorto Cromvellius tandem ita praevaluit, ut cunctos Catholicos ex universa terra in unam provinciam coageret, mortem cuivis intentans, ejus limites transgressuro. Hoc facto illis, qui seditionem participaverant omnes fundi, qui tres circiter quartas totius terrae partes efficiebant, ademti et colonis Protestantibus ex Anglia venditi sunt. Ita Catholici in Hibernia ad paupertatem redacti, simul inextirpabile semen turbarum et seditionum ibidem sparsum.

Rapin Thoyras *histoire d'Angleterre*. Hume *Geschichte von Großbritannien*. Bentham *neu eröffneten engländischer Kirchen- und Schulenstaat*. Mosheim *institt. historiae eccles. antiq. et recent.*

§. 678. Religionis vicissitudines in Austria interiori.

In Germania quoque scissio religiosa novum bellum illudque maxime diuturnum excitavit. Ab altera parte Protestantes res suas in detrimentum Catholicorum continuo ampliare, ab altera isti statum suum conservare, et terras suas à doctrinis sibi adversis purgare conabantur. Id praecipue in terris Austriacis factum. Ordines Stiriae, Carinthiae, et Carniae, jam majori ex parte Protestantes, denegatis subsidiis, ad bellum contra Turcas aliasque indigentias publicas necessariis ducem suum Carolum adegerant, ut a. 1578. non tantum nobilibus in castris eorum, sed etiam civibus in quatuor urbibus, Graecii, Judenburgi, Clagenfurti et Labaci liberum religionis exercitium concederet. Sed Protestantes mox plura sibi indulgentes non tantum in multis aliis oppidis et pagis ecclesias sibi extruxerunt, sed etiam iis in locis, ubi jus patronatus vel duci vel clero compete-
bat, exclusis parochis Catholicis, pastores

Lutheranos constituerunt, et plura alia juribus summi principis etiam saecularibus adversa sibi arrogarunt, a libertate ecclesiastica ad politicam transgressuri. Hinc dux Carolus eorum religionis libertatem a. 1580. ita restrinxit, ut nobiles extra arces suas in unica domo Graecensi, congregandis ordinibus destinata, sacra peragerent. Sed restrictio exiguum effectum consecuta est, cum Protestantes non parerent, unde magis magisque augebantur, ita ut modica adhuc pars incolarum religioni Catholicae inhaereret. Ferdinandus Caroli filius et successor, qui a. 1597. regimen suscepit, pro suo religionis, Catholicae zelo, quem ei potissimum avunculus ejus, Guilielmus dux Bavariae instillaverat, subditos suos ad sacra Catholica reducere constituit, ideoque mox anno sequenti decretum edidit, quo omnes praedicatores, omnesque laici, qui ad ecclesiam Catholicam redire nollent, emigrare jubebantur. Ad hoc decretum executioni dandum commissarii, militibus instructi, ad singula loca missi sunt; ecclesiae Lutheranae ubique dirutae, libri concremati, parochi Catholici instituti, ab omnibus denique iurjurandum, se in religione Catholica perseveraturos, exactum, et nobilibus solis indultum, ut sine religionis exercitio et professione, placitis Lutheranis inhaererent. Alii subditorum sponte principis voluntati se submiserunt, alii vim opposcentes vi ad eam faciendam coacti sunt, alii emigrarunt. Ita factum, ut brevi tempore religio Protestantica e terris Ferdinandi exularet, quamquam illorum, qui ei clam favebant, praecipue inter nobiles numerus non exiguus longo adhuc tempore perduraret.

Waldau Geschichte der Protestanten in Oesterreich, Steyermark, Kärnten und Krain. Historia reformationis religionis in Styria, Carinthia et Carniola, excerpta ex Hansizii Germaniae sacrae tomo II. Clagenfurti. 1769.

§. 679. In Bohemia et Austria.

Non multo post Rudolphus II. imperator etiam in Bohemia A catholicos restringere aggressus est. Ibi Ma-

ximilianus II. Protestantibus sat numerosis, a. 1572.
 tradita sibi fidei confessione, Augustanae mutatae simi-
 li, liberum religionis exercitium concesserat, sed ore
 tantum, quia ordines Catholici documentum scriptum,
 quo pactum, cum Utraquistis olim initum mutaretur,
 acceptare recusabant. Iidem pacis causa Protestantes
 considerabant velut Utraquistas, cum plerique eorum
 ab his descenderent, ipsi hoc nomine compellari vel-
 lent, suosque praedicatores archiepiscopo Pragensi or-
 dinandos offerrent. Concessa Protestantibus seu Utraqui-
 stis religionis libertate, fratres Bohemici, quorum multi
 ex Polonia in Bohemiam reversi fuerant, sua quoque
 sacra sub isto nomine libere exercere coeperant. Sed
 a. 1602. Rudolphus imperator fratrum ecclesias claudi
 iussit, cumque de eo Protestantes universi conquere-
 rentur, imperator non aliis Utraquistis, quam qui com-
 pactata Basileensia observarent, religionis libertatem
 competere declaravit. Protestantes inde intelligentes,
 principi in animo esse, concessionem a Maximiliano II.
 sibi factam tollere, jam eum subtimidum et auxilio de-
 stitutum improvise impetu ad religionis libertatem scri-
 pto sibi concedendam adegerunt. In documento a. 1609.
 desuper confecto, et litterae majestatis dicto, proprium
 Pragae consistorium, a quo in posterum eorum pasto-
 res ordinarentur, novarum ecclesiarum in fundis eorum
 exstructio, et defensorum, libertati concessae invigi-
 lantium constitutio eis concedebatur. Eodem circiter
 tempore etiam Protestantibus in Austria prior religio-
 nis libertas, a Maximiliano concessa, et a Rudolpho in-
 tra praefixos limites reducta, ampliata est, cujus rei
 occasio haec erat: Stephanus Botskay, magnas quidam
 Hungaricus excitata seditione Transsylvaniam et ma-
 gnam Hungariae partem occupabat, Turcasque sibi au-
 xilantes habebat. In hoc rerum discrimine, cum Ru-
 dolphus media, hostibus cohibendis sufficientia non ad-
 hiberet, caeteri archiduces a. 1606. Matthiam ejus fra-
 trem familiae caput constituerunt, qui imperatorem sup-

pleret. Is inita eodem anno cum seditiosis Hungaris et Turcis qualicunque pace, periculum, cuncta amittendi avertit. Sed Rudolphus neque locum Matthiae se in scio concessum, neque pacem ab eo initam confirmare voluit, ordines Germaniae contra eum irritare conabatur, et Ferdinando Stiriae duci, Matthia excluso, successionem in regnis suis comparare meditabatur. Hinc Matthias, ulterius progressus ad Hungariam, Austriam et Moraviam sibi cedendam a. 1608. eum adegit. Quae coepta cum potissimum ope ordinum Protestantium perfecisset, Austriaci jam ab eo religionis libertatem a Rudolpho sibi restrictam postularunt, nec prius homagium ei praestiterunt, quam a. 1609. licet invitatus et diversimode resistens non tantum nobilibus liberum religionis exercitium in fundis eorum concessisset, sed etiam indulgisset, ut cives oppidorum et urbium, principi immediate subditorum, ecclesias Lutheranas in vicinis pagis erectas frequentarent.

Khevenhiller annales Ferdinandeï. Carafa commentarii de Germania sacra restaurata. Raupach evangelisches Oesterreich. Schmidt lib. cit.

§. 680. Bellum tricennale.

Interea in reliqua Germania dissidia inter Catholicos et Protestantes propter religionem mutuaque gravamina perdurabant, et subinde novis augebantur. Protestantes non cessabant, monasteria in suis ditionibus sita, imo episcopatus a suis terris circumdatos sibi vindicare, ita ut a tempore pacis Augustanae magnum numerum monasteriorum et 14 episcopatus, in Germania boreali sitos ad se traxerint. Protestantes maxime irritabantur proscriptione urbis Donauwerdae, cujus incolae Protestantici cives Catholicos jure civitatis et publico religionis exercitio violenter privabant, et imperatoris monitis, jussis et commissariis nonnisi convicia, minas et seditiones opponebant, quam ob rem urbs a. 1607. libertate privata duci Bavariae, sententiae

executori subjecta, atque ab hoc ad sacra Catholica
 amplectenda coacta fuit. Cum his aliisque rebus Prote-
 stantes gravatos se arbitrarentur, complures eorum,
 agente potissimum Palatinatus electore, a. 1608. foedus
 inter se inierunt, unionem vocatum, cuius finem solam
 quidem libertatis suae politicae et religiosae defensio-
 nem contra futuras violationes possibiles dicebant. Sed
 cum Henricus IV. rex Galliae, domum Austriacam
 omnibus extra Hispaniam possessionibus privaturus, to-
 tamque Europam inversurus unitos consiliis suis facile
 conciliasset; hi a. 1610. Alsatiam, principi cuidam Au-
 striaco subjectam, et episcopatus Catholicos invaserunt,
 jam non diffitentes, sibi de eo agi, ut praelati caeteri-
 que principes Catholici terris suis exuerentur. Effectus
 erat, ut et hi eodem adhuc anno foedus inter se ini-
 rent, ligam dictum, eoque mox ad bellum parati et vi-
 ribus satis validi, unitos ad absistendum a coeptis suis
 adigerent, qui Galliae rege tunc temporis interfecto,
 etiam sperato auxilio destituti erant. — Rudolpho incun-
 te anno 1612. mortuo, ejus frater Matthias imperator
 electus est. Eo regnante ordines Protestantici Bohē-
 miae suum animi propositum, regi in omnibus, quae
 sibi non placerent, adversandi, jam sub Rudolpho ma-
 nifestatum, denuo prodiderunt. Ansam dederunt Aca-
 tholici, archiepiscopo Pragensi et abbati Braunaviensi
 subditi, qui a. 1615. contra voluntatem dominorum
 suorum ecclesias sibi extruxerunt, Quas cum praela-
 ti a rege adjuti occupassent, et cives quosdam vim
 opposcentes in vincula conjecissent; ordines Prote-
 stantici eorum causam apud imperatorem agendam
 suscepserunt, facultatem, ecclesias aedificandi in litte-
 ris majestatis nonnisi ordinibus concessam, ad quos-
 cunque Protestantes arbitrarie extendentes. Imperator
 eorum libello, quo a. 1618. sibi ut satisfaceret, postula-
 bant, litteris opprobria et minas continentibus respon-
 dit, quo facto, incentive potissimum comite Henrico
 Matthia de Turre, propter ademtum sibi munus comi-

tis castrensis arcis Carlstein imprimis irritato, eousque
 progressi sunt, ut palatium regium Pragae irruentes
 duos gubernii consiliarios, prae caeteris sibi invisos,
 quos responso regio conficiendo cooperatos putabant,
 e fenestra dejicerent, dein constitutis 30 directoribus
 totum regimen ad se traherent, aes publicum sibi vin-
 dicarent, milites conducerent, iisque totam Bohemiam,
 exceptis aliquot urbibus cum iis facientem occuparent.
 Ita vero bellum excitarunt, quod 30 abhinc annos ple-
 rasque Germaniae terras foede vastavit. Cum enim
 imperator eorum ausis copias opposuisset, mox prin-
 cipes Protestantes, unionis participes, quibus haec belli
 contra Catholicos occasio exoptata erat, exercitum eis
 auxilio miserunt. Ita adjuti Bohemi mox duce Matthia
 de Turre in Moraviam profecti sunt, quam terram non
 minus ac Silesiam et Lusatiam ope Protestantium, ubi-
 que admodum numerosorum et in seditionem pronorum
 ad communem secum rem faciendam permoverunt.
 Scientes Bohemi, Protestantes in Austria animo simi-
 liter affectos esse, in hanc quoque terram contenderunt,
 et Viennam usque penetrarunt, ubi mortuo 10. Martii
 anni 1619. Matthia, Ferdinandus Stiriae dux, regimen
 nuper adierat. Hunc, jam ante duos annos Bohemiae re-
 gem proclamatum et coronatum Protestantes, etsi spon-
 te confirmationem libertatum et privilegiorum scriptam
 transmisisset, acceptare recusabant, siquidem vivo ad-
 huc Matthia, et ipsi, et principes Protestantici, unio-
 nis participes, clam constituerant, alium regem eligere.
 Similiter et Austriae ordines Aecatholici Ferdinando ho-
 magium denegabant, praetextu quidem, potestatem id
 faciendi, ab Alberto, Matthiae fratre, qui jus suum in
 terras Austriacas Ferdinando cesserat, scripto transmis-
 sam, justa forma carere, re vera autem, quia Ferdi-
 nandum ob studium Catholicismi et persecutionem Pro-
 testantismi oderant ac metuebant, et Bohemorum, qui-
 bus se adjungerent, adventum praestolabantur. Ordines
 Protestantici supra Onasum jam vivo Matthia, se-

cundum exemplum Bohemorum se armaverant, et terrae aditus intercluserant, eo autem mortuo regimen ad se traxerant. Protestantes autem infra Onasum nunc, cum hostes ad portas Viennae jam adessent, a Ferdinando, ut confoederationem, quam cum Bohemis inituri erant, et arma, quae parabant, scripto approbaret, importune et quasi per ludibrium postulabant. Sed princeps medius inter hostes, et omni auxilio humano destitutus, sola pia in Deum fiducia inconcussus perserverabat, cum subito, miraculo quodam providentiae, 500 equites, a summo copiarum duce missi, urbem ingrediuntur, et insolentes ordinum deputatos, terrore percussos in fugam conjiciunt. Non multo post etiam Bohemi, accepto nuntio cladis, ab eodem duce suis in Bohemia illatae, maturato itinere ad Pragam tuendam reversi sunt, quo facto Ferdinandus ad novi imperatoris electionem Francofordium profectus coronam Caesaream ipse retulit.

§. 681. Continuatio.

Sed eodem fere tempore Bohemi consilium jam dudum captum effectui dederunt. Ferdinandum scilicet, causis quibusdam inanibus praetensis, regno exutum pronuntiarunt, et Fridericum V. electorem Palatinum novum sibi regem crearunt. Quamquam vero huic principes uniti, illi ligati auxilia ferrent, tamen inter utramque partem convenit, ut mutuum certamen ad causam Bohemicam restringeretur, respectu autem mutuorum gravaminum pax servaretur. Maximilianus dux Bavariae et foederis Catholici director exercitum in Austriam duxit, ordines supra Onasum, homagium, quod ordines infra Onasum, accepta privilegiorum tam religiosorum, quam politicorum confirmatione jam praestiterant, Ferdinando hucusque denegantes, ad subjectionem compulit, et dein copiis Caesareis sibi adjunctis in Bohemiam penetravit, ubi a. 1620. Friderici exercitum prope Pragam ita fudit, ut ipse (Fridericus),

cujus terram haereditariam ad Rhenum Hispani interea occupaverant, usque in Belgium foederatum fugeret. Ejusdem non multo post proscripti dignitatem electoralem et terras Cisirhenanas imperator Bavariae duci contulit. Bohemia et provinciae ad eam relatae, brevi tempore Ferdinando penitus subjectae, unio autem principum Protestantorum a. 1621. eodem poscente soluta. Nihilominus aliqui belliduces et principes Germanici bellum continuarunt; et postquam hi confederatorum Catholicorum potentiae succubuissent, complures ordines circuli Saxonici inferioris, duce Christiano IV. Daniae rege, qui ducatum Holsatiae in eodem circulo possidebat, a. 1625. arma ceperunt, sive quod rebus suis timerent, sive quod Catholicorum et imperatoris potentiam infringere cuperent. Verum et hi continuo devicti post duos annos pacem petierunt et impetrarunt. Nunc Catholici superioritate sua utendum rati, Ferdinandum permoverunt, ut a. 1629. Protestantes omnia bona ecclesiastica post transactionem Passaviensem occupata reddere juberet. Is partim religionis Catholicae studio agitatus, partim molestiis permotus, quas sibi et decessoribus suis subditi Protestantici, postquam praevaluissent, creaverant, paulo antea religionem Protestanticam in terris suis haereditariis penitus suppresserat. Equidem in Bohemia et Moravia, (Silesiis elector Saxoniae, qui a. 1620. Ferdinando auxilia ferens eorum terram occupaverat, religionis libertatem impetrabat; Lusatia vero eidem electori in pignus sumtum, auxilio impensorum, relicta fuerat) inde ab anno 1621. praedicatores, et a. 1627. omnes, qui sacra Catholica amplecti recusarent, emigrare jussi sunt, quod multa millia, praecipue Bohemorum fecerunt. Anno sequenti Ferdinandus idem pro Austria decrevit, et simili modo, quo jam in terris patriis usus fuerat, ubique effectui dedit. Inde vero factum, ut rustici in terra supra Onasum seditionem excitarent, et in magnum agmen coalescentes suam religionis liber-

tatem armata manu tueri conarentur. Verum copiis contra se missis impares in pluribus praeliis devicti, plurimi occisi, reliqui dissipati et ad subjectionem adacti sunt. In Germania exteriori restitutionis edictum Protestantium animos vehementer quidem percussit, sed perculsi et debilitati, illius executioni, copiis suffultae, armatam manum opponere non sunt ausi. Ulteriore executionem impedivit Gustavus Adolphus rex Sueciae, qui partim studio periclitanti rei Protestanticae succurrendi, partim cupidine gloriam et terras acquirendi incitatus a. 1630. exercitum fortem, belli molestiis et victoriis assuetum in Germaniam duxit. Ei ordines Protestantici vix non omnes, sed alii citius, alii tardius se adjunxere, et Galli insuper, domum Austriacam debilitatam, imo destructam cupientes, pecunias suppeditabant. Ita adjutus Gustavus brevi tempore magnam Germaniae partem occupavit.

Struv ausführliche Historie der Religionsbeschwerden zwischen den römisch-katholischen und evangelischen im deutschen Reich. Schmidt l. c. Heinrich deutsche Reichsgeschichte. Pufendorf commentar, de rebus Suecicis.

§. 682. Pax Westphalica.

Gustavo a. 1632. in proelio apud Lützen in Saxonia occiso, bellum 15 adhuc annis varia fortuna continuatum, postremo autem ita gestum est, ut Sueci a Gallis Protestantibus continuo adjuti, fere ubique superiores essent, et pacis, de qua jam diu in urbibus Westphalicis, Monasterii et Osnabrugae tractabatur, conditiones dictarent. Ea, a. 1648. conclusa, pax religiosa Augustana confirmata, et ad Calvinianos quoque, protestante tamen Saxoniae electore, extensa; reservatum ecclesiasticum etiam respectu Protestantium statutum, Friderici proscripti posteris Palatinatus redditus, et dignitas electoralis, attamen octavo loco concessa, atque in universum perfecta Catholicorum, Lutheranorum et Calvinianorum aequalitas tam in religionis ne-

gotio, quam in rebus politicis et civilibus decreta. Respectu publici religionis exercitii bonorumque ecclesiasticorum, extra terras Austriacas, annus 1624. ceu normalis statutus est, ita ut quas ecclesias, quae bona ecclesiastica quaevis pars prima Januarii illius anni possederit, quibusque in locis religionem suam exercuerit, idem pro futuro tempore valiturum sit. Caeterum episcopatus a Protestantibus post pacem Augustanam occupati, et hactenus principibus saecularibus nondum traditi, nunc sumtuum bellicorum compensandorum causa, nomine ducatum aut principatum diversis principibus saecularibus concessi sunt. Sic Sueci praeter Pomeraniam episcopatum Bremensem et Verdensensem, elector Brandenburgicus Magdeburgensem, Halberstadiensem, Caminensem et Mindensem, dux Brunsvico-Lunaeburgensis Osnabrugensem, alternis vicibus possidendum, Megalopolitanus Suerinensem et Raceburgensem, Hasso-Cassellanus abbatiam Hersfeldensem retulit. Hi principes reliquias religionis Catholicae, in illis terris superstites brevi tempore extirparunt. Cum igitur hac pace Protestantes desideriorum suorum plene compotes facti, ordinum iura accurate definita, ipsi vero suis in terris fere independentes redditi fuissent; materiae et ansae mutuorum gravaminum ac collisionum in religionis negotio jam maxima ex parte cessarunt, mutua tamen concordia, fiducia et benevolentia, quae ante scissionem religiosam omnes Germanos in unam nationem potentem conjunxerat, restituta non est, quin potius mutua diffidentia, et animorum aversio tota hac periodo et ultra perduravit.

Godef. de Meyern acta pacis Westphalicae. Adam relatio historica de pacificatione Osnabrugo-Monasteriensi. Woltmann Geschichte des Westphälischen Friedens als Fortsetzung von Schillers Geschichte des dreißigjährigen Krieges.

§. 683. Fata Protestantium in Hungaria.

In Hungaria Protestantes indulgentia quidem Maximiliani, sed nullo decreto aut lege publica liberum

religionis exercitium consecuti fuerant. Cum propterea indies latius diffunderentur, multasque ecclesias Catholicorum ad se traherent; Rudolphus rex a. 1597. decretum de eis refroenandis et cultu eorum abrogando edidit, quod a. 1604. ademptis eis ecclesiis et praedicatoribus eorum pulsus effectui dari coepit. Quaerelis Protestantium Rudolphus in comitiis Posoniensibus a. 1604. renovationem legum, ad conservandam religionem Catholicam latarum, et severum interdictum, ne imposterum gravamina circa religionem in comitiis proferrent, opposuit. Motibus eo inter Protestantes ortis usus est Stephanus Botskay, qui seditione excitata Transsylvania potitus fuerat, ad Hungariam quoque invadendam, ubi major pars Protestantium mox ei se adjunxit. Cum et Turcae eodem anno imperatori bellum intulissent, hic vero in viribus eis opponendis tepesceret; hostes tantos paulatim progressus fecerunt, ut a. 1606. jam Austriam quoque et Moraviam invaderent. In his rerum angustiis archidux Matthias, Austriae gubernator, nomine Rudolphi eodem adhuc anno Vienne pacem fecit, qua praeter alia nobilibus et urbibus regiis liberum religionis tam Calvinianae, quam Lutheranae exercitium concessum est. Hac primum pace, a. 1608. in comitiis inter leges publicas, reclamante tamen clero relata, Protestantibus in Hungaria legitima religionis libertas obtigit. Ea ad res suas firmandas et ampliandas egregie utebantur, praesertim cum regni palatini ab anno 1608. — 1616. ex eorum gremio essent. Verum Petrus Pazmany e societate Jesu, cui rex Matthias a. 1615. archiepiscopatum Strigoniensem contulit, aliique Jesuitae scriptis et dictis multos ex magnatibus et nobilibus ad ecclesiam Catholicam reduxerunt. Eorum labores Ferdinandus II. muneribus et dignitatibus, quas proselytis conferebat, non parum adjuvit. Conversi nunc subditos quoque suos libero religionis exercitio prohibebant, eosque ad ecclesiam Catholicam reducebant, qua occasione Protestantibus quam plurimae

ecclesiae ademptae sunt, imprimis illae, quae olim ad Catholicos pertinuerant. Protestantes, his omnibus irritati, post frustraneas apud Ferdinandum III. querelas Georgium Ragoczy, Transsylvaniae principem Calvinianum in auxilium vocarunt, qui reapse a. 1644. Hungariam invasit, et ab eis adjutus brevi tempore magnam hujus regni partem occupavit. Ferdinandus eo tempore etiam a Suecis ad angustias redactus, resistendo impar a. 1645. pacem iniit, qua ut Protestantibus in Hungaria religionis libertas una cum ecclesiis ademptis et praedicatoribus pulsis restitueretur decretum est. Ea quidem inter regni leges relata est, sed multi ex Catholicis, imprimis clerus eam vehementer improbarunt, et reddendis ecclesiis se opposuerunt, ita ut Protestantes nequaquam omnes receperint.

Vid. libros supra loco correspondente citatos.

§. 684. In Polonia.

In Polonia religio Catholica iterum incrementa cepit sub rege Sigismundo III., qui ab anno 1587. — 1633. isti regno praefuit. Erat is filius Joannis III. Sueciae regis, qui patri, Gustavo Wasae, a. 1568. successerat, et cooperante uxore, e regio Polonorum sanguine oriunda, tantum in religionem Catholicam amorem conceperat, ut liturgiam Suecicam Catholicae admodum conformaret, Jesuitas velatos hinc inde doctores constitueret, et his aliisque rebus religionem Catholicam inter Suecos propagare conaretur, denique ipse eam amplecteretur. Attamen post aliquot annos, partim quod pontifex communionem sub utraque specie, linguam vernaculam in liturgia, aliasque libertates, quas subditis suis, sacra Catholica amplexuris exposcebat, denegarit, partim alterius uxoris conatibus ad pristinos errores defecit. Ejus filius Sigismundus, qui ei a. 1592. successit, postquam jam antea rex Polonorum factus fuisset, religionis Catholicae, in qua a matre et Jesuitis institutus fuerat, studiosissimus erat.

At patruus ejus Carolus, qui eo absente Sueciam administrabat, fervidus Lutheranus, liberum religionis Catholicae exercitium, ejus progressus, Jesuitas etc. torvis oculis intuens, Suecis auctor extitit, ut religionis Catholicae exercitium prohiberent, et regi, id non ferenti armata manu resisterent. Qui cum in bello inde exorto victus fuisset, Sueci a. 1599. ab eo postularunt, ut religionem Lutheranam amplecteretur, idque recusantem a. 1602. deposuerunt, eique eundem Carolum substituerunt ¹⁾). Feliciori cum successu Sigismundus in Polonia dilatandae ecclesiae Catholicae intentus erat, quem in finem Protestantes e senatu supremo paulatim exclusit, et alia quoque munera ac dignitates publicas fere solis Catholicis contulit. Eo non minus quam opera Jesuitarum, religionis Catholicae veritatem demonstrantium, nec non extincto jam novitatum ac reformationum studio, multi nobilium Polonorum ad religionem Catholicam reducti sunt, qui jam subditos quoque suos, ereptis ecclesijs aliisque medijs ad exemplum suum sequendum permoverunt. Caeterum cum Wladislaus IV. Sigismundi filius et successor (1633. — 1648.) et reliqui Poloniae reges minori, sacra Catholica propagandi studio animati essent; Protestantibus religionis libertas per totam hanc periodum integra conservata est ²⁾).

¹⁾ Dalin Geschichte des Reiches Schweden. Dorigny (Jesuitae) la vie du P. Possevin.

²⁾ Vid. libros supra de rebus ecclesiast. Poloniae allegatos.

§. 685. Conamina ecclesias dissidentes uniendi.

Quantum animi eorum, qui in religione dissidebant, ab invicem alieni fuerint, ipsa unionis conamina labente hac periodo instituta, satis ostendunt. Ea vel Catholicorum et Protestantium, vel Lutheranorum et Calvinianorum unionem intendebant. Hunc in finem vel colloquia seu collationes de mate-

riis controversis instituebantur, vel scripta conciliatoria seu irenica componebantur, vel methodus, qua unio fieri posset, oretenus communicabatur. Ex colloquiis, unionis gratia inter Catholicos et Protestantes institutis notatu dignum illud est, quod a. 1645. Vladislaus IV. rex Poloniae inter theologos Catholicos, Lutheranos, et Calvinianos instituit, non tam ut disputarent, quam ut materias controversas examinarent, et amice determinarent, unde colloquium istud charitativum aut etiam fraterna collatio dictum est. Anno 1651. Ernestus comes provincialis Hasso-Rheinfelsensis Valerianum Magni (e comitibus Mediolanensibus oriundum, Capucinum, ordinis sui ministrum generalem, ob suum ecclesiam Catholicam dilatandi studium ab Urbano papa VIII. missionarium apostolicum per Germaniam, Poloniam et Hungariam designatum, virum non tantum in theologicis scientiis, sed etiam in physicis et politicis bene versatum), et duos theologos Giessenses in arce sua Rheinfels congregavit, ut se praesente de criteriis verae ecclesiae et de infallibilitate disputarent, quod eo eventu factum est, ut comes provincialis ad sacra Catholica transiret. — Scripta conciliatoria seu irenica, suo loco alleganda multi ediderunt, e quibus inter Catholicos illi, qui novas methodos, rem controversam paucis dirimendi intendentes proponebant, Methodistae dici consueverunt. Tales erant: Bertholdus Nihusius, Brunsvicensis, ex Lutherano a. 1622. Catholicus, postea suffraganeus episcopi Moguntini; († 1652.) Adrianus et Petrus fratres de Walenburg, Rotterdameses ad Catholicismum reversi, quorum ille Moguntiae, iste Coloniae munere episcopi suffraganei functus est; Franciscus Veronius Gallus e societate Jesu, qui eodem, quo duo priores anno 1645. librum, novae methodo, Protestantes convincendi conformatum edidit. Summa hujus methodi, quae, quoniam jam S. Augustinus ea usus credebatur, Augustiniana dicta est, in eo consistebat, ut Catholici, cum

in diuturna possessione essent, adeoque praescriptionis titulo gauderent, qua accusati, doctrinam suam probare non tenerentur, sed potius Protestantibus, qua accusatoribus et novatoribus onus, novationes suas probandi incumberet; qui insuper ad hoc praestandum diserta s. scripturae testimonia adferre et ab omnibus deductionibus ac conclusionibus abstinere deberent. Eodem Veronio in disponendis, quae animo conceperat, unionis consiliis usus est cardinalis Richelieu, primarius Ludovici XIII. Galliae regis administer, sub cuius nomine post ejus mortem a. 1651. Parisiis liber compa-ruit, in quo ad Protestantes brevi convincendos, tota controversia ad assertionem, Romanam esse veram ecclesiam revocabatur, potissimum ex continua Romanorum pontificum serie, usque ad apostolum Petrum redeunte comprobanda. Alia methodo, fructibus non vacua, usus est Jacobus Benignus Bossuet, a. 1627. Divione in Gallia natus, prius episcopus Condomensis, deinde, postquam munere, regis successorem instruendi, perfunctus fuisset, ab anno 1689. Meldensis, aliis praeterea amplis muneribus auctus, vir in eruditione theologica et eloquentia sacra nemini inter Catholicos tunc temporis secundus, mortuus a. 1704. Is sciens, Protestantium plerosque superstitiones plebejas et sententias scholasticas cum ipsa religione Catholica permiscere, speransque, eos huic animum magis adjecturos esse, si, quae pura et propria doctrina Catholica sit, cognovissent, hunc in finem a. 1671. librum Gallice scriptum edidit, sub titulo: expositio doctrinae ecclesiae Catholicae in materiis controversis. In hoc libro doctrinae Catholicae a Protestantibus rejectae secundum solas definitiones concilii Tridentini expositae, et quantum salva veritate fieri poterat, mitigatae erant. Cum ei approbationes plurimum cardinalium aliorumque praelatorum Romanorum et ipsius pontificis Innocentii XI. quas Bossuetus paulatim obtinuit, praefixae essent; haud pauci Protestantes, imprimis in Gal-

lia ad amplectenda sacra Catholica, nunc recte cognita, permoti sunt. Ad ampliores ejusmodi effectus impediendos plures ex eruditis Protestantibus calanum arripuerunt, et Bossuetum doctrinam Catholicam non sincere exposuisse, sed alia suppressisse, alia detorsisse, suis persuadere non sine fructu conati sunt.

§. 686. Continuatio.

Inter illos, qui unionis consilia ex parte oretenus communicabant, notari meretur Christophorus Rojas de Spinola, natione Hispanus, uxoris Leopoldi I. imperatoris confessarius, ab anno 1668. Tinanus in Croatia, postea Neapoli in Austria episcopus. Is magno unionis studio animatus, multa ad eam tentandam itinera ab anno 1675. — 95., quo mortuus est, praecipue per Hungariam et Germaniam suscepit, ab imperatore litteris commendatus et necessaria facultate instructus. Ejus conamina, licet eventum optatum non haberent, tamen a Protestantibus non repudiabantur, praecipue vero dux Hannoveranus, qui tum dignitatem electoralem ab imperatore impetrare studebat, illa adjuvit, effecitque, ut Leibnitius, celeberrimus tunc temporis philosophus, in sua ditione vivens, et Bossuetus episcopus Meldensis ab anno 1693. litteras de unionis negotio communicarent. Verum in tanta principiorum utriusque partis distantia ad finem propositum perveniri non potuisse minus mirum est, quam ejusmodi conamina instituta fuisse. Cum denique domui Hannoveranae spes, ad solium Anglicanum perveniendi affulgeret, quae unione promota disparere potuisset, totum hoc negotium penitus sepositum est.) Inter Protestantes nemo majori, Lutheranos et Calvinianos uniendo studio agitabatur, quam Joannes Duraeus, natione Scotus, Scotorum et Anglorum, Elbingae in Borussia morantium praedicator. Is inde ab anno 1630. quadraginta annos, ad finem suum promovendum multa per terras Protestanticas, praecipue Germaniam, Helve-

tiam, Bataviam, Daniam et Sueciam itinera fecit, et non tantum cum theologis, sed etiam cum principibus eorumque administris de unionis negotio deliberavit, scripta quoque diversa de eo tractantia in lucem emisit. Idea ejus haec erat, ut missis controversiis, doctrinae, in quibus utraque pars conveniat, in commune symbolum, cui omnes acquiescant, conjungerentur. Ab initio quidem ejus consilia passim benevole excipiebantur; postea vero multos deprehendit, qui illa vilipenderent, eis repugnarent, lites cum eo necterent, et motiva inhonesta ei adjudicarent; atque Joannes Matthiae, Strengnasianus in Suecia episcopus, quod irenica Duraei consilia adjuvisset, scriptisque commendasset, munere suo privatus est. Calviniani ad tolerantiam saltem faciliores erant. Sed Lutherani doctrinis, in quibus ab illis discrepabant, pondus longe gravius tribuentes, unionem cum eis plerique aversabantur, eosque non minus quam Catholicos abhorrebant, atque Joannes Hülsemann, theologus Lipsiensis singulari libro a. 1654. edito Calvinianismum Lutheranismum irreconciliabilem esse ostendere conatus est. Catholici quidem in rebus hierarchicis, ritualibus, et disciplinaribus, ad religionis essentiam non pertinentibus, Protestantibus cedere, et sub hoc respectu talem, qualis cum pluribus Christianorum Orientalium generibus obtinebat, unionem cum eis inire potuissent, quamquam ad id faciendum pauciores praeconi erant. Quod vero doctrinam attinet, ab ecclesia jam definitam, adeoque immutabilem, unio nonnisi eo effici poterat, ut Protestantes propriam ecclesiae Catholicae doctrinam recte cognitam sine omni restrictione adoptarent. Collationes ergo, a Catholicis cum Protestantibus institutae, alium finem habere non poterant, quam ut praeconceptae eorum circa doctrinas Catholicas opiniones tollerentur, ipsi vero de earum veritate convincerentur. Quod cum in tanta utriusque partis de fontibus ac norma religionis dissensione vix fieri posset, atque, etsi in colloquenti-

bus effectum fuisset, caeteri tamen eorum persuasio-
nem non admisissent; mirum non est, omnia ejusmo-
di conamina intento effectu destituta fuisse, et ple-
raque eorum hunc potius habuisse eventum, ut par-
tes litigantes magis ab invicem abalienarentur. Non
omnia tamen omni fructu caruerunt. Praeterquam enim,
quod quaevis pars alterius sententias accuratius cogno-
sceret, Protestantes a. 1631. Lipsiae, et a. 1661. Cas-
sellis inter se collocti, de omittenda mutua vitupera-
tione et damnatione convenerunt, adeoque saltem tole-
rantiam aliquomodo praepararunt. Catholici autem sin-
gulos duntaxat ex ipsis principibus et eruditis Prote-
stantium religioni suae identidem conciliarunt, e qui-
bus praeter jam commemoratos notari merentur Wolf-
gangus Guilielmus, comes Palatinus Neoburgensis, a.
1614. conversus, qui religionem Catholicam etiam in-
ter subditos suos propagavit; Christina Sueciae regi-
na, Gustavi Adolphi filia, a. 1654. post regnum depo-
situm; Fridericus Augustus, elector Saxoniae a. 1697.
eo tempore, quo ad regnum Polonicum aspirabat ²⁾).

¹⁾ Prechtl Friedensbenehmen zwischen Bossuet, Leibniz und Molan.

²⁾ Walch Einleitung in die Streitigkeiten ausser der evange-
lisch-lutherischen Kirche.

§. 687. Lites syncretisticae inter Lutheranos.

Inter Lutheranos nemo magis in unionem ecclesia-
rum dissidentium propendebat, quam Georgius Calix-
tus, proprie Callison, a. 1586. in ducatu Slesvicensi
natus. Is jam inde a juventute historiae, speciatim an-
tiquitatibus ecclesiasticis, scriptisque sanctorum patrum
praecipuam operam navabat. Praeterea plura per terras
Catholicas et Calvinianas itinera fecit, indeque accu-
ratiores religionum, in illis regnantium cognitionem
retulit. Post reditum theologiae in universitate Helm-
stadiensi professor factus, pluribus scriptis theologicis,

eruditione, sed et novis sententiis plenis, meliorique methodo concinnatis inclaruit, et amplis paulatim muneribus ecclesiasticis auctus est. Ejus in unionem ecclesiasticam propensio inde potissimum orta est, quia in pluribus doctrinis magis cum Calvinianis et Catholicis, quam cum suis consentiebat. Sic communicationem proprietatum divinarum cum natura Christi humana, eaque nixam Lutheranorum ubiquitatem velut Eutychianismum reprobavit, Deum indirecte, seu per accidens, auctorem peccati dici posse asseruit, praeter s. scripturam traditionem seu consensum patrum ex quinque aut sex prioribus ecclesiae saeculis ceu normam credendorum et definiendarum fidei controversiarum tenendam esse statuit, docuit, missam omnino sacrificium non tantum pro vivis, sed etiam pro defunctis dici posse, pontifici ex jure humano primatum in ecclesia et supremam jurisdictionem in omnes patriarchas competere, hominem non sola fide justificari, bona opera ad salutem necessaria esse, et hominibus quodammodo vitam aeternam promereri. Praeterea contendit, omnes ecclesias, quae tria antiquissima symbola et definitiones septem priorum conciliorum generalium accipiant, in fidei fundamento convenire, cum articuli fidei fundamentales in istis symbolis et conciliis omnes contineantur, haereses autem, et discrepantes sententiae, postea exortae, etsi non contemnendae, tamen non magni momenti sint, adeoque conjunctionem ecclesiarum dissidentium impedire non debeant. Haec liberalitas Calixti, plerisque Lutheranis non potuit non displicere, utpote quibus merito persuasum erat, esse praeter commemoratos articulos plures alios maximi pro fide et salute momenti. Hinc eum ejusque assecclas, ad quos fere omnes non tantum theologi, sed etiam caeteri professores Helmstadienses pertinebant, cum indifferendistas impugnabant et syncretistas appellabant, quo nomine intelligebantur viri, qui neglecta aut violata religionis veritate ecclesias dissidentes uni-

re studeant. Praeterea Calixtus in scriptis suis nonnulla asseruit, quae a Calvinianorum et Catholicorum aequae ac Lutheranorum sententiis aliena erant, velut: hominem etiam natura duce, ex parte Deum cognoscere, bonum a malo discernere, illud eligere, istud reprobare posse; non omnia, quae in s. scriptura continentur, sed ea tantum, quae ad religionis essentiam pertinent, et quae rationem humanam transcendunt, divinitus revelata esse; varia insuper dubia de illius integritate, inspiratione, et de canone librorum sacrorum movit. Mirum igitur non est, Calixtum, talia commincentem, una cum suis unionis consiliis a caeteris ecclesiae suae theologis, tunc temporis orthodoxae doctrinae Lutheranae admodum studiosis, vehementer et frequenter impugnatum et tanquam apostatam traductum fuisse.

§. 688. Continuatio.

Primus, qui calamum contra Calixtum ejusque assecclas strinxit, erat Statius Buscher praedicator Hannoveranus, qui a. 1639, librum edidit sub titulo: Crypto-papismus theologiae Helmstadiensis, in quo 99 assertiones Calixti ejusque sequacium, sic dicto corpori Julio, seu libris symbolicis, auctore Julio, duce Brunsvicensi collectis, adversae notabantur. Post Buscherum nulli vehementiora et frequentiora contra Calixtinos scripta ediderunt, quam theologi Saxonici, praecipue Wittenbergenses. Hi omnes non tantum commemoratas doctrinas, Lutheranismum contrarias, sed etiam varias sententias mere scholasticas, et doctrinam publicam non afficientes, eis vitio vertebant. Cum Calixtini adversariis respondendo minime deessent, lites enatae sunt, per dimidium saeculum quam plurimis scriptis agitatae, atque a permultis theologis et eruditis participatae. Nullibi vero majori vehementia de materiis controversis pugnatum est, quam Regiomontii in Borussia, ubi quidam Calixti discipuli cathedras obtinuerant, et partes litigantes quodam furore se mutuo

impetebant, ita ut etiam motus publici inde orirentur. Sed et principes lites istas participabant. Etenim Georgius I. Saxoniae elector a duce Brunsvicensi, ut theologos Helmstadienses ad ordinem redigeret, petiit, sed frustra; dux potius eis patrocinabatur, et ordinibus Evangelicis auctor extitit, ut a. 1654. in comitiis Ratisbonensibus ab electore peterent, ut theologis suis silentium imponeret, qui vero illis respondit, eos qui libris symbolicis contradicant, calamo interdicendos, Spiritui autem s. os non obstruendum esse. Idem consensit, ut theologi Saxonici a. 1655. librum sub titulo componerent: consensus repetitus fidei vere Lutheranae, in quo omnes Helmstadiensium a doctrina Lutherana aberrationes notabantur et reprobabantur. Sed liber iste, cui Saxones supremi consistorii approbatione et theologorum Lipsiensium ac Wittenbergensium subscriptione auctoritatem publicam et quasi symbolicam comparare velle videbantur, novum litibus fomentum subministravit, eumque nemo magis impugnavit, quam Calixti, a. 1656. mortui filius, Fridericus Ulricus, et ipse theologiae in universitate Helmstadiensi professor, sed patri nec eruditione par, nec animi moderatione. Ipse et theologus quidam Wittenbergensis, Aegydius Strauch in lite, de consensu repetito agitata, usque ad publica convicia, ad iudicem delata delapsi sunt. Majorem in tota hac causa moderationem et aequitatem observarunt theologi Jenenses, exemplo praeunte duce eorum Gothano, Ernesto Pio, aequitatis et pacis amante, ad quam conservandam sic dictum collegium Hunnianum instituere meditabatur, i. e. collegium quoddam theologorum, a Nicolao Hunnio, superintendente Lubecensi propositum, cujus membra sufficienti auctoritate instructa controversias in ecclesia Lutherana orientes mox dirimerent. Sic meliores inter ipsos Protestantes agnoverunt, quantis in desideriis sit supremus iudex controversiarum fidei, et s. scripturam, litteram mortuam, diversissimarum interpretationum capax pacem iisque obnoxiam, iudicem istum nullatenus esse

posse. Sed quis apud eos auctoritate, cui omnes se submitterent instrui posset! Igitur saltim Glassius, unus theologorum illorum, mandante duce, quid de materiis, inter Calixtinos et orthodoxos controversis sentiendum sit, scripto judicavit, ea quidem ratione, ut multas illorum sententias vel mitigaret vel excusaret. At vero theologus quidam Wittenbergensis jam ipsos Jenenses 103 errorum in gravissimis fidei doctrinis arguit. Huic respondit Musaeus, alius theologus Jenensis, qui insuper in libro, a. 1680. mandante principe, nomine totius facultatis suae confecto, ostendere conatus est, consensum repetitum fidei vere Lutheranae sine sufficienti circumspectione compositum fuisse, nihilque magis ad lites componendas facturum, quam si partes litigantes silentium observaverint. Atque hoc tandem civitatis rectores procurare nitebantur, siquidem cum Abrahamus Calov, unus ex primariis theologis Wittenbergensibus a. 1682. historiam Syncretisticam, animis magis adhuc irritandis accommodatam, in lucem emisisset, elector Saxonicus omnia exemplaria mox suppressi curavit. Ut autem penitus tandem lites syncretisticae expirarent, partim morte fervidissimorum pugilum, qui annis octogesimis in requiem ingressi sunt, partim novis litibus Pietisticis, qui animos Lutheranorum magis adhuc afficiebant, effectum est.

Calov historia Syncretistica, das ist, christliches, wohlgegründetes Bedenken über den lieben Kirchenfrieden und christliche Einigkeit. Arnold unparteyische Kirchen- und Ketzerhistorie. Walch Einleitung in die Religionsstreitigkeiten der evangelisch-lutherischen Kirche.

§. 689. Fata Mennonitarum.

Secta quoque Anabaptistarum post mortem Menonis variis dissidiis exagitata est. Ea pluribus in terris non exigua incrementa ceperat, quod partim frequenti locorum biblicorum usui, quem ejus propagatores in sermonibus suis faciebant, partim bonis moribus et pietatis speciei, quam omnia sectae membra prae

se ferebant, partim denique fortitudini, qua persecutiones ipsamque mortem sustinebant, adscribendum esse videtur. Laetior sors Mennonitis primo in Batavia, principali eorum sede affulsit. Postquam enim jam posteriori saeculi 16. tempore, Guilielmi principis Arausionensis, quem collata ad bellum pecunia sibi conciliaverant, et quorundam magistratuum favore tolerari coepissent; a. 1626. publica ordinum lege plena religionis libertas eis concessa est, quo facto plurimi eorum industria et vitae frugalitate magnam opulentiam, nonnulli etiam auctoritatem in negotiis publicis consecuti sunt. In Germania non eadem semper et ubique sorte fruebantur. Ferdinandus I. eos a. 1548. ex Austria, ubi tum admodum frequentes erant, expulit. Nihilominus ineunte saeculo 17. iterum maximus eorum numerus, praesertim in regionibus Moraviae conterminis deprehendebatur, ubi multos fundos possidebant, et religionem suam publice exercebant. Cum industria sua caeteris illarum regionum incolis copiam, victum sibi parandi, subtraherent, Rudolphus II. eos a. 1601. sub ipsa capitis poena excedere jussit, quo facto plerique eorum in Moraviam meridionalem concesserunt, ubi brevi tempore adeo invaluerunt, ut a. 1618. septuaginta circiter eorum millia numerarentur, quorum permulti ex re rustica, locatis nobilium praediis vitam sustentabant. Sed paulo post eadem sors, quam Ferdinandus II. omnibus A catholicis in terris suis Germanicis paravit, in ipsos quoque cecidit. Igitur nunc multi eorum, qui religionem Catholicam amplecti volebant, in Transsylvaniam migrarunt. In reliqua Germania Mennonitae coetus habebant in Holsatia, Frisia orientali, in principatu Mindensi, in Palatinatu superiori et inferiori, in ducatibus Juliacensi et Cliviensi. In omnibus his terris, sicut et in Polonia ac Borussia Polonis subjecta, tolerantia eis iudulta interrupta non est. Eo minus autem in Helvetia tolerabantur. Ibi a Calvinianis, ab anno potissimum 1536. exilium, bonorum ad-

emtio et verbera contra eos decreta et frequenter effectui data sunt. Omnium severissime in eos animadvertebant Bernenses, qui a. 1659. in eos inquiri jusserunt, et non obstante Batavorum intercessione, a. 1693. illos, qui ex exilio reversi deprehendebantur, ergastulis nauticis, stigmatibus, ipsique morti addixerunt.

§. 690. Dissidia inter eos.

Fidem suam Mennonitae pluribus confessionibus, habente hac periodo editis, quibus vero nullam auctoritatem symbolicam tribuebant, declararunt. Juxta illas doctrinae, quibus a caeteris A catholicis differebant, hae fere erant: Christi corpus in utero Mariae virginis a Deo creatum fuisse; abstinendum esse a vocibus: consubstantialis, persona divina, trinitas, eo quod in s. scriptura non occurrant; homini in id nitendum esse, ut Christus in eo habitet, ei se revelet, eum instruat, emendet, perficiat, et divinae suae naturae participem faciat; hominis justitiam fide consequendam, ex ejus regeneratione oriri; baptismum nonnisi credentibus et poenitentibus esse conferendum; sacram coenam esse memoriale Christi, et panem ac vinum in ea esse symbola summi boni, quod ut a Deo efflagitemus, eorum perceptione monemur; ecclesiam e solis sanctificatis consistere; excommunicationem, peccatoribus frustra admonitis, diligenter infligendam, hos etiam a Deo separare; magistratum a Deo quidem ordinatum, adeoque reverentia et obedientia colendum, a vero tamen Christiano non gerendum; arma aut bellum gerere et jusjurandum emittere, a Christo prohibitum; matrimonium cum iis, qui alienae religionis sunt, inire, illicitum esse. — Sed de pluribus harum rerum et aliis quibusdam non omnes Mennonitae idem sentiebant, unde in plures partes scissi sunt. Antiquissimum dissidium, jam ante Mennonem ortum et quod per totam hanc periodum perduravit, excommunicationem concernebat, quam alii frequentius, nulla praemissa admo-

nitione inflicta, et ita observatam volebant, ut excom-
 municatus ab omni cum caeteris consortio, conjuge et
 liberis non exceptis, arceretur, aliis contraria omnia
 statuentibus. Hi, qui etiam in aliis quibusdam rebus,
 ad disciplinam morum pertinentibus, mitius sentiebant,
 propterea mitiores seu grossi, illi autem, severiores
 vel subtiles vocati sunt. Et quoniam primi, qui mitius,
 in Watterlandia, parte Hollandiae septentrionalis, qui
 severius sentiebant, in Flandria et Frisia habitabant;
 hinc universim mitiores Waterlandiorum, severiores
 Flandrorum et Frisonum nomine compellari consueve-
 runt. Posteriores iterum propter varias res admodum
 minutas, vestitum, liturgiam et similia concernentes, in
 plures factiones separati sunt. Progressu temporis sae-
 pius diversi coetus severiorum uniones inter se inie-
 runt, et posterioribus hujus periodi temporibus multi
 eorum, aetate animi sensa et mores emolliente, cum
 mitioribus quoque conjuncti sunt, ita ut pauciores tan-
 tum pristinis moribus et rigori morali ac disciplinari
 inhaerent, qui jam antiqui Flamingi seu Flandri vo-
 cari consueverunt. Sed et mitiores ab anno 1664. in duas
 partes separari coeperunt, auctore Abrahamo Galeno,
 aestimato inter eos medico, qui simul praedicatoris mu-
 nere Amstelodami fungebatur. Is enim secundum ex-
 emplum Arminianorum docuit, parum interesse, quid
 quis de dogmatibus credat, religionis summam in ob-
 servatione praeceptorum moralium consistere, cui prin-
 cipio conformiter sententias Socinianas prodebat, et
 fidei confessiones rejiciebat. Multi ei adhaerebant; cae-
 teri autem duce Simone Apostoclo, alio medico et
 praedicatore Mennonitarum Amstelodamensium, prin-
 cipia illorum improbantes, secessionem ab eis fece-
 runt; unde, cum etiam coetus extra Amstelodamum al-
 terutram partem sequerentur, Mennonitae mitiores in
 duas Galenistarum et Apostolorum factiones abierunt,
 Galenistae pro sua sentiendi ratione omnis generis sen-
 tentias de doctrinis religionis theoreticis inter se tole-

rabant, imo hanc tolerantiam ceu criterium verae ecclesiae praedicabant; plerique tamen sententias Socinianas, imprimis de divina Trinitate et redemptione per Christum fovebant. Iidem etiam magistratum et bellum defensivum gerere, ac iusjurandum assertorium emitte-
 tere haud illicitum existimabant, adeoque fere sola opinione de nullitate baptismi, parvulis collati, caeteris Anabaptistis conjungebantur. In cultu autem Dei externo, atque in constitutione ecclesiastica a caeteris Mennonitis nihil differebant, quemadmodum hi universim iisdem in rebus parum a reliquis Protestantibus distinguebantur, nisi quod severiores simulque in tota vitae ratione simpliciores essent, praedicatoribus suis salarium et proprium vestitum denegarent, et causas ecclesiasticas communi omnium suffragio definirent. Severiores litteras minus curabant, quam mitiores, qui saeculo 17. proprios pro excolendis futuris praedicatoribus professores constituerunt, et variorum operum theologicorum, imprimis apologeticorum, polemicorum, dogmaticorum et asceticorum, sed profundiori eruditione destitutorum auctores inter se habuerunt.

Ott annales Anabaptistici. Rues aufrichtige Nachrichten von dem gegenwärtigen Zustande der Mennoniten, wie auch der Collegianten oder Rheinsburger in den vereinigten Niederlanden. Walch neueste Religionsgeschichte. 8. 9. Theil. Gründliche Historie von den Begebenheiten, Streitigkeiten, Trennungen, so unter den Mennoniten bis aufs Jahr 1615. vorgegangen. Starck Geschichte der Taufe und der Taufgesinnten.

§. 691. Baptistae.

Anabaptistis in Europa continenti multum dissimiles erant Baptistae, inter Presbyterianos in Anglia priori saeculi 16. dimidio exorti, unde etiam nulla inter utrosque communio ecclesiastica intercedebat. Etenim nec magistraturas, nec bellum, nec iusjurandum illicitum credebant, et in hoc tantum cum Anabaptistis conveniebant, quod baptismum parvulorum invalidum cen-

sentes, adultos ad se transeuntes rebaptizarent, quā in re ab illis eo iterum differebant, quod baptismum plena corporis in aquam immersione conferendum esse statuerent. Caeterum Baptistae a Presbyterianis nec alio dogmate nec ritibus distinguebantur; in constitutione ecclesiastica cum Independentibus conveniebant, in moribus, disciplina, et excommunicationis usu eis severiores erant. Quemadmodum vero Presbyteriani respectu dogmatis Calvinī de praedestinatione inter se dissentiebant, aliis eam approbantibus, aliis universos homines ad vitam aeternam vocatos esse statuentibus; ita haec diversitas etiam in Baptistas transiit, eosque in duas factiones Universalistarum et Particularistarum discidit, quorum priores alias quoque doctrinas Calvinianas minus curabant, et Socinianas quoque sententias inter se tolerabant. — Ab initio Baptistae severe puniebantur, ipsaque morte mulctabantur, quapropter aliquamdiu sententias moresque suos occultabant. Postquam autem Carolus I. rex Angliae cum subditis suis collidi coepisset, resumpto animo a. 1633. iterum in lucem prodierunt, et singularem sectam constituere coeperunt. Cromwellio summa rerum potito, libertate, quam usurpator omnibus sectis concessit, et ipsi fruebantur. Sub Carolo II. variis quidem modis premebantur, sed Jacobus II. sicut aliis sectis, ita et Baptistis tolerantiam concessit, quae sub ejus successore Guilielmo III. publica lege in plenam religionis libertatem, perpetuo duraturam conversa est. Sub his vicissitudinibus complures Baptistarum in Americam septentrionalem, Anglis subjectam migrarunt.

Alberti Briefe, betreffend den allerneuesten Zustand der Religion und der Wissenschaften in Großbritannien, Hannover 1752.

§. 692. Quaeckerorum origo.

Mennonitis in pluribus rebus similes erant Quaeckeri, eo tempore in Angliā orti, quo Presbyterianis et

Episcopalibus inter se pugnantibus res ecclesiastica admodum perturbata erat. Eorum auctor erat Georgius Fox, professione sutor, natura serius, severus, morosus, animo intenso, et phantasia vivida, quam in res religiosas direxit, et usque ad deliramenta exaltavit. Is suum caeterorumque hominum statum moralem ac religiosum improbens, ad eum emendandum divinitus se excitatum putabat, et postquam sex annis oratione, meditatione, lectione s. scripturae, jejunio, solitudine, ad opus, quod aggressurus erat, se praeparasset; anno 1649., aetatis 25. publice in mediis Angliae provinciis progressus, revelationes, quas sibi divinitus communicari opinabatur, primo quibusdam amicis, mox omnibus sibi obviis proponebat. Earum summa in eo consistebat, ut homines ad lumen divinum, quod Deus eorum animis indiderit, attenderent, ejusque inspirationes sequerentur. Simul vitia et mores, etiam tales, qui caeteris non inhonesti videbantur, nominatim honores externos, oblectationes, pompas, luxum, graviter vituperabat, jusjurandum, et bellum illicitum declarabat, homines rebus istis deditos, speciatim judices et mercatores magna cum vehementia increpabat, praecipue vero clericis corruptam religionem, superbiam et avaritiam exprobrabat, et eousque fanatici processit, ut praedicatores in ecclesiis increpationibus suis interrumpens publica sacra saepius turbaret. Has ob res frequenter a populo male tractatus, a iudicibus, quos insuper conviciis lacescebat, saepius in carcerem conjectus, eo tamen, quasi injuriis, pro Dei causa sibi illatis, in coeptis suis magis firmatus, obtenta libertate ea semper aucto fervore continuabat, plerasque Angliae provincias ad proselytos faciendos peragrans. Partim entusiasmus ejus, partim morum honestas, quam doctrina sua intendebat, partim mirabiles morborum sanctiones, quas plebi efficere videbatur, assecclas ei conciliarunt, quorum primi quidem omnes ex rudioribus erant, quibus tamen progressu temporis etiam plures

ex praedicatoribus, ex aliis viris litteratis, ex nobilibus quoque accesserunt. Inter hos notatu digniores erant, Samuel Fischer, antea praedicator apud Baptistas; Georgius Keith, ex praedicatore Presbyterianorum Foxii sectator, Robertus Barclay ex nobilissimo et per antiquo Scotorum genere, et Guilielmus Penn, filius celebris praefecti classis navalis Anglorum.

§. 693. Eorum doctrina.

Hi confusas magistri ideas scriptis illustrarunt, et in quoddam systema redegerunt, cujus summa fere haec erat: Omnes posteri Adami quidem corrupti, et Deo recte cognoscendo inepti sunt; is tamen pro immenso suo in homines amore, cujusvis, sive Christianus sit, sive nihil de Christo sciat, aliquo saltim vitae tempore, animum ad bonum cognoscendum et faciendum illustrat ac movet, seu ei particulam luminis divini indit, quod quia Dei voluntatem eloquitur, verbum internum, et quia a Christo descendit, et ab eo inseparabile est, ita ut is in homine quasi habitet, Christus internus vocatur. Si nonnulli homines lumen illud non percipiunt, id non inde venit, quasi eis denegetur, sed quia sive per negligentiam sive per pravas cupiditates illud non excitant, siquidem recessione a rebus externis et attentione interna studiose excitandum est. Eo duce omnes homines, Ethnici non minus ac Christiani, ad salutem pervenire possunt, et omni tempore poterunt. Idem fons est, e quo sacri Christianorum libri manarunt, qui proinde revelationes divinas continent, non tamen eas, quas unice tenere et tanquam regulam credendorum agendorumque habere oporteat, cum potius verbum internum, e quo scriptura manavit, fons revelationis, adhucdum perdurantis semperque duraturae et librorum sacrorum interpretes censendum sit. Hos libros nec sufficientes, nec adeo perspicuos esse, ut ex se ipsis penitus explicari possint, adeoque alio adhuc revelationis fonte et scripturae interprete opus esse,

Quaakeri iisdem fere rationibus evincere conabantur, quibus Catholici traditionis divinae existentiam et ecclesiae infallibilem in definiendis fidei causis auctoritatem comprobabant. Quo tamen incondita singulorum commenta arcerent, ea sola luminis divini eloquia habenda esse statuerunt, quae neque sanae rationis neque s. scripturae dictaminibus contraria sint. Caeterum non omnes circa s. scripturae auctoritatem conveniebant. Alii enim omnia in ea contenta, sensu historico credenda esse statuebant, alii hoc non necessarium esse, sed sufficere contendebant, si quis universim credat, revelationes in ea contineri, quas caeterum, imprimis historicas, in medio relinquere et ope luminis interni in sensus allegoricos interpretari possit. Igitur Quaakeri, etsi pro suo religionis principio mystici essent, mysteriosas tamen religionis Christianae doctrinas passim removebant, et in quemdam Deismum tendebant, sed sensationibus potius quam ratiociniis nixum. Inde est, quod vocibus: Trinitas, persona divina, consubstantialis etc. sollicitè abstinerent, quamquam caeterum de Patre, Filio et Spiritu s. loquerentur, et nunquam etiam Filii divinitatem, sed probabiliter alio quam orthodoxo sensu profiterentur. Idem valet de morte Christi expiatoria, quam quidem subinde fundamentum justificationis humanae statuebant, hanc ipsam autem potius a sanctificatione, per lumen internum efficienda derivabant, unde eos bona opera ad justificationem et salutem necessaria, huiusque meritoria habuisse sequitur. Illud quoque, sicut cum eorum mysticismo, ita etiam cum eorum propensione in Deismum convenit, quod sacramenta respuerent, baptismum de animi regeneratione, eucharistiam de ejus nutrimento morali per verbum internum explicarent, ac proinde Christum baptismum per aquam non praecepisse, ultimam vero coenam, ritum Judaicum, solos apostolos repetere jussisse statuerent. In doctrina morali a caeteris Christianis his potissimum in rebus recesserunt, quod iusjurandum et bellum, ac omnem vim,

vim, alteri oppositam illicitam haberent, ideoque non tantum arma gerere, sed etiam aes aut alia subsidia ad bellum conferre recusarent, quod decimas aut alia tributa ecclesiastica dare prohiberent, quia clerici falsae ecclesiae inserviant, et vitiis, imprimis superbia et avaritia laborent, quod alios salutare aut aliter quam secunda persona singulari alloqui, aut caput denudare, aut alios honores cuiquam, ipso rege non excepto, exhibere, nefas declararent, quod denique oblectationes, pompas et luxum in vestitu ac suppellectili tanquam res, sensualitatem nutriendes animumque distrahentes evitare praeciperent.

§. 694. Quakerorum propagatio.

Foxius, qui ab ambitione et sectam condendi ac regendi studio non alienus erat, et aemulationem discipulorum auctoritate conspicuorum praebebat, in sententiis suis propagandis indefessus erat, eumque in finem non tantum Angliae provincias peragrabat, sed etiam in Scotiam, a. 1671. in Americam septentrionalem, Anglis subjectam, et a. 1677. in Bataviam et Germaniam profectus est. († 1691.) Simili proselytos faciendi studio, eoque satis fanatico, etiam ejus asseclae animati erant, quorum multi, etiam faeminae, secundum exemplum magistri, Angliam peragrantes, importuna cum vehementia, lumen internum annuntiabant, hominesque religionem et ecclesiam corruptam deserere, et placita sua amplecti jubebant. Anno 1654. auctore quodam juvene, Boroughio, primus coetus Londinensis coaluit. Idem Foxii opiniones eodem anno Scotiae, sequenti Hiberniae intulit. Nonnulli paulo post in Americam, alii in Bataviam, alii in Germaniam, aliqui etiam in Galliam, Italiam, Turciam et Palaestinam sententiae suae propagandae causa profecti sunt. Sed disparem conaminum suorum eventum habuerunt. Numerosissimos asseclas nacti sunt in septentrionalibus Angliae provinciis et in Valesia, in reliquis pauciores, tot tamen, ut

decimo post Foxii initia anno in omnibus provinciis aliqui saltem Quaekerorum coetus existerent. Qui ad eos transibant, plerique erant e sectis Independentium et Baptistarum, pauciores e Presbyterianorum aut Episcoporum ecclesiis. Inter Scotos et Hibernos Quaekeri ab initio admodum tenues et nunquam amplios progressus fecerunt. In America, ubi Independentes principatum tenebant, et in omnes, a se diverse sentientes intolerantissimi erant, Quaekeri primo tempore legibus admodum severis et fere crudelibus, relegatione, verberibus ipsaque capitis poena arcebantur. Haec tamen in eos severitas cessavit, postquam a. 1660. Carolus II. Angliae thronum conscendisset, et non multo post vetuisset, ne cuiquam Quaekerorum in America, poena corporalis aut capitalis infligeretur, sed comprehensi in Angliam mitterentur. Sub eodem rege Quaekeri in America admodum aucti et plenam tranquillitatem consecuti sunt. Etenim Guilielmus Penn, qui in sociorum suorum propagatione et prosperitate promovenda, verbo et opere, ore et calamo per totum vitae tempus († 1718) plurimum laborabat, a. 1681. a Carolo rege impetravit, ut pro aere alieno, quod regimen Anglicanum ei debebat, amplissimus terrae tractus, ad Delawarum fluvium situs, tunc quidem incultus et sylvis horridus, cum pleno jure proprietatis, attamen supremae regni Anglicani potestati subordinatae sibi concederetur. Hanc terram a se Pennsylvaniam dictam et legibus instructam, inter quas omnium religionum tolerantia, et civium in legibus ferendis et republica administranda participatio, seu libertas religiosa et constitutio democratica, principales erant, Pennius religionis suae sociis incolendam obtulit, eo quidem eventu, ut multa eorum millia ex Europa eo migrarent, et plerique etiam illorum qui per Americam dispersi hucusque degerant, eodem concederent, ac Pennsylvania principalis Quaekerorum sedes fieret. Extra Angliam et terras ei subditas Quaekeri sententias suas paucissi-

mis, et ad aliquod tantum tempus in Belgio et Germania persuadere potuerunt, cum magistratus et praecipue praedicatores dictis et scriptis vehementissime eis se opponerent. Harlingae tantum in Frisia Belgica ex Mennonitis, principium Quaekerorum adoptantibus, circa annum 1660. numerosus coetus exortus est, qui non obstantibus praedicatorum declamationibus, et lege ab ordinibus contra eos lata perduravit.

§. 695. Eorum sors in Angliā.

In ipsa Anglia sors Quaekerorum satis diu durā et incerta erat. Non tantum homines privati eos propter importunam conversionis methodum, et propter convicia in ecclesiam et clericos effutita aversabantur et male tractabant, sed etiam magistratus propter jusjurandum et decimas denegatas, aut propter turbatos sacros conventus praescriptis poenis, bonorum ademtione, verberibus, carceribus, afficiebant, in quibus plures eorum perierunt. Exilio brevi tantum tempore, morte autem nunquam mulctabantur; neque propriae leges contra eos latae sunt. Cromvellius, quo regnante in lucem emerferunt, eis favebat, suumque favorem parcendo et vinctos libertate donando manifestabat. Causa hujus favoris erat, sive quod et ipse in mysticismum propenderet, sive quod et Quaekeri ejus consilia contra ecclesiam hactenus dominatam adjuvarent. Carolus quoque II., qui post Cromvellium ab anno 1660. regnavit, ab illis persequendis pro sua animi indole longe alienus erat, multosque eorum in carceribus detentos libertati restituit, caeterum impedire non potuit, quo minus magistratus et ordines publici, aucto fervore poenas eis infligerent, contra legum, quas violare non cessabant, transgressores statutas. At Jacobus II. qui fratri Carolo a. 1686. successit, mox magistratibus prohibuit, ne quemquam ad jusjurandum, quo regi fidelitas promittenda, aut suprema ejus in re ecclesiastica potestas contestanda erat, compellerent. Non multo

post omnes Quaeberos e vinculis dimisit, et anno sequenti leges ab Elisabetha contra illos latas, qui sacra Episcopalia non frequentarent, abrogavit. Haec, etsi potissimum propter Catholicos, quorum religioni Jacobus addictus erat, statuerentur, tamen etiam in Quaeckerorum bonum cedebant, quibus rex favebat, Pennio familiariter conjunctus. Jacobo a. 1688. per Guilielmum, Bataviae gubernatorem pulso, Quaeckerorum sors non deterior reddita, sed eis potius, sicut caeteris ab ecclesia Episcopali dissentientibus, libertas, publica lege, perpetuo valitura, concessa, et postea, a. 1695. etiam indultum est, ut solemnis eorum assertio loco jurisjurandi a iudicibus haberetur. Ita Quaeckeri versus finem huius periodi securitatem et tranquillitatem consecuti sunt, quamquam propter denegata tributa ecclesiastica, saepius adhuc cum potestate publica colliderentur.

§. 696. Eorum constitutio ecclesiastica, cultus divinus publicus, et mores.

Constitutio ecclesiastica, cultus divinus, et mores Quaeckerorum, eorum principiis omnino conformes erant. Cum enim lumen internum cuivis hominum inditum sit, et sine discrimine sexus et status externi vim suam exercere possit ac soleat; non indigebant religionis doctoribus, qui eruditione theologica ad verbum divinum praedicandum excolerentur. Hinc peculiarem ordinem praedicatorum inter se non habebant. Duplicis tamen generis ministri religionis et ecclesiae apud eos erant, apostoli, qui ad sententias sectae propagandas alio abibant, et seniores, qui in singulis coetibus pauperes et infirmos visitabant, eleemosynam inter eos distribuebant, et ordini in conventibus sacris invigilabant. Ad haec ministeria omnes, qui apti videbantur, sine omni ritu solemni, nec in perpetuum assumebantur. Similiter omnes sine discrimine voce decisiva gaudebant in conventibus, quos singuli Quaeckerorum coetus ad communes causas defi-

nendas, v. g. ad seniores eligendos, ad socios vitiosos admonendos vel excludendos, ad proselytos probandos et admittendos, ad natos, nuptos et mortuos scripto consignandos, ad licentiam nubendi dandam, ad sustentationem pauperum et institutionem parvulorum definiendam, singulis mensibus instituebant. Praeter has congregationes menstruas Quakeri majores habebant, ad quas pro negotiis majoribus et communioribus tractandis plures coetus omni trimestri deputatos mittebant, et generales, quae ad definiendas causas, totam societatem attinentes, singulis annis tum Londini, tum in pluribus Americae septentrionalis provinciis convocabantur, quae quidem ab invicem non dependebant, attamen inter se communicabant, et sic unitatem totius sectae conservabant. — Ad sacra convenire, quod die Dominica bis, et in multis locis etiam nonnullis diebus ferialibus solebant, Quakeri propterea necessarium existimabant, quod lumen internum in conspectu sacrae congregationis magis excitetur, atque ut audiatur, quid verbum internum per alios pronuntiet. At sacra eorum plane singularia erant, et in eo solo consistebant, quod, prout quis a spiritu agitabatur, nudato capite vel ad dicendum surgeret, vel ad orandum in genua procumberet, caeteris surgentibus, et viris pariter caput denudantibus. Si, quod nonnunquam accidit, nemini quid in mentem venerat, totus coetus, ne verbo quidem audito, iterum discessit. Aliis ritibus sacris Quakeri penitus carebant. Hinc etiam eorum ecclesiae omni sacra suppellectili vacuae erant, nihilque in eis conspiciebatur, quam scamna, ne coloribus quidem illinita et ad utrumque parietem ita adaptata, ut in altero latere viri, in altero faeminae considerent. — In moribus Quakeri simplicitate, gravitate et affectuum moderatione distinguebantur. Simplicitatis erat, quod omnem luxum in vestitu et suppellectili vitarent, nullum discrimen ordinum aut munerum inferiorum et superiorum inter se agnoscerent,

honores externos nemini exhiberent; gravitatis, quod oblectationes strepentes, lusus, cantum, saltum, commensationes, imo pulchrarum artium studia a se arcerent, et pauca loquerentur; moderationis denique, quod affectibus suis dominarentur, neque facile iracundiam vel laetitiam motibus vehementioribus proderent. Haec sine dubio multum conferebant, ut aliae quoque virtutes, probitas, laboris ac ordinis studium, parsimonia, frugalitas, beneficentia, amor erga parentes, conjuges et liberos inter eos frequentes essent. Tales igitur erant Quackeri, qui hoc nomen, quod in lingua Anglica trementes denotat, primum a iudice quodam accepisse dicuntur, qui, quod Foxius eum ad verbum Dei tremere juberet, hunc ejusque assecclas ludibrii causa trementes vocaverit. Alii tamen putant, eos ita inde appellatos fuisse, quod in verbum Dei intendentes tremere solerent. Ipsi se confessores lucis et amicos vocare consueverunt.

Sewel die Geschichte von dem Ursprung, Zunehmen und Fortgang des christlichen Volkes, so Quäker genannt werden. Wilhelm Penn kurze Nachricht von der Entstehung und dem Fortgange der christlichen Gesellschaft der Freunde, die man Quäker nennt. Aus dem Englischen. Cröse historia Quakeriana. Histoires des Trembleurs. Alberti aufrichtige Nachricht von der Religion, Gottesdienst, Sitten und Gebräuchen der Quäker.

§. 697. Jansenius. Ejus liber a pontifice prohibitus.

In ecclesia Catholica post lites Molinisticas, saeculo 17. aliae, longe graviores et diuturniores agitatae sunt, quae circa similem ac illae materiam versabantur, et quodammodo ex eis descendebant. Ansam eis dedit liber quidam Cornelii Jansenii, a. 1585. in Hollandia nati ab anno 1630. theologiae in universitate Lovaniensi professoris, ubi praecipue S. Augustini doctrinam de libero arbitrio, gratia divina, et praedestinatione tradebat, et Jesuitarum seu Molinistarum ad-

versarium se exhibebat. Anno 1637. Iprae in Flandria episcopus factus, ibidemque jam anno sequenti mortuus est. Liber ille, quem Jansenius post 22 annorum laborem, brevi ante mortem suam finiverat, curantibus amicis, a. 1640. sub titulo comparuit: Augustinus, seu doctrina S. Augustini de naturae humanae sanitate, aegritudine, medicina, adversus Pelagianos et Massilienses. In prima ejus parte haeresis Pelagiana descripta, in altera status primorum hominum ante et post lapsum, adeoque peccatum originale et mali ejus effectus, speciatim defectus liberi arbitrii, in tertia denique systema S. Augustini de auxilio gratiae medicinalis et de praedestinatione expositum, ubique vero sententiae Molinisticae quorundam Jesuitarum refutatae, earumque, cum Semipelagianismo affinitas demonstrata erat. Hinc Jesuitae librum Jansenii mox publice impugnarunt, contenderuntque, in eo propositiones contineri Bajanæ, jam a Pio V. damnatas. Cum, Jansenii amicis doctrinam in libro contentam defendentibus, jam lites scripto agitentur; pontifex, tunc temporis Urbanus VIII. singulari bulla, a. 1642. edita, Jansenii Augustinum prohibuit, tum quod propositiones contineat, jam a prioribus pontificibus proscriptas, tum quod contra horum prohibitionem, nihil, quod materiam de auxilio gratiae divinae controversam, attinet, vulgandi, typis mandatus fuerit; quam eandem ob causam etiam caetera scripta, pro Jansenii libro et contra eundem edita pontifex simul prohibuit. Verum universitas Lovaniensis, episcopi plerique, et maxima pars reliqui cleri Belgici, Urbani VIII. bullam acceptare recusabant, contendentes in libro Jansenii non nisi Augustini doctrinam expositam esse, atque ad pontificem ipsumque Hispaniae regem conversi, ne ad bullam acceptandam adigerentur, impetrare satagebant. Sed frustra; quinimo novus pontifex Innocentius X. cooperante Guilielmo Leopoldo, archiduce Austriae, ab anno 1647. Belgii gubernatore, Jesuitarum fautore,

effecit, ut rex Hispaniae a. 1651. bullam illam acceptari et observari juberet, cui jussui tandem clerus et universitas se submiserunt.

§. 698. *Quinque propositiones damnatae.*

Eadem Urbani VIII. bulla etiam in Galliam transmissa fuerat. Ibi Joannes du Vergier de Havranne, abbas monasterii Benedictini ad S. Cyranum, Jansenio familiaritate eodemque in systema S. Augustini studio conjunctus, vehemens Jesuitarum adversarius, qui assertiones admodum heterodoxas, tanquam S. Augustino consentaneas proposuerat, et plures annos in custodia detentus fuerat; nec non Antonius Arnaud theologiae doctor, abbatis de S. Cyrano discipulus, similisque doctrinae Augustinianae affectator, Jansenii libro multorum animos praeparaverant. Cumque nonnulli, praecipue Jesuitae, errores Calvinianos in eo contineri assererent; Arnaldus in duabus apologiis a. 1644. pro Jansenio editis, ostendere conatus est, nonnisi Augustini doctrinam ab eo propositam esse. Hinc Sorbonna, cui eodem anno bulla Urbani una cum regiis litteris, quibus eam acceptare jubebatur, proposita fuit, solas propositiones, quae tanquam a prioribus pontificibus jam damnatae in ea allegabantur, notavit, omnibusque ad se pertinentibus, de iis disputare prohibuit. Sed Jansenii adversarii jam plures propositiones Calvinismo affines, e libro illius extraxerunt, easque Sorbonnae dijudicandas tradiderunt. Sorbonnistarum alii judicium recusarunt, alii eas haereticas et s. scripturae contrarias esse judicarunt. Huic judicio 85 episcopi Gallici, a. 1650. Parisiis congregati accesserunt, quo facto propositiones illae a iudicibus cum litteris ad Innocentium X. missae sunt, in quibus rogabatur, ut quinque priores accurate examinari curaret, et quo sensu teneri possint, definiret. Pontifex, etsi undecim alii episcopi Gallici, Jansenii doctrinae faventes, ab hoc faciundo variis rationibus eum dehortarentur; tamen a.

1651. quatuor cardinalibus et tredecim consultoribus examen demandavit, eo quidem eventu, ut post plures examinatorum congregationes, pontifex a. 1653. bullam emitteret, in qua quinque illae propositiones tanquam haereticæ, et ex parte etiam impiae ac blasphemae damnabantur. Erant autem sequentes: 1) Aliqua Dei praecepta hominibus justis, volentibus et conantibus, secundum praesentes, quas habent vires, sunt impossibilia; deest quoque iis gratia, qua possibilia fiant. 2) Interiori gratiae in statu naturae lapsae nunquam resistitur. 3) Ad merendum vel demerendum in statu naturae lapsae non requiritur in homine libertas a necessitate, sed sufficit libertas a coactione. 4) Semipelagiani admittebant praevenientis gratiae interioris necessitatem, et in hoc erant haeretici, quod vellent eam talem esse, cui posset humana voluntas resistere vel obtemperare. 5) Semipelagianorum error est, dicere, Christum pro omnibus omnino hominibus mortuum esse aut sanguinem fudisse.

§. 699. Lites inde exortae.

Bulla Innocentii X. ab omnibus fere Galliae episcopis lubenti animo fuit admissa; cumque propositiones in ea damnatae revera Calvinianismum saperent, eas jure proscriptas esse, ipsi Jansenii amici, qui ab eo Jansenistae dicebantur, adversarios autem suos Molinistas dicebant, negare non sunt ausi. Id tamen contendebant, eas nec quoad verbum, nec quoad sensum a pontifice intentum, in libro Jansenii contineri. Cum primarii inter eos, Antonius Arnaldus, Blasius Paschalis, Petrus Nicolius eruditione multiplici tam profana quam sacra, ingenii acumine, facundia, libris ingeniose et eleganter scriptis, denique morum honestate ac severitate multum excellerent; assertionem suam multis aliis persuaserunt, quam Arnaldus a. 1655. etiam singulari libro defendit. Hinc eorum adversarii, quibus contraria erat persuasio, per ipsam Galliae regi-

nam novum pontificem, Alexandrum VII. permoverunt, ut alia bulla, a. 1656. edita, illos, qui quinque propositiones damnatas in libro Jansenii contineri negarent, perturbatores publicae tranquillitatis et filios iniquitatis pronuntiaret. Hanc pontificis constitutionem Galliae episcopi a. 1657. congregati, non tantum prompto acceptarunt, sed etiam quamdam fidei formulam condiderunt, ab omnibus clericis subscribendam, qua eandem constitutionem pontificiam a se sincere acceptari contestarentur; cumque Jansenistae, speciatim Arnaldus, scripto quoque declararent, ecclesiae non esse potestatem, fideles ad fidem in rem mere historicam adigendi, iidem episcopi ab ipso rege admoniti a. 1660. decreverunt, ut, qui contra constitutiones pontificias, in causa Jansenii editas, scripsissent, doctrinam suam retractarent, et qui ex clericis formulae a se conditae subscribere renuerent, haeretici haberentur. Nihilominus praeter caeteros Jansenistas, ex ipsis episcopis quatuor subscriptionem denegabant, unde non exiguae contentiones et motus inter clerum Gallicanum exorti sunt. Jamque in nonnullos Jansenistarum animadverti coepit, speciatim in moniales coenobii ordinis Cisterciensis, portus regius dicti, haud procul a Parisiis siti, cujus praeposita soror erat Arnaldi, et juxta quod Jansenistarum duces aliaeque utriusque sexus personae, pleraeque nobiles, habitabant, relicto saeculo vitam asceticam ibi viventes, omnes Jansenismo addictae. Cum jam moniales commemoratae formulae simpliciter subscribere recusarent, primum a. 1661. alumnae et novitiae ex monasterio ablatae, dein a. 1664. moniales ipsae ab archiepiscopo Parisiensi usu sacramentorum prohibitae, in custodias abductae, et dure tractatae, et anno sequenti monasterio quidem restitutae, attamen usque in annum 1668. a militibus, multa incommoda eis creantibus custoditae sunt.

§. 700. Harum litium incrementum et decrementum.

Ludovicus XIV. rex Galliae, existimans, Jansenistas pontifici citius obedituros esse, ab Alexandro VII. petiit, ut ipse formulam quamdam a clero Gallicano subscribendam conderet. Igitur pontifex a. 1665. bullam in Galliam misit, qua sub censuris praeceptum erat, ut omnes clerici, moniales, et scholarum moderatores formulam a se conditam, qua quinque propositiones damnatae, eodem, quo damnatae erant, sensu, ex libro Jansenii excerptae dicebantur, cum jurejurando subscriberent. Verum, etiamsi rex hanc pontificis constitutionem, additis in immorigeros poenarum minis, confirmasset; tamen tum caeteri Jansenistae, tum quatuor illi episcopi in sua renitentia perseverabant, contendentes, ecclesiam in definiendis quaestionibus, fidem non attinentibus, haud infallibilem esse. Ita factum est, ut nunc non tam de quinque propositionibus et libro Jansenii, quam potius de infallibilitate et auctoritate ecclesiae atque pontificis ageretur. Hanc Jansenistae depri-
mere et vilipendere videbantur, quapropter usu venit, ut universim omnes, qui de pontificis auctoritate humiliter sentiebant, Jansenistae vocarentur, etsi caeterum Jansenii libro minime patrocinarentur. Ludovicus rex, contra quatuor illos episcopos irritatus, a. 1667. a pontifice petiit, ut ex episcopis Gallicis aliquos constitueret, qui de illorum inobedientia judicarent. Verum illi non tantum inter collegas suos, sed etiam inter aulicos, magistratus, monachos, tot tantosque patronos nacti sunt, ut eos judicare haud consultum videretur. Cumque pro eis 19 episcopi, tum apud novum pontificem Clementem IX. virum pacificum, tum apud regem intercederent, ab utroque a. 1668, concessum est, ut Alexandri formulae tantummodo sincere, non vero simpliciter subscriberent, i. e. in quantum declaratio formulae quaestionem juris, non autem facti concernat,

Hac indulgentia motus in ecclesia Gallicana sedati. et Jansenistae a poenis, nonnullis eorum inflictis, liberati sunt, unde concessio illa pax ecclesiastica, vel pax Clementis IX. nominari consuevit. Haec vero non obstabat, quo minus Jansenistae postea quoque vexarentur, cum odium potentium eorum adversariorum perduraret. Hoc autem non tam assertione, propositiones damnatas in libro Jansenii non contineri, quam aliis potius causis incurrerunt. Tales erant, quod defenso Jansenii libro quasi ipsam ecclesiam ab Augustini systemate de gratia et libero arbitrio descivisse arguerent, quod ecclesiae et pontificis auctoritatem vilipendere viderentur et obedientiam eis denegarent, quod omnes Christianos ad scripturam legendam obligari contenderent, ejusque lectionem omnibus modis promoverent, quod externa pietatis opera, interna pietate destituta, rejicerent, maxime vero, quod disciplinam morum, quam Jesuitae tradebant, quasi laxiorem, et hominum corruptioni accommodatam, dictis et scriptis traducerent, et aliam longe rigidiorum praescriberent, juxta quam homini per totam vitam continua poenitentia agenda, et caro durissimis exercitiis mortificanda erat, ita ut haud pauci eorum sanitatem suam destruerent et vitam abbreviarent. His omnibus invidia contra eos sustentata est, effectumque, ut post decem annorum pacem eorum adversarii regem permoverent, ut a. 1679. simplicem formulae Alexandri VII. subscriptionem ab omnibus personis ecclesiasticis exigeret. Quam cum Jansenistae iterum denegarent, de novo variis persecutionibus subjecti sunt, quas alii forti animo pertulerunt, alii fuga in terras externas, praesertim in Belgium declinarunt, quos inter erat Arnaldus, a. 1694. prope Leodium, aut ut alii volunt, Bruxellis mortuus.

Histoire abrégée du Jansenisme, et remarques sur l'ordonnance de Mr. l'archeveque de Paris. (Gerberon Jansenista) histoire general du Jansenisme. (Du-Mas) histoire de cinq propositions de Jansenius. Melchior Leydecker de historia Jansenismi libri sex.

§. 701. Socinianorum fata posteriora.

Altero saeculi 17. dimidio secta Socinianorum in Polonia, prospero, quo hactenus gaudebat, statu penitus excidit. Ac primo quidem in comitiis, a. 1638. Varsoviae habitis, decretum est, ut ecclesia, schola, et typographia, quae Racoviae habebant, eis adimerentur, et doctores eorum, ibidem constituti, in exilium mitterentur. Huic decreto, quod etiam effectui datum est, ansam dedit impia insolentia quorundam sectae adolescentium, Racoviae litteris vacantium, qui crucifixum, in oppidi vicinia publice erectum, lapidibus petatum diruerunt et penitus destruxerunt. Hoc facinus aversionem, qua non tantum Catholici, sed etiam Protestantes propter rejectas principales religionis Christianae veritates in eos pleni erant, nutrit. Hinc factum est, ut cum a. 1657. eorum primores Cracoviam, sub Suecorum tunc Polonia potitorum praesidium se contulissent, patriae hostibus proditae accusarentur, et omnes, nisi qui religionem Catholicam amplexi forent, Poloniam usque ad annum 1660. relinquere publico decreto juberentur. Alii quidem ad hanc sortem evitandam a secta sua defecerunt, plerique vero exilium praetulerunt. Ex illis, qui ad Socinianos in Transsylvania iter fecerunt, admodum pauci ibidem advenierunt, reliquis per varios casus adversos aut dissipatis aut consumptis. Alii in Dania, alii in Holsatia, alii in Silesia, alii in Palatinatu domicilia impetrare, sed frustra conabantur, partim quod Protestantes non minus quam Catholici eorum religionem ceu impiam et a Christianismo alienam abhorrerent, partim quod Sociniani cum tolerantia non contenti, antequam suscepti essent, placita sua verbo et scripto, inter caeteros terrarum incolas propagare niterentur. Solus elector Brandenburgicus, Fridericus Guilielmus indulxit, ut, licet invitis ordinibus publicis, plures Socinianorum, in quibusdam Borussiae orientalis et Brandenburgi locis con-

siderent, et paucos coetus, qui perdurarunt, efformarent. Singuli ex Socinianis, praesertim eruditis, in Batavia, quamvis ordines hujus reipublicae eodem tempore sententias et scripta Socinianorum propagare publico decreto prohiberent, refugium et subsidium apud Arminianos et Mennonitas liberiores, qui principia Socinianismo affinia jam adoptaverant, eosque etiam ad sacrorum suorum communionem admittebant, invenerunt. Reditus in Poloniam Socinianis in perpetuum interclusus manebat. Cum enim nonnulli eorum clam ibi commorantes deprehenderentur, leges severissimae contra illos latae sunt, qui eos occultarent. Leges autem contra Socinianos ipsos latae saepius tum 17. tum sequenti saeculo renovabantur. Sic ergo haec secta in Polonia extirpata est ¹⁾. — Qui in Transsylvania erant Sociniani, religionis libertatem, juriumque omnium cum caeteris Christianis Occidentalibus aequalitatem, priori tempore obtentam, semper conservaverunt. In litterarum cultura Polonicis longe inferiores erant. Eo firmiter et fidelius primigenio Socini systemati inhaerebant. Numerus illorum, qui Christo adorationem denegabant, magis magisque inter eos decrevit, ita ut sequenti saeculo penitus evanesceret ²⁾. — Praeter hos nonnulli inter Anglos doctrinas Socinianas propagare conati sunt; nominatim Joannes Biddle, ludimagister in quodam oppido provinciali, qui inde ab anno 1644. plura scripta contra dogma Christianum de SS. Trinitate vulgavit, et quamvis propterea saepius in carcerem, imo in exilium mitteretur, semper tamen libertati aut domicilio redditus, systema suum, quod a Sociniano parum diversum, imo ex scriptis Socinianorum, quorum plura in linguam Anglicam ille transtulit, potissimum haustum erat, renovato fervore propagavit, imo societatem quamdam asseclarum collegit, qui ab anno 1652. in ejus aedibus ad s. scripturae explicationem et ad colloquia de materiis religiosis congregari solebant. Biddlejo autem mortuo, quamquam patroni So-

cinianismi perdurarent et propagarentur, societas dissoluta est, nec facile alia coalescere poterat, quia lege, qua regnante Guilielmo III. a. 1689. sectis dissentientium tolerantia concessa est, Antitrinitarii exclusi, eorumque conventus graviter interdicti erant.

¹⁾ Vid. libros superius apud Socinianos citatos.

²⁾ Bod histor. Antitrinitar. in Transsylv. Abhandlung von dem Zustande der Socinianer in Siebenbürgen, in Walchs neuester Religionsgeschichte. 5. Th.

§. 702. Status ecclesiae Russicae.

Qui ecclesiae Russicae hactenus fuerat status, per totam hanc periodum sine mutatione perduravit. Subiecta manebat patriarchae suo Moscoviensi, qui a nullo alio externo dependebat, plenitudine potestatis ecclesiasticae instructus erat, atque etiam sat magna in rebus saecularibus pollebat, neque a regimine civili in ea exercenda impediabatur, aut limitabatur. Caesar tamen Alexius clerum immunitate personali, qua hactenus gavisus fuerat, privavit, eumque in finem tribunal, ex laicis compositum, quod eum iudicaret, erexit. Huic novationi patriarcha Nikon omnibus viribus, sed frustra restitit, eoque Caesaris indignationem incurrit, quam cum hic publice manifestaret, patriarcha sponte in monasterium se recepit. Princeps tantum aberat, ut eum inde revocaret, ut potius in synodo, a. 1666. ex omni clero ecclesiae Russicae congregata, advocatis etiam tribus patriarchis ecclesiae Graecae externis iisque auro corruptis, eum tanquam novatorem et ecclesiae suae desertorem excommunicari et deponi curaret. Caeterum Russi omnes, tum clerici, tum etiam laici religioni suae tenacissime inhaerebant, non tantum doctrinis, sed etiam sacris ritibus. Haereticos, inter quos omnes referebant ad sic dictam ecclesiam orthodoxam non pertinentes, adeo aversabantur, ut eos ne Christianos quidem haberent, et ad se transeuntes rebaptizarent, ut ecclesiam, in quam haereticus fuerit ingressus, vererent et incenso purgarent, imo ut ipse Caesar manum

suam, quam principum extraneorum legati osculati fuerint, lavaret. Hinc haeresum, inter quas etiam novationes in rebus liturgicis et disciplinariis referebant, originem et propagationem maxima sollicitudine et severitate impedire conabantur, quem in finem non tantum omnia de materiis religiosis colloquia interdicta erant, sed etiam conciones nullae habebantur, ne nempe auditores novas inde opiniones exsculperent; libros absque censura patriarchae in lucem emittere fas non erat; opinionum haereticarum suspecti ad ejus tribunal vocabantur, et qui haeresis rei deprehensi fuerint, igne vel ferro enecabantur. Caeterum crassa ignorantia, superstitio, et morum feritas non tantum laicos, sed etiam clericos in Russia occupatos tenebat. Exceptis enim aliquibus monachis et episcopis, quorum nonnulli pauca quaedam scripta, de religione tractantia, eaque minoris momenti composuerunt, caeteri fere omnes litterarum expertes erant, nihilque ab eis desiderabatur, nisi ut expedite legere et ritus sacros dextere peragere scirent. Inter laicos autem quam plurimi erant, qui ne orationem quidem Dominicam et symbolum apostolicum memoria tenerent. Superstitionis, quae inter Russos dominabatur, erat, quod mutationi rituum, utut ab ipsa ecclesia praescriptae multi summa cum pertinacia resisterent, et potius vitam ac sanguinem funderent, quam eam admitterent, quod speciatim factum est, cum a synodo, Petro minorenni celebrata, ad quam etiam patriarchae Graeci externi adhibiti fuerant, sub capitis poena praescriptum fuisset, ut in posterum laici, cruce se signantes duobus tantum, non vero tribus, sicut clerici, digitis uterentur. Quod denique mores attinet, intemperantia in cibo potuque, feritas, animus servilis, habendi cupido, vitia erant, quae Russos tunc temporis depascebantur.

§. 703. Schismatici hujus ecclesiae.

Eadem superstitiosa ad pristinos ritus adhaesio causa erat, cur multi Russorum ab ecclesia se separarent. Hu-

jus separationis occasio sequens erat. Cum lapsu temporis in s. scripturam, et libros liturgicos multa menda, ignorantia aut oscitantia librorum irrepsissent; curante patriarcha Nicone a. 1655. Moscoviae synodus ad libros illos emendandos congregata est, quae adhibitis et inter se collatis quam plurimis vetustis codicibus, ex ipsa ecclesia Graeca allatis, opus sibi propositum sedulo prosequeretur, quod tandem in synodo a. 1666. celebrata ad finem perductum est. Sed multi tum clericorum tum laicorum sibi persuadebant, originarium et genuinum textum eo corruptum, adeoque veram doctrinam mutatam fuisse. Praeterea alias mutationes, quas Niconi in ritibus, praesertim in signatione cum signo crucis introduxerat, tanquam totidem religionis corruptiones improbabant. Igitur illum haereticum, clericos ab eo ordinatos nullos, sacramenta ab his administrata invalida esse, veramque ecclesiam apud illos interiisse clamabant, qui libros emendatos, et novationes a Nicone introductas admisissent. Hinc ab eis se separarunt, omneque consortium cum eis vitabant, veram ecclesiam penes se solos esse gloriantes, utpote qui presbyteros sibi addebant, quorum ordinatio a Niconis antecessoribus descendebat. Assertioni suae, veram ecclesiam penes se solos subsistere, quo veritatis speciem conciliarent, severiorem quamdam morum disciplinam apud se introduxerunt, praescripta jejunia majori cum rigore observantes, a vino caeterisque potibus sanguinem calefacientibus abstinentes, imo matrimonium tanquam rem Deo non probatam suis interdicentes. Posteriori tempore etiam omnes ad se transeuntes rebaptizabant. In caeteris doctrinis et ritibus ab ecclesia dominante non recedebant. Orthodoxi, qui eos Rascolnicas, i. e. schismaticos nominabant, quod nomen ipsi repudiant, Starobriazos, i. e. homines antiquae fidei addictos se nominantes, de discessu eorum irritati, gravissimas contra eos persecutiones excitarunt, eos aut extirpaturi aut ad ecclesiam reducturi. Sed neuter horum finium obtentus est. Rascolnicae potius in ra-

biem acti, enormes excessus committebant, in se et alios saeviebant, speciatim autochiriam tanquam actionem Deo placentem frequenter tum contra se ipsos exercebant, tum alios ut sibi necem inferrent, adigebant. Maximo autem odio in clericos orthodoxos flagrabant, partim quod hi persecutiones contra eos promoverent, partim quod ex illis ipsis plures propter injurias, quas sibi illatas credebant, ad Rascolnicas deficientes, horum contra clerum orthodoxum odium inflammarent. Postquam regnante Caesare Petro I. trecenti eorum, ne comprehenderentur et a iudice punirentur, cum ecclesia in quam confugerant, ipsi se concremassent; princeps inde commotus jam ab eis persequendis abstinuit, et id tantum praecepit, ut centone rubri coloris, vestimento eorum affixo, a caeteris distinguerentur, quod probri genus plures quam severissima poena ad ecclesiam reduxit. Nihilominus magnus semper eorum numerus superfuit, in Sibiria admodum frequentes erant, Cosaci ad Tanaim sedentes fere omnes ad eos pertinebant. Constitutione ecclesiastica bene ordinata non gaudebant, neque dispersi eorum coetus inter se conjuncti erant. Caeterum in sectas quam plurimas abierunt, qui vel singularibus quibusdam opinionibus, vel uno alterove ritu sibi peculiari, vel eo, quod clericos haberent, aut non haberent, ab invicem discrepabant. Ex eis notatu dignissima erat secta Philipponum, duce quodam Philippo Pustoswiaeto in Polonia exorta, in quam terram multi ex Rascolnicis ad persecutiones in patria evitandas eo magis fugerunt, quia propter sedulam agrorum et sylvarum culturam a nobilibus Polonis in fundos suos libenter suscipiebantur. Hi magis quam caeteri Rascolnicæ a religione ecclesiae orthodoxae recesserunt. Etenim sacramenta confirmationis, eucharistiae, ordinationis et matrimonii abjecerunt; quoad poenitentiae sacramentum peccata sua presbytero quidem, vel ab antecessore vel a populo constituto confitebantur, absolutionem autem ab eo nullam

accipiebant, Deo soli potestatem a peccatis absolvendi reservantes. Eorum liturgia, quam vel in oratoriis, vel in aedibus privatis, vel etiam in horreis exercebant, in eo solo consistebat, quod dirigente presbytero ante et post lectionem ex evangelio unum psalmum decantarent. Insuper iurjurandum emittere et militiam sequi nefas putabant, et magistratui, quem, sicut aliae Rascolnicae sectae abrogatum volebant, obedire detrectabant. Praeterea admodum feri, ac in furta et rapinas proclives erant, attamen temperantiae et parsimoniae virtutes eis non deerant.

De Mayerberg iter in Moscoviam, Potocki Moscovia, sive brevis narratio de moribus magnae Russorum monarchiae. Rentenfels de rebus Moscoviticis. Bergius exercitatio historico-theologica de statu ecclesiae et religionis Moscoviticae. Backmeister Beyträge zur Lebensgeschichte des Patriarchen Nikon. Martini Entwurf der russischen Kirchengeschichte, in der Nachricht aus Russland. Stäudlin kirchliche Geographie und Statistik. Wagner Geschichte des russischen Reichs.

§. 704. Novae lites inter Calvinianos.

Postquam Amyraldus in doctrina de praedestinatione a Calvinii systemate aliquantulum recessisset, alius theologus Calvinianus in Gallia, Claudius Pajonius, prius praedicator, postea ab anno 1666, theologiae in schola Salmuriensi professor, in doctrina de viribus hominis moralibus et de gratia divina plane ad Pelagium reversus est. Docuit enim, nativam hominis vitiositatem non consistere in quadam voluntatis perversitate, quae potius sua natura in bonum tendat, sed in solo intellectu corrupto, quo mens in errores, falsa iudicia, et pravae cogitationes inclinet. Voluntatem suppeditata veritatis cognitione, admotisque justis motivis facile ad bonum eligendum determinari. Hinc hominis conversionem eo effici, ut ei per verbum Dei salutare veritates communicentur, quas sponte sequatur, quin immediata Spiritus s. in ejus mentem aut voluntatem operatio ei necessaria sit. Haec Pajonii sententia, ex levi sui

aliorumque paucorum observatione hausta, asseclis quidem non caruit, censuram tamen theologorum et synodorum Calvinianarum effugere non potuit, inter quas illa, quae a. 1686. Rotterdami habita est, a praedicatoribus Hugonottis, e patria tum exulibus, ut damnationis sententiam, a se contra Pajonismum pronuntiatam subscriberent, exegit. Ipse Pajonius a. 1685. mortuus est, quin sententiam suam revocasset. 1) Perdurabant porro divisa Hugonottarum inter Calvinii particularismum et Amyraldi universalismum hypotheticum studia, imo in vicinam rempublicam Genevensem translata sunt, ibique gravia non tantum inter professores et pastores, sed etiam inter laicos dissidia, motus et vexas mutuas produxerunt, quae nonnisi severo senatus interdicto, ne quis porro de gratia divina, maxime vero de gratia universali disputaret, tolli potuere. Quoniam vero metus erat, ne per juvenes, qui in scholis Hugonottarum litteris vacabant, novae opiniones, inter istos disseminatae, per Helvetiam propagarentur; theologi quidam Helvetici, Henricus Heidegger Tigurinus, Franciscus Turretinus Genevensis, et Lucas Gerelerius Basileensis, impetrato magistratuum consensu, novam quamdam fidei formulam condiderunt, formulam consensus ecclesiarum Helveticarum dictam, qua Amyraldi, Placaei, et aliorum quorundam sententiae reprobabantur, earumque reprobatio omnibus religionis doctoribus praescribebatur. Hanc formulam inde ab anno 1675. omnes ecclesiae Calvinianae in Helvetia acceptarunt, illae tamen, quae idiomate Gallico utuntur, non sine cunctatione et restrictione. Hugonottae vero, et Fridericus Guilielmus, elector Brandenburgicus, alique eam graviter improbarunt, inter alia hac quoque ex causa, quod novum unioni cum Lutheranis obstaculum adferret. In ipsa Helvetia plures munerum ecclesiasticorum candidati formulam consensus subscribere recusabant, qui propterea a. 1698. ejusmodi munerum incapaces judicati, nec non relegati sunt. Similis aliaeque poenae;

velut munerum ademptio, carceres, sic dictis Pietistis infligebantur, qui eo tempore praecipue in civitate Bernensi frequentissimi erant, ad quos inquirendos et puniendos a. 1699. proprium collegium, camera religionis dictum, Bernae erectum est.²⁾

¹⁾ Walch *Einleitung in die Religionsstreitigkeiten ausser der evangelisch-lutherischen Kirche*. Jablonsky *institutiones hist. Christ. recentioris*.

²⁾ Heidegger *succincta ac genuina formulae consensus Helveticae historia*. *Memoires pour servir a l'histoire des troubles arrivés en Suisse a l'occasion du consensus*. Pfaff *schediasma theologicum de formula consensus Helv.*

§. 705. Sors Hugonottarum.

Status Calvinianorum externus altero saeculi 17. dimidio pluribus in terris deterior redditus est. Equidem in Gallia usque ad annum 1681. ut plurimum pace et prosperitate fruebantur. Regnante Ludovico XIII. solum munimenta, quae eis, ut libertatis edicto Namnetensi concessae securitatem haberent, tradita fuerant, amiserunt, idque sua culpa. Iis enim confisi regi non in omnibus obediebant, et desideriiis sibi denegatis, se gravatos existimantes, saepius ipsa arma contra eum ceperunt. Munimentis eis ademptis, vires eorum politicae fractae erant. Caeterum in pace, a. 1629. facta prior religionis libertas, nec non jura civilia, quae vi edicti Namnetensis possidebant, eis confirmata sunt, non tamen ex pacto, sed ex speciali regis gratia. Status igitur eorum satis prosper erat, habebant theologicas aliasque scholas, synodos absque impedimento celebrabant, ad summa munera civilia, politica, militaria, qui inter eos apti erant, promovebantur. Prosper hic eorum status etiam prioribus regni Ludovici XIV. annis perdurabat. At inde ab anno potissimum 1670. postquam pace Clementis IX. lites inter Catholicos in Gallia compositae fuissent, tum regem ipsum, tum alios Catholicos majus quoddam, Hugonottas in sinum ecclesiae reducendi, et religionis

unitatem in Gallia efficiendi studium incessit, praesertim cum eo tempore insignis bellidux Turennius et plures praedicatores ad sacra Catholica transiissent. Jamque Catholici in eo praeprimis laborabant, ut majorem praedicatorum numerum ad idem faciendum permoverent, sperantes, fore, ut eorum exemplum maxima pars laicorum sequatur. Qui labor cum frustratus fuisset, conversiones per pecuniam tentabantur, quo quidem medio aliquot millia ecclesiae Catholicae conciliata fuere. Quum vero id minime sufficeret, inde ab anno 1681, severiora media adhibebantur. Ac primo quidem decretum, ut vel septennium parvulorum declaratio voluntatis de amplectenda religione Catholica valeret ad eos, invitis parentibus, Catholice educandos. Parentum nonnullorum renitentia militari manu compescebatur, ad quas violentias evitandas jam plures Hugonotae patriam relinquere coeperunt. Deinde eodem adhuc 1681. anno, Louvois administrator regem permovit, ut ad conversiones accelerandas militibus in provincias, ubi Hugonotae frequentissimi erant, mittendis consentiret. Igitur milites in domos, in cubicula illorum, qui sacra Catholica amplecti recusabant, collocati, multiplicibus molestiis et violentiis eos afficiebant. Hoc medio multa quidem Hugonottarum millia ad sacra Catholica perducti sunt, sed longe maxima pars in religione sua constanter perseveravit; ultra 200,000, labentibus tribus annis e Gallia fugerunt, quamquam emigratio sub severis poenis interdicta esset, iique, qui in fuga deprehendebantur, in carceres conjicerentur, imo in ergastula nautica mitterentur. Tandem a. 1685, rex edictum Namnetense formaliter revocavit, et nonnisi praedicatoribus Hugonottarum licentiam e Gallia emigrandi concessit. Caeteri vi adhibita ad sacra Catholica frequentanda adigebantur. Reliquis pertinaciores in Americam septentrionalem deportabantur. Interea clandestinae multorum emigrationes perdurabant, quae etiam per aliquod tempus indulgebantur. Fugitivi in Helvetia, Batavia, Anglia et Germania propter su-

am in opificiis, artificiis et manufacturis dexteritatem libenter excipiebantur. Imprimis Fridericus Guilielmus, elector Brandenburgicus, cui Calviniani in Germannia commoda, pace Westphalica sibi concessa debebant, oblatis maximis privilegiis et emolumentis, eos in suas terras invitavit, eo eventu, ut Berolini, Magdeburgi, Halae, Francofordii coetus Hugonottarum coalescerent. Qui in Gallia remanserunt, partim hypocritas agebant, partim sine omni religionis exercitio perdurabant.

Benoît histoire de l'édit de Nantes. Thulieres éclaircissemens historiques sur les causes de la revocation de l'édit de Nantes, et sur l'état des Protestans en France. Erman et Reclam memoires pour servir a l'histoire de réfugiés François dans les états du roi de Prusse.

§, 706. Fata Waldensium in Pedemontio.

Similem ac Hugonottae sortem Waldenses in Pedemontio, religione eis affines, experti sunt. Hi a. 1653. monasterium in pago Villario, nuper exstructum succenderunt, et monachos abegerunt. Praeterea in multa loca sese diffuderant, in quibus habitare et religionem exercere ex pristina concessione eis minime licebat. Igitur dux Sabaudiae a. 1655. praecepit, ut qui eorum religionem Catholicam amplecti nollent, aut bona sua non vendiderint, sine mora domicilia sua relinquerent, et in duobus locis, Villario et Bobio, congregarentur. Plures quidem paruerunt, caeteri autem armata manu ducis jussui se opposuerunt, quapropter copiae contra eos missae, a quibus multi in pugna occisi, alii capti tormentis enecati sunt. Non multo post civitates Helveticae, religioni Calvinianae addictae, pro Waldensibus apud ducem Sabaudiae intercesserunt, eumque cooperante Gallorum legato permoverunt, ut eis liberum religionis exercitium illis in locis denuo indulgeret, in quibus eis olim concessum fuerat, imo in compensationem damni; quod passi fuerant, tributa in aliquot annos remitteret. Hic status Waldensium usque ad an-

num 1685. perduravit, quo Ludovicus XIV., qui eodem anno edictum Namnetense revocavit, simul ducem ad abrogandum religionis exercitium, Waldensibus concessum permovit. Igitur praeceptum, ut eorum ecclesiae diruerentur, eorum liberi in religione Catholica educarentur, praedicatores et ludimagistri intra tres dies terra excederent. Quoniam vero Waldenses huic ducis edicto non ultro se submittebant, copiae contra eos missae sunt, illud executurae. Quibus cum Waldenses arma opponerent, bellum enatum est, in quo copiae ducis omnes Waldensium sedes occuparunt. Horum plerique patriam reliquerunt; speciatim ultra 2000 virorum in vicinam ditionem Bernensem fugerunt, e qua, multis fugitivis Hugonottis aucti, a. 1689. suas sedes, militibus tum vacuas irruerunt, easque duce conivente, insuper et bello cum Gallis non multo post implicito, usque ad annum 1698., quo dux cum Gallis pacem fecit, tenuerunt. Vi hujus pacis dux Waldenses nunc e ditione sua expulit, unde plerique iterum in ditionem Bernensem se contulerunt. Plura autem centena eorum a. 1699., concessa libero religionis exercitio, propria constitutione ecclesiastica, jurium civilium aequalitate, datisque ad excolendum agris sylvestribus, in ducatum Würtembergensem recepta sunt.

Leyers allgemeine Geschichte der Waldenser. Aus dem Französischen. Moser actenmäßige Geschichte der Waldenser - - überhaupt und ihrer Aufnahme und Anbau im Herzogthume Würtemberg insbesondere. Koller kurze Geschichte und gegenwärtiger Zustand der Würtembergischen Waldenser in Henkes Archiv für die neueste Kirchengeschichte. 3. Bd. 4. St.

§. 707. Vicissitudines ecclesiasticae in insulis Britannicis. Sub Carolo II.

Etiam in Anglia Calviniani seu Puritani altero saeculi 17. dimidio aliquamdiu afflicti sunt. Carolus II. a. 1660. ad solium patris evectus, episcopos mox restituit;

atque ordines regni a. 1662. statuerunt, ut nemini eucharistiam administrare liceret, nisi qui liturgiam Episcopalem approbasset, et ab episcopo ordinatus esset, quo statuto ultra 2000 praedicatorum Presbyterianorum munera sua deposuerunt. Inde lites inter utramque factionem aucto fervore exarserunt. Episcopi de Puritanis adeo abjecte sentiebant, ut non tantum eorum praedicatores, ad se transeuntes denuo ordinarent, quod Catholicis non faciebant, sed etiam laicos, ecclesiae Episcopali accedentes rebaptizarent. Puritani e contra Episcopalibus multas reliquias ecclesiae Romanae magna cum vehementia exprobrabant. Rex Carolus, ut lites istas componeret, tales potissimum summis regni muneribus praeficiebat, qui e numero sic dictorum Latitudinariorum erant. Hi ex Arminianis descendebant, quorum principia, ab illis ipsis, qui synodo Dordracenae interfuerant, in Angliam allata, praecipue archiepiscopus Laudius foverat. Proprium Latitudinariis erat principium: pauca esse, ad salutem sortu et creditu necessaria, in quibus, cum Episcopales et Presbyteriani consentiant, opus non esse, ut propter reliquas res, minus graves, tam acriter inter se pugnent. Cum hac ratione viam ad coelum latiore ostenderent, nomen suum indepti sunt. Reipsa genus erant indifferentistarum. Vivo Cromvellido principium suum caeteris persuadere non poterant, sed potius ut Deistae aut certe Sociniani plerisque invidi erant. Nunc quoque pauciores eis adstipulabantur, religionis studio, quo plerique occupati erant, animum ejusmodi laxioribus principiis occludente. Neque edictum tolerantiae, quod Carolus II. in favorem Nonconformium a. 1672. promulgavit, cum absque ordinum auctoritate, et a mente inter Episcopales tunc dominante alienum conditum esset, effectum sortitum est. Magistratus legibus potius, inde ab Elisabetha latis insistentes, plura millia Nonconformium partim carcere, partim pecunia mulctarunt. In ipsa Scotia Presbyteriani similem sortem experti sunt.

Ibi Carolus non minus quam in Anglia episcopos illico restituit; cumque senatus Scoticus decreta, contra Nonconformistas in Anglia data, acceptaret, illis, qui Episcopalia liturgiam et constitutionem ecclesiasticam admittere recusabant, conventus sacri interdicti sunt. At Presbyteriani nihilominus in aedibus privatis, aut etiam in agris ad sacra congregabantur; quod cum sub ipsa capitis poena prohiberetur, populus plane ad arma convolvavit, Carolumque regno exutum pronuntiavit. Verum milites in Scotiam missi, seditiosos mox dissiparunt, e quibus duo praedicatores patibulo suspensi, et ducenti alii in Americam deportati sunt. Sic Presbyteriani etiam in Scotia succubuerunt.

§. 708. Sub Jacobo II. et Guilielmo III.

Jacobus II. qui a. 1685. Carolo fratri successit, et religioni Catholicae addictus erat, ut subditis suis Catholicis meliorem sortem pararet, a. 1687. communem Nonconformistarum tolerantiam in cunctis regnis suis introduxit, omnesque leges, contra eos latas abrogavit. Catholicis potiora munera publica conferebat; quatuor episcopos Catholicos per nuntium a pontifice missum in sacello regio ordinari curavit; doctores et professores universitatum ut clericos Catholicos ad praecipua sua loca admitterent, adigere conabatur, et renuentes muneribus privabat; universim Episcopalibus asperiores se exhibebat, et religionem Catholicam sine sufficienti circumspectione et moderatione inter Anglos propagare studebat. Hi inde irritati, suaeque religioni timentes a. 1688., cum regi filius, quo hactenus carebat, inopinato natus fuisset, ejus generum Guilielmum, ex familia principum Arausionensium, Belgii foederati gubernatorem, in auxilium advocarunt. Is regnandi cupiditate non minus, quam religionis Reformatae studio incitatus, eodem adhuc anno cum classe copiis instructa ad Angliam appulit; cumque Episcopalia plerique ad eum convolarent, Jacobo facile

praevaluit, ipsumque in captivitatem redegit, e qua tamen elapsus in Galliam fugit, ubi e regis Ludovici XIV. beneficentia vitam sustentavit. Guilielmus, ab Anglis rex salutatus a. 1689. ordinibus auctor extitit, ut edictum tolerantiae conderent, quo omnibus Nonconformistis, qui jam dissentientes appellari consueverunt, exceptis Socinianis et Catholicis, liberum religionis exercitium concessum, omnesque leges, inde ab Elisabethae temporibus contra eos latae, abrogatae fuerunt, excepta illa, quae acta testationis dicitur, vi cuius nemo ad munus publicum admittitur, nisi qui supremam regis in ecclesiam potestatem jurejurando contestatus est, et eucharistiam apud Episcopales percepit, qua lege servata Nonconformes a muneribus publicis exclusi manebant. Universim Guilielmus, ut in ecclesia, a presbyteriis directa, educatus moratusque, constitutionem episcopalem sustentabat et tuebatur. Quo minus vero in Scotia a. 1690. a regni ordinibus abrogaretur, impedire non potuit, cum Scoti, Guilielmo renitente, ad Jacobi partes sequendas pronos se exhiberent. Id reapse fecerunt Hiberni, maximam partem Catholici, quapropter Guilielmus cum exercitu contra eos profectus est, eo eventu, ut illos ad internecionem caederet, quo facto 12,000 eorum e patria pulsa, reliquis omnes fundi, quos adhuc habebant, adempti, et durissimae contra eos leges latae, quibus non tantum ab omni munere publico et loco inter ordines exclusi, sed etiam plerisque juribus civilibus, nominatim jure, bona immobilia acquirendi et possidendi privati sunt. In ipsa Anglia archiepiscopus Cantuariensis et septem episcopi novo regi fidelitatem jurare propterea recusabant, quod Jacobus, utut pulsus, legitimus Angliae rex esset, quapropter sedibus suis dejecti sunt. Hanc suam sententiam et agendi rationem, quam etiam nonnullis aliis ex clero persua-serunt, qui inde Nonjurantes vocati, et usque in sequens saeculum propagati sunt, generali principio su-

perstruxerunt, summis principibus deberi obedientiam illimitatam, adeoque etiam onerosas et injustas eorum leges, etsi non lubenti animo suscipiendas, et certe patienter tolerandas, seu obedientiam etiam passivam eis praestandam, ac proinde eis nunquam resistendum, multo minus eos deponendos esse; cum e contra reliqui obedientiam erga summos principes, activam dictam, ad ea duntaxat restringerent, quae ab illis juxta leges regni fundamentales praescripta fuerint. Obedientiae passivae defensores porro ecclesiam in rebus suis a civili potestate prorsus independentem, adeoque octo illos episcopos illegitime depositos esse asserebant, cum caeteri regi et ordinibus amplissimam in res ecclesiasticas et in clerum potestatem vindicarent. Cum igitur illi de juribus regum, ecclesiae, et episcoporum conceptus adeo altos foverent, eorum factio ecclesia alta, opposita autem humilis dicta est.

Wood Athenae Oxonienses. Burnet histoire des dernieres revolutions d'Angleterre. Ejusd. histoire de ce, qui s'est passé de plus memorable en Angleterre pendant la vie de Gilbert Burnet. Hume's Geschichte von Großbritannien. Bentham neu eröffneten engländischer Kirchen- und Schulstaat. Alberti Briefe, betreffend den allerneuesten Zustand der Religion und der Wissenschaften in Großbritannien.

§. 709. Balthasar Becker.

Non quidem scissio, attamen commotio haud exigua, hoc tempore in alia ecclesia Reformata, Batavica scilicet, excitata est libro quodam, quem Balthasar Becker, praedicator Amstelodamensis, jam antea a sentiis heterodoxis notatus, a. 1691. Amstelodami in lingua Batavica sub titulo: mundus incantatus, typis vulgavit. In hoc libro; secundum exemplum aliorum, qui jam ante eum numerum et vim daemonum, de quibus sacrae litterae loquuntur, restrinxerant, existentiam quidem bonorum et malorum angelorum admisit, attamen omnem in mundum et homines operationem

eis abjudicavit, atque huic placito convenienter scripturae loca, ubi de eis sermo instituitur, ex principio accommodationis interpretanda esse docuit, re vera autem sub diabolo vel pravas cupiditates, vel homines perversos, vel alias res intelligendas esse contendit. Itaque jam protoparentes non a diabolo, serpentis formam vel corpus induto, sed a concupiscentia sua seductos, Christum non a diabolo tentatum, sed de tentationibus cogitantem descriptum, daemoniacos non a diabolo obsessos, sed certis gravibus morbis affectos fuisse statuit; atque haec omnia multa cum fiducia, admixtis satyris et irrisionibus asseruit, et opinionem de daemonum in naturam et homines operatione, quae ex superstitione Ethnica ad Judaeos et Christianos transmissa fuerit, moralitati noxiam declaravit. Ejus liber mox a consistorio Amstelodamensi et a synodo quadam damnatus, auctor autem, cum retractare nollet, a. 1692. ab alia synodo depositus, et a consistorio excommunicatus est. Hoc non obstante ejus liber multis adeo placuit, ut non tantum saepius in lingua originali recuderetur, sed etiam in Italicam, Hispanicam et Germanicam verteretur, eumque effectum habuit, ut exinde quam plurimi in Batavia et extra eam, non tantum spectra, magiam et similia, quae Beckerus pariter impugnaverat, sed etiam, quae in sacris litteris de angelis bonis et malis leguntur, non amplius crederent.

Benthem holländischer Kirchen- und Schulenstaat. Walch
Einleitung in die Religions-Streitigkeiten ausser der evangelisch-lutherischen Kirche.

§. 710. Sors Protestantium in Hungaria.

In Hungaria sors Calvinianorum aequae ac Lutheranorum altero saeculi 17. dimidio pariter deterior redita est. Ansam dedit conjuratio, quam a. 1667. plures ex summis regni proceribus contra regem Leopoldum I. inierunt. Quam cum plurimi Protestantium,

qui propter restrictum hinc inde religionis exercitium gravatos se habebant, participassent, atque ipsorum praedicatorum haud pauci propagare studuissent; ea a. 1671. detecta, ducibusque merito supplicio affectis, etiam in Protestantes suspectos inquisitum, et multi praedicatores ac ludimagistri, conjurationis rei, variis poenis, praesertim exilio mulctati sunt. Et quoniam universa Protestantium factio religioni Catholicae infensa, et a fidelitate erga regem aliena habebatur; jam universim liberum religionis exercitium eis restrictum, multisque in locis, praesertim Catholicorum dominio subjectis, ecclesiae et scholae eis ademtae, ita ut extra illam Hungariae partem, quam Turcae tenebant, cultus divinus Protestantium publicus in paucis urbibus vigeret. Anno tamen 1681. cum Apafius, princeps Transsylvaniae ad quamdam Hungariae partem, quam sibi arrogabat, occupandam, exercitum illuc misisset, multipae Hungari, imprimis Protestantes ei accessuri viderentur, in comitiis Semproniensibus restrictio illa sublata, et Protestantibus facultas data, praedicatores relegatos revocandi, iisque in locis, ubi prius ecclesias habuerant, novas, salvo tamen jure dominorum fundi, aedificandi.

Vid. libros supra loco correspondente citatos.

§. 711. Lites Pietisticae inter Lutheranos in
Germannia. Spenerus.

In aliis terris status Lutheranorum externus hoc tempore turbatus non est. At inter eos ipsos in Germannia, posterioribus saeculi 17. annis, haud exiguae lites et motus exorti sunt. His ansam dedit Philippus Jacobus Spener, a. 1635. in Alsatia natus, post munera scholastica et ecclesiastica Argentini gesta, ab anno 1666. senior ministerii evangelici Francofordii ad Moenum. Ibi ab anno 1670., desiderantibus nonnullis, sermonum ejus sacrorum amore captis, in quibus praeter morem consuetum textus biblicos, dictione simplici

et communi captui accommodata, ad practicos vitae usus transferre solebat, conventus privatos domi suae instituebat, in quibus aliquos versus e n. t. practice explanabat, et maribus praesentibus facultatem concedebat, suas desuper cogitationes et quaestiones proponendi. Quorum omnium finis, cum piorum animi sensorum et consiliorum excitatio esset, conventus isti collegia pietatis dicti sunt. Quum inter Lutheranos magna morum corruptela esset, imprimis vero pietas passim negligeretur, et plerique in fide theoretica externisque cultus divini actibus acquiescerent; praedicatores etiam, qui ipsi a pietate longe remoti erant, haec sola urgerent, et in concionibus nonnisi dogmatice ac polemice versarentur, (quippe qui ipsi in universitatibus nonnisi in philosophia, dogmatica, polemica et homiletica instituti fuerant): Spenerus, horum omnium reformationem desiderans a. 1675. librum vulgavit, pia desideria inscriptum, in quo non tantum statum illum perversum descripsit, sed etiam media, quibus emendari posset, proposuit, velut: frequentiore s. scripturae, praecipue n. t. lectionem, collegia pietatis, qualia ipse habebat, extensionem sacerdotii ad omnes Christianos eo sensu, ut praeter ordinatos praedicatores quivis fidelis, ingruente indigentia, munera spiritualia, praecipue munus institutionis, adhortationis, consolationis peragat, sedulam et jam parvulis frequenter adhibitam admonitionem, fidem theoreticam non sufficere, sed religionis caput in observandis mandatis consistere, emendationem institutionis theologicae, et orationum ad sacram concionem dicendarum. Respectu institutionis theologicae in piis desideriis, et in aliis scriptis, postea editis, id imprimis ursit, theologiam non consistere in erudita cognitione veritatum religionis, quae solummodo philosophia de rebus divinis nominari mereatur, sed potius in eo, ut veritates illae totum animum doctoris penetrent, et fontem pietatis pro ipso et pro aliis in eo efficiant; unde porro infe-

rebat, hominem perversum, seu non regeneratum veri nominis theologum non esse, et munus praedicatoris non conversi exigui esse valoris. Hinc porro voluit, ut theologiae candidati frequenter, et graviter admonerentur, majorem pietati, quam litteris operam esse navandam, ut ex disciplinis philosophicis ad summum logica eis traderetur, ut philosophia, seu methodus scholastica, terminis technicis referta, e theologia seu dogmatica penitus eliminaretur, ut polemica ad necessarias tantum controversias moderate gerendas restringeretur, ut prae caeteris studium biblicum, non tamen erudito apparatu philologico, critico, et archaeologico, sed potius meditatione et applicatione ad vitae usus, similiter doctrina morum coleretur, nec theologia mystica negligeretur. Quae et similia cum Spenerus sermone modesto et mansueto, ab omni irrisione et vehementia, opprobrio ac vituperatione alieno proponeret; ejus desideria et consilia, utut moribus tunc dominantibus et inveteratis, plurimisque probatis adversa, ab initio a paucis tantum impugnata, e contra multorum approbationem nacta sunt. Ipse, quantum poterat, ut effectui quoque darentur, tum suo exemplo, tum juvenibus ad sua consilia informatis, tum motis hinc inde reipublicae rectoribus, operam dabat; et postquam a. 1686. supremus praedicator aulicus et consiliarius ecclesiasticus Dresdae factus fuisset, effecit, ut examina ex catechismo introducerentur, et praelectiones exegeticae in universitatibus praescriberentur.

§. 712. Pietistae.

Anno 1689. tres magistri in universitate Lipsiensi, inter quos Augustus Hermannus Franke aliquamdiu apud Spenerum vixerat, praelectiones in n. t. ad mentem Speneri in lingua vernacula habere coeperunt, eo quidem eventu, ut a pluribus centenis, inter quos etiam cives erant, frequentarentur. Haud pauci illorum, qui

qui haec pietatis collegia, ut vocabantur, frequentabant, non minus ac ipsi magistri, animi pietatem etiam externe, devoto et modesto sermone, vestitu totoque corporis habitu, abstinencia a consuetis oblectationibus, denique fervido quodam studio, pietatem ubique, etiam in conventibus conversantium promovendi manifestabant. Quibus omnibus cum a caeteris hominibus distinguerentur, singulari Pietistarum nomine compellabantur. Hoc nomen, quocum adversarii conceptum nimiae et affectatae pietatis conjungebant, postea omnibus tributum est, qui ad exemplum Speneri pietatem promotam volebant. Sed primis illis Pietistis Lipsiensibus Joannes Benedictus Carpzovius, theologiae in universitate Lipsiensi professor, ipsi Spenero variis ex causis infensus, nec non praedicatores et consistorium Lipsiense se opposuerant, nec prius quieverunt, quam collegia pietatis, qualia etiam a nonnullis civibus jam instituebantur, et universus pietismus edictis publicis prohibitus esset, et magistri illi a. 1691. Lipsiam reliquissent. Haec eo minus a Spenero impediri potuerunt, quia ipse ante aliquod tempus electoris indignationem eo incurrerat, quod ejus mores in sacro confessionis tribunali liberius arguisset. Incommodis inde sibi enatis permotus a. 1691. Berolinum abiit, ubi praepositus apud ecclesiam S. Nicolai et assessor consistorii factus est. Ibi consilio suo effecit, ut in nova universitate, quam tum elector Brandenburgicus Halae Saxonum erigebat, Frankejus, alique a se informati et secum consentientes, theologiae professores constituerentur, qui jam theologiam secundum novam methodum, a Spenero dudum propositam, tradere coeperunt. Eo autem indignatio aliarum universitatum, praesertim Saxonicarum excitata est. Pietistae nunc etiam Halenses et Speneriani vocabantur, et jam plurimis inter Lutheranos invidi esse coeperunt. Ad hanc invidiam producendam illud quam maxime contulit, quod inter illos, qui ad exemplum Speneri pietatem

promotam volebant, haud pauci essent, qui sano et moderato ejus judicio destituti, vel animo aut phantasia exaltata praediti, nimium progrediebantur, et ejus consilia pervertebant. Sic in collegiis pietatis, qualia post Francofordiensa mox in pluribus urbibus instituebantur, propter licentiam loquendi, omnibus datam, variae turbae et contentiones acciderunt, quapropter in pluribus civitatibus prohibita, in aliis non admissa sunt. In nonnullis locis Pietistae ex superba quadam de sanctitate sua opinione cum caeteris velut perditis hominibus sacra frequentare detrectabant, et separatos conventus sacros agebant, quod Francofordii jam praesente Spenero acciderat. Nonnulli Pietistarum totam doctrinam et constitutionem ecclesiae Lutheranae, quam Babylonem vocabant, mutatam volebant. Cumque Spenerus in piis suis desideriis et alias saepius spem melioris status ecclesiae prodidisset; nonnulli, recocto chiliasmo, novum regnum, a Christo his in terris condendum annuntiabant. Multi sacra publica, munus praedicatorum, philosophiam, theologiam, omnemque eruditionem tanquam res verae pietati adversas vilipendebant et rejiciebant.

§. 713. Impetus in Spenerum.

Ipse Spenerus praeter ea, quae commemoratis in rebus nimia et minus considerata protulit, etiam auctoritatem librorum symbolicorum depressit, eos neque omnino necessarios, neque admodum utiles, neque erroribus prorsus vacuos judicans, eisque qui in illos libros nonnisi eatenus, quatenus cum s. scriptura consentiant, jurare volebant, parcendum esse existimans. Porro exorcismum in baptismo usitatum, tanquam inutilem ritum, qui facile offendiculum praebere possit, abrogatum voluit; atque cum quidam ex ejus discipulis, praedicator Berolinensis permultis, quos indignos judicabat, in confessionis tribunali absolutionem deneget, et in libro, eodem tempore edito, in totam rem

confessionalem, prout tunc agebatur, vehementer, nec sine conviciis invectus fuisset; Spenerus in concionibus ad sedandos motus inde excitatos habitis, non illicitum esse declaravit, etiam sine absolutione, post auditam orationem praeparatoriam, et perceptam absolutionem generalem ad mensam Domini accedere, effecitque, ut elector cuivis libertatem ita agendi decerneret. Talia erant, quibus patroni antiquorum morum et sententiarum, Orthodoxi aut Wittenbergenses appellati, contra Pietistas et Spenerum, quem tanquam eorum antesignanum considerabant, excitabantur. Joannes Fridericus Mayer, antea professor Wittenbergensis, nunc praedicator Hamburgensis a. 1690. scriptum reversale composuit, cui subscribentes pollicerentur, se a libris symbolicis nullatenus recessuros, omnes, qui ab aliquo tempore innotuissent, laxiores theologos, nec non omnes phantasiastas reprobaturos, ritus sacros, a majoribus acceptos fideliter conservaturos, et omnes novationes evitatuos esse. Hoc scriptum, cui Spenerus aliique contradixerunt, omnes ministri ecclesiastici Hamburgenses subscripserunt, exceptis tribus, quos inter Horbius erat, Speneri affinis, quem Mayerus in suis concionibus haereseos adeo suspectum reddidit, ut vitae periculum nonnisi fuga declinaret. Anno 1695. facultas theologica Wittenbergensis scriptum, sermone Theodisco conceptum vulgavit, in quo 264 assertiones tanquam errores, ex scriptis Speneri extracti proponebantur. Inter eas tales erant: munus pastorale omnibus Christianis competere, fideles in rebus fidei nulli auctoritati humanae subesse, conventus conversantium non frequentare, adminiculum esse pacis internae, opera bona et vitam piam ad salutem esse necessaria, etiam extra ecclesiam Lutheranam fidem, veram charitatem, Spiritum s., et salutem haberi posse, Christianos, Christi doctrinam non observantes, utut baptizatos, non esse regeneratos, absolutionis valorem a veritate poenitentiae dependere,

emendationis propositum esse praeparationem ad poenitentiam, nomen sacerdotis praedicatoribus non competere, omnem vindictam Christianis prohibitam esse, Christianos cohaeredes et consodales angelorum in gloria coelesti futuros esse. Cum igitur in hoc scripto multa inter errores relata essent, quae piis et aequis hominibus non poterant non probari, ab altera autem parte Spenerus a rigida Lutheranorum orthodoxia certe hinc inde deflexisset, et a novis suis sententiis tam parum, quam Orthodoxi a suis, dimoveri posset, atque insuper multi ex Pietistis alias res, minime probandas, nec ipsi Spenero probatas assererent et intenderent: ab hoc potissimum tempore acres inter Lutheranos de rebus hactenus commemoratis litigationes exortae, et ultra 20 annos, adeoque sequenti potissimum saeculo agitatae sunt, eo quidem eventu, ut Speneri consilia, attamen nec omnia, nec tota ad mentem ejus conformata, paulatim effectui darentur, eoque ecclesia Lutherana in Germannia novam faciem a priori multum diversam, indueret.

Schröckh allgemeine Biographie. 6. Th. Walch 'Einleitung in die Religionsstreitigkeiten der evangelisch-lutherischen Kirche. Schlegel Kirchengeschichte des 18. Jahrhunderts. Löscher Timotheus Verinus. Zeltner Pachomii synopsis logomachiarum Pietisticar.

§. 714. Mystici et Phantasiastae inter Lutheranos.

Praeter mysticos et phantasiastas, qui inter Pietistas surrexerunt, ecclesia Lutherana alios ad istos non pertinentes, diversis temporibus produxit, e quibus hic illos commemorasse sufficiat, qui majorem nominis famam aut complures patronos et asseclas nacti sunt. Tales erant: Valentinus Weigel, praedicator Tschopaviensis in Saxonia, mortuus a. 1588., qui vero ab anno primum 1610. innotuit, quo cantor Tschopaviensis scripta ejus mystica et pietistica typis vulgare

coepit; Jacobus Boehme, sutor Goerlicii in Lusatia, a. 1624. ibidem mortuus; Quirinus Kuhlmann, Wratislaviae a. 1651. natus, homo fere delirus, qui annuntiabat, Romam et Babylonem a se destruendam, et ope Judaeorum novam Jesu Christi monarchiam his in terris erigendam esse, quem in finem plures Europae terras, libellos, phantasmata et consilia ejus continentes spargens pervagabatur, et CPim usque, ac tandem Moscoviam venit, ubi cum mercatore Germanico sibi adhaerente a. 1689. jussu patriarchae tanquam haereticus et reipublicae periculosus cruciatus et vivus concrematus est¹⁾; J. Georgius Gichtel, Ratisbonensis, jurisconsultus, et procurator apud tribunal camerae imperialis, qui se a Deo ad mundum illustrandum excitatum, et singulari baptismo ignis ad id numeris dedicatum opinatus est. Eum in finem erigere conabatur sacerdotium secundum ordinem Melchisedech, cujus membra precibus et exercitiis asceticis sponte susceptis hominum peccata expiarent, nec non ordinem fratrum Angelicorum, ita dietorum, quod vitam viverent angelorum, in abstinencia a matrimonio, omnique cura et labore consistentem. Mortuus est a. 1710. Amstelodami, non sine asseclis, ad posteros tamen haud propagatis²⁾. Omnes hi phantasiastae in eo convenerunt, quod mysticorum in morem altiore Dei rerumque divinarum cognitionem, imo intuitionem jactarent, s. scripturam secundum Spiritum s., seu ex lumine quodam interno intelligi vellent, pia animi sensa, vel potius sensiones urgerent, ecclesiam, imprimis praedicationes et theologos, corruptam pronuntiarent, eique reformationem procurare conarentur. Caeterum eorum scripta, propter vagos rerum conceptus et propter sermonem figuratum magnam partem perobscura, non quidem salutaribus institutionibus vacua, multo magis autem phantasmatis, et singularibus opinionibus, heterodoxia non carentibus, plena sunt. Inter eos Jacobus Boehme, qui in scriptis suis, terminologia alchy-

mistica plenis, operationes Dei in regno gratiae ex phaenomenis mundi physici explicare conatur, omnes res e Deo emanasse, et Christum Luciferi, Deo adversati, locum occupasse docet, maximam nominis famam et non paucos identidem patronos diversis in terris, nominatim in Batavia nactus est, quod ex animi indole, qua multi, praesertim speculationes pertaesi, aut in serius religionis studium segniores, in obscuras sensiones et phantasmata propendent, haud difficulter explicari potest.³⁾

¹⁾ Adelung Geschichte der menschlichen Narrheit, 5. Theil.

²⁾ Reinbecks Nachricht von Gichtels Lebenslauf und Lehren.

³⁾ Jac. Böhme in Eberhards Biographien. Brucker historia critica philosophiae. Arnold unparteyische Kirchen- und Ketzer-historie.

§. 715. Mystici in ecclesia Catholica. Molinosius.

Neque ecclesia Catholica mysticis crassioribus hac periodo caruit. Ex his erat Michael Molinos, Caesar-augustae in Hispania natus, qui, postquam presbyter ordinatus fuisset, a. 1669. Romam venit, ibidemque piis moribus et solertia in moderandis conscientiis multorum aestimationem sibi comparavit. Anno 1675. librum, sub titulo: manuductio spiritualis, Hispanice scriptum edidit, mox in linguam Italicam, postea etiam in Gallicam et Latinam translatus. In eo crassissimus mysticismus continebatur, attamen pietatis velo obtectus, quam ob rem priori tempore a multis laudatus auctori majorem adhuc venerationem et fiduciam plurimorum comparavit. Anno autem 1685. legatus Gallicus Romae, cardinalis Etresius, agente Ludovici XIV. confessorio, postulavit, ut Molinosii liber, in quo multi errores periculosi contineantur, accurate examinaretur, et justa censura notaretur. Nec inanis erat haec accusatio. Et enim in eo docebatur, animam sui prorsus expertem fieri, seu annihilari, Deum intueri, itaque cum eo con-

jungi posse, ut cum eo unum sit, non forte secundum
 voluntatem, sed secundum essentiam; animae in id
 ipsum nitendum esse, idque potissimum effici oratione
 passiva, in eo consistente, ut anima prorsus nihil agat,
 nihil, ne Deum quidem cogitet, nihil sentiat, nihil ve-
 lit, sed in sancto quodam silentio ac quiete (unde no-
 men Quietistarum) Dei operationi se committat; quo
 fiat, ut anima, postquam antea pessimis tentationibus,
 a diabolo excitatis, et a Deo permissis, ab omnibus
 passionibus et affectibus purgata esset, ad plenam in
 Deo quietem perveniat. Praeterquam, quod hoc ipsum
 systema a doctrina evangelica longe alienum sit, mul-
 tae aliae assertiones moralitati adversae, libro intextae
 erant, velut: animam tentationibus illis expositam,
 omnis bonae cogitationis incapacem esse, tentationes
 illas esse despiciendas, et nonnisi passive iis resisten-
 dum, qui plus patiatur, magis a Deo amari, quam qui
 plus boni faciat, confessarii praescriptis obsequendum
 esse, etiamsi Dei mandatis adversentur, hominem de
 peccatis suis non inquietum esse oportere. Inter 68
 propositiones, quas Innocentius papa XI. in singulari
 bulla, a. 1687. edita, tanquam in Molinosii libro con-
 tentas proscripsit, etiam hae erant: vota esse perfectio-
 nis impedimenta; a Deo quidquam petere, imperfectionis
 esse; non oportere indulgentias lucrari, siquidem me-
 lius sit, justitiae divinae satisfacere, quam misericor-
 diae participem fieri velle; res spirituales fastidire ho-
 num esse, utpote quod ad sui amorem minuendum
 conferat. E quibus haud obscure apparet, illum ma-
 nuductorem spirituales communem hominum naturam
 aut non novisse aut non respexisse. Igitur Molinosius,
 postquam mox, libro in examen vocato, custodiae tra-
 ditus fuisset, nunc examine a. 1687. finito, cilicio in-
 ductus, et ceream ardentem manu tenens, in quamdam
 ecclesiam ductus est, ubi erroribus abjuratis, absolu-
 tionem quidem accepit, libertati tamen non restitutus,
 sed in custodia quadam monastica usque ad vitae finem

a. 1696., poenitentiam sibi impositam peragens, detentus est.

Recueil de diverses pièces, concernant le Quietisme et le Quietistes. Jäger histor. ecclesiast. et polit. saeculi 17. D'Argentré collectio judiciorum de novis erroribus.

§. 716. Joanna Guyon et Fenelonius.

Eodem tempore vidua quaedam nobilis in Gallia Joanna de Guyon, a confessario suo, Francisco la Combe, e clericis regularibus S. Pauli, cujus liber: analysis orationis mentalis, damnatus et suppressus fuit, ad mysticismum, in quem alioquin propendebat, perducta, Annecii, Gratianopoli, et postremo, inde ab anno 1687. Parisiis in privatis conventibus doctrinas de annihilatione animae, de puro Dei amore, de plena animae quiete, aliis persuadere conabatur, quam ob rem ex prioribus urbibus, curantibus episcopis amota, Parisiis vero a. 1687. custodiae tradita est. Ex hac tamen intercedentibus, quas nacta est, potentibus patronabus, brevi iterum dimissa, institutiones suas continuavit, ipsumque Franciscum Fenelonium, presbyterum, ab anno 1689. nepotum regionum paedagogum, postea archiepiscopum Cameracensem, in qua phantasia et animus sensitivus fortior erat, iisdem conciliavit. Cum nonnulli episcopi contra Joannae coepta commoverentur, Fenelonius ei auctor extitit, ut doctrinas suas Bossueti, celeberrimi episcopi Meldensis, judicio submitteret, qui scriptis ejus examinatis declarationem 34 articulorum ei proposuit. Hanc illa quidem subscripsit; cum vero nihilominus ad mentem suam priorem docere pergeret, Bossuetus ejus sententias, ipsa custodiae tradita, damnavit, atque a Fenelonio ut idem faceret, postulavit. Verum is mentem suam alio modo aperire malens, a. 1697. librum edidit, Gallice scriptum, cui titulus: explicatio sententiarum, quas sancti de vita interiori tenent. In hoc libro auctor praecipue sententiam explicavit et defendit de puro Dei amore, qui tantus esse

possit, ut animus, licet se a Deo rejectum et miseriae aeternae deputatum credat, eum, nihilominus propter ipsum amare pergat, et vitam aeternam non propter se, sed propter Deum, ut ea fruatur volentem, desideret. Praeterea Fenelonius in eodem libro sententias mysticorum circa contemplationem, statum passivum, mortem spiritualem, transformationem, unionem substantialem cum Deo etc., in sanum sensum, et potissimum de puro Dei amore explicavit. Nihilominus Bossuetus illas sententias, utut ita explicatas impugnavit, unde, Fenelonio eas defendente, lis agitata est, cujus decisionem litigantes tandem pontifici detulerunt. Is accedentibus ipsius regis precibus a. 1699. litteras breves transmisit, in quibus 23 propositiones ex libro Fenelonii extractae, doctrinam de puro Dei amore, de perfecta animi quiete, de exiguo pretio orationis vocalis, de praestantia contemplationis prae meditatione, de tentationibus diaboli, quibus nonnisi passive resistendum sit, potissimum concernentes, tanquam scandalosae, noxiae et erroneae, auctore tamen non commemorato, damnatae erant. Fenelonius egregio humilitatis et submissionis exemplo non tantum censuram pontificiam approbavit, sed etiam ipse, consensu in ecclesia sua metropolitana sacro suggestu, praelegit, et auditores, ut eam sequerentur, admonuit, idemque in litteris ad clerum suum datis fecit.

La vie de Mad. Guyon écrite par elle meme. Ramsay histoire de la vie de Mr. de Fenelon. D'Argentré lib. cit.

§. 717. Status litterarum generatim.

In methodum, doctrinas religionis proponendi, quae adhuc enarranda est, conditio litterarum cunctarum, sicut omni tempore, ita et hac periodo non modicam vim habuit. Studium illud, litteras colendi, quod ex amore in litteraturam antiquorum Graecorum et Romanorum saeculo 15. enatum fuerat, etiam sequentibus saeculis perduravit, imo continuo auctum et propaga-

tum est. Speciatim studium ejusdem litteraturae antiquae, tum Graecae tum maxime Romanae saeculo 16. priori fervore continuatum est, at saeculo sequenti paulatim decrescere coepit, praesertim inter Italos, in quorum quasi locum Batavi successerunt. Scientiae mathematicae jam saeculo 16. feliciter colebantur. In algebra altiori magni progressus facti, geometria Euclidis restituta, astronomia ad majorem perfectionem perducta. Floruerunt hoc saeculo Nicolaus Copernicus († 1543.) Tycho de Brahe († 1601.) Christophorus Clavius, Jesuita Germanus, Vieta, et Finaeus, viri eruditi in Gallia. Longe majores in scientiis illis progressus facti sunt saeculo 17., quo de algebra altiori optime meriti sunt Leibniti et Isaacus Newton, Anglus, de geometria Renatus Cartesius, et Blasius Paschal, Galli, de astronomia Joannes Kepler († 1630.) Christophorus Scheiner, Jesuita Ingolstadiensis, Ricciolus Italus, Hospitalis et Cassinus Galli, et Newtonius. Tanti progressus scientiarum mathematicarum ad physicam perficiendam non parum contulerunt, quae usque in saeculum 17. arbitrariis Aristotelis et Scholasticorum praeceptis ac hypothsesibus in statu misero detinebatur, conjecturis et figmentis philosophorum quorundam phantasticorum plus obfuscabatur, quam illustrabatur, et studio quarundam artium, suppositis arcanis naturae viribus nitentium, sed a multis viris eruditis et nobilibus magni aestimatarum et impense cultarum, velut magiae, chiromantiae, alchymiae, astrologiae, admodum corrupta erat. Primus, qui rectius physices studium procuravit, erat Franciscus Baco de Verulam, Anglus, regni protocancellarius († 1626). Is in libro suo: novum organon scientiarum, observationem et experimenta ceu rectam viam, naturae leges et vires cognoscendi, nec non investigationem causarum efficientium, missis finalibus commendavit, atque artes illas, arcanis naturae viribus nitentes, repudiandas esse ostendit. Viam a Bacone commendatam jam ante hujus admonitionem ingressus fue-

rat, feliciterque persequabatur ejus coaevus, Galilaeus, Pisanus, qui in urbe patria et Venetiis, scientias mathematicas et physicas docuit. († 1638) Is systema solare Copernici novis rationibus confirmavit, aëris gravitatem et elasticitatem detexit, et justam theoriam de motu condidit, atque etiam telescopum invenit. Ejus discipulus Toricellus barometron, Cornelius Drebbel Batavus thermometron, et alius Batavus microscopum invenit, Otto de Guerike autem Germanus Magdeburgi antliam pneumaticam. His aliisque instrumentis, nec non observationibus et experimentis diversissimis, frequenter et diligenter institutis, physica versus finem hujus periodi laetissimam faciem induit. Ars medica, quae jam saeculo 15. ex antiquorum medicorum Graecorum scriptis, tunc primum cognitis, in Italia et Anglia reformari coeperat, hac periodo successivos quidem, majores tamen nonnisi versus finem ejus progressus fecit. Jurisprudentia saeculo 16. adhuc ad jus civile Romanum et ad canonicum restricta erat. Illud tamen mox primis hujus periodi temporibus ope cognitionum philologicarum, archaeologicarum et historicarum, ex antiqua litteratura haustarum, multo melius quam antea explicabatur. Jus canonicum pristinum ab ipsis Lutheranis, qui novum condere non valebant, eatenus retentum traditumque est, quatenus eorum systemati non adversabatur. Catholici illud secundum morem pristinum colebant. Ei interdum nova augmenta, praesertim ex decretis concilii Tridentini accedebant. Sed et nonnulla fulcra, detecta decretalium Isidorianarum falsitate ei decesserunt. Gallicani libertatum ecclesiae suae defensores in pluribus ab eo recedebant, et varia opera, in quibus libertates illae propugnabantur ediderunt. Altero saeculi 17. dimidio nonnulli mellioris notae interpretes juris canonici surrexerunt, velut inter Gallos Doujatus et Alteserra, inter Belgas Espenius, qui Lovanii illud docuit. Eodem saeculo jurisprudentiae novae disciplinae, antea incultae accesserunt, scilicet jus na-

turae privatorum et gentium, quod primus, edito a. 1632. libro de jure belli ac pacis condidit Hugo Grotius, († 1645.) Samuel Pufendorf autem, a. 1632. in Saxonia natus, prius Lundi in Suecia jurisprudentiae professor, postremo intimus consiliarius Berolini, ubi a. 1694. mortuus est, eo applausu excoluit, ut elector Palatinus a. 1661. primam juris naturae cathedram Heidelbergae pro eo erigeret. Hermannus Conring, professor Helmstadiensis, a. 1606. in Frisia orientali natus († 1681.) vir in omni scientiarum genere versatus, primus jus Germaniae publicum condidit, atque etiam de privato optime meritus est, quod utrumque post eum sedulo inter Germanos cultum est traditumque. Sed et scientiae politicae jam 16. saeculo cultores invenerunt, nempe Nicolaum Machiavellum Florentinum, qui libro suo, princeps inscripto ambiguum famam consecutus est, Justum Lipsium saeculo 16. prius Lugduni Batavorum, postremo Lovanii, qui in sex libris civilis doctrinae, principia prudentiae politicae pro principe tradidit, Joannem Bodinum, jurisconsultum Gallum († 1595.) qui in libris sex de republica, primus jus civitatis methodo systematica proponere conatus est.

§. 718. *Speciatim philosophiae. Saeculo 16.*

Non citius quam reliquae scientiae, philosophia ad eam perfectionem, cujus capax et indiga erat, perducta est. Primo, hujus periodi tempore philosophia Aristotelico-scholastica adhuc cum omni barbarie, quam prioribus saeculis attraxerat, dominabatur. Eam propterea plures viri, ab antiquis, quos colebant, melius eruditi, impugnabant. Accessit, quod nonnulli ex sic dictis humanistis, praesertim Itali, puram Aristotelis philosophiam, seu Peripateticam scriptis colerent. His et universa meliori eruditione, indies latius diffusa, philosophia scholastica non quidem loco suo dejecta est, cum ad theologiam tradendam plane necessaria vi-

deretur, et in libris celeberrimorum virorum, quos theologi ceu fontem et normam scientiae suae colebant, Bonaventurae, Thomae Aquinatis, Dunsii, regnaret, neque alia philosophia, quae illi substitui posset, praesto esset. Illud tamen effectum, ut a materiis et quaestionibus inutilibus ac spinosis magis purgaretur, cum majori eruditione conjungeretur, et sermone minus barbaro traderetur. Ita purgata inter Catholicos per totam hanc periodum principatum retinuit. — Inter Protestantes Melanchthon a repudiata prius omni philosophia mox ad Aristotelem reversus est, eumque non tantum dictis et scriptis commendavit, sed etiam in dialectica, physica, et ethica a se conscripta, et ad usum scholasticum destinata, illius doctrinas ita fundamento posuit, ut quae sibi minus vera et utilia videbantur, omitteret, etiam Platoniorum et Stoicorum sententias adduceret, nonnulla de suo adjungeret, et ubi commodum erat, dicta ad usus practicos transferret. Ita factum, ut philosophia Aristotelica abhinc etiam inter Protestantes regnaret, (Calviniani eam nunquam dimiserant) et multorum scriptis explicaretur, inter quos Joachimus Camerarius Aristotelis ethicam et politicam illustravit. Imo progressu temporis, cum polemica inter eos invalesceret, iterum philosophiam scholasticam, quae ad controversias theologicas gerendas multo melius instituebat, apud se introduxerunt. Verum etiam purgatam illam philosophiam scholasticam inter ipsos Catholicos saeculo jam 16. haud pauci impetierunt, alii quidem directe et vehementer, velut Petrus Ramus, Gallus, a. 1572. in nocte S. Bartholomaei occisus, Jordanus Brunus, et Franciscus Patrius, Clissae in Dalmatia natus, philosophiae Platonicae prius Ferariae, postea Romae, ubi a. 1597. mortuus est, professor; alii eo, quod nova scita aut systemata philosophica proponerent. Ex his nonnulli phantasiastae potius erant, quam philosophi, qui quidem hinc inde in scriptis suis singulas observationes

et discussiones philosophicas sagaces et praestantes protulerunt, caeterum phantasiae somnia, eaque saepe satis delira jactabant, et insuper cabbalae, magiae, ac astrologiae arcanis occupabantur. Etiam Petrus Ramus propria scita introducere conabatur; nam rejecta dialectica Aristotelis tres libros institutionum dialecticarum edidit, in quibus autem plus ad bene disserendum, quam ad recte cogitandum et judicandum instituebat. Hinc, quamquam Ramus assecclas in Gallia et plures in Germania nactus esset, ejus tamen dialectica a plerisque rejecta est, et tandem ubique Aristoteli cessit. Alii denique aliquam ex antiquis philosophiis resuscitare tentarunt, videlicet Franciscus Patricius, qui in opere: nova de universis philosophia, potissimum systema Neoplatonicorum communicavit, et Justus Lipsius, qui sua manuuctione ad philosophiam Stoicam, et dissertationibus de physiologia Stoica, studium hujus philosophiae excitare conatus, sed finem suum tam parum quam Patricius consecutus est. In practicam philosophiam eruditi hujus saeculi studia suam minus converterunt, nisi forte excipias Michaellem Montanum, Gallum, qui in suis tentaminibus quam plurimas observationes de morali hominis natura proposuit, caeterum scepticismum sectatus, et ejus amicum Petrum Charronium, presbyterum, a. 1603. Parisiis mortuum, qui in libro de sapientia, praescripta sua ad principia quaedam practica, ex morali hominis natura derivata reduxit.

§. 719. Saeculo 17.

Saeculo 17. plus praestitum est in philosophia. Mox primo hujus saeculi tempore Franciscus Baco in suis novem libris de dignitate et augmentis scientiarum, qui quamdam encyclopaediam et methodologiam omnium scientiarum exhibent, eruditos monuit, ut missis speculationibus, experientiae et diligentī rerum naturae observationi insisterent; praeterea, quae adhuc

in philosophia, et quomodo praestanda sint, ostendit. Viam ab eo commendatam paulo post inivit Petrus Gassendus, a. 1592. in Provincia Gallica natus, praepositus ecclesiae Dignensis, prius Aquis Sextiis philosophiae, postea Parisiis matheseos professor, mortuus ibidem anno 1655. Is in suis exercitationibus paradoxis adversus Aristotelicos, a. 1624. editis, philosophos scholasticos totamque philosophiam Aristotelicam multis ex capitibus impetivit; systema quidem novum nullum condidit, at in suis institutionibus philosophiae, per observationes et inductiones ad plures novas veritates ascendit; caeterum nihil prorsus certum existimavit, et de multis rebus nonnisi discrepantes variorum philosophorum sententias attulit. Longe aliter versatus est ejus coaevus Renatus Cartesius nobili genere in agro Galliae Turonensi a. 1596. natus, qui aliquamdiu inter milites meruit, deinde ex patria in Bataviam se recepit, et tandem a. 1650. Holmiae mortuus est. Is sola fere speculatione usus novum systema philosophicum condidit, cujus doctrinae principales erant: essentiam spirituum in cogitando, corporum in extensione consistere; animo humano conceptus quosdam innatos esse, inter hos etiam conceptum de ente perfectissimo, ad cujus perfectiones, cum praecipuis existentia pertineat, eo ipso Deum existere confectum esse. Caeterum Cartesius ad explicandas mutationes, in corpore et animo, (quae propter diversas suas naturas in se invicem agere non posse putabat) sibi mutuo respondentem, assistentiam seu cooperationem divinam statuit, atque ut de omnium rerum veritate homo semel in vita dubitaret, voluit. Haec philosophia Cartesii, quae saltim majorem in investigando vero libertatem, et meliorem in philosophando methodum introduxit, etsi a multis impugnaretur, tamen asseclas haud paucos in Germannia, Batavia, praecipue vero in Gallia nacta est, inter quos hic loci notandus venit Nicolaus Malebranchius e congregatione

oratorii, a. 1638. Parisiis natus, denatus ibidem a. 1715., qui in libro suo: de disquisitione veritatis, hominem omnes res in Deo (in quo animae, sicut in spatio corpora versentur) cognoscere, vel quasi ideas earum in illo intueri docuit, et Cartesii assistentiam divinam in occasionalismum mutavit. Idem philosophiam moralem singulari tractatu illustravit, at paucos peculiarium suarum sententiarum patronos nactus est. Praeter Cartesianos philosophiae Aristotelicae adversabantur sceptici, qui labente saeculo 17. inter Gallos potissimum surrexerunt. Inter eos Petrus Daniel Huëtius, episcopus Abrincensis, qui episcopatu a. 1699. deposito, apud Jesuitas Parisienses usque ad annum 1721. aetatis 91. vixit, incertudinem omnis cognitionis ita defendit, ut nonnisi per fidem in revelationem, cui propterea ratio penitus subjicienda sit, certitudinem acquiri posse doceret. Post Cartesium excolendae philosophiae operam dedit Joannes Locke, Anglus, a. 1632. natus, variis amplisque muneribus functus, mortuus a. 1704. Is in opere, cui titulus: tentamen de mente humana, philosophiam Cartesianam examinavit, atque ex perscrutatione variarum illius facultatum eruit, omnes conceptus et cognitiones humanas ex perceptionibus sensus sive externi sive interni oriri, nullas igitur ideas animo innatas, et experientiam solam omnis veritatis ac philosophiae fontem esse, quam ob rem etiam metaphysicam, qua Cartesiani plurimum occupabantur, neglexit. Lockii systemati abhinc Angli potissimum inhaeserunt. In Germania Protestantica non multo post philosophia Aristotelica pariter loco suo moveri coepit. Multum ad hoc contulit Christianus Thomasius, Lipsiae a. 1655. natus, ibidemque prius, postea Halae Saxonum jurisprudentiae professor. († 1728.) Is praecipue in scripto periodico, quod sub titulo: ingenuae cogitationes seu colloquia menstrua, singulis mensibus in lingua vernacula edidit, Aristotelem ejusque cultores risui et contemptui exponere studebat, eo effectum, ut

ut quamquam a multis propterea impeteretur, et electore jubente Lipsia pelleretur, haud pauci dimisso Aristotele, eclecticorum in morem philosophari; talemque philosophiam in scholis tradere inciperent. Haec philosophandi ratio plurimum promota est a Godefrido Guilielmo Leibnitio, a. 1646. pariter Lipsiae nato, summi ingentii viri, et in omnibus fere scientiis, imprimis philosophia, mathesi, physica; jurisprudentia, et historia versato, quas omnes scriptis et novis magni momenti veritatibus inventis illustravit. Mortuus est a. 1716. tanquam bibliothecarius et consiliarius aulicus ducis Hannoverani. Is systemata philosophica antiquiora et recentiora emendavit, novisque veritatibus auxit. Principia: contradictionis; non discernendi; et rationis sufficientis rectius definivit, et stabilivit; monadologiam; harmoniam praestabilitam; et legem continuitatis invenit; atque his aliisque, etsi systema nullum conderet; materialia subministravit, e quibus sequenti saeculo nova philosophia, Leibnitio-Wolfiana condita est.

§. 720. Status litterarum theologicarum.
Methodologia. Inter Catholicos.

Cum scientiae profanae, hactenus enarratae, satis diu in statu minus laeto fuerint; theologicae multum roboris aut luminis ex eis capere non potuerunt. Hae quinimo citius ac illae felicius colebantur; et ad majorem praestantiae gradum evehebantur. Non tamen omnes mox in scholis tradebantur. Quae in his tradi solebant; erant: dogmatica; polemica et casuistica; quibus hinc inde interpretatio s. scripturae; hinc inde linguae Orientales accedebant. Ad studia theologorum tyronum dirigenda plures scriptis monstrarunt; qua methodo studium theologicum instituendum; quae scientiae a theologo acquirendae; quibus ex libris eae potissimum hauriendae sint. Primo id fecit Erasmus Rotterdamsis; qui a. 1518. librum edidit sub titulo: ratio, seu methodus, compendio perveniendi ad veram theo-

logiam. In eo praeter scientias praeparatorias, grammaticas, rhetoricas, philosophicas, historicas, studium linguarum biblicarum et s. scripturae, theologiam, a quaestionibus scholasticorum purgatam, et ex s. scriptura potissimum desumptam, nec non cognitionem regularum prudentiae pastoralis commendavit. Post eum Petrus Morinus, Gallus († 1608.) in libro de usu et abusu litterarum, a. 1578. edito, voluit, ut theologus post summas, definitionibus conciliorum, scriptis patrum, et historiae ecclesiasticae diligentem operam navaret, s. scripturae sedulo studeret, eumque in finem Hebraicae et Graecae linguae cognitionem sibi compararet. Denique versus finem hujus periodi Joannes Mabillon, Benedictinus e congregatione S. Mauri in Gallia († 1707.) vir eruditissimus, praecipue in historia et antiquitatibus versatus, methodologiam theologiam communicavit in libro: de studiis monasticis, Gallice scripto, et Buthilliero, Trappistarum abbati opposito, qui in tractatu: de sanctitate et officiis status monastici, litterarias monachorum occupationes ad lectionem s. scripturae, et librorum quorundam spiritualium restrinxerat. Inter illa studia, quae eadem cum clericalibus esse statuit, Mabillonius primum locum s. scripturae n. t. assignavit, ad quam accedant: scriptores ecclesiastici, concilia, jura canonica et civilia, theologia positiva et scholastica, casuistica, historia ecclesiastica et profana, philosophia et variae scientiae grammaticae, rhetoricae et philologicae. Verum horum aliorumque virorum consilia systema studii theologicum, hactenus receptum parum mutarunt. Nam theologis et praesulibus ecclesiasticis difficile erat, a ducibus, adeo probatis, quales SS. Bonaventura et Thomas, Albertus Magnus, Duns Scotus erant, recedere; imo periculosum videbatur, eorum systema, cui ipsa doctrina ecclesiastica inniti credebatur, relinquere, et novitates, a quibus novae haereses magna ex parte derivabantur, amplecti. Nihilominus et ambitus studii theo-

logici, addita in plerisque scholis biblicorum expōsitione amplificatus, et methodus theologiae scholasticae, omissis pluribus quaestionibus inutilibus emendata est; ut nihil dicatur de praeclaris operibus, ex omni fere disciplina theologica elaboratis, et extra scholas communi discendi cupidorum usui oblatis, ad qualia perficienda studium aliarum litterarum, praesertim philologicarum et historicarum, continuo magis propagatum, nec non monita et exempla Erasmi, Budaei, Galli, et Ludovici Vivis, Hispani, qui vero plerumque in Belgio vixit, denique necessitas et desiderium, Protestantes cohibendi, multum contulerunt.

§. 721. Inter Lutheranos.

Apud Protestantes in universum nec plures, nec aliae disciplinae in scholis theologicis tradebantur, quam apud Catholicos. Lutherani mōx primo post ortum suum tempore, circa eruditionem theologicam in duas partes abierunt. Rigidioris orthodoxiae studiosi volebant, ut illa potissimum ex scriptis Lutheri hauriretur, qui philosophiam scholasticam penitus rejecerat, studio biblico scripta S. Augustini, imprimis ea, quae de gratia, praedestinatione, et libero arbitrio tractant, addiderat, et ampliori eruditione caruerat. Tali autem instructus erat Melanchthon, qui insuper de doctrinis religionis philosophabatur, antiquitatem Christianam magis colebat, Augustino alios patres adjungebat, atque haec et similia, velut cognitionem antiquorum canonum, studium veterum Graecorum et Romanorum, usum dialectices etc. in sua brevi discendae theologiae ratione commendavit. Ex ejus discipulis David Chytraeus, theologus Rostockiensis († 1600.) in oratione de studio theologiae recte instituendo, a. 1557. typis vulgata, magistri vestigiis inhaesit, et praeterea Lombardi sententias, Gratiani decretum, et historiam ecclesiasticam, ex Eusebio potissimum discendam, commendavit. Joannes Gerardus, theologus Jenensis, in methodo

studii theologici, publicis praelectionibus exposita, et a. 1620. typis vulgata, praeter linguam Hebraicam, etiam Syro-Chaldaicam praescripsit, philosophiam theologiae famulari voluit, theologiam scholasticam prorsus exclusit, studium autem biblicum per omnes quinque annos cursus theologici continuari praecepit, tertio anno institutiones polemicas, quarto homileticas dari, quinto historiam ecclesiasticam, cujus brevem cognitionem jam pro primo anno praescripsit, amplius ex fontibus doceri, et praeterea scripta Lutheri, patrum, et scholasticorum legi voluit. Ampliorem quamdam mutationem circa studium theologicum intendit et per numerosos suos discipulos aliquatenus effectui quoque dedit Georgius Calixtas, cujus circa istam rem consilia demum post mortem ejus, non tamen plene scripta comparuerunt in apparatu theologico, a. 1656. a filio ejus typis communicato. Is igitur praeprimis studium historiae ecclesiasticae ursit, quam qui ignorent, theologi nomen haud mereantur; praeter linguam Graecam et Hebraicam etiam Syro-Chaldaicam et Arabicam commendavit, atque etiam theologiam scholasticam coli voluit. Reapse illis temporibus philosophia scholastica in dogmatica, maxime vero in polemica, quae prae caeteris colebatur, inter Lutheranos non minus quam inter Catholicos, a quibus utique provocabantur, adhibita, studium vero biblicum adeo neglectum deprehenditur, ut in universitatibus Saxoniceis praelectiones in libros sacros nullae haberentur. Tali statu studii theologici Spenerus permotus fuit, ut in piis suis desideriis aliisque scriptis reformationem illius superius descriptam commendaret, quae exeunte hac periodo in neoerecta universitate Halensi etiam effectui dari coepit.

§. 722. Inter Calvinianos.

Calvinianis auctores et primi duces sui, Zwinglius, Oecolampadius, Calvinus et Beza non quidem singu-

laribus libris, sed exemplo suo talem methodum proposuerunt, quae studium biblicum primario loco ponebat, linguam Hebraicam et Graecam, textus sacri crisin, antiquae ecclesiae historiam, et scriptores ecclesiasticos, polemicam, philosophiam, et antiquorum Graecorum ac Romanorum literaturam commendabat. Mature etiam aliquis eorum, Gerardus Andreas, ab urbe natali in Flandria Hyperius dictus, qui anno 1564. tanquam theologiae in universitate Marburgensi professor mortuus est, de methodo studii theologici scripsit in quatuor libris, qui a. 1556. sub titulo: de theologo, seu de ratione studii theologici in lucem prodierunt, tantamque approbationem nacti sunt, ut Laurentius Villavincientius, Hispanus, ordinis Augustinianorum, theologiae in universitate Lovanensi professor, eosdem, omissis iis, quae Protestantismum sapiebant, usibus Catholicorum accommodatos, his ipsis typo communicaret. Hyperius imprimis theologiae studiosos ad animum a vitiis et affectibus purgandum, et ad pietatem sectandam, ad frequentes preces, ad conversationem cum theologis bene eruditis, tanquam totidem adminicula in studio theologiae, cujus altum sibi conceptum efforment, proficiendi hortatur. Demonstrata necessitate praecognitionum grammaticarum, rhetoricarum, philosophicarum, nec non linguarum Hebraicae ac Graecae, initium studii theologici a s. scriptura fieri praescripsit, quam sequatur dogmatica, cujus diversae materiae secundum ordinem celebris aliqujus patris vel scholastici disponantur, imprimis effatis biblicis comprobentur, et dein sententiis celebriorum theologiae doctorum stabiliantur. Huic studio adjungantur disputationes, declamationes, et elucubrationes, scripto demandandae. Postremo cognitiones historiae ecclesiasticae et juris canonici, ex lectione ipsorum fontium, actorum synodaliū, epistolarum canonicarum et decretalium etc. acquirantur. Qui post Hyperium ex Calvinianis de methodo studii theologici

scripserunt, exigui sunt momenti. At in ecclesia Anglicana Henricus Dodwell a. 1691. duas epistolas edidit, in quibus praeter alia necessitatem ratiocinii in pertractandis omnibus dogmatibus, etiam supranaturalibus, nec non necessitatem philosophiae, imprimis metaphysicae et moralis in theologia, porro necessitatem cognitionis veterum philosophiarum Graecanicarum, imprimis Platonicae ad intelligendas patrum, imo ipsius scripturae doctrinas ostendere conatus est, et deinde, ut historia dogmatum exararetur, et in hac ea, quae doctrinis revelatis ex opinionibus philosophicis Graecorum et Judaeorum accreverint, separarentur commendavit.

§. 723. Status historiae ecclesiasticae.
Inter Catholicos.

Historiae ecclesiasticae, cujus studium plerique methodologi commendarunt, diligentius colendae primam ansam dedit scissio ecclesiastica, a novatoribus effecta. Quibus cum Catholici id quoque opponerent, eorum doctrinas et instituta toti retro antiquitati ignota fuisse; hoc opprobrio non minus ad historiam pristinae ecclesiae investigandam permovebantur, quam studio, illud ipsum in Catholicos retorquendi, et ex historia ostendendi, Romanam potius ecclesiam a primaeva plurimum discrepare, et speciatim summi pontificis auctoritatem potestatemque progressu demum temporis, mediis ut plurimum injustis ac violentis fuisse comparatam. Postquam aliquo tempore singulas relationes historicas, huic consilio conformatas scriptis suis polemicis, apologeticis, et dogmaticis inseruissent; a. 1552. Matthias Flacius, Magdeburgi, ubi tum degebat, cum quibusdam aliis suae factionis viris opus prolixum aggressus est, quod universae ecclesiae Christianae usque ad sua tempora historiam, omnisque generis eventuum ecclesiasticorum narrationem complecteretur. Reapse hoc opus sub titulo: ecclesiastica historia, integram ecclesiae Christi ide-

am - - - complectens, attamen nonnisi usque ad finem saeculi 13. productum, Basileae 1559 — 1564. 13 voll. fol. comparuit. Vocari consuevit centuriae Magdeburgenses, quia historia in eo secundum saecula ita divisa est, ut singula volumina singula saecula seu centurias continerent, et quia quinque priores centuriae Magdeburgi in ordinem redactae fuerunt. In singulis centuriis omnis historia secundum diversitatem materiarum, quae sine ratione sufficienti nimis separatae sunt, iterum in 16 sectiones divisa est. Hae objecta quidem historiae ecclesiasticae fere exhauriunt; caeterum autem secundum scopum auctoribus propositum quam plurima facta contorta, aut ex parte tantum Protestantibus arridente proposita sunt, ut nihil dicatur de defectu sufficientis crisis, de usu documentorum spuriorum, de sermone polemico per totum opus dominante. Cum igitur centuriae Magdeburgenses ecclesiam Catholicam plurimorum errorum, abusuum et omnimodae fere defectionis a primigenia Christi ecclesia arguerent; ad ostendendam huius rei falsitatem, postquam nonnulli ex Catholicis id de singulis materiis ostendissent, Caesar Baronius, presbyter congregationis oratorii, a S. Philippo Nerio Romae fundatae, postea cardinalis, ab ipso fundatore admonitus, pariter universalem historiam ecclesiae Christianae scribendam suscepit, quae duodecim priora saecula enarrabat et Romae 1588 — 1609. 12 voll. fol. prodit. In ea auctor ordinem chronologicum secutus est, unde operi suo titulum annalium ecclesiasticorum praefixit. Cum Baronio praeter universalem ecclesiae Catholicae contra centurias Magdeburgenses vindicationem speciatim propositum fuerit, ostendere, Romanum pontificem omni ecclesiae aetate incircumscriptam potestatem habuisse, aliter accidere non potuit, quam ut multa huic quidem fini, sed non veritati conformiter enarraret. Nec aliis erroribus historicis et chronologicis Baronii opus caret. Nihilominus historia ecclesiastica, imo etiam profana, protractis quam plurimis novis do-

cumentis, communicatis aut illustratis factis, antea vel non, vel parum cognitis, per annales Baronii plurimum locupletata est. In eloquendo auctor plus inquit et disputat, quam simpliciter enarrat. Ejus opus plerisque Catholicis erat probatissimum. Plures illud continuarunt, videlicet: Abrahamus Bzovius, Polonus, ordinis Praedicatorum, qui historiam ab anno 1199. inchoatam, et usque ad annum 1564. productam, Romae a. 1616. octo voluminibus in folio vulgavit, in cunctis Baronio deterior, et immoderatus ordinis sui laudator; — Henricus Spondanus (de Sponde) Pamiensis in Gallia episcopus, qui suam Baronii continuationem ab anno 1168. inchoavit et usque ad annum 1640. produxit, priori moderatior breviorque, utpote qui nonnisi duos tomos in folio implevit, a. 1641. Parisiis in lucem emis-
 sos; — Odoricus Raynaldus, ejusdem, cujus Baronius, congregationis presbyter, postea cardinalis, cui non minus ac illi aditus ad bibliothecam Vaticanam patebat, ex qua et ipse multa nova documenta produxit. Cum eundem ac Baronius scopum sibi propositum haberet, similes ex eo naevos attraxit, et insuper prolixius narravit, utpote qui historiâ ab a. 1198 — 1565. 9 tomos in folio implevit, quorum 8 priores Romae 1646 — 1663. prodierunt. Bzovius, Spondanus, alique annales Baronii in epitomen redegerunt, qualem Raynaldus ex sua continuatione ipse extraxit. Baronii opus a pluribus Protestantibus impugnatum est. Ex Catholicis vero Antonius Pagius, Gallus, ordinis S. Francisci, idem partim emendavit, partim illustravit et complevit in sua critica historico-chronologica in annales Baronii, 4 voluminibus in folio comprehensa, quorum primum jam a. 1689. Parisiis prodiit, omnia vero post mortem auctoris, a. 1705. Coloniae Allobrogum typis impressa sunt.

§. 724. Continuatio.

Praeter Pagium et Spondanum, qui operam suam annalibus Baronianis impenderunt, multi alii Gallorum,

saeculo 17. historiae ecclesiasticae excolendae studia sua dedicarunt, et multiplicia ac praestantissima opera exararunt, partim universam historiam complectentia, partim singulas ex ea materias pertractantia, ad quod faciendum prae caeteris Catholicis sive contentionibus cum Hugonottis, sive studio, libertates ecclesiae suae contra sedem pontificiam ope historiae vindicandi, incitabantur. Universam ecclesiae historiam enarrarunt: Antonius Godeau, episcopus Vincensis, cujus opus, sermone Gallico scriptum, sub titulo: historia ecclesiae, Parisiis a. 1653. 3 voll. fol. comparuit. In eo historia v. t. et 9 priorum ecclesiae Christianae saeculorum secundum annorum seriem non tam pro eruditis, quam pro cultioribus omnis generis hominibus stylo facili, perspicuo, et venusto, nec sine crisi, ad augendam de veritate fidei Catholicae persuasionem, et promovendam pietatem enarrata est; — Natalis Alexander, ordinis Praedicatorum, qui Parisiis philosophiam et theologiam docuit, et anno 1724. aetatis 86. mortuus est. Ejus historia ecclesiastica v. et n. t. usque ad finem saeculi 16., quae primo Parisiis ab anno 1676. 30 voll. 8. postea 8 voll. fol. prodiit, sermone Latino ita composita est, ut breviori cujusvis saeculi conspectui dissertationes historicae, chronologicae, criticae, et dogmaticae de rebus gravioribus subjungantur, Alexander multa liberalitate usus est, et ubique jura ecclesiae ac imperantium contra pontifices vindicavit; — Claudius Fleury, presbyter saecularis, a Ludovico XV., cui a confessionibus erat, abbatia Argentiliensi donatus. Is, postquam jam antea mores primaevorum Christianorum descripsisset, et historiam juris canonici composuisset, ab anno 1690. historiam ecclesiasticam, Gallice scriptam vulgavit, a Christi ascensione coeptam, et usque ad concilium Constantiense 20 voll. 4. productam. In ea res memorabiliores secundum omnes circumstantias, juxta seriem annorum sermone facili et amoeno, ad pietatem excitandam apto enarrantur. Non caret cri-

si et pragmasi, quamquam hinc inde amplior desideretur. Diversis historiae locis dissertationes insertae sunt, quibus vel longiorum quarundam periodorum facies delineatur, vel de singularibus materiis tractatur, vel talia, quae ex historia resultant, proponuntur. Ali- ter versatus est Sebastianus Tillemontius (le nain de Tillemont) canonicus regularis Parisiensis, Jansenista, († 1713.) utpote qui in suis memorabilibus ad usum hi- storiae ecclesiasticae sex priorum saeculorum, Parisiis ab anno 1693. 16 voll. 4. lingua Gallica emissis, histo- riam ex ipsis testium et scriptorum originalium locis ita contexuit, ut proprias suas observationes, ad res con- jungendas vel illustrandas necessarias, partim per paren- theses textui insereret, partim in notis ei subjiceret. — Sed multo plures inter Gallos saeculo 17. extiterunt, qui singulas partes, vel materias, vel subsidia historiae ec- clesiasticae non minori diligentia et acribia, quam eru- ditione colerent. Alii scriptores ecclesiasticos sive anti- quioris sive medii aevi, vel documenta historica, specia- tim acta conciliorum eruditissimis annotationibus illu- strata, orbi litterario communicarunt. Tales erant Jesui- tae: Jacobus Sirmondus, († 1651. aetatis 93.) Dionysius Petavius (Petau † 1654.) Theophilus Raynaud († 1663.) Philippus Labbeus († 1667.) Petrus Poussines († 1686.) porro Nicolaus Rigaultius, juris consultus, Henricus Va- lesius, causidicus curiae Parisinae, et historiographus regius († 1676.), Dacherius (d' Achery) Benedictinus e congregatione S. Mauri, Franciscus Combefisius, Do- minicanus († 1679.) Joannes Cotelerius (Cotelier † 1686.) theologus Parisiensis, Stephanus Baluzius († 1718.) pro- fessor juris canonici Parisiis, qui collectiones concilio- rum a Labbeo et Cossarto coeptas supplevit, et vitas pontificum Avenionensium descripsit. Alii antiquitates ecclesiasticas, hierarchiam, liturgiam, disciplinam con- cernentes dilucidarunt, velut: Gabriel Albaspinæus (Aubespine) episcopus Aurelianensis, Petrus de Marca, († 1662.) designatus archiepiscopus Parisiensis, in cele-

bri op
Morin
lingua
sioria
tionu
Parisi
tione
sancto
canae
congr
siis pl
locup
siastie
(† 170
clesia
crisi
cis en
qui si
Pin,
sor (†
serta
ab ec
siastie
scrip
denic
rolus
clesia
(† 16
quid
enar
Gall
Prot
runt
Caro
trun
prop

bri opere: de concordia sacerdotii et imperii; Joannes Morinus, presbyter congregationis oratorii († 1659.), linguarum Orientalium peritissimus, qui praecipue historiam poenitentiae ecclesiasticae et sacrarum ordinationum dilucidavit; Joannes Launoi († 1678.) theologus Parisiensis, qui ampla sua historiae ecclesiasticae cognitione, et ingenio critico ad fabulas, praecipue ex actis sanctorum eliminandas, et ad libertates ecclesiae Gallicanae vindicandas usus est; Ludovicus Thomassinus e congregatione oratorii, qui Lugduni, Salmurii, et Parisiis philosophiam ac theologiam docuit († 1695.), auctor locupletissimi et eruditissimi operis: de disciplina ecclesiastica circa beneficia et beneficiatos; Adrianus Baillet († 1706.) qui historiam cultus sanctorum et festorum ecclesiasticorum dilucidavit, actisque sanctorum severae crisi subjectis, eorum vitas e solis testimoniis authenticis enarravit; Theodoricus Ruinardus, Maurinus († 1709.) qui sincera martyrum acta collegit; Ludovicus Elias Du Pin, doctor Sorbonnicus, Parisiis philosophiae professor († 1719.) qui praeter multa alia opera, a. 1686. dissertationes historicas de antiqua ecclesiae disciplina, et ab eodem anno novam bibliothecam scriptorum ecclesiasticorum tum antiquorum, tum recentiorum, Gallice scriptam, multisque tomis comprehensam edidit. Alii denique historias particulares elucubrarunt, velut: Carolus Le Coïnte, presbyter oratorii, auctor annalium ecclesiasticorum Galliae; Ludovicus Maimbourg, Jesuita († 1686.) qui praeter alia historiam Protestantium modo quidem amoeno, sed veritati non ubique conformiter enarravit; Bossuetus, auctor duplicis operis historici, Gallice scripti, nimirum: historiae variationum, quas Protestantes in doctrina religionis successive admiserunt, et discursuum de historia universali usque ad Carolum Magnum, in quibus religionem tanquam centrum totius historiae ita proposuit, ut omnia nonnisi propter eam facta fuisse videantur; Mabillonius, ex cu-

jus operibus huc pertinent: acta sanctorum ordinis D. Benedicti, et annales ordinis Benedictini.

§. 725. Continuatio.

Inter caeteros populos Catholicos, historiae ecclesiasticae cultores non quidem defuerunt; eorum tamen labores cum iis, quae Galli praestiterunt, comparari non possunt. Inter Italos Paulus Sarpi, Servita Venetianus († 1623.) historiam concilii Tridentini conscripsit, sed fini suo, sedem pontificiam diffamandi accomodatam. Hinc Sforza Palavicinius, cardinalis e societate Jesu († 1667.) aliam ejusdem concilii historiam composuit, Sarpianae oppositam. Léo Allatius (d' Alassy) in Chio insula natus, ad ecclesiam Romanam transgressus, et bibliothecae Vaticanae custos factus († 1669.), pluribus scriptoribus Graecis primum editis, propriisque operibus, inter quae praecipuum est: de perpetua consensione ecclesiae Graecae et Latinae, ampliorem historiae rituumque sacrorum Orientalium cognitionem Latinis subministravit. Joannes Bona, ex Monacho Cisterciensi ad dignitatem cardinalitiam evectus († 1674.) liturgias antiquae ecclesiae earumque historiam magna cum eruditione dilucidavit. Henricus Noris, Veronensis, ordinis eremitarum S. Augustini, Pisis aliquamdiu historiae ecclesiasticae professor tandem cardinalis. († 1704.) plura opera ecclesiastico-historica composuit, inter quae eminent: historia Pelagiana, et historia investiturarum. — Ex Hispanis hic loci commemorandus venit solus Josephus Saenz Aguirre, ordinis S. Benedicti, Salmanticae theologiae professor, tandem et ipse cardinalis. († 1699.) Is acta synodorum in Hispania tam Europaea, quam Americana habitarum, aliaque documenta ecclesiastico-historica collegit, et dissertationibus ac notis illustravit. Inter Belgas Jesuitae in Flandria, Joannes Bollandus († 1665.), Godefridus Henschenius, Daniel Papebrochius, et post hos alii, vulgo Bollandistae, dicti acta sanctorum omnium quotquot

toto orbe coluntur, vel a Catholicis scriptoribus celebrantur, juxta ordinem calendarii colligere, et disquisitiones eruditas in ea conscribere coeperunt, quod opus vastissimi ambitus etiam sequenti periodo usque ad sanctos mensis Octobris continuatum est. Ex Hibernis Lucas Wadding, ordinis S. Francisci, amplos ejusdem ordinis annales conscripsit. Ex Germanis denique Jacobus Gretser, Suevus, e societate Jesu, professor Ingolstadiensis († 1625.) historiam quorundam rituum multa cum eruditione illustravit, Lucas Holstenius autem Hamburgensis, post suum ad ecclesiam Catholicam transitum, Romae ad D. Petrum canonicus, et bibliothecae Vaticanae custos († 1661) plures dissertationes in historiam ecclesiasticam conscripsit, et regulas monasticas omnes collegit.

§. 726. Status historiae ecclesiasticae inter Lutheranos.

Lutherani centuriis Magdeburgensibus acquiescentes, reliquo hujus periodi tempore majores in excolenda historia ecclesiastica progressus vix fecerunt, et nonnisi fere epitomes et compendia ex opere suo principali extraxerunt. Inter illos, qui hoc fecerunt, notatu dignior est Lucas Osiander, theologus Tubingensis, qui suam centuriarum epitomen, exeunte saeculo 16. editam, et postea in linguam Germanicam et Suecicam translata; ac continuatione usque ad finem saeculi 16. auctam, 9 tomis in quarto complexus est. Adamus Reichenberg, eruditus Lipsiensis, qui etiam plures dissertationes de diversis materiis ad historiam ecclesiasticam spectantibus elaboravit, a. 1697. summarium historiae ecclesiasticae in usum studiosae juventutis edidit, in quo historia primum in periodos distributa, et cuivis saeculo observationes pragmaticae et resultata historica subjuncta erant. Praeter hos nonnulli singulis materiis ecclesiastico-historicis dilucidandis operam impendebant. Sed versus finem hujus periodi opus lingua Teuto-

nica conscriptum sub titulo: Unparteiische Kirchen- und Ketzerhistorie, quae ab exordio n. t. usque ad annum 1688. in eo narrabatur, in lucem prodiit, quod abhinc studia Lutheranorum magis in historiam ecclesiasticam convertit. Auctor ejus erat Godefridus Arnold, historiae in universitate Giessensi professor, ex pietistis, et mysticismo deditus. Qui cum sibi persuasisset, omnes errores, abusus et corruptelas ab orthodoxis, imprimis clericis eorum descendere, haereticos autem fuisse homines pios, qui ab illis variorum errorum et criminum immerito accusati et injuste oppressi fuerint, huic persuasioni convenienter historiam enarravit, et praecipue orthodoxos Lutheranos contra suos dissidentes ita versatos fuisse ostendit, eorumque violentias, fraudes, errores et ineptias plene proposuit. Ita quidem ejus historia a partium studio minime aliena erat, effecit tamen, ut ad ejus assertiones refutandas, quod a multis non sine vehementia factum est, plurimae relationes et narrationes, de quarum veritate hactenus non dubitabatur, de novo examinarentur, et de multis eventibus aliter ac antea, et non raro in favorem haereticorum statueretur.

§. 727. Inter Calvinianos et Anglicanos.

Inter Calvinianos sero admodum pauci surrexerunt, qui historiam ecclesiasticam generaliore scribendam susciperent. Primus erat J. Henricus Hottinger, theologus Tigurinus, cujus historia ecclesiastica ab anno 1656. in lucem prodiit. Comprehendebatur 9 voluminibus in octavo, quorum 4 priores historiam usque ad saeculum 16. enarrabant, posteriores 5 primo res ab initio ejusdem saeculi usque ad initium sic dictae reformationis in ecclesia gestas describebant, dein vero, varias dissertationes de eadem reformatione et historiam ecclesiae Tigurinae exhibebant. Auctor in singulis saeculis, juxta quae historiam enarravit, documenta doctrinae Calvinianae deprehendere studuit, documenta doctrinae Catholicae vituperavit, atque inde a saeculo 9, etiam ca-

lamitates físicas velut indicia futurorum ecclesiae et civitatum fatorum enarravit. Post Hottingerum Fridericus Spanheim, junior, Lugduni Batavorum, qui etiam singulare opus de geographia biblica et ecclesiastica scripsit, historiam ecclesiasticam, in saecula divisam usque ad initia reformationis ita enarravit, ut ubique Baronium et scriptores Gallicos refutare conaretur. Totum opus a. 1689. Lugduni Batavorum sub titulo: summa historiae ecclesiasticae a Christo nato ad saeculum 16. inchoatum uno volumine in folio comparuit. Denique Jacobus Basnage, praedicator Calvinianorum Hagae lingua Gallica utentium, a. 1690. historiam religionis ecclesiarum Reformatarum, anno autem 1699. historiam ecclesiae inde a Christo nato usque ad praesens tempus, utramque sermone Gallico conscriptam edidit. Cum auctor ope historiae suos vindicare, Catholicos defectionis a primaeva ecclesia reos comprobare intenderet; in posteriori opere nonnisi historiam regiminis sacri, dogmatum et rituum, inter Catholicos et Calvinianos controversorum, usque in saeculum 11. porro historiam Waldensium et Albigensium, tanquam eorum; qui Calvinistis praeluserunt, denique ipsius reformationis enarravit. Eundem finem apologetico-polemicum sibi propositum habebant reliqui, numero non pauci, qui ex Calvinianis, praecipue Hugonottis, saeculo 17. singulas partes vel materias historiae ecclesiasticae calamo pertractandas susceperunt, ad quod faciendum scriptis Catholicorum potissimum excitabantur. Inter Batavos saeculo 17. mos invaluit, historiam ecclesiasticam in ipsa exegesi enarrandi, quandoquidem illi, sicut Protestantes in universum, sibi persuasum habebant, ecclesiae fata in libris propheticiis, maxime in Apocalypsi praedicta esse, unde ex eorum interpretatione reliqua adhuc ecclesiae fata divinabant. Ex Calvinistis Germanicis solus Abrahamus Scultetus, theologus Heidelbergensis († 1625.), editis annalibus reformationis, usque ad annum 1536. pertinentibus,

opus aliquod, ad historiam spectans ecclesiasticam, confecit. Eo feracior ejusmodi operum erat ecclesia Anglicana, in qua Jacobus Usher, archiepiscopus Armacanus († 1655.) annales v. et n. t. concinnavit, et antiquitates ecclesiarum Britannicarum, historiam Pelagianismi, Godeschalci et litium praedestinatianarum illustravit; Joannes Pearsonius, episcopus Cestriensis († 1686.) de historia apostoli Pauli, et Cypriani, episcopi Carthaginensis, de symbolo apostolico et de primis pontificibus Romanis scripsit; Guilielmus Beveridgeus, episcopus ad S. Asaphum († 1707.) canones apostolorum, conciliorum in ecclesia Graeca valentium, et epistolas canonicas patrum collegit ac dilucidavit; Dodwellus, professor historiae apud Oxonienses († 1711.) in suis dissertationibus de Irenaeo et Cypriano antiquitates ecclesiasticas perscrutatus est; Guilielmus Cave, praedicator aulicus et canonicus Vindesoriensis († 1713.) de religione et moribus primaevorum Christianorum scripsit, et historiam litterariam scriptorum ecclesiasticorum exaravit; Gilbertus Burnetus, episcopus Sarisberiensis († 1714.) historiam reformationis ecclesiasticae in Anglia composuit.

§. 728. Status studii biblici.

Inter Catholicos.

Studium biblicum, quod jam sub finem praecedentis periodi crescere coeperat, praesenti continua fere incrementa cepit. Quod imprimis linguas biblicas attinet, Graeca passim in scholis docebatur, et a plurimis callebatur; Hebraicae quoque in pluribus locis professores constituebantur. Talis erat Franciscus Vatablus, Gallus, vir etiam in Graeco versatissimus, qui linguam Hebraicam Parisiis publice ita docuit, ut etiam Judaei mirabundi eum audirent. Non tantum autem grammaticam Hebraicam tradebat, sed etiam, sicut illi, qui linguam Graecam

Graecam Parisiis docebant, theoriae applicationem ostensus, diversas s. scripturae partes oretenus interpretabatur. Has interpretationes, breves quidem, sed dilucidas et justas, nec non observationes de recto modo interpretandi, Robertus Stephanus, typographus Parisiensis, qui eas a quodam Vatabli discipulo, charta exceptas obtinuerat, a. 1545, typo vulgavit. Eodem tempore, quo Vatablus, floruit Santes Pagninus, ordinis Praedicatorum, Luccae in Italia natus, denatus 1541, Lugduni Gallorum. Is non tantum Graecae et Hebraicae, sed etiam Arabicae linguae admodum gnarus erat, ediditque a. 1526. grammaticam Hebraicam sub titulo: institutionum Hebraicarum libri quatuor, et a. 1529. thesaurum linguae sanctae, i. e. lexicon Hebraeo-Latinum, longo abhinc tempore praestantissimum sui generis, in quo omni data occasione ad textum biblicum respiciebatur. Saeculo 17. Josephus Brunner, Friburgi Brisgoviae a. 1605. rudimenta Hebraica; Philippus Thomas autem, ex Judaeo Christianus, et Parisiis linguae Hebraicae professor, qui etiam de exegesi bene meritus est, a. 1629. lexicon Hebraicum, Chaldaicum et Rabbinicum edidit; Joannes Morinus denique in opusculis Hebraeo-Samariticis, Lutetiae a. 1657. editis, etiam grammaticam et lexicon Samariticum exhibuit. Caeterum illi, qui hac aetate linguae Hebraicae studebant, hoc adhuc vitio laborabant, ut ad ipsum textum biblicum minus attendentes, Rabbini nimium fiderent.

§. 729. Continuatio.

Ad promovendam s. scripturae intelligentiam etiam versiones bibliorum Orientales orbi litterario typis communicabantur. Romae versio **Alexandrina typis** edita fuit, quae editio Vaticana dici consuevit. **Morinus** a. 1628. eandem versionem, una cum versione Latina, praefatione et prolegomenis edidit, post aliquot annos exercitationes ecclesiasticas in utrumque Samaritanorum Pentateuchum vulgavit, et textus Hebraici sinceritatem

impugnavit, quam Simon de Muis pluribus scriptis contra eum defendit. Joannes Martianay, Gallus, Benedictinus e congregatione S. Mauri († 1717.) linguae Graecae et Hebraicae peritissimus, in prima parte operum S. Hieronymi, a se a. 1693. editorum, nomine bibliothecae divinae antiquas versiones Latinas v. et n. t. exhibuit, anno autem 1695. Vulgatam antiquam, et Italam versionem evangelii secundum Matthaeum e vetustissimis monumentis erutam, prolegomenis ac notis illustratam edidit, et praeterea observationes in versionem Italam evangelii S. Matthaei, nec non defensionem biblicorum S. Hieronymi contra criticam Simonis, lingua Gallica scripsit; Natalis Alexander vero dissertationem de vulgata s. scripturae versione, et dissertationem apologeticam et anticriticam adversus Claudium Frassenium exaravit. Joannes Albertus Widmanstadius, Austriae cancellarius, Syriacam n. t. versionem, quam Moses, a patriarcha Maronitarum ad Julium papam III. ablegatus, secum attulerat, eodem cooperante, Ferdinando I. imperatore sumtus suppeditante, a. 1555. Vindobonae typis imprimi curavit. Plures versiones biblicorum Orientales in sic dictis polyglottis exhibebantur, qualia hac periodo duo confecta sunt, altera Antwerpiae circa annum 1570., altera Parisiis a. 1645. Antverpiensia, quae etiam regia vocata sunt, quia Philippus II. rex Hispaniarum sumtus suppeditavit, 8 tomis in folio constant, quorum 4 priores textum Hebraicum, versionem vulgatam, Alexandrinam cum translatione Latina, et omnes paraphrases Chaldaicas, pariter in Latinum translatae exhibent; tomus 5. textum Graecum, Vulgatam, et versionem Syriacam n. t. cum posterioris translatione Latina; 6. textum Hebraicum v. t. cum versione Latina litterali à Pagnino confecta, et Graecum novi cum Vulgata, in parenthesis ad litteram originis penitus conformata; 7. grammaticas et lexica Graeca, Hebraica et Syro-Chaldaica, a Guidone Fabricio, presbytero Gallo, et Andrea Masio, confecta; 8. denique seriem al-

phabeticam idiotismorum Hebraicorum respondentibus phrasibus Latinis explicatorum, porro 9 libros antiquitatum Judaicarum continet. Totus hic tomus a Benedicto Aria Montano, Hispalensi, presbytero et theologiae doctore, linguarum Orientalium peritissimo († 1598.) qui totius operis supremam inspectionem ac curam gessit, descendit. Polyglotta Parisiensia, quae Michael Le Jay, causidicus curiae Parisinae, linguarum Orientalium cultor eximius, adhibitis pluribus viris, earumdem peritissimis, suis sumtibus procuravit, in 10 tomis in folio praeter ea, quae Antverpiensia habebant, Syriacam veteris et Arabicam utriusque testamenti versionem, utramque in Latinum translata, et insuper duplicem Samaritanorum Pentateuchum sistebant.

§. 730. Continuatio.

Plures ex cultoribus studii biblici etiam collationi variorum codicum s. scripturae, collectioni variarum lectionum in illis deprehensarum, et emendationi textus, ista ratione efficiendae curas suas impenderunt, atque ita fundamenta artis criticae posuerunt. Sic David Bomberg, Antverpiensis, Venetiis typographus, suis biblicorum Hebraicorum editionibus, quales ab a. 1518 — 1544. quinque procuravit, plures lectiones varias adiecit. Idem biblia Rabbinica iterato edidit, in quibus commentarii celeberrimorum Rabbiorum, paraphrases Chaldaicae, tota Masora, et plures adhuc variantes continebantur. Novum testamentum Erasmus Rotterdamentis hac periodo quater edidit, atque in editione, a. 1527. procurata ultra centum loca textus ad textum Complutensem immutavit. Sed omnes ejus editiones a pluribus theologis, praecipue a Jacobo Laurentio Stunica Complutensi, viro erudito, sagaci, et in linguis biblicis admodum versato, variorum naevorum et defectuum, nec immerito arguebantur. Post Erasmum Robertus Stephanus, collatis multis manuscriptis n. t. codicibus, hujus textum, hactenus usitatum in plurimis locis mutavit,

et ita mutatum in tribus suis n. t. editionibus eo eventu exhibuit, ut abhinc communiter susciperetur. Insuper in tertia editione, a. 1550. adornata, primus capitula in versus distribuit, pariter usque ad hodiernum diem retentos. Versionem Latinam, vulgatam dictam, quam concilium Tridentinum quam emendatissime typis imprimendam decrevit, Romani pontifices juxta antiquos manuscriptos codices, at vero hinc inde etiam juxta textum originale emendari curarunt, quo facto Sixtus V., et post eum, adhibita nova emendatione Clemens VIII. eam typis mandari jussit, simul prohibentes, ne ejus editionibus in posterum variae lectiones adjungerentur, quod plures, qui interea editiones Vulgatae procuraverant, nominatim Robertus Stephanus, et post hunc theologi Lovanienses, facere consueverant.

§. 731. Continuatio.

Singulares libri, ad archaeologiam biblicam et ad introductionem in s. scripturam pertinentes, pauciores et minus sufficientes hac periodo scripti sunt. Inter ejusmodi pertinent: libri novem antiquitatum Judaicarum, ab Aria Montano compositi, et in polyglottis Antverpiensibus primum exhibiti; bibliotheca sancta, a Sixto Senensi, ordinis Praedicatorum († 1569.) concinnata, quae universim institutiones ad cognoscendos tam libros sacros quam subsidia, justae eorum intelligentiae inservientia continet; proloquia in totam s. scripturam, et onomasticon locorum s. scripturae, auctore Jacobo Bonfrerio, saeculo, 17. presbytero Gallo e societate Jesu. Onomasticon proprie versio est libri Eusebii Caesareensis, ab Hieronymo Latine redditus, attamen supplementis et annotationibus nec non tabula geographica aucta; libri 8 de republica Hebraeorum, quos exaravit Joannes Stephanus Menochius, Ticinensis, e societate Jesu, qui in variis urbibus litteras theologicas docuit, et a. 1655. Romae mortuus est; historia evangelica, confirmata per Judaicam et Romanam, quam

Gallice scriptam Parisiis a. 1696. edidit Paulus Pezron, Cisterciensis, aliquamdiu theologiae professor et abbas († 1706.); institutiones biblicae seu s. scripturae prolegomena una cum selectis annotationibus in Pentateuchum, exarata a Joanne Du Hamel, presbytero Gallo e congregatione oratorii, aliquamdiu philosophiae professore, deinde parochus, postremo regiae scientiarum academiae secretario († 1706.); opera Gallice scripta a Richardo Simon, presbytero congregationis oratorii Parisiensis, in scientiis biblicis et historicis versatissimo († 1712.) videlicet: grande dictionarium biblicum, historiae criticae v. t., textus n. t., versionum n. t., praecipuorum commentariorum n. t., novae observationes de textu et versionibus n. t. In his scriptis Simon ausus est, plura asserere, a sensu Catholico aliena, et hypothesebus potius, quam rationibus superstructa, velut: Mosen nonnisi legum, minime vero historiae in Pentateucho contentae auctorem esse, textum Hebraicum multipliciter esse corruptum; quapropter a pluribus graviter impetitus, et cum vehementer eis responderet, gravioribus persecutionibus subjectus est. Inter ejus adversarios erat Dupinius. Is in tomo, suae scriptorum ecclesiasticorum bibliothecae, sub titulo: dissertatio praeliminaris, seu prolegomena in biblia, praefixo, genus quoddam introductionis in s. scripturam exhibuit. In eo enim de illius canone, auctoritate et inspiratione, de Pentateucho Samaritano, de versionibus Orientalibus, Graecis, Latinis, et recentioribus agitur, atque inquisitiones in singulos libros tum v., tum n. t., in eorum auctores, et tempus, quo compositi fuerint, instituuntur, et varia ad eos illustrandos facientia adferuntur. Quamquam Dupinius Simone moderatior in suis judiciis fuit, tamen tum in ista dissertatione praeliminari, tum in ipsa bibliotheca saepius a sententiis Catholicis ita aberravit, ut ab archiepiscopo Parisiensi ad plures assertionum suarum publice retractandas adigeretur.

§. 732. Continuatio.

Eodem circiter tempore, quo Dupinius suam bibliothecam, anno scilicet 1687. Bernardus Lamy, oratorii presbyter Gratianopoli († 1715.) apparatus ad biblia sacra per tabulas dispositum edidit, in quo, sicut in pluribus aliis operibus introductoriiis, hactenus enarratis, etiam regulae, s. scripturam interpretandi traduntur. Inter has prima est, quam ipsum concilium Tridentinum religioni Catholicae prorsus convenienter statuerat, prohibens, ne quis contra eum sensum, quem ecclesia tenet, aut contra unanimem consensum patrum s. scripturam interpretari audeat. Quae definitio, cum tantum negativa sit, complures theologi, sive institutionibus hermeneuticis, sive ipsis interpretationibus, quomodo sacrae litterae interpretandae sint, ostendere tentarunt. Ejusmodi institutiones, at minime sufficientes exhibuerunt: Santes Pagninus in isagoge ad sacras litteras; Sixtus Senensis in bibliothecae suae libro tertio, qui etiam separatim sub titulo: ars interpretandi sacras scripturas absolutissima, editus est; Dupinius in sua dissertatione praeliminari; Huetius episcopus in duobus libris de interpretatione, a. 1661. editis. In eo quidem omnes fere convenerunt, quod nimiam allegoriarum in sacris libris captationem improbarent, et sensum litteralem praeprimis indagandum esse statuerent, atque re vera plerique interpretes Catholici hoc potissimum explicando jam occupabantur. Nihilominus sensum mysticum non negligendum esse censebant, atque non tantum Pagninus 18 libros isagogicos ad mysticos s. scripturae sensus composuit, sed etiam Dupinius adhuc sensum allegoricum, anagogicum, et tropologicum s. scripturae adjudicavit, Sixtus Senensis autem sine sensu mystico plura statuta positiva, pluresque historias v. t. moralitatis aut expertes aut plane inimicas existimavit.

§. 733. Continuatio.

Quoad novas bibliorum versiones, concilium Tridentinum Vulgatam quidem authenticam pronuntiavit, eo tamen nec usum textus originalis, nec confectionem novarum versionum interdixit; quam ob rem s. scriptura hac periodo saepius in linguam Latinam translata est, nominatim a Pagnino, cujus tamen versio, a. 1527. in lucem emissa, et postea in polyglottis Antverpiensibus etiam exhibita, de verbo ad verbum facta, adeoque plurimum obscura est. Post eum cardinalis Cajétanus († 1534.) qui in provectioni aetate se totum studio s. scripturae dedit, ope Judaei et Christiani, linguarum biblicarum, quas ipse non callebat, peritorum, magnam bibliorum partem de verbo ad verbum in linguam Latinam transtulit. Idem commentarium in totam s. scripturam, excepta Apocalypsi exaravit, in quo unice sensui litterali inhaesit, a patribus, quod hunc neglexerint, frequenter recessit, et Vulgatam tanquam minus fideliem saepe ad textum originale emendavit. Eodem saeculo Thomas Malvenda, Hispanus, et ipse ex ordine Praedicatorum, qui commentarios quoque in s. scripturam composuit, novam v. t. versionem, ad originem Hebraicam exactam elucubrav. Isidorus Clarius, episcopus Fuliensis, qui etiam annotationes in s. scripturam conscripsit, eandem in linguam Italicam transtulit. Gallice biblia saeculo 17. saepius reddita sunt, nominatim a Francisco Veronio Jesuita († 1649.) qui suam versionem juxta aliam, a theologis Lovaniensibus a. 1557. editam, ita confecit, ut hanc partim ad Vulgatam, partim ad textum originale emendaret; porro a Dionysio Amelote, oratorii presbytero, qui vero nonnisi n. t. a. 1660. Gallice reddidit; ab Antonio Godeau, cujus versio n. t. a. 1668. edita, inter nudam translationem et paraphrasin medium tenet; denique ab antesignanis Jansenistarum Arnaldo, Nicolio, Antonio et Isaaco Ludovico fratri-

bus de Sacy aliisque, quae propterea versio dominorum de portu regio, et a loco bibliopolae, qui ejus editionem procuravit, Montensis dicta est, quamvis proprie Amstelodami a. 1667. comparuit. Haec universim quidem ad Vulgatam, saepe tamen ad textum Graecum confecta; stylo eleganti exarata est, omniumque celeberrima evasit. Cum vero auctores multa loca potius paraphrasi explicarent, quam simpliciter verterent; huicque singulares suas sententias inferrent, a pluribus scriptoribus refutata, a summis pontificibus, multisque episcopis Gallicis prohibita est. Inter Catholicos in Germania primum Hieronymus Emser, jurisconsultus, et Georgio Saxoniae duci a secretis, a. 1527. n. t. a Luthero Germanice redditum juxta Vulgatam mutavit, eoque Catholicorum usibus accommodavit. Similiter totius sacrae scripturae versio Germanica, a Joanne Dietenberger, Dominicano, et theologiae in universitate Moguntina professore, a. 1534. edita; proprie versio Lutheri erat, juxta Vulgatam mutata. At Joannes Eck ipsam Vulgatam in sermonem Teutonicum transtulit; cum vero ejus translatio, a. 1537. edita, dictione satis impura et obscura exarata esset; Catholici in Germania, versione Dietenbergica potissimum usi sunt, donec ei alia praevaleret, quam Casparus Ulemberg, variis muneribus ecclesiasticis functus († 1617.) ad Vulgatam, jussu Sixti V. emendatam, meliori dictione exaravit.

§. 734. Continuatio.

Ex iis, qui s. scripturae interpretationes elucubrant, primo notamus illos, qui pauciores tantum libros sibi explicandos sumserunt. Ex his erant: Erasmus Rotterdamsis, qui enarrationem in aliquot psalmos, et paraphrasin in plerosque libros n. t. exaravit; — Casparus Contarinus, Venetianus, post ampla munera civilia, in patria gesta, a Paulo IV. cardinalis factus, et legationi Bononiensi praefectus (†

1542.), qui in scholiis suis in epistolas Pauli, non multa quidem earum loca, sed bene illustravit; — Jacobus Sadoletus, Mutinensis, Leonis X. secretarius, postea episcopus Carpentor in ditione Avenionensi, tandem sub Paulo III. cardinalis. († 1547.) Is exaravit commentarium in epistolam ad Romanos, sermone Ciceroniano, in forma dialogi inter se et fratrem suum scriptum, in quo praeter Vulgatam etiam textum Graecum respexit et interpretationes Chrysostomi ac Theophylacti potissimum secutus est, atque doctrinas a novatoribus tunc maxime impugnatas de justificatione, praedestinatione, et libero arbitrio, disserens enucleavit; — Andreas Masius, Bruxellensis, jurisconsultus et consiliarius ducis Cliviensis († 1573.) cujus historia Josuae imperateris, perfecti commentarii exemplum est. Praeterea in quaedam capita 4. evangelistarum commentatus est; — Claudius Espencaeus, in omni sacrarum disciplinarum genere versatissimus († 1571.) qui in suis commentariis in epistolas Pauli ad Timotheum et Titum sensum litteralem solerter quidem indagavit, verum etiam ad materias dogmaticas, morales et disciplinares frequenter digressus est; — Franciscus Toletus, Alphonsus Salmeron, et Franciscus Ribera, omnes tres Hispani et Jesuitae, qui posteriori tempore saeculi 16. floruerunt. Primus elaboravit commentaria in Lucam, Joannem, et epistolam ad Romanos, alter prolegomena et commentaria in omnes epistolas Pauli, tertius commentaria in 12. prophetas minores, evangelium Joannis et epistolam ad Hebraeos; — Guilielmus Estius, priori saeculi 17. tempore cancellarius universitatis Duacensis, qui scripsit annotationes in praecipua et difficiliora loca totius s. scripturae, et commentarium in omnes apostolorum epistolas; — Joannes de Pineda, Hispalensis, qui in pluribus collegiis societatis Jesu, cui adscriptus erat, litteras docuit. († 1637.) Is reliquit commentariorum in Job libros 13, in quibus quidem sensum historicum feliciter

indagavit, simul vero quam plurimas res, minus necessarias admiscuit. Eodem fere modo in commentario suo in Ecclesiasten versatus est, nisi quod loco paraphrasis, qua librum Job illustravit, singulis capitibus 12 versiones, plerasque Orientales, at omnes Latine redditas subjunxit; — Bernardus Lamy, qui harmoniam 4. evangeliorum, et postea commentarium in eandem composuit; — Paulus Pezron, auctor commentarii litteralis et historici in prophetas, Gallice scripti; — Bossuetus, qui psalmos, libros Salomonis, librum sapientiae, et Ecclesiasticum notis illustravit, et praeterea novam Apocalypsis interpretationem de Roma Ethnica, Christianos persequente, at postea dejecta edidit, Protestantibus oppositam, qui Apocalypsin de Roma papali interpretari solebant; — Dupinius, qui librum psalmorum cum notis, quibus eorum sensus litteralis exponitur, a. 1691. typo communicavit.

§. 735. Continuatio.

Inter illos, qui majorem bibliorum partem explicarunt, notatu digniores sunt: Joannes Gagnejus, theologiae doctor et professor Parisiensis, simulque regis Francisci I. capellanus aulicus, et cancellarius ecclesiae cathedralis, († 1549.) qui in brevibus suis annotationibus in n. t. ab anno 1529. editis, patres Graecos magis quam Latinos secutus est, sed et proprias explicationes, non mediocri linguarum biblicarum cognitione nixas proposuit; — Steuchus Eugubinus, canonicus regularis, postea episcopus in Creta († 1550.), qui in sua veteris testamenti ad veritatem Hebraicam recognitione, et in aliis commentariis biblicis, multas disquisitiones philologicas et historicas adjecit; — Franciscus Forerius, Lusitanus ex ordine Praedicatorum, magnae eruditionis theologus, concilii Tridentini secretarius, qui praeter novam versionem Isaiae, commentarios in omnes prophetas, in Jobum, psalmos, proverbia, Ecclesiasten et canticum canticorum com-

posuit, atque etiam lucubrationes in evangelia edidit; — Joannes Maldonatus, Hispanus, Jesuita, qui Parisiis theologiam magno cum plausu docuit, attamen a Sorbonna, quod immaculatam B. Mariae conceptionem in dubium vocaret, multum impetitus est, quam ob rem Bituricum se recepit, ibique se totum studio biblico dedit, unde Gregorius XIII. eum ad societatem laborum pro nova versionis Alexandrinae editione Romam vocavit, ubi a. 1583. mortuus est. Scripsit commentarios in praecipuos libros v. t. et in 4 evangelia, in quibus Hebraismos bene explicavit, et interpretationes patrum diligenter allegavit, a quibus tamen, sicut a Vulgata frequenter recessit. Pro more aetatis controversias theologicas commentariis suis frequenter immiscuit; — Casparus Sanctius, pariter Hispanus et Jesuita, qui plerumque Compluti docuit, et a. 1628. Madriti mortuus est. Is exaravit commentarios in plerosque libros historicos v. f., in 4. prophetas majores, in Job, canticum, et acta apostolorum. Ex eis commentarius in Job maximam approbationem meruit; — Jacobus Tirinus, qui edidit commentarios in totam s. scripturam, saepius, et 18. adhuc saeculo recusos, et in Germanicum quoque translatos; — Cornelius a Lapide, Leodiensis, Jesuita, a. 1637. Romae mortuus. Is in universam sacram v. et n. t. scripturam, exceptis psalmis et Jobo, commentatus est. Ejus commentarii, in quibus diversae interpretum sententiae, et multae digressiones dogmaticae ac polemicae continentur, et rerum copia et sermonis perspicuitate Catholicis prae caeteris usque ad recentiora tempora probati fuere; — Menochius, qui in brevi sua expositione sensus litteralis totius s. scripturae maturum judicium prodidit, et a digressionibus ad materias alienas abstinuit. Coronidis loco adhuc Aloysius Lippomanus, secretarius Pauli papae IV., et Emmanuel Sa, Lusitanus, Jesuita, tanquam tales notandi sunt, qui secundum morem medii aevi nonnisi sententias anti-

quorum interpretum collectas exhibuerunt; ille enim catenam SS. patrum in Genesim et Exodum, iste vero praeter breves annotationes in totam scripturam, scholia in 4 evangelistas ex selectis veterum patrum sententiis collecta composuit.

§. 736. Status studii biblici inter
Lutheranos.

Lutherani, etsi s. scripturam velut unicum religionis cognoscendae fontem depraedicarent, tamen in studio biblico hac periodo multo minus praestiterunt, quam Catholici. Illud praesertim a posteriori saeculi 16. tempore per integrum fere saeculum satis negligebatur, quod partim expiratione scholae Melanchthomanae, partim opinione, jam omnia praestita esse, quae in hoc genere praestari possint, partim introducta formula concordiae, indeque enata liberioris explorationis restrictione, maxime autem studio, quod tum inter eos invaluit, polemico effectum est. Interim tamen studium biblicum nunquam penitus inter eos defecit, omnique hujus periodi tempore viri eis erant, qui linguas biblicas, praesertim Graecam colerent, atque etiam grammaticas et lexica earum ederent. Dialecti Orientales, quamquam inter Lutheranos non prorsus ignotae erant, tamen ad linguam v. t. accuratius definiendam et illustrandam ab eis nondum adhibebantur. Universim eorum lexica tam Graeca, quam Hebraica defectibus et erroribus scatebant, ita ut potius lexicis a Calvinianis confectis uterentur, nominatim illo, quod altero saeculi 17. dimidio Joannes Coccejus, theologus Batavus edidit. Praeterea varia apud eos praejudicia dominabantur, velut puncta vocalia litteris consonantibus coeua, linguam n. t. pure Graecam omnisque Hebraismi et soloecismi expertem esse, quae praejudicia, accuratiorem linguarum biblicarum cognitionem impediverunt. De critica textus sacri vix quisquam Lutheranorum cogitavit, sed textu

a Catholicis vel Calvinianis procurato sine ulteriori examine utebantur. Primam institutionem hermeneuticam inter Lutheranos exhibuit Mathias Flacius in sua clavi scripturae sacrae, in cujus prima parte voces et phrases singulae textus biblici juxta ordinem alphabeticum explicantur, in altera septem dissertationes hermeneuticae continentur. Sensus mysticus ibi ad paucos casus restringitur, at analogia fidei tanquam interpretationis regula statuitur. Ex illis, qui post Flacium scripta hermeneutica ediderunt, notatu digniores sunt: Salomo Glassius, postremo generalis superintendens Gothanus († 1656.), in cujus philologiae sacrae duobus libris prioribus de s. scripturae scribendi ratione et sensu, in tribus posterioribus de grammatica et rhetorica biblica tractatur, et quamplurima loca ex observationibus grammaticis et rhetoricis illustrantur. Auctor mystico quoque sensui vim probandi adjudicavit; — Augustus Pfeiffer, linguarum Orientalium Wittenbergae et Lipsiae professor, postea superintendens Lubeccensis († 1698.) qui in sua hermeneutica sacra de comparatione caeterarum dialectorum Orientalium cum Hebraica primus praecepit, Hebraismos in n. f. agnovit, variorumque subsidiorum philosophicorum et historicorum, nec non versionum et commentariorum usum docuit. Institutiones, quas Halenses, nominatim Franke in manuductione ad lectionem s. scripturae, a. 1693. edita tradiderunt, potius popularem et practicam bibliorum expositionem, quam scientificam interpretationem concernebant. Ex genere illorum scriptorum, quae hodie introductiones biblicae nominantur, praeter Pfeifferi criticam sacram, in qua de conditione textus Hebraici, de masora, et de praecipuis bibliorum versionibus disserebatur, erat officina biblica, a Michaele Walter, generali superintendente Zellensi, priori saeculi 17. tempore composita, quae Lutheranis usque ad initium sequentis periodi optimus hujus generis liber erat. Versiones bibliorum post il-

las, quae priori reformationis tempore, ad defectionem ab ecclesia Catholica promovendam, in linguis vernaculis, plerumque è versione Lutheri confectae sunt, nullae hac periodo inter Lutheranos procurabantur, excepta unica Latina, quam Sebastianus Schmidt, theologiae apud Argentinienses professor († 1696.) ex ipso textu originali adornavit, cui Calvinianae, hactenus inter Lutheranos usitatae locum cesserunt, cum propter translationem, de verbo ad verbum factam, admodum fidelis censeretur, quamquam in parenthesisibus, in quibus Hebraismi explicabantur, plura a sensu sacrorum scriptorum aliena proposita essent.

§. 737. Continuatio.

Quod jam ipsas s. scripturae interpretationes attinet, Lutherus ejusmodi in propriis scriptis exegeticis, et in sacris sermonibus protulit. Attamen plus veteri quam novo testamento occupatus erat, siquidem ex illo Genesin et psalmos, ex isto nonnisi epistolam ad Galatas uberius exposuit. Sensum mysticum prorsus quidem rejecit, nihilominus grammaticum, cum nonnisi mediocri linguae Hebraicae et Graecae cognitione polleret, ubique fere potius supposuit, quam indagavit, et maximam scriptorum suorum exegeticorum partem digressionibus dogmaticis, polemicis et moralibus implevit. Lutherum scientiis philologicis et historicis multum superavit Melanchthon, iisque etiam ad interpretandam s. scripturam solerter usus est. Attamen et ipse plus veteri quam novo testamento operae impendit, siquidem ex hoc nonnisi epistolam ad Romanos, ex illo plures prophetas, nominatim Danielelem et multos psalmos propriis scriptis interpretatus est. Praeterea autem, quod expositiones dogmaticas multas immiscuerit, hoc quoque vitium admisit, quod rhetorum in morem scripta sacra, praesertim epistolam ad Romanos artificiose disponderet, et hac ratione apostolo varia, a propria hujus mente aliena attribueret. Flacius

a. 1570. edidit: »novum testamentum, ex versione Erasmi, innumeris locis ad Graecam veritatem genuinumque sensum accommodata, cum glossa compendiaria«, in qua quidem sensum litteralem breviter et sine materiis heterogeneis proponere conatus est, attamen a digressionibus polemicis prorsus sibi temperare non potuit. Victorinus Strigel commentaria in psalmos, et alia in omnes libros n. t., nomine hypomnematum conscripsit, quorum priora praeter versionem litteralem nonnisi tractatus dogmaticos et morales continent, et ubique Christum ejusque ecclesiam sistunt; posteriora vero sat brevia sensum litteralem singulorum locorum ex usu loquendi aliisque fontibus genuinis dilucidant. Joachimus Camerarius, in opere, e duobus tomis in quarto constante, quod ab a. 1552. — 1572. comparuit, voces, phrases, figuras, totamque scribendi rationem n. t., ex antiquis scriptoribus Graecis tam Ethnicis quam Christianis illustrare conatus est. Joannes Brenz in totam fere s. scripturam adeo copiose commentatus est, ut scripta ejus exegetica septem tomos in folio impleant. Sensum litteralem solerter quidem indagavit, at multo magis expositionibus dogmaticis indulgit. Bibliorum intelligentiae promovendae etiam inserviit harmonia 4 evangelistarum, a Martino Chemnitio coepta, a Polycarpo Leyser, theologo Wittenbergensi, postea supremo concionatore in aula Dresdensi († 1610.) continuata, et tandem a. 1628. a Joanne Gerhard ad finem perducta. Ei vero simul commentarius critico-philologicus, et dogmatico-polemicus, eruditione plenus insertus est. — Saeculo 17., quo studium biblicum inter Lutheranos admodum languit, pauciores extiterunt, qui exegetica majoris momenti opera elaborassent. Priori ejusdem saeculi dimidio multi interpretanda Apocalypsi, in qua ruinam ecclesiae Romanae deprehendere amabant, occupabantur, qua in re Matthias Hoë ab Hoënegg, primarius concionator electoris Saxonici, editis 8 libris commentariorum in

Apocalypsin, prae caeteris inclaruit. Ex reliquis ejusdem saeculi commentatoribus notari merentur: Martinus Geier, pariter supremus concionator in aula Dresdensi, praestantissimus omnium saeculi 17. commentatorum Lutheranorum († 1680.) qui psalmos, Salomonis proverbia, et Ecclesiasten interpretatus est, et a dexteritate non minus, quam ab eruditione philologica ac historica laudatur. Hoc tamen naevo cum caeteris hujus saeculi interpretibus laboravit, ut multis vocibus emphases sine ratione sufficienti attribueret; — Abrahamus Calov, theologiae professor et superintendens generalis Wittenbergensis, qui in universam s. scripturam omnium copiosissime commentatus, in indagando sensu multa eruditione philologica usus, at vero etiam dogmatice et polemice versatus est; — Sebastianus Schmidt, ille idem, qui versionem bibliorum Latinam confecit. Is in commentariis, quos in multos utriusque foederis libros exaravit, sensum potissimum grammaticum, at juxta explicationes antecessorum suorum eruere conatus est. Denique Halenses, secundum desiderium et exemplum Speneri, qui paraphrases et expositiones quarumdam Pauli et Joannis epistolarum sermone Theodisco vulgavit, interpretationes biblicas, usui practico, excitandisque piis animi sensis accommodatas in lingua vernacula conscribere coeperunt, qua in re caeteris praevenit Franke, qui in suis observationibus biblicis, a. 1695, editis, ipsam versionem Lutheri ad textum biblicorum originarium, in magnam adversariorum offensionem emendare conatus est.

§. 738. Inter Calvinianos.

Calviniani scriptorum biblicorum multitudine ac praestantia Lutheranos hac periodo multum superarunt. Ad studium linguarum biblicarum inter eos promovendum sequentes contulerunt: Conradus Pellicanus (Kürschner) in Alsatia; ejusque discipulus, Sebastianus

stianus Münster, in Palatinatu natus, ambo ex Franciscanis novationum religiosarum sectatores, prior Tiguri linguae Hebraicae († 1556.), posterior († 1552.) Basileae professor. Uterque grammaticam et lexicon Hebraicum, Münsterus etiam grammaticam Chaldaicam edidit; Emmanuel Tremellius Ferariensis, qui sub Eduardo VI. in Anglia, postea Heidelbergae, et postremo Sedani docuit († 1580.) et grammaticam Syro-Chaldaicam in lucem emisit; Joannes Buxtorf, senior, a. 1564. in Westphalia natus, Basileae ab a. 1591. — 1629., quo mortuus est, linguarum Orientalium professor. Is non tantum in lingua Hebraica et Chaldaica, sed etiam in Thalmudica et in scriptis Rabbiorum versatissimus erat. Praeter lexicon Chaldaicum, Thalmudicum et Rabbinicum, duplicem grammaticam Hebraicam, minorem et majorem, duplex quoque lexicon, scilicet: manuale Hebraicum et Chaldaicum, et: lexicon Hebraeo - Chaldaicum exaravit, qui libri caeteros hujus generis omnes, hactenus scriptos, longe superarunt, et communem fere, usque in saeculum 17. usum consecuti sunt; Joannes Buxtorf junior, prioris filius, et in munere, quod usque ad annum 1664. gessit, successor, iisdem; quibus pater scientiis instructus. Is praecipue propugnavit antiquitatem punctorum vocalium et accentuum Hebraicorum, quam impugnaverat Ludovicus Capellus, Hugonotta, prius linguae Hebraicae, postea theologiae in schola Salmuriensi professor ibidemque praedicator. († 1658.) Ita factum, ut theologorum Calvinianorum hac de re sententiae per totam hanc periodum divisae essent; plures tamen ex animo, de certitudine sacri textus sollicito, Buxtorfio quam Capello adstipulabantur. J. Henricus Hottinger, historiae ecclesiasticae scriptor, etiam praeclara quaedam opera grammatica et historica, litteras Orientalium concernentia elucubravit. Joannes Coccejus lexicon Hebraeo - Chaldaicum edi-

dit, quod longo tempore inter optima habebatur. — Eorum, qui reliquas praeter Hebraicam dialectos Orientales inter Calvinianos coluere, celeberrimi extiterunt: Thomas Erpenius, linguarum Orientalium apud Lugdunenses in Batavia professor, multorumque praestantium in linguam Arabicam scriptorum auctor († 1624.), ejusque discipulus et in munere successor, Jacobus Golius († 1667.) qui ejusdem linguae Arabicae cognitionem egregio lexico promovit. Plerique vero linguarum Orientalium cognitione potissimum ad ostentationem, pauciores ad illustrandas sacras litteras utebantur. Ex posterioribus erant: Ludovicus de Deo, Lugduni Batavorum priori saeculi 17. dimidio linguarum Orientalium professor et cultor peritissimus, qui in sua critica sacra, sive animadversionibus in loca quaedam difficiliora v. et n. testamenti voces et phrasas Hebraicas ex caeteris dialectis Orientalibus feliciter illustravit; Daniel Heinsius, vir magnae eruditionis, praecipue philologicae, et historicae in eadem urbe Lugdunensi, qui in suis exercitationibus sacris, et in Aristarcho suo simili modo versatus est; Joannes Drusius (van der Driesche), in Flandria natus, primum Oxonii, deinde Lugduni, postremo Franequerae linguarum Orientalium professor, ob amplam earum cognitionem celeberrimus († 1616.), a quo multa opera confecta sunt, s. scripturam concernentia, in quibus sensus litteralis ex linguis et antiquitatibus Orientalibus breviter illustratur. — Linguam Graecam plures Calvinianorum quam Hebraicam colebant atque etiam in usum n. t. convertebant. Ex lexicis Graecis pro eodem testamento illud erat probatissimum, quod Georgius Pasor, apud Franequeranos linguae Graecae professor († 1637.) exaravit. Caeterum etiam Calvinianorum plerique ex quadam erga s. scripturam, ejusque auctorem Spiritum s. reverentia, praejudicio ei rite intelligendae perquam adverso de puritate Graeci ser-

monis biblici inhaerebant, licet nonnulli eorum contrarium ostendere singularibus scriptis conati sint.

§. 739. Continuatio.

Textum v. t. Calviniani, sicut Protestantes universim, cura Judaeorum, praecipue Masoretharum, integre conservatum autumabant. At idem ille Ludovicus Capellus in critica sacra, sive libris sex de variis, quae in sacris v. t. libris occurrunt, lectionibus, quam plurimas lectiones diversas, hujusque diversitatis fontes monstravit, eoque viam ad criticam textus v. t. sternere conatus est. Verum ejus conamina Protestantibus minime probabantur, et a pluribus, imprimis a Buxtorfio juniori impugnabantur, quia putabant, admissis variis lectionibus, textum et doctrinam, in eo contentam nimis incertam reddi. Igitur in re critica nihil amplius durante hac periodo inter Calvinianos praestitum, sed editiones biblicorum Hebraicorum, quae nonnunquam inter eos prodibant, ad alias editiones, a Catholicis procuratas adornabantur, exceptis forte illis, quas Joannes Leusden, Trajecti ad Rhenum linguae Hebraicae professor († 1699.), comparatis duobus vetustis codicibus adornavit. Illa, quam in fine hujus periodi Daniel Ernestus Jablonsky, supremus in aula Brandenburgica concionator, et senior fratrum Bohemicorum in Polonia et Borussia procuravit, ab exacta rectitudine in punctis vocalibus et accentibus laudatur. — Quoad n. t., Beza quidem pro suis hujus testamenti editionibus plura manuscripta, antea nondum collata adhibuit, cum vero artis criticae expers esset, in lectionibus suscipiendis satis arbitrarie versatus est. Typographi Elzevirii in Batavia, qui plures n. t. editiones, propter elegantiam typographicam latissime propagatas, ab a. 1624 — 1678. procurarunt, textum suum e Roberti Stephanii et Bezae editionibus composuerunt, isque in posterioribus editionibus ab omnibus retentus est. Stephanus Curcellaeus († 1658.) suae textus recepti editioni

lectiones varias e duobus codicibus Parisiensibus collectas adjecit, at vero etiam per dispositionem notarum diacriticarum, et adjecta loca parallela Socinianismo inserviit. — Opera archaeologica, introductoria, et hermeneutica paucissima a Calvinianis labente hac periodo exarata sunt, nempe geographia biblica sub titulo: Phaleg et Canaan; et hierozoicon sive de animalibus s. scripturae, a Samuele Bochart, praedicatore Cadomensi († 1667.); isagoge ad scripturam sacram v. et n. testamenti, cujus capite 14. praecepta ad sensum litteralem inveniendum traduntur, ab Andrea Rivet, prius Lugduni, postea Bredae theologiae professore († 1651.); historia Jerosolymae, tractatus de prophetis et prophetiis, et alius de synedriis Hebraeorum, ab Hermanno Witsio, qui primo Franequerae, postea Ultrajecti, postremo Lugduni theologiam docuit. († 1708.) — Eo frequentiores Calviniani erant in biblicorum versionibus et interpretationibus conficiendis. In linguam Latinam utrumque testamentum quater inter eos translatum est, primo a Sebastiano Münster, cujus versio solum v. t. completens, litteram presse sequitur, et in parenthesibus ac notis adjectis Rabbiorum sententiis accomodata est; deinde a Leone Judae, olim Benedictino, postea Zwinglii cooperatore, et aliis quibusdam, quae versio inter litteralem et liberiores, medium tenet; porro a Sebastiano Castellione, Gallo, prius scholae Genevensis rectore et Calvinii amico, postea, quod in pluribus, speciatim in praedestinatione ei non consentiret, Geneva dimisso, et Basileae linguae Graecae professore. († 1563.) Hujus versio sermone Romano, imo eleganti, sed qui gravitatem s. scripturae non decet, et originis characterem saepissime tollit, adornata est; tandem a Beza, qui n. t. satis diverse, Hebraismis modo retentis, modo per idiotismos Latinos redditus, vertit, et a Tremellio, hujusque genero Francisco Junio Batavo, quorum versio v. t. litteram exprimit, et nihilominus multa additamenta arbitraria habet. Sed et in linguas vernaculas bi-

blia a Calvinianis translata sunt. Post illas versiones, quae primo tempore ad novationes religiosas propagandas in lingua Germanica, Batavica, Anglica et Hungarica confecta fuerant, Robertus Olivetanus, Calvinii cognatus, Gallicam adornavit, a pluribus emendatam, et sic longo tempore plerisque probatam. Quam vero Castellio supra memoratus in eadem lingua confecit, fere nullum punctum tulit. E contra a rectitudine, perspicuitate, et dictionis elegantia laudata est Italica, a Joanne Deodato Luccensi, theologiae professore et praedicatore apud Genevenses († 1649.) exarata. Germanica vero, quam Joannes Piscator, theologiae apud Herbornenses professor († 1626.) elucubratus est, praeter alia vitia hoc quoque habet, quod ex nimio litterae studio fere latinizet.

§. 740. Continuatio.

Ex illis, qui inter Calvinianos SS. litteras scriptis interpretati sunt, notari merentur: Zwinglius, qui Isaiam vertit et exposuit, atque evangelia et epistolas apostolorum dilucidavit; Oecolampadius, qui Isaiam et epistolam ad Romanos, sed breviori, quam Zwinglius sermone interpretatus est; Calvinus, qui prolixos commentarios in totum v. et n. t. 7 tomos in folio implentes, et digressionibus dogmaticis, polemicis, ac moralibus plenos reliquit. Beza, quem sui optimum saeculi 16. inter se interpretem judicant, composuit annotationes in n. t. majores et minores. Henricus Bullinger, Zwinglii apud Tigurinos successor, in suis interpretationibus Matthaei et epistolarum catholicarum propria cum alienis conjunxit. Joannes Mercerus (Mercier) qui pluribus annis linguam Hebraicam Parisiis publice docuit, († 1570.) plures v. t. libros magna linguarum et rerum Orientalium scientia interpretatus est. Bucerus prolixum commentarium in psalmos conscripsit, qui versionem liberam et explanationem continet, ad mentem Rabbinoꝝ ex historia deductam, adeoque rarius Mes-

siam indigitantem. Amyraldus paraphrases in totum v. t. concinnavit, inter quas illae, quae psalmos attinent, admodum verbosae sunt, attamen Christum saepius, quam Bucerii commentarius, sistunt. Piscator prolixos commentarios in utrumque testamentum composuit, qui plures tomos in folio implent, et praeter versionem Tremellii, propriam, ac multas dissertationes dogmaticas et morales exhibent. Grootius numerosas et praestantes annotationes in v. et n. t. conscripsit, de quibus ei hoc maxime vitio versum est, quod in scriptis propheticiis nullibi fere Christum viderit. Eo excepto reliqui fere omnes Calvinianorum interpretes tam in versionibus quam in commentariis dogmata, sectae suae peculiariora, ubi fieri poterat, expresserunt, et praeter sensum historicum, quem potissimum sectabantur, haud raro etiam mysticum, praesertim typicum deprehenderunt. Sed multo longius hac in re inter eos progressus est Joannes Coccejus (Cock) Bremensis, prius linguae Hebraicae, cujus peritissimus erat, deinde theologiae apud Franequeranos et Lugdunenses professor. († 1669.) Is sibi persuadens, in s. scriptura ubique Christum latere oportere, principium hermeneuticum statuit: verba s. textus in omnibus locis ea omnia significare, quaecunque significare possunt, atque secundum hoc principium ubique in s. scriptura Christum aut res ad ejus religionem et ecclesiam pertinentes, et in libris propheticiis totam historiam ecclesiasticam, usque ad sua tempora delineatam invenit, atque in commentariis, quos in maximam scripturae partem conscripsit, proposuit. Cum ejus methodus non alio fundamento, quam sublimiori conceptu de s. scriptura niteretur, multi Calvinianorum ei contradixerunt, prae caeteris vero Gisbertus Voetius, Ultrajecti theologiae professor. Sed non pauci, iique eruditi viri ejus methodum approbarunt et imitati sunt, unde duae Coccejanorum et Voetianorum factiones in Batavia originem traxerunt, de aliis quoque opinionibus theologicis inter se dissentientes, et magno animorum aestu

litigantes, usque in sequens saeculum superstites. Ex
eis nemo magis notari meretur, quam Hermannus Wi-
tsius, qui etsi methodo Coccejanae addictus esset, eam
tamen non modice labefactavit, cum in suo tractatu de
sensu epistolarum apocalypticarum, has non propheti-
cas, sed historicas esse evinceret.

§. 741. Inter Anglicanos.

Quae ab Anglicanis pro studio biblico, praestita
sunt, ad sequentia redeunt. Non caruerunt saeculo 17.
viris, ampla linguarum Orientalium scientia instructis,
a quibus autem libri, illis addiscendis inservientes edi-
ti non inveniuntur. Thomas Gataker, vir admodum eru-
ditus, a. 1654. Cantabrigae mortuus, in dissertatione
de novi instrumenti stylo, linguam Graecam librorum
n. f. hebraizare evicit. Joannes Fell, prius decanus,
postea episcopus Oxoniensis, textum n. t. Elzevirianum,
plurimis lectionibus variis adjectis a. 1675. edidit. Bri-
anus Walton, ab anno 1660. episcopus Cestriensis, ab
aliis eruditis adjutus, polyglotta sic dicta Londinensia
procuravit, in quibus ad versiones, in polyglottis Pa-
risiensibus contentas, etiam Aethiopicae et Persicae
quidquid comparari potuit, accessit. Primus tomus hu-
jus operis, quod sex tomis in folio comprehenditur,
apparatus nomine tractatus chronologicos, geographi-
cos, archaeologicos, et philologico-criticos de linguis
Orientalibus, antiquis versionibus et editionibus biblio-
rum Hebraicorum continet. Duos tomos lexicon hepta-
glotton implet, Samaritano-Hebraeo-Chaldaeo-Syria-
co-Aethiopico-Persicum, ab Edmundo Castel, cano-
nico Cantuariensi, praedicatore aulico, linguarum Ori-
entalium peritissimo, qui primus Arabicam in univer-
sitate Cantabrigiensi docuit, in usum polyglottorum,
post duodecim ab eorum perfectione annos in lucem
emissum. In linguam Anglicam biblia, labente hac
periodo bis versa sunt, primum saeculo 16. a Matthaeo
Parker, archiepiscopo Cantuariensi, dein sequenti sae-

culo jussu Jacobi I. regis a 47 viris eruditis. Utrique versioni exiguum pretium adjudicatur. Ad interpretationes bibliorum, hac periodo ab Anglicanis confectas pertinent Henrici Hammondi, praedicatoris aulici sub Carolo I. († 1660.) paraphrasis et annotationes in n. t. aliquamdiu in magno pretio habitae; Eduardi Pocock, canonici, qui primus linguam Arabicam in universitate Oxoniensi docuit, ejusque peritissimus erat († 1691.), explanationes quorundam prophetarum minorum, ex cognitione linguarum Orientalium potissimum haustae; Joannis Lightfoot, canonici Elyensis, et in universitate Cantabrigiensi professoris († 1675.) horae Hebraicae et Thalmudicae, in quibus ritus et phrases, in plerisque n. t. libris occurrentes, ex Thalmude et scriptis Rabbinicis dilucidantur. Cum igitur Anglicani propria scripta exegetica perpauca haberent, Pearsonius et tres alii eruditi praestantiora opera illorum interpretum tum Protestantium, tum Catholicorum collegerunt, qui eruendo sensui grammatico operam dederant, quae collectio sub titulo: critici sacri, novem voluminibus in folio comprehensa Londini a. 1660. in lucem prodiiit.

§. 742. Status theologiae dogmaticae.
Inter Catholicos.

Restauratio antiquae litteraturae, progressus, quos scientiae in universum faciebant, insultus novatorum in religionem Catholicam, studium s. scripturae latius latiusque propagatum, denique gravissima monita et exempla nonnullorum virorum, eruditione et auctoritate conspicuorum, imo ipsius concilii Tridentini, effecerunt, ut status theologiae dogmaticae hac periodo pedetentim emendaretur. Praeter alios quosdam theologos, qui pertractatis singulis materiis quomodo illa theologia emendetur, exemplo ostendere conati sunt, imprimis Melchior Canus meliorem methodum, eam tradendi exhibuit. Natus is erat in Hispania, ubi Salmanticae ordinem Praedicatorum ingressus est, ibi-

demque inde ab anno 1546. litteras theologicas docuit. Missus ad concilium Tridentinum ingenii acumine, eloquentia, et prudentia in eo inclaruit. Postea a Philippo II. episcopus insularum Canariarum quidem designatus est, sed mox huic dignitati renuntiavit, et qua praepositus ordinis sui in Castella a. 1560. obiit. Fuit vir, non tantum in scientiis theologis, sed etiam in litteratura antiqua, in linguis Orientalibus, et in historia egregie versatus. Is igitur praeter alia insigne opus exaravit, cujus titulus est: loci theologici, libri 12. In eo fontes et subsidia theologiae exposuit, videlicet: s. scripturam, traditiones apostolicas, auctoritatem ecclesiae, conciliorum, Romani pontificis, quem in decidendis fidei controversiis infallibilem esse defendit, sanctos patres, quorum communi consensu quaestionem dirimi censuit, theologos scholasticos, quibus unanimiter consentientibus repugnare temerarium et haeresi proximum judicavit, sanam rationem et philosophiam, quam neque solam aut praecipue adhibendam, neque penitus seponendam judicavit, philosophos, quorum communi consensu in doctrinis philosophicis certitudinem suppeditari existimavit, denique historiam profanam. Haec omnia Canus ita exposuit, ut non tantum eorum auctoritatem comprobaret, sed etiam objectiones, quae contra hanc moveri possint, ubique solveret. Ultimo libro exemplis ostendit, quomodo ex illis fontibus argumenta pro doctrinis dogmaticis petenda sint. Hoc opus, multa eruditione, arte, et elegantia scriptum, melioribus operibus dogmaticis inter Catholicos viam stravit. Pauciora tamen hujusmodi exarata sunt, in quibus praecipuae partes genuinis religionis fontibus, sacrae scilicet scripturae, et traditioni seu testimoniis patrum et decisionibus ecclesiae delatae, seu methodus positiva praedominata esset. Pleraque secundum pristinam methodum scholasticam conficiebantur, ita ut omnia ex principiis, placitis, et regulis philosophiae Aristotelicae demonstrarentur,

quaestiones quam plurimae in utramque partem ventilarentur, distinctiones et subtilitates adhiberentur, et terminologiae scholasticae retinerentur. Durabant praeterea dissentientes Thomistarum et Scotistarum scholae, fervidaeque de materiis inter eas controversis disputationes, quibus non modicum incrementum adnatum est ex novo Ludovici Molinae ejusque sectatorum systemate, ita ut auditoria theologica potissimum disputationibus de gratia, de libero arbitrio, de scientia media personarent. Nihilominus haec theologia scholastica illâ, quae praecedentibus saeculis dominata fuerat, in multis praestantior erat, atque emendatio, quam ex causis supra memoratis attraxit, in his consistebat, quod majori eruditione instructa esset, quod s. scripturam et traditionem plus respiceret, quod a quaestionibus absurdis, inutilibus et spinosis, a subtilitatibus et distinctionibus sibi magis temperaret, et meliori sermone Latino uteretur, quae bona progrediente tempore magis magisque creverunt. Caeterum innumera fere opera dogmatica, secundum hanc methodum labente hac periodo exarata sunt, praesertim talia, in quibus unum aut plura duntaxat dogmata pertractantur.

§. 743. Continuatio.

Hic loci potiora tantum ex illis operibus commemorari possunt, quae universam dogmaticam aut majorem ejus partem secundum methodum sive scholasticam, sive positivam exhibent. Prioris generis elaborarunt: Thomas de Vio, cardinalis Cajetanus, auctor commentarii in summam S. Thomae; — Franciscus de Victoria, Hispanus, ordinis Praedicatorum, theologiae in universitate Salmanticensi professor († 1546.), qui scripsit commentarios in eandem summam, et in 4. libros sententiarum; — Dominicus a Soto († 1560.) et Petrus a Soto († 1564.), ambo ejusdem ac prior, nationis et ordinis, quorum ille, juris canonici apud

Salmanticenses professor, praeter duos libros de natura et gratia, commentarium in 4 libros sententiarum, iste, qui Dilingae Suevorum theologiam docuit, libros tres institutionum Christianarum reliquit; — Gabriel Vasquez, Hispanus, Jesuita, theologiae in universitate Complutensi professor celeberrimus († 1604.), qui 7 volumina in folio commentariorum in summam Thomae Aquinatis conscripsit; — Franciscus Suarez, ejusdem patriae et societatis, a nonnullis papa metaphysicorum, ab aliis gigas inter scholasticos nominatus. († 1617.) Is elucubravit commentationes et disputationes in summam S. Thomae, 19 volumina in folio implentes; — Martinus Becanus, Brabantinus, pariter Jesuita, qui philosophiam et theologiam, maxima nominis celebritate, Herbipoli, Moguntiae, et Viennae docuit, et Ferdinando imperatori II. a confessionibus erat († 1624.), auctor theologiae scholasticae in tres partes divisae; — Adamus Tanner, Oenipontanus, et ipse Jesuita, qui Ingolstadii linguam Hebraicam docuit († 1632.) et theologiam scholasticam ac disputationes theologicas in omnes partes summae S. Thomae elaboravit. Inter illos, in quorum operibus dogmaticis methodus positiva praedominatur, nemo majorem gloriam meritus est, quam Dionysius Petavius. Natus is erat a. 1583. Aureliani in Gallia, tantosque jam adolescens in litteris progressus fecit, ut 19 annos natus professor philosophiae apud Bituricenses constitueretur. Post societatem Jesu ingressus, primo variis in locis rhetoricam, deinde ab anno 1621. Parisiis in collegio Jesuitarum theologia positivam 22 annos docuit. († 1652.) Fuit vir magni ingenii et summae eruditionis, atque non tantum in litteris theologicis, sed etiam in profanis, praesertim in historicis versatissimus. Opus dogmatico-historicum, quod sibi par nec ante nec post se habuit, ad finem vero perductum non est, nomine theologorum dogmatum 4 tomis in folio continetur, in quorum primo de Deo

ejusque proprietatibus, altero de Trinitate, tertio de angelis, mundi opificio, et ecclesiastica hierarchia, quarto de incarnatione Verbi, sed et de Incarnati naturis et persona, de redemptione, praedestinatione, cultu sanctorum et sacrarum imaginum agitur. In hoc opere Petavius ita versatus est, ut primo in singulis materiis multas quaestiones scholasticas, quarum vestigia jam in antiquissimis theologis occurrunt, pertractaret, deinde argumenta ex s. scriptura, denique testimonia historiae ecclesiasticae, conciliorum et patrum tam Graecorum, quam Latinorum, eorumque sententias adferret, postremo oppositas haereses veteres et novas refelleret. Post eum simile opus exarare tentavit Ludovicus Thomassinus, cujus dogmata theologica Parisiis 3 tomis in folio ab a. 1680. — 1689. comparuerunt, sed Petaviana nec ingenio, nec eruditione, nec dictionis nitore assequuntur. Praeter istos duos ex hoc genere theologorum adhuc notari merentur; Guilielmus Estius, Batavus, theologiae in universitate Duacensi professor († 1613.) qui in sua summa theologiae et in commentariis in libros 4 sententiarum S. Augustinum potissimum secutus est, id quod plerique theologi Belgici facere solebant; — Vincentius Contenson, Gallus, ordinis Praedicatorum, Tolosae philosophiae et theologiae professor, a. 1674. aetatis 33. praematura morte abreptus, qui in sua theologia mentis et cordis primus applicationem dogmatum ad mores fecit; — Joannes Du Hamel, a quo scripta est theologia speculativa et practica, juxta SS. patrum dogmata pertractata, et ad usum scholae accommodata, 7 tom. 8. contenta; — Natalis Alexander, qui in sua theologia dogmatica et morali, a. 1693. 10 voll. 8. edita, maxime in usum pastorum illas doctrinas exposuit, quae in catechismo Romano continentur.

§. 744. Inter Lutheranos.

Lutherus philosophiam et theologiam scholasticam, qua religionem Christianam corruptam fuisse arbitr

batur, penitus rejecit, et religionis doctrinas nunquam systematice et scientifice, sed tantum populariter, in suis catechismis, concionibus, et scriptis exegeticis proposuit. Melanchthon in suis locis theologicis corpus quidem doctrinae Christianae exhibuit, sed nec plenum, nec systematicum, multo minus philosophicum. In eo plures doctrinae theoreticae desiderabantur, e contra multae ad theologiam moralem pertinentes insertae erant. Rationes assertorum e sola s. scriptura erant desumtae, at multa etiam loca allata, quae vim probandi non habebant. Testimonia patrum et sententiae aliorum theologorum confirmationis gratia hinc inde adducta erant. Sed argumenta philosophica ubique fere deerant, et tota elocutio formaphilosophica carebat, nisi quod in posterioribus libri editionibus terminologia scientifica adhibita fuerit. Hoc opus toto fere saeculo 16. in scholis Lutheranorum exponebatur, et commentariis illustrabatur, atque illa etiam, quae postea inter eos scripta sunt, opera dogmatica, maximam partem ad methodum illam composita erant. Inter ea eminebant loci theologici, a Martino Chemnitio exarati, qui in marchionatu Brandenburgico natus, et Melanchthone magistro usus fuerat; atque, postquam scholae Regiomontanae et bibliothecae Alberti Borussiae ducis praefectus fuisset, et Wittenbergae praelectiones in locos Melanchthonis habuisset, Brunsvici praedicator et superintendens constitutus, ibidemque a. 1586. mortuus est. Ejus opus dogmaticum, praestantissimum, quod Lutherani saeculo 16. nacti sunt, quodque post mortem demum auctoris, a. 1591, comparuit, ex ejus praelectionibus in locos Melanchthonis ortum est, quos etiam in sectiones divisos in se continet. Caeterum auctor, sicut Lutherani universim, multum S. Augustini auctoritati detulit, multa polemica, praesertim contra Catholicos, eaque satis vehementia intulit, in eo autem caeteris praestitit, quod historiam dogmatum ubique adjecerit. Postquam schola Melanchthoniana propter molimina

sua Calvinismum introducendi, eversa fuisset, etiam Melanchthonis liber dogmaticus tanquam Calvinianismo favens abrogatus est; quo facto Leonardus Hutter, theologus Wittenbergensis, mandante electore compendium locorum theologicorum, ex scripturis sacris et libro concordiae collectum conscripsit, quod a. 1610. in lucem emissum, et a facultatibus theologicis Wittenbergensi et Lipsiensi approbatum, publica auctoritate in scholas Saxonicas et in nonnullas alias introductum est. Compendium istud, propriis plerumque librorum symbolicorum verbis conceptum, pro tyronibus quidem destinatum, attamen satis prolixum, nec subtilitatum expers erat, caeterum a perspicuitate et bono ordine commendabatur. Praeter hoc compendium Hutterus majus opus dogmaticum exaravit, quod a. 1619. sub titulo: »loci communes theologici e SS. litteris diligenter eruti, veterum patrum testimoniis passim roborati, et conformati ad methodum locorum Melanchthonis«, comparuit, hujusque librum passim loco suo movit.

§. 745. Continuatio.

Eodem circiter tempore Joannes Gerhard aliud opus dogmaticum, pariter loci theologici inscriptum, edidit, quod reliquis locupletius erat, et in 9 tomis 4. omnia, quae tunc temporis in dogmatica inter Lutheranos tradebantur, sed et multas inutiles quaestiones continebat. In eo etiam subtilitates scholasticae jam occurrebant, multo plures autem in illo, quod Joannes Hülsemann, theologus prius Wittenbergensis, postea Lipsiensis edidit. Hoc namque tempore theologi Lutherani, ansam dantibus disputationibus, quas cum theologis Catholicis in unionis negotio interdum habebant, formam theologiae scholasticae cum omnibus terminologiis, subtilitatibus, distinctionibus, et quaestionibus introducere coeperunt, quae labente saeculo 17. majores continuo progressus inter eos fecit, et

usque ad ejus finem dominata est. Caeterum theologi Lutherani in comprobandis dogmatis non secus ac Catholici analogiam fidei respiciebant, loca biblica ad probandum adducta, juxta eam interpretantes. In his adducendis admodum copiosi erant, sed major eorum pars ad sensus systematis Lutherani contorta erat. Accedebat, quod plurimae explicationes et opiniones mere theologicae ipsis fidei doctrinis aequipararentur, et omnia, quae illis non consentanea erant, quasi ipsi fidei et s. scripturae adversa impugnarentur, unde libri dogmatici disputationibus polemicis referti erant. Id speciatim valet de opere, quod Calovius sub titulo: *Systema locorum theologicorum* ab anno 1655. 12 tom. 4. typis vulgavit, quodque magnam sat longo tempore celebritatem inter Lutheranos habuit. Multo brevior, simulque satis arida, obscura, et terminis metaphysicis plena erat theologia positiva acroamatica, synoptice tractata, quam a. 1664. J. Fridericus Koenig, theologus Rostockiensis edidit. Ea nihilominus, cum omnia, quae ad theologiam scholasticam, tunc temporis usitatam pertinebant, succincte complecteretur, magnum plausum nacta, multis in locis pro lectionibus academicis introducta, atque etiam nonnullis commentariis, typo impressis explanata est. A communi methodo recesserunt institutiones theologicae, a Joanne Heinichen, theologo Rintelnsi, Georgii Calixti discipulo concinnatae, utpote quae ad usum praedicatorum potissimum accommodatae, a terminologiis, subtilitatibus et disputationibus superfluis liberae erant, usum practicum respiciebant, et singulari moderatione conscriptae erant, easque ob causas in terris Brunsvicensibus longo tempore publicis praelectionibus adhibebantur. In aliis terris Lutheranis compendium theologiae positivae, quod J. Guilielmus Baier, superintendens generalis Wimariae († 1695.) ex scriptis potissimum Joannis Musaei, theologi scholastici Jenensis († 1681.) qui vero nonnisi introductionem in theolo-

giam et singulares tractatus elucubratus fuerat, hausit, et a. 1686. edidit, in usus academicos introductum, et usque in medium saeculum 18. retentum est. Quas mutationes circa theologiam Spenèrus desideraverit et proposuerit, alio loco jam indicatum est.

§. 746. Inter Calvinianos.

Calviniani saeculo 16. scriptis suis dogmaticis haud pauca quidem ex morum doctrina immiscebant, et admodum polemico, praesertim contra Catholicos versabantur; caeterum sententias suas maxime ex s. scriptura probabant, et modicum tantum philosophiae pure Aristotelicae usum faciebant, ratiocinia secundum regulas dialectices et metaphysices formabant, a forma autem philosophica, et subtilitatibus, quaestionibus, ac terminis scholasticis maximam partem abstinebant. Secundum hanc methodum scripta sunt: Zwinglii commentarius de vera et falsa religione; ejusdem brevis et clara expositio fidei Christianae; Calvini institutio religionis Christianae; Bezae confessio fidei Christianae, ejusdemque collatio cum papisticis haeresibus; Hyperii methodus theologiae, sive praecipui Christianae religionis loci communes, libri tres, in quibus vero nonnisi doctrinae de s. scriptura, de Deo ejusque proprietatibus, de divina Trinitate, de creaturis et de ecclesia pertractantur; porro Henrici Bullinger, Wolfgangi Musculi, praedicatoris Bernensis († 1563.), Joannis Piscatoris opera dogmatica. Amandus Polanus, Silesius, qui Basileae theologiam docuit, ibidemque a. 1610. mortuus est, in suo syntagmate theologiae Christianae, quo etiam ethicam universam comprehendit, philosophiam Ramisticam cum Aristotelica conjunxit. A theologis Hugonottis non tam libri universam dogmaticam complectentes, quam singulae de omnibus fere dogmatibus dissertationes secundum methodum supra indicatam conscriptae sunt, quarum duplex collectio in lucem emissae est. Interim tamen nonnulli inter the-

theologos Calvinianos in Gallia extiterunt, qui universam dogmaticam scripto exponerent, quorum notatu dignissimus est Daniel Chamier, theologiae Montalbani professor († 1621.), qui reliquit corpus theologicum seu locos communes theologicos, anno demum 1653. Genevae typo vulgatos. Ex operibus dogmaticis, quae posteriori saeculi 17. tempore inter Calvinianos in lucem prodierunt, notatu digniora sunt: Heideggeri »corpus theologiae Christianae, exhibens doctrinam veritatis, eamque contra adversarios quoscunque, veteres et novos ita adserens, ut simul historiae ecclesiasticae v. et n. t. contineat diatyposin, adeoque sit plenissimum theologiae didacticae, elencticae, moralis et historicae systema«; — Petri de Trajecto ad Mosam, theologi Ultrajectensis († 1706.) theologia theoretico-practica, opus priori simile; — Benedicti Picteti, praedicatoris et theologiae professoris apud Genevenses († 1724.) theologia Christiana, quae exhibet plenissimum et doctissimum systema dogmatico - polemicum omnium, quae hactenus inter Calvinianos exarata fuerant, et praeter rationes biblicas etiam loca patrum et historiam dogmatum omnium saeculorum continet. Haec quoque opera secundum methodum ab initio descriptam composita sunt.

§. 747. Continuatio.

At inter Batavos saeculo 17. novae in proponendis dogmatis methodi invaluerunt, ob quas vehementes lites exortae sunt. Ac primo quidem Joannes Macco-vius (Macowsky) natione Polonus, qui Franequerae munus theologiam docendi obtinuit, ibidemque a. 1644. mortuus est, methodum scholasticam in theologiam introduxit, eandemque in suis locis communibus theologicis, et in aliis hujus generis libris a se conscriptis secutus est. Et quamvis a synodo Dordracena, a. 1618. celebrata, ad methodum suam dimittendam admonitus esset, ei nihilominus semper inhaesit, imo non multo

post imitatores continuo plures invenit, e quibus praecipui fuerunt: Samuel Maresius (de Marrées) qui prius in diversis Galliae locis inter Hugonottas praedicator, postea in schola eorum Sedanensi theologiae professor fuerat, postremo eandem inter Batavos Groningae docuit († 1673.), et Gisbertus Voetius, ab anno 1634. Ultrajecti professor theologiae, cujus selectae disputationes theologicae ab anno 1648. 5 tom. 4. editae, quaestionibus, problematis, subtilitatibus, distinctionibus, et terminis scholasticis plenae sunt. Idem Voetius quam maxime adversabatur philosophiae Cartesianae, quam nonnulli ex philosophis et medicis Batavis adoptarunt, et Maresium ac Andream Rivetum, et plerosque praedicatores sibi consentientes habuit, qui nomine Voetianorum propriam factionem inter theologos Batavos constitutebant. Hi philosophiam Cartesianam ipsi atheismo viam parare quaerebantur, quod principium proponat: de omnibus rebus, adeoque etiam de Dei existentia semel in vita dubitandum esse, quod argumenta, quibus hactenus Dei existentia comprobata est, invalida declaret, quod essentiam spiritus in mero cogitando ponat. Praeterea Cartesii assertiones: materiam infinite extensam, omnes scientias, sensibus acquisitas fallaces, hominem perfecta voluntatis libertate instructum esse, qua passiones suas pro arbitrio regere possit, periculosae et religioni Christianae adversae videbantur. His non obstantibus ipsorum theologorum haud pauci, et eruditione conspicui philosophiam Cartesianam non tantum ab opprobriis ei factis vindicabant, sed etiam in proponenda theologia adhibebant. Voetiani quidem a. 1656. ab ordinibus Hollandiae, et postea a variis magistratibus impetrarunt, ut legibus statueretur, ne quis philosophiam universim in theologia adhibeat, et speciatim Cartesianam ore aut calamo tradat. Verum his legibus impediri non potuit, quominus numerus Cartesianorum continuo inter ipsos theologos cresceret, e quibus celebriores erant: Abrahamus Heidanus, Ale-

xander Roell, et Christophorus Wittich, qui theolō-
giam Lugduni docuit († 1687.) et in singulari libro usum
philosophiae Cartesianae in diversis theologiae parti-
bus monstravit. Litibus his Cartesianis accesserunt Coc-
cejanae, quibus ansam dedit Coccejus, cum non tan-
tum novum principium hermeneuticum, supra memo-
ratum proponeret, sed etiam dogmaticam novā metho-
do, nempe secundum ideam foederis, quod diversis
temporibus diversum inter Deum et homines extiterit,
semoto omni philosophiae usu traditam vellet. Nec de-
fuerunt, qui ipso praeunte id tentarent, sed nec tales,
qui ei tum hac in re, tum in aliis ejus sententiis ad-
versarentur, quales sententiae erant: fidelibus sub ve-
teri testamento nonnisi temporales promissiones factas,
eorum statum servilem, peccata eis non perfecte re-
missa fuisse. Idem Voetiani, qui Cartesianis tantopere
adversabantur, praeunte duce suo, Coccejanos non
minus impugnabant, et a magistratu impetrarunt, ut
sententias Coccejanas doceri prohiberet. Inde factum
est, ut Coccejani et Cartesiani, licet in principiis toto
coelo diversi, tamen consilia viresque suas contra com-
munem adversarium conjungerent. Sed Voetiani fiducia
rectorum reipublicae gaudebant, effeceruntque, ut Car-
tesiani et Coccejani tanquam homines religioni et civi-
tati periculosi suspicerentur, et cuidam persecutioni
subjicerentur, saltem praecipui eorum muneribus pri-
varentur. Nihilominus non tantum non suppressi, sed
potius versus finem hujus periodi numero et viribus
aucti sunt. Theologorum Anglicanorum nemo opus ali-
quod dogmaticum, quod famam consecutum esset, hac
periodo exaravit.

§. 748. Status theologiae apologeticae et po-
lemicae.

Scripta contra Judaeos et Muhamedanos.

Non deerant hac periodo viri, sive inter Catholi-
cos, sive inter Protestantes, qui religionem Christia-

nam contra omnis generis infideles calamo defenderent, contra Judaeos, Muhamedanos, Deistas, scepticos, et atheos. Qui contra Judaeos scripserunt, rationes, quibus Christianismi divinitas generationi comprobari solebat, iisdem opponebant, genuinitatem et divinam librorum n. t. originem diligentius exploratam demonstrare, atque ex ipsis sacris Judaeorum scriptis evincere conabantur, totam religionem Christianam partim aperte, partim sub typis et symbolis in libris v. t. contentam esse. Itaque critice potissimum et exegetice versabantur; sed complures eorum minus solida, convicia et vehementiam non dedignabantur. Notatu digniores sunt, ex Catholicis: Petrus Galatinus, Italus, ex Judaeo Franciscanus, qui a. 1518. edidit: arcana Catholicae veritatis, quibus pleraque religionis Christianae capita contra Judaeos tam ex scriptis v. t. quam ex Thalmudicorum commentariis confirmare et illustrare conatus est; — Josephus de Voisin, presbyter Gallus, de philologia Orientali bene meritus († 1685.) qui observationes ad Raymundi Martini pugionem fidei edidit, et in sua theologia Judaeorum ex scriptis antiquorum Rabinorum testimonia in favorem religionis Christianae depromsit. Ex Lutheranis: Christianus Helvicus, professor Giessensis, qui concinnavit systema controversiarum theologicarum, quae Christianis cum Judaeis intercedunt, 8 elenchis comprehensum et a. 1612. in lucem emissum; — J. Christophorus Wagenseil, professor Altdorfensis († 1705.) qui a. 1681. sub titulo: tela ignea satanae, arcanos Judaeorum contra religionem Christianam libros, Latine redditos, et refutationibus ac disquisitionibus criticis instructos edidit; — J. Henricus Majus, professor Giessensis, a quo a. 1698. typis vulgata est synopsis theologiae Judaicae veteris et novae, in qua illius veritas, hujusque falsitas e s. Hebraeo codice et ipsis Judaicae gentis scriptoribus, antiquis et novis, per omnes locos theologicos solide juxta ac perspicue ostenditur. Ex Calvinianis: Joannes

Hoornbeck, professor theologiae, prius Ultrajecti, postea Lugduni Batavorum († 1666.) qui in suis disputationibus antijudaicis, nec non in 8 libris pro convincendis et convertendis Judaeis res inter Christianos et Judaeos controversas accurate definivit, horumque non tantum dogmaticam, sed etiam ethicam impugnavit; — Jacobus Gousset, Gallus, prius praedicator Pictaviensis, postea revocato edicto Namnetensi theologiae professor apud Groningenses, qui contra Judaeos praeter alia librum conscripsit, cui titulus: Jesu Christi evangelique veritas salutifera, demonstrata in confutatione libri: chissuk aemunah; — Philippus Limborch, professor Arminianus, qui a. 1687. edidit de veritate religionis Christianae amicam collationem cum erudito Judaeo, nempe Isaaco Orobio, medico, qui fide Christiana simulata Salmanticae et Hispali professor fuerat, dein aliquamdiu Tolosae vixerat, tandem vero larva deposita Amstelodami Judaismum publice professus est. Limborchus non de singulis dogmatibus, sed de fundamentis utriusque religionis disputavit, et Judaeo quidem concessit, tam diserta de Messia spirituali et de necessitate fidei in eum, qualia ille postulaverat testimonia, in v. t. non prostare, simul tamen sufficere ostendit, Messiam praenuntiatum, ejusque fata et gesta ita delineata esse, ut, cum reapse advenit, omnino cognosci potuerit. Porro ostendit, easdem rationes, ob quas Judaei Mosen legatum divinum credant, imo graviores, pro Jesu legatione divina extare, et genuinitatem librorum n. f. eorumque axiopistiam validius demonstrari posse, quam librorum v. t., Dei cultum a Jesu praescriptum Mosaico longe praestare, virtutis studium ab illo injunctum Deo magis placere, quam rituum sacrorum peractionem, legem caeremonialem ex Dei consilio non in perpetuum valere. — Contra Muhamedanos, qui partim in Hispania nuper ad finem Christianam perducti fuerant, partim ex Turcia Europaea Occidenti imminebant, partim a naturalistis benigne ju-

dicabantur, imo Christianis praeferebantur, hac periodo haud pauca scripta edita sunt, quorum plura ampliore ac olim religionis et historiae illorum cognitionem exhibebant, pleraque autem religionem Christianam et Muhamedanam, quoad doctrinam, praecipue moralem, et quoad modum propagationis conferebant. Inter haec scripta notatu digniora sunt: Joannis Andreae, ex Mauro Hispanico presbyteri Catholici, confusio sectae Mahomedanae, liber sermone Hispano conscriptus, et a. 1537. primum in lucem emissus, postea in plures linguas, nominatim in Gallicam et Latinam translatus; — Alberti Widmanstadii, notationes contra Maometi dogmata cum epitome Corani. Norimb. 1543. — Lupi de Obregon confutatio Alcorani et sectae Muhamedanae, liber Hispanice scriptus et a. 1555. Granatae typo vulgatus; — Ludovici Maraccii prodromus ad refutationem Alcorani, in quo per praecipuas verae religionis notas Muhametanae sectae falsitas ostenditur, Christianae religionis veritas demonstratur, 4 pp. Romae. 1691. — Abrahami Hinckelmanni praedicatoris Hamburgensis prolegomena ad Alcoranum. Hamburgi 1694. Praeterea alii, qui opera apologetico-polemica generaliora exararunt, in iis etiam Muhamedanos et Judaeos refutarunt.

§. 749. Contra Deistas et Atheos.

Qui religionem Christianam contra incredulos in universum, speciatim inter ipsos Christianos, vindicabant, passim argumentis philosophicis, aut certe rationciniis, ex rerum natura, experientia, et historia deductis utebantur; praecipue vero ex imbecillitate rationis et perversitate naturae humanae, quam ex erroribus et contradictionibus philosophiarum Gentilium, ex superstitionibus et flagitiis Ethnicorum potissimum demonstrabant, necessitatem revelationis inferebant, atque ex libris sacris ostendebant, religionem Christianam esse revelationem divinam, eamque plenam mysteriis, quae

praete
terum
eorum
dam i
cujus
eum r
res il
comm
J. Lu
Chris
comp
existe
psi p
bus l
Chris
repro
stiano
prae
conv
fuisse
S. Fr
exho
argu
expo
Pari
tioni
Gen
pugn
scal
busc
reda
Chr
ex c
ejus
tius
stra
auc

praeter alia divinam ejus originem comprobent. Caeterum alii apologetae incredulos generatim et varia eorum genera respexerunt, alii contra certos quosdam in arenam descenderunt v. g. contra Tolandum, cujus scripta plerosque adversarios, singulas contra eum materias defendentes nacti sunt. Hic praestantiores illorum, qui generaliores apologias elaborarunt, commemorasse sufficiat. Tales erant: Ex Catholicis: J. Ludovicus Vives, cujus libri 5 de veritate fidei Christianae, post mortem demum auctoris a. 1541. comparuerunt. In 1. libro finis hominis et Dei existentia comprobatur; in 2. agitur de hominis lapsu per Christum restauratione, et de mediis, quibus haec perficitur; in 3. per modum dialogi inter Christianum et Judaeum, evangelium ab hoc immerito reprobari ostenditur; in 4. Muhamedanus cum Christiano disputans de praerogativis religionis Christianae] prae Muhamedana, et de officio, illam amplectendi convincitur, in 5. denique Christianismi praestantia fuse exponitur; — Michael Medina, Hispanus, ordinis S. Francisci, qui altero saeculi 16. dimidio vixit, et in sua exhortatione Christiana, seu de recta in Deum fide, argumenta pro divinitate religionis Christianae fuse exposuit; — Marinus Mersennus, ordinis Minimorum Parisiis († 1648.) vir multiplicis et amplissimae eruditionis, qui in opere suo, quaestiones celeberrimae in Genesin inscripto, potissimum in Atheis et Deistis impugnandis refutandisque versatus est; — Blasius Pascal, qui reliquit cogitationes de religione et aliis quibusdam objectis, post ejus mortem demum in ordinem redactas et a. 1669. editas, in quibus veritas religionis Christianae tum ex aliis rationibus, tum vero maxime ex eo arguitur, quod naturae humanae adeo congruat, ejusque contraria desideria inter se conciliet; — Huetius episcopus Abrincensis, qui a. 1679. edidit demonstrationem evangelicam. In hoc opere eruditissimo auctor veritatem religionis Christianae ex principiis

moralibus et practicis, a nemine in dubium vocatis, demonstrandam sibi proposuit. Ejusmodi principia practica ei sunt certae experientiae, quibus in forma definitionum, postulatum, et axiomatum praemissis, authenticam singulorum librorum v. et n. f. fuse exponit, et historiae in eis narratae axiopistiam comprobabat, unde ostendit, Jesum verum Messiam adeoque ejus religionem veram esse. Pentateuchi genuinitatem exponens Ethnicorum mythologiam corruptam historiam Mosaicam esse ostendit. Vaticinia Messiae congrua prolixè explicat, eorumque in n. f. complementum demonstrat; miracula a Jesu patrata non tantum graviter defendit, sed etiam illa, quae Vespasiano et Hadriano imperatoribus et Apollonio Tyanaeo adscripta sunt, impugnat, et secundum miracula Jesu conficta esse ostendit. Idem in tribus libris quaestionum Alnetanarum, sive de concordia rationis et fidei, ostendere conatus est, apud Ethnicos similia credita et usitata fuisse, ac illa sunt, quae in religione Christiana singularia et mirabilia, atque a ratione aliena esse videntur, quem in finem fidei dogmata, praescripta morum, et instituta religiosa ac ritus sacros Christianorum cum doctrinis philosophorum, mythis et ritibus Ethnicorum comparavit, et ubique similitudinem inter utraqueprehendit; — Joannes de Rosemond, qui defensionem religionis Christianae et s. scripturae adversus Deistas Gallice scriptam a. 1681. Parisiis edidit; — Antonius Celestris, Panormitanus, ordinis S. Francisci, qui scripsit librum, sub titulo: Christiano-Catholica religio, contra Gentiles, Hebraeos, et sectarios demonstrata, Romae a. 1683. editum; — Michael Le Vassor, presbyter congregationis oratorii, postea ad Anglicanos transgressus († 1718.), a quo sermone Gallico exaratum est opus, sub titulo: de vera religione, a. 1688. Parisiis in lucem emissum. In eo auctor religionem naturalem in ipsa hominis natura fundatam, Moisen legatum divinum, prophetas inspiratos, eorum libros

genuino
que re
morum
Bernard
monstra
tatis et
ex pra
nis Ch
rinus,
eruditio
do edic
selecta
smus e

Ex
incredu
du Ple
militiae
versatu
pontific
convitia
Christia
lucem
re ipso
Dei ex
de Tri
Ethnic
aeternit
de prov
hominis
verae
Deo d
religion
nique i
otrinam
vit Hug

genuinos, vaticinia in Christo impleta esse docuit, atque religionis Christianae divinitatem ex miraculis, morum doctrina, et propagatione illius demonstravit; — Bernardus Lamy, qui in libro, Gallice scripto: demonstratio seu documenta evidentialia veritatis et sanctitatis ethicae Christianae, Parisiis a. 1688. publicato, ex praestantia moralis evangelicae divinitatem religionis Christianae arguit; — Franciscus de Lami, Maurinus, qui philosophiam et theologiam cum magna eruditionis laude docuit († 1711.) et hac adhuc periodo edidit: veritas evidens religionis Christianae seu selecta divinitatis ejus argumenta; porro: novus atheismus eversus, seu refutatio systematis Spinozae.

§. 750. Continuatio.

Ex Protestantibus religionem Christianam contra incredulos defenderunt: Philippus Mornaeus (Mornay du Plessis † 1623.) ex nobilissimis Hugonottis, domi militiaeque clarus atque etiam in scientiis theologicis versatus, quibus ad Catholicos, praesertim Romanos pontifices scriptis impugnandos, imo calumniandos et convitiandos usus est. Is librum de veritate religionis Christianae sermone Gallico conscripsit, a. 1579. in lucem emissum postea in plures linguas, et ab auctore ipso etiam in Latinam translatus. In eo primo de Dei existentia et religione naturali agitur, et doctrina de Trinitate rationibus philosophicis et testimoniis Ethnicorum conprobatur. Postea sententia de mundi aeternitate refutatur, doctrinae de creatione mundi, de providentia divina, et de animi immortalitate, de hominis lapsu et restauratione exponuntur, criteria verae religionis definiuntur, quae in n. f. nonnisi a Deo descendere possint, ostenduntur, praerogativae religionis Christianae contra Judaeos vindicantur, denique in libris n. f. genuinam Christi historiam et doctrinam contineri probatur. Mornaeum longe superavit Hugo Grotius, qui praeter defensionem fidei Ca-

tholicae de satisfactione Christi adversus Faustum Socinum, sex libros de veritate religionis Christianae scripsit, a. 1627. editos, et in multas linguas Europaeas, nonnullas etiam Orientales translatos. In primo libro Dei existentia, attributa, et mundi gubernatio, eaque praeter alia etiam e miraculis et vaticiniis inter Judaeos editis, et e futuro judicio, quod animi immortalitatem supponat, probatur. In altero veritas historiae Jesu, speciatim miraculorum ejus ostenditur, atque tum ex illa, tum e praecellenti doctrina religionis a Jesu traditae, ex admirabili hujus sentiendi agendique ratione, illiusque inter maxima impedimenta propagatione, divina ejusdem origo infertur. Tertio libro genuinitas, axiopistia, et divina auctoritas scriptorum n. et v. t. contra varias objectiones et dubia vindicatur. Reliquis tribus libris Ethnici, Judaei et Muhamedani variis rationibus impugnantur. Non quidem omnia, quae Grotius adfert, satis solida et apta sunt, atque haud pauca majoris etiam momenti desiderantur. Nilominus opus ejus egregiis disquisitionibus et observationibus, breviter et scite propositis, eorumque, quae postea de iisdem materiis scripta sunt, quasi semina continentibus, abundat. Post 10 circiter annos, quam hoc Grotii opus comparuisset, J. Canutus Lennaeus Suecus alium librum apologeticum egregium sub titulo: de veritate et excellentia Christianae religionis Upsaliae edidit. Praecipue vero Anglicani altero saeculi 17. dimidio in ejusmodi scriptis tam generalioribus tum particularibus exarandis frequentes erant, ad quod naturalistis et atheistis inter eos religionem Christianam impugnantibus, singulariter excitabantur. Sic Samuel Parker, episcopus Oxoniensis († 1688.) composuit cogitationes de Deo et providentia adversus atheos et Epicuraeos; Rudolphus Cudworth, theologiae in universitate Cantabrigiensi professor († 1688.), systema intellectuale hujus universi, quod acerrimam omnis generis atheismi confutationem continet. Jacobus

Abba
deniq
rum
stiana
stenti
unive
divini
cere,
Chris
ab a
script
ca, 2
Mess
divin
prop
jam
nis C

testa
micis
aut s
rios
Imo
tus p
ralib
versa
hujus
racis
versi
pole
omn
theo
versa
in h
tibus

Abbadie, Hugonotta, primo Berolini, dein Londini, denique Killalowi in Hibernia concionator Reformato-
rum († 1727.) in tractatu de veritate religionis Chri-
stianae, Gallice scripto, et a. 1684. edito, primo exi-
stentiam Dei animique immortalitatem, dein veritatem
universae religionis et revelationis Judaicae, postremo
divinitatem et praestantiam religionis Christianae evin-
cere, in alio autem tractatu speciatim deitatem Jesu
Christi comprobare conatus est. Guilielmus Nichols
ab a. 1696. collationem cum quodam deista, Anglice
scriptam 5 tomis edidit, quorum 1. cosmogonia Mosai-
ca, 2. necessitas revelationis, et typi v. f., 3. vaticinia
Messajana, miracula et doctrina Jesu, 4. axiopistia et
divina auctoritas s. scripturae, 5. immortalitas animi
propugnatur. Ab his caeterisque apologetis fere omnia
jam dicta sunt, quae pro divinitate et veritate religio-
nis Christianae dici possunt.

§. 751. Methodi polemicorum.

Longe frequentiores erant tam Catholici quam Pro-
testantes in conscribendis operibus apologetico-pole-
micis, quibus aut universum religionis suae systema
aut speciales ejus doctrinas controversas contra secta-
rios propugnabant, horumque sententias impugnabant.
Imo omnia fere scripta theologica hujus periodi spiri-
tus polemicus pervasit, ita ut etiam in biblicis, in mo-
ralibus, praecipue vero in dogmaticis et historicis ad-
versarii omni data occasione impugnarentur. Causam
hujus rei ipsa historia istius aetatis sistit, sectarum fe-
racissimae, quibus accesserunt haud paucae contro-
versiae theologicae internae. Methodus, qua theologi
polemioi hujus aetatis utebantur, non semper et apud
omnes aequalis erat. Plerique Catholicorum formam
theologiae scholasticae, cui assueti erant, etiam in ad-
versariis impugnandis refutandisque adhibebant, atque
in hac methodo saeculo 17. haud paucos ex Protestan-
tibus, praecipue Lutheranis imitatores nacti sunt. Quo-

niam vero adversarii pleraque argumenta sua vel ex sacris litteris vel ex antiquitate ecclesiastica depromebant, exorta est inde necessitas, amplissimum exegeos et historiae ecclesiasticae seu s. scripturae et traditionis usum in scriptis apologetico-polemicis faciendi. Alii, praecipue Protestantes, ratiociniis philosophicis maximam partem sepositis, via potissimum exegetica aut historica incedebant. Plerique in eo conveniebant, ut non tam ad veritatem disputatione investigandam, quam ad id, quod semel imbiberant, omni ratione tuendum, et adversariis ne in minimo quidem cedendum, pugnae se accingerent, et magna cum vehementia pugnarent. Nonnulli progressu temporis in id etiam devenerunt, ut generales quasdam observationes et regulas, quibus disputantes ad adversarios feliciter vincendos uterentur, colligerent, eaque ratione institutiones ad theologiam polemicam conderent, quales in sequentibus scriptis propositae sunt: in Martini Becani manuali controversiarum hujus temporis. Huic enim praeludium praemissum est, in quo causae indicantur, quibus multi adversariorum a reditu ad ecclesiam Catholicam detinentur, et varia eorum genera, pervicacium, causae suae studiosorum, tepidorum, dubitantium describuntur, et quomodo cum singulis eorum disputandum sit, ostenditur; in Francisci Turretini institutionibus theologiae elencticae, ab observationum copia dictorumque rectitudine ac perspicuitate commendatis; in Friderici Spanheim junioris († 1701.) elencho historico-theologico de religionis controversiis cum dissidentibus hodie Christianis et cum Judaeis, cui id peculiare est, ut ubique usque ad fontes errorum redeatur, in quo vero etiam adversarii refutantur, atque in appendice speciatim illae controversiae breviter expediuntur, quae recentissima auctoris aetate per pseudo-philosophos, antiscriturarios, libertinos, et allegoristas motae fuerunt. Huc etiam pertinet Joachimi Perionii, Benedictini Galli († 1559.)

topica
gica
Prote
de C
adver
vincu
quae
in ec
praer
tur,
tra h
et pr

perio
nes
loco
clesia
nicus
pole
quib
que
thari
berri
Trid
giam
versu
episc
pole
Cath
mus
inter
mun
ca.
scrip

topica theologica, seu institutio, sic dicta loca theologica ad controversias illius aetatis, speciatim contra Protestantes gerendas, rite adhibendi; porro Alphonsi de Castro, Hispani ex ordine S. Francisci libri 14 adversus omnes haereses, in quibus recensentur et revincuntur omnes haereses, quarum memoria extat, quae ab apostolorum tempore ad hoc usque saeculum in ecclesia ortae sunt. Huic quoque operi tractatus praemissus est, in quo generatim in haeresin inquiritur, et qui inter haereticos referendi, unde arma contra haereses desumendae sint, quibus rebus excitentur et propagentur, docetur.

§. 752. Theologi polemici.
Inter Catholicos.

Caeterum theologi polemici notatu digniores hac periodo sequentes extiterunt. Inter Catholicos: Joannes Eck, qui praeter multa alia scripsit enchiridium locorum communium adversus Lutherum et alios ecclesiae hostes; — Joannes Cochlaeus (Dobnek) canonicus Wratislaviensis, auctor plurimorum scriptorum polemicorum contra Lutherum et Melanchthonem, e quibus commemorari meretur septiceps Lutherus, ubique sibi suisque scriptis contrarius; — Ambrosius Catharinus, Florentinus, ordinis Praedicatorum, e celeberrimis sui temporis theologis, qui etiam concilio Tridentino interfuit, et praeter alia opuscula apologiam pro veritate Catholicae et apostolicae fidei adversus Lutheri dogmata exaravit; — Stanislaus Hosius, episcopus Varmiensis, ex cujus scriptis apologetico-polemicis notamus propugnationem verae Christianae-Catholicae fidei contra Joannem Brentium; — Guilielmus Lindanus, postremo episcopus Gandavensis († 1588.) inter cujus opera apologetico-polemica praestantissimum illud est, quod titulum gerit: panoplia evangelica. In eo auctor Protestantibus ostendit, eos, dum s. scripturam solum revelationis fontem statuunt, sibi

minime constare, cum et ipsi plura credant, in illa non contenta; porro auctoritatem traditionis comprobat, et objectiones a Protestantibus contra eam factas, diluit; — Franciscus Feuardentius, doctor Sorbonnicus, auctor theomachiae Calvinisticae, 16 libris profligatae, et 7 dialogorum, in quibus 200 Calvinianorum errores refelluntur; — Gregorius de Valentia, Hispanus e societate Jesu, theologus celeberrimus, qui Ingolstadii et Romae theologiam docuit († 1603.) et librum de rebus fidei, hoc tempore controversis edidit; — Franciscus Coster, Mechliniensis, pariter Jesuita, philosophiae et theologiae professor et societatis suae in provincia Rhenana praepositus provincialis († 1619.), cujus enchiridion praecipuarum controversiarum nostri temporis de religione, magnam plurimorum approbationem meruit; — Robertus Bellarminus, Monte Politiano in Tuscia natus, juvenis societatem Jesu ingressus, e cujus membris primus Lovaniae theologiam tradidit. Postea Romae controversias theologicas ingenti cum applausu exposuit, atque universim multiplici eruditione et prudentia adeo inclaruit, ut a cardinalibus et summo pontifice ejus consilia in causis gravissimis exquirerentur. Postquam a Sixto V. legato pontificio in Gallia additus et inde reversus ordinis sui provincialis in regno Neapolitano factus fuisset, Clemens VIII. a. 1599. eum licet invitissimum ad dignitatem cardinalitiam evexit, in qua ab ascetica vitae ratione, quantum fieri poterat, non recessit. Post aliquot annos idem pontifex archiepiscopatum Capuanum ei contulit, quo brevi post deposito, Romam reversus, ibidemque a. 1620. mortuus est. Scripta composuit plurima, eaque ecclesiastico-historica, juridica, pastoralia, catechetica, exegetica. Maximam vero nominis celebritatem consecutus est illo, quod sub titulo: disputationes de controversiis Christianae fidei adversus hujus temporis haereticos 3 tomis fol. Romae ab anno 1581. comparuit, In eo omnes fere res inter Catholicos et Protestantes controversae,

fuse, i
nexu,
tione,
deducti
pertrac
nes sec
stantes
pericul
pugnar

Se
hujus
prodiit
rum hu
trovers
Politico
tolerari
cte, lu
ea adh
ita, q
philoso
vitam
vir mu
rica e
ejus ap
moram
ctiones
Jesuita
fidei v
nes hu
Christ
Calvin
etiam
comm
flexion
traditi

fuse, magna cum eruditione et arte, bono ordine et nexu, amoeno stylo, egregia in adversarios moderatione, argumentis e s. scriptura et sanctis patribus deductis, modo magis apologetico, quam polemico pertractantur, et adversariorum rationes ac objectiones secundum omnem earum vim proponuntur. Protestantes hoc opus ex omnibus sibi oppositis maxime periculosum suspexerunt, et frequentibus scriptis impugnarunt.

§. 752. Continuatio.

Sed et in Germania post aliquod tempus insigne hujus generis opus, at multo minoris molis in lucem prodiit, scilicet Martini Becani manuale controversiarum hujus temporis, jam supra memoratum, in quo controversiae cum Lutheranis, Calvinianis, Anabaptistis et Politicis, quibuscum, v. g. de matrimoniis mixtis, de tolerantia haereticorum et Judaeorum disputatur, succincte, luculenter, et commodo ordine expediuntur. Postea adhuc inclaruere: Jacobus Gretser, Suevus, Jesuita, qui Ingolstadii primo linguam Graecam, deinde philosophiam, denique theologiam docuit, et per totam vitam Protestantes ore et calamo indefesso impugnavit, vir multiplici eruditione, speciatim ecclesiastico-historica et archaeologica instructus. († 1625.) Ex scriptis ejus apologetico-polemîcis, numero plurimis, commemoramus defensionem operis Bellarminiani contra objectiones Protestantium. — Petrus Cotton, Gallus, pariter Jesuita († 1626.) auctor institutionis Catholicae, in qua fidei veritas comprobatur contra haereses et superstitiones hujus aevi; et prae ipse Calvinii institutio religionis Christianae refutatur; — Paulus Pelisson, Gallus, ex Calviniano Catholicus, pluribus muneribus functus, qui etiam cum Leibnitio litteras aliquas de unione religiosa communicavit, († 1693.) et sermone Gallo scripsit reflexiones de differentiis religionis cum argumentis pro traditione ecclesiastica; — Bossuetus, cujus opera po-

lemica, Gallice scripta haec sunt: historia variationum, ecclesiarum Protestanticarum in religionis materiis, opus 4 tomis constans, in quorum duobus prioribus mutationes, quas Protestantes inde ab origine sua usque ad auctoris tempora in multis doctrinarum suarum suscepunt, eum in finem enarrantur, ut inde appareat, religionem adeo inconstantem et fluctuantem veram esse non posse, in duobus posterioribus multae quaestiones theologicae et ecclesiasticae inter Catholicos et Protestantes controversae discutiuntur; collatio cum Joanne Claudio, pastore Carentonensi, de ecclesia. in qua Bossuetus potissimum ineptiam Protestantium ostendit, qua ecclesiae auctoritatem et infallibilitatem abjudicant, et nihilominus a suis, ut ejusdem decretis se submittant, exigunt; — Petrus Nicolius, Jansenista. Is edidit: praejudicia legitima contra Calvinistas, in quo libro Gallice scripto ostendit, adjunctis quibusdam, rei Protestantium externe adhaerentibus, velut auctorum moribus, defectu legitimae missionis, injustis et fraudulentis, quibus usi sunt, mediis, jam religionem eorum rejectu dignam sisti; quin necessum sit, singularum doctrinarum falsitatem demonstrare. Eidem Nicolio pars erat insignis operis, quod Arnaldus contra Joannem Claudium potissimum edidit, Gallice exaratum et ita inscriptum: fides perpetua ecclesiae Catholicae circa eucharistiam, in quo opere ex innumeris fere scriptorum ecclesiasticorum tam Occidentalium, quam Orientalium testimoniis, aliisque documentis historicis comprobatur, ecclesiam Catholicam eandem, quam hodie tenet, semper tenuisse de eucharistia sententiam. Ex caeteris ejusdem Arnaldi scriptis polemicis illud adhuc commemorari meretur, quod inscriptum est: eversio doctrinae Jesu Christi moralis per errores Calvinistarum, justificationem concernentes.

§. 753. Inter Lutheranos.

Ex polemicis Lutheranis, qui universim magna cum vehementia pugnabant, post Lutherum notatu digniores sunt sequentes: Flacius, qui in catalogo testium veritatis omnia coacervavit, quaecumque inter Christianos inde a tempore apostolorum usque ad initia reformationis, doctrinae et moribus ecclesiae Catholicae adversa invenire potuit, ut eam, oppressis veritatis vocibus, corruptionem successive induisse argueret; — Chemnitius, qui praeter alia polemica edidit examen concilii Tridentini, in quo singula ejus decreta juxta ordinem, quo edita habentur, ad s. scripturam et ecclesiae antiquae doctrinam examinavit, et rationes, pro illis adferri solitas refutare conatus est, eumque in finem quam plurimas disquisitiones exegeticas, historicas et dogmaticas instituit; — Conradus Schlüsselburg ob indomitam pugnandi libidinem et vehementiam, calumniis etiam et conviciis delectatam, pluribus locis pulsus, postremo Stralsundae superintendens, ubi a. 1619. mortuus est. Is ab anno 1597. catalogum haereticorum edidit, 13 tomis 8. comprehensum, in quibus totidem adversariorum genera, modo sibi familiari impugnavit; — Joannes Gerardus, qui in sua confessione Catholica, ab anno 1633. quatuor tomis in lucem emissa de omnibus articulis inter Catholicos et Lutheranos controversis ostendere conatus est, quamplurimos theologos Romano-Catholicos tum antiquiorum, tum recentiorum temporum sententias de iis Lutheranos tenuisse, quas simul adductis argumentis probat, et contra objectiones adversariorum vindicat; — Georgius Calixtus, qui omnes polemicos Lutheranos, sicut eruditione, et arte ita etiam moderatione et pacis studio superavit. Catholicis opposuit tractatum de pontificio missae sacrificio, quod cum sacrificio in cruce peracto non unum idemque esse contendit; tractatum de conjugio clericorum, quo cae-

libatum clericorum s. scripturae et sanae rationi adversari, in antiqua ecclesia haud necessarium habitum, et clero successive a pontificibus obtrusum fuisse, ostendere conatus est; digressionem, qua excutitur nova ars, quam nuper commentus est Bartholdus Nihusius. Is vero suam artem novam, Protestantes de veritate religionis Catholicae brevi manu convincendi, a novis methodis Gallorum scriptorum irenicorum potissimum desumserat. Has igitur inanes, et s. scripturam ac traditionem solas normas, ad quas religionis controversiae componi debeant, atque secundum eas doctrinam Lutheranam originariam Christi doctrinam esse; Calixtus ostendere allaboravit. Contra Calvinianos Lutherani majori adhuc quam contra Catholicos vehementia disputarunt. Ex illis, qui id fecerunt, erant: Chemnitius, qui contra eos scripsit fundamenta sanae doctrinae de vera et substantiali praesentia, exhibitione, et sumtione corporis et sanguinis Domini in coena; — Philippus Nicolai, qui edidit sermone Germanico relationem de Calvinistarum Deo et religione; — Albertus Grauer, theologus Jenensis, auctor libri, cujus titulus: absurda, absurdorum absurdissima, Calvinistica absurda.

§. 754. Inter Calvinianos.

Inter scriptores polemicos Calvinianorum celebriores extiterunt: Joannes Hoornbeck, professor theologiae, prius Ultrajecti, postea Lugduni Batavorum. (†. 1666.) Is composuit summam controversiarum religionis cum infidelibus, haereticis et schismaticis, cui praemisit dissertationem de theologicis controversiis et disputationibus, generales observationes satis aptas continentem. In opere ipso ita versatus est, ut cujusvis sectae originem et fata potiora enarraret, quaedam de singulis earumque doctrina judicaret, et tandem discrepantias inter eas et doctrinam Calvinianam indicaret, cujusmodi respectu ecclesiae Catholicae

92, in
attulit
Monta
Catho
sus Po
omnia
contro
les, e
ctione
rae et
cum v
Scotus
theolo
praete
storico
rum s
a temp
priora
gmatu
senten
luntur
rum C
in liti
nomin
sive C
ne co
cis ec
lielmu
giensi
contra
theolo
(† 16
phoru
Bellan

92, in quaestionibus modo negatis, modo affirmatis attulit; — Daniel Chamier, praedicator et professor Montalbani in Gallia († 1621.), qui reliquit panstratias Catholicas, sive controversiarum de religione adversus Pontificios corpus, in tomos 4 distributum, in quo omnia, quaecunque inter Catholicos et Calvinianos controverti possunt; sed et multae disquisitiones fuitiles, et innumerae fere contra Calvinii systema objectiones multa cum eruditione et arte, sed et scripturae effatis ad illius sensus contortis, nec non magna cum vehementia pertractantur; — Joannes Forbesius, Scotus Aberdeensis, qui in universitate urbis patriae theologiam; imprimis historicam docuit († 1648.) et praeter alia sequens opus composuit: instructiones historico-theologicae de doctrina Christiana et vario rerum statu ortisque erroribus et controversiis jam inde a temporibus apostolicis ad tempora usque saeculi 17. priora. Hoc opus est genus quoddam historiae dogmatum; imprimis controversorum, ubi vero simul sententiae Calvinianae propugnantur, contrariae refelluntur. Contra Lutheranos etiam haud pauci theologorum Calvinisticorum calamum strinxerunt, praecipue in litibus de eucharistia agitatis. Loco omnium unum nominamus Bezam; qui contra eos edidit creophagiam sive Cyclopem, i. e. dialogum de vera communicatione corporis et sanguinis Domini. Denique ex polemicis ecclesiae Anglicanae commemorandi veniunt: Guilielmus Whitaker, theologiae in universitate Cantabrigiensi professor († 1595.); qui reliquit disputationes contra Bellarminum 2 tomis fol., et Joannes Rainolds, theologiae doctor et Oxonii linguae Graecae professor († 1607.); a quo edita est censura librorum apocryphorum v. t. adversus Pontificios; imprimis Robertum Bellarminum.

§. 755. Theologi irenici. Catholici.

Mala, quae ex scissione ecclesiae et natis inde inimiciis oriebantur, theologos nonnullos permoverunt, ut, quibus rerum controversarum mitigationibus aliisve mediis concordia et unio restitui posset, scriptis ostenderent, quae a consilio suo irenica dici consueverunt. Hujus generis est illud, quod Erasmus Rotterdamsis composuit sub titulo: de amabili ecclesiae concordia, in quo, occasione ab interpretatione psalmi 83. desumta, doctrinas et instituta Catholica, a novatoribus rejecta, partim in sanum sensum explicavit, partim mitigavit, partim, qui in eis errores aut abusus occurrebant, innoxios quidem tolerandos, noxios autem abrogandos proposuit. Post eum in hoc scriptorum genere inclaruit Georgius, cognominatus Cassander ab insulâ Flandrica Cadzand, in qua a. 1515. natus erat, vir in antiqua litteratura, jure canonico et theologia egregie versatus, ingenii admodum mitis et pacifici, qui aliquamdiu variis in urbibus litteras humaniores docuit, postea vero ob frequentes corporis infirmitates Coloniae vitam privatam egit. († 1566.) Is ab imperatore Ferdinando I., pacis et concordiae ecclesiasticae restituendae cupido, provocatus, scripsit consultationem de articulis religionis inter Catholicos et Protestantes controversis, in qua articulos confessionis Augustanae perlustrans, ex doctrinis Catholicis alias in sanum sensum explicavit v. g. satisfactionem sacramentalem, de aliis, velut de sacramentis, moderatius sensit, abusus concessit, et aliqua, quae minus convenire videbantur, v. g. communionem sub sola specie panis, clericorum caelibatum, abroganda aut mutanda proposuit. Eodem imperatore auctore Georgius Wicel, a Lutheranis, ad quos transgressus fuerat, ad Catholicos reversus, et post varia fata a. 1573. Moguntiae qua consiliarius electoris mortuus, qui multa scripta exegetica, polemica, irenica et

hierarchica reliquit, simile opus exaravit sub titulo: *via regia, sive de controversis religionis capitibus conciliandis sententia*, in quo ex rebus Catholicis minus essentialibus plures, quam Cassander, abrogatas voluit, plus quam ille in doctrina Protestantibus concessit. Etiam si vero ejusmodi scripta ad pacem et concordiam dissidentium restituendam nihil conferrent, tamen nec posterioribus hujus periodi temporibus inter Catholicos defecerunt, qui similibus compositis, aut aliis unionis mediis scripto proponendis delectarentur. Ex his erant: Adamus Contzen, qui ab anno 1642. Coloniae edidit discursuum theologicum-politicorum libros tres, quorum primus pacificator Germaniae, sive irenicum de vera pace et concordia in Germania ineunda, alter pacificator orbis Christiani, sive de vera et falsa pace, tertius de concordia et pace Germaniae et de concilio generali instituendo inscriptus est; — Jacobus Massenius, a quo a. 1662. Coloniae edita est: *meditata concordia Protestantium cum Catholicis in una confessione fidei ex s. scriptura*, et a. 1664. *nova praxis orthodoxae fidei intra octidui exercitationem sacram discernendae et amplectendae*; — Augustinus Gibbon de Burgo, ordinis eremitarum S. Augustini, Erfordii theologiae professor, a quo 1643. editus est: *Luthero-Calvinismus*, schismaticus quidem, sed non irreconciliabilis; — Matthaeus Praetorius, ex Lutherano Catholicus, qui edidit *tubam pacis*, Coloniae a. 1686. typis impressam; — Dionysius Werlensis, Capucinus, qui scripsit *viam pacis inter homines per Germaniam in fide dissentientes*, eodem anno Hildesiae in lucem emissam. Denique huc referenda sunt scripta methodistarum Gallo- rum, jam alio loco indicata.

§. 756. Protestantes.

Inter Lutheranos unicus Georgius Calixtus irenica consilia proposuit in sua consultatione de tolerantia Reformatum circa quaestiones inter ipsos et Augustanam

confessionem professos. Illae quaestiones ei sunt: de praedestinatione, de communicatione idiomatum, et de eucharistia, circa quas tanquam minus essentielles et ad salutem non necessarias utriusque partis sententiam tolerandam esse Calixtus arbitratus est. Idem in alio tractatu, desiderium et studium concordiae ecclesiasticae inscripto, tolerantiam, abstinentioniam a conviciis et irrisionibus, mansuetudinem et commiserationem in refutando, discretionem inter ea, quae ad salutem necessaria et minus necessaria sunt, abstinentioniam a quaestionibus ad pietatem nihil facientibus, et similia tanquam media commendavit, quibus unio non tantum cum Calvinianis, sed etiam cum Catholicis promoveri possit ac debeat. Sed ejus consilia Lutheranis non arrisisse, jam alio loco dictum est. Ipse Pufendorfius in suo jure feciali, sive de consensu et dissensu Protestantium exercitatione posthuma, a. 1695. Lubecae edita, ostendit, unionem fidei inter Lutheranos et Calvinianos fieri non posse, et nonnisi mutuam tolerantiam observandam esse. — Eo plures ex Calvinianis consilia pacis etiam in scriptis manifestarunt. Id nominatim fecerunt: Franciscus Junius (Jon), ab anno 1592. theologiae in Lugdunensi Batavorum universitate professor, qui in suo »irenico seu meditatione de pace ecclesiae Catholicae inter Christianos, quamvis diversos sententiis, religiose procuranda, colenda atque continuanda«, tolerantiam Catholicorum tanquam ad veram Christi ecclesiam pertinentium commendavit; — Amyraldus, qui a. 1647. dissertationem de secessione ab ecclesia Romana deque pace inter Evangelicos in negotio religionis constituenda, et a. 1662. irenicon edidit; — David Pareus, theologus Heidelbergensis, editis scriptis exegeticis et polemicis inter suos clarus, († 1615.) qui in suo irenico, sive libro de unione et synodo Evangelicorum concilianda, unionem inter Protestantes, tum aliis ex causis, tam quod in fundamentalibus fidei doctrinis non discrepent, non difficilem esse, ostendere conatus est; — Hugo Grotius, qui ad-

notata in consultationem Cassandri a se editam composuit, in quibus hujus consulta examinavit, et pleraque approbavit, adeoque maximam partem Catholicis consensit, acriter propterea ab Andrea Riveto impetitus, et in suspicionem Cryptocatholicismi adductus.

§. 757. *Status theologiae moralis.*
Inter Catholicos.

Doctrina morum a theologis Catholicis hujus periodi non secus ac dogmatica seu speculativa, methodo scholastica, i. e. multis curiosis et spinosis quaestionibus ac problematis, in utramque partem secundum principia Aristotelica disputatis, exiguo usu s. scripturae, e contra sententiis theologorum tum antiquiorum tum recentiorum frequentissime adductis, tradebatur. At vero non tantum ut praecedentibus saeculis tanquam pars theologiae dogmaticae atque huic inserta, sed etiam ab ea separata, propriisque operibus tractabatur. His frequenter secunda secundae S. Thomae, i. e. ea pars summamentum posita erat, atque juxta eam potissimum tres virtutes theologiae et quatuor cardinales exponebantur. Postea vero ab hoc systemate passim recedebant moralistae, et sequentes materias hoc ordine exponere solebant: conscientiam, actiones voluntarias et non voluntarias, peccata, leges, censuras, irregularitates, virtutes theologiae et cardinales ac vitia opposita, vitam monasticam, clericorumque jura, officia et proventus, denique sacramenta. Non igitur omittebant, principia morum generalia virtutisque adminicula tradere. Verum haec partim non sufficebant, partim non sufficienter exponebantur; multo magis manca erat expositio diversorum hominis officiorum. Universim opera moralia horum theologorum non tam systema ethicae Christianae, quam complexum variorum jurium ac officiorum, naturalium, Christianorum, civilium, ecclesiasticorum constituebant. Etiam si vero de his omnibus copiosissime

disputarent moralistae scholastici, de motivis tamen, virtutes sectandi et officia implendi adferendis, et de animo ad pietatem excitando in scriptis suis moralibus, plane non cogitarunt. Pro eo, ut solummodo applicationem diversorum praescriptorum moralium ad varios vitae casus ostenderent, in casibus excogitandis et in disquirendo, quid in eis faciendum sit, inde a posterioribus circiter saeculi 16. temporibus facti sunt frequentissimi, ita ut progressu temporis haud pauci eorum maximam partem ejusmodi casibus proponendis et ventilandis occuparentur, et multi opera, solis casibus dedicata, conscriberent, ita ut theologia eorum moralis non tam institutio ad virtutem Christianam rite cognoscendam et consequendam, quam complexus eorum esset, quae clericis in diversissimis et innumeris casibus moralibus, juridico-canonice, liturgicis, disciplinariis, et dogmatico-practicois sentienda et agenda sint. Ita theologia moralis in casuisticam abiit, et qui ita versati sunt, casuistae vocari consueverunt. Ili paulatim laxiores sententias admiserunt, et principia quaedam, laxitati inservientia propugnarunt, qualia erant: probabilismus, seu doctrina, in casibus, ubi certitudo non habetur, sequi licere opinionem minus probabilem, sprete probabiliori; aequivocationes et reservationes mentales; peccatum philosophicum, i. e. actio rationi adversa, et ab eo commissa, qui illam a Deo prohiberi vel ignoret, vel non meminerit, qua ergo Deus non offendatur, et poena aeterna non incurratur. Ejusmodi laxa axiomata et sententiae ac propositiones, doctrinae evangelicae adversae, quales praecipue a moralistis ad societatem Jesu pertinentibus tradebantur, tum a singulis viris, tum ab universitatibus, speciatim Parisiensi et Lovaniensi, tum ab episcoporum congregationibus, praecipue in Gallia, tum etiam a summis pontificibus, nominatim Alexandro VII., Innocentio XI. et Alexandro VIII. publice proscripta sunt, quin inde patroni ad eas deserendas permoveri potuerint.

§. 758. Continuatio.

Celebriores ex scholasticis moralistis et casuistis hujus periodi hi ferme sunt: Dominicus a Soto, qui exaravit libros 7 de justitia et jure, quibus postea addidit librum 8. de juramento et adjuratione; — Ludovicus de Mendoza, a quo edita est summa totius theologiae moralis, septem arboribus comprehensa; — Franciscus Toletus, auctor summae casuum conscientiae, sive instructorii sacerdotum, in octo libros distributi; — Thomas Sanchez, Hispanus Jesuita. († 1610.) Is scripsit opus morale in praecepta decalogi, 2 voll. fol. comprehensum, in quorum primo praecepta moralia ad decalogum relata proponuntur, in altero officia monachorum, ex eorum votis manantia traduntur. Idem grande opus de sancto matrimonii sacramento exaravit, 3 voll. fol. comprehensum, in quo, quidquid de ista materia disputari potest, continetur; — Franciscus Suarez, cujus commentarii et disputationes in summam S. Thomae, 19 voll. fol. comprehensae, duodecimo et quatuor sequentibus tractatus morales de virtutibus theologicis, et de monachorum statu, officiis et pietatis exercitiis continent; — Leonardus Lessius, Brabantinus, Jesuita, philosophiae et theologiae in universitate Lovaniensi professor. († 1623.) Is edidit 4 libros de justitia et jure caeterisque virtutibus cardinalibus; — Paulus Laymann, Bipontinus, pariter Jesuita, qui philosophiam, theologiam moralem, et jus canonicum Ingolstadii, Monachii, et Dilingae docuit, († 1625.) et theologiam moralem in 5 libros distributam edidit; — Ferdinandus de Castro Palao, Hispanus, Jesuita, qui theologiam moralem Compostellae tradidit († 1633.) et grande opus in istam disciplinam conscripsit, 7 constans tomis, quorum 1. agitur de conscientia, peccatis, legibus, fide, spe et charitate, 2. de oratione, horis canonicis, 3. de juramento, voto, statu religioso, 4. de sacramentis, 5. de matrimonio et sponsalibus, 6. de poenis

ecclesiasticis, 7. de justitia et jure, prudentia, fortitudine et temperantia; — Antonius Fernandez, Hispanus, a quo editum est examen theologiae moralis, completens medullam omnium casuum conscientiae; — Stephanus Bauny, Gallus, Jesuita, († 1649.), cujus opus: summa peccatorum, quae committuntur in omnibus statibus, de eorum qualitatibus, et in quibus casibus mortalia sint aut venialia, Gallice scriptum, a Sorbonna, a tota universitate Parisiensi, et a clero Gallicano ob sententias, quas moralitati adversas continet, impetitum est; — Hermannus Busenbaum, Westphalus, pariter Jesuita, qua rector collegii Monasteriensis a. 1669. mortuus, cujus medulla theologiae moralis ob brevitatem, aptum materiarum selectum, et perspicuitatem maximam celebritatem et frequentissimum usum consecuta est; — Antonius Diana, Panormitanus, canonicus regularis, et consultor inquisitionis Siculae († 1660.), qui edidit resolutiones morales, in quibus selectiores casus conscientiae breviter, dilucide, et ut plurimum benigne, sub variis tractatibus resolvuntur, 4 tomis fol. contentas. Complectuntur plura millia casuum et quaestionum de immunitatibus ecclesiasticis et clericalibus, de paupertate monachorum, de absolutione ab haeresi, de horis canonicis, de contractibus, usuris, jejunio, sacramentis, multisque aliis materiis, quae adductis in utramque partem theologorum sententiis, ex rationibus quibusdam breviter allatis deciduntur; — Joannes Caramuel Lobkowitz, Hispanus Cisterciensis, theologiae in universitate Complutensi professor, postea vicarius archiepiscopi Pragensis, et tandem episcopus Viglebanensis. († 1682.) Is scripsit theologiam moralem, ad prima eaque clarissima principia reductam, quae ei sunt: lex moralis, conscientia, et decalogus, de quibus in 4 operis sui libris cum multis quaestionibus et applicatione ad singulos casus tractat; — Thomas Tamburinus, Siculus, Jesuita, tandem ordinis sui praepositus generalis († 1675.) a quo scriptae sunt: expe-

ditae decalogi explicationes, libris 10 digestae, et: juris divini naturalis et ecclesiastici morales explicationes de sacramentis, contractibus, censuris et irregularitate; — Thyrsus Gonzalez, Hispanus, pariter supremus societatis Jesu praepositus († 1705.) auctor fundamenti theologiae moralis, seu tractatus de recto usu opinionum probabilium.

§. 759. Continuatio.

Praeter moralistas et casuistas scholasticos, alii quidam hac periodo inter Catholicos extiterunt, qui disciplinam morum, aut materias morales singulares alia methodo simpliciore, magis populari, ejus naturae, et hominum indigentis moralibus magis conveniente pertractarent, atque, etiamsi systema nullum condiderunt, sed singulas plerumque materias morales coluerunt, egregias tamen in eas observationes et regulas proponerent. Tales praecipue altero saeculi 17. dimidio in Gallia fuerunt, ubi Jansenistae universim de morum disciplina egregie merebantur, sed, cum laxismo se opponerent, in oppositum fere rigorismi vitium inciderunt. Scriptorum moralium huc pertinentium potiores sunt: Ludovicus Vives, qui scripsit de institutione feminae Christianae libros quinque; — Antonius Godeau, qui sermone Gallico edidit moralem Christianam ad instructionem parochorum et presbyterorum suae dioecesis; — Petrus Nicolius, a quo inde ab anno 1671. pariter sermone Gallico in lucem emissa sunt: tentamina ethica, 4 tomis contenta. Constant ex tractatibus, de diversis materiis moralibus, v. g. de debilitate naturae humanae, de mediis, pacem cum hominibus conservandi, de civilitate Christiana, de educatione principis, quomodo homo Deum tentat, de quatuor ultimis hominis, de vigilantia Christiana. Post auctoris mortem adhuc comparuerunt ejus instructiones theologicae et morales de sacramentis, de symbolo, de oratione Dominica, salutatione Angelica, sancta missa, de primo,

praecepto decalogi, ubi tractatur de fide, spe et charitate; — Jacobus Esprit, presbyter saecularis, olim oratorii, († 1678.) qui composuit theologiam moralem, et librum de falsitate virtutum humanarum, usus pariter lingua vernacula; — Bonus Merbesius (de Merbe) Gallus, presbyter saecularis († 1684.) à quo exarata est summa Christiana seu orthodoxa morum disciplina, ex s. scriptura, patribus et consiliis excerpta; — Malebranchius, qui philosophiam et theologiam moralem feliciter coluit, scripsitque tractatum de ethica, ubi potissimum, in quo vera virtus consistat, et quibus rebus comparetur, docuit; alium de amore erga Deum, quem ita proposuit, ut mysticorum exorbitantium illius temporis conceptus declinaret; alium de natura et gratia. Ejus conversationes Christianae, in quibus veritas religionis et doctrinae moralis Jesu Christi vindicatur, opus simul apologeticum est, sicut demonstratio veritatis et sanctitatis ethicae Christianae Francisci Lami, jam supra inter scripta apologetica memorata. Idem Lamius etiam magnum opus de cognitione sui ipsius, 5 voluminibus comprehensum, et sequenti periodo plura opera ascetica edidit.

§. 760. Continuatio.

Sed nec hac periodo inter Catholicos defuerunt, imo plurimi fuerunt, qui theologiam mysticam scriptis colerent, vel opuscula ascetica, hujus theologiae finibus inservientia elucubrarent. Ex eis sequentes notari merentur: Erasmus Rotterdamsis, ex cujus operibus huc pertinent: enchiridion militis Christiani; opusculum de contemptu mundi; liber de praeparatione ad mortem; — S. Joannes a cruce, Hispanus, ordinis Carmelitarum, qui praeter alia scripsit: obscuram noctem animae; flammam amoris vivam; — Bellarminus cardinalis, a quo sunt: libri tres de gemitu columbae, et: ascensus mentis in Deum per scalas rerum creatarum; — S. Franciscus Salesius, cujus opera, huc pertinentia,

sermone Gallico scripta, sunt: Philotheus, seu introductio ad vitam devotam, pro tyronibus vitae spiritualis destinata; Theotimus, seu de amore Dei libri 12, qui continent institutionem, ad perfectam cum Deo conjunctionem, mysticis propositam, perveniendi; epistolae spirituales; verae oblectationes spirituales; — Victor Gelenius, Augustinianus Trevirensis, qui reliquit summam practicae theologiae mysticae, Coloniae a. 1646. typis impressam; — Vincēntius Caraffa, praepositus generalis societatis Jesu, qui praeter plura opuscula spiritualia, sermone Italo scripta v. g. viam coeli, fasciculum myrrhae, etiam theologiam mysticam elucubravit; — Barbansonius ordinis Capucinorum, qui scripsit compendium verae theologiae mysticae, seu amoris divini occultas semitas, a. 1698. typo vulgatas; — Joannes Bona, cardinalis, qui caeteris mysticis hujus periodi non tantum multiplici eruditione, sed etiam eo praecellit, quod ejus scripta facilius intelligi, et uberior ex eis institutio percipi possit. Ea sunt: horologium asceticum; tractatus asceticus de sacrificio missae; manuductio ad coelum; liber de discretionē spirituum; principia et documenta vitae Christianae. Illud, quod inscriptum est: via compendii ad Deum per motus anagogicos et preces jaculatorias, institutionem ad theologiam mysticam continet.

§. 761. Theologi morales inter Lutheranos.

Protestantes, qui fidem potissimum urgebant, morum doctrinam propriis libris excolendam usque ad alterum fere saeculi 17. dimidium non susceperunt, sed illis praescriptis moralibus acquiescebant, quae partim in scriptis suis exegeticis, ubi frequenter ad materias morales digrediebantur, partim in dogmaticis adferebant, ubi secundum exemplum Melanchthonis de peccato, de lege, de decalogo, aliisque materiis moralibus tractabant. Inter Lutheranos Georgius Calixtus primus erat, qui in singulari libro, nempe in epitomi the-

ologiae moralis, a. 1634. edita, quasdam hujus disciplinae partes, nempe finem et objectum ejus, principia actionum hominis regenerati, conscientiam et leges pertractare tentavit. Post eum J. Conradus Dürr, theologus Altdorfensis († 1677.) primus universam theologiam morum complexus est in libro, quod a. 1662. sub titulo comparuit: *enchiridion theologiae moralis*, postea sub hoc: *compendium theologiae moralis*, in quo virtutes et officia hominis Christiani tum in genere, tum in specie, quatenus nempe in certis vitae statibus consideratur, explicantur, et variae quaestiones practicae deciduntur. Inter illos, qui post hunc similia opera conscripserunt, notatu dignior est Christophorus Schomer, theologus Rostockiensis († 1693.), utpote qui in suo specimine theologiae moralis, quo vera et naturalia omnis juris et honestatis principia breviter eruuntur, meliori methodo, et hinc inde disquisitionibus quibusdam philosophicis usus est. Silentio hic non praetereundus est Spenerus, qui tum monitis tum exemplo Lutheranos ad doctrinas religionis practice proponendas, adeoque etiam ad theologiam moralem colendam excitare conatus est, et plura scripta, his finibus accommodata sermone Theodisco composuit, velut: de necessitate et possibilitate Christianismi activi, evangelicae vitae officia, i. e. seriem sacrorum sermonum, in quibus tota morum doctrina, in ss. litteris contenta exponitur.

§. 762. Inter Calvinianos.

Inter Calvinianos Hugo Grotius a. 1640. edidit *explicationem decalogi*, et quomodo ad decalogi locos evangelica praecepta referantur. Post eum Amyraldus moralem Christianam sermone Gallico conscripsit, quae ab anno 1652. 6 tomis 8. comparuit. In 1. status hominum moralis originarius describitur, et quae in hac sua integritate officia erga Deum, proximum, et semetipsos cognoscere et exercere potuissent, ostenditur. In 2. et

3. idem fere de statu corrupto hominum sibi solis relictorum, seu Ethnicorum, docetur. In 4. ostenditur, quae moralitatis adminicula Judaeis per Mosen et prophetas suppeditata fuerint, et quomodo illi officia inde sibi enata impleverint. In reliquis duobus doctrina morum Christiana traditur, et speciatim virtutes Christianae, pietatis exercitia, motiva ad pietatem, officia generalia secundum praecepta decalogi, tandem specialia Christianorum, quoad statum et vitae rationem diversorum, exponuntur. Inter theologos Batavos Joannes Hoornbeck a. 1663. theologiam practicam edidit, in qua praeter alias nonnullae materiae, rarius pertractari solitae, occurrunt. Hugonottae tamen caeteris palmam praeripuere. Ex iis enim Joannes Placaens, qui, postquam in diversis patriae locis praedicator fuisset, rescisso edicto Namnetensi, eodem munere Hafniae functus est, tandem Ultrajecti a. 1718. mortuus, singulas materias morales egregie pertractavit, tum in singularibus libris, velut: de conscientia, de jurejurando, de restitutione, de mendacio; tum in suis tentaminibus moralibus, ab anno 1692. editis, et 6 tomis 12. comprehensis, quae constant ex tractatibus de ejusmodi materiis: de vigilantia Christiana, de cura salutis aliorum, de gradibus gloriae et beatitudinis coelestis. Sed Benedictus Pictetus eodem tempore universam theologiam moralem exaravit, sermone Gallico, sicut Placaei opera conscriptam, quae a. 1695. 8 tomis 12. comparuit, et in 9 libros divisa est, atque id sibi peculiare habet, quod morum praecepta ad plurimos speciales vitae casus, status et relationes in ea applicentur et specialissima praescripta tradantur.

§. 763. Casuistae inter Protestantes.

Praeter hos theologiae moralis scriptores nonnulli inter Protestantes, casuistas Catholicos imitati, etiam talia opera conscripserunt. in quibus potissimum de variis conscientiae casibus tractabatur. Inter Lutherana-

nos id primus omnium tentavit Franciscus Balduinus, theologus Wittenbergensis in tractatu de casibus conscientiae, a. 1628. in lucem emisso. Guilielmus Amesius, Calvinianus, qui prius Franequerae, postea Rotterdami theologiam docuit, († 1534.) in 5 libris de conscientia et ejus jure vel casibus, quos a. 1630. edidit, non tam conscientiae casus, quam quaestiones de omni officiorum humanorum genere proposuit et dissolvit. Caeterum de diversis casibus et rebus difficilibus aut dubiis, quae in variis statibus, speciatim in administratione muneris pastoralis reapse occurrebant, disquisitiones instituendo et consilia dando theologi Protestantes non deerant. Atque ejusmodi consilia, quae frequenter typis mandata sunt, nonnulli inter Lutheranos etiam collecta exhibuerunt.

§. 764. Scriptores ascetici.

Neque defuerunt Protestantibus, qui scriptis asceticis pietatem inter suos promovere conarentur. Talis erat inter Lutheranos: Joannes Arndt, qui postremo locum praedicatoris et superintendentis generalis Cella in ducatu Lunaeburgensi obtinuit, ibique a. 1611. mortuus est. Is in 4 libris de vero Christianismo, Germanice scriptis, de origine, progressu, exercitiis, impedimentis, et adminiculis Christianae pietatis, dictione intellectui vulgari et animis movendis accommodata, frequenti locorum biblicorum usu, adductis multis exemplis, et applicatione ad plurimos vitae casus facta, sermocinatus est, sed passim etiam mystica aspersit, quapropter a pluribus suorum impetitus et errorum accusatus est. Joannes Gerardus, celebris ille theologus dogmaticus et polemicus a. 1623. scholam pietatis edidit, pariter lingua vernacula compositam, in quo libro primum causae, quibus homo ad pietatem moveatur, dein ejus adminicula, postea essentialia ejus partes, inter quas obedientia erga Deum refertur, porro necessariae hujus obedientiae partes expo-

exponuntur, et tandem docetur, quomodo Christianus in observandis decalogi praeceptis eam exercere debeat, qua occasione pleraeque virtutes et officia, etiam specialia traduntur. Praeterea Gerardus 50 meditationes sacras, ad veram pietatem excitandam, et interioris hominis profectum promovendum accommodatas, jam a. 1606. ediderat, in quibus quamplurima loca non tantum ex sacris litteris, sed etiam ex scriptis Augustini, Anselmi, Bernardi, Tauleri adducuntur. Post eum in hoc scriptorum genere caeteris praecelluit Christianus Scrivers, praedicator Quedlinburgensis, qui sermone patrio edidit thesaurum animae, meditationes de variis fidei et morum doctrinis continentem, et: devotiones fortuitas, ita dictas, quia excitantur consideratione rerum naturalium et artificialium, fortuito oblatarum. Pietistae, quibus opera ascetica, a Protestantibus conscripta, minime sufficiebant, ad pietatem et vitam spiritualem inter suos promovendam, scripta mysticorum Catholicorum, Tauleri, Thomae Kempensis, cardinalis Bonae, Michaelis Molinos, versionibus aut novis editionibus inter suos propagare conabantur. — Inter Calvinianos praecipue Hugonottae, scriptis asceticis, ut plurimum sermone Gallico compositis, inclaruerunt, nominatim: Petrus Molinaeus (du Moulin † 1658.) variis in locis professor et praedicator, Joannes ex Hispania (d' Espagne) et Carolus Drelin-court, praedicator Carentonensis († 1669.) cujus consolationes animae fidelis contra terrores mortis cum dispositionibus et praeparationibus necessariis ad bene moriendum, maximam inter Protestantes approbationem nactae sunt. — Scriptoribus his asceticis statim adjungimus theologos Anglicanos, qui in eadem materia feliciter et cum applausu omnium Protestantium versati sunt, Thomam Goodwinum, Josephum Hall, Danielem Dyke, Emmanuelem Sonthom, Richardum Baxter, Joannem Buniam. Praeter hos, si adhuc Guilielmus Perkins, theologiae in universitate Cantabrigiae

professor († 1602.), qui anatomiam sacram humanae conscientiae, et decisiones casuum conscientiae edidit, commemoratur, jam absolutum est, quidquid memoratu dignum circa doctrinam morum theologi Anglicani hujus periodi praestiterunt.

§. 765. Status theologiae pastoralis.
Inter Catholicos.

Theologia pastoralis hac periodo nondum tanquam singularis disciplina in scholis theologicis tradita est, atque etiam scripta, in eam exarata, potius singulas ejus partes, quam universum ejus ambitum concernebant. Equidem quod Catholicos attinet, moralistae et casuistae scholastici in suis institutionibus etiam de officiis clericorum praecipere, et imprimis multa, confessariis scitu necessaria et utilia tradere consueverunt. Inter singularia opera, instruendis animarum curatoribus destinata, notari merentur: Claudii Espencaei concilio synodalis de officio pastorum; Petri Soti tractatus de institutione sacerdotum; Caroli Borromaei, ab anno 1560. cardinalis et archiepiscopi Mediolanensis, praesulis, non minus prudentia pastoralis, quam zelo animarum et vitae sanctitate insignis († 1584.) instructiones confessariorum et concionatorum, quae reliquis hujus generis operibus, hac periodo exaratis palmam praeripiunt; Tobiae Lohner instructio practica ad tyronum sacerdotum utilitatem ex variis auctoribus collecta, 2 tomis; ejusdem instructiones practicae varii argumenti, 9 tomis; Petri Binsfeld, suffraganei Trevirensis enchiridion theologiae pastoralis. — Qui de homiletica editis libris praeceperunt, notatu digniores hi sunt: Ludovicus Granatensis, concionator celeberrimus ordinis Praedicatorum saeculo 16., qui elucubravit rhetoricam ecclesiasticam; Joannes Stampel, auctor informatorii futuri concionatoris; Carolus Regius, a quo editus est orator Christi-

anus, 10 libris comprehensus; Valerius Augustinus, qui mandante Carolo Borromaeo exaravit rhetoricam ecclesiasticam, 3 libris contentam; Antonius Arnaldus, qui scripsit reflexiones de eloquentia praedicatorum. Praeterea in usum praedicatorum Franciscus Bernardinus Ferrarius, theologus Mediolanensis, priori saeculi 17. dimidio, librum historicum composuit de ritu sacrarum ecclesiae veteris concionum; Combefisius bibliothecam patrum concionatoriam edidit, tractatus et homilias SS. patrum pro diebus Dominicis et festis continentem. His tamen similibusque institutionibus et subsidiis effici non potuit, ut ipsi sacri sermones in universum ad eam, quam finis eorum postulat, praestantiam pervenissent, sed his plerumque defectibus laborabant, ut dicta ad idem thema non referrentur, ut apta dispositione carerent, ut inutilis et superflua eruditio et argutia scholastica afferretur, ut lepore et figuris ineptis, trivialibus, imo scurrilibus scaterent. Nihilominus hinc inde nonnulli melioris notae concionatores, praesertim in Italia et Gallia extiterunt. Tales erant: Clarius, episcopus Fulginiensis († 1555.), qui etiam inter s. scripturae interpretes inclaruit; Cornelius Mussus, episcopus Bitontensis in regno Neapolitano († 1574.); Carolus Borromaeus; Paulus Segneri, Jesuita († 1694.) qui 27 annis magnam Italiae partem qua missionarius peragravit, et tum incredibili sermonum suorum virtute, tum cruciatibus, quos corpori suo ad expianda peccata infligebat, frequentissimas peccatorum conversiones, attamen non diu durantes produxit, id quod de aliis quoque ejusmodi missionariis hujus periodi valet. Inter Gallos inclaruerunt: Simon Vigor, postea archiepiscopus Narbonnensis; († 1575.) Claudius de Lingendes, Jesuita; († 1660.) Joannes de Lingendes, priori cognatus, episcopus Matisconensis; Franciscus Senault, praepositus generalis congregationis oratorii, († 1670.); qui rebus eruditis et scurrilibus repudiatis, exemplum

antiquorum patrum in suis sacris sermonibus imitatus est; abbas de S. Cyrano; Julius Mascaron, presbyter oratorii, postremo episcopus Aginnensis († 1703.) cuius praecipue orationes funebres omnes in admirationem rapiabant; Esprit Flechier, episcopus Nemausensis; († 1710.) Bossuetus, qui praesertim in orationibus funebribus omnes post se reliquit; Ludovicus Bourdalou, Jesuita († 1704.) ex omnibus sacris oratoribus huius aetatis celeberrimus, in quo praecipue dictorum veritas et soliditas laudatur.

§. 766. Continuatio.

Nec defuerunt inter Catholicos, qui sive theoretice de arte catechetica praeciperent, licet eorum institutionibus tum quoad ordinem et nexum, tum quoad plenitudinem cunctamque perfectionem plurimum adhuc deesset; sive editis catechismis practice monstrarent, qua ratione parvuli aut universim rudes in doctrina Catholica instituendi sint, quae institutio nulla adhuc aetate tam diligenter peracta fuit. Prioris generis scripta cātechetica sunt: Joannis Gropper theologi Coloniensis institutiones catecheticae a. 1554. typis impressae; Didaci de Ledesma, Jesuitae Itali, liber de modo catechizandi, Italice scriptus; Antonii Possevini, Mantuani, pariter e societate Jesu, (qui legationibus ad regem Sueciae Joannem III. et ad Caesarem Russorum Joannem Basilidem, propter unionem cum ecclesia Romana functus est, atque etiam methodologiam et historiam litterariam theologiae scriptis illustravit, † 1611.), epistola ad Ivonem Tarterium, ecclesiae Trecentis decanum, de necessitate, utilitate, et ratione docendi Catholici catechismi; Martini Couvreur, pariter Jesuitae, instructio pro catechizandis rudibus; Petri Wittfeld theologia catechetica, Monasterii a. 1656. typis vulgata. Catechismi autem in omnibus fere terris Catholicis editi sunt quam plurimi, tum privata singulorum virorum eruditorum, tum publica vel totius ec-

clesiae, vel summorum pontificum, vel imperantium civilium, vel episcoporum indigentis suarum dioecesium prospicientium, praecipue saeculo 17. in Gallia, auctoritate. In iis doctrina Catholica modo quidem plerumque simplici et sermone populari, non tamen ab omnibus terminis scholasticis libero proposita, illud autem minime observatum est, ut methodo synthetica nonnisi a cognitis ad incognita progressus fieret. Caeterum notatu digniores inter eos sunt sequentes: Catechismus Romanus, ex decreto concilii Tridentini, curante summo pontifice, a Marino archiepiscopo Auxianensi in regno Neapolitano, Foscararo episcopo Mutinensi, et Fureiro, theologo Lusitano, qui omnes concilio Tridentino interfuerant, confectus, et a Pio V. et Gregorio XV. approbatus. In eo fidei morumque doctrinae 4 capitibus, de symbolo apostolico, sacramentis, decalogo, et oratione Dominica tractantibus exponitur. Hic catechismus potissimum pro animarum curatoribus destinatus fuit, ut intelligerent, quibus in rebus populum sibi commissum instituant. Maximam celebritatem et usum frequentissimum per universam ecclesiam Catholicam, praecipue Germanicam, nacti sunt catechismi major et minor, quos Petrus Canisius, Noviomagensis, primus, qui ex Germanis societati Jesu adscriptus est, et Germanicam postea illius provinciam rexit, mandante Ferdinando I. imperatore confecit. In eis tractatur primo de fide et symbolo, deinde de spe et oratione Dominica atque salutatione Angelica, de amore et decalogo, ubi simul de cultu sanctorum, imaginum, et reliquiarum agitur, porro de praeceptis ecclesiasticis, sacris traditionibus, ecclesia, pontifice, conciliis, sanctis patribus et s. scriptura; postea de sacramentis, et tandem de iustitia Christiana, ubi sub duobus titulis, quorum alter malum vitandum, alter bonum faciendum proponit, de variis peccatorum, virtutum et bonorum operum generibus, et postremo de quatuor ultimis hominis rebus agitur. In fine adjectus est

tractatus de lapsu hominis et de justificatione. Catechismi Canisii, quorum minor e majore excerptus est, methodo erotematica conscripti, praecipue a rectitudine, brevitate, et perspicuitate responsionum laudem consecuti sunt. Post Canisium cardinalis Bellarminus, mandante Clemente VIII., doctrinae Christianae copiosam explicationem sermone Italo composuit, mox in Latinam aliasque, etiam Orientales linguas translata, quae catechismo Romano longe brevior, simplicior, captuique vulgari accomodatior est. Ex reliquis catechismis adhuc notari meretur catechismus historicus, a Claudio Floerio, historiae ecclesiasticae scriptore compositus, qui duplex est, major et minor, et id sibi peculiare habet, quod fidei morumque dogmata ex substrata s. historia deducantur, et nonnisi gravissimae doctrinae, omissis omnibus dubiis aut minus utilibus quaestionibus terminisque scholasticis, sermone simplici, animisque movendis accommodato exponantur.

§. 767. Inter Lutheranos.

Lutheranis sat multi fuerunt, qui de munere pastoris animarum, quale ab ipsis conceptum et formatum erat, rite administrando bene praeciperent. Ex his notatu digniores sunt: Erasmus Sarcerius, superintendens comitatus Mansfeldensis, qui a. 1550. edidit pastorale, sermone Theodisco conscriptum; Jo. Andreas Queenstedt, theologus Wittenbergensis († 1688.) auctor ethicae pastoralis; J. Ludovicus Hartmann, a quo a. 1678. Norimbergae editum est pastorale evangelicum, seu instructio plenior ministrorum verbi, libris 4. Fuit haec primum systema theologiae pastoralis, satis plenum et eruditum, in quo etiam de catechetica tractabatur, monita circa quamcunque praxim pastorem proposita, et praeterea ultra 800 decisiones casuum conscientiae, quaestionum, controversiarum, dubiorum additae erant. Spenerus, et qui ei consentiebant, reformationem morum et ministerii

pastorum desiderantes, etiam in scriptis suis varia huc pertinentia proposuerunt. Non pauci in singularibus libris institutiones ad homileticam, plerumque sub titulo: de ratione concionandi tradiderunt. Eae tamen admodum exiles, minus aptae, et firmis principiis destitutae erant, artem rhetoricam Graecorum et Romanorum, non observato necessario discrimine, ad sermones sacros applicabant, et quamplurimas methodos praedicandi, quae nonnisi diversae sermonum formae erant, statuebant. Ineptis ejusmodi institutionibus etiam ipsi concionatores respondebant, qui secundum exemplum Lutheri, cujus tamen energiam et popularitatem paucissimi assecuti sunt, his potissimum vitiis laborabant, quod sine ordine et nexu ad multiplices materias digrederentur, et nonnisi de fide ac contra bona opera declamarent, quod controversias theologicas pertractarent, et in Catholicos ac Reformatos magna cum vehementia, nec sine conviciis inveherentur, quod sermone satis triviali uterentur, quibus vitiis saeculo 17. ineptus usus eruditionis scholasticae et flosculorum sermonis accessit. Non tamen defuerunt inter Lutheranos praedicatores, qui ab his vitiis, aut plerisque eorum, feliciter sibi temperarent, auditores suos in pietate Christiana informarent, eorumque animos commoverent. Illos omnes superavit Spenerus, qui nonnisi doctrinas biblicas in suis concionibus pertractabat, aut omnia, de quibus concionabatur, ad biblia reducebat, omnia, etiam theoretica, ad vitae usus applicabat, in exponendis officiis ubique impedimenta, sed et adminicula eorum monstrabat, plurimumque contulit, ut vitiosae methodi concionandi, hactenus usitatae, in Saxonia passim desererentur. — De arte catechetica nihil hac aetate inter Lutheranos scriptum est. Quae nonnunquam comparebant institutiones catecheticae, v. g. Valerii Froedorf methodus doctrinae catecheticae, Goerlicii a. 1570., Joannis Baier aphorismi de informatione catechetica, Vimariae 1698., potius ratio-

nem, catechismum Lutheri explicandi; quam universae catecheticae regulas tradebant. Igitur fere restricta erat haec disciplina ad ea, quae in nonnullis institutionibus universae theologiae pastoralis v. g. in Hartmanni pastoralis evangelico contenta erant, quibus accesserunt versus finem huius periodi monita, eaque admodum praestantia, quae Spenerus in variis scriptorum suorum locis de illa arte proferebat. Inter catechismos Lutheranorum eminebant ambo a Lutero confecti, in quibus decalogus, symbolum apostolicum, oratio Dominica, baptismus et eucharistia exponebantur. Minor eorum methodo erotemático compositus, et parvulorum rudiorumque captui accommodatus, frequentissimum inter Lutheranos usum nactus, et quamplurimis scriptis explicatus est. Ex caeteris Lutheranorum catechismis plerique ad normam minoris Lutheri compositi erant, alii propriam formam habebant, velut ille, quem Brentius adhuc ante Lutherum sermone Latino et Germanico edidit, et Valentini Andreae, praedicatoris ac consilarii consistorialis Würtembergensis († 1654.) evangelica doctrina puerilis, lingua vernacula composita.

§. 768. Inter Calvinianos.

Calviniani hac periodo nullam, quae memoranda esset, institutionem pastorem scripserunt, religionis ministrum tanquam praedicatorem potissimum considerantes. De arte praedicandi plures inter eos praeceperunt, quorum praestantiores sunt: Hyperius, qui in 2 libris de formandis concionibus sacris, seu de interpretatione scripturarum populari, egregiam et satis plenam de hac re institutionem communicavit; Stephanus Gaussen, theologiae professor Salmuriensis († 1679.), qui in sua dissertatione de ratione concionandi, praedicatori, sermonem sacrum concepturo, non tam artis regulas, quam potius id commendavit ut devotionis sensum in se excitet, et naturae suae ductum sequa-

tur; Joannes Claudius, cujus tractatus de compositione sermonis sacri, ab eo potissimum commendatur, quod omnes regulae plurimis exemplis et applicationibus illustratae sint. In ipsa arte praedicandi Calviniani caeteris vix superiores erant; explicatio exegetica et declamatio polemica maximam partem concionum eorum occupabat, caeterum Batavi eas eruditius rebus onerabant, Galli arte rhetorica praestabant. Cumque in Gallia saeculo 17. artes pulchrae et lingua vernacula magis magisque excoleretur, atque ad altum tandem perfectionis gradum perduceretur; id non parum contulit, ut etiam Hugonottae praestantes quosdam concionatores nanciscerentur, inter quos Moses Amyraldus, Samuel Bochart, et imprimis Petrus du Bosc, praedicator Cadomensis, rescisso autem edicto Namnetensi Rotterdamsis († 1692.) eminuerunt. — De arte catechetica unicus inter Calvinianos Hyperius scripsit libellum, quoad majorem partem historicum, utpote in quo origo et status rei catecheticae prioribus ecclesiae saeculis enarratur, at vero etiam, quae doctrinae a catechetis exponantur, ostenditur, et regulae eis praescriptae ex antiquis scriptoribus confirmantur et illustrantur. Ex catechismis, qui inter Calvinianos comparuerunt, caeteris majorem auctoritatem et usum nacti sunt ille, quem Calvinus ipse composuit, et Heidelbergensis. Uterque methodo erotemata compositus, et in multas sectiones secundum numerum dierum Dominicarum totius anni divisus est. In priori de fide, obedientia, oratione, et persuasione, omne bonum a Deo descendere, agitur, atque sub his inscriptionibus symbolum apostolicum, decalogus, oratio Dominica et sacramenta exponuntur. In posteriori primum agitur de peccato et miseria hominum, deinde de redemptione, ubi symbolum, baptismus et eucharistia, denique de grato pro redemptione animo, ubi decalogus et oratio Dominica exponuntur. — De theologia pastorali inter Anglicanos nihil dici potest, nisi

nonnullos eorum, nominatim Chappellum et Wilkinsium saeculo 17. de arte praedicandi praecepisse, hanc vero satis inepte a praedicatoribus exercitam fuisse, donec altero ejusdem saeculi dimidio nonnulli melioris notae concionatores, inter quos Joannes Tillotson, postremo archiepiscopus Cantuariensis († 1694.) maximam celebritatem consecutus est, eloquentiam sacram inter suos reformare coepissent, quorum tamen conciones potius tractatus philosophico-theologici, quam orationes sunt, animis auditorum movendis et ad pietatem excitandis aptae.

§. 769. Effectus sic dictae reformationis.

Quinam fuerint effectus gravissimi illius eventus, a quo hanc periodum exorsi sumus, ex historia hactenus enarrata sufficienter intelligitur. Juvat tamen, eos in fine hujus historiae strictim eo ordine ob oculos ponere, quo religionem, mores, litteras, et statum politicum attinent. Quoad religionem, Protestantes quidem gloriantur, hanc a multis falsis doctrinis, superstitionibus, et abusibus purgatam, et rejecta traditione ac ecclesiae infallibili auctoritate, nobilem, quae Christianos deceat, in religionis negotio cogitandi libertatem introductam fuisse. Verum, quanta fuerit haec libertas, ex libris symbolicis, quos ad fidei unitatem inter se conservandam introducendos esse intellexerunt, ex jurejurando, quo publico munere fungentes ad eosdem libros adstrinxerunt, ex mutuis inter eos litibus, odii, conviciorum et persecutionum plenis, ex sorte Michaelis Serveti aliorumque, ex synodo Dordracena et aliis eventibus multis abunde patet. Cum deinde posterioribus hujus periodi annis nonnulli inter eos viri, principio Protestantismi convenienter auctoritatem librorum symbolicorum minus curassent, eoque exemplum dedissent, quo alii saeculo sequenti ad eandem auctoritatem evertendam excitati sunt; jam recentiori tempore manifestum factum est, quantum prae-

dicata illa in religionis negotio cogitandi libertas ad religionem Christianam, adeoque et ipsam Lutheranam ac Calvinianam destruendam perducatur. Doctrinas, quas Protestantes ex antiqua religione velut falsas abiecerunt, tales esse, Catholicorum nemo concedere potest; nonnullas, easque gravissimi momenti, velut de necessitate honorum operum ad justificationem et salutem, tales non esse, ex ipsis Protestantibus haud pauci concesserunt; omnes autem certe ad religionem a Jesu Christo per apostolos traditam pertinere, vel ab ea non alienas esse, studium historiae ecclesiasticae, a partium studio alienum luculenter docet. Itaque Catholicus nonnisi id concedere potest, reformatione effectum fuisse, ut multae doctrinae jam solemniter ab ecclesia definirentur, varii abusus in rebus disciplinariis instantius abrogarentur, et vera illa ecclesiae reformatio citius perageretur, quam Catholici jam a multo tempore desiderabant, cui peragenda nonnunquam penitus decrant, et quae successu temporis sine turbis, sine scissionibus longe majorem effectum certissime consecutura fuisset, cum ea, quae jam ante motus Lutheri per Erasmus et alios, moderatius lentiusque incedentes, fiebant, accedente litterarum cultura, tum laete efflorescente, sine dubio continuo plures imitatores nactura fuissent. — Finis, quem omnis reformatio ecclesiastica intendat oportet, morum nempe emendatio, novationibus religiosi minime obtentus est. Lutherus ipse posterioribus vitae suae annis conquestus est, mores Wittenbergensium, caeterorumque, quibus ipse praeerat, multum deteriores redditos fuisse. Quanta fuerit saeculo 17. inter Protestantes morum corruptela, imprimis ex Godefridi Arnoldi historia ecclesiastica intelligitur, qui, quae hac de re affert, etiam sufficientibus testimoniis comprobatur. Sed et alii, studii partium minus suspecti, velut Spenerus, idem testantur. Calvinus quidem, introducta excommunicatione, abrogatisque spectaculis, saltationibus, aliisque peti-

lantiis, externam morum honestatem Genevae introduxit. Sed praeterquam, quod haec disciplina non ab omnibus ejus sectatoribus fuerit acceptata, vera moralitas in externa honestatis specie nondum consistit. Sed quid mira haec inter Protestantes corruptela, cum praeter alia, doctrina tantopere inter eos praedicata, fidem solam justificare et salvare, honestatis studium non potuerit non enervare!

§. 770. Continuatio.

Quod effectus reformationis in litteris profanis attinget, ex historia earum superius enarrata sufficienter apparet, earum incrementa, quae saeculo reformationis non admodum magna erant, ex restaurata superiori periodo litteratura antiqua, et enato inde fervidiori et frequentiori scientiarum amore descendisse; quae vero saeculo 17. majora eis augmenta accesserunt, eo minus a praetensa reformatione derivari posse, quia inter Catholicos laetius quam inter Protestantes scientiae floruerunt, et magna illa ingenia, quae decurrente illo saeculo rem litterariam illustrarunt et exaltarunt, non minus e Catholicorum quam Protestantium coetu fuerunt, neque illa ab his excitata fuisse ostendi potest. Quoad litteras theologicas speciatim, negari non potest, centuriatores Magdeburgenses, et reformationem universim causam extitisse, ut historiae et antiquitatis ecclesiasticae studium multo magis ageretur, quam secus factum fuisset. Progressus studii biblici eidem causae adscribi propterea non possunt, quia Catholici jam ante coepta Lutheri in hoc tramite incedere coeperant, et postea quoque longe majora quam Protestantes hac in re praestiterunt, quin scientiis suis biblicis ad illos impugnandos multum uterentur, quos potius methodo scholastica refellebant, prout ex operibus polemicis apparet. Talia nunc frequentius elaborata, et doctrinas religionis, praesertim controversas, majori studio et cura, novis etiam argumentis methodisque comprobatae et

vind
tis in
excol
profu
stita
esse,
denic
prin
et a
tiae,
Cath
niis
flore
cepta
civit
erit;
bus
Prot
cons
mot
pote
culo
adso
inte
quil
mar
insa
inte
pra
spa

vindicatas fuisse, utique dissidiis e reformatione exortis in acceptis est referendum. Theologiae vero morali excolendae systema Protestantium plus obfuisse, quam profuisse, et quae ab eis in disciplinis pastoralibus praestita fuere, iis, quae Catholici praestiterunt, inferiora esse, historia litterarum theologicarum docuit. — Quod denique statum politicum attinet, sunt, qui adnatae principibus Protestantibus in re ecclesiastica potestati, et a pontifice Romano caeterisque clericis independentiae, porro sublatiis monasteriis, abrogatae hierarchiae Catholicae, minutis bonis ecclesiasticis, retentis pecuniis a curia Romana exigis solitis, majorem civitatibus florem et potentiam accrevisse contendunt. Verum excepta Suecia, et fortasse etiam Dania, id vix de aliqua civitate Protestantica documentis historicis ostendi poterit; e contra historia docet, regna Catholica, in quibus omnia illa perdurarunt, laetius floruisse quam Protestantica, et si quae horum postea ampliores opes consecuta sunt, has ex causis a reformatione longe remotis descendisse, quemadmodum etiam limitationem potestatis pontificiae in terris quibusdam Catholicis saeculo demum 18. effectam vix quisquam reformationi adscribet. Illud autem negari non potest, tot ac tantas inter Christianos inimicitias, persecutiones, odia, bella, quibus pleraque regna, imprimis Gallia, Anglia et Germania afflicta fuere, illam denique posterioris regni insanabilem scissionem, quae nostris temporibus ejus interitum tandem adduxit, nunquam futura fuisse, nisi praetensa reformatio, funesta eorum omnium semina sparsisset.

Caput tertium.

De ecclesiae organismo.

A. Hierarchico.

§. 771. Potestas episcoporum.

Ecclesiae Catholicae organismus formam, quam elapsis saeculis induerat, hac periodo in universum retinuit. Speciatim circa munera, episcopali inferiora, mutationes fere nullae acciderunt. De potestate episcoporum in concilio Tridentino non parum disputatum est. Fuerunt in eo, qui contenderent, jurisdictionem episcopalem non esse divinae institutionis, sed ex plenitudine pontificiae potestatis, velut ex fonte ad episcopos derivari, adeoque a pontifice jam ampliari jam restringi posse, unde sequebatur, illos tantum vicarios istius esse. Hoc principium, cui plerique patres Tridentini contradicebant, tamen pontifici ejusque legatis in concilio probatum erat. Similiter nec quaestio, an episcopi ex jure divino presbyteris superiores sint, decisa est. Caeterum in eodem concilio nonnulla decreta sunt, ampliandae episcoporum potestati inservientia. Talia erant, quibus clerici, monachi, et universim omnes personae ecclesiasticae tum quoad functiones, tum quoad mores episcopis subiciebantur, facultas, ordines sacros suscipiendi, et absolutio a suspensione, a sede pontificia nonnunquam illis, quos episcopus suspenderat, aut ab ordinatione repulerat, concessa abrogabatur, jus, novas parochias erigendi, beneficia cum parochiis pauperibus uniendi, parochis inhabilibus vicarios substituendi, parochos dissolutos beneficiis privandi, omnes dioecesis suae ecclesias, etiam exemptas visitandi, et circa divinum cultum publicum disponendi, episcopis tribuebatur. Iisdem jus concessum, causas

ecclesiasticas, apostolicae sedi non reservatas, in prima, ut ajunt, instantia judicandi; porro decretum, ante dictam sententiam a judicio episcopali appellare non licere; ubi dictâ sententiâ ad pontificem fuerit provocatum, hunc, si causam ipse non decidat, provocantis metropolitam aut hujus vicarium generalem, si autem metropolita suspectus sit, aut ab ejus quoque judicio provocatum fuerit, episcopum proximum aut hujus vicarium generalem tanquam novum judicem constituere oportere. Episcopus accusatus secundum aliud ejusdem concilii decretum, non ipse ad iudicium vocetur; si vero talis criminis fuerit accusatus, in quod depositionis poena statuta est, coram iudice quidem compareat, causa tamen nonnisi a summo pontifice decidatur. Ubi vero episcopis a concilio Tridentino potestas facta est, non obstante aliquo privilegio pontificio, v. g. exemptione, quid faciendi, eos tanquam sedis apostolicae delegatos agere, declaratum est.

§. 772. Facultates quinquennales.

Ab altera parte episcoporum jurisdictio multum limitata est per nuntios, quos pontifices loco legatorum, antea ad aliquod tempus pro certis negotiis perficiendis mitti solitorum, hac periodo in metropolibus regnorum Catholicorum, nominatim in Germania Vienne, Coloniae, nec non Bruxellis et Lucernae perpetuos constituebant. Hi enim varia ad forum episcoporum pertinentia ad se trahebant, et v. g. dispensationes, absolutiones concedebant, in prima instantia jus dicebant, imo in Germania causas saeculares ex territoriis episcoporum immediatorum decidebant, quod tamen imperatores et tribunalia imperii impedire satagebant *). Pontifices vero, ut episcoporum querelas de jurisditione sua per nuntios diminuta aliquomodo sedarent, iis inde a medio saeculo 17. facultates concedebant, illis similes, quibus nuntii instructi erant, quae quoniam post singula quinquennia denuo

impetrandae erant, facultates quinquennales dicebantur. Non omnibus quidem episcopis eadem concedebantur, quae vero omnibus communes erant, sequentes fere fuerint: 1) facultas ab haeresi absolvendi; 2) sacros ordines extra tempus statum, et non servatis interstitiis conferendi. 3) dispensandi in impedimentis quibusdam matrimonii, in irregularitate ex delicto occulto orta, in votis simplicibus, in esu carnis, ovorum et lacticiniorum, praecipue tempore quadragesimae. 4) clericis suis indulgendi, ut libros prohibitos legant, in casu necessitatis eodem die bis missam celebrent, venerabile, ubi ab haereticis vel infidelibus profanatio metuenda esset, clam et sine luminaribus ad aegrotos deferant, ut vestibus saecularibus induantur, si in clericalibus ad loca curae suae commissa venire aut tuto ibi morari non possent, ut, si propter impedimentum legitimum breviarium recitare non possent, rosarium aut alias orationes recitent. Ex his facultatibus potestatem, qua episcopi hac periodo instructi erant, dimetiri licet.

*) Moser Geschichte der päpstlichen Nuntien in Deutschland.

§. 773. Relatio summi pontificis ad ecclesiam.

Quae potestas sacra episcopis hac periodo deerat, haec tota pontifici Romano aderat. Itaque de ejus primatu in ecclesia Catholica hac quoque periodo agnito, non amplius quaerendum est. De potestate, quae in ecclesiam ei competat, duae inter Catholicos hujus periodi vigeant sententiae, aliis incircumscripam potestatem, ipsis conciliis oecumenicis superiorem ei adjudicantibus, aliis contrarium statuentibus. Priori sententiae sedem pontificiam addictam fuisse praeter alia docet historia concilii Tridentini. Non quidem ibi, sicut in conciliis oecumenicis, medio aevo celebratis, decreta a pontifice condita episcopi solummodo acceptabant, sed ipsi ad ea condenda concurrebant, et vo-

torum

torum pluralitate, an acceptanda sint, decidebant. Verum de liberae in disciplinariis consultationis et decisionis per pontificem ejusque legatos concilio praesidentes limitatione patres ipsi frequenter conquesti sunt. Jus proponendi solis legatis pontificiis fuit reservatum, nihil ergo propositum, decisa nihil, in quod non antea pontifex a legatis suis per nuntios consultus consensisset, pluribusque decretis, reformationem concernentibus, clausula addita est: salva semper in omnibus sedis apostolicae auctoritate, quā indicabatur, pontificem ab istis decretis pro arbitrio dispensare posse. Pontifex porro potestatem, aulam suam reformandi, concilio abjudicavit; cumque de removendis iis, quae libero jurisdictionis episcopalis exercitio obstant, a legatis suis consultus fuisset, se consentire rescripsit, ut concilium decretum reformatorium desuper condatur. Igitur super hoc concilium oecumenicum pontifices superioritatem suam omnino tuiti sunt. Imo Paulus IV. libros, in quibus suprema conciliorum oecumenicorum auctoritas propugnaretur, in catalogum librorum prohibitorum referendos esse statuit. Sed et multi alii Catholici incircumscriptam potestatem ecclesiasticam, et supremam in ecclesia auctoritatem pontifici adscribebant. Sic quum pontifices, Joannem e familia Braganzica, quem Portugalli, abjecto Hispanorum dominio a. 1640. regem salutaverant, non agnoscentes, episcopos ab illo denominatos confirmare recusarent, ideoque rex celeberrimarum universitatum virorumque eruditorum arbitrium, quid in hoc casu faciendum sit, exquisivisset; inquisitio Lusitanica, rejectis sententiis, quae praetermisso pontifice episcopatibus vacantibus praesules praeficiendos esse censebant, declaravit, pontificem unicum omnis jurisdictionis ecclesiasticae fontem esse, sine cujus expresso consensu nemo ecclesiae ministrorum potestatis aliquid ad se derivare possit. Inquisitio autem Romana Ismaelis Bullialdi, presbyteri Gallicani eruditiss-

simi arbitrium, a rege quaesitum, vi cuius pontifex juri suo, episcopos in Portugallia confirmandi renuntiasset censendus, et episcopi, secundum antiquum morem electi, a metropolita confirmandi essent, condemnavit.

§. 774. *Libertates ecclesiae Gallicanae.*

Altera de potestate pontificis sententia patronos et asseclas in Gallia potissimum habebat, ubi fortitudo, qua Philippus Pulcher Bonifacio VIII. restiterat, dependentia, in qua pontifices Avenionenses a Galliae regibus detenti fuerant, principia de superioritate conciliorum oecumenicorum supra papam, a Gersonio, Petro Alliaco, et tota fere universitate Parisiensi invicto animo propugnata, denique sanctio pragmatica, cui clerus et senatus Gallicanus tanta cum firmitate inhaeserat, animos ab illimitata pontificis potestate alienos reddiderat. Igitur ex clericis Gallicanis plurimi, maxima pars universitatis Parisiensis, Sorbonna non excepta, imprimis vero senatus Parisinus commemoratam sententiam hac periodo strenue tuebantur. Inter jurisconsultos, qui scriptis et dictis eam ejusque corollaria propugnabant, eminet Petrus Pithoeus, non tantum in jurisprudentia, sed etiam in historia et literatura antiqua versatissimus, causidicus apud senatum Parisiensem, postea ab Henrico IV. regius procurator generalis factus. († 1596.) Is a. 1594. sic dictas libertates ecclesiae Gallicanae edidit, quas sequenti saeculo Petrus Puteanus (du Puy), regius consiliarius et bibliothecarius, non minus eruditus († 1651.) singulari commentario illustravit. Pleraque illarum libertatum in juribus regiis, ecclesiam concernentibus consistunt; quae ecclesiae ipsi tribuuntur, fere sequentes sunt: pontifex non absolutam et illimitatam in ecclesiam habet potestatem, sed antiquorum conciliorum canonibus in Gallia acceptatis circumscriptam. Idem concilio oecumenico subjectus, ejusque decretis ceu

legib
non
admi
obser
tifex

SUM
quod
potes
clesia
ad e
tes et
debet
bue
pauci
testat
impr
occisi
quae
renni
cipiis
narum
Joyeu
tra e
inieru

Preu

A
magis
et the
dicus.
probr
tem s
tionib
tum
edidit

legibus ecclesiasticis alligatus est. Ecclesia Gallicana non omnes conciliorum canones et pontificum decreta admittit. Regulas cancellariae pontificiae acceptare et observare ab ejusdem ecclesiae arbitrio dependet. Pontifex sine cleri Gallicani consensu nullum ab eo censum exigere potest. Idem nulli peregrino munus aliquod ecclesiasticum aut beneficium in Gallia conferre potest. Neque pontifex, neque ejus legatus causas ecclesiasticas in prima instantia potest judicare, si vero ad eum provocatum fuerit, etiamsi provocantes primates et metropolitae essent, judices indigenas constituere debet. Verum hae libertates non semper et ab omnibus in Gallia curabantur. Erant potius ibidem haud pauci, qui contraria de incircumscrippta pontificis potestate principia foverent et propagare studerent. Id imprimis factum est post mortem Henrici IV., a. 1610. occisi. Tum enim ejus vidua, regina Maria Medicaea, quae Ludovico XIII. Henrici filio et successore minorenni regnum administrabat, ejusque administri principibus posterioribus favebant. Hinc libertatum Gallicanarum adversarii, inter quos etiam duo cardinales Galli, Joyeuse et du Perron erant, plane conjunctionem contra earum patronos, quos parlamentarios vocabant, inierunt.

Preuves des libertés de l'église Gallicane. Traité des droits et libertés de l'église Gallicane.

§. 775. Continuatio.

Adversariis libertatum ecclesiae Gallicanae nemo magis se opposuit, quam Edmundus Richer, clericus et theologus Parisiensis facultatisque theologiae syndicus. Is inter alia a. 1611. Dominicanis publice exprobravit, eos pontificis infallibilitatem et superioritatem supra concilium oecumenicum in publicis disputationibus defendere; deinde eodem adhuc anno tractatum de ecclesiastica et politica potestate inscriptum edidit, in quo sententiam de monarchica regiminis ec-

clesiastici forma, aristocratia temperata, propugnavit, et inter alia docuit, potestatem, leges pro universa ecclesia valituras ferendi, non soli pontifici, sed toti ordini hierarchico competere, pontificis potestatem solummodo ad leges ecclesiasticas explicandas et exequendas pertinere, ejus decreta et bullas tum tantum obligare, si cum decretis conciliorum oecumenicorum consenserint, ecclesiae potestatem non esse, poenam aliquam temporalem infligere, imperantem civilem legitimum esse judicem, si ab ecclesiasticis abusibus provocatum fuerit. Hoc Richerii scriptum, ipso pontifice postulante, et aula concedente, a septem suffraganeis metropolitae Senonensis, cardinalis scilicet Perronii, examinatum, et tanquam multas assertiones falsas, scandalosas, schismaticas imo haereticas continens damnatum, atque damnatio e sacris suggestibus Parisiensibus publice annuntiata, auctor vero munere syndici privatus, et post multos annos tandem vi ad retractationem subscribendam adactus est. († 1631.) ¹⁾ Similiter ejus asseclae, quorum in ipsa Sorbonna haud pauci erant, eo perducti sunt, ut sententiis illis, quarum systema Richerismus vocari consuevit, renuntiarent. Aula igitur, contenta juribus, in concordato sibi concessis, et propter diversas indigentias pontificem reverens, ecclesiae Gallicanae libertatibus tum tantum insistebat, quando cum sede pontificia aliis ex causis collidebatur. Id speciatim factum est, cum Innocentius XI. juri regaliae, a Ludovico XIV. latius extenso sese opponeret. Tum enim rex offensus a. 1681. 35 episcopos totidemque proceres Parisiis congregavit, ut sibi jus, a pontifice impetitum adjudicarent, simulque declarationem de limitibus potestatis pontificiae ederent. Atque hi, regi morem gerentes, sequentes quatuor propositiones concinnarunt, quae libertatum Gallicanarum quasi summa erant: 1.) Christus Petro ejusque successoribus nullam potestatem saecularem contulit. Hinc reges et principes, quales nulli potestati ecclesiasticae subjecti sunt, adeoque ab ea non deponi, nec eorum subditi a fidelitatis et

obedientiae erga eos officio absolvi possunt. 2) Pontifex conciliis oecumenicis secundum declarationem synodi Constantiensis est subordinatus. 3) Igitur potestas ejus ecclesiastica universalis ecclesiae legibus limitata est, idemque instituta et statuta ecclesiae Gallieanae revereatur oportet. 4) Ejus decreta, fidem concernentia omnes quidem ecclesiae admittere tenentur; propterea tamen ejus judicium non est irreformabile. Pontifex hanc publicam declarationem adeo improbavit, ut exemplar sibi transmissum per carnificem publice concremari juberet, et praelatis Gallicis, quamquam litteras excusatorias ad eum dederant, infidelitatem, ignaviam, destructionem libertatis ecclesiasticae, imo ipsius fidei, quae sine concordia cum pontifice salva esse non possit, exprobraret. Similiter Innocentii XI. successor, Alexander VIII. a. 1691. bullam edidit, in qua commemoratae quatuor propositiones condemnatae erant. At rex non tantum declarationem illam publicari jussit, sed etiam vetuit, ne quis in universa Gallia contra quatuor propositiones in ea contentas doceret, praecepitque, ut in omnibus universitatibus exponerentur et ab episcopis in suis dioecesibus propagarentur. Imo Bossueto, qui ipse conventui Parisiensi interfuerat, mandavit, ut eas, cum a scriptoribus pontificiis vehementer impugnarentur, singulari libro defenderet, quod hic reapse praestitit. Quum vero postea lis, quae declarationi illi ansam dederat, inter pontificem et regem componeretur, hic Bossueti defensionem typis vulgari noluit. Tum etiam statutum, ut singuli episcopi, qui ad declarationem illam concurrerant, in litteris ad pontificem dandis suum desuper dolorem contestarentur, profiterenturque, se ea, quae tum de potestate ecclesiastica et auctoritate pontificia statuta fuerant, tanquam non statuta considerare.²⁾

¹⁾ Baillet la vie d'Edmond Richer.

²⁾ Defensio declarationis cleri Gallicani de potestate ecclesiastica. Guarnacci vitae et res gestae pontif. Rom. et cardinalium a Clemente X. usque ad Clementem XII.

§. 776. Relatio ecclesiae Romanae ad Orientalem.

Status hierarchicus ecclesiae Graecae et Russicae.

Eo minorem auctoritatem Romani pontifices hac periodo in ecclesia Orientali habuerunt. Status illius, quae intra limites imperii Turcici continebatur, his saeculis continuo deterior redditus est. Non quidem multi Graecorum ad Islamum defecerunt, partim quod fidei patriae tenaciter inhaerent, partim quod a Turcis ad defectionem non sollicitarentur. Singuli tamen inter eos apostatae non defuerunt. At variis modis Graeci a Turcis vexabantur. Libertas eorum admodum erat restricta; tributa gravia eis erant imposita; contemptus, ludibria, injuriae eis passim inferebantur, praesertim a plebe, ubi in seditionem prorumpebat; morum litterarumque cultura maximam partem eis erat praecclusa; nova templa extruere aut collapsa restaurare, nonnisi pro plurimo aere licebat. Hierarchia pristina inter eos quidem conservabatur, perdurabant quatuor patriarchae, inter quos CPnus, totius ecclesiae caput et quasi monarcha, cum sua synodo perenni omnia graviora ecclesiae universae negotia administrabat, episcopos instituebāt et deponebat non tantum in suo patriarchatu, sed etiam in caeteris, velut Calinicus, qui a. 1691. Ananiam episcopum, monasterio cuidam in monte Sinai praefectum, quod patriarchae suo Jerosolymitano obedientiam denegarit, et distributis per litteras indulgentiis ejusdem jura violarit, loco suo deiecit. Turcae quoque, licet ex causis potissimum politicis patriarcham CPnum magnis honoribus prosequerentur, qui tamen haud raro ad arbitrium supremi illorum senatus, vel administri primarii deponebatur, ansam plerumque praebentibus ipsis Graecorum clericis, plurimum aeris pro suprema

illa dignitate offerentibus. At caeterorum patriarcharum auctoritas et jurisdictio continuo minuebatur. Ili a CPno dependentes facti sunt, et plerosque suffraganeos suos amiserunt, ita ut Alexandrinus nonnisi chorepiscopos, Antiochenus paucos quosdam episcopos in Syria et terris huic vicinis, Jerosolymitanus duos tantum Nazarethi et Bethlehemi episcopos sub se haberet, quod partim multitudine heterodoxorum, in eorum patriarchatibus existentium, partim decremento urbium ad eosdem pertinentium effectum est. Cumque etiam in patriarchatu CPno multae urbes olim florentes, ad conditionem vilium pagorum delaberentur, factum est, ut episcopatus, qui in eis fuerant, expirarent.¹⁾ — Laetior erat status ecclesiae Russicae. Huic, quae hactenus ad patriarchatum CPnum pertinuerat, Jeremias patriarcha CPnus, cum ad colligendas eleemosynas Poloniam et Russiam peragraret, a. 1589. petente summo Russorum principe, proprium patriarcham concessit, Moscoviae residentem, qui jam plenitudine potestatis ecclesiasticae in Russia, et magna in rebus quoque politicis auctoritate gaudebat. Is aliquo tempore eatenus quidem a CPno dependebat, quod, utut a Russis electus, tamen illius confirmatione egeret, eumque in rebus gravioribus etiam consuleret. Verum circa annum 1660. patriarcha CPnus, petente Russorum Caesare, consentientibus caeteris patriarchis, isti confirmationis juri renuntiavit, quod tamen non impedivit, quo minus communio inter ecclesiam Graecam et Russicam perduraret.²⁾

¹⁾ Helladius status praesens ecclesiae Graecae. 1714. Tom. Smith de Graecae ecclesiae statu hodierno epistola. 1698. Le Quien Oriens Christianus. Rich. Simon histoire critique des dogmes, de controverses, des coutumes et de ceremonies des Chrétiens Orientaux. Ricaut histoire de l'église Grecque et de l'église Armenienne. De la Croix état présent des nations et églises, Grecque, Armenienne et Maronite en Turquie. 1715. Elsner neueste Beschreibung der griechischen Christen in der Türkei. 1737.

²⁾ Le Quien lib. cit. Strahl Zustand der griechisch - russischen Kirche in ältester und neuester Zeit, historisch entwickelt, in der Tübinger theolog. Quartalschrift. 1823. 3. 4. Heft. Wagner Geschichte des russischen Reichs.

§. 777. Unionis conamina inter ecclesiam Romanam et Graecam.

Quod jam attinet relationem ecclesiae Romanae ad Graecam, a tempore unionis in concilio Florentino decretae, licet maximam partem elusae, complures tamen supererant, non tantum singuli viri, sed integri etiam coetus, qui pontificem Romanum totius ecclesiae caput haberent, Spiritum s. a Filio quoque procedere crederent, nec caeteras res, Latinis proprias condemnarent. Horum numerus praesenti periodo identidem auctus est opera potissimum missionariorum, quos Romani pontifices in imperium Turcicum subinde ablegabant, in quo insuper Latini ex temporibus expeditionum cruciatarum aliqua adhuc monasteria habebant. Inter missionarios, qui plerumque sub praesidio legatorum, a principibus Occidentalibus ad aulam Ottomanicam missorum constituti erant, nulli feliciori cum successu operabantur, quam Jesuitae, de quo primis saeculi 17. temporibus conquestus est Cyrillus Lucaris, postea patriarcha CPnus in litteris ad archiepiscopum Cantuariensem scriptis. Ex singulis viris eruditis, qui ecclesiae Latinae accesserunt, nonnulli ejusdem doctrinas et instituta contra populares suos scriptis quoque defenderunt. Horum primarius fuit Leo Alatus, qui ecclesiam Latinam 3 libris de ecclesiae Occidentalis et Orientalis perpetua consensione, et pluribus aliis scriptis defendit. Primatum Romani pontificis speciatim vindicavit Neophytus, Rhodensis, monachus, in epistola ad Julianum Paramythiensem, in qua etiam doctrinam Latinorum de processione Spiritus s., de purgatorio, et de usu panis azymi in eucharistia propugnavit. E contra ex Graecis schismaticis Nectarius, altero sae-

culi 17. dimidio patriarcha Jerosolymitanus pontificis primatum impugnavit in libro, contra papae imperium inscripto, cui componendo ei ansam dederunt 5 theses, quas Petrus quidam ex ordine Minorum Jerosolymae sub titulo: de papae imperio ediderat. Similiter Nicolaus quidam Cerameus, Nectarii coaevus, tractatum composuit, in quo suprema pontificis in ecclesia potestas confutabatur, quemque Dositheus, Nectarii successor in collectionem scriptorum polemicorum Latinis oppositorum a se factam suscepit. Sub eodem Dositheo Graeci Latinos a communi s. sepulchri custodia verberibus et auxilio gubernii Turcici abegerunt, donec isti intercessione legationis Gallicae apud supremum Turcarum senatum a. 1690. antiquis juribus restituerentur. In universum enim Graeci schismatici inveterato in Latinos odio flagrare pergebant, eosque inter haereticos, quos prima quadragesimae Dominica quotannis solemniter excommunicabant, semper nominatenus allegabant.) — Majori numero illi schismatici ad communionem ecclesiae Romanae hac periodo reversi sunt, qui extra imperium Turcicum erant. Equidem illos, qui capta a Turcis Cpi successive, numero non exiguo, Venetiis considebant, secundum legem cum ecclesia Romana unitos, eorumque episcopum et presbyteros a patriarcha Venetiano vel nuntio apostolico approbatos esse oportebat. Verum conniventiâ regiminis eis tota hac periodo potius cum patriarcha CPno communicare licebat. Illis vero qui in utraque Sicilia, in territorio pontificio, in Tuscia, et republica Genuensi diversq tempore sedes fixerunt, communio cum ecclesia Romana ineunda erat.) Qui in Hungariam, Croatiam, Slavoniam et Transsylvaniam migrarunt, id quod posteriori maxime hujus periodi tempore factum est, nullo quidem modo a regimine civili ad unionem cum ecclesia Romana ineundam compulsi sunt; attamen religioso clericorum Latinorum zelo successit, multis, praesertim in Hungaria, et plerisque in Transsylvania

una cum eorum episcopo persuadere, ut unionem illam sponte inirent.³⁾ Similiter in provinciis Polonicis: Russia rubra, Volhinia, Podolia, Braclavia, in quibus magna pars incolarum ecclesiae Graecae adscripta erat, laboribus Jesuitarum, concessisque magnis juribus ac privilegiis saeculo 17. effectum est, ut plurimi eorum, ipseque metropolita Chiovensis, abjecto schismate, cum ecclesia Romana conjungi voluerint.⁴⁾ — Quoad Russicam ecclesiam, cum Caesar Joannes Basilides infelici adversus Polonos bello implicitus, pontificis interventum pro pace petiisset, simulque spem suae cum Romana ecclesiae uniendae fecisset; Gregorius XIII. a. 1581. Antonium Possevinum e societate Jesu in Poloniam Russiamque ablegavit quidem; sed pace facta Caesar, etiamsi legato colloquium de religione concederet, et legatos ad pontificem mitteret, omnem tamen cum ecclesia Romana unionem simpliciter rejecit.⁵⁾

¹⁾ Ricaut, de la Croix II. cc.

²⁾ Le Bret Geschichte der fremden Nationen in Italien, in der Fortsetzung der allgemeinen Welthistorie. 46. Th. 3. Bd. Rodota dell' origine e stato presente del rito Greco in Italia.

³⁾ Engel Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer.

⁴⁾ Jeckels Pohlens Staatsveränderungen und letzte Verfassung. Jura et privilegia genti Ruthenicae Catholicae a maximis pontificibus Poloniaeque regibus concessa.

⁵⁾ Possevini Moscovia seu de rebus Moscoviticis, et acta in conventu legatorum regis Poloniae et magni ducis Moscoviae.

§. 778. Conamina unionis cum Nestorianis.

Ecclesiae Orientales, a sic dicta orthodoxa separatae, Nestorianorum scilicet et Monophysitarum, illius communionem semper respuebant; cum Romana autem partes earum vel unionem, jam praecedentibus saeculis initam, at diversis ex causis interruptam, aut ob

loco
run
qui
eram
in T
gna
sede
III.
firm
se h
no
cha
a po
suo
man
stori
miae
vale
Paul
nem
tifici
siam
agno
dem
citer
ejus
unio
dia,
Chr
sub
subj
rosi
char
tanq
ad u
qua
iden

locorum distantiam languentem, hac periodo renovaverunt, vel nunc primum inierunt. Quoad Nestorianos, qui in terris ad Tigridem sitis, admodum numerosi erant, et praeterea in antiqua Syria, Parthia, Persia, in Tartaria et India anteriori existebant, caeterum magna ignorantia et ruditate laborabant; pars illorum, qui sedes suas in veteri Assyria habebant, a. 1553. a Julio III. pontifice petiit, ut patriarcham a se electum confirmaret, et alteri, e familia, quae patriarchatum apud se haereditarium reddiderat, oriundo se opponeret. Anno 1562. sub Pio IV. Nestorianorum istorum patriarcha ipse Romam venit, ut confirmationem et pallium a pontifice impetraret, qua occasione pro se et clero suo obedientiam et adhaesionem ad fidem ecclesiae Romanae promisit.¹⁾ Elias priori saeculi 17. tempore Nestorianorum unitorum patriarcha, qui sedem suam Urmiae in Persia habebat, (dum schismatici, illis praevalentes, sedem principalem Mosulensem tenerent,) ad Paulum V. pontificem, qui munera et fidei confessionem transmiserat, viros ablegavit, per quos suam pontifici subjectionem contestatus est, omnesque qui ecclesiam Romanam ceu communem omnium matrem non agnoscerent, excommunicatos pronuntiavit.²⁾ Anno tandem 1681. etiam Nestoriani in Diarbēcchia, antiqua circiter Mesopotamia, quorum episcopus, in metropoli ejusdem nominis residens, pariter patriarcha dicitur, unionem cum ecclesia Romana inierunt.³⁾ Qui in India, speciatim in littore Malabarico habitabant, ibique Christiani S. Thomae vocabantur, ineunte saeculo 16. sub potestatem Lusitanorum, illas Indiae partes sibi subjicientium venerunt. Lusitani eos, qui satis numerosi erant, utpote 127 coetus efficiebant, et patriarcham sic dictum Babylonicum, Mosulae residentem, tanquam caput suum ecclesiasticum venerabantur, etiam ad unionem cum ecclesia Romana perducere studebant, qua in re Alexis de Menozes archiepiscopus Goanus, idemque vicerex Indiae Lusitanicae, maxime laboravit,

effecitque, ut in synodo a. 1599. Udiampurae habita, Nestoriani doctrinam et instituta Catholica acceptarent, quo facto eorum episcopus Romam missus est, ubi patriarchae Mosulensi renuntiavit, pontifici obedientiam juravit, et ab hoc sacram ordinationem accepit. Verum postquam Batavi maxima parte possessionum Lusitanicarum in India potiti fuissent, Nestoriani medio saeculo 17, ab ecclesia Romana iterum defecerunt. Postea tamen Carmelitae rursus partem eorum ad unionem desertam reduxerunt. ⁴⁾

¹⁾ Raynaldi annall. eccles.

²⁾ Strozza de Chaldaeorum dogmatibus.

³⁾ Le Quien l. c. Asseman bibl. Orient, T. III. P. II. Simon histoire critique des dogmes etc, des Chretiens Orientaux.

⁴⁾ La Croze histoire du Christianisme des Indes.

§. 779. Cum Abyssiniis.

Inter Monophysitas Abyssinii, quorum episcopus, Abuna dictus, semper a patriarcha Coptorum constitui solebat, seu potius eorum reges jam priori hujus periodi tempore ecclesiae Romanae accedebant. David nempe, qui tum in Abyssinia regnabat, ut eo certius auxilium militare a Lusitanis, quibuscum jam commercium et conjunctionem iniverat, contra vicinum regem, hostem suum impetraret, Joannem Bermudem, quem medicum suum legatus Lusitanicus in Abyssinia reliquerat, a moriente Abuna hujus successorem pronuntiarum ordinarique curavit, quod ille hac tantum conditione admisit, si a Romano pontifice confirmaretur. Itaque cum Paulus III. eum a. 1540, Abyssinae episcopum, simulque patriarcham Alexandrinum nominasset, in regnum istud reversus ecclesiam ibi regebat, et Catholicam reddere studebat. Davidis filius et successor, ab Europaeis Claudius vocatus, cum Lusitanorum, a Bermude adductorum auxilio contra hostes indigeret, pontifici quidem Romano, exigente patriarcha, obedi-

entiam vovit, fideique formulam publice praelegi jussit, quo ille Christi vicarius declarabatur. Verum in regno firmatus Claudius ad haeresin Monophysiticam reversus patriarcham ignominiose tractavit, imo Lusitanos armis aggressus est, eo quidem eventu, ut hi per Abyssiniae provincias dispergerentur, patriarcha vero in Europam rediret. Mox post ejus abitum, anno circiter 1558. plures Jesuitae a Lusitaniae rege Joanne III. et Julio III. pontifice ablegati in Abyssiniam venerunt, quos inter praecipuus erat Andreas Oviedo, episcopus Nicaenus in partibus. Verum tam parum apud regem Claudium, non multo post in proelio occisum, quam apud ejus fratrem et successorem, qui pariter jam a. 1562. mortuus est, effecerunt. Majori cum fructu Jesuitae laborarunt sub rege sequente, qui reliquo saeculi 16. tempore in Abyssinia regnavit. Prioribus interea mortuis vel occisis alii successerunt, qui novum regem Seguedum sibi religionique suae adeo conciliarunt, ut unam in Christo naturam profiteri sub poena capitis interdiceret, quo facto populus saepius quidem in seditionem prorupit, a rege tamen semper suppressus est. Quae cum ita essent, Urbanus papa VIII. Alphonsum Mendez, pariter Jesuitam Lusitanicum episcopum Abyssiniae et patriarcham denominavit. Is a. 1625. in hanc terram venit, effecitque, ut jam sequenti anno rex, ejus frater, et omnes aulici flexis genibus publice jurarent, se pontificem Romanum tanquam legitimum ecclesiae caput suspecturos, obedientiam ei praestituros, et universum regnum subjecturos esse. Tum rex praecepit, ut nemo, nisi a patriarcha examinatus sacris operaretur, omnesque Abyssinii fidem et ritus Romanos sequerentur. Verum hi a monachis et eremitis suis excitati armata manu resistebant; et quamvis rex eos magno proelio fudisset, tamen tot occisorum aspectu commotus, nunc, patriarcha nequidquam reclamante, subditorum cuique libertatem dedit, eam religionem profitendi, quae sibi melior videretur, quo

facto quam plurimi ad pristinam haeresin defecerunt. Basilides autem, Seguedi a. 1632. mortui filius et successor patriarcham et Jesuitarum plerosque expoliatos et male tractatos in Indiam misit. Caeteri, qui remanserant, interfecti sunt, imo rex proprium fratrem eo, quod ecclesiae Romanae adhaereret, capitis damnavit. Sic omnis ecclesiae Abyssinicae cum Romana conjunctio, quod praecipitius et violenter effectui daretur, destructa est, nec postea restaurari potuit, quia omnes missionarii, qui Abyssiniam ingredi audebant, mox interficiebantur, quod speciatim a. 1642. tribus Capucinis accidit.

Ludolf historia Aethiopica. Ejusd. commentarius et appendix ad suam histor. Aethiop. Lobo voyage historique d'Abissinie, avec plusieurs dissertations du chanoine le Grand. La Croze historische Beschreibung des Zustandes der christl. Religion in Aethiopien u, Armenien. Le Quien lib. cit.

§. 780. Cum Coptis, Jacobitis et Armenis.

Monophysitarum in Aegypto, qui Copti dicuntur, patriarchae bis hac periodo spem unionis cum ecclesia Romana fecerunt. Primo enim circa annum 1560. patriarcha Coptorum virum quemdam ad pontificem misit, qui voluntatem ejus in unionem ecclesiasticam pronam testatam faceret, quem non multo post epistola patriarchae ejusdem argumenti secuta est. Hinc pontifex Christophorum Rodericum e societate Jesu in Aegyptum misit, splendida dona afferentem, quibus acceptis patriarcha declaravit, se per legatum litterasque suas nonnisi consuetum urbanitatis obsequium pontifici exhibere voluisse. Anno autem 1594. Coptorum patriarcha Gabriel legatos Romam misit, litteras ad Clementem VIII. afferentes, in quibus pontificem principem patriarcharum et decimumtertium apostolum nominavit, perfectam ei subjectionem promisit, et fidem ecclesiae Romanae in omnibus acceptavit, quam fidem etiam legati coram pontifice et cardinalibus solemniter

professi sunt. Verum hoc actu tota unio absoluta fuit, neque enim postea aliquam inter utramque ecclesiam communionem intercessisse compertum est, neque legationes, quas saeculo 17. pontifices et Ludovicus XIV. Galliae rex ad Coptos eum in finem miserunt, aliquem effectum habuere. ¹⁾ — Stabiliior fuit unio, quam pars Jacobitarum cum ecclesia Romana hac periodo inivit. Isto nomine vocari consueverunt Monophysitae in antiqua Babylonia, Mesopotamia et Syria, qui versus finem saeculi 16. circiter ex 50,000 familiarum, utplurimum pauperum et rudium constabant, et patriarchae, Antiocheno dicto, sed Amidae seu Diarbecchiae residenti, suamque ecclesiam patriarchalem in monasterio Zafranensi prope urbem Mardin habenti, et praeter hunc primati seu maphriano Tacritensi, metropolitae Jerosolymitano, quem pariter patriarcham dicunt, pluribusque archiepiscopis et episcopis suberant. Horum Jacobitarum haud paucos quidam Andraeas Achigian, Romae institutus, et a pontifice patriarcha Antiochenus ordinatus, saeculo 17. ad unionem cum ecclesia Romana perduxit. At ejus successor, agente patriarcha Monophysitico, a Turcis in exilium missus est, quo facto Jacobitarum unitorum status et numerus decrevit quidem, sed non expiravit. ²⁾ — Idem fere valet de Armenis, qui caeteros Monophysitas morum litterarumque cultura superabant. Etiam si enim missionarii Romani in eis ad ecclesiam Catholicam reducendis multum laborarent, pauciores tamen stabilem cum ea unionem inierunt, iique nonnisi in imperio Turcico, in cujus provinciis Asiaticis remotioribus, plures Armenorum unitorum coetus exorti sunt. Ex ipsis Armenorum patriarchis CPnis nonnulli missionariis Romanis aurem praebuerunt, plerique tamen eis acriter adversati sunt. Pro eo Armeni in Polonia a. 1667. ad ecclesiam Romanam transierunt, cui etiam Venetiis habitantes accesserunt, ita, ut saltem aliqui ex omni Christianorum Orientalium genere ecclesiam Romanam

ceum veram, ejusque supremum antistitem eum caput universalis ecclesiae venerarentur. ³⁾

¹⁾ Sæcchini historia societatis Jesu, Renaudot histor. patriarcharum Alex. Jacobit. Josephus Abudacnus historia Jacobitarum seu Coptorum in Aegypto etc.

²⁾ Asseman dissertatio de Monophysitis, præmissa tomo 2. bibliothecae Orient. Simon lib. cit. Le Quien lib. cit.

³⁾ Serpos compendio storico di memorie chronologiche, concernenti la religione e la morale della nazione Armena, suddita dell' impeto ottomanno. Le Bret Geschichte der fremden Nationen in Italien.

§. 781. Immunitas clericorum. Bulla in coena Domini.

Quod attinet relationem ecclesiae et cleri ad civitatem, immunitas tam personalis quam realis in universum hac periodo conservata est, quamquam impetrantes civiles in casibus specialibus haud raro a bonis ecclesiasticis et clericis tributa exigent. Immunitatis tuendae auctoritas ecclesiastica, imprimis sedes pontificia, admodum studiosa erat. In concilio Tridentino, ubi de reformatione agebatur, etiam de reformatione principum sermo factus est, sub qua liberatio clericorum a potestate intelligebatur, quam nonnunquam civitatum rectores in personas et bona illorum exercebant. Cum vero principes contra talem reformationem magnopere exciperent, concilium ea de re nihil quidem decrevit; attamen sessione 22. illis anathema dixit, qui jurisdictionem aut bona ecclesiae sibi arrogarent. Ex pontificibus Paulus IV. in indicem librorum prohibitorum, ejus jussu confectum, illos quoque libros retulit, in quibus aliqua in clericos jurisdictio magistratui civili asserebatur. Excommunicatio autem contra laesores immunitatis clericalis statuta erat in bulla, quae, quoniam quotannis feria quinta majoris hebdomadae Romae in ecclesiis praelegebatur, bulla in coena Domini vocari consuevit. Sed et in multos
alios

alios excommunicatio ibidem statuta est, nominatim
 in haereticos et schismaticos eorumque protectores et
 fautores, nec non in eos, qui libros haereticos typis
 imprimunt, legunt, possident, defendunt, et qui hae-
 reticis aut Muhamedanis arma aut ejusmodi res procu-
 rant, quibus in bello contra Christianos uti possunt;
 porro relate ad pontificem in eos, qui ab hujus decre-
 tis ad futurum concilium generale provocant, vel ad
 forum saeculare se convertunt, qui causas ecclesiasti-
 cas jurisdictioni pontificiae subtrahunt, proventus, quos
 sedes apostolica ex ecclesiis et monasteriis sibi reser-
 vavit, retinent, qui terras pontificias, ad quas etiam
 utraque Sicilia, Sardinia et Corsica referuntur, infe-
 stant aut occupant, piratae, qui mare Romanum infe-
 stant, litterarum pontificiarum suppositores et adulte-
 ratores, omnes, qui, quominus annona aut aliae indi-
 gentiae aulae pontificiae advehantur, impediunt, qui
 ad eandem aulam proficiscentes aut inde revertentes,
 aut devotionis causa Romam peregrinantes expoliant,
 capiunt, mutilant aut occidunt; praeterea ii, qui exer-
 citium jurisdictionis episcopalis perturbant; denique
 principes, qui subditis suis nova tributa imponunt aut
 consueta augment, exceptis illis casibus, ubi id ex jure
 aut speciali sedis apostolicae licentia eis concessum
 est. — Fundamenta hujus bullae jam praecedenti pe-
 riodo posita fuere, siquidem jam a pluribus saeculis
 Romae usitatum erat, haereticos aliosque pontificis ad-
 versarios in coena Domini excommunicatos pronun-
 tiare. Quam bullam postquam hac quoque periodo
 plures pontifices novis excommunicationibus auxissent,
 Urbanus VIII. a. 1627. ultimam ei manum admovit.
 Contra bullam ipsam principes non reclamabant; cum
 vero Pius V. eam ubique ecclesiarum in coena Domi-
 ni praelegi jussisset, plerique huic jussui se opponen-
 bant, et vicerex Neapolis in episcopos ac monachos
 animadvertibat, qui bullam propagare studebant, pon-

tifex vero immorigeros excommunicatos pronuntiavit, vix in mortis articulo absolvendos.

Pragmatische Geschichte der Bulle in coena Domini.

§. 782. *Dissidium inter Paulum V. et rempublicam Venetianam.*

Quum pontifices immunitati ecclesiasticae conservandae adeo studerent, collisiones cum imperantibus civilibus, suam potestatem ea limitari aegre ferentibus, deesse non poterant. Ex his collisionibus illa praepriis notari meretur, quae ineunte saeculo 17. inter Paulum V. et rempublicam Venetorum exorta est. Haec nempe a. 1603. vetuit, ne quis absque senatus licentia novas ecclesias, monasteria, aut alia aedificia ecclesiastica extrueret, societates spirituales erigeret, bona immobilia clero venderet, donaret, aut testamento legaret. Praeterea nonnullos clericos criminum reos carceri mancipavit. De his igitur decretis et actis tanquam libertatis ecclesiasticae et immunitatis clericorum laesionibus pontifex apud senatum Venetianum conquestus est, atque ut illa revocarentur, clerici vero incarcerati sibi traderentur postulavit. Cum senatus decreta per legatum suum defenderet, pontifex litteras monitorias ad rempublicam dedit, quibus illa irrita pronuntiavit et sub poena excommunicationis latae sententiae revocare jussit. At senatus per jurisconsultos Italicos, Gallicos, et Hispanicos, quorum arbitria exquisierat, in sententia sua firmatus litteris ad pontificem datis justitiam legum a se latarum denuo propugnavit. Quare pontifex post iteratam admonitionem a. 1606. judicium contra rempublicam scriptum edidit, quo senatus cum praeside omnibusque asseclis suis excommunicabatur, omniibus bonis et privilegiis, a Romana aliisque ecclesiis acceptis privabatur, et si porro resisteret, tota respublica interdicto subiciebatur. Verum his omnibus senatus flexus non est, sed protestationem ad universum clerum suum edidit, qua excommunicationem

immeritam et irritam declaravit, atque ne quis clericorum interdictum observaret, vetuit. Eorum plerique senatui paruerunt, et qui potius pontifici morem gerere volebant, Jesuitae, Theatini, Capucini, e ditione Venetiana excesserunt. Cumque etiam populus acta regiminis approbaret, tranquillitas publica nullibi turbata est. Principes externi plerique, imprimis rex Gallorum, Henricus IV., reipublicae Venetianae favebant, et pro ea apud pontificem intercedebant; soli Hispani hunc ad coepta sua proseguenda hortabantur. Interea causa Venetorum a pluribus viris eruditis, juris consultis et theologis defendebatur, inter quos nemo magis inclauit, quam Paulus Sarpi, Servita, Venetiis natus, jam admodum juvenis a duce Mantuano dogmaticae et casuisticae lector constitutus, postea theologiae doctor et ordinis sui in ditione Veneta praepositus provincialis, serius procurator generalis factus, nunc autem a regimine consultor status electus, quo in munere ipse potissimum illius acta in dissidio cum pontifice dirigebat. Verum in scriptis suis nimium progressus plura protulit a sensu Catholico aliena et principiis Protestantium consona, quare inquisitio Romana non tantum plures ex ejus libris tanquam tales damnavit, in quibus doctrinae temerariae, scandalosae, seditiosae, schismaticae et haereticae contineantur, sed ipsum etiam sub poena excommunicationis ad causam dicendam Romam evocavit, cui autem evocationi non paruit. Pontifex Hispanorum auxilium sibi sperans jam peditum equitumque agmen contra Venetianos colligere coepit. Cum vero Hispani subsidia sperata non adducerent, e contra Henricus, qui magno studio pacem inter litigantes efficere conabatur, militem quoque conscriberet, pontifex ad cedendum pronior redditus est, ita ut cardinalis Joyeuse qua legatus Gallicus a. 1607. pacem efficere posset, ex cujus conditionibus pontifex censuras suas contra Venetos, senatus autem protestationem suam contra easdem revocavit, clerici incarcerati, salvis

tamen reipublicae juribus, legato Gallico traditi, et monachi propter interdictum e republica egressi recepti sunt, exceptis Jesuitis, quos recipere senatus propterea constanter recusavit, quia post abitum suum omnibus, quibus poterant, modis contra regimen egerant. Serius tamen et ipsi recepti sunt.

Andr. Mauroceni historiar. Venet. l. XVII. Sarpi istoria particolare delle cose passate tra il sommo pontefice Paolo V. et la republica di Venetia, Thuanus historiar. lib. CXXXVII.

§. 783. Clericorum jurisdictio in rebus saecularibus, et legislationis civilis participatio.

Immunitatem realem ipse Turcarum imperator, Muhamedes II., qui imperium Graecum destruxit, patriarchae CPno, cunctisque episcopis et eorum successoribus concessit, quamquam caeterum magna vis argenti à patriarchis munus suum auspicaturis extorquebatur. Eidem patriarchae CPno jurisdictio in causis saecularibus non tantum clericorum, sed etiam laicorum Graecorum commissa est, ita ut ipsam capitis poenam infligere posset. Similiter episcopi, adhibitis sedium suarum primariis incolis jurisdictionem saecularem in populares suos exercebant, atque in Moldavia et Wallachia archiepiscopus supremo harum terrarum senatui praesidebat. In Russia patriarcha Moscoviticus nonnisi a concilio judicari poterat, ipsi vero omnes clerici non tantum in ecclesiasticis sed etiam in civilibus causis suberant, idemque per officiales suos laicis, fundos ipsius incolentibus in omnibus causis, reliquis vero in illis jus dicebat, quae secundum canones decidendae erant. Caeterum clericorum immunitatem personalem in Russia sub patriarcha Nicone limitatam fuisse, jam supra narratum est. Jurisdictionem saecularem in subditos suos in Catholica quoque ecclesia non tantum episcopi caeterique praelati, sed etiam parochi illarum ecclesiarum, quae dominio instructae

erant, per officiales suos secundum leges publicas exercebant, atque episcopi insuper omnibus suis dioecesanis in causis matrimonialibus, et aliis quibusdam, quarum arctior cum religione et moralitate nexus erat, jus dicebant. Speciatim illi praelati in Germania, qui immediate imperatori subjecti erant, sicut caeteri imperii ordines ad maiorem continuo ab illo independentiam enitebantur, atque inter eos omnes, tres archiepiscopi electores primarium locum maximamque auctoritatem, elapsis saeculis partam conservarunt. In caeteris regnis Catholicis, praelatis saltem primarius locus inter publicos ordines conservatus est, et nonnunquam praecipua munera, imo suprema regnorum administratio nonnullis eorum concredita. Id tamen, cum laicorum in scientiis et negotiis versatorum numerus indies cresceret, minus frequenter quam saeculis elapsis factum est.

§. 784. Relatio pontificum ad imperantes civiles.

Diversae Catholicorum circa pontificis potestatem in rebus saecularibus sententiae.

Quemadmodum circa pontificis potestatem ecclesiasticam duae inter Catholicos hujus periodi vigeant sententiae, ita similis differentia circa ejusdem potestatem in civiles imperantes obtinebat, cum alii omnem in causis regnorum ac principum saecularibus potestatem ei abjudicarent, alii supremam in his causis potestatem ei assererent, ita ut principes etiam deponere, subditosque eorum ab officio fidelitatis et obedientiae absolvere possit. Priorem sententiam Gallorum plerique fovebant. In libertatibus ecclesiae Gallicanae, a Petro Pithoeo conscriptis, etiam hae occurrebant: pontifex de regno Gallico non pro arbitrio disponere, illud regi non adimere, aut alii principi conferre potest, etsi excommunicationem vel interdictum contra eum pronuntiavit, ejus subditis non licet obedientiam ei debitam denegare. Porro: ponti-

fex in rebus saecularibus intra limites regni Galliarum prorsus nihil decernere aut praecipere potest; quod, si nihilominus fecerit, nemini nec clericorum nec laicorum his decretis aut praeceptis morem gerere licet. Eadem sententia in prima quatuor illarum propositionum a conventu Parisiensi editarum expressa est. Eituendae praecipue senatus Parisiensis invigilabat, idque eo magis, quia non deerant inter Gallos, qui contrariam sententiam propugnarent. Sic cum a. 1561. et rursus a. 1595. quidam baccalaureatus candidati in suis thesibus ad publicam defensionem propositis asseruissent, pontificem qua Dei in terris vicarium summam non tantum in rebus ecclesiasticis sed etiam saecularibus habere potestatem, senatus theses eorum seditiosas pronuntiavit, eas lacerari iussit, auctores vero adiegit, ut coram congregata facultate theologica, nudato capite flexisque genibus de sua ista temeritate dolorem contestarentur et veniam precarentur.

D' Angentré collectio judiciorum de novis erroribus.

§. 785. Continuatio.

Non minus sua senatus Parisiensis officia interposuit, cum a scriptoribus quibusdam externis libri editi essent, in quibus pontifici suprema in rebus saecularibus potestas adstruebatur. Iis edendis ansam dedit iusjurandum, quod Jacobus I. Angliae rex a subditis suis Catholicis exegit. Cum enim horum nonnulli inconsiderato religionis zelo abrepti, et indignantes, quod rex matris Catholicae filius, leges severas ab Elisabetha regina contra Catholicos latas non abrogaret, senatum una cum rege adfuturo, pulvere pyrio aedibus, in quibus ille congregandus erat, subjecto et explodendo, a. 1605. perdere voluissent; rex, conjuratione feliciter detecta, omnibus Catholicis iusjurandum praescripsit, quo eis profitendum erat, pontifici non esse jus, reges deponendi, eorum subditos a fidelitate jurata absolvendi, de eorum regnis disponendi, se doctrinam, ex qua

principem a pontifice excommunicatum deponere aut occidere liceat, impiam et haereticam censere, se obligatos esse ad fidem regi servandam, quaecunque papa contra eum pronuntiaret, se denique non credere, pontificem ab hoc jurejurando absolvere posse. Hoc jusjurandum Angli Catholici ipsique eorum presbyteri reapse emiserunt, atque Georgius Blakwell, archipresbyter Anglorum Catholicorum illud singulari scripto defendit. At Paulus V. pontifex illud emittere Anglis Catholicis interdixit, quo facto alii idem scriptis impugnarunt, alii defenderunt. Cardinalis Bellarminus vero hac occasione a. 1610. tractatum edidit, de potestate summi pontificis in rebus temporalibus inscriptum. Hunc librum senatus Parisiensis tanquam talem, qui supremæ potestatis politicae ruinam, obedientiae denegationem, seditiones, molimina in vitam summorum principum promoveat, sub poena criminis laesae majestatis acquiri, aliis communicari, aut typis imprimi vetuit, omnibusque professoribus doctrinam in eo propositam tradere interdixit. De hoc senatus consulto tanquam auctoritati pontificiae adverso nuntius apostolicus apud aulam Parisiensem conquestus est, quae jam senatum admonuit, civitatis interesse, ne concordia cum sede apostolica turbetur. Hinc etiam regina tunc temporis regnum administrans Sorbonnae prohibuit, ne librum similis argumenti, quem Becanus sub titulo: controversia Anglicana de potestate regis et pontificis, ediderat, publico examini subjiceret; quapropter illa periculosis auctoris assertionibus de depositione principum per pontificem reginae indicatis acquievit. E contra senatus Parisiensis a. 1614. decrevit, ut defensio fidei Catholicae et apostolicae adversus Anglicanae sectae errores, a Francisco Suárez anno prior edita, in qua pontifici vis coercitiva in principes, adeoque potestas, injustos et incorrigibiles, praecipue schismaticos et haereticos deponendi asserebatur, publice per carnificem combureretur, et quatuor e Je-

suitis Parisiensibus coram senatu comparerent, ut propter librum illum propagatum correptionem et gravioris poenae minas ibidem perciperent, si talibus sententiis porro inhaerentes deprehenderentur. At pontifex de eo, quod senatus praeter assertiones a se ipso reprobatas, alias quoque impetierit, quae jura et prae-rogativas sedis apostolicae concernant, graviter con-questus, a rege Ludovico XIII., ne decreta senatus effectui darentur, impetravit.

Le Vassor histoire du regne de Louis XIII.

§. 786. Pontificum agendi ratio contra principes, a religione Catholica deficientes.

Eo saltem in casu, quo summus princeps contra promissum a se juratum a religione Catholica deficeret, subditosque suos ad exemplum suum sequendum pertraheret, hos auctoritate ecclesiae sive per pontificem, sive per concilium ab officio fidelitatis erga eum absolvi posse, cardinalis Perronius in conventu ordinis civici enuntiavit, postquam hic a rege petiisset, ut legi condendae consentiret, qua statueretur, nulli potestati terrenae, neque saeculari, neque ecclesiasticae jus competere, regem deponendi aut ejus subditos quacunque ex causa a fidelitate ei debita absolvendi. Huic petitioni aula eo minus annuendum censuit, quia talem legem proponere ad ordinem civicum haud pertinebat, caeterum illa propositione aperte clerus et pontifex petebantur. Secundum principium a Perronio pronuntiatum pontifices hac periodo reapse egerunt. Sic Paulus III. Henricum VIII. Angliae regem, eo quod ab ecclesia Romana defecerit, excommunicatum et depositum pronuntiavit ejusque regnum Scotiae regi obtulit. Paulus IV. Elisabethae, Angliae reginae, quae religionem Catholicam iterum exturbabat, omne in istud regnum jus abjudicavit. Pius V. eandem solemniter excommunicavit, ejusque subditos a fidelitate ei jurata absolvit. Sixtus V. excommunicationem renovavit, et reginam

simul depositam pronuntiavit, omnibusque, ne ei auxilium ferrent, vetuit, sed potius ut copiis Hispanicis, contra eam proficiscentibus se adjungerent, praecepit. Pius IV. Joannam, reginam Navarrae, haeresi Calvinianae addictam, Romam ad tribunal suum evocavit, additis minis, ni intra sex menses comparuisset, eam dignitate regia et terra sua privandam, et liberos ejus nothos ac regni incapaces pronuntiandos fore. Quam tamen evocationem pontifex, interveniente aula Parisiensi revocavit. Sixtus V. ejusdem Joannae filium et successorem, Henricum, qua haereticum, omni jure in regnum suum privatum, successionis in quocunque throno incapacem, edita bulla pronuntiavit, ejusque subditos a jurejurando fidelitatis ei praestito absolvit, atque a Galliae rege, ut hoc judicium exequeretur, postulavit. Sed is potius bullam pontificiam promulgari vetuit. Eo interfecto cum idem ille Henricus rex Navarrensis, qua proximus ejus consanguineus ad regnum Galliae pervenisset, pontifex Gregorius XIV. eum excommunicavit, omnibusque Gallis, ne ei obedirent, interdixit, atque a. 1591. etiam copias contra eum in Galliam misit, quae vero variis casibus attritae, regi parum nocuerunt. Etiam Clemens VIII., a. 1591. ad pontificatum eVectus, efficere studebat, ut Henrici loco rex Catholicus a Gallis eligeretur. Is quidem dignitatem suam contra adversarios feliciter tuebatur, nihilominus ad eam sibi firmandam consultum existimavit, a. 1593. ad sacra Catholica transire. Absolutio, quam ei in persona duorum ejus legatorum pontifex post duos annos publice et solemniter Romae imperitus est, tandem omnes ejus adversarios in Gallia pacavit.

Thuanus lib. cit.

§. 787. Pontificum collisiones cum Hispaniae regibus Carolo I. et Philippo II.

Cum principibus Catholicis pontifices hac periodo saepius quidem collidebantur, censuras tamen nonnisi

propter gravlorem immunitatis ecclesiasticae laesionem eis infligebant, cujus rei exemplum historia dissidii inter Paulum V. et rempublicam Venetianam superius enarrata suppeditat. In caeteris casibus, ubi pontifices ex causis mere politicis cum principibus collidebantur, jam non, sicut elapsis saeculis cum armis ecclesiasticis, sed solis materialibus contra eos pugnabant, v. g. alios principes contra eos excitabant, hos pecunia aut milite adjuvabant, foedera cum eorum aemulis aut hostibus inibant, copias contra eos mittebant. Sic cum annis saeculi 16. vigesimis inter Franciscum I. Galliae, et Carolum, Hispaniae regem eundemque imperatorem, bellum in Italia exarsisset; Clemens VII. de posterioris praepotentia, praesertim in eadem Italia, ubi utramque Siciliam possidebat, sollicitus, iterato foedus contra eum inivit, suosque milites Gallis et Venetianis sibi confoederatis adjunxit. Verum supremus Caesareorum dux, devictis hostibus, a. 1527. exercitum suum Romae admovit, eamque vi expugnatam militibus depredandam commisit, qui omnis generis violentias et crudelitates exercuerunt, ipsosque cardinales Carolo addictos pessime tractarunt. Imperator quidem publice testatus est, ea omnia, se inscio facta esse, et spectacula, caeterasque oblectationes publicas, quae tum propter natum sibi primogenitum fiebant, cohibuit. Nihilominus pontifex a militibus Caesareis in arce angeli, quo se receperat, septem menses obsessus, nec prius dimissus est, quam pretium sibi praescriptum solvere coepisset, et imperatori omnia munimenta in suo territorio se traditurum promisisset. Ille nullas propterea censuras contra Carolum pronuntiavit, sed potius post duos annos a confoederatis penitus recessit, et separatam cum eo pacem Barcinonae inivit, ad quam firmandam nuptiae inter pontificis et imperatoris cognatos decretae sunt. Nec multo post Carolus a Clemente Romae coronatus est. ') — Ejus filio et successori Philippo II. Paulus IV. utramque Siciliam eripe-

re, eamque, haud exigua parte sibi reservata, cuidam Gallorum regis filio tradere meditabatur. Ansam inde sumsit, quod Philippus familiae Columnarum, cui pontifex dominium quoddam eripuerat, causam ageret. Id seditionem esse pronuntiavit, qua rex jus in Siciliam amisisset. Qui cum praeterea censum annuum, quem Clemens VII. in pace Barcinonensi pro restitutione quarundam civitatum, a Venetis et duce Ferzariensi sibi ereptarum, Carolo ejusque successoribus remiserrat, Paulus autem nunc iterum postulabat, dare renueret, is hac quoque ex causa jure in utramque Siciliam illum excidisse pronuntiavit. Igitur pontifex, foedere cum Gallis inito, copias contra Hispanos collegit. Sed Philippus, posteaquam majoris securitatis tutiorisque conscientiae causa, theologorum suorum sententiam de variis actibus contra pontificem suscipiendis exquisivisset, huic jam bellum intulit, suumque belliducem et Neapolis gubernatorem a. 1556. territorium pontificium invadere jussit, quod hic eo successu fecit, ut magnam illius partem occuparet, qua in re ea cautione usus est, ut in omnibus urbibus occupatis insignia collegii cardinalitii affigeret, eo significans, se non pro suo domino, sed pro ecclesia et futuro legitimo pontifice earum possessionem capere. Galli quidem auxilia pontifici miserunt, cum vero ipsi magnam cladem apud fanum S. Quintini passi fuissent, et periculum esset, ne Hispani Roma ipsa potirentur, ille jam pacem quaesivit, eaque lege a. 1527. impetravit, ut misso cum Gallis foedere pristinam amicitiam Hispanorum coleret, et loca ab his occupata, destructis tamen eorum munimentis, reciperet. *)

*) Guicciardini historiar. sui temporis lib. 15. seq.

2) Panvini vita Pauli IV. Giannone Geschichte des Königreichs Neapel.

§. 788. Cum Ludovico XIV. Galliae rege.

Sicut Philippus, ita etiam Ludovicus XIV. rex Galliarum in suis cum pontificibus dissidiis victoriam

retulit, imo ut erga eum humiliarentur, effecit. Ejus apud Alexandrum VII., qui a. 1655. ecclesiae praefectus est, legatus, erga ipsos pontificis cognatos insolenter se gerebat. Hinc etiam milites Galli, horumque duces, qui cum legato erant, praetorianos pontificios, natione Corsos, diversimode vexabant et impetebant, et tandem a. 1662. unum eorum occiderunt. Hi inde irritati ante palatium legati concurrunt, Gallos adoriuntur, ita ut pugna eo exorta, plures eorum vitam amittant, atque ipsum currum, in quo legati uxor vehitur, sclopetis cum effectu mortifero petunt. Nunc legatus, injuriam hanc nepotibus pontificis auctoribus tribuens, illico Romam deseruit. Rex vero non tantum nuntium pontificium per milites e Gallia eduxit, sed etiam gravissimam a pontifice satisfactionem postulavit, quam cum sibi sufficientem non praestaret, Avenionem manu militari occupavit, atque adversus Romam ipsam copias misit. Pontifex ab aliis principibus non adjutus, et solus resistendo impar, anno tandem sequenti satisfactionem a Gallo sibi praescriptam praestitit, quae in eo consistebat, ut frater pontificis scripto per honorem suum contestaretur, sibi nullam impetus in Gallos partem fuisse, pontificis nepos, cardinalis, Parisios profectus coram rege declararet, familiam suam venia fore indignam, si ad injuriam illam aliquomodo cooperata esset, alius pontificis cognatus revertentem Gallorum legatum ad limites territorii pontificii exciperet, Corsi praetoriani dimitterentur, extracto ante diversorium eorum lapide, causam dimissionis scriptam exhibente, ipsa denique natio Corsica stipendiorum pontificiorum incapax haberetur. His praestitis Avenio pontifici restituta est. ') — In Innocentium XI. optimum pontificem, cui jam indignabatur, quod suis jus regaliae extendendi conatibus se opponeret, idem rex Ludovicus ita se gessit. Pontifex abusum, quo regum Catholicorum legati, Romae residentes, maleficis in suis palatiis, imo in circuitu

eorum summo tranquillitatis et salutis publicae detrimento, asylum concedere solebant, abrogatum voluit, et regum consensum in rem aequissimam facile impetravit. Solus Galliarum rex privilegio illi renuntiare detrectabat, et novo legato, quem, mortuo priori a. 1687. Romam misit, mille circiter milites addidit, quibuscum ille totam urbis regionem, per quam asylum Gallicum valuerat, occupavit. Sed pontifex eum nec legatum agnovit, nec ad conspectum admisit, cardinalibus et nobilibus cum eo conversari vetuit, ecclesiam S. Ludovici, quam Galli Romae sibi propriam habebant, interdicto subiecit, et universim interdictum contra legatum observari iussit, ita ut, cum aliquando multis comitibus stipatus templum D. Petri ingrederetur, omnes clerici ex eo diffugerent. His omnibus rex Ludovicus magis irritatus, Avenionem per milites occupavit, et nuntium, quem pontifex Parisiis avocaverat, manu militari retinuit. Hic rerum status, quamdiu Innocentius vixit, mutatus non est. Sed cum ejus († 1689.) successoré Alexandro VIII. qui Gallis favebat, Ludovicus facile in gratiam rediit, privilegio asyli Romani renuntiavit, et Avenionem reddidit. Sic cum summi pontifices olim negotiis politicis regnorum extraneorum sese immiscuissent, nunc sorte inversa principes extranei internis negotiis regiminis pontificii saecularis interveniebant, et pontifices nonnunquam ad consilia sua dimittenda adigebant.²⁾

¹⁾ Relation de tout ce, qui se passa entre le pape Alexander et le roi de France. A Cologne. 1670.

²⁾ Guarnacci lib. cit. Le Bret Geschichte von Italien.

§. 789. Relatio inter pontifices et imperatores.

Pontifices pristinam imperatorum ad se relationem, quae in electionem eorum confirmando, in obedientiam, fidelitatem et praesidium ecclesiae seu pontifici promittendo et praestando potissimum consistebat, conser-

vare frustra conabantur. Paulus IV. contra Ferdinandum I., cum hic per legatum, imperium se adiisse nuntiasset, et obedientiam ac praesidium promississet, propter ejus electionem, ab electoribus ex parte haereticis, ideoque jure eligendi privatis peractam, propter ejus decessoris abdicationem, inconsulto pontifice factam, et propter varios ipsius actus excepit, statuitque, ut Ferdinandus totam suam causam pontificis judicio ad supplendos defectus in ea obtinentes subjiceret. Verum effectus non alius erat, quam ut imperator legatum suum, declarata Germanorum indignatione, Roma avocaret, et imperii vicecancellarium libellum edere juberet, quo legitimam imperatoris electionem a pontificis confirmatione non dependere, et abdicationem tanquam actum mere politicum ad eum nihil attinere pronuntiabatur. Non minus Pius IV. electionem Maximiliani II., Ferdinandi filii, a. 1562. peractam agnoscere gravabatur, tum quod inter electores, pauciores Catholici essent, tum quod jus non haberent, vivente adhuc imperatore, absque pontificis permissione, regem eligendi. Nihilominus ad electionem confirmandam primum se esse dixit, si Maximilianus, ut defectus illi inhaerentes suppleret, petisset, iusjurandum de fide Catholica et sede apostolica tuenda praestitisset, et per legatum pontifici obedientiam promississet. Verum Maximilianus non plus praestitit, quam ut dictionibus generalibus concessionem eorum omnium a Pio peteret, quae pontifices alias concedere consuevissent (quod Romani de electionis convalidatione et confirmatione interpretabantur), atque ut per legatum suum eidem amorem, reverentiam, observantiam, et, loco obedientiae, obsequium promitteret. Cum inde a Ferdinando I. nullus imperatorum coronationem pontificiam quaereret, adeoque papae confirmatione jam nulla ex parte indigeret; pristina eorum ad pontificem relatio paulatim penitus expiravit.

Schne
Re

§. 79

Q
Cleme
domin
et epi
etiam
cimen
fender
gallia
vit. D
tia et
paret,
trio c
Maria
conjur
imped
dum
attribu
cessor
lutis c
rum n
tificia
laben
riis e
bus o
strati
ut mu
defice
munie
num
sertin
in an
stolica

Schmidt neuere Geschichte der Deutschen. Heinrich deutsche Reichsgeschichte.

§. 790. Causa decrementi potentiae pontificiae.

Quod pontifices inde ab Urbano VIII. usque ad Clementem IX. per 25 annos, reges Portugallorum, qui dominium Hispanicum a. 1640. abjecerant, agnoscere, et episcopos ab eis denominatos confirmare recusarint, etiam impotentiae potius quam potestatis eorum specimen est, quia illud ex metu, aulam Hispanicam offendendi fecerunt, quae postquam juri suo in Portugalliam renuntiasset, etiam recusatio pontificia cessavit. Denique ex hoc etiam decrementum, quod potentia et auctoritas pontificia hac periodo passa est, apparet, quod non amplius regiam dignitatem pro arbitrio conferre potuerint. Etiam si enim Paulus IV. sub Maria Angliae regina cum Hibernia dignitatem istam conjunxit, tamen Pius IV. principum reclamationibus impeditus est, quo minus ad regis aut archiducis gradum Tusciae ducem elevaret; et quem huic Pius V. attribuit magni ducis titulum, ejus demum filius et successor, ex concessione Maximiliani II. imperatoris, solutis centum aureorum millibus, a contradictione liberum nactus est. Causas istius decrementi potentiae pontificiae non est difficile reperire. Principia scilicet, quae labente superiori periodo de potestate pontificia a variis eruditis disseminata et a nonnullis etiam principibus observata fuere, paulatim, accedente mentis illustratione, in animos plurimorum penetraverant, et sicut multum contulerunt, ut plurimi a pontifice penitus deficerent, ita effecerunt, ut reliqui, qui in ejus communione perseverabant, saltem regem regum et dominum dominantium non amplius eum haberent, praesertim cum exemplum apostatarum certe non omni vi in animos eorum careret. Praeterea regum, sedi apostolicae magis vicinorum potentia, sive acquisitis novis

terris, sive regni ordinibus ad maiorem subjectionem et adhaesionem perductis, plurimum creverat. Speciatim quoad Germaniam, dubium esse non poterat, quin, etiamsi omnes ordines Catholici ab imperatore, pristinis armis pontificiis impetito, deficerent, ipsumque gladium in eum converterent, ille in auxilio ordinum Protestantorum, non minus potentium, validum praesidium habiturus esset, unde ecclesiae Catholicae in Germania multo majus adhuc detrimentum enasci potuisset. Et quemadmodum commemorata omnia progrediente hac periodo continuos progressus faciebant, ita etiam potentiam pontificiam in rebus saecularibus magis magisque decrescere necesse erat.

§. 791. Territorium pontificium.

Territorii sui possessionem pontifices hac periodo satis tranquillam habebant, illudque novis aditionibus etiam amplificaverunt. Leo X. Carolo imperatori foedere junctus, a. 1521. Parmam et Placentiam Gallis armata manu eripuit, et deinceps quoque retinuit. Easdem civitates a. 1545. Paulus III. filio suo tanquam feuda contulit, reclamante tamen imperatore, qui eas feuda imperii esse asseruit. Has civitates Pauli posterii, seu Farnesii, post aliquos impetus per totam hanc periodum possederunt, eisque comitatum Roncilionem et ducatum Castrensem addiderunt. Sed hunc potissimum ducatum pontifices ducibus Parmensibus eripere conabantur. Id primus fecit Urbanus VIII. qui 15,000 militum adversus ducem Parmensem misit, eumque, quod varia subjectioni vasalliticae adversa commississet, a. 1642. excommunicavit, et qua seditiosum omnibus feudis privandum pronuntiavit. Verum quominus id fieret, Venetiani, Tuscii, et Mutinenses impedierunt, quippe qui junctis ad illius defensionem copiis, territorium pontificium invaserunt, et Urbanum etiam ad ducatum Castrensem reddendum adegerunt. Sed ejus successor Innocentius X. ducem Parmensem,

quod

quod aes alienum Romanis debitum non solveret, et episcopus Castrensis interfectus fuisset, a. 1649. armis denuo invasit, et Castrum ad deditionem compulsum, munimentis nudavit. Alexander VII. autem, qui post Innocentium X. ecclesiae praefectus est, a. 1660. ducatum Castrensem cum territorio pontificio penitus coniunxit, et quamquam inter conditiones pacis, qua dissidium cum Gallia propter injuriam legato Gallicano illatam, compositum est, haec quoque esset, ut Castrum duci Parmensi redderetur, ea tamen effectui data non est. Multo prius ducatus Ferariensis territorio pontificio adjunctus est. Cum enim dux Alphonsus II. a. 1597. sine prolibus decessisset, Clemens VIII. Ferariam ut vacans feudum pontificium ad sedem apostolicam rediisse pronuntiavit, eamque Caesarem Astensem, quem proxime sibi cognatum Alphonsus terrarum suarum, inter quas etiam Mutina et Regium erat, haeredem instituerat, tradere jussit. Quod cum hic recusaret, pontifex eum excommunicavit, missisque contra eum copiis Ferariam occupavit, quae jam inter terras Romanas permansit. Faciliiori opera sedes apostolica ducatum Urbinum acquisivit; mortuo enim a. 1631. ultimo duce sine haeredibus, Urbanus VIII. illum, nemine resistente, ut vacans feudum pontificium territorio Romano adjunxit.

Le Bret Geschichte von Italien.

§. 792. Potestas principum in rebus
ecclesiasticis.

Imperantes civiles hac periodo non multo majorem, quam antea in rebus ecclesiasticis potestatem exercuerunt; pontifices enim magno studio vigilabant, ne sibi ultra id, quod eis antea hac in re concessum erat, aliquid assererent. Sic quantas lites Paulus V. reipublicae Venetae propter leges quasdam immunitati ecclesiasticae adversas moverit, jam est narratum. Idem Papa Genuenses ad revocandum quoddam de-

cretum, circa confraternitatē spirituales editum, minis adegit. Carolus V. imperatorem, translato Bononiam concilio Tridentino religionis normam pro interim edidisse, sedes apostolica vehementer improbavit. Imperatorem Maximilianum II. Lutheranis in Austria liberum religionis exercitium concessurum Pius V. a proposito abstertere, sed frustra conatus est. — Ampliorem, quam caeteri principes Catholici in rebus ecclesiasticis potestatem Galliae reges exercebant, ex priori adhuc periodo ut plurimum descendente. Henricus II. de concilii Tridentini per Julium III. renovatione vehementer irritatus, episcopos suos Tridentum proficisci non permisit, sed in finem concilii nationalis proxime celebrandi, quemlibet abusus suae dioecesis explorare jussit, atque per legatos Tridentum missos contra concilium protestatus est. Ut decreta disciplinaria hujus concilii in Gallia acceptarentur, nec pontifex, nec clerus Gallicanus, etiamsi saepe magnam operam adhiberent, unquam efficere potuerunt. Restiterunt constanter reges eorumque consilarii, senatus Parisiensis, et ordines regni, quia decretorum illorum alia propter statutas poenas temporales, transgressoribus ab episcopis infligendas, jurisdictioni civili, alia libertatibus ecclesiae Gallicanae adversa videbantur. Similem ob causam aliae quoque civitates velut Hispania et Venetia decreta Tridentina nonnisi eatenus acceptarunt, quatenus juribus publicis non adversentur. ¹⁾ — Inter illas libertates ecclesiae Gallicanae, praeter alia etiam sequentia regis jura in rebus ecclesiasticis occurrunt: ille potest synodos provinciales et nationales congregare, in quibus etiam decreta, constitutionem ecclesiae Gallicanae concernentia, concipi possunt. Sine ejus consensu pontifex nullum legatum in Galliam mittere potest; praelati Gallici, etsi a pontifice citati, Romam proficisci non possunt; pontifex nihil ex preventibus beneficiorum percipere, fidei inquisitor neminem comprehendere, alienigena munus ecclesiasticum

nul
regi
non
huc
vent
mini
conf
vicu
cias
patu
pont
enin
se su
Inno
care
ciis
episc
gene
Regi
vicus
jam
episc
quo
care
sit,
ipsi
versa
cias
¹⁾ C
t
²⁾ C
§.
X. et
et al

nullum obtinere potest; nullae litterae pontificiae sine regis consensu executioni dari possunt, quae executio non apostolica sed regia auctoritate peragitur. Denique huc pertinet jus regaliae, in eo consistens, ut rex proventus episcopatum vacantium per suos officiales administrare, et beneficia non curata, alias ab episcopo conferri solita, conferre possit. Quod jus, cum Ludovicus XIV., qui Hispanis et Germanis plures provincias eripuit, a. 1673. ad omnes totius regni sui episcopatus extendendum decrevisset, grave eum inter et pontificem Innocentium XI. dissidium exortum est. Cum enim episcopi Alecensis et Pamiensis, decreto regio se submittere recusantes, illius auxilium implorassent; Innocentius Ludovicum monitis et minis a coeptis avocare conabatur, sed frustra; rex enim litteris pontificiis nonnisi severa decreta opponebat. Mortuo a. 1680. episcopo Pamiensi tam rex quam capitulum vicarium generalem et administratorem temporalium constituit. Regios pontifex excommunicavit. Inde irritatus Ludovicus conventum episcoporum et procerum, superius jam enarratum a. 1681. celebravit, Innocentius autem episcopis ab eo denominatis confirmationem denegabat, quo factum est, ut paulatim 29 episcopatus praesulibus carerent. Tandem Innocentius XII. regi eousque cessit, ut episcopis ab eo denominatis confirmationem, ipsi vero jus regaliae in veteri seu propria Gallia universa concederet, quod nihilominus postea ad provincias quoque extraneas acquisitas extensum est. ²⁾

¹⁾ Courayer dissertation sur la reception du concile de Trente, particulièrement en France.

²⁾ Guarnacci lib. cit. Jäger hist. eccles. et polit. saeculi 17.

§. 793. Modus perveniendi ad dignitates ecclesiasticas.

Idem Galliae reges vi concordati, inter Leonem X. et Franciscum I. initi, jure gaudebant, episcopatus et abbatias in regno suo conferendi. Jus episcopos

denominandi etiam a nonnullis aliis regibus, nominatim Hungaricis, Lusitanicis, Hispanicis hac periodo exercitum deprehenditur, a posterioribus tamen nonnisi in America Hispanica, nec non in terris Hispanicis in Asia et Africa; quod vero regnum utriusque Siciliae attinet, Hispanis pariter subjectum, Clemens VII. Carolo V. in pace Barcinonensi nonnisi facultatem tribuit, 24 episcopos per Neapolim denominandi, cum collatio episcopatum in isto regno ad pontificem pertineret. In aliis terris Catholicis sive electio, sive denominatio pontificia, prout haec vel illa concordatis aut reservationibus pontificiis stabilita erat, tanquam ordinarius modus ad dignitates ecclesiasticas perveniendi hac periodo perduravit. Quoad electionem Romani pontificis, Pius IV. pristinam conclavis formam, multum neglectam restauravit, Gregorius XV. autem statuit, ut electio nonnisi scrutinio, compromisso, vel inspiratione perageretur, ut in scrutinio duae tertiae partes ad valorem electionis requirerentur, quae, si deessent, per accessum compleri possent. Praeterea abusus in electionibus hactenus usitatos gravissime interdixit, et caeremonias observandas accuratissime definivit.

Histoire des conclaves depuis Clement V. jusqu'a present.
A Cologne. 1703.

§. 794. Bona ecclesiae temporalia.

Bona ecclesiastica iis in terris, quarum rectores religioni Catholicae fideliter inhaerebant maximam partem conservata sunt, quia ab altera parte pontifices eorum conservationi quantum poterant, operam dabant, ab altera principes saeculares, justitiae reverentes iis non inhiabant. Nec deerant tam inter principes, quam inter caeteros laicos, imo et clericos, qui hac quoque periodo foundationibus et donationibus ad bona ecclesiastica augenda conferrent. Plures novi ordines religiosi, hac periodo exorti, imprimis socie-

tas
In A
scop
plus

null
niae
serv
novi
cum
pro
rim
cilio
IV.
epis
quic
tem
hact
qua
riae
pug
tutu
eccl
Tur
eccl
riur
pon

tas Jesu non exigua bona temporalia acquisiverunt. In America autem Hispanis et Lusitanis subjecta, episcopatibus, ecclesiis et monasteriis ibidem erectis amplius plerumque dos ex munificentia regia collatus est.

B. Liturgico.

§. 795. Status liturgicus hac periodo.

Status liturgicus ecclesiae Catholicae in universum nullas hac periodo mutationes subiit. Ritus et caeremoniae sacrae, praecedentibus saeculis introductae, conservatae quidem, fortasse etiam multiplicatae, sed non novis antea incognitis auctae sunt. Calicem eucharisticum; quem Ferdinandus I. imperator et dux Bavariae pro terris suis, tanquam praecipuum medium, quo plurimorum ad Lutheranos defectio cohiberi posset, a concilio Tridentino et pontifice impense flagitarunt, Pius IV. cujus arbitrio haec causa a concilio commissa fuit, episcopis quibusdam Germanicis, laicis distribuendum quidem concessit; ejus tamen successores post aliquod tempus hanc concessionem iterum revocarunt. Festis, hactenus introductis quovis hujus periodi saeculo nova quaedam accesserunt, e quibus notamus festum B. Mariae de victoria, a Pio V. ob victoriam de Turcis in pugna navali apud insulas Echinades reportatam institutum, festum nominis B. Mariae, quod in nonnullis ecclesiis jam introductum Innocentius XI. ob cladem Turcarum, Vindobonam obsidentium, ad universam ecclesiam extendit. Missale denique, rituale, et breviarium ex decreto consilii Tridentini, curantibus summis pontificibus emendata sunt.

C. Disciplinari.§. 796. *Res disciplinaris hujus periodi.*

Inter varia disciplinae ecclesiasticae genera, jejunia publica hac periodo nec aucta nec minuta sunt. Quoad poenitentiae disciplinam, concilium Tridentinum sessione 24. decrevit, ut pro peccatis publice commissis, e quibus alios scandalizatos fuisse non dubitandum sit, poenitentia publica imponeretur, facta tamen simul episcopis potestate, ejusmodi poenitentiam, si consultius duxerint, in secretam mutandi. Sed rerum adjuncta jam ita comparata erant, ut decretum istud vix unquam effectui daretur. Itaque nonnisi consueta privatae poenitentiae genera in usu manebant. De indulgentiis concilium statuit, earum usum, ceu populo Christiano maxime salutarem retinendum, in eis tamen concedendis moderationem adhibendam, abusus circa eas emendandos, imprimis vero omnem quaestum pro eis consequendis abolendum esse. Secundum hoc decretum reapse indulgentiae plenariae, et non plenariae, tum antiquae, velut jubilaei et portiunculae, tum novae, minus tamen frequenter ac antea, et nunquam pro pecunia dispensabantur. Denique idem concilium monuit, ut excommunicatio nonnisi sobrie et magna cum circumspectione, nec propter leviores causas infligeretur. Et reapse longe pauciora excommunicationis hac periodo inflictae exempla in historia occurrunt.

§. 797. *Mores Catholicorum.*

Magna morum corruptela, ex praeterita periodo in praesentem transgressa, altero demum saeculi 16. dimidio paulatim minui, et tum quoad effraenem licentiam, tum quoad extensionem decrescere coepit. Haec morum emendatio partim salutaribus concilii Tridentini decretis, effectui datis, partim assiduo piorum quorundam episcoporum, inter quos Carolus Borromaeus

Medic
neban
ad pi
quibu
ligios
attrib
fuisse
Gallia
ferior
fomen
pulo
sertir
prop
tatis
adhu
ad m
dos,
ad v
com
merc
culo
dica
arch
epis
Bor
amp
plus
scus
chic
ciet
nob
assu
Luc
run
a c
tar
nic

Mediolanensis et Franciscus Salesius, Genevensis eminebant, studio, clerum populumque sibi commissum ad pietatem Christianam perducendi, partim ordinibus quibusdam religiosis, qui pietatis restorationem et religiosam juventutis educationem finem sibi praefixerant, attribuenda est. Ea majores adhuc progressus factura fuisset, nisi diuturna bella, novationibus religiosis in Gallia praecipue et Germania excitata, animos iterum feriores reddidissent, et multiplicibus vitiis ac flagitiis fomentum praebuissent. Quamquam autem haec a populo Catholico minime aberant, atque in Italia praesertim et Gallia luxuria ex aulis ad populum quoque propagabatur; sensus tamen religiosus, omnis moralitatis fundamentum et conditio necessaria, in plerisque adhuc conservatus est, qui in multis tantus erat, ut eos ad mores suos praescriptis evangelicis plene conformandos, ad virtutes maxime arduas exercendas, denique ad veram sanctitatem perduceret. Inter illos, qui hujus compotes facti, ab ecclesia solemniter ritu sanctorum numero adscripti sunt, sequentes notandi veniunt. Ex saeculo 16.: Pius V. pontifex maximus, ex ordine Praedicatorum; Carolus Borromaeus; Thomas de Villanova, archiepiscopus Valentianus in Hispania; Alexander Sauli, episcopus Ticinensis; Ignatius de Lojola; Franciscus Borgias, ex familia ducum Gandiae in Hispania, post amplissima munera publica gesta, societati Jesu adscriptus et tertius ejusdem praepositus generalis; Franciscus Xaverius; Aloysius e familia Gonzagarum, marchionum Castellionis in ducatu Mantuano, pariter societatem Jesu ingressus; Stanislaus Kostka, Polonus, nobili genere natus, juvenis Romae in societatem Jesu assumptus, ibique novitiatu nondum transacto mortuus; Ludovicus Bertrandus, Hispanus, ordinis Praedicatorum, qui Americanis evangelium praedicavit; Joannes a cruce, pariter Hispanus, Carmelita; Petrus de Alcantara, ita cognominatus ab urbe in Estremadura Hispanica, ubi a. 1499. nobilibus parentibus natus est, ordi-

ni S. Francisci adscriptus, et minister quoque provincialis factus; Paschalis Baylon, pariter Hispanus, eidem ordini qua frater adscriptus; Felix a Cantalicio in Italia, frater ordinis Capucinorum; Philippus Neri, Italus, fundator congregationis sacerdotum de oratorio; Cajetanus Thienaeus, fundator Theatinorum; Andreas Avellinus, Neapolitanus, huic Theatinorum ordini adscriptus; Hieronymus Aemilianus, Venetianus, fundator clericorum regularium Sommascensium; Joannes de Deo, auctor ordinis fratrum misericordiae, natione Lusitanus; Camillus de Lellis, Buclanici in regno Neapolitano natus, qui congregationem clericorum regularium, aegrotis inservientium fundavit; Theresia, virgo Hispanica; Magdalena de Pazzis, Florentina, utraque ordini Carmelitarum adscripta; Angela, in ditione Venetiana nata, a qua ordo Ursularum fundatus est. Ex saeculo 17.: Franciscus Salesius, episcopus Genevensis; Fidelis Sigmaringae, in Suevia nobilibus parentibus natus, ex causidico Capucinus, missionarius, a Calvinianis Grisonibus a. 1622, martyrio coronatus; Vincentius a Paulo, Gallus, presbyter saecularis, fundator Lazaristarum; Petrus Fourerius, pariter Gallus, canonicus regularis in dioecesi Tulensi, qui post gestum munus parochiale confratres suos reformavit; Joannes Franciscus Regis et ipse Gallus, e societate Jesu; Josephus Calasancius, Hispanus, qui instituit clericos piarum scholarum; Josephus, a Cupertino in regno Neapolitano, ubi natus erat, cognominatus, presbyter ordinis fratrum minorum, vitae rigore et frequentibus, quas patiebatur, extasibus clarus; Joanna Francisca Fremiot, uxor baronis de Chantal in Gallia, quae post mortem mariti, societatem monialium a Francisco Salesio institutam prima direxit; Rosa, virgo Limana, tertio ordini S. Dominici adscripta.

§. 798. Reformatio cleri per concilium
Tridentinum.

Desideria Catholicorum quoad
reformationem.

Inter causas, quibus meliores hujus periodi mores attribuendi sint, etiam concilium Tridentinum commemoratum est. Qui credebant, defectionem ab ecclesia Catholica, per Lutherum et consortes effectam, in corrupto illius statu, in pravis clericorum moribus potissimum fundatam esse, a concilio oecumenico, quod ad defectionem illam cohibendam celebrari cupiebant, nihil magis, quam ut corruptela ista tolleretur, desiderabant. Hinc reformatio ecclesiae, et imprimis emendatio morum cleri unus erat e praecipuis finibus concilio Tridentino propositis. Itaque jam videndum est, in quantum hoc concilium fini illi responderit, et desideriis Catholicorum, reformationem flagitantium satisfecerit. Cardinales alique praelati, quibus Paulus III. concilii convocationem meditans mandaverat, ut objecta reformationis litteris consignarent, in scripto a. 1538. ei exhibito, praeter alia, haec praecipue proposuerunt: mores et scientias tam sacris ordinibus initiandorum, quam ad beneficia promovendorum, expectativas, reservationes, pluralitatem beneficiorum, simoniam, absentiam episcoporum a suis ecclesiis, impunitatem delictorum, speciatim a clericis commissorum, vitam irregularem monachorum, morum dissolutionem in urbe Roma, impias philosophorum doctrinas, librorum pravorum impressionem, multitudinem indulgentiarum, negligentem hospitalium administrationem. His accedebant objecta, circa quae nationes Catholicae reformationem desiderabant, e quibus praecipua tantum illorum commemoramus, quae in prioribus non occurrunt. Igitur episcopi Hispanici in concilio praesentes desiderabant, ut concilia provincialia restituerentur, Senatus regius Castellanus in libello

per Carolum imperatorem pontifici et concilio exhibendo sequentia reformanda proposuit: commendas, munus coadjutorum, unionem plurium beneficiorum pro una persona ad dies vitae, artes, quibus successio in beneficiis obtinetur, clandestinam et fraudulentam beneficiorum renuntiationem, collationem beneficiorum amicis factam, exemptiones a jurisdictione episcopali, jus communitatum ecclesiasticarum, sic dictos conservatores Romae sibi eligendi. Imperator Ferdinandus in articulis reformationis, per legatos suos concilio exhibitis desideravit, ut dispensationes tollerentur, vel saltem minuerentur, ut proventus ecclesiastici non amplius dissiparentur et melius distribuerentur, ut ipse pontifex et aula ejus reformaretur, ut numerus cardinalium ad 24 determinaretur, ut clericorum excessibus obex poneretur, pro sacramentorum dispensatione aliisque functionibus sacris nihil exigeretur, ut jejunium liberae cujusvis voluntati relinqueretur, excommunicationes nonnisi urgentissima ex causa, et nunquam in litibus de rebus temporalibus infligerentur, ut etiam matrimonio juncti ordinibus sacris initiarentur, et calix eucharisticus laicis concederetur, tandem ut missalia et ritualia emendarentur, et orationes ac cantus in lingua vernacula durante divino cultu publico instituerentur. Denique legati Gallorum praeter plura ab aliis jam postulata, in suis reformationis desideriis habebant, ut pontifex nonnisi eo in casu episcoporum, abbatum, et parochorum administrationi sese immisceret, ubi isti negligentes deprehensi fuerint; ut in posterum nullas quacunque in causa dispensationes contra conciliorum decreta concederet, ut annatae et caeterae taxae abrogarentur, et omnia gratis expedirentur; ut episcopi sine consilio capitulorum nihil majoris momenti agerent, ut juxta 6. concilii Calcedonensis canonem nemo nisi ad determinatum munus ecclesiasticum ordinaretur, ut ordinum interstitia observarentur, ut prioratus simplices cum beneficiis curatis, a quibus

separat
ex pro
ut ben
diment
nisi im
publici
circa i
dulgenc
sa evar
effectu
explica

§.

Si

cretis
reform
locis a
desider
quod s
in qua
venes
in cae
scripta
peccat
singula
et in m
mores
paroch
pletum
byter
benefic
bus et
mover
examin
probar
tatis

separati fuerunt, iterum conjungerentur, ut pensiones ex proventibus ecclesiasticis dari solitae abrogarentur, ut beneficia peregrinis non conferrentur, ut ab impedimenti matrimonii ex consanguinitate oriundis non nisi imperantes civiles dispensarentur, ut pro peccatis publicis poenitentia publica praescriberetur, ut abusus circa imagines, reliquias, sacras peregrinationes, indulgentias, confraternitates tollerentur, ut durante missa evangelium, et ante dispensationem sacramentorum, effectus eorum salutes populo in lingua vernacula explicarentur.

§. 799. Decreta concilii Tridentini
reformatoria.

Si haec nationum Catholicarum desideria cum decretis comparantur, quae concilium Tridentinum circa reformationem edidit, quaeque diversis hujus historiae locis allegata sunt, et adhuc allegabuntur, intelligitur, desiderii illis magna ex parte satisfactum fuisse. Nam quod speciatim clerum attinet, concilium decrevit, ut in quavis dioecesi seminarium erigeretur, in quo juvenes clerici in grammatica, in cantu ecclesiastico, et in caeremoniis sacris instituantur, s. scripturam et scripta patrum diligenter legant, et ad confessionem peccatorum recte peragendam informantur; ut apud singulas ecclesias cathedrales et collegiatas theologiae, et in monasteriis s. scripturae doctor constitueretur; ut mores ordinandorum ope publicae eorum in ecclesia parochiali proclamationis explorarentur; ut ante completum annum 22. subdiaconus, 23. diaconus, 25. presbyter nemo ordinaretur; ut clerico 14 annis minori beneficium nullum conferretur; ut nonnisi bonis moribus et sufficientibus scientiis instructi ad beneficia promoverentur; ut ad beneficia promovendi ab ordinario examinarentur, et si habiles inventi non fuerint, reprobarentur; ut canonicatus nonnisi ss. ordinibus initiatis conferrentur, et dimidia pars canonicatum ca-

thedralium doctoribus theologiae vel juris canonici reservaretur; ut nemo sine titulo ordinaretur; ut clerici beneficium vel munus aliquod ecclesiasticum tenentes ad residentiam adigerentur; ut parochi saltem singulis diebus Dominicis et festis verbum Dei praedicarent, vel si ipsi non possunt, id per alios facerent; ut iidem, sicut et ipsi episcopi, ante sacramentorum dispensationem eorum virtutem, nec non s. scripturam populo in lingua vernacula diligenter explicarent; ut nonnisi tales, qui post accuratum examen bonis moribus, necessaria scientia et habilitate praediti fuerint deprehensi, episcopi eligerentur; ut, electus episcopus saltem intra tres ab electione menses consecrari se curaret; ut episcopi alique praelati apud suas ecclesias residerent, quod graviter inculcatum est; ut ipsi verbum divinum praedicarent; ut quotannis dioecesim suam vel saltem partem ejus visitarent, a qua visitatione neque singuli neque communitates exemptione aut quocunque privilegio liberari possint; ut clericorum sibi subditorum moribus invigilarent, et in puniendis delinquentibus, nulla altiori dispensatione impedirentur, quem in finem sic dicti conservatores et litterae conservatoriae, quas singuli clerici vel coetus ecclesiastici nonnunquam Romae sibi impetrarant, nullius pro futuro valoris pronuntiatae sunt; porro ut episcopi in conferendis ss. ordinibus interstitia servarent, et pro ordinatione litterisque suis nihil exigent; ut nemini ex aliena dioecesi ordines sacros conferrent, neque functionem episcopalem in aliena dioecesi peragerent.

§. 800. Continuatio.

Universo clero, cardinalibus non exceptis, concilium simplicitatem in victu, vestitu et suppellectili praescripsit, ne cognatos suos ex bonis ecclesiasticis ditarent, interdixit, statuitque, ut omnia, quaecunque sacris canonibus de bonis moribus et scientiis necessariis clericorum praescripta sint, sub iisdem, atque

etiam
nullaq
posset.
provid
tra con
bus ab
praeter
ctas c
tae, su
petuas
ne jus
rent,
accept
eis inl
cuiqu
id nec
lium
dixit,
matri
ut ca
verna
perfic
synoc
habe
votis
eccle
toru
refor
erati
mati
in se
runt
runt
quid
roru
arch
stae

etiam gravioribus poenis in posterum observarentur, nullaque appellatio morum emendationem impedire posset. Respectu beneficiorum concilium mandata de providendo, expectativas, nec non reservationes (extra concordata aut alia jura) pro ipsis etiam cardinalibus abrogavit; beneficiorum pluralitatem vetuit, ita ut praeter unum reliqua mox dimittenda essent; sic dictas commendas et beneficiorum uniones ad dies vitae, sustulit, episcopisque mandavit, ut etiam in perpetuas uniones inquirerent, et quas illegitimas aut sine justis causis factas deprehenderint, irritas redderent, neque beneficia sub hac conditione conferri aut acceptari permetterent, ut pars reddituum aut jurium eis inhaerentium alteri relinquatur; porro decrevit, ne cuiquam praelatorum coadjutor daretur, nisi pontifex id necessarium judicaverit. Respectu laicorum concilium praeter alia, duella sub gravissimis poenis interdixit, matrimonia clandestina sustulit, atque totam rem matrimonialem singulari decreto ordinavit, statuitque, ut catechismus, ex jussu suo conficiendus in linguas vernaculas transferretur. Denique pro sustentanda et perficienda reformatione decrevit, ut omni triennio synodi provinciales, singulis autem annis dioecesanae haberentur. — Quodsi concilium non omnibus omnium votis respondit, id partim inde venit, quia non omnia ecclesiae salutaria existimavit, partim inde, quia multorum et potentium hominum, quorum emolumenta reformatione tangebantur, ratio ei omnino habenda erat. Neque omnes nationes Catholicae decreta reformationis a concilio Tridentino condita, et a Pio IV. in solemni cardinalium consistorio approbata acceptarunt. Praeter Gallos enim Hungari ea non admiserunt, et quoad Germaniam Catholicam Ferdinandus quidem in terris sibi subditis ea valere jussit, caeterorum autem principum Catholicorum nomine Daniel, archiepiscopus Moguntinus in comitiis a. 1563. Augustae habitis Commendono legato pontificio significavit,

eos decreta, hierarchiam et disciplinam concernentia, neutiquam acceptare.*) Neque ibi, ubi acceptata sunt, omnia semper effectui dabantur vel observabantur. Interim tamen vel per hoc, quod respectu eorum, in regnis Catholicis reapse factum est, (in Gallia v. g. plurima eorum, quae Tridenti statuta fuerant, legibus publicis praecepta sunt) mores, imprimis clericorum, mutationem admodum laudabilem subierunt, neque amplius tanta in eis ruditas, tam effraeni excessus, tam supina ignorantia quam saeculis praecedentibus deprehendebatur. Episcopi, relaxato nexu vasallitico ab onere castra sequendi liberati, jam magis magisque munus suum ecclesiasticum curabant; pontifices vero, etsi inter eos non deessent diversis atque etiam majoribus naevis laborantes, in universum tamen viri erant, moribus venerabiles, et nonnulli etiam sanctitatis compotes.

*) Delladerchi annall. eccles. ad a. 1566.

§. 801. Theatini. Clerici regulares S. Pauli et S. Majoli.

Altera causa, cui mores emendati Catholicorum attribuendi sunt, haec erat, quod jam primo hujus periodi tempore a pluribus viris, religionis et salutis animarum studiosis, fundatae fuerint societates clericorum qui non tantum, sicut pristini canonici regulares propriae perfectioni morali operam darent, sed etiam sedula muneris pastoralis administratione aliorum emendationem et salutem pro viribus promoverent; quem finem tam propriis conatibus, quam caeteris clericis ad imitationem excitatis saltem magna ex parte reapse consecuti sunt. Ex istis clericorum societatibus prima erat, quae originem suam debuit Cajetano, ex nobili Thienaeorum genere Vincentiae oriundo, prius juris doctore et protonotario apostolico, deinde presbytero, qui, postquam in urbe patria piae cuidam confraternitati adscriptus, aliquamdiu infirmis curandis et peccatori-

bns a
dation
Joann
scopo
bus m
ris Ca
jus fir
perac
poeni
gna v
infirm
blice
tem C
ad tr
colen
bus e
rerer
tifex
legia
nensi
tribu
dicti
fuisse
gatio
apos
cos
Gall
Simi
tres
Anto
rius
repl
exer
scrip
junc
pag
et a

bus a vitio avocandis operam dedisset, Romae emendationem cleri meditabatur. Ejus consilia probabantur Joanni Petro Caraffae, episcopo Theatino et archiepiscopo Brundusino in regno Neapolitano, qui dignitatibus muneribusque suis dimissis, cum duobus aliis viris Cajetano se adjunxit ad societatem efficiendam, cujus finis esset, sedula et decenti cultus divini publici peractione, adhortatione ad frequentem sacramentorum poenitentiae et eucharistiae usum, diligenti et condigna verbi divini praedicatione, haeresum impugnatione, infirmorum consolatione, assistentia malefactoribus publice enecandis praestita, salutem animarum et pietatem Christianam provehere. Societatem istam ingressi ad tria vota monastica et ad paupertatem ea ratione colendam tenebantur, ut spretis omnibus possessionibus et proventibus ne mendicando quidem victum quaererent, sed voluntaria fidelium dona expectarent. Pontifex hanc congregationem a. 1524. approbavit, privilegia canonicorum regularium congregationis Lateranensis ei concessit, et nomen clericorum regularium tribuit; attamen ab episcopatu Caraffae vulgo Theatini dicti sunt. Postquam hic ipse a. 1555. pontifex electus fuisset, Paulus IV. dictus; illorum per Italiam propagatio eo majores progressus fecit, quia itinera quoque apostolica non tantum ad fideles, sed etiam ad Ethnicos usque in Asiam suscipiebant. Saeculo 17. etiam in Galliam et in alia regna Catholica introducti sunt. — Similem societatem non multo post priorem fundarunt tres presbyteri saeculares Mediolanenses, inter quos Antonius Zacharias, antea doctor artis medicae primarius erat. Postquam enim jam antea, pietatis fervore repleti, opera charitatis corporalia et spiritualia sedulo exercuissent, et in pia quadam confraternitate, cui adscripti erant, se cognovissent; a. 1530. Mediolani conjunctionem inter se inierunt, et ad alios quoque propagare statuerunt, cujus socii, votis monasticis ligati, et ad vitam pauperem ac humilem adstricti verbo divi-

no praedicando, confessionibus excipiendis, juventuti instituendae, seminariis regendis, verbo, curae animarum diligentem operam navarent. Hoc institutum Clemens VII. a. 1532. approbavit. Ei adscripti nominati sunt clerici regulares S. Pauli, scilicet apostoli, quem sibi patronum et exemplar elegerunt. Postea vero ab ecclesia S. Barnabae, quae Mediolani eis tradita fuit, Barnabitarum nomen acceperunt, quo jam vulgo compellabantur. Cum etiam sic dictas missiones susciperent, brevi tempore Vincentiam, Ticinum et Venetias vocati sunt. Imo Zacharia a. 1539. moriente, ejus societas in Italia jam satis numerosa erat. Eorum fama eo augebatur, quod Mediolani et Ticini etiam theologiae aliasque litteras publice docerent, virosque eruditos et scriptores haud contemnendos inter se haberent. Saeculo 17. Henricus IV. Galliae rex eos in meridionales regni sui partes ad haereticos ibi convertendos vocavit. Praeterea in Austriam et alias quasdam provincias introducti sunt. — Finem non minus in salutem aliorum directum, sed magis specialem sibi praefixum habuit congregatio, cujus auctor extitit Hieronymus Aemilianus, senatorio Venetorum genere natus. Is ab initio militiae adscriptus vitiis indulgit, calamitatibus autem sibi captivo illatis ad meliorem frugem perductus post liberationem suam austeris poenitentiae operibus, pietatis exercitiis, et pauperum infirmorumque curae diligenter vacavit. Postea a gravi morbo sanatus negotia saecularia penitus dimisit, abjectis nobilioribus vestibus vili habitu incessit, et jam praecipue parvulorum, per luem pestiferam paulo antea grassatam parentibus orbatorum curam gessit. Eundem in finem a. 1531. cum nonnullis philanthropis, qui ei se adjunxerant, in alias quoque ditionis Venetianae urbes se contulit, pauperesque in religione instituens et peccatores ad poenitentiam adhortans, in pluribus urbibus orphanotrophia fundavit. Postea Sommascae in agro Bergamensi sede fixa, sociis suis, inde Sommascensibus dictis, ascetin

uni-

unifor
cturna
addita
gregat
tertio
clero
Pius
mine
quam
giosos
scienti
tifices
que p
sunt.

Hely

Se
post s
effecta
Jesu c
bilis P
puscoa
Pampe
decum
igebat
et exc
tractus
nem i
confes
primo
operib
fectus
tim u
cum e

To

uniformem praescripsit, in qua silentium, orationes nocturnae, austeritates corporales, manuumque labor erant, addita ruricularum in religione institutione. Hanc congregationem, ab initio e clericis et laicis compositam, tertio a morte fundatoris, a. 1537. defuncti et nunquam clero adscripti, anno, Paulus papa III. approbavit, Pius V. autem, praescripta ei regula S. Augustini, nomine clericorum regularium S. Majoli, cui ecclesia, quam Ticini habebant, sacra erat, inter ordines religiosos retulit. Cum de juventute etiam in altioribus scientiis instituenda bene mererentur, posteriores pontifices eos a jurisdictione episcoporum exemerunt, aliisque privilegiis ornarunt. Extra Italiam propagati non sunt.

Helyot histoire des ordres monastiques religieux et militaires.

§. 802. Societas Jesu.

Ejus initia.

Societates clericorum, hactenus enarratas longe post se reliquit tum lata propagatione, tum rerum a se effectarum magnitudine illa societas, quae a nomine Jesu compellari voluit. Ejus auctor erat Ignatius, nobilis Hispanus, a. 1491. in arce Lojola in provincia Japuscoa natus. Militiae adscriptus a. 1521. in defensione Pampelunae contra Gallos grave vulnus accepit, ex quo decumbens legendis sanctorum biographiis tempus transigebat. Horum mirabilibus gestis, atque abnegationis et excruciationis sui ipsorum exemplis ad imitationem tractus, recuperata valetudine jam novam vitae rationem iniit; et postquam in Monte serrato peccata sua confessus esset, servitiisque spiritualibus se devovisset, primo in vicina urbe Manresa severissimis poenitentiae operibus corpus suum afflixit, dein Jerosolymam profectus est, partim ut peccata sua amplius expiaret, partim ut infideles converteret, quod posterius consilium cum effectui dare non posset, in patriam reversus, Bar-

cinonae pedem fixit. Ibi perpendens, quantum in procuranda, quam anhelabat, animarum salute scientiis theologicis adjuvari posset, homo 33 annos natus non dedignabatur, ad grammaticam Latinam discendam cum pueris in schola considerare. Postea studiorum philosophicorum causa Complutum profectus, mendicando sibi aliisque pauperibus victum quaerens, jam plebejos in fidei rudimentis imbuerebat, et nonnullos ad pietatis exercitia perducebat. Cum vero propter motus inde excitatos ab ipsis fidei inquisitoribus bis custodiae traditus fuisset, a. 1528. Parisios se contulit, ubi quidem litterarum studia eo successu continuavit, ut a. 1534. etiam magister philosophiae renuntiaretur, simul tamen spontaneam mendici paupertatem et ipse colebat, et aliis persuadebat, universim corporalibus et spiritualibus proximi indigentis pro viribus inserviens. Quibus quo amplius satisfaceret, societatem ad id se obstringentium condere meditabatur, atque reapse sex juvenes litterarum studiosos ad consilia sua pertraxit, Petrum Fabrum, Sabaudum, Franciscum Xaverium, nobilem Navarrensem, Jacobum Lainezium, Alphonsum Salmeronem et Nicolaum Bobadillam, tres Hispanos, et Simonem Rodriguezium nobilem Portugallum. Hi igitur una cum Ignatio a. 1534. in ecclesia montis martyrum prope Parisios, post peractam peccatorum confessionem et sumtam eucharistiam votum de colenda omnimoda paupertate, et de procuranda salute proximi spirituali et corporali emiserunt. Post tres annos Venetiis congregati voto suo imprimis sedulo ministerio, infirmis in nosocomiis exhibito, respondere satagebant, et verbum divinum publice in plateis praedicabant. Novis sociis auctus Ignatius eodem adhuc anno cum Fabro et Lainezio Romam profectus pontificis arbitrio sua suorumque servitia obtulit. Is Fabro et Lainezio munus in universitate Romana docendi demandavit, Ignatium vero caeterosque socios, qui post hunc Romam venerunt, cum jam omnes presbyteri es-

sent
geren
tiae
redde
in or
ditaba
posue

const
in or
multu
access
vel n
collat
prima
divini
citiis
valor
Tria
sola
Non
choro
quem
lariu
devot
dum
eis p
praes
rorum
ita a
theol
Quoa
dicta
possi
centi

sent, verbum divinum praedicare et animarum curam gerere permisit, qua in re praeter alia usum poenitentiae et eucharistiae plurimum neglectum frequentiore reddere studebant. Post duos annos societatem suam in ordinem ab ecclesia approbatum transformare meditabantur, eumque in finem constitutionem illius composuerunt.

§. 803. Ejus constitutio.

Primariae huic constitutioni postea statuta, pariter constitutiones dicta, ab Ignatio confecta, sed ab ejus in ordine regendo successore Lainezio declarationibus multum mitigata, nec non diversae litterae pontificiae accesserunt, quibus omnibus variae res inter socios vel noviter introductae vel mutatae sunt. His omnibus collatis talis erat constitutio societatis Jesu. Finis ejus primarius erat, religionis et pietatis incrementum verbi divini praedicatione, confessionum exceptione, exercitiis spiritualibus, operibus caritatis, institutione parvulorum rudiumque in doctrina Christiana promovere. Tria vota monastica socii admittebant, sed haec fere sola erant, quae cum monachis communia habebant. Non enim sic dictum officium divinum communiter in choro, sed singuli privatim recitabant, nec habitum quemdam singularem, sed vestitum clericorum saecularium deferrebant, neque ad frequentes monachorum devotiones et castigationes, omnium minime ad vitandum hominum consortium obligati erant, quod finis eis praefixus potius quaerere jubebat. Inter negotia eis praescripta praecipuum quemdam locum tenebat puerorum rudiumque in religione institutio, quam mox ita amplificaverunt, ut litteras philosophicas quoque et theologicas frequenter et postea fere soli docerent. Quoad votum paupertatis statutum erat, ut societas sic dicta collegia, in quibus litterae doceantur, habere possit, fundis aut aliis fixis redditibus, in usum docentium et discentium impendendis instructa, perfe-

ctiores autem Jesuitae, professi et coadjutores vocati, omni peculio tam communi, quam privato careant, donationes quidem sponte oblatas accipiant, minime vero requirant, sed potius semper ad mendicandum parati sint. Obedientiam generali ordinis praeposito plenissimam et nonnisi praeceptis divinis limitatam praestare, ipsumque Jesum Christum quasi praesentem in eo revereri omnes tenebantur, ipse vero nemini subjectus erat et solummodo quatuor, assistentes dictos, sibi additos habebat, qui eum partim in negotiis administrandis juvarent, partim ejus actiones observarent. Ille jure gaudebat, regulas constitutioni consentaneas proponendi, quarum acceptatio, sicut et graviorum ordinis causarum definitio a pluralitate votorum in congregationibus generalibus dependebat; caeterum illimitatam potestatem habebat praecipiendi, quidquid regulis societatis non adversum esset. Ab initio munus ejus perpetuum erat, versus medium autem saeculum 17. in congregatione generali statutum est, ut post singula novennia illud in tali congregatione, a qua generalis semper eligebatur, deponeret, et nonnisi ea volente reciperet. Consuetis tribus votis ordinis fundatores quartum addiderunt de inconditionata erga pontificem, labores apostolicos quacunque in terra, sive inter fideles, sive inter haereticos et schismaticos, sive inter infideles mandantem, obedientia. Omnes socii in tres classes distributi erant, in scholasticos, qui post probationem, emissis tribus votis consuetis litteras in collegiis discebant et docebant, in professores, qui post novam probationem quartum votum emisserant, primarii et quasi veterani societatis erant, et praecipue missionibus impendebantur, denique in coadjutores clericos (nam et inter laicos Jesuitae habebant viros, societati suae devinctos, ejusque finibus inservientes) qui in subsidium professorum destinati medium hos inter et scholasticos locum tenebant. Inter probationes novitiorum, in quorum su-

scepti
cum
quoque
ab Ig
nosoc
et vic
regrin
vitia
a cae
dictis
bat,
nem
societ
suitis
coalu
mutat
VIII.
quide
tiores
arcen
dos n
jam s
suitae
societ
cepta
tution
juncti
magis
bantu
prom
tatem
singul
apost

C
stria

sceptione justa corporis forma, ingenium, et facultas cum hominibus suaviter conversandi respiciebatur, hae quoque erant, ut per mensem exercitiis spiritualibus ab Ignatio conscriptis vacarent, per alium infirmis in nosocomiis ministrarent, per alium denique sine aere, et victum mendicando quaerentes devotionis causa peregrinarentur, et praeterea toto tempore vilissima servitia domestica obirent. Quantum jam societas Jesu a caeteris ordinibus religiosis distulerit, ex hactenus dictis sufficienter apparet. Id quoque singulare habebat, quod Ignatius ex concessione pontificis directionem monialium longe ab ea removerit, unde etiam societates faeminarum, quae saeculo 17. nomine Jesuitissarum propria auctoritate in Italia et Germania coaluerant, et constitutiones Ignatii, pro ratione sexus mutatas sibi observandas proposuerant, ab Urbano VIII. mox sublatae fuerunt. Porro Ignatius ab initio quidem statuit, ne quis sociorum episcopatum aut altiore dignitatem ecclesiasticam acciperet, id quod ad arcendos ambitiosos et ad idoneos societati conservandos necessarium videbatur. Postea vero, cum societas jam satis firmata esset, pontificibus ita volentibus Jesuitae consentiente generali, et hic ipse, consentiente societate, episcopatus et dignitatem cardinalitiam acceptare poterant et reapse acceptabant. Hujus constitutionis praestantiam et voti quarti in illis rerum adjunctis, ubi ordines antiquiores haeresibus, continuo magis invalescentibus reprimendis non sufficere videbantur, utilitatem, nec non primorum sociorum in promovenda religione et pietate fervorem et dexteritatem perpendens Paulus III. societatem Jesu a. 1540. singulari bulla approbavit, et sub praesidium sedis apostolicae constituit.

§. 804. Ejus privilegia.

Cum Ignatius ejusque socii indefessa cum industria optimoque successu fidelium salutem et ecclesiae

utilitatibus inservirent, inter remotissimos Paganos fidem Christianam propagarent, haereticos impugnarent, Judaeos converterent, juventutem instituerent, orphanorum sustentationi providerent, peccatores, speciatim meretrices e vitiorum coeno educerent, pietatem et bonos mores passim promoverent; pontifices, nominatim Paulus III. et ejus successor Julius III., partim ad tanta merita remuneranda, partim ad eorum labores et conatus promovendos societati amplissima et hactenus inaudita privilegia tribuerunt, quibus eis praeter exemptionem ab omni inspectione et jurisdictione episcoporum concedebatur, ne ullus episcopus aut alius praelatus quemquam Jesuitarum excommunicationi aut interdicto subjiceret, ut episcopi Jesuitis ad ordinandum sibi propositis absque ulla conditione et examine sacros ordines conferrent, ut Jesuitae in omnibus ecclesiis et aliis locis convenientibus sine episcopi et parochi licentia verbum Dei praedicarent, confessiones exciperent, et reliqua sacramenta administrarent, e contra episcopis operam suam locare non tenerentur, et si sponte id facerent, non ejus, sed praepositorum suorum praescriptis subessent, ut ubique oratoria haberent, atque in eis vel aliis locis decentibus, etiam super aris portatilibus omni hora, et ipso interdicti tempore, tum vero clausis januis, missam celebrarent, ut ab omnibus decimis aliisque tributis solvendis penitus liberi essent, ut propter graviora negotia recitationem breviarii omitterent vel aliud opus bonum ejus loco praestarent, ut ab omnibus peccatis, criminibus et censuris, etiam sedi apostolicae reservatis absolvere, et vota in alia pia opera mutarent, ii vero, qui inter infideles versarentur, etiam a delictis in bulla coenae contentis absolverent, a rebus matrimonium prohibentibus dispensarent, et universim jurisdictionem episcopi, ubi talis longe remotus esset, exercerent, ut professi socios a jejuniis vel ciborum vetitorum abstinentia dispensarent, generalis autem eos ab omnibus censuris

et pe
Sixtu
licae
sione
teraru
honor
eorum
privile
move
ponti

ces t
rosq
in te
suta
liam
aevu
haec
ris p
peru
coll
bra
libu
sui
in l
Con
cis
ptu
ver
ter
nor
tas
les
in
ma

et peccatis absolveret, exceptis solis criminibus, quae Sixtus IV. in bulla, mare magnum dicta, sedi apostolicae reservavit, ut idem generalis, neminis permissione requisita publicos theologicarum aliarumque litterarum e suis professores constitueret, sociosque ad honores academicos promoveret eo effectum, ut promoti eorumdem, quibus ab universitatibus promoti, iurium, privilegiorum, et honorum participes essent, quae promovendi potestas aliis quoque superioribus societatis a pontificibus concessa est.

§. 805. Ejus propagatio.

Eadem Jesuitarum studia et merita, quae pontifices tot tantisque privilegiis remunerabantur, etiam plerosque principes Catholicos permovebant, ad eos mox in terras suas admittendos, quam admissionem ipsi Jesuitae studiose quaerebant. Ac primo quidem extra Italiam in Portugallia, cujus rex Joannes III. Ignatii coaevus eis plurimum favebat, plura collegia, et inter haec ipsum Conimbricense, a rege pro tradendis litteris philosophicis et linguis Orientalibus erectum, acceperunt. Franciscus Xaverius, Goae in India Lusitanea collegium admodum numerosum fundavit, cujus membra educandis et erudiendis Indorum conversorum prolibus potissimum occupabantur. Etiam in Brasilia Jesuitae cito sedes fixerunt. Similiter primo jam tempore in Hispania duo pro eis collegia erecta fuere, alterum Compluti, alterum Gandiae, ab hujus urbis duce, Francisco Borgia, qui ipse non multo post societati adscriptus, tertius ejus praepositus generalis extitit. Cum vero Salmanticae collegium essent adepturi, vehementer eis se opposuit Melchior Canus, vir ob pietatem non minus quam eruditionem celebris, qui cum Jesuitas plane Antichristi praecursores pronuntiaret, nobiles ac ignobiles multos ab eis abalienavit, eorumque in Hispania progressus aliquantulum retardavit. In Germaniam eos primus a. 1549. vocavit Guilielmus IV.

dux Bavariae, ubi ab initio tres eorum in universitate Ingolstadiensi theologiae professores constituti sunt, et post aliquot annos proprium pro eis collegium fundatum est. Anno 1551. invitante Ferdinando I. in Austriam venerunt, et Viennae collegium acceperunt, ubi praecipue Petrus Canisius ad Lutheranismum minuendum plurimum contulit, eumque in finem etiam, mandante Ferdinando, catechismum suum composuit. Coloniae quoque Jesuitae eo tempore pedem fixerunt. Itaque cum Ignatius a. 1556. moreretur, ejus societas jam in sequentes terras introducta erat: in Italiam, Portugalliam, Hispaniam, Belgium et Germaniam, extra Europam vero in Brasiliam, Indiam orientalem et Abyssiniam, atque in iis centum circiter sedes, et ultra mille socios numerabat. Post Ignatium societas Jesu non tantum in iisdem terris continua incrementa cepit, sed etiam reliquis Catholicis in Europa, pluribusque in Asia et America illata est; imo ex ipsis Anglis Catholicis complures ei adscripti clam in patria ad fideles instituendos firmandosque commorabantur, haud pauci tamen eorum detecti et sub praetextu conjunctionum enecati sunt. — Serius et aegrius Jesuitae in Galliam admissi sunt. Licet enim jam Henricus II. a. 1550. facultatem eis dedisset, Parisiis collegium erigendi, supremus tamen senatus, episcopus Parisiensis, et Sorbonna obstitere, quo minus facultas regia effectui daretur. Ii varias quidem reprobationis suae causas praetenderunt, re vera autem principiis Jesuitarum de illimitata pontificis potestate, et privilegiorum, iisdem concessorum magnitudine ad eos arcendos permoti fuisse videntur. Attamen post decem annos, postulante Francisco II. rege, ejusque matre Catharina Medicaea, regnum administrante et Jesuitis favente, a praelatis Gallicanis, Pisciaci a. 1561. congregatis suscepti sunt, ea tamen restrictione, ut plerisque privilegiorum suorum pro Gallia renuntiarent, neque nomen societatis Jesu, quod arrogantius videbatur, sed collegii Clara-

monta
gia in
eis be
siensi
versita
petrat
siensis
30 an
1594.
actus
enim,
scholi
diviss
suitae
rumq
citer
suitis
que r
cto la
post
prime
et an
in gr
tos in
litibu
tholic
mus
denti
tabar
lia h
peric
sae i
stitut
te, i
bus
state

montani, quod Parisiis erigebant, gererent. Alia collegia in aliis Galliae urbibus a nonnullis praelatis, qui eis benevolebant, fundata sunt, atque a. 1563. in Parisiensi litteras docere coeperunt, facultate a rectore universitatis, hac tamen inscia et frustra reclamante, impetrata. Perduravit tum universitatis tum senatus Parisiensis pristina contra Jesuitas invidia, id quod post 30 annos potissimum manifestum factum est, cum a. 1594. juvenis quidam sceleratus et in desperationem actus Henricum IV. regem occidere tentasset. Tunc enim, quoniam sicarius in quaestione dixerat, se in scholis Jesuitarum, quas aliquando frequentaverat, audivisse, tyrannum occidere, opus meritorium esse; Jesuitae senatus consulto ex universa Gallia relegati, eorumque bona fisco adjudicata sunt. Verum post 10 circiter annos Henricus rex, intellecta opprobriorum Jesuitis factorum falsitate, intercessione pontificis, aliisque rationibus permotus, eos redire permisit, quo facto latius quam antea per Galliam propagati sunt, et post aliquot annos a rege etiam facultatem acceperunt, primo theologicas, postea etiam philosophicas litteras et artes liberales publice docendi. Universitas tamen in gremium suum eos non admisit, et generatim multos in Gallia adversarios semper habebant, multisque litibus impliciti sunt. Caeterum eorum per orbem Catholicum propagatio tanta fuit, ut hoc tempore 23 domus professionis, 372 collegia, 123 domicilia et residentias, quibus nominibus collegia minus plena denotabant, 41 domus probationis et ultra 13 sociorum milia haberent, quorum numerus usque ad finem hujus periodi fere duplicatus est. Tanta propagationis causae in liberaliori aevoque magis congrua societatis constitutione, in rerum magnarum efficiendarum dexteritate, in meritorum magnitudine, in privilegiorum, quibus instructa erat, commodo ac splendore, in potestate, quam in animos juventutis litterarum studiosae,

fere totius sibi commissae, habebat, denique in ejus auctoritate et fama sitae erant.

§. 806. Ejus auctoritas, virtutes, naevi.

Fama societatis Jesu rebus magnis ab ea gestis, inter quas morum emendatio, haeresum limitatio, et religionis Catholicae inter infideles propagatio eminebant, viris eruditis, quos in omni fere scientiarum genere versatissimos habebat, praestantibus operibus scriptis ab eis magno numero editis, denique hominibus, sanctitate etiam conspicuis nitebatur. Ejus auctoritas tanta erat, ut Jesuitae nonnunquam, velut sub rege Sebastiano in Lusitania, sub Maria Medicaea, Ludovici XIII. minorennis matre in Gallia, sub Rudolpho II. et Ferdinando II. in Austria, in ipso regimine politico multum valerent, et praeterea summi principes ac proceres conscientiae moderamen et liberorum educationem passim eis committerent, scholas publicas inferiores et superiores eis fere solis concrederent, atque etiam populus in eos potissimum fiduciam collocaret. Tantam auctoritatem et in animos hominum potestatem, scientiis, prudentiae, dexteritati in negotiis administrandis hominibusque tractandis, sapienti ad diversam diversorum indolem accommodationi, minori proprii commodi, quam salutis alienae studio, moribus denique non minus suavibus et politis, quam venerandis, quibus omnibus plerique instructi erant, Jesuitae debebant. Non tamen naevis carebant. In congregatione generali, sub Francisco Borgia, societatis vicario generali habita, inter alia decretum est, a sociis causas litigiosas coram judice nullas agendas, mercaturam non faciendam, neminemque admonendum esse, ut potius societati quam pauperibus legata testamento decernat. Generales Aquaviva et Vitellescius primis saeculi 17. annis in suis ad societatem epistolis fatentur, exprobrari Jesuitis superbiam, ambitionem, arrogantiam, qua ipsi soli omnia dirigere, omnia efficere studeant,

porro
politic
temera
utilitat
quod
re spi
dam
deban
istis p
in cas
licere
habili
esse i
centi
major
bulla
acres
versi
eorum
schal
a Lu
serm
ctrin
non
rum
que
peri
Pe

val

porro nimiam negotiorum saecularium, civilium, et politicorum curam, habendi amorem, proclivitatem in temerarium de actionibus et moribus aliorum iudicium, utilitatis propriae et vitae commodioris studium, et quod magis prudentes ac politici, quam religiosi et vere spirituales sint. His vitiis accedebant doctrinae quaedam morales, quae aliis laxiores et periculosae videbantur, et a pluribus Jesuitarum moralistis et casuistis propugnabantur, velut: tyrannum occidere licere, in casibus vel rebus, ubi certitudo non habetur, sequi licere opinionem minus probabilem, spreta magis probabili, aequivocationes et reservationes mentales non esse illicitas, saltem in casibus necessitatis. Ipse Innocentius XI. a. 1679. 65 propositiones morales laxiores, maiorem partem casuistis Jesuitarum attributas, edita bulla damnavit. Haec omnia effecerunt, ut Jesuitae acres passim adversarios nanciscerentur, et multis diversi generis scriptis impeterentur, inter quae nullum eorum famae magis nocuit, quam quod Blasius Pascal, Jansenista, Parisiis a. 1656. sub titulo: epistolae a Ludovico de Montealto ad quemdam provincialem, sermone Gallico edidit, in quibus laxas Jesuitarum doctrinas morales admodum ingeniose exagitavit, sed cum non ex ipsis fontibus hausisset, multa, quae nemo illorum unquam docuerat, eis attribuit. Verum hic aliique impetus ordinis firmitatem et potentiam hac saltem periodo labefactare non valuerunt.

Petr. Maffei de vita et moribus Ignatii Loyolae. Institutum societatis Jesu. Historiae societatis Jesu, ab Orlandino, Sacchino, Cordara, Pussinio, Juvenicyo conscriptae. Histoire generale de la naissance et des progrès de la compagnie de Jesu. Kritische Jesuitengeschichte. Frankfurt und Mainz 1765.

§. 807. Congregatio patrum oratorii.

Jesuitae spiritualibus indigentis non ita satisfacere valebant, ut post eos novae clericorum hunc in finem

consociationes omnino superfluae visae essent. Talem fundavit Philippus Nerus, Florentinus, qui Romae litteras philosophicas et theologicas didicit, et jam tum pietatis et salutis animarum studio flagrabat. Postquam a. 1551. presbyter ordinatus fuisset, cum illis, qui conscientiam suam ei moderandam committebant, primum in cubiculo suo, dein, aucto eorum numero, in oratorio ecclesiae, apud quam habitabat, quotidie post meridiem colloquia de rebus divinis, inflammando firmandoque virtutis studio accommodata instituebat, iisque progressu temporis alia pietatis exercitia adjunxit. Salutaribus hujus instituti fructibus permotus a. 1575. postquam propria ecclesia sibi tradita fuisset, annuente pontifice illos, qui ex presbyteris sibi adhaerebant, apud eandem ecclesiam hunc in finem congregavit, ut ibidem praeter consuetum cultum divinum publicum exercitia spiritualia cum auditoribus instituerent. Jamque etiam horum exercitiorum formam variis praescriptis, postea a Paulo V. solemniter approbatis ordinavit, statuitque, ut singulis septimanae diebus, praemissa lectione ex libro quodam spirituali, quatuor colloquia de rebus divinis haberentur, et collatio cantico et oratione terminaretur, in colloquiis praecipue virtutis decus vitiiue dedecus describeretur, et exemplo aliqujus sancti semper proposito, animis auditorum eo altius imprimeretur. Caeterum sacerdotes vestitum clericorum saecularium gestare, suisque singuli sumtibus vivere, litteras theologicas colere, et praeposito obedire, non tamen vota monastica emittere jussi, sed potius libertate praediti erant, congregationem, quamprimum visum fuerit, deserendi. Hoc institutum etiam extra Romam ita placebat, ut in multas Italiae urbes introduceretur.¹⁾ In Gallia illud imitatus est Petrus Berullius, a. 1575, in Campania Gallica, patre senatore Parisiensi natus, adultus presbyter saecularis factus, postea ad dignitatem cardinalitiam evectus, quin propterea vilem humilemque vivendi rationem, quam sem-

per ob
corum
byteros
ex suo
rent, l
officia
episcop
Ludovi
mine c
ris a.
nis po
fore, r
adjutor
nihil d
cuniae
tus co
dendu
dendi
volunt
pastor
teraru
magni
storia
Parisi
congr
1)
2)

§. 808

saecu
rum.
Arag
gene
posit
que
tatis

per observaverat, mutaret. († 1629.) Is ad mores clericorum et laicorum emendandos, a. 1611. plures presbyteros in suburbio quodam Parisiensi congregavit, qui ex suo patrimonio vel peculio pauperem vitam viverent, beneficiis et muneribus ecclesiasticis abstinerent, officia tamen muneris pastoralis sedulo exercerent, et episcopis morem gererent. Hanc congregationem rex Ludovicus XIII. approbavit, et pontifex Paulus V. nomine oratorii Jesu confirmavit. Post mortem fundatoris a. 1631. a societate statutum est, summam regiminis potestatem penes ipsam societatem congregatam fore, non penes praepositum, qui sine consensu trium adjutorum ei additorum etiam in rebus temporalibus nihil decernere valeat; porro cuivis socio annuam pecuniae summam, attamen exiguam, ad communes sumtus contribuendam fore, nemini votum aliquod obtrudendum, sed cuivis libertatem, e congregatione excipendi relinquendam esse. Praeterea societas contra voluntatem fundatoris, qui socios nonnisi ad munus pastorale rite gerendum constitui voluit, scholas et litterarum studia inter suos introduxit, quo facto multos magni nominis eruditos habuit, quales aliis hujus historiae locis jam plures commemorati sunt. Praeter Parisiensem in pluribus aliis Galliae urbibus similes congregationes erectae sunt. ²⁾

¹⁾ Galloni vita B. Philippi Nerii.

²⁾ Helyot. l. c.

§. 808. Patres piarum scholarum. Lazaristae.

Ad parvulos in litterarum rudimentis instituendos saeculo 17. fundatus est ordo patrum piarum scholarum. Ejus auctor erat Josephus Calas Sanctius, nobilis Arago, qui, postquam in patria decanus et vicarius generalis episcopi sui Urgellitani fuisset, a. 1591. depositis beneficiis et muneribus, Romam migravit, ibique aliquamdiu vitam privatam sed asceticam et pietatis ac caritatis operibus dedicatam agebat. Cum lue

a. 1596. per urbem grassante, pauperum tabernacula frequentaret, morbo afflictis auxilium spirituale et corporale adferens, eaque occasione haud paucos parvulos, sibi solis relictos et informatione destitutos ad petulantias et vitia abripi animadverteret, eorum salutis subventurus, in domo hunc in finem a se emta scholam pro eis aperuit, eosque additis sibi quibusdam ludimagistris in elementis litterarum instruere, simulque ad pietatem informare coepit. Ejus exemplo permoti nonnulli alii clerici ad labores ejus juvandos Josepho se adsociarunt, ita ut a. 1600. approbante Clemente VIII. propria presbyterorum saecularium, pueros in litteris instituentium congregatio oriretur, cujus caput Josephus, nomine praefecti erat. Quoniam vero plerique sociorum propter laboris molestiam aut alias causas iterum ab eo discedebant; a. 1617. a Paulo V. impetravit, ut societas sua in congregationem regularem cum tribus votis monasticis, sed simpliciter emittendis mutaretur, quam post quatuor annos Gregorius XV. ad dignitatem ordinis religiosi cum votis solemnibus elevavit. Idem Gregorius regulas a Josepho pro ordine compositas approbavit; hic vero, qui sui instituti scholas pias dici voluit, quo indicaretur, juventutem in eis non tantum litteris, sed etiam pietate imbuendam esse, a sociis suis praepositus generalis electus est, quo facto ejus institutum non tantum per Italiam propagabatur, sed etiam terris quibusdam exteris, nominatim Austriacis inferebatur. Verum socii quidam perversi extraneis ordinis inimicis conjuncti, hunc post aliquot annos in summum discrimen adduxerunt; effecerunt enim, ut Josephus, jubente pontifice, calumniis decepto, a. 1643. munere praepositi generalis privaretur, post tres annos autem ordo ipse in simplicem congregationem presbyterorum saecularium, nullis votis obstrictorum, ad exemplum congregationis oratorii converteretur, facta professis potestate, alium pro libitu ordinem amplectendi. Sed viginti annos post

morten
iustitu
piarum
tempo
cas lit
tioni,
origine
scilicet
suorum
afflictu
lo, p
confes
comm
permo
comes
a. 162
pro su
tidem
dicant
facien
ctione
spirit
exort
nis a
dicti
siam
byter
batio
bant
vove
funct
grati
vaba
gis a
doct
vulg
rentu

mortem Josephi, a. 1648. defuncti, Clemens IX. ejus iustitutum pristino statui reddidit, cujus socii, patres piarum scholarum, vulgo Piaristae dicti, progressu temporis etiam Latinas et hinc inde ipsas philosophicas litteras tradendas susceperunt. — Alii congregationi, conscientis potissimum purgandis destinatae, originem dedit uxor comitis Joigny in Gallia. Haec scilicet horrendis criminibus, quae quis subditorum suorum, semper probus existimatus, tandem morbo afflictus confessus est, commota, Vincentium de Paulo, parochum et liberorum suorum instructorem ac confessarium suum, ad confessiones generales totius communitatis, ad quam ille pertinuerat, excipiendas permovit. Intellectis salutaribus hujus rei fructibus comes et ejus uxor ac frater, episcopus Parisiensis, a. 1624. Lutetiae domum pro suscipiendis, et dotem pro sustentandis sacerdotibus subministrarunt, qui identidem pagos per Galliam visitarent, verbum Dei praedicantes et confessiones excipientes. Sacerdotes ad hoc faciendum paratos Vincentius collegit eorumque directionem suscepit, vir qui innumerabilia caritatis opera spiritualia et corporalia peregit. Societatem eo duce exortam Urbanus VIII. nomine congregationis missionis a. 1632. approbavit. Ejus socii etiam Lazaristae dicti sunt, quoniam primaria eorum sedes apud ecclesiam S. Lazari Parisiis erat. Ii quidem nonnisi presbyteri saeculares erant, attamen exactis duobus probationis annis tria vota monastica simpliciter emittebant, et praeterea stabilitatem in electa vitae ratione vovebant, praeposito suo quidem subditi erant, sed functiones suas nonnisi concedentibus episcopis easque gratis exercebant. Hunc autem ordinem in eis observabant, ut quotannis per octo menses singulis in pagis aliquot septimanas populum juxta catechismum in doctrina Christiana instruerent, in sermonibus sacris vulgi intellectui accommodatis ad poenitentiam hortarentur, confessiones generales exciperent, et praeterea

lites componerent, inimicos reconciliarent, egenis et infirmis subsidium adferrent. Idem etiam missiones ad evangelium inter infideles, nominatim in Sina praedicandum, ad Christianos e servitute piratarum Africanorum redimendos, vel eorum sortem sublevandam, nec non directionem paedagogiarum et seminariorum susceperunt. Ob labores adeo salutare non tantum per Galliam propagati, sed etiam in terras quasdam extraneas, velut in Sabaudiam, Pedemontium, Genuam, Hispaniam introducti sunt.

Helyot l. c.

§. 809. Reformationes monachorum.
Capucini.

Similibus mediis, quibus clericorumabilitas et dignitas promovebatur, etiam mores monachorum, qui a regulis suis plurimum deflexerant, vitae licentiori indulgebant, ideoque magnum auctoritatis suae decrementum passi fuerant, emendati sunt. Concilium scilicet Tridentinum respectu eorum praeter alia decrevit, ut nemo monachorum et monialium bona mobilia aut immobilia habere permetteretur, sed omnes nonnisi a superioribus suis vitae necessaria acciperent. E contra idem concilium omnibus ordinibus, etiam mendicantium, exceptis Franciscanis et Capucinis, facultatem concessit, bona quoque immobilia acquirendi. Vetuit porro, ne quis monachus sine superioris licentia monasterium suum relinqueret, aut alicujus extranei ministeriis se addiceret. — Sed efficaciores et pleniores monachorum reformationes, sicut olim, ita et nunc, a viris regularis observantiae studiosis e gremio ipsorum monachorum effectae sunt, unde iterum novi ordines aut novae congregationes prodierunt. Ille quidem, qui fundatus est a Matthaeo de Bassi, ita dicto a loco natali in ducatu Urbino, fratre laico inter Franciscanos observantes in pago quodam ducatus Spoletani, rei admodum minutae originem suam debet.

Post-

Postquam
sui aucto-
instructio-
hac quae
consecra-
tificis li-
serto m-
mente
capitulu-
ceret,
contest-
in capi-
in mar-
non de-
Cameri-
quo eo-
cendas
cesseru-
nomine
de vita
eadem
cultate
vivend-
suscipi-
vilegia
Anno
aucti,
nistro
statuta
nonnis-
consta-
stis lac-
per al-
abstine-
nendu-
servan-
ecclesi-

To-

Postquam nempe Matthaeus ex sacerdote monasterii sui audivisset, S. Francisci habitum caputio acuminato instructum fuisse, desiderio flagrans, fundatorem in hac quoque re imitandi, mox tale vestimentum sibi confecit. Intelligens autem, hanc novationem sine pontificis licentia sibi a suis non concessum iri, clam deserto monasterio a. 1525. Romam petiit, atque a Clemente VII. impetravit, ut sibi aliisque eum imitaturis caputium gestare et ubique verbum Dei praedicare liceret, ea tamen lege, ut in eremis viverent, et ad contestandam suam subjectionem quotannis provinciali in capitulo provinciae se sisterent. Reapse Matthaeo, in marca Anconitana sedem figenti imitatores et socii non defuere, quo facto, intercedente pro eis ducis Camerini uxore, pontificis nepte, breve apostolicum, quo eorum vestimentum approbatur, adepti, ad arcendas Observantium persecutiones Conventualibus accesserunt, et a. 1528. a pontifice singulari bulla, sub nomine congregationis fratrum minorum conventualium de vita eremitica Capucinorum, approbati sunt. In eadem bulla pontifex Capucinis praeter caputium, facultatem, barbam promissam gestandi, austeram vitam vivendi, clericos et laicos in congregationem suam suscipiendi, et ubique mendicandi, denique omnia privilegia fratrum minorum et Camaldulensium concessit. Anno sequenti Capucini, numero interea plurimum aucti, in capitulo Matthaeum vicarium generalem, ministro generali Conventualium subjectum elegerunt, et statuta pro ordine suo condiderunt, inter quae erant: nonnisi unicum quotidie ferculum, ex carne et jussulo constans prandentibus apponendum, et solis diebus festis lactucam addendam, feria quarta a carnibus semper abstinendum, et neminem, qui sponte velit, ab abstinentia a carne et vino et a rigidiori jejunio detinendum esse, nullius rei copiam colligendam aut asservandam, in itinere semper pedibus incedendum, ab ecclesiis omne aurum, argentum et sericum arcendum,

certis diebus corpus flagellandum, aliis silentium observandum, nulla missarum stipendia accipienda, laicorum confessiones non excipiendas esse. Primo quidem tempore varia acciderunt, propagationi novi ordinis adversa. Nam Ludovicus de Fussebruno, Matthaei, qui jam post duos menses munus suum deposuit, successor, propter importunam severitatem et domnandi cupidinem a. 1536. ex ordine ejectus est; ex eodem ipse Matthaeus anno sequenti excessit, ubique potius concionaturus, quam superiori in monasterio obediturus; denique novus vicarius generalis, Bernardinus Occhinus, a vitae sanctitate, et sacra eloquentia clarus, Italia clam deserta ad Protestantes transiit, quo facto ordo in suspicionem haeresis incidit, et aliquot annis facultate praedicandi privatus est. Hac autem post probatam orthodoxiam a. 1545. ei restituta, jam lata brevi tempore per Italiam incrementa cepit. Anno 1573. invitante Carolo IX. rege Capucini in Galliam venerunt, saeculo autem 17. per omnes terras Catholicas propagati sunt, ita, ut sub finem hujus periodi 1500 monasteria et 25 circiter monachorum millia in pluribus quam 50 provinciis haberent. Haec lata propagatio partim humili et rigidae eorum vitae plurimis probatae, partim facilitati, qua sustentabantur, partim fervori, quo animarum salutem curabant, et ad ipsos infideles extra Europam evangelium praedicaturi abibant, adscribenda est. Caeterum vitam eremiticam progressu temporis deseruerunt et a Paulo V. a. 1619. facultatem, proprium et independentem ministrum generalem sibi eligendi acceperunt.

Helyot. 1. c. Bover annales Capucinorum.

§. 810. Fratres misericordiae. Augustiniani et Carmelitae discalceati.

Novum ordinem monasticum, curandis infirmis destinatum fundavit Joannes, a. 1495. in Portugallia natus, homo laicus, qui post 45 aetatis suae annos,

terras oberrando transactos, a. 1540. Granatae in Hispania, ad peccata sua expianda et vitam aeternam promerendam, infirmos in domum a se conductam suscipere et curare coepit, et non tantum corporalibus, sed etiam spiritualibus eorum indigentis subveniebat, in quo misericordiae opere a bonis hominibus, stipem ei largientibus aut pecuniam locantibus, imprimis vero ab urbis archiepiscopo, et ab episcopo Tuitiensi, camerae regiae praefecto adjuvabatur, qui posterior eum, quod Deum misericordem imitetur, Joannem de Deo appellavit, et propriam vestitus formam praescripsit, qua ipse et omnes uterentur, qui ei ad idem misericordiae opus se essent associaturi. Id reapse plures fecerunt, qui vero post mortem demum Joannis, a. 1550. defuncti, societatem regularem cum tribus votis monasticis et obligatione, infirmos ex elemosynis collectis gratis curandi efformarunt, a Pio V. a. 1572. inter ordines religiosos relatam. Propter suam utilitatem hic ordo per omnes terras Catholicas propagatus est. Ejus membra ab opere suo fratres misericordiae dici consueverunt, plerique laici erant, et paucos tantum presbyteros ad sacra domestica peragenda, et ad indigentias spirituales aegrotorum curandas interesse habebant. — Reformationi inter Augustinianos eremitas ansam dederunt octo hujus ordinis missionarii in Hispania, qui a. 1553. in Mexicum profecturi nudipedium et vestem e lana grossiori confectam adoptarunt. Eorum exemplum mox plures secuti alias severitates addiderunt. Quas cum caeteri repudiarent, facta separatione, nova Augustinianorum congregatio, per Hispaniam primum propagata, exorta est, a Sixto V. a. 1585. tanquam proprius ordo approbata, cujus membra Augustiniani discalceati nominari consueverunt. Hi exeunte saeculo 16. Italiae, et postea aliis quoque terris Catholicis illati sunt. — Similem reformationem, in majori abstinencia, rigidiori jejunio, viliori vestitu, flagellatione, frequentioribus precibus consistentem,

inter Carmelitas in Hispania effecit Theresia, a. 1515. Abulae in Castella nobili genere nata, et 20. aetatis anno ordinem monialium Carmelitarum ingressa, Haec molliorem et a regula longe alienam sororum suarum vitam exosa, cum omnes non posset, aliquot saltem melioris indolis permovit, ut in propriam domum, quam emerat, et in finem suum converterat, secum secederent, ibique juxta regulae rigorem ex solis elemosynis viverent. Quam restorationem, a caeteris plurimum impetitam cum Pius IV, a. 1562, approbasset, plura alia ejusdem ordinis monialium monasteria amplexa sunt. Eandem inter monachos quoque ordinis sui Theresia introducere conabatur, atque reapse, opera potissimum Joannis a sancta cruce, primum circa annum 1560, complures ad eam admittendam permovit, quorum exemplum successive tot alii secuti sunt, ut plura ab eis monasteria in Hispania impleantur. Idem, qui a nudipedio, quod inter austeritates suas habebant, discalceati dicti sunt, postea etiam per Galliam, Italiam aliasque terras Catholicas, ita sunt propagati, ut versus finem hujus periodi, ultra tria eorum millia numerarentur. Quoniam caeteri, qui reformationem respuebant, reformatis acriter adversabantur, nec simultates inter eos repetitis pontificum monitis et decretis extinguere poterant; Clemens VIII. a. 1600., data rigidioribus facultate, proprium praepositum generalem sibi eligendi, ordinem in duas congregationes separavit.

Helyot. 1. c.

§. 811. Maurini, Trappistae.

Etiam ordo S. Benedicti nonnullas reformationes sublit, e quibus praestantissima illa fuit, quam aliquot cordati ordinis hujus monachi in Gallia a. 1618, nomine congregationis S. Mauri effecerunt, a pontificibus Gregorio XV. et Urbano VIII. approbatam. Ea non solum ad accuratiorem regulae S. Benedicti observa-

tionem, et excolendam propriam perfectionem evangelicam, sed etiam ad salutem aliorum promovendam comparata erat. Hinc alii ex Maurinis in ecclesiis suis verbum divinum diligenter praedicabant, confessiones excipiebant, aliasque functiones sacerdotales obibant, alii in paedagogiis, suis in monasteriis erectis, juvenes, praecipue nobiles erudiebant et educabant, alii in suis scholis inferioribus parvulos in litterarum rudimentis, in superioribus autem monachos tyrones in litteris philosophicis et theologicis, in jure canonico, in linguis biblicis instruebant. Universim Maurini litteras sedulo colebant, unde multos viros eruditos celeberrimos, de historia ecclesiastica, patristica, diplomatica optime meritos inter se habebant. Haec Maurinorum studia Benedictinis in Gallia adeo probabantur, ut pleraque eorum monasteria reformatae illi congregationi accederent. ') — Soli rigori pristinae vitae monasticae restituendo dedicata, et hominibus, gravia delicta expiaturis ac conscientiam vulneratam sanaturis accommodata erat reformatio, quam Joannes Bouthillier de Rancé, monasterio Cisterciensium in Gallia, la Trappe dicto invexit. Is, postquam usque ad annum aetatis 38. licentiori vitae indulsisset, repentino aspectu foede mutati cadaveris amasiae suae, improvisa morte abreptae, adeo commotus est, ut monasterium illud, suis in fundis situm ingrederetur, atque jam a. 1664. ejus abbas factus monachos suos ad instituta rigidissima admittenda permovit. Inter haec erat separatio ab omni caeterorum hominum consortio, perpetuum silentium, victus vilissimus, in solis oleribus et fructibus consistens, preces diu noctuque per undecim horas in choro recitandae, durus manuum labor, cubile super paleam vestito corpore occupandum, perpetua poenitentiae ac mortis memoria, ad quam continuo refrigerandam, quotidie vespere sepulcris fodiendis occupabantur. Hae austeritates paucos aliis in locis imita-

tores invenerunt, qui congregationem Trappistarum constituerunt. ²⁾)

¹⁾ Helyot. l. c. Gallia Christiana. T. VII. Le Cerf biblioth. historiq. et critiq. des auteurs de la congregation de S. Maure.

²⁾ Marsollier vie de l'abbé de la Trappe. Helyot, l. c.

§. 812. Moniales.

Respectu monialium, quae non minus ac monachi passim a regula deflexerant, et vitae licentiori indulgebant, concilium Tridentinum decrevit, eas ab episcopis ope magistratuum ad clausuram observandam adigendas, eis semel saltim singulis mensibus peccata confitenda et eucharistiam percipiendam, virginem, nonnisi exacto 16. aetatis anno, atque explorata ab episcopo libera ejus voluntate ad vota facienda admittendam esse. Caeterum, sicut inter viros, ita etiam inter faeminas plures novae congregationes, seu ordines religiosi exorti sunt, caritatis operibus exercendis utplurimum dedicati. Solus ordo monialium de annuntiatione B. M. V., quae a colore caeruleo vestis scapularis, quam talari albae impositam habebant, coelestes vocabantur, a. 1605. Genuae exortus, et postea per Italiam, Galliam et Germaniam, sed non admodum magna frequentia propagatus, vitae rationem, propriae tantum perfectioni dedicatam et valde austeram adoptavit. Ex caeteris monialium ordinibus, hac periodo fundatis erant sorores angelicae, etiam Guastallinae dictae, quia fundatrix earum comitissa Guastallae erat. Haec institutum Barnabitarum imitata, faeminas sibi adhaerentes primo moribus sexus sui emendandis, deinde puellis erudiendis et educandis destinavit, atque a. 1534. congregationis suae approbationem a pontifice obtinuit; sorores misericordes, quae ad exemplum fratrum misericordium ad infirmos sui praecipue sexus curandos in congregationes, ab invicem independentes et per multas terras Catholicas

propagatas coaluerunt; Ursulinae, ita dictae, quia earum fundatrix, S. Angela, a. 1506. in agro Brixienti nata, eas sub patrocinium S. Ursulae constituit. Angela primum a. 1537. plures pias virgines Brixiae, ubi plerumque morabatur, ad conjunctionem, confraternitatibus spiritualibus similem ineundam permovit, cujus finis esset, opera misericordiae corporalia et spiritualia exercere, et speciatim puellis ac virginibus institutione aliisque auxiliis subvenire. Eas tamen non ad communem vitam congregavit, sed simplici castitatis voto adstrictas in aedibus privatis habitare permisit, ut earum lux magis inter homines luceret. Hanc societatem post mortem fundatricis, anno jam 1540. defunctae, pius quidam sacerdos, qui illi a confessionibus fuerat, et nobiles quaedam matronae dirigendam, adjuvandam, et protegendam susceperunt, et a Paulo III. impetrarunt, ut eam a. 1544. singulari bulla confirmaret, facta simul superioribus potestate, pro rerum adjunctis constitutionem diversimode mutandi. Hac potestate primum Ursulinae Parisienses usae a. 1612. in societatem monasticam cum tribus votis solemnibus coierunt. Hae Ursulinae coenobiticae, quae propter vitae rationem a se adoptatam ad instituendas puellas potissimum restrictae erant, per omnes fere terras Catholicas adeo propagabantur, ut exeunte hac periodo ultra 300 monasteria haberent. At vero, et caeterae, quae in aedibus privatis, partim singulae, partim congregatae et solo castitatis voto ligatae vivebant, pariter in diversis urbibus perdurarunt.

Helyot. l. c.

§. 813. Continuatio.

Similem ac S. Angulae mutationem institutum subiit, cujus auctor erat Franciscus, a. 1567. in arce Sales in Sabaudia natus, episcopus Genevensis, sed Anecii residens, vir piissimus et conversis multis Calvinianorum millibus, moribusque cleri sui emendatis

optime de ecclesia meritis. Is primum Anecii a. 1610. societatem fundavit, in quam faeminae confugere possent, quae ob corporis debilitatem, vel paupertatem, vel quod viduae essent, in alios ordines non suscipiebantur. Rigorem corporalem eis nullum praescripsit; hinc neque tribus votis monasticis, sed tantum castitati et obedientiae, simpliciter vovendae eas adstrinxit, et id solum eis injunxit, ut praefinitum vitae uniformis et a rebus externis abstractae ordinem accurate servantes, caritati, humilitati, et propriae voluntatis abnegationi studerent, infirmosque visitarent ac curarent. Primam hujus societatis directionem suscepit Joanna Francisca Fremiot, vidua baronis de Chantal, cujus conscientiam Franciscus moderabatur, quaeque non minori quam episcopus amore erga Deum et proximum flagrabat. Etiam si vero mox in aliis quoque urbibus similes societates, quarum salubritas illucescebat, fundarentur; tamen Franciscus post aliquot annos, monente cardinali et archiepiscopo Lugdunensi, ipsoque summo pontifice, congregationem suam in ordinem monasticum cum tribus votis solemnibus, sub regula S. Augustini, additis quibusdam peculiaribus praescriptis et monitis transformavit, quem jam Paulus V. a. 1618. approbavit sub nomine ordinis de visitatione B. M. V. Cum propter istam mutationem moniales, quae vulgo Salesianae vocabantur, infirmos visitare non possent, puellas hinc inde educandas susceperunt. Novus hic ordo, quem faeminae nobiles ingredi solebant, progressu temporis per Italiam, Germaniam, et Poloniam propagatus est, ea quidem frequentia, ut ultra sex monialium millia in 160 circiter monasteriis initio saeculi 18. ad eum pertinerent.

Marsollier la vie de S. François de Sales,

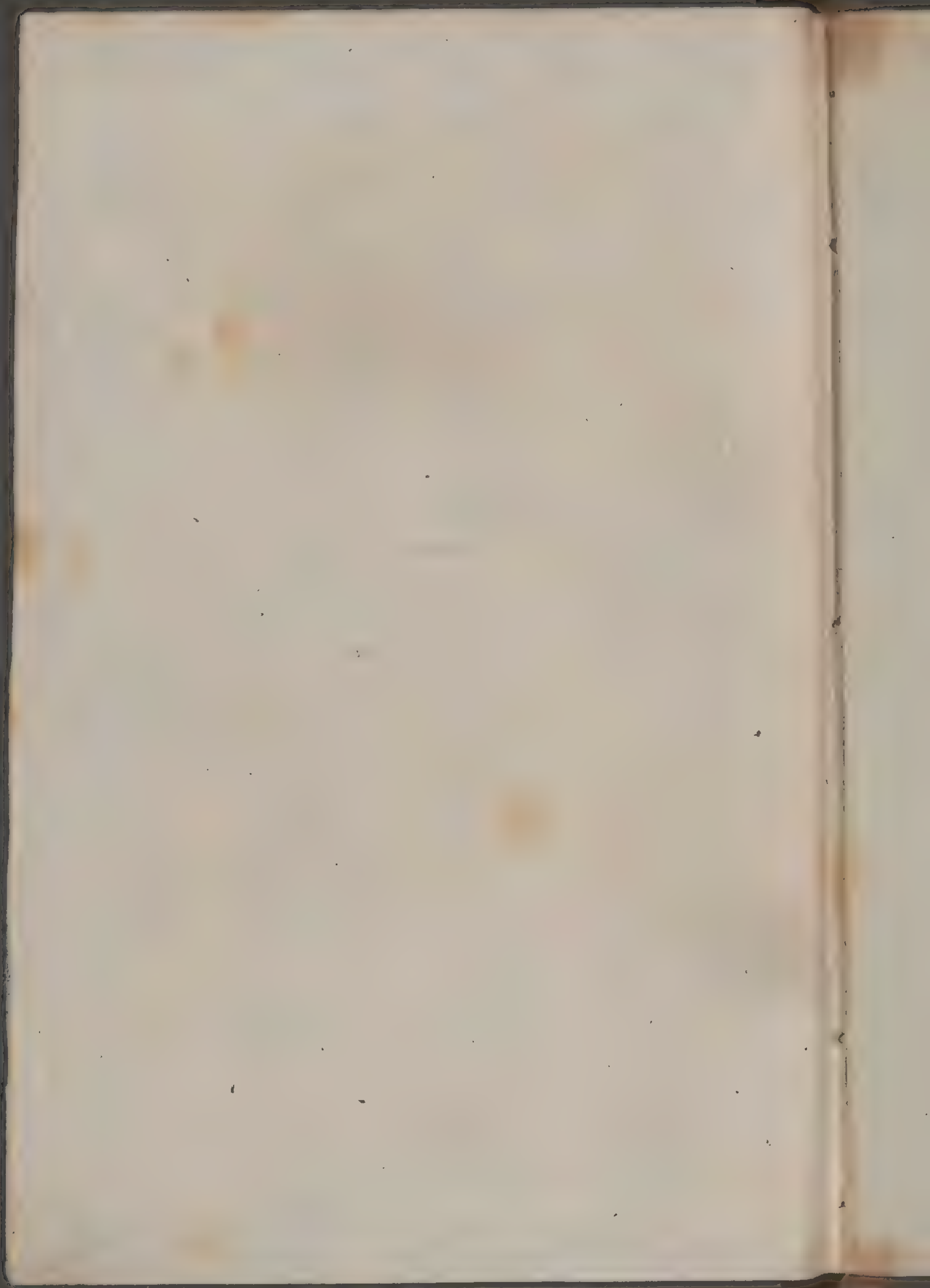
§. 814. Caelibatus clericorum.

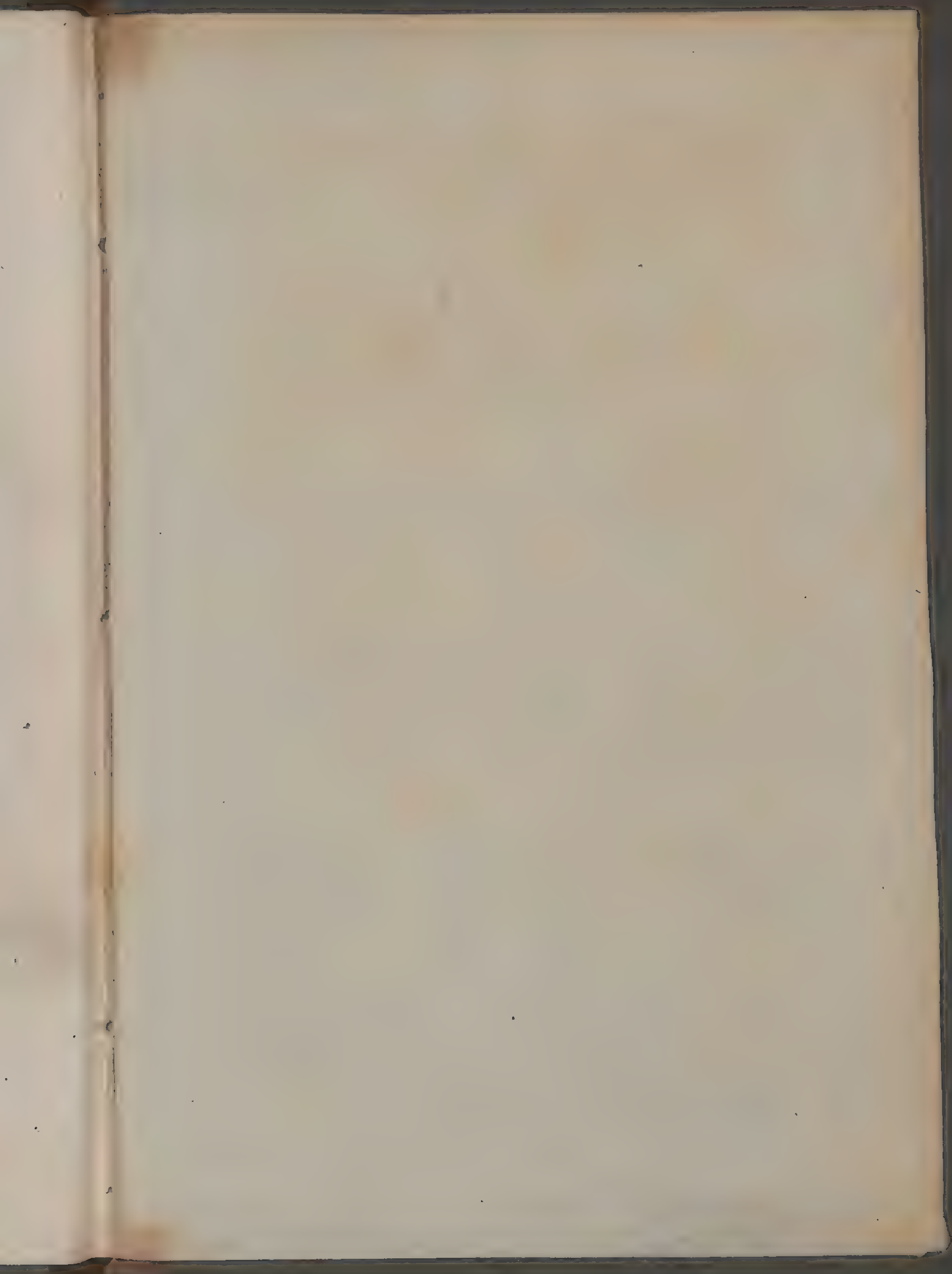
Ferdinandus I. imperator a concilio Tridentino, et postea a summo pontifice quidem petiit, ut suis in
terris

terris et in Germania universa, matrimonium clericorum restitueretur, ratus, eo defectionem multorum ad Protestantes impediri posse. Verum pontifex illud minime concedendum esse duxit. Caeterum emendatis clericorum moribus id quoque effectum est, ut continentiam multo magis quam antea servarent. Sic igitur Christus, excitato in animis multorum cultorum suorum spiritus divini fervore, ecclesiam suam, etsi non ab omnibus, a multis tamen maculis purgavit, promissamque ei assistentiam nunquam defuturam denuo comprobavit.

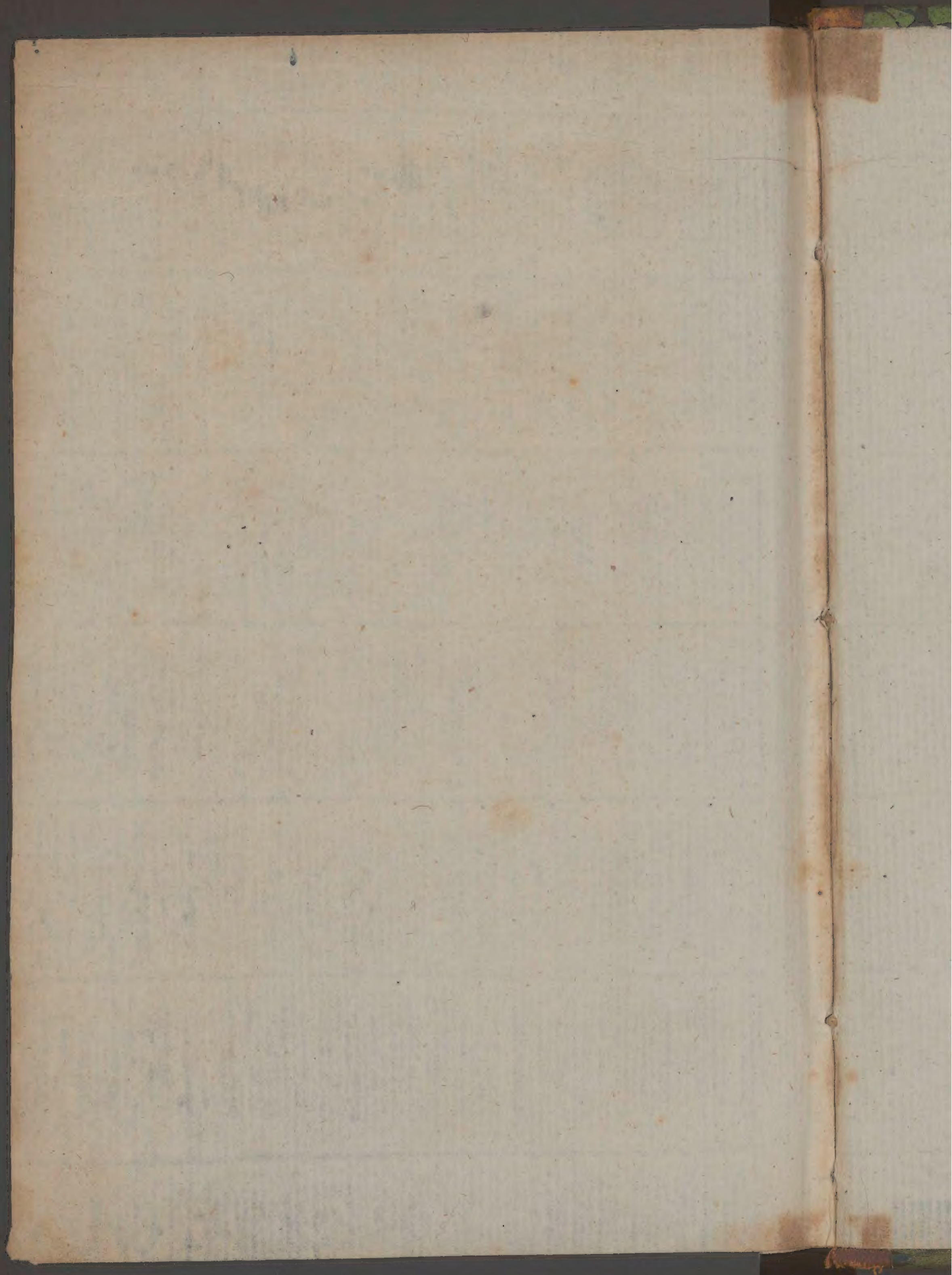

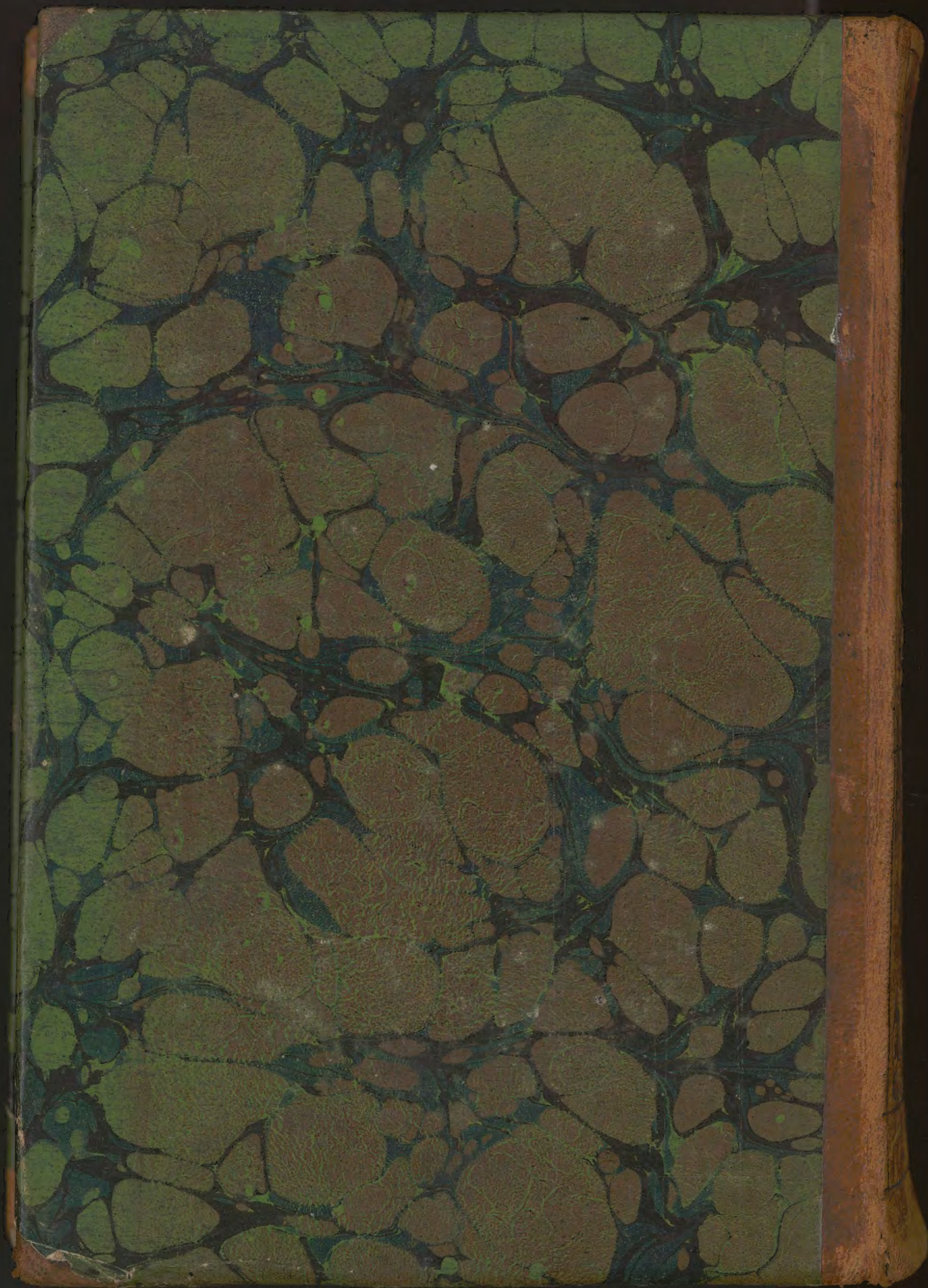

Biblioteka Jagiellońska

stdr0025136

A. B. C.

L. 45. 19.

Th.

KLEIN.

HISTORIA
ECCLESIAE
CHRISTIANAE

2.